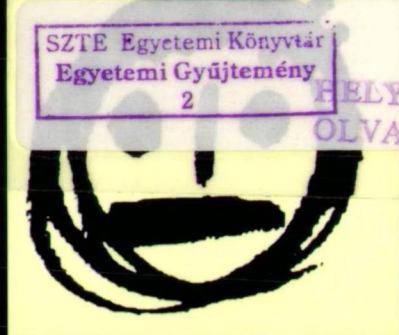
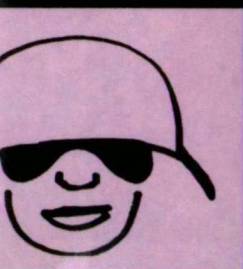
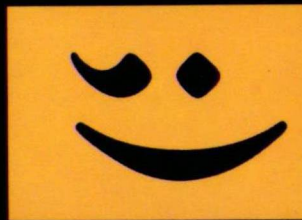
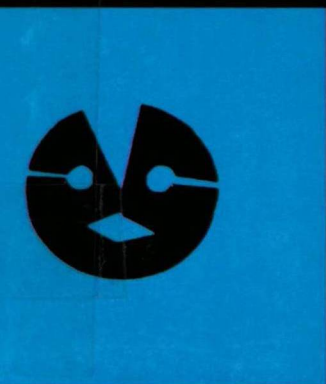

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2

HELYBEN
OLVASHATÓ

IFJÚSÁG SZOCIOLÓGIA

IFJÚSÁGSZOCIOLOGIA

Szerkesztőbizottság:
Gábor Kálmán
Jancsák Csaba
Matiscsák Attila
Szemerszki Marianna
Tibori Tímea
Utasi Ágnes

Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő
és Kommunikációs Központ

Felsőoktatási Kutatóintézet

MTA Szociológiai Kutatóintézet

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2

HELYBEN
OLVASHATÓ

X 32334

IFJÚSÁGSZOCIOLOGIA

szemelvények

szerkesztették
GÁBOR KÁLMÁN
JANCSÁK CSABA

BEKVÉDERE
Szeged, 2006

A kötet megjelenését támogatták
MTA Szociológiai Kutatóintézet
Professzorok Háza Felsőoktatáskutató Intézet
Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szekció
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
SETUP Alapítvány

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000455045

Fordították
VÍZER BALÁZS
KLEMENT ILDIKÓ
BALOG IVÁN
DUDIK A. ÉVA
BOGDÁN LILLA
CSEKE PÉTER

borítóterv
MAJZIK ANDREA

tipográfia
FORRÓ LAJOS

ISBN 963 9573 12 4

X 3 2 3 3 4

© szerzők, 2006
© Belvedere Meridionale, 2006

TARTALOM

GÁBOR KÁLMÁN	
Fordulat az ifjúság szociológiában. Új kiindulópontok	9
1. rész	
Előzmények	17
MARGARET MEAD	
Kultúra és elkötelezettség. A generációk közti új viszonyok a hetvenes években (részletek)	19
KENNETH KENISTON	
Az elkötelezetlenek. Az elidegenedett fiatalok az amerikai társadalomban	45
2. rész	
Ifjúsági korszakváltás. Elméletek	67
JÜRGEN ZINNECKER	
A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához	69
JÜRGEN ZINNECKER	
Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a német szövetségi köztársaságban	95
LYNNE CHISHOLM	
Élesebb lencse vagy új kamera? Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában	117
3. rész	
Az ifjúsági probléma újragondolása	155
PHIL COHEN	
Az ifjúsági probléma újragondolása	157

Tartalom

---

4. rész

Ifjúságcentrizmus és ifjúsági kultúra 217

MEREDITH WATTS – JÜRGEN ZINNECKER

Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében:
az ifjúságcentrizmus hatásai 219

PAUL E. WILLIS

A kábítószerhasználat kulturális jelentése 226

MICHAEL BRAKE

„No future” – a nagy-britanniai munkás szubkultúrák
és stílusok rövid története 238

5. rész

Életutak 247

JOHANNA WYN – PETER DWYER

Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában 249

CLAIRE WALLACE

Ifjúság, család, polgárrá válás 269

MANUELA DU BOIS-REYMOND

„Nem akarom még elkötelezni magam”: A fiatalok életfelfogása 279

WERNER FUCHS

Bevezetés. Ifjúság '81. Életút-elképzelések, mindennapi kultúrák, jövőképek
2. Köt. Életrajzi portrék 300

6. rész

Ifjúsági korszakváltás kezdete a kilencvenes évekbeni Magyarországon 335

GÁBOR KÁLMÁN – MOLNÁR PÉTER

Az ifjúsági kultúra korszakváltása
(a magyar és a nyugatnémet fiatalok a nyolcvanas években) 337

GÁBOR KÁLMÁN

Ifjúsági korszakváltás, ifjúsági és politikai kultúra
a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében 351

GÁBOR KÁLMÁN

Az ifjúságkutatás irányai a kilencvenes években 366

GÁBOR KÁLMÁN

Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás 384

7. rész

Alapfogalmak és megközelítések 427

FORDULAT AZ IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIÁBAN ÚJ KIINDULÓPONTOK (Gábor Kálmán)

PERIFÉRIÁRÓL A CENTRUMBA

A jelenlegi kötetünk új, bővített kiadása a *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* (1993) című munkánknak. A könyv kiadása óta eltelt több mint egy évtized az ifjúsági korszakváltásnak mint az ifjúságszociológia alapvető paradigmájának felvetését igazolta. Ennek a szemelvénygyűjteménynek összeállításakor arra törekedtünk, hogy a nyolcvanas évektől magyar fiatalok életében bekövetkezett változások, a perifériáról a centrumba kerülés kihívásai mind elméleti, mind metodológiai szempontból értelmezhetők legyenek. Úgy gondoljuk, hogy ez a kötet az ifjúságszociológiával foglalkozók számára egyszerre jelenthet kiindulópontot, és adhat alapot az ifjúsági korszakváltás koncepcióval kapcsolatos vitáknak, új, kritikai megközelítéseknek.¹

GENERÁCIÓS SZAKADÉK, KÉT IRÁNYÚ UTCA, ELKÖTELEZETLENEK

A kötet első részének címe az Előzmények, *Margaret Mead: Kultúra és elkötelezettség. A generációk közti új viszonyok a hetvenes években és Kenneth Keniston: Az elkötelezetlenek. Az elidegenedett fiatalok az amerikai társadalomban* című szemelvényeket tartalmazza. Margaret Mead tanulmánya azt írja le, hogyan alakult a kultúrához való és a generációk közötti viszony, mit jelent a generációs szakadék. Mead azt mondja, hogy a kommunikációs, információs társadalom megjelenése korszakváltást jelent és generációs szakadék jön létre. A generációs szakadék abból fakad, hogy a fiatalok életének természetes velejárója az információ, a számítógép, a globalizáció. A fiatalok érzékelik a változásokat, világra való nyitottság jellemzi őket. A generációk közötti szakadék úgy tűnhet el, ha például a fiatalok mozgalmái megjelennek a felnőttek világában, illetve a felnőttek követni kezdik a fiatalok mintáit. Azaz Mead azt hangsúlyozza, hogy az ifjúsági korszakváltásnak igen fontos eleme az is, hogy a fiatalok mintakövetőkből mintaadókká is válnak. E fejezet másik szemelvényében Kenneth Keniston új szemléletmódot ír le, amelyet az elidegenedés szemléletmódjának nevez. Ez ellentmond a hagyományos amerikai kulturális szemléletnek. Az elidegenedés szemléletmódja nem más mint az én saját világának, és az esztétikum világának megtalálása és/vagy keresése.

¹ A kötet összeállítása, egyáltalán a korszakváltás koncepciójának kialakítása elképzelhetetlen lett volna tanítványaim, munkatársaim nélkül. Ezúttal is szeretném megköszönni segítségét Balog Ivánnak, Dudik Annamáriának, Jancsák Csabának, Kabai Imrének, Kántor Zoltánnak, Király Erzsébetnek, Matiscsák Attilának, Papp Z. Attilának, Szentannai Ágotának, Veres Valérnak és Vizer Balázsnak, akik időt és fáradságot nem kímélve támogattak munkámban.

KULTURÁLIS FRAKCIÓ KÖVETÉSE, AVAGY PIACKONFORMITÁS – KÉT FORGATÓKÖNYV

A következő rész az ifjúsági korszakváltás elméleteiről szól. Három tanulmányt tartalmaz. *Jürgen Zinnecker: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához*, valamint *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások című tanulmányait* és *Lynne Chisholm: Élesebb lencse vagy új kamera?* című munkáját.

Zinnecker Bourdieu alapján arról ír, hogy új ifjúsági korszak – az iskolai ifjúsági korszak – jön létre. Feltételezése szerint a fiatalok életének alakításában a kulturális osztályfrakciók válnak meghatározóvá, s a gazdasági osztályfrakciók háttérbe szorulnak. Zinnecker szerint az ifjúság mint önálló réteg jelenik meg, amely az ifjúsági életszakasz kitolódásával párosul. A kötetben közölt másik tanulmányának „Megalapozott feltételezések” című második fejezetében a gyermekkort, ifjúkort, olyan életszakaszként definiálja, melyet a bizonyítványok megszerzésének kényszere határoz meg. A bizonyítványmegszerzési kényszer növeli a konkurenciaharcot. Ez eleve meghosszabbítja az ifjúsági életszakaszt. Az ifjúsági életszakasz változásai összefüggnek a foglalkoztatás világának válságával. Zinnecker Ulrich Beck nyomán hangsúlyozza, hogy a fiatalok helyzetét egyre inkább meghatározza, hogy az állandó foglalkoztatás mellett egyre inkább elterjed a rész- és alkalmi munka, melynek során a karrier egyre inkább az egyéni életutak sokféleségét, az individualizáció és az ifjúsági életszakasz elválaszthatatlanságát eredményezi.

Lynné Chisholm megkérdőjelezi a fiatalok kulturális frakció követésének kizárólagosságát és a szabadidős forgatókönyv mellett nagy súlyt helyez a munkanélküliségi forgatókönyvre is. Elsősorban angol szociológusok eredményei alapján kiemeli, hogy a fiatalok tömeges iskolai korszakba lépése, az iskolában eltöltött idő tömeges kitolódása ellenére nem csökken, sőt egyre inkább állandósul a kétharmados társadalom, azaz a fiataloknak mintegy egyharmada könyörtelenül kirekesztődik a középosztályosodási folyamatból, és a társadalom alatti osztály tagjaként újratermelődik.

AZ IFJÚSÁGI PROBLÉMA ÚJRAGONDOLÁSA – KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁS ÉS/VAGY KIREKESZTÉS

A harmadik részben *Phil Cohen: Az ifjúsági probléma újragondolása* című tanulmányában egyszerre nézz szembe azzal a ténnyel, hogy a fiatalok helyzetét egyaránt meghatározza középosztályosodási folyamat, illetve abból való kirekesztődés: A középosztályosodással fellazul a közösségi hálók hagyományos osztálykötődése, csökken az örökség kódjának összehangoló szerepe. Phil Cohen hangsúlyozza az ebből fakadó ifjúsági kultúrák új típusú tanonckodást kínálnak. Ez új távlatot nyithat, mondja, többek között a munkanélküli fiatalok előtt is. A gyenge közösségi hálók kiszabadíthatják a fiatalokat az erős kollektív; (például a munkanélküliség) tudat bénító hálójából.

A HAGYOMÁNYOS OSZTÁLYSTRUKTÚRA FELBOMLÁSA – IFJÚSÁGCENTRIZMUS-ETNOCENTRIZMUS

A negyedik rész az *Ifjúságcentrizmus és ifjúsági kultúra* két tanulmányt tartalmaz: *Meredith Watts és Jürgen Zinnecker: Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*, illetve *Paul E. Willis: A kábítószer használat kulturális jelentése* című munkákat, továbbá egy részletet *Michael Brake Az ifjúsági kultúrák összehasonlítása* című könyvéből. Ezek az írások alapjait képezik a korszakváltás következményeinek, a növekvő ifjúsági identitás, az egyre nagyobb szerepet játszó ifjúsági kultúra empirikus vizsgálatának.

Az osztálystruktúra felbomlása, az oktatási expanzió, az örökség kódjának karrier kóddal történő felváltása a munkásfiatalokat érintette leginkább, nem véletlen tehát, hogy az ifjúsági kultúrák elsődlegesen a munkásosztály felbomlását kísérő középosztályosodáshoz köthetők Zinnecker-Watts féle ifjúságidentitást mérő ifjúságcentrizmus skála alkalmazása során pedig a kutatók arra döbbennek rá, hogy a növekvő ifjúsági identitás egyaránt lehet az alternativitás, a tolerancia, illetve a növekvő etnocentrizmus, az agresszivitás és intolerancia hordozója. Willis – más megközelítésben ugyan mint Zinnecker és Watts – arra hívja fel a figyelmet, hogy a növekvő ifjúsági identitás és ezzel összekapcsolódó ifjúsági kultúra egyrészt tágitja a fiatalok kulturális szabadságát, és növeli a fiataloknak a alternatív kultúrákhoz jutásának esélyeit. Másrészt viszont a fogyasztás által indukált szabadság, a fiatalok ketrecévé válik, soha nem látott mértékben megnövelve a fiatalok sebezhetőségét, veszélyeztetettségét.

GIDENNS ÉS BECK – AZ IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIA ÚJ LÁBAKRA ÁLL – INDIVIDUALIZÁCIÓ-ÉLETUTAK

Az ötödik részben az ifjúsági életutakkal kapcsolatos tanulmányok találhatók. Clair Wallace:- Jones Gill könyvének részlete az ifjúsági életutak vizsgálatánál két nagy elméletre hívja fel a figyelmet Ulrich Beckére és Anthony Giddensére. Beck individualizációs elmélete igen nagy hatással volt az ifjúságkutatásra. Szerinte a kockázati társadalomban, a rizikó minden szinten nőtt, nem csupán a legalacsonyabb szférában. „Beck szerint – hangsúlyozza Wallace – az egyének döntéseik kockázatának csökkentésére irányuló erőfeszítéseik során, elfordulnak addigi osztálykultúrájuktól, amely immár nem nyújt semmit, és nem várhatnak támogatást a tradicionális családi kötelékektől sem; ilyenformán arra kényszerülnek, hogy egyéni utakon próbálják meg személyes, ambícióikat valóra váltani. A faji, nemi, osztály, stb. egyenlőtlenségek már nem annyira átfogóak, és így az élet »biográfiai tervezetté« válik. Beköszöntött a versenyorientált világ, amelyben az individuumok saját céljaik elérésére törekednek. A családi

élet megváltozott, hagyományos formái megszűnnek; a családtagok egyéni termelési és fogyasztási mintákat követnek. Ez a nézőpont eltér a marxi és a weberi elméletektől, amelyek a családot a kenyérkereső férfi által irányított termelési és fogyasztási egységnek tekintik. Ellentmond ugyanakkor azoknak a frissebb munkáknak is, amelyek a családon belüli együttműködési szinteket elemzik. Beck elméletében a családban élő fiatalok erőteljesen »emancipálódtak«, de ez az emancipáció veszélyeket hordoz magában.”

Giddens – emeli ki Wallace – szintén a családi viszonyok változásainak kontextusába helyezi mondanivalóját, de a családi kapcsolatokat Becktől eltérő módon értelmezi. Stacey-t idézi (Stacey 1990), aki kimutatja, hogy az egyének, bár érzékelik a tradicionális családi minták felbomlását és az ezzel járó kockázatokat, mégis „egy átfogó intézmény-újjaépítési folyamat keretében a családi viszonyok új formáinak megteremtésére törekednek.” Új családok születnek, amelyek azonban már nem az előre meghatározott nemek szerinti megosztottság mentén szerveződnek; a válások szintén új családhalmozatok forrásává válnak. Ez a folyamat, amely távolról sem az individualizációból fakad, új létformákat teremt: egyének „nem húzódnak vissza külső társadalmi térből, hanem merészen beilleszkednek” (Giddens 1991: 177). Giddens véleménye az, hogy az élet nem is annyira „biográfiai”, hanem inkább „reflexív projektum”. Átmeneti korszakai – mint amilyen a serdülőből felnőtté válás folyamata – megkövetelik, hogy a változó egyént a személyes és a társadalmi módosulások reflexív összekapcsolási folyamatának részeként is vizsgáljuk (1991: 33).

ÉLETUTAK ÉS EGYENLŐTLENSÉGEK – ÚJ IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIA

A két megközelítés az ifjúságszociológia újrafogalmazását teszi lehetővé, amely a globalizáció, a kockázati társadalom keretében egyaránt tekintettel van az életfolyamatokra és társadalmi egyenlőtlenségekre. Ezzel végképpen az ifjúságkutatás központi kérdésévé válik az ifjúsági korszakváltás kérdése, az ifjúsági életszakasz megváltozásának kérdése, melynek egyik legfontosabb kísérő jelensége a fiatalok individualizálódása, amely a legszembetűnőbben a fiatalok korai önállósodásában mutatkozik meg. A korai önállósodás a szabadidő tevékenységhez kapcsolódik, ilyen életeseményekben mutatkozik meg, mint például az első önálló szórakozás, az egyedül jövés-menés, és ide tartozik az első szexuális tapasztalat megszerzése is.

A társadalom fejlődése az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykorúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világában. Ulrich Beck írja, hogy „a gazdasági szintek eltolódásával (gazdasági fellendülés, oktatási expanzió stb.) a szubkulturális osztályidentitások fokozódó mértékben elenyésznek, a „rendi” színezetű osztályhelyzet hagyománya elvész, és megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása, amely a társadalmi osztályok és rétegek hierarchia modelljét aláássa, valóságtartalmát pedig mindinkább kérdésessé teszi.” (Beck 1999)

NORMÁL ÉS VÁLASZTÁSOS ÉLETRAJZ – SZAKÍTÁS WEBERREL ÉS MARX-SZAL – BIOGRÁFIA AVAGY REFLEXIVITÁS

Az ifjúságkutatásokban a kilencvenes években a fiatalok életpályájának alakulását vizsgálva két markáns vonulatot említenek: a „normalizált életrajzot”, és az életesemények komplexitását és felcserélhetőségét inkább megengedő „választásos életrajzot”. A vizsgálatok azt mutatták, hogy „egyértelmű kapcsolat mutatkozott a meghosszabbodott ifjúkor és a felső társadalmi rétegek között, valamint a „normalizált életrajz” és a közép és (főleg) alsó társadalmi rétegek között. Ezt az eredményt a szakmai ambíciókkal és lehetőségekkel lehet magyarázni: ahogy már jeleztük, a fiatalok számára meghosszabbodott a szakképzésre fordított idő, de ez különösen a felsőbb társadalmi rétegekben markáns jelenség. A meghosszabbodott ifjúkor tehát egy egyre inkább általánossá váló ifjúsági létforma, de ez nem jelenti azt, hogy a „normalizált” életrajz eltűnt volna. – hangsúlyozza *Manuela du Bois-Reymond* ebben a fejezetben közölt tanulmányában. Az életesemények alakulását vizsgálva a 15-29 éves fiataloknak több mint fele „elkötelezetlen” az iskolai, munka és családi státusz utak vonatkozásában, illetve az egyéni életrajzoknak sokfélesége, sokszínűsége alakult ki. „Ahogy az életrajzi gondolkodás és az egyén életének megélése – a felelősséggel felruházott egyén cselekvése, a személyes életút kialakítása – az elmúlt kétszáz évben felülről lefelé haladva érvényre jutott a társadalom rétegeiben, miközben a dolgozók széles rétegeit is elérte, úgy hatja át most az ifjúkort az életvezetés individualizálódó folyamata és az ezt kísérő eszmék (hasonlóan, ahogy kezdi számos nő életvezetését és életútját meghatározni).” – emeli ki *Werner Fuchs*, akinek tanulmánya a kötetben először jelölte ki, az ifjúságkutatás új megközelítési módjának metodológiai keretét is.

AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA KORSZAKVÁLTÁSA ÉS MAGYARORSZÁG

A hatodik rész az ifjúsági korszakváltás kezdetét tárgyalja a kilencvenes évek Magyarországon. *Gábor Kálmán – Molnár Péter: Az ifjúsági kultúra korszakváltása* című tanulmányban a magyar és német fiatalok összehasonlító vizsgálata során először alkalmaztuk Zinnecker, Mead ifjúság autonómiájára és az ifjúsági életszakasz kitolódására vonatkozó elméletét és a következő kérdésekre kerestünk választ: „1. Mennyiben érvényes még a klasszikus ifjúsági modell két szélsőséges pólusa: a munkás ifjúsági és középosztálybeli ifjúsági modell leírása az indusztriális magyar és a posztindusztriális nyugatnémet társadalomban? 2. Mennyiben határozható meg a fiatalkor és a felnőttkor határa a munkába állás és a szakképzettség megszerzésének időpontjával, illetve az ifjúsági hétköznapi kultúra más biográfikus eseményeivel. Hol figyelhető meg e normarendszer tipikus bomlása és átalakulása?” Az *Ifjúsági korszakváltás, ifjúsági és politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében* című tanulmányban leszögezzük, hogy „Az ifjúsági korszakváltás az ál-

lamszocializmus alatt késleltetett volt. Következésképpen sajátos »házi készítmények« jöttek létre. Ezért a posztkommunista átmenet során számítanunk kell olyan konfliktusokra is, amelyek a nyugat-európai fejlődés során nem keletkeztek, tehát a nyugat-európai fejlődés mintája alapján nem kezelhetők.” Azaz úgy gondoltuk, hogy a társadalmi átalakulással felgyorsul Magyarországon az ifjúsági korszakváltás, amelyet nemzetközi összehasonlításban, napjaink divatos terminusával a globalizmussal, globalitással összefüggésben (Beck 1997) kell vizsgálni, de figyelembe kell venni Kelet – Közép – Európa »házi készítményeit”, nevezetesen azt, hogy ebben a térségben szocializmus volt. Ezekre a »házi készítményekre” különösen fontos tekintettel lennünk a fiatalok politikai kultúrájának és politikai cselekvésének vizsgálatakor.

A FORDULAT TÉZISEI – GLOBALIZÁCIÓS SZOCIOLÓGIA – KVANTITATÍV ÉS KVALITATÍV MÓDSZEREK EGYÜTTES HASZNÁLATA

Az ifjúságkutatásban szükséges fordulat téziseit összegeztük *Az ifjúságkutatás irányai a kilencvenes években* című tanulmányunkban. Hangsúlyoztuk, hogy »szembe kellett nézni azzal az új jelenséggel, hogy modernizálódásnak és globalizációnak kísérője a »kettészakadt társadalom»: ahol az egyik oldal a fiatalok mobilitásának az ötvenes éveket idéző megnövekedését, a másik oldal pedig a munkanélküliségnek szinte megszüntethetetlen állandósulását jelenti.” Kiemeltük, hogy »az ifjúság csak nemzetközi összefüggésben vizsgálható, mindenekelőtt azért, mert az ifjúságot közvetetten ellenőrző fogyasztói-szolgáltatói iparnak, és a mass médiáknak a nemzetköziség, a globalizáció az egyik legkarakterisztikusabb vonása.”

Továbbá fontosnak tartottuk, hogy »nem elegendőek a kelet–nyugati, szükségesek a kelet–keleti vizsgálatok is”

Kiemeltük, hogy »Az ifjúsági korszakváltás az ifjúságkutatásban mind elméleti, mind metodológia szempontból váltást tesz szükségessé. Középpontba kerül a kulturális oldalról való megközelítés akár a szociális szempontok rovására, és középpontba kerül a fiatalok önálló kultúrájának és társadalmi, politikai orientációinak és cselekvésének, illetve azok összefüggését magyarázó ifjúságcentrizmus vizsgálata.”

Végül hangsúlyoztuk: »A társadalom kettészakadásának tényével való szembenézés nemcsak azt jelenti, az ifjúságkutatásnak nagyobb súlyt kell fektetni a fiatalok munkanélküliség, migráció, kivándorlás stb. vizsgálatára, de nagy hangsúlyt kell fordítani az ifjúság korszakváltás olyan negatívumaira, mint az agresszív ifjúsági kultúrák és az etnikai konfliktusok összekapcsolódására, illetve azok politika felé elmozdulásából származó, olyan a fiatalok körében megjelenő társadalmi orientációkra és politikai cselekvési formákra, amelyek a demokráciát veszélyeztetik”

A fejezet *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás* című tanulmány a kilencvenes évek lokális vizsgálatainak, illetve a kilencvenes évek közepén elkezdődött fesztiválkutatáson alapul.

Ebben a tanulmányban a társadalmi átalakulás és az ifjúsági kultúra összefüggésében három hipotézist fogalmaztunk meg:

„Az egyik, hogy a demokrácia és szabadság kiteljesedésével a kulturális tőke felértékelődik, ami az ifjúsági kultúrában a szabadság, a tolerancia, a másság elfogadásának értékre épülő alternatív ifjúsági kultúra dominanciáját eredményezi.

A másik hipotézis, hogy a piac kiépülése kettészakítja a társadalmat, amely a fiatalokra rendkívül erőteljesen hat, hiszen a fiatal munkanélküliek aránya igen magas lesz, a fiatalok egyre nagyobb arányban válnak vesztesé, illetve a kockázatvállalás igen nagymértékben megnövekszik. A fiatalok mindenekelőtt a hátrányos helyzetű települési, etnikai csoportjaik – könnyen bekerülhetnek a kettészakadt társadalmat jellemző »társadalomalatti« rétegbe. Kibontakozik, felerősödik materiális értékre épülő fogyasztói kultúra mellett, az agresszivitást központba állító agresszív ifjúsági kultúra, illetve a világtól menekülő irracionálisok, misztikumok értékorientációját hordozó ifjúsági kultúra.

A Diáksziget példáján mutatjuk be a harmadik hipotézist, a jövődombeli középosztály ifjúsági kultúrájának kialakulását, amely ifjúsági kultúra a piackonform fogyasztói és az alternatív kultúra ötvözete. Ez összefügg azzal a változással, amely a kilencvenes években bekövetkezett, melynek lényege mind a munka, mind a szabadidő-tevékenység intenzitásának emelkedése. Rámutatunk továbbá arra, hogy a fiatalok nonkonformitását ma már nagymértékben a fogyasztói ipar és a médiák által gerjesztett és kialakított magatartásminták vezérlik, melyek keverednek az önálló érték- és stílussteremtés, az alternatív kultúra által nyújtott mintákkal.”

IRODALOM

1. BECK, U. (1986): *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt, Suhrkamp, magyarul: ULRICH BECK (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Századvég Kiadó
2. BECK, U. (1987): 'Beyond status and class' In.: W. Mega, et. Al. (eds) *Modern German Sociology*, Columbia, Columbia University Press, magyarul: ULRICH BECK (1999) *Túl renden és osztályon?* In.: A társadalmi rétegződés komponensei. [Szerkesztette: Angelusz Róbert]. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 418-468
3. BECK, U. (1997): *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung* Frankfurt, Suhrkamp, magyarul: ULRICH BECK (2005) *Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – Válaszok a globalizációra*. Szeged, Belvedere
4. GIDDENS, A (1991): *Modernity and Self-Identity*. Cambridge, Polity Press
5. STACEY, J. (1990): *Brave New Families*. New York, Basic

1. RÉSZ
ELŐZMÉNYEK

KULTÚRA ÉS ELKÖTELEZETTSÉG

A GENERÁCIÓK KÖZTI ÚJ VISZONYOK

A HETEVENES ÉVEKBEN (RÉSZLETEK)

(Margaret Mead)

FORRÁS: MARGARET MEAD (1978) CULTURE AND COMMITMENT.
THE NEW RELATIONSHIP BETWEEN THE GENERATIONS IN THE 1970S

A GENERÁCIÓS SZAKADÉK MEGSZELÍDÍTÉSE

Az 1960-as években a fiatalok, az új generáció első fiataljai azt hitték, hogy egyik napról a másikra megváltoztathatják a világot. Mint az elektromosság és az elektronika gyermekei, hozzá voltak ahhoz szokva, hogy ha gombokat nyomnak meg, attól rögtön fény is lesz. Ahogy türelmetlen várakozásuk világszerte egyetemek és főiskolák százaiban robbant ki, mi, idősebbek kénytelenek voltunk erőszakos elnyomással és kényszerrel válaszolni. Volt, ahol a hosszú hajú fiatalok nem járhattak iskolába és voltak amerikai városok, ahol az utcán az autók fenyegetéseinek voltak kitéve. Azok a fiatalok, akik szakállt hordtak, ki lettek toloncolva azokból az országokból, ahová ellátogattak. Megint mások, ha azzal a lehetőséggel néztek szembe, hogy idősebbekkel kell egy testületben ülniük, obszcén szavakat rikoltoztak a teljes elutasítás jegyében. Az iskolából kimaradás mindennapossá vált és a nevelőtisztek tehetetlenül tárták szét a kezüket.

Az idősebbek közül néhányan változó mértékű lelkesedéssel és azonosulással üdvözölték ezt az új rendet, néhányan kihírdették az ellenkultúra eljövételét, Amerika megújulását, és úgy öltöztek és beszéltek, mint ahogy a náluk sokkal fiatalabbak. A remény és a félelem uralta ezeket az embereket, ahogy a múlttól való félelem és a tiltakozásuk azonnali eredményeibe vetett remény uralta a gondolataikat megfogalmazó fiatalokat. Most, egy sokkal józanabb visszatekintésben számot vethetünk azzal, hogy mi is történt az 1960-as évek óta, felmérhetjük, hogy mi maradt meg a reményekből és félelmekből, és újabb hosszú pillantást vethetünk a jelenre, még pontosabban ismerve fel, hogy milyen előreláthatatlan is volt a jövő.

Merthogy 1969-ben én is azáltal a hatalmas tapasztalatmennyiség által vezetve írtam, amely létrehozta a Generációs Szakadékot, abból a felismerésből fakadóan, hogy valami elképesztően hatalmas és visszafordíthatatlan dolog történt az egész világgal, ahogy a Föld a mi Földünké vált, az egyetlen otthonunkká és minden ember ezen a bolygón egy önmagával kommunikáló egész része lett. Abban az időben – amely ma már majdnem olyan távolinak tűnik, mint a mesék „hol volt, hol nem volt”-ja – a hallgatóságból mindig megkérdezték: „Nem lesz majd egy újabb Generációs Szakadék, mint ez, ahogy egyre újabb és nagyobb változások zajlanak le a technológiában?”

Kiötlöttem egy választ, amely megadta a kellő hangsúlyt: „Ha gyarmatosíthatnánk a Holdat a Földről származó fiatal felnőttekkel és ott olyan gyerekek születnének, akik sohasem látták a Földet, majd valamilyen katasztrófa elpusztítaná a Földet, és így a gyerekek soha nem is láthatnák, a szakadék akkor talán pont ekkora lenne a Földön született és a Holdon született gyerekek között.” Ha a közönség még mindig értetlenkedett, és az emberek fejében az a makacs hit ült meg, hogy az, ami egyszer létezett, mindig is létezni fog, akkor néha azzal ragadtam meg a figyelmüket, hogy azt mondtam: „Amikor mi, akik a szakadék másik oldalán állunk, gyerekek voltunk és bújócskát játszottunk, ötösével számoltunk – „öt, tíz, tizenöt, húsz, huszonöt, harminc” – öt-százig, aztán „Aki bújt, aki nem, megyek!” De a mai gyerekek úgy számolnak, hogy „tíz, kilenc, nyolc, hét, hat”. Ennél a pontnál az amerikai közönség nevetésben tör ki, átélve annak jelentőségét, hogy egy másik világban nőtt fel.

Továbbra is nehéz maradt az emberek számára megérteni azt a generációs szakadékot, amely átérte az egész világot, a szakadékot, amely elválasztotta azokat, akik az 1940-es évek közepe előtt nőttek fel és mindazokat, akik azóta. Amikor ez a könyv először jelent meg, dühös kritikusok leveleikben bizonygatták, hogy mennyivel többet tudnak ők, mint a fiatalok, azt gondolván, hogy én tudásról és bölcsességről beszélek a tapasztalatokban meglévő különbség helyett. Az első generációs amerikaiak, akik – miután érzelmileg mélyen elkötelezett amerikaiak lettek – mindig a legkevésbé kritikusak fogadott hazájukkal szemben, büszkén magyarázzák: „Én nem jöttem ki az apámmal, ő nem jött ki az ő apjával és nem hiszem, hogy én jól ki fogok jönni a fiammal, de ebben nincs semmi új”. Francia barátaim – elfeledkezvén arról a lelkesedésről, amely 1968 májusában lett úrrá rajtuk – azt mondják, hogy az első világháború nagyobb szakadékot hozott létre Franciaországban.

Az 1970-es évek elején úgy tűnt, hogy elhalnak a diákmozgalmak. Azok a felnőttek, akik elhitték, hogy egyik napról a másikra meg lehet változtatni a világot, dühösek és kiábrándultak voltak, mások pedig örvendeztek, mert azt gondolták, hogy sikerült megfutamítani az ellenséget. 1970 nyarán, a kambodzsi meg a Kent és Jackson egyetemeken lezajlott mészárlások miatti utolsó dühös ifjonti tiltakozások után az újságok elkezdték a diákaktivizmus végét mint a szellemiség halálát hirdetni. Nem ismerték fel, hogy a Generációs Szakadék egyszerűen már nem esett egybe az egyetemi tanulmányok éveivel.

Ami ekkor történt, az hasonló ahhoz, mint amikor 1945-ben az atombomba először vált tudatunk részévé. Elkezdtük megszelídíteni a Generációs Szakadékot, semmibe venni a fontosságát és megfosztani jelentésétől, éppen úgy, ahogy huszonöt évvel ezelőtt sikerült semmibe vennünk és megszelídíteni a bombát. Amikor a bomba híre először rátört a felkészületlen és megdöbben világra, Norman Cousins amerikai szerkesztő és kritikus „Idejétmúlt a modern ember?” címmel írt cikket a Saturday Timesban, teljes mértékben átérezve, hogy új korszak kezdődött el, amelyben az emberi lények éppen olyan idejétmúlttá válhatnak, mint a dinoszauruszok. Mi, akik a múlt eseményeit évszázados lemaradással próbáltuk értelmezni és néven nevezni, majdnem egyik napról a másikra alkottuk meg az „atomkor” elnevezést.

Egy félig kész könyvön dolgoztam azon az 1945-ös nyáron, amikor elért hozzánk Hiroshima híre, és ezzel a civilizáció ismert korszaka lezárult azok számára, akinek volt szemük hozzá, hogy lássanak, és fülük, hogy halljanak. Összetéptem a félig kész kéziratot, tudván, hogy egy szava sem hangzana igaznak ebben az új atomkorban. Izgatott szervezkedés kezdődött, amelyet azok vezettek, akik a legtöbb felelősséget érezték – maguk az atomtudósok. Néhány rövid hétig – amelyet reménykedő próféták hónapokra és évekre toltak ki – a társadalom felelős tagjainak olyan esély volt a kezükben, mint másoknak soha: egy háború nélküli világ megalkotása. Mi, akik társadalomtudományokkal foglalkoztunk, azzal küszködtünk, hogy megtaláljuk az útját annak, hogy értelmezhetővé tegyük a történeteket azoknak, akik továbbra is azt hitték, hogy csupán egy másik és rosszabb háborúról van szó, ami valószínűleg sokkal gyorsabban is ér véget. „Azt sem tudnád, mi történt veled” volt a tipikus optimista reakció Hiroshima első híreire. A különbség annak a lehetősége között, hogy népességének nagy részével együtt elpusztul a Föld nagy része, vagy hogy elpusztul a Föld lakosságának teljes egésze – valószínűleg valamennyi élőlénnel együtt nem ért el az emberek tudatáig. Az emberek mély kanyonokról beszéltek Dél-Amerikában, távoli szigetekről és arról, hogy az eszkimók biztonságban vannak a végeláthatatlan sarkvidéken, meg arról, hogy az emberiség kész előről kezdeni a kulturális evolúciót. Szembe kellett néznünk a teljes pusztulás képtelenségébe vetett hittel, a katonaság és a diplomaták tradicionalizmusával, akik olyan eszméken nevelődtek, amelyek még 1914 előtt fogantak. Ahogy ránk zárult a Vasfüggöny, diadalmaskodott a túlnyerés elmélete – ha nekik annyi bombájuk van, hogy x-szer elpusztítsanak minket, akkor nekünk jóval több kell, hogy elpusztíthassuk őket az x-nek a kétszeresével, háromszorosával vagy négyszeresével.

Amíg tért nyert az elriasztás zord számtana, mi, akik megérteni próbáltuk a történeteket, úgy számoltunk, hogy ha húsz évig nem lesz nukleáris háború, akkor talán megúszhatjuk az egészet. Ezalatt a húsz év alatt azok, akik a bomba árnyában válnak felnőtté, majd megértik mindezt. Még mindig túl fiatalok lennének, túl fiatalok, hogy hatalmi pozícióban legyenek vagy komoly befolyással bírnak, nem lennének köztük tábornokok, elnökök vagy diktátorok. Ahhoz viszont elég idős lennének, hogy feltegyék a megfelelő kérdéseket, mint például: „Azután, hogy egy város elpusztul, mi haszna az olyan fegyvereknek, amiket arra terveztek, hogy még többszörösen pusztítsák el?” Ez a várakozás volt az 1960-as évek Generációs Szakadékaának előfutára.

Ám előbb túl kellett jutnunk ezen a húsz éven, és ehhez egy igazán befogadó szellemi légkör kellett. Hogyan érhetjük el, hogy emberek csoportjai felismerjék, hogy mi is az, amit meg akarnak akadályozni, hogy elég élesen ismerjék fel ahhoz, hogy cselekedjenek, de ne annyira élesen, hogy ettől lebénítsa őket a teljes tagadás. Aztán úgy fogalmaztuk meg a kérdést, mint elsősorban annak a nehézsége, hogy hogyan dramatizáljuk azoknak a veszélyeknek a lényegét, amelyekkel szembenézünk ezen a Földön. Úgy találtam, hogy akik az utolsó ítélettől való apokaliptikus félelmeken nőttek fel, azok el tudták fogadni, sőt, még élvezni is tudták egy bűnös világ teljes pusztulásának gondo-

latát. Ám azok, akik oldott környezetben nevelődtek, ahol még mindig láttak utat a mennyország felé, de már nem hittek a pokolban, már nem rendelkeztek erőtartalékkal a végső katasztrófával való szembenézéshez. Olyan időszak volt ez, amikor a gyerekeket elzárták a halál tudata elől, és amikor a temetkezési vállalatok megtagadták a test hamvasztását. A Mária mennybemenetelét hivatalos egyházi dogmának kihirdető pápai dekrétum 1950-ben olyan példaként állt előttünk, amely az emberi test feltámadását és a test halhatatlanságát tagadó eszmével kívánt harcba szállni. A régi békemozgalmak hasonlóan abszolutista elképzeléseket hirdettek arról a napról, amikor az oroszán majd együtt tér aludni a bárányokkal. Azokra az előadásokra, amelyek vagy a nukleáris hatalmat vitatták meg vagy a Szovjetunióról szóltak, alig ült be valaki.

Az első jelek arra, hogy talán igazunk volt abban, hogy új kérdések fognak felmerülni, az 1950-es évek vége felé érkeztek, amikor a fiatalok elkezdtek panaszkodni a náluk idősebbek elképzeléseire. „Olyan, mintha azt hinnék, hogy megszabadulhatunk a bombától. Nem értik meg, hogy meg kell tanulnunk együtt élni vele.” Amíg az idősebbek ugyanolyan egyszerűnek tekintették az atombomba leszerelését, mint Németország lefegyverzését, vagy mint azt, amikor a Nagyhatalmak lebontották csatahajóikat a harmincas években, amely csak újabb Maginot-vonalak kiépítéséhez vezetett, a fiatalok kezdték felismerni, hogy a bomba létezésének tudata el fog minket kísérni a legtávolabbi előrelátható jövőbe.

A háború az emberiség történetében először olyan vállalkozássá vált, amelyben mindenki mindenét elveszítheti. Ám az embereket létezésünk évezredein keresztül mindig arra nevelték, hogy elkeserítő túlerővel szálljanak szembe és megtanultunk úgy túlélni, hogy elfelejtsük a fájdalmat, hogy minden esély ellenére reméljünk. Ahogy felnőtt az új generáció, folytatódott a vita az atomfegyverekről, és nem váltak valóra a nukleáris balesetek elkerülhetetlenségét hirdető jóslatok, újabb és újabb előre nem látható esemény tompította félelmünket és így azt a képességünket, hogy megragadjuk az alkalmat arra, hogy a történelemben először megakadályozzuk a háborút.

Megszelídítettük a bombát és megszállottjaivá váltunk a légibázisoknak, ahonnan azok útnak indíthatók és a földalatti „silóknak”, amelyekben az atomfegyverzetű rakétákat biztonságosan tárolták. 1966-ban elveszett egy hidrogénbomba, amikor az amerikai légierő két gépe összeütközött a spanyol partoknál, és így velük süllyedt el egy nagykövet is. Három évvel korábban „forródrótot” hoztak létre Moszkva és Washington között, hogy csökkentsék annak az esélyét, hogy a világot olyan rakéták pusztítsák el, amelyeket automatikusan indítottak útjukra, mert megmagyarázhatatlan jelek tűntek fel egy radar képernyőjén.

Most, a hetvenes években az Egyesült Államok és szövetségesei meg ellenfeleik ahelyett, hogy a világbéke felelősségteljes őrei lennének, mind aktívan részt vesznek a felelőtlen és versenyszerű fegyverkereskedelemben, atomerőművek és fegyvernek minősülő nukleáris termékek eladásában. Amíg az atombomba egyértelmű lehetőség volt az elrettentésre és részleges biztosítéka volt az ellenőrzésnek, addig a plutónium elburjánzó kereskedelmi használata olyan megfoghatatlan és kezelhetetlen veszélyt képi-

sel, hogy Nevil Shute brit regényíró rémálmai az 1957-ben megjelent *On the Beach* című regényben újra a végső katasztrófa hihető leírásává válhatnak.

De vajon mi köze lehet a késő hetvenes évek nukleáris veszélyeinek a Generációs Szakadékhoz? Tíz évvel ezelőtt a Generációs Szakadék ugyanolyan tisztán és egyszerűen megfogalmazható volt, mint az atom dilemmája 1945 nyarán. Egy előzmények nélküli helyzet merült fel. Ahogy a világ egy egymással kommunikáló egésszé vált, azoknak az együttes élményei, akik a világháború után nőttek fel, közös élménnyé váltak, és ez különböztette meg őket minden náluk idősebbtől. A főiskolák és az egyetemek valósággal szétrobbantak friss elképzeléseik nyomása alatt. Felfegyverkezve ezzel a frissességgel meg a közös felelősség etikájával és kellőképpen elidegenedve az establishmenttől, annak bármilyen formájától, a háború utáni nemzedék egy megváltozott világot követelt. Ugyanolyan bizonyossággal követelték ezt, ahogyan a háború előtti nemzedék felismerése igényt tartott egy megváltozott világra 1945-ben. Ez a generáció tulajdonképpen annak a húszéves fegyverszünetnek a eredménye volt, amit mi kértünk 1945-ben, amikor az első atomrobbanások örökre megváltoztatták a világot.

A Generációs Szakadék, amely az 1960-as évek közepén megjelent, egyszerre volt egy időben visszafordíthatatlan történelmi és biológiai esemény, amely a korral óhatatlanul öregedő emberi lényekkel esett meg. Egyedülálló esemény volt ez a homo sapiens teljes ismert történelmének hátterében ezen a bolygón és nem várható, hogy valaha is megismétlődik. Egyedülállósága szimultanitásában rejlik. Előző korszakokban is akadtak hasonló jelentőségű események: az élelmiszer konzerválásának feltalálása vagy később az, hogy hogyan gyűjtünk tüzet vagy hogyan öljünk biztos távolságból – ijjal vagy dárdával –, hogyan tenyészünk állatokat, ültessünk el magvakat, hogyan rögzítsük írásban a beszédet vagy szervezzük emberek nagy csoportjait egymástól függő nagyvárosi közösségekbe. Később az emberek megtanultak olyan kérdéseket feltenni, amelyekre rendszerbe tagolt, közös megfigyeléssel és tapasztalatból lehetett válaszolni, az ebből fakadó technológiai hatalommal, amelyet a tudomány biztosított számunkra a közlekedés és a kommunikáció terén, az energia feltárásával, az űr felfedezésével és a gyógyászati forradalommal, amely lehetővé tette a népességrobbanást, a férfiak és nők felszabadulását az élethosszig tartó szülői feladatok alól és amely mindkét nem számára jelentősen meghosszabbította a várható élettartamot.

Ezeknek a nagyszabású változásoknak a hatása csak lassan nyert teret az emberiség kulturális evolúciója során; évezredekbe került, amíg a köeszközökön végrehajtott kisebb újítások megtettek egy nagyon rövid távolságot. Egy időben egyszerre a Föld népességének csupán kis része volt kitéve a változásoknak, és a népesség egésze sohasem állt egymással kommunikációban. Ötszáz évvel ezelőtt Európa akár el is pusztulhatott volna anélkül, hogy ez a legkisebb hatással lett volna az Újvilág magasrendű civilizációira, amelyek egészen addig biztonságban érezhették magukat, amíg jóval fejlettebb fegyvereikkel meg nem érkeztek a spanyol konkvistádorok.

Ám az 1940-es évek felfedezéseivel és találmányaival a világ eggyé vált, és minden nép ki lett téve más népek tettei következményének; a világ egyik sarkában kialakult

járvány most már áterjedhet az egészre és már mindannyian ki vagyunk téve a teljes nukleáris katasztrófának.

A hatvanas évek közepén a Generációs Szakadékot mint a lehetőség pillanatát üdvözítve, egy olyan pillanatot, amely ilyen formában soha többé nem fog előfordulni, egy bizonyos értelemben azt a választ ismételttem meg, amelyet a bomba feletti aggodalmunk szült annak idején. Azt hirdettem, hogy a Generációs Szakadék – bármily tragikus is az elzárt idősebb nemzedéknek, és bármely ijesztő volt a fiataloknak, akiknek meglévő példaképek nélkül kellett boldogulniuk – mégis egyedülálló lehetőséget biztosít számunkra ahhoz, hogy új módon nézzünk szembe a változással. Természetesen felismertem, hogy a Szakadékban minden évben új törések fognak jelentkezni a különböző korosztályok között – ahogy az öregek kihálnak, kisgyermekek hadai születnek és felnőttek lesznek azok, akik akkor egyetemeink békéjét háborgatták. Ez azt jelentette – és ez elég világos volt –, hogy évről évre változni fognak az arányok, egészen addig, míg meg nem hal mindenki, aki a negyvenes évek közepe előtt nőtt fel, és akkor ez az egyedülálló szakadék majd eltűnik. Ezalatt az időszak alatt, mielőtt mindez megtörténne, én és sokan mások azt reméltük, hogy kifejleszthetjük a fiatalok és idősek közötti kommunikációnak olyan módjait, amelyek modellé válhatnak a jövő nemzedékei számára. Persze továbbra is óriási változások fognak történni, amelyekhez majd alkalmazkodnunk kell, de azt reméltük, hogy azok a gyerekek, akik már a Generációs Szakadék másik oldalán nőttek fel, olyan megértéssel fognak rendelkezni ezen változásokat illetően, amely mind minőségben, mind mennyiségben különbözik az idősebbektől. Amikor a fiatalok azt kérdezték: „Ugyanannyira elidegenedettek leszünk a gyermekeinktől, mint amennyire távol kerültünk a szüleinktől?” azt válaszoltam: „Nem hiszem. Nem lesz olyan szakadék világszerte, amelybe mindenki egyszerre fog beletartozni. A változás újra csak részletekben fog lezajlani, a világ egyes részein eltérő sebességgel, és a jelenlegi válság alatt mi is eleget tanulhatunk magáról a változásról, hogy képesek legyünk olyan gyerekeket felnevelni, akik igazán készek lesznek a változásra.”

Amikor az emberek azt kérdezték, hogy miféle kommunikációt kéne kialakítanunk a Szakadékon keresztül, és hogy hogyan tartom lehetségesnek annak a megértését, ami a két oldalon elhangzik, két körülményre mutattam rá a saját életemből – azt, ahogyan felneveltek és az antropológia szakterületét, ahol az ember megtanulja, hogyan kell figyelnie a több ezer évnyi technológiai távolságon át. Ekkor ismertem fel, hogy az antropológiai tapasztalatok túlságosan különlegesek ahhoz, hogy a jelen nemzedék döntő többségének segítségére váljanak, hiszen sem ők nem azok, sem gyermekeik nem lesznek antropológusok. Ezért úgy döntöttem, hogy megírom önéletrajzomat, a *Blackberry Wintert*, azt megörökítendő, hogy hogyan lehet úgy gyereket nevelni, azoknak a változásoknak a tudatában, amelyeken elődeink átestek, úgy kezelve a gyereket, mint egy olyan személyt, aki hamarosan hasznos tagjává válik a társadalomnak, ahelyett, hogy úgy bánnánk vele, mint pusztán egy tanulóval, akit egyenlőre figyelemre sem kell méltatnunk. Ahogy egy gyerekkori barátom mondta ötven évvel később: „A mi házukban én egy gyerek voltam, a te szüleid házában viszont egy személy voltam.”

A hatvanas évek elsődleges reménye nem az volt, hogy a fiatalok egyik napról a másikra meg fogják változtatni a világot, ahogy ők remélték, hanem annak a szükségessége, hogy őket is befogadjuk, és az ő meglátásaik megváltoztatják a mieinket. Nem lehet a nemzedékek közti hihetetlen mértékű különállásnak olyan hatása, amelyet építő jelleggel használhatnánk fel? Megszabadulhatunk-e attól a meggyőződéstől, hogy ahhoz, hogy megértsünk másokat, a bőrükbe kell bújnunk, amely sokszor a lehető legrosszabb módja annak, hogy megismerjünk másokat? Ahogy elnéztük a fiatalokat világszerte, elképzelhetővé vált megkérdezni: „Lehetséges-e, hogy az az újfajta szolidaritás, amely a megosztott tapasztalatokon alapul, az a szolidaritás, amely sokkal inkább a zenén, mint a szavakon keresztül ér el másokhoz, lesz az alapja a köztük lévő különbségek megértésének is?”

A hatvanas években tanúi lehettünk annak a robbanékony változásnak is, amely annak az elképzelésnek az elfogadásával érkezett, hogy a zsidó-keresztény valláson kívül más meghatározó vallások is léteznek, és hogy a Föld népei közül mind, akiket külsőjük alapján úgynevezett „fajokba” csoportosítunk, képes arra, hogy elsajátítsa és felhasználja azokat a technikákat, amelyeket más fizikai megjelenésű népek találtak fel. Az előítéletek egyre inkább talajukat veszítették. Lehetséges-e az, hogy a Generációs Szakadéknak ezt a megvilágosultságát arra használjuk, hogy még messzebbre menjünk, mint azok a nagy vallási és ideológiai rendszerek, amelyek az ősidők óta végig-söpörtek a Földön, és hogy alapjává váljon részben megosztott értékek egyre szélesedő kommunikációjának?

Ez volt a hatvanas évek végének reménysége, amely több, egymásnak ellentmondó módon talált kifejezésre. Ezt fejezte ki az a lángoló hit, hogy eltűnik a felelőtlen fogyasztói társadalom. Ez volt az a remény, amely szerint a fiatalok, az ígéretesen tehetséges fiatalok, nemzedékük legjava, meg fogják állítani a kommunista Kína elkerülhetetlen elszürkülését és bürokratizálódását, és ugyanez a remény jelent meg teljesen másképp kifejezve a japán iparosok részéről, amikor a jövő vállalati vezetőit a legel-szántabb fiatal lázadók közül toborozták.

Ez a remény volt az egyetemeken, amely azokat a tanárokat élte, akik tudták, hogy mennyire élettelen és alkalmatlanná vált felsőoktatási rendszerünk, ahogy például a professzorok évről évre felolvasták jegyzeteiket, mintha a nyomtatást sohasem találták volna fel. Ez volt azoknak a reménye, akik felismerték, hogy főiskoláink közül mennyi vált börtönné, amelyek csak arra jók, hogy a tizenévesek ne az utcán legyenek, és hogy az általános iskolák olyan helyekké váltak, ahol elnyomják a képzeletet, de ahol a szükséges jártasságokat már nem lehet elsajátítani. Az idősebb nemzedék érettebb tagjai máshogy, de sokszor legalább ilyen élesen ismerték fel azoknak a társadalmaknak a hiányosságait, elégtelenségeit és igazságtalanságait, amelyek düledező, gondolat-szegény módon alakultak ki az ipari forradalom során. Láthatták visszatükröződni saját kétségeiket, bizonytalanságukat és elutasítottságukat a fiatalok friss, vádló tekintetében. Így szerte a világon bekövetkezett azoknak az érzékeny, felelősségteljes és aggódó felnőtteknek a furcsa, hirtelen kapitulációja, csakúgy, mint azoknak a dühödt, gyakran

gonosz reakciója, akik úgy érezték, hogy mindannak a lényege rombolódik le a földre, amit valaha is fontosnak tartottak.

A remények és a félelmek egyformán szélsőségesek voltak. Az utójáték hasonlóképpen eltűzottra sikeredett. Amikor a sajtó 1970 nyarán úgy döntött, hogy az ifjúsági mozgalmaknak vége; ez megint csak nem egy előre kitervelt romboló hadjárat volt, hanem a kiábrándult remények szüleménye, amikor megérkezett a bejelentés a Nixon uralta Fehér Házból, hogy semmi, amit a fiatalság, vagy azok, akik szimpatizáltak törekvéseikkel, tesz vagy mond, a legkisebb mértékben sem befolyásolja az Elnököt. Még azokat a főiskolai igazgatókat sem fogadták Washingtonban, akik osztották a fiatalok reményeit. És az amerikai média elkezdte kihasználni – és tönkretenni – a leginkább hangadó és színes ifjúsági „vezetőket”, akiket abból a mozgalmából ragadtak ki, amely megpróbálta elkerülni a nyilvánvalóan szétforgácsolt vezetés hibáját és létrehozni egy bizonytalan, időleges konszenzust.

De valami más is történt, amit ugyan felfogtunk intellektuálisan, de amelyre semmiféle módon nem voltunk felkészülve gondolkodásunkban. Tudtuk, hogy a Generációs Szakadék minden évben el fog mozdulni és mindig újabb korcsoport kerül majd a másik oldalra. Csak akkor váltak teljesen nyilvánvalóvá a következmények, amikor a generációs szakadék megjelent a háború előtti és utáni nemzedék között, de már nem a diákok, hanem a tanárok között. Az első figyelmeztetés 1970-ben érkezett, amikor sztrájkba kezdtek a tanársegédek, de nem mint diákok az establishment ellen, hanem mint a tanári kar legfiatalabb tagjai. Amíg pár évvel korábban az egész tanári kar a másik oldalon állt, a Szakadék most már a tanári testületen belül húzódott – bármily fiatalok és gyengék is voltak az új nemzedék tagjai.

Ugyanebben az időben a Szakadék megjelent a középiskolákban is, ahol elválasztó vonalat húztak a szegényes kis tanári szobákban, ahol a tanárok összejártak: a gyűlölt vietnami háború alatt a katonai szolgálat alól kibújó, szakállas fiatalok a szoba egyik oldalára kerültek, a hazafias, túlkoros tanárok pedig a másik oldalra. A helyi igazgatói tanácsok mindenki mással együtt – elfelejtve, hogy egy év alatt mindenki egy évet öregszik – rendeleteket hoztak, hogy az iskolák nehoj újra „fiatal tanárokat” alkalmazzanak. A jelszót – „Sose bízz senkiben huszonöt felett!” – sietve kiegészítették arra, hogy „Sose bízz senkiben harminc felett!”. Az „oldalszakállas nemzedék”, akiknek tapasztalatai áthidalták a Szakadékot és akik egyszerre értelmezték és tompították a Szakadék élességét, elkezdtek felvenni azt a viselkedést, amely az új nemzedéket jellemezte – a zenéjüket, az öltözködésüket, a drogjaikat –, és így kövezték ki az utat ahhoz, hogy az idősebbek egyre inkább felöltsék az új nemzedék ismertetőjeleit. Ritkás tincsek kereteztek ráncos arcokat és rikító színű mellények takartak el túl széles derekakat.

A Szakadék feltartóztathatatlanul megjelent az elit iskolákban, majd a szakmai gyakorlat első éveiben is. Azoknak a szervezeteknek, akik mereven elutasították a fiatalok átkozott értelmetlenségeit, azt kellett észrevenniük, hogy azok a fiatalok, akiket azért fogadtak be szívélyesen, mert rövid volt a hajuk, nyakkendőt hordtak, viselkedésük pedig megfelelt a hagyományos elvárásoknak, ugyanazokat az eszméket kezdték el

terjeszteni, amelyeket korábban csakis a hosszú hajjal és a nyakkendőnélküliséggel társítottak. Azoknak a papoknak, akik elutasították a fiatalok szabadelvűségét, rá kellett jönniük, hogy azok a színészek, akik a *Notre Dame zsonglőrje* című misztériumjátékban játszottak, ugyanazok a lázadók voltak, akik egykor az utcasarkon gyülekeztek. Ahogy az Egyesült Államok egyik kampuszáról a másikra utaztam, láthattam, hogy a leginkább és a legkevésbé radikális helyen is ugyanazokon a pontokon tört ki a nevetés.

Azoknak az amerikai gimnazistáknak az első nemzedéke, akik a világ problémáit úgy akarták megoldani, hogy az igazgatói irodákban vagy Washington utcáin tüntettek, elhagyta a kampuszokat. Az idősebb korcsoportokban vált első nemzedékké – jogi, orvosi vagy közgazdasági egyetemeken – elhalványult a konfliktusok intenzitása a kampuszokon. A diákok, akik már nem érezték a változások terhét a vállukon, megszabadultak a behívó és a lelkiismereti döntések problémájától, amikor 1975 áprilisában véget ért a vietnami háború. Ám új és eddig számukra ismeretlen nyomás alá kerültek, ahogy tovább mélyült a gazdaság hanyatlása, és ahogy egyre csökkent a fiatalabb diákok arányszáma. A megszerezhető állások egyre ritkábbá váltak, mivel annyira sokan versenyeztek értük ebből a korosztályból. Nehezebb volt bejutni a jogi vagy az orvosi egyetemekre, mint korábban bármikor. Először tolakodott a felső középosztály gyerekeinek életébe a megélhetésért való küzdelem, pedig korábban szabadon válogathattak a kurzusok között, abban a biztos tudatban, hogy mindig lesz elég pénz.

Így az ország diákjai az 1970-es években újra szembetalálták magukat a tanulás elégtelen és idejétmúlt módszereivel, amelyeket nem is olyan rég még elutasítottak és amelyeket most újra el kellett viselniük. A sürgősségnek az az érzete, amelyet elődeik a hatvanas évek közepén éreztek, teljesen eltűnt. Az aktivisták majdnem ugyanolyan ritkák lettek, amilyen ritkák hagyományosan voltak az amerikai kampuszokon. Az egyetemi életre újra úgy tekintettek, mint a serdülőkor meghosszabbítása, mint a döntések halogatása, vagy ahol mégis döntés születik a pályaválasztásról, ott az egyetemi követelményeknek való elszánt megfelelni vágyás. A világ megváltását, csakúgy, mint az állandó álláskeresését későbbre lehet halasztani – hiszen amint kikerül az ember a jogi egyetemről, dolgozhat szóvivőként vagy egy ingyenes klinikán, ha kikerül az orvosiról. Később az elkötelezettebbek elmehetnek Washingtonba és állást szerezhetnek a Környezetvédelmi Hivatalnál, csatlakozhatnak Ralph Nader keresztes hadjáratához, vagy elmehetnek külföldre a Békahadtestnek dolgozni, amely ma már sokkal józanabb és több szaktudást követel. Az újonnan végzettek ugyanannyira nem fognak visszatérni a külvárosokba, mint elődeik. A kampuszok sokkal inkább az ötvenes éveket idézik, de azok a kérdések, amelyek a hatvanas évek kampuszain születtek meg, még mindig velünk vannak.

A hatvanas években úgy találtam, hogy az a felelősségért való kiáltás, amelyet a tizenöt éves Shannon Dickson fogalmazott meg Texasból, kifejezte annak a nemzedéknek az érzelmi feldúltságát, amely először került szembe azzal a világgal, amelynek létrehozásában sosem vett részt. Amikor ennek a könyvnek egy új részét kezdtem el írni, újra megkerestem Shannon Dickson, hogy megtudjam: ahogy ma érez, az hasonló-

képpen jelentősegteljesen fejezi ki ezeknek az idősebb fiataloknak az érzéseit az 1950-es évekből. Shannon ezt írta:

„Tíz évvel ezelőtt fogalmazást írtam arról, hogy nemzedékem nagy része hogyan látta a világot és az ahhoz fűződő kapcsolatát. Akkoriban, ahogy kezdtük egyre jobban látni a tágabb világot, a család és a barátok közösségén túl tudatunkat az az éles ellentét uralta, ahogy érzékelniük a világot és amilyennek éreztük, hogy lennie kéne. Ez a meglátás azt a mély meggyőződést hozta létre bennünk, hogy az élet valamennyi területén jóvá kell tennünk a durva egyenlőtlenségeket, és sohasem szabad elkövetnünk ugyanazokat a rövidlátó hibákat, mint elődeink.

A hatvanas évek végén mély meggyőződéseinkhez naiv türelmetlenség társult, amely abból az »azonnali elégedettséget« biztosító környezetből született, amelyben minket felneveltek, és amely alapján elhiittük, hogy egyik napról a másikra meg tudjuk változtatni a világot pusztán azzal, hogy ezt követeljük. Ez az illúzió darabokra hullott, amikor ideáljaink közvetlen konfliktusba kerültek a globális problémák bonyolult interakcióival, csakúgy, mint ahogy közös érzelmeink látványos közzététele csendben átforgatódtól ezeknek az ideáloknak sikeres és elégedett egyéni életre váltásának személyes konfliktusává.

A változás módszerianát meghátrálásra kényszerítették, ám ahogy közelebb kerülünk a kormány, az oktatás és az üzlet központjaihoz, eredeti elképzelzetségeink egyre gazdagabbá és mélyebbé válnak attól a felismeréstől táplálva, hogy mindez egyre gyorsabban járunk a kezünkre, és közelebb jutunk egy új és jobb világ megteremtésének lehetőségéhez. A legnagyobb probléma, amellyel találkozunk, ahogy részévé válunk a társadalom 'elfogadott' szövetének az az, hogy olyan utakra kell lépünk, amelyet a nálunk idősebbek tapasztal ki, hogy elérjük a sikernek és elégedettségnek azokat az ideáljait, amelyek merőben mások, mint amelyeket mi keresünk.

Nekiünk, az örökséget átvevő nemzedéknek meg kell változtatnunk ezt az utat, és őszintének kell lennünk magunkkal és azzal a meggyőződésünkkel szemben, hogy hogyan álljunk a világhoz. Mert ha mi mint egyének megadjuk magunkat a múlt azon elvárásainak, amelyek nem a mieink, akkor lehet, hogy egyedülálló fajként való túlélésünk meglehetősen rövid életű lesz."

A GENERÁCIÓS SZAKADÉK NEM VÁRT UTÓHATÁSAI

Azok, akik a hatvanas években voltak fiatalok, befolyással voltak a világra, de ez egy sokkal csendesebb, kevésbé folyamatos és sokkal közvetettebb befolyás volt, mint ahogy azt a fiatalok és a velük szimpatizáló idősebbek remélték. Amint idősebb fiatalok kerülnek át a Szakadék másik oldalára – fiatal tanárok, orvosok, ügyvédek, politikusok –, a tizenéves fiataloknak már nem kell azt érezniük, hogy csak nekik egyedül kell megváltoztatniuk a világot. Ám ennek a tízéves különbségnek a hatása nem teljesen világos, sem azoknak, akik annak az első nemzedéknek voltak a tagjai, akik először tekintettek friss, megdöbbenet tekintettel arra a világra, amelynek megteremtésében nem volt részük, sem azoknak a diákoknak, akik utánuk jöttek, és akik aggódva kérdik maguktól, hogy ők most érzéketlenek-e vagy sem. A változás sebessége mindkét generációt ámulatba ejti, és gyorsan látják meg a különbségeket és felejtik el a hasonlóságokat. Azok a nyugati fiatalok, akik ellátogatnak a világ legtávolabbi részeibe, még mindig ugyanazokat a dalokat éneklik, de az olyan nagy találkozóknak, mint amilyen Woodstock volt 1969-ben, már eltűntek a felnőtt világ ellenséges reakciói hatására.

Ahelyett az egyszerű lineáris láncolat helyett, amelyet követve a Generációs Szakadék előrehalad, szabályosan követve a biológiai öregedést, amíg mindazok, akik a háború előtti oldalon vannak meg nem halnak, óriási komplikációk jelentkeztek. Szülők néztek szembe kiszámíthatatlanul és megmagyarázhatatlanul elidegenedett gyermekekkel, a tanárok úgy érezték, hogy minél jobban tanítanak, annál inkább elutasítják őket; azok pedig, akik arra áldozták az életüket, hogy valami jót hozzanak létre, azoknak a betegeknek, diákoknak, ügyfeleknek vagy egyházközösségi tagoknak az elutasításába ütköztek, akiket olyan önzetlenül szolgáltak. Gyorsan bővültek azoknak a sorai, akik gyűlölettel és félelemmel néztek a fiatalokra és mindenkre, aki fiatalnak látszott, ahogy a TV napról napra a diákaktivisták kis százalékát mutatta, ahogy a rendőrséggel vívják harcukat valahol a világban. Az aktivizmusellenesség több forrásból táplálkozott. Ott voltak az új középosztály tagjainak milliói, akik mindent kemény munkával és megtakarítással értek el, és akik olyan főiskolákra szerették volna küldeni gyerekeiket, ahonnan azok a sikeres, felfelé vezető mobilitáshoz szükséges papírokkal kerülnek majd ki. Ott voltak a rendőrök, akik nem hittek abban, hogy a hölgyek előtt szabad „csúnyán” beszélni, és akiknek most az egyetemista lányok egyáltalán nem hölgyeszerű provokációival kellett szembenézniük azokban az iskolákban, ahová lányukat szerették volna küldeni. Ott voltak azok a vállalati középvezetők, akik elérték lehetőségeik felső határát, és a pusztá tehetetlenség tartotta fent őket, és akiket fokozatosan váltott fel a számítertechnológia, amelyhez a fiatalok igazán értettek. Ott voltak a farmerek, akiknek letiporták a vetését a fesztiválokon, és akik olyan, kommunákban élő fiatal városiakkal találták szembe magukat, akik nem gondozták az istállóban csüdig sárban álló állataikat. Ott voltak a keményen dolgozó adófizetők, akik azt látták, hogy jó házból való fiatalok inkább élelmiszerjegyekből élnek. És ott voltak a kiábrándult kisebbségek – a feketék, a spanyolul beszélők, az indián őslakosok – akik úgy érezték, hogy az a szolidaritás, amelyet a privilegiált felső középosztálybeliek a polgárjogi mozgalom alatt mutattak az ötvenes és hatvanas években, hamis, önző és tisztavirág-életű volt.

Ott voltak azok a nők, akik csak nemrég szabadultak fel a kötelező anyaság alól és bizonytalanok voltak a következő lépést illetően. És egyre nagyobb számban ott voltak az idősödők, akik sértetten vették tudomásul, hogy mellőzik őket és készen voltak arra, hogy mellőzzenek másokat, akik utálták a gyerekhangokat és az elektromos erősítésű zene recsegését, csakúgy, mint a fiatalok modorát és erkölcsiségét. Ott voltak a megkeseredett középkorúak, akik egy sokkal szigorúbb korszakban nőttek fel, akiket folyamatosan izgalomban tartott és kísértésbe ejtett a fiatalok hivalkodó szexualitása, és amely ahhoz a közelmúltban lezajlott esethez is vezetett, amikor a bíró természetesen találya egy főiskolás diáklány megerőszakolását egy diáktársa által, tekintettel arra, ahogyan a „lányok” mostanában öltözködnek.

Egyre több és több oka volt annak, hogy a megkeseredett idősebbek ne merjenek az utcára menni: féltek a támadásoktól, féltek a rablásoktól; folyamatosan kísértésbe vitte vagy felháborította őket mind a hosszú, „feminim” hajú fiúk csábereje, mind

azok az afrofrizurás fiúk és lányok, akik úgy néztek ki, mint a harcra kész agresszív vadállatok. Az utcától félve ezek az emberek a tévét nézik odahaza, ahogy a hatvanas években is nézték, amikor mindenféle bűnt és kilengést megjelenítettek számukra. Mozdulatlanul ülnek anélkül, hogy akár egy izmuk is megrándulna, hogy a meggyilkoltak vagy megerőszakoltak segítségére siessenek. Történelmünk korábbi időszakaiban a pamfletek vagy forradalmi regények írói milliók szimpátiáját tudták felébreszteni, ahogy az emberek Dickens dologházainak borzalmairól, Éváról és Tamás bátyáról meg a déli rabszolgaságról, a megvetettek, meghajszoltak és elnyomottak hányattatásairól olvastak. Ám a tévénező nem válik olyan résztvevővé, mint az olvasó, a néző izmainak mozdulatlansága mozdulatlanná teszi az emberi szimpátiát is, amíg a figyelő szemek előtt megjelenő igazi gyilkos ugyanolyan valószínűtlenné válik, mint egy kitalált tettes.

Eközben egyre fiatalabb és fiatalabb serdülők válnak bűnelkövetőkké, csakúgy, mint ahogy az egyre növekvő kifinomultság egyre több olyan feladatot ruház a fiatalokra, amelyeket eddig csak felnőttekre bízta. Államról államra a gyakorlat és a törvényeink képtelenek lépést tartani a változásokkal. Lehet, hogy a fiatalok elég idősek ahhoz, hogy szavazzanak, de nem dönthetnek arról, hogy kivetessék a mandulájukat, gyereket nemzhetnek, de nem lehet abortuszuk, olyan bombázógép legénységeként repülhetnek, amely képes elpusztítani egy várost, de nem vehetnek maguknak egy pohár sört. Közben csak az Egyesült Államokban milliónyira duzzadt a hajléktalan, küszöbökön alvó gyerekek száma, azoké a tizenéveseké, akikért egyetlen felnőtt sem felel igazából, és az otthonról elszökött fiataloké, akik többnyire lányok. Az ilyen gyerekek valóban veszélyesek. Máshol is feltűntek már, sokszor háborúk után, mint azok a vad gyerekek a Szovjetunióban, akik a titkosrendőrség újoncai lettek, és akiket senkihez nem kötött szeretet, és akik sohasem ismerték a szülői szeretet és törődés megtartó erejét. A legtöbb gyerek érez időnként gyilkos dühöt a szülői kényszer miatt, de ez a düh feloldódik, mivel ugyanakkor folyamatos törődést is tapasztalnak ugyanezektől a felnőttektől. Ma ilyen, szeretet nélkül felnőtt gyerekek milliói járkálnak szabadon társadalmunkban, amelyben reményt sem látnak arra, hogy valaha is megfeleljenek a tévé által bátorított határozott ambícióknak, és akik minden idős emberre ellenségesként tekintenek. A támadástól való félelem, amelyet az idősek éreznek, nem csupán saját elenséges érzületeik paranoid visszatükröződése, hanem teljes mértékben valós veszély. Az erőpozícióban lévő idősek pedig százféleképpen kifejezhetik magukat: bírósági ítéletekben, amelyek a térítő jellegű ázsiai vallásokra áttért fiatalkorúakat visszahelyezik szülői gyámság alá, klinikák bezárásában, iskolák megfosztásában bármilyen jobbító újítástól, azoknak a tanároknak a megbüntetésében, akik jobb körülményekért lázadoznak, az osztálytermek túlszűfolásában vagy a gyermekeknek szánt szolgáltatások beszüntetésében – miközben eltűrik a fiatal gyerekek új és szörnyű pornográf kizsákmányolását.

A fiatalok oly sokat emlegetett különböző kilengéseinek kiterjedt visszhangja van a társadalom minden rétegében, és az Egyesült Államokban sokan – a legkevésbé sem törődve a fiatalok érdekeivel – saját gyermekeik ellen fordultak. A helyzetet nem teszi

könnyebbé, hogy azok, akik az embriók jogaiért harcolnak, ezzel egyetemben kiállnak a halálbüntetés és az olyan háborúk folytatása mellett, ahol kisgyerekekre napalmot szórnak.

Tehát – ahogy az atombomba által felkínált lehetőségek esetében – a Generációs Szakadék és kísérőjelenségei által generált remények is furcsán szétfolyóvá és elmosódottá váltak. A fiatalok bekerültek az egyetemi bizottságokba és felügyelőtanácsokba, de olyan módon, hogy csupán kevés befolyással bírtak – és ezek többnyire untatták őket. Ha úgy látszott, hogy pozitív hatások néha serkentőként futnak át a társadalom vénáin, akkor a negatív hatások, a reakciós érzület, az ellenségesség, a változás önigazolt elutasítása úgy terjedtek, mint az áttétes rák. Minden egyes hatást nehezebb azonosítani, nehezebb kezelni. Sokkal nehezebb ma reményre lelni, mint tíz évvel ezelőtt.

Amikor az új nemzedék első tagjai a sorompóba léptek, úgy gondolták, hogy az establishment tagjai voltak nyeregben – és bár helytelenül vezettek, mégis elég erős pozícióban voltak ahhoz, hogy kihívják őket. Ma már túlságosan is nyilvánvaló, hogy senki sincs nyeregben. A remények és a nukleáris veszély elleni tettek kiindulópontja egyszerűnek tűnt 1945-ben és kétségbeejtően bonyolult manapság. Más volt a remény alapja a hatvanas évek közepén, amikor a lelkes fiatalság Eugene McCarthyt támogatta a New Hampshire-i elnöki előválasztásokon, és teljesen más lett, amikor visszatértek abba a világba, amelyet lehetségesnek láttak.

A teljes kép már csak azért is sokkal bonyolultabb, mert visszatértünk ahhoz a ponthoz, amikor a változást mint csupán egy, a serdülők és szüleik közötti konfliktusként érzékelték a hatvanas években. Időbe került, mire felismerték, hogy ez nem kizárólag a rosszálló szülők és más véleményen lévő gyermekeik közötti hétköznapi csetepaté, hanem kihatott minden idősebbre és mindenféle kapcsolatra a fiatalok és a náluk idősebbek között. Ma már újra kizárólag a serdülők és a serdülők szülei azok, akik még mindig farkasszemet néznek egymással a Generációs Szakadékon át. Fiatal tanárok, fiatal orvosok és fiatal gyerekek szülei a szakadéknak ugyanazon az oldalán állnak, mint a serdülők. Ám sehol a világon nincsenek olyan serdülők, akiknek a szülei ne a Szakadék másik oldalán lennének. New Yorkban és Londonban, Cincinnattiben és Rómában, Moszkvában és Tokióban, az eszkimók és Pápua Új-Guinea népei között a szülők és gyerekeik farkasszemet néznek egymással a Szakadék két oldalán. Ahogyan az elmúlt tíz év változásai elmosódottá tették a Szakadék jelentőségét, és ahogy újra megjelentek a diákok és szakmunkástanulók számára a fiatal felnőtt példaképek, a gyerekek és szülők közötti Szakadék kitartó megléte egyre feltűnőbb. Ez lenne az, ami a szülői szerepnek megadja azt a folyamatos kiélezettséget a hetvenes években, amely a felnőtt lét egészének megadta ugyanezt az érzést? Továbbra is most a legnehezebb serdülő gyermekek szüleinek vagy éppen serdülőnek lenni.

Ezenközben az idősebbek közül sokan azt feltételezik, hogy a Szakadék továbbra is ott húzódik, ahol korábban, a tizenévesek felső korcsoportjában és a főiskolai kampuszokon. A hajdani szimpatizánsok az aktivizmus eltűnése felett siránkoznak és elítélik a fiatalokat, hogy eladták magukat – ahogyan elődeik közül pár feltűnősködő és

exhibicionista minden bizonnyal meg is tette ezt. A serdülők és szüleik közötti feszült kapcsolat pedig továbbra is fennáll, habár maga a Szakadék most már a késő huszonéves korcsoportban húzódik, és az új nemzedék tagjai közül sokaknak van már gyereke. Ám a családon belül folytatódnak a konfliktusok, amelyeket némileg tompít, hogy már nem olyan zajosak a kampuszokon eltöltött évek. A főiskolások arról beszélnek, hogy szüleik „sokat tanultak”, a szülők pedig, különösen a felső középosztályból, gyakran egymást próbálják túllicitálni, amikor gyermekeik különös viselkedését írják le, akik „megállapodások” szerint élnek, rovarirtók nélkül természetnek növényeket, kézművességbe kezdtek vagy mostanában például a misztériumok elsajátításával kísérleteznek.

Az eredeti Generációs Szakadék már kevésbé feltűnő, és a fiatal és idősebb tanárok, politikusok vagy orvosok között húzódó vonal már sokkal kevésbé éles, azt a tényt pedig, hogy a Szakadék ott van az összes felnővőben lévő és a szüleik között, már újra úgy fogják fel, mint az ismerős nemzedéki váltást vagy egy átlagos generációs konfliktust, amelyet éppen az adott történelmi korszak jellegzetességei jellemeznek. Azok a professzorok és tanárok, akik megtapasztalták a köztük és a felső tizenéves korcsoport közötti eredeti Szakadékot, most megkönnyebbülten sóhajtanak fel, mivel mai tanítványaik, akiknek segítségükre vannak idősebb testvéreik tapasztalatai, sokkal könnyebben taníthatók és sokkal jobban figyelnek rájuk. Ám azok a szülők, akik először találják magukat szemben serdülő gyerekekkel, ugyanazt az elidegenedettséget tapasztalhatják meg a nemzedékek között, amely a Generációs Szakadék nevét adta. Amikor az egyetemeken is megjelent a törés szerte a világon, csak akkor ismerték fel, hogy itt nem csupán a szokásos gyerek-szülő konfliktusról van szó. Most, hogy ez már nem az egyetemeken létezik, és hogy legalább annyi felnőtt van a Szakadéknak ugyanazon oldalán, mint serdülő, sok kamasznak és szüleiknek újra úgy tűnik, mintha ez a saját különbejáratú konfliktusuk lenne. Lehetséges, hogy enyhítené a fiatalok megbántottságát, ha szélesebb összefüggésbe tudnák helyezni nehézségeiket és megpróbáltatásaikat, és a szülők büntudatának és elkeseredésének egy részét is bizonyára enyhítené, ha felismernék, hogy gyerekeik nem csupán rájuk mint adott szülőkre reagálnak, hanem egy olyan összefüggésen belül cselekszenek, ahol ők, nem úgy, mint a kisgyerekek szülei, még mindig teljes élességében tapasztalják meg a Generációs Szakadékot.

Mégis, az otthonok nagy részében a szülők és a serdülők olyan állásponton helyezkednek el, amely nem teszi lehetővé egy ilyen szélesebb konfliktus értelmezését. Ennél fogva az elsőéves főiskolások a Generációs Szakadékról írt esszéiben csak ritkán akad olyan diák, aki a kamaszkori viselkedést szimbolikus és nem személyes értelemben vitatja meg. Donald Sparks, egy elsőéves ezt írta 1977-ben:

„A fiatalok öltözködési módjai és személyes megjelenésük közül sok minden eltávolítja őket szüleiktől és a többi középkorútól. A mai fiatalok bármit felvesznek, ami nem esik le róluk, és nem azért, mert kötelező, hanem mert ezt diktálja a saját ízlésük. Ez bizonyos módon ingerli a felnőtt-

teket, mert emlékeznek rá, hogy nekik mások levetett ruháit kellett hordaniuk. Az, hogy sokkal szélsőségesebbek és képesek a saját előírásaik szerint élni, a középosztályt és a középkorú dolgozó embereket elidegeníteni a fiataloktól. A fiatal fiúk hajának hosszúsága az elidegenítés egyik legbiztosabb pontja. ... Úgy érzem, hogy a mai fiatalok kísérletezgetnek azzal, hogy kihívóan hosszasan hordják a hajukat. ... A haj könnyebben használható erre, mint egy különösen bonyolult számítógép. ... Vannak, akiknek (a haj) eszköz arra, hogy mások legyenek, míg másoknak ez a kihívásnak és a középkorúak rendszerével való szembenállásnak egy módja.

A hosszú hajait nem kedvelő középkorúak próbálkoztak a múltban pár ügyes és trükkös módszerrel, hogy megszabaduljanak ettől a problémától. Megközelítőleg három évtől ezelőttig az iskolák nem engedték meg diákjaiknak a hosszú haj viseletét. Az iskolák, amelyeknek az egyetlen feladata az kellene legyen, hogy tanítsanak, és ne erkölcsi korlátokat állítsanak fel, nem álltak meg ennél a pontnál. A mai iskolák úgy hiszik, hogy nekik kell a megfelelő módon felnevelni a gyerekeket – úgy, ahogy ők látják jónak. Ha ez nem tetszik neked és szembefordulsz velük, akkor azt mondják, hogy nincs más választásuk, mint megbüntetni az engedetlen diákokat. Az én iskolámból sokszor rúgtak ki diákokat a hosszú hajuk miatt. A vicces az egészben az, hogy mióta visszavonták az öltözködési szabályzatot, maradt a régi. Amit ezzel mondani akarok az az, hogy a hosszú haj semmiképpen nem hátrálthat mentálisan, vagy akadályozhat a tanulásban való előrehaladásban.

Miféle veszélyt jelenthet egy frizura, amit bárki magának választ? Ez a kérdés sokféle veszélyt rejt magában. Úgy tűnik, hogyha valaki nem tehet meg valamit, amit akar, mert valaki más azt mondja neki, hogy az nem helyes, az, akire azt mondják, hogy nincs igaza, azonnal támadásba lendül, hogy visszavághasson. Sok szülő mondja tizenéves fiának, hogy úgy néz ki, mint egy lány. Ez azért is rossz alaphelyzet, mert így a gyerek nem tudja, hogy fordulhat-e a szüleihez vagy sem. Sokan azt mondják, hogy a kommunikáció hiánya okoz egy generációs szakadékot. Úgy érzem, hogy a haj esetében nem csupán a kommunikáció hiányzik, hanem főleg a megértés. De még mindig van esély! Sok középkorú már néhány centivel többet enged meg magának legfelül.”

Ám egy sokkal nagyobb csoport inkább úgy beszél, mint azok a főiskolások, akiknek céljai ugyanazok, mint az ötvenes években voltak, és akik régimódi szüleikkel csapnak össze, akiket leginkább úgy lehetne leírni, mint a „válságkorszak gyermekei”, az alapján, amit Jim Stein főiskolás ír:

„Nagy szakadék húzódik meg közöttük, ahogy én gondolkodom az értékekről, és ahogy a szüleim gondolkodnak róluk.

Sok mindenben van a szüleim és köztem véleménykülönbség, de vannak bizonyos témák, amelyben aztán igazán távol állunk egymástól: a zene, a kocsik és a pénz. Ez a három dolog képviseli a generációs szakadék nagy részét otthon. Az én nézeteim ezekről a témákról majdnem teljesen az ellentétei annak, amit a szüleim gondolnak. Nagy szakadék van közöttük, ahogyan én gondolkodom az értékekről, és ahogyan a szüleim gondolkodnak róluk.

A pénz témájáról a szüleim (a válságkorszak gyermekei) azt gondolják, hogy azt félre kell tenni, vagy olyan dolgokra költeni, amelyek fontosak. Én is ezt gondolom, de a hasonlóságok itt aztán véget érnek. Azok a dolgok, amiket a szüleim fontosnak tartanak, a főiskolai tanításra, a biztosításra és a házra korlátozódnak. Beismerem, hogy mindegyik fontos a jövőre nézve, de én mában is élek. Ez fontos része az életemnek. Sokat akarok utazni. Látni akarom azokat a dolgokat, amikre nem lesz már esélyem, amikor majd leköt az, hogy kifizessék a biztosítást, a házat

stb. Az utazás és az új dolgok megtapasztalása olyan dolgok, amiket sohasem fogok elfelejteni vagy megbánni. A legtöbb idősebb azt mondja nekem, hogy »addig tedd meg, amíg még fiatal vagy«, és ez az, amit én is akarok. A szüleim azt gondolják, hogy ez egy bizonyos mértékig hasznos lehet, de nem szabad túlzásba vinni. A többi dolgot is, amikre szeretek költeni, mint a magnó, fegyverek stb., lenézik a szüleim. Úgy érzik, hogy szükségtelen nagyobb összegeket (200 dollárt vagy többet) ilyen típusú dolgokra költeni, mert a pénzt jobban is fel lehetne használni, pl. a fent említett házra, biztosításra. A fegyverek és a magnó csak »egy fejezet, amin éppen átmegyek«, mondják. Mindazonáltal én kerestem meg a pénzt, és úgy érzem, hogy nekem kéne arról döntene-m, hogyan költsem el.

Az autók egy másik olyan téma, amiben különböző véleményen vagyok a szüleimmel. Én szeretem a »sportos« kocsikat, amelyek jól néznek ki, és elég gyorsan mennek. Ők a kicsi és gazdaságos autókat szeretik. A mamám rá akar venni, hogy vegyek egy Volkswagent, de én inkább olyas-mit szeretnék, mint a Camaro. Úgy érzem, megéri a pluszköltséget biztosításban és benzinben, hogy egy sportos kocsim legyen. A szüleim azt gondolják, hogy egy koci az csak egy koci és nem kell jól kinéznie. Én úgy vélem, hogy amennyi időt a kocsiban töltök, hogy a főiskolához beérjek, ehhez valami olyat szeretnék, amit élvezet vezetni. Úgy érzem – mivel ez az én kocsim –, nekem kéne döntenem ebben a kérdésben.

A zene olyan kérdés, amiben a szüleimmel talán sohasem fogok egyetérteni. A szüleim az olyan nagyzenekarokat szeretik, mint a Glenn Miller-féle, vagy a country-i és a westerni, olyan előadókól, mint Johnny Cash. Akár hiszik, akár nem, nekem is tetszik ez a zene. A véleménykülönbség az olyan »acid rock« zenészeknél jön elő, mint a néhai Jimi Hendrix, a Led Zeppelin, Foghat stb. – szeretem a gyors ritmusú zenét jó hangosan hallgatni. A zene és a hangerő együtt már túl sok a papám és a mamám számára. Úgy tűnik, egyszerűen nem értik, hogy miért is akar-na bárki ilyen »zajt« hallgatni. Én nem tudom ennek az okait hatásosan elmagyarázni nekik. Így aztán hagyom, hogy ez egy olyan dolog legyen, amiben sosem fogunk kiegyezni.

Mindenképpen van generációs szakadék a családomban. A szüleim konzervatív módon gondolkodnak, részben a gazdasági válság miatt. Azt gondolják, hogy a biztos jövő sokkal fontosabb, mint a játék és a szórakozás a jelenben: én azonban úgy érzem, hogy az a kor a legfontosabb, amely-lyekben éppen vagyok. Úgy érzem, hogy most kell megtennem azokat a dolgokat, amikre később már nem lesz esélyem. Azt gondolom, az élet arra való, hogy élvezzük. Az ember nem lehet a jövő-jének a rabszolgája. A jövő fontos, de nem annyira fontos, hogy miatta elösztegezzük a jelent.”

Vagy például ahogy Pat Overby látja:

„A szüleim elképzelései arról, hogy mire való egy autó, tökéletesen ellentétesek azzal, ahogy én használom a kocsimat. ...

Ami azt illeti, a szüleimnek már az elejétől fogva negatív volt a hozzáállása, amikor beje-lenitem, hogy szerzek magamnak egy klassz Camarot, amit »tuti dolognak« szokás hívni. Beleszerettem ebbe a kocsiba, és különleges gondját viselem. Persze a szüleim szerint egy autó ar-ra való, hogy elvigye az embert A pontból B pontba. Az autónak bármilyen más oldala, hogy ho-gyan néz ki vagy hogy milyen a hangja, teljesen mellékes. Az én meggyőződésém azonban az, hogy ha egy koci inkább élvezetté, mint szükségszerűvé tudja tenni a vezetést, akkor az legyen is így.

Az autó elsődleges funkciója a személyszállítás, de én úgy hiszem, ennek többnek kéne lennie, legalábbis azoknak, akik ezt megkívánják. Az én autómon ragyogó új festés van, új gumizás és ke-rekek, és egy ezeröttszáz dolláros motor van benne, de hát én így szeretem, és ennek nem kellene gondot okozni a szüleimnek. Igaz, az én szüleim elsősorban arra használják a kocsijukat, hogy

a városban közlekedjenek, de az én esetemben kapcsolódik az autóhoz egy bizonyos többletjelentés. Szeretek a városban cirkálni a kocsimmal, felválni vele és azért vezetni, hogy pihentessem az agyam. Ez nyilvánvalóan nem az a használat, amire a szüleim gondolnak, ha a kocsijukat használják.

A szüleim persze nem rejtik el az autóval kapcsolatos érzéseiket előlem. Mégis van valami, amit képtelenek megérteni: az én kocsim több, mint egy közlekedési eszköz. Nekem és a barátaimnak ez egy olyan hobbi, amin élvezünk elszöszmötölni. Az apám azonban úgy tekint erre a kocsira, mint egy drága játékra. Néha eltűnődök azon, hogy vajon elfelejtette már azokat az időket, amikor tizenévesen az autókat babrálta, bütykölgette a motort, még ha csak azért is, hogy lássa, mitől működik? Én teljesen elégedett vagyok a kocsimmal és tiszteletben tartom a szüleim ezzel kapcsolatos véleményét. Addig, amíg megvan nekem ez a kocsi, és együtt lakom a szüleimmel, ez csak szélesíteni fogja a generációs szakadékot.”

A Generációs Szakadék kifejeződése a hatvanas években egy szélesebb társadalmi mozgalom részeként voltak felfoghatók – a polgárjogi mozgalmak az Egyesült Államokban, a küzdelem a vietnami háború ellen, az algériai függetlenségi mozgalom Franciaország ellen vagy a ciprusi harcok és a fiataloknak az a törekvése, hogy egy újfajta őszinteséget vezessenek be a nemiséggel és az emberi testhez való hozzáállással kapcsolatban. Ám ma, ahogy a nemzedéki konfliktus intenzitása a családon belül állandósul a legmarkánsabban, tendenciák jelentek meg arra, hogy a családok szervezetlenségét okolják az olyan tünetjelenségekért, mint a fiatalok elszökése otthonról, a tizenévesek kábítószerfogyasztása és alkoholizmusa. Ám ami valószínűleg még ennél is mellbevágóbb, az a főiskolás diákok visszavonulása az elől, hogy felismerjék a konfliktus feltételeit egy szélesebb közösségben és az eltérő társadalmi célokat és előírásokat az idősebbek és a fiatalok között, hogy inkább egy új szellemi kontextust igényeljenek maguknak. Nem elég, hogy a nemzetközi Római Klub a gazdasági és ökológiai növekedés korlátainak kijelölése helyett az értékek keresését tűzte ki célul, de ez az új hangsúly átítatja a társadalmat és új táptalajává válik a nemzedéki elidegenedésnek.

AZ ELKÖTELEZETTSÉG ÚJ FORMÁI

Amikor először megfogalmaztam a Generációs Szakadék fogalmát, egy olyan jövő képét vázoltam fel, amelyet megoszthatunk – mert ez, miként egy megfogant, de meg nem született gyermek, még ismeretlen volt –, mindez remekül hangzott. Úgy tűnt ez, mint egy lehetséges megoldás sok problémánkra. Ahogy világszerte újabb és újabb népek váltak a modern világ részévé, nagy volt a kísértés, hogy egy új modellt kínáljunk arra, hogy mindenki tiszta lappal induljon. Akár a 2-es kapun, a 23-ason vagy a 2003-on léptek be – a világot mint egy óriási repülőteret képzelve el, ahová különböző távolságokból és irányokból érkeznek a repülőgépek –, mind ugyanarra a hangra reagálnak az irányítótornyból, és mind ugyanazon ismeretlen jövő felé haladnak.

Úgy képzeltem, a dolog úgy történik, hogy Új-Guinea hegyei között a meztelen, törekvő férfiak kimossák a disznózsírt a hajukból és elmennek egy kormányhivatalba, hogy azt mondják: „Építettünk egy új iskolát és egy kórházat. Kérjük, hogy küldjenek egy orvost és egy tanárt.” – annak a modern világnak a küldötteiért kiáltna, amelynek tagjai kívánnak lenni. Ez az elképzelés igaz, mert bizonyos értelemben ezt történt, és ez történik ma is a világban. Azok az emberek, akik eddig csak az égbolton láttak repülőgépet és csak hallomásból ismerték a rádió, a műholdak, a teleszkópok, mikroszkópok, motorok és az írásbeliség világát, most alig várják, hogy maguk is megtapasztalhassák ezeket a csodákat. Az egyén képességeit figyelembe véve és abból kiindulva, hogy mindenki tanulhat, egy új-guineai fejedelm fia ugyanúgy megtanulhatja a szorzótáblát, mint egy olyan fiú, akinek a felmenői nemzedékek óta mérnökök voltak egy észak-német kikötővárosban, vagy az a krétai paraszt, akinek ókori ősei egy különleges civilizációt építettek fel négyezer évvel ezelőtt. Amit az emberi lények bármelyik csoportja megtanult, azt az összes többi csoport tagjai megtanulhatják, egyéni képességeikhez mérten. A buzgó vagy éppen fásult gyerekek – sokan csillogó szemekkel a fűkunyhókban, sokan összehúzóulódva kemény fapadokon, mások unottan bóbiskolva az amerikai külvárosok drága középiskoláinak műanyag csodái között – mind ugyanannak a világnak lesznek a részei, egy olyan világré, amelyet a szüleik gyerekként nem ismerhettek. Igenis megosztják ugyanazokat a tapasztalatokat, mint azt, ahogy a műholdakat látják az égen a fejük felett és már mindennapos eseményként gondolnak rájuk, olyannyira, hogy 14 éves amerikai gyerekek arról beszélnek, hogy gyerekkorukban még érdekelte őket az űr, és hogy a 14 éves új-guineai gyerekek úgy rajzolják le a falukat, ahogyan az felülről egy szputnyikról kinézhet.

Igenis közös bennük az a gyerekkor, amit egyikőjük szülei sem tapasztalhattak meg, akárhol is élnek a világban, és az előttük álló megosztott jövőre tekinthetnek, hiszen már soha többé nem lehetnek hosszabb időre elzárva a világtól, mint ameddig egy hurrikán, egy áramkimaradás vagy egy államcsíny tart. Matematikusok, fizikusok vagy kémikusok Japánból, Kínából, Indiából és a Szovjetunióból vagy Amerikából, Srí Lankából és Tanzániából tolmácsok nélkül, egy táblán lévő grafikonok segítségével kommunikálhatnak egymással, bár az még mindig kétséges, hogy vajon tudnának-e akárcsak közösen étkezni, anélkül, hogy ne tartanak egymást reménytelenül idegennek, faragatlannak, neveletlennek vagy egyenesen barátságtalannak. Azok a kultúrák, amelyekből érkeznek, átívelnek az emberi kulturális evolúció utolsó húsz ezer évén és azok a különbségek, ahogy a szüleik és a náluk idősebbek a világot látják, olyan összetettek, hogy sok évi megfeszített munka kell ahhoz, hogy az egy adott kultúrából érkező akadémikusok és tudósok eleget tanuljanak ahhoz, hogy teljes egészében megértse-
nek egy másik kultúrát. Így hát még mindig olyan múltak alapján kell megbékélnünk közös jövőnkkel, amelyek összehasonlíthatatlanul különbözőek. Ám az egyik szempont, ami alapján múltunk nem is olyan különböző, az a közös biológiai kiindulópont; mindnyájunkat asszonyok szülnék, női keblek táplálnak vagy műanyag megfelelőjük, ám ezekből is ki kell szívniunk tartalmukat. Mindnyájunknak meg kell tanulnia járni

és beszélni; megragadni azt, amiért nyúlunk, nevetni és sírni, nem akkor, amikor szeretnénk, hanem amikor illendő, hogy a megfelelő időben legyünk éhesek és akkor legyünk álmosak, amikor a hagyomány azt mondja, hogy már lehet aludni. Mindnyájan részt veszünk a felnőtté válás és az öregedés folyamatában, és ez mindannyiunk számára egyirányú folyamat, kérés nélkül haladva a születéstől a halálig, akármennyire másképpen dicsérik ezt a költők és a vallási dogma. Ez azonban attól függ, hogy úgy látják-e a gyereket mint dédszüleik reinkarnációját, vagy egészen újként megteremtett lényt, amely elkezd mozgolódni anyja méhében, amint megérzi az élet érintését, hogy vajon az öregkort egy második gyereknek tartják-e vagy egyetlen élethossz végső lezárásának. Esetleg az egészet egy félkörként érzékelik, ahol a gyermek- és az öregkor áll a legközelebb a mennyországhoz, és a felnőttkor az a mélypont ebben a mennyben, amelybe az emberi lelkek újra meg újra visszatérnek. Ám ezek a hiedelmek egészen addig meghatározzák és átfélik életünket, amíg sok tekintetben majdnem felismerhetetlenné nem válnak mint egyformán megérthető és emberi vonások. A hiedelmek megváltoztathatják még az élet ritmusát is, mivel egyes kultúrákban a fiatalok már semmi újat nem tanulnak, ha elmúltak hét vagy nyolc évesek, míg máshol egy finom érzékekkel rendelkező idős ember bármikor elsajátíthat egy új mesterséget. Az abházok között a Kaukázusban, ahol az idős kor nem feltételezi azt, hogy emiatt bármilyen tevékenységgel fel kell hagyni, a kilencvenévesek ugyanúgy dolgoznak és táncolnak, szeretkeznek és énekelnek, mint amikor fiatalok voltak, csupán a nagyságrend változik meg, és az egykor tizenkét órás munkaidőből csak kettő lesz és minden más ugyanebben az arányban válik könnyebbé.

Az étellel szemben támasztott európai és amerikai elvárások alapján és vallási meggyőződésünk szerint mi, akik Róma és Görögország és a zsidó-keresztény örökség szellemében nevelkedtünk – olyan hagyományok szerint, amelyet egy olyan írásban rögzítettek gondosan, amely egyenes vonalú és fonetikus, és egy általános vallási hitben, mely szerint minden egyes emberi teremtnak csak egy élete van – majdnem kizárólag egyenes vonalú alapon gondolkodunk. A jövő előttünk fekszik, a múlt mögöttünk és a jelen itt van körülöttünk. A tanulatlan parasztnak, egy nagyon mély szinten, egy olyan gyereknek, akit egy parasztlány dajkál, a világ még megőriz valamennyit a vetés és betakarítás természetes ismétlődő körforgásának és a Hold ciklusainak kekségéből, de legtöbbünknek egész írásban rögzített örökségünk egyenes vonalúsága már átvette a hatalmat. Megszokásból úgy látjuk a múltat, mint ami kihat a jövőre, vagy eredményezi azt.

A Generációs Szakadék mint az a különleges törésvonal, amely azok között húzódik, akik egy adott időszakban nőttek fel, és azok között, akik a negyvenes évek közepének változásai után nőttek fel, tökéletesen megfelel annak a gondolkodásmódnak, amely oly mélyen átítatja az élethez való hozzáállásunkat. Az Egyesült Államokban azok a nemzedékek fogadták el leginkább a Generációs Szakadékot, ahol a bevándorlók még egy másik kultúrában nőttek fel, felületesen alkalmazkodtak új környezetükhöz, majd meghaltak és maguk mögött hagyták gyermekeiket, akik neveltetésük

rint már amerikaiak voltak. Már hozzászoktunk az ilyen másodgenerációs megjegyzésekhez: „Csak addig csináltuk ezt, amíg nagymama meg nem halt. Aztán vége is volt az egésznek.” Így nagyon is gyakori az, hogy az amerikainak született gyerekek nem hajlandók megtanulni nagymamájuk anyanyelvét – amely gyakorta egy írásbeliség nélküli dialektus – és csakis az amerikai angolt beszélik.

Többek között a múlt viszonylagos levetése jellemezte a hatvanas évek új generációjának lázadó tagjait. Alacsony iskolázottságuk révén majdnem predesztinált volt, hogy minden vitában veszítsenek az idősebbekkel szemben, így az érvelést szitkozódó sírfeliratokkal cserélték fel, elszántan arra, hogy többé ne engedjék magukat elnyomni azok által, akik többet éltek és részt vettek egy kibírhatatlan és élhetetlen világ felépítésében. Az eddig elválasztó bőrszíneket áthidaló barátkozás, nyilvánvalóan eltérő külső megjelenésű gyerekek örökbefogadása, annak aktív megtagadása, hogy a 25 éven felüliekben bízzanak, egyetértés afelől, hogy bárkiben meg lehet bízni, aki átélte ugyanazokat az új élményeket és senkiben, aki nem – ez volt az irányadó viselkedés.

Ilyen körülmények közt elburjándoztak az apokaliptikus remények. Vajon eljön egy szép új világ, egy igazán bátor világ, amelyből száműzik majd a néhai George Orwell kísértő jóslatait, és a technológiát majd az emberi igényekre formálják, nem pedig az emberek igényeit rendelik alá a technológiának? Lehet, hogy a keresztény üzenetet, amely szerint a vásárnapot a embernek teremteték, kiterjesztik majd a számítógépekre és a rakétakilövésre? Még azok is, akik vitatták a Generációs Szakadék erejét, önkéntelenül és egyenesen adódóan úgy érveltek, hogy a szakadék mindkét oldalán vannak olyan egyének, akik osztják ugyanazt a állásfoglalást, és ez a közös lázadó vagy konzervatív hozzáállás sokkal lényegbevágóbb, mint a szembenálló generációkon belül megosztott állásfoglalás. Ám a megdermedt nemzedék képzeete továbbra is erős maradt. Elveszetteként írták le őket, és azt várták, hogy elidegenedtségüknek valahogy csakis a legkiválóbb jegyeit tartsák meg, vagy pedig kapituláljanak, vállaljanak jól fizető állásokat és költözzenek ki a külvárosba.

Ám ahogy a hatvanas években megsokszorozódtak a holdutazások, sok más is történt, ami közül volt olyan, amire felfigyeltek és volt, amire nem. Az úr iránti érdeklődést, amely oly élénk volt a fiatal gyerekek között, hamar felváltotta a tenger alatti felfedezések iránti érdeklődés. A csodálatos és szörnyűséges jövőt egyaránt lefestő science fiction iránti érdeklődést felváltotta az ősember és az ember előtti korszakok iránti érdeklődés. Hogy leküzdjék azt az érzést, hogy egyedül élünk és annak a világnak az akaratlan örzöivé váljanak, amelyet nem ők építettek fel, elnyomva egy előregedő establishment által, a fiatalok elkezdtek támpontokat, a gyökereiket keresni. A jelen épületei bizonytalanannak látszóttak, amelyek bármikor ledőlhetnek elégtelen alapjaikról.

Annak mértéke, amennyire a még mindig hatalmon lévő idősebbek, akik úgy öregedtek, hogy közben mit sem veszítettek a hatalmukból, ránehezedtek a világra, a hatvanas években nem volt annyira nyilvánvaló, mint most, a hetvenes években. Az azokba a fiatal vezetőkbe vetett átmeneti remény, akik az újonnan keletkezett országokat irányították tizenöt évvel ezelőtt, és amelyet fokozott a fiatalos külsejű John Kennedy

elnök, elapadt, ahogy az egész világ a halálát siratta a lerombolt fiatalság szimbólumaként.

Egy háromgenerációs világból, ahol a nagyszülők sokszor az unokák szövetségeseivé váltak egy posztfiguratív kultúrában, de az Egyesült Államokban a múlt elutasított, haszontalan részeivé lettek, átutaztunk a hatvanas évek kofiguratív kultúrájába, ahol négy vagy akár öt generáció is élhet egymás mellett. A négy generáció mellett az öregekről alkotott képzetek közül is sok leomlott. Az industrializált világban a nő és a férfi állnak középen, felelősként az alattuk és a felettük lévő két generációért. A fejlődő világban minden közegészségügyi erőfeszítés a gyermekek és az anyák jólétére irányult. A középkorúak meghaltak, a népesség fele tizenöt éves kor alatt volt, és nem volt elég felnőtt, hogy a gyerekeknél terhelje. Ahogy a végítélet prófétái a túlnépesedésre kezdték figyelmeztetni az embereket, ez a két feltétel – a megnövekedett élettartam a gazdag világban és a gyerekek aránytalan túlélési aránya a fejlődő világban – egybeolvadt egy olyan tiltakozásban, amely az emberekre mint szennyeződésre tekintett. Azzal az érzéssel, hogy a világ egyre zsúfoltabbá válik az elszorvadó oázisaink és eltűnőben lévő erdeink, letarolt domboldalaink erőforrásaira nehezedő embertömegek nyomása alatt, megérkezett a túl sok öreg és a túl sok fiatal egyforma elutasítása. Voltak, akik a mentőcsónakok erkölcsét követelték, a fontossági sorrendet – az hangoztatva, hogy engedjük Indiát mint reménytelen esetet elsüllyedni, az eutanáziát követelve, hogy zárják el a reménytelenül beteg embereket életben tartó rendszerek csapját. A modern nagyvárosok utcáin magatehetetlen, tántorgó és névtelen öregembereket támadnak és ölnek meg és öregasszonyokat vernek agyon magányos lakhelyükön.

Az öregek magányérzetén és a fiatalok példaképnélküliségén kívül valójában voltak a Generációs Szakadéknak más melléktermékei is. Az idősebbek, akiket vissza kéne fogjon saját maguk replikációjának vigasztaló képzete attól, hogy az utánuk következők tyúkszemére tapossanak, nem érznek ilyen gátlást, amikor minden fiatal idegenné vált, beleértve saját gyerekeiket is. A fiatalok pedig – még mindig hatalom nélkül és egy olyan világ ellen küzdve, amelynek hibáit túlságosan is tisztán látják és akiknek szülei közül sokan azt kívánják, hogy bárcsak meg se születtek volna – keserű, névtelen haragot érznek az idősek iránt. Ennek a konfliktusnak minden egyes mozzanata tovább rontja a helyzetet. Milliónyi idős ember látja a tévében a gyilkosságokról szóló beszámolókat és összerezzennek, ha egy csapat fiatalat látnak az utcákon. A fiatalok támadásának célpontja védekezik és megölik, ahogy a fiatalok saját könyörtelenségük és áldozatuk dühének csapdájába esnek.

Mind a fiatalok, mind az öregek túl személytelenül, és így túlságosan embertelennek látják a másik felet. Azok a professzorok, akik húsz éve felelősségteljesen tanítottak, elutasítva érezték magukat, még akkor is, ha a diákok más professzorokat támadtak meg, akik minden idejüket a kampusztól távol töltötték. Nem értették meg, hogy a támadó diákok nem az ő diákjaik voltak és végül teljesen megkeseredve és igazságtalanul elutasítva érezték magukat.

Így hát elérkeztünk a jövő képéhez, ahhoz, hogy ez hogyan osztható meg, és hogy vajon egy meg sem született gyermek, bármilyen helyénvaló önmagában, megfelelhet-e mint jövőkép egy olyan világban, ahol elutasítják az élő gyermekeket. Talán annak az oka, hogy olyan nehezen vállalunk felelősséget a jövőért, miközben leszármazottainknak évezredekig fenyegető urániumhulladékot halmozunk fel, pont az lehet, hogy a mi kötelekeink gyermekeinkkel olyan hirtelen és kegyetlenül szakadtak meg a hatvanas években. A felnőtt világ, a középkorúak és a hatalom világa olyan, mint a gyermektelen tulajdonosok világa, akik zokon veszik az iskolai adót, mivel nekik maguknak nincs gyerekük. A Generációs Szakadék bizonyos értelemben az egész világot gyermektelenné tette. Amikor először néztem így a dolgokat, megtelt a szívem a szülők iránt érzett szimpátiával, felismerve, hogy az emberiség történelmét mindig is az vitte előre, hogy a szülők készek voltak az életüket adni gyermekeikért, az anyák újra és újra az életüket kockáztatni a szüléssel, a férfiak pedig vásárra vinni a bőrüket háborúban és veszélyes, lélekölő munkában. Ám azt hiszem, nem mértem fel kellőképpen azt az elkerülhetetlen ellenségeskedést, amely a szülők elidegenedésének velejárója.

Geoffrey Gorer angol antropológus mutatta ki, hogy az igazi gyűlölet a személytelen gyűlölet, és hogy lehetetlen tökéletes mértékben gyűlölni valakit, akinek személye teljes mértékben ismert számunkra. Ám hozzátenném ehhez, hogy az igazán könyörtelen gyűlölet másik feltétele a csapdába zárttság érzete azzal, akit gyűlölünk, akár közelről ismerjük, akár nem. Ez a csapda többféle is lehet. A férj vagy a feleség meggyilkolása nagyon gyakori, ha valaki nem lát más kiutat, mert az elszökés vagy a menekülés pszichológiailag vagy anyagilag lehetetlen. A gyűlölet hamar elharapódzik két olyan csoport között, akiket egy harmadik hatalom zár össze egymással, mint a protestáns és katolikus íreket az angolok Észak-Írországbán, vagy két egyformán tehetetlen etnikai csoportot ugyanabban az amerikai nyomornegyedben.

A Generációs Szakadék igazi egyetemessége egyfajta börtönné vált, egy olyan börtönné, amelyből mind a fiatalok, mind a náluk idősebbek egyformán próbálnak kitörni. A fiatalok gurukat keresve járják a világot, akiket tisztelhetnek, mert egy másik kultúrából jöttek. Ám az idősebbeknek már nincs senki, akire úgy gondolhatnak, mint a régiek, akik saját maguk másolatait nevelték fel, bár elkeseredetten igyekeznek, hogy visszaszerezzék gyermekeiket azoktól az új ígehirdetőktől, akik kihasználják a fiatalok szüleiktől való elidegenedetséget. Már van is egy olyan embrióformában lévő mesteriség, amelynek úzói elidegenedett gyermekek „elrablására” specializálódtak, hogy agymosással hozzák őket vissza valamilyen tolokodó keleti szektából.

Az elidegenedés érzete magába az új nemzedékbe is beépül, ahogy a kommunában élő fiatalok visszautasítják, hogy becsben tartsák saját gyermekeiket. A John Rothchild és Susan Wolf által írt *The Children of the Counterculture*-ben megtalálhatjuk az ismétlődő szülői elutasítás drámájának leírásait, amelyeket nehéz lenne értelmeznünk anélkül, hogy felismernénk; miként az új generációhoz tartozó szülők egykor maguk kényszerítették szüleiket, hogy a teljes elutasítás jegyében eresszék őket útnak, most ugyanilyen követelésekkel lépnek fel gyermekeikkel szemben.

Egykor a gyerekek voltak a folytonosság és a remény szimbólumai, az egyetlen értéké, amely minden más értéket a középpontba tudott ültetni. Ma azonban világszerre egyre növekszik az ellenérzés, az az érzés, hogy túl sok a gyerek, túl sok a nem megfelelő fajta gyerek – túl sok a tehetős gyerek, akik a rájuk eső résznél sokkal többet fogyasztanak pótolhatatlan forrásainkból, a szegény országokban pedig túl sok a szegény gyerek, ahol minden apró hasznót, amit az ország kitermel, felszippantja a gyerekek pusztá mennyisége. Így hát a gyerekek egyre kevésbé bírnak biztos mozgósító erővel. Bizonyos gyerekek még mindig erős érzelmeket tudnak felkorbácsolni, ám meg kell találnunk a módját, hogy minden felnőtt, aki nem szülő, becsben tudja tartani azokat a gyerekeket, akik nem a saját gyerekei.

Szükséges a nemzedékek közötti kapcsolat, ám ez elveszett a háború utáni világ előre el nem tervezett elkeseredett összevisszaságban, ahogy az öregek és a fiatalok, a szegények és gazdagok, az egyik kontinensről a másiknál több vagy kevesebb faji örökséget hordozók mind szegregálódtak egymástól, és robbanékony módon elkeseredetté vált a különbözőség mérséklő hatásainak átérzése nélkül.

A hatvanas évek kommunáit több ezernyi kevésbé szembetűnő kísérlet váltotta fel, mint a kis csoportokban való együttélés, rövidebb időszakokra – akár hétvégekre is – workshopokban, kiscsoportokban, szektaként vagy szakkörökben; mint kis magazinok szerkesztői; vagy a fogyatékosok új kombinációjaként, ahol a süket vezeti a világtalant. A határozott macacsság mérsékli az elhamarkodottak vakmerő felelőtlenességét, és az új jövő kutatása szétválaszthatatlanul összekeveredik a megnyugtató múlt keresésével. Ám nem áll rendelkezésünkre az ehhez szükséges építőművészet, az emberi élet-tér formáinak új fajtái. Olyan házakra és városokra van szükségünk, amelyeknek nem az olcsó üzemanyagon és a vidék tervezetlen kifosztásán alapuló és ész nélkül terjedő autóforgalom ad formát, hanem az a fajta tervezés, amely lehetővé teszi a növekedést – a jövő térképvázlatai, ahol a növekedés és a változás, a be nem épített területek és az olyan módokról való gondoskodás, amelyeken az emberek viszonyulni tudnak egymáshoz, nem betonból fog felépülni, hanem a várostervezés jóval rugalmasabb új módszereivel.

Amíg a hatvanas évek a gyors változás valótlan érzését adták a világnak, egy változását, amit tárt karokkal lehetett üdvözölni vagy összeszorított állkapocccsal elutasítani, a hetvenes évek a szétszórt tapasztalatok ideje, a világ minden tájáról jelentett katasztrófáké – a lázadások során elesett városoké vagy elrabolt gépeké – ahol New York vagy London figyelmét „magas hajók” vagy királyi hintók vonják el a mindent elárasztó gazdasági válságtól. Olyan ez, mint amikor először keverik fel a kenyértésztát, és az élesztő elkezd buborékoszni a felszínen, készen arra, hogy dagadjon, de még nem kezd el növekedni. Ám ez a fajta forrongás nem vigasztalja meg azokat, akik mit sem tudnak a kenyérgyártásról.

Itt aztán biztos lesznek olyanok, akik megkérdik: „Miért használ ilyen régies szófordulatokat? Senki sem készíti magának a kenyeret, kivéve a különcöket és azokat a háziasszonyokat, akiknek túl kevés dolguk van, és ez eleve egy nőies kép, ahogy a

konyha és minden, ami benne van, a női szolgátság jelképe.” Csakhogy vannak életfolyamatok, amelyek valahányszor csak előfordulnak, rendelkeznek egy lényeges valószínűségtartalommal – egy mag kiserked, egy lepke kibújik a gubóból, egy levél lehullik, amikor meghal. A ma egyik nagy problémája az, hogy hogyan őrizzük meg azokat a képeket, amelyek azóta adnak értelmet az emberi életnek, amióta az ember kitalálta magának a szavakat, amelyekkel leírhatta azt is, ami nem volt jelen.

A bugyborékoló térszta még nem kezdett el dagadni. Nincs képünk sem az elpusztított establishmentről, sem arról a világról, amelyben biztosan élni akarunk. Csak nagyon kevesen akarnak a Holdra utazni vagy nagyon sok időt egy műholdon eltölteni. Ennél nem sokkal többen akarnak visszatérni valamilyen keleti valláshoz, amelyből évezredekkel ezelőtt az európai és amerikai változatok leváltak. Csak kevesen akarják más forrásokkal rendelkezve a földből kicsikarni megélhetésüket, olyan eszközökkel, amelyeket már rég nem használ senki. Valóban össze vagyunk zárva, akaratunk ellenére börtönként osztva meg azt a világot, amelynek részei folyamatos kommunikációban állnak és kölcsönösen függenek egymástól, és amelynek még nem vagyunk a polgárai, és ahol senki sincs hatalmon. Ha tétlenül nézzük a plutóniumkereskedelem elburjánzását, az Egyesült Államok, a Szovjetunió és több más ország is olyan pozícióba kerülnek, hogy képesek lesznek elpusztítani minden életet ezen a bolygón anélkül, hogy meglenne bármilyen jövőképük, erőforrásuk vagy erejük ahhoz, hogy megmentsek. Ez az a dilemma, amely oly sokak életét meghatározza, akik nem tudják eldönteni, hogy a vak reményt vagy a vak elkeseredést válasszák egy olyan világban, amelynek létrehozásában – úgy érzik – nem volt szerepük és amelynek átalakítására nem látnak semmilyen módot.

Olyan jövőkép nélkül állunk, amely mögé felsorakoztathatnánk kötődéseinket anélkül, hogy meg kéne kérdőjeleznünk, hogy létezik-e bármi, amiért érdemes lenne meghalni. Sok olyan ékesszóló mondást idézhetünk fel a múltból, amelyek ma is súlyos jelentést hordoznak, ilyenek Winston Churchill szavai:

„Harcolni fogunk a tengerpartokon, harcolni fogunk a partraszállási helyeken, harcolni fogunk a földeken és a városokban, harcolni fogunk a hegyekben. Soha nem adjuk meg magunkat.”

(Beszéd, Alsóház, 1940. június 4.)¹

De nem tudjuk, hogyan fordítsuk le ezeket a szavakat egy olyan világban, ahol nem lehet a háborúkat megnyerni. Amitől ma félnünk kell, az nem maga a félelem – ahogy az Franklin Rooseveltnél idejében volt –, hanem éppen hogy elég félelmet kell összegyűjtenünk ahhoz, hogy cselekedni tudjunk, de ne olyan sokat, hogy ez pánikot vagy lebénelést okozzon. Azok a kis hajók, amelyek a Csendes-óceán tiltott területére hajóztak 1973 nyarán, amikor a franciák éppen fel akartak robbantani egy hidrogénbombát, rá-

---

¹ Betlen János fordítása

találtak egy újfajta egységre egymás között. Azok a bennszülöttek, akik mögött évezredek álltak, és az európaiak, akik csak nemrég érkeztek ide mint gyarmatosítók és meghódították Ausztráliát és Új-Zélandot, most először érezték azt, hogy kölcsönösen egy születőben lévő csendes-óceáni nemzetközösség polgárai. Ám ehhez a tethez nem volt szükség emberek halálára, legfeljebb lehetséges politikai kényelmetlenségekre. Ha ez a kis erkölcsi armada veszélyesebbé vált volna, az pontosan azt a célt rombolta volna le, amiért ezt a csekély kockázatot vállalták, ám ez a kockázat jó volt. De kik is azok, akik vállalják ezt a csekély kockázatot – amelyben van némi nehézség –, egy kevés áldozatot, sok türelmes, ismétlődő, eleve unalmas és a legkevésbé sem dicsőséges munkát? Ki vállalja ezt ebben a világban, ahol a gyerekek úgy nőnek fel, hogy elvárják: tűzforró víz jönjön a csapból és kigyúljon a fény, mindössze attól, hogy megtaláltak és elfordítottak egy kapcsolót?

Két új problémával állunk szemben: hogyan dolgozzuk fel a múlt fájdalmait és katasztrófáit, hogy megtehesük a lépéseket azért, hogy ne kelljen ugyanilyen katasztrófákat átélnünk, és hogyan legyünk képesek meghalni valamiért, amit többre értékelünk az életnél úgy, hogy élni és ne meghalni akarjunk ezért az értékért. Az emberi történelem során az egyénnek az a képessége, hogy elfelejtse a fájdalmat, lehetővé tette, hogy újra házakat építsen a működő vulkánok lankáira. Bár ugyanez a képesség arra, hogy elfelejtsük azokat a dolgokat, amelyeket képtelenség lett volna elviselni, jól szolgált minket az évezredek során, ez a fajta bátorság pusztán bűnös vakmerőség lenne, ha arról lenne szó, hogy kórházat vagy atomerőművet építsünk egy ismert törésvonalra, ahol bármikor földrengés lehet. Az, hogy emberek hajlandók meghalni „apáik hamvaiért és az istenek templomaiért”, lehetővé tette, hogy az emberiség városok ezreit építse fel és megvédje azokat egy ideig a pusztítás ellen.

Ma a bátorságnak és a hitünkért való önfeláldozásnak ezen ősi erényeit át kell alakítanunk: mivel képtelenek vagyunk az emlékezésre, arra van szükségünk, hogy megtaláljuk annak az ektogenetikus módját, hogyan emlékeztessük magunkat a múlt katasztrófáira, a kulturális mérőföldköveket arra, hogy felvértézzenek ősi biológiai képességeink ellen. Amikor a háborúkat nem lehet megnyerni, a hadviselést már nem lehet az önfeláldozás modelljeként élni állítani. Ám még nem teljesen felfogott módon bizonyos az, hogy valaki hajlandó az életét adni, lehetővé teszi, hogy megtalálja az élet értelmét.

Az egyik manapság adott válasz erre az, hogy változtassuk meg elkötelezettségeinket, az élethosszig tartók helyett válasszunk behatároltabb, átmeneti elkötelezettségeket. Az európai-amerikai kultúrában a legfontosabb abszolút elkötelezettségek elképesztően rövid idő alatt alakultak át mind a házasságban, mind a vallásban és a politikában. Az „amíg a halál el nem választ” ma már egy olyan fogadalom, amit egyre kevesebb fiatal tud betartani. A szerzetesrendeken belül ma már évekre elhalasztják a végső fogadalmat, és külön helyet tartanak fent azok számára, akik már letették ezt, de lelkiismereti okokból nem tudják betartani. Az intézményesített kommunizmusban az elkötelezettség elvesztését leplezni lehet azzal, ha valaki visszavonul a hivatásos politikai tevékenységből.

Azt azonban még nem tudjuk, hogy hogyan hozzunk létre egy olyan kultúrát, amelyben tanulni lehet majd a múltból, bármennyire is fájdalmas ez, és hogy olyan elkötelezettséget érezzünk magunkénak az élet iránt, amely nem tartalmazza a halálíg szóló elkötelezettség abszolútumát. Egyes ősi kultúrákban a férfi elestét a csatában ugyanolyannak látják, mint amikor a nő belehal a szülésbe. Ám van különbség abban, ahogyan elvárják, hogy az életüket kockáztassák. Mert amíg a férfiaktól elvárják, hogy meghaljanak, hogy megvédjék a jövő nemzedékeit, addig a nőktől azt várják el, hogy éljenek és megvédjék a jövő nemzedékeit, folyamatos és lankadatlan mindennapos tö-rődéssel. Talán ha olyan társadalmakat építünk fel, ahol az apák ugyanannyit törődnek a csecsemőkkel és a kisgyerekekkel, mint az anyák, és úgy érezzük, hogy a gyermek ugyanolyan megfosztottá válik, akár az apját, akár az anyját veszíti el, akkor talán találhatunk új válaszokat.

Fordította: Vizer Balázs

AZ ELKÖTELEZETLENEK AZ ELIDEGENEDETT FIATALOK AZ AMERIKAI TÁRSADALOMBAN (Kenneth Keniston)

FORRÁS: KENISTON, KENNETH (1965) THE UNCOMMITTED.
ALIENATED YOUTH IN AMERICAN SOCIETY. NEW YORK, A DELTA BOOK

AZ AMERIKAI KULTÚRA ELUTASÍTÁSA

Lehetséges úgy érvelni, hogy többféle, különböző ember, akiknek máskülönben teljesen eltérő a szemléletük és merőben eltérő motívumok vezérik őket, elutasíthatja társadalmukat. Első pillantásra úgy tűnik, hogy nem szól nyomós érv amellett, hogy az amerikai kultúra elvetése miért feltételezne a világegyetem természetéről, az igazság mibenlétéről vagy az emberi természetről vallott különleges nézeteket. Valójában azonban társadalmunk domináns értékeinek, szerepeinek és intézményeinek elutasítása egyáltalán nem elszigetelt eset a tanulmányozott diákok között. Az amerikai életmódtól való elidegenedés mindig egy sokkal általánosabb elidegenedési ideológia része volt, amely nem csupán a minket körülvevő társadalmat, hanem az önmagunkat, másokat, egyes csoportokat és a világegyetem szerkezetét, valamint a tudás természetét érintő állásfoglalásokat foglal magába. A későbbiekben foglalkozni fogok azzal is, hogy miért is olyan és mélyreható az elidegenedés mint szemlélet. Először is vizsgáljuk meg egy elidegenedett ideológia legfőbb alkotóelemeit.

A BIZALMATLAN TEKINTET

Az elidegenedés középpontjában bármely és mindenfajta elkötelezettséggel szembeni mély és mindent átható bizalmatlanság áll, legyen az más emberek, csoportok, az amerikai kultúra vagy akár önmagunkkal szembeni bizalmatlanság. A legalapvetőbb pont a más emberekkel szembeni általános bizalmatlanság – az emberi természetről alkotott alábecsülő és pesszimista nézet alapján.

Egy diák így ír:

„Úgy érzem, hogy az embert csak önmaga érdekli. Az emberi természet a legjobb esetben is csak önérdékű, ingatag stb. Ez azt jelenti, hogy az ember interakciójában más olyan lényekkel, akiknek egója van, önmaga éne dominál minden tetteiben és mindabban, amit emberi természetnek nevezünk. Másoktól pedig azt várjuk el, hogy a legfőbb érdekeik szerint reagáljanak a mi cselekedeteinkre.”

Így az elidegenedettek lelkesen reagálnak az ehhez hasonló állításokra a kérdőívekben:

„A világ dolgaiban szerzett tapasztalatok azt tanítják nekünk, hogy gyanúval éljünk az ember általánosan működtető alapvető mozgatóerejével szemben.”

„Bármilyen szép dolog is megbízunk embertársainkban, ez sosem kifizetődő.”

Ahogy az elvárható azoktól, akik az emberi természet gonoszságát hangsúlyozzák, az elidegenedett diákok úgy vélik, hogy ez emberek közti intimitás eleve kudarcra van ítélve, így legjobb elkerülni.

„A mások iránti érzelmi elkötelezettség általában előjáték a kiábrándultsághoz és a csalódáshoz.”

„Általában tanácsos elkerülni a másokhoz való szoros érzelmi kötődést.”

Ahogy az egyének iránti elkötelezettség nemkívánatosnak minősül, ez még inkább igaz valamely csoporthoz való kötődésre.

„Csapatmunka – a középserűség utolsó menedéke.”

„Az aktív szerepvállalás egy közösség életében – a gondolat teljesen hidegen hagy.”

A politikai és társadalmi tevékenységek különösen nemkívánatosnak és hiábavalónak tűnnek az elidegenedettek számára. Egy diák szellemesen azt írja az általános értékekről:

„A világ dolgai felett való spekulálást politikusainkra hagyom: annyira képtelenek bármi mást csinálni, mint spekulálni...”

A politizálás olyan, mint azok a játékok, amiket a gyerekek játszanak. ... Akármilyen is történik, az nem lesz befolyással semmire.”

Még az atomháború lehetősége sem rázza fel az elidegenedett kérdeztetteket, noha azt sokkal gyakrabban említik meg, mint a legtöbb diák. Ehelyett inkább a beletörődés szellemében, sőt, bizonyos örömmel fogadják el az atomháborút.

„A modern világ a pokolra fog jutni, de mivel ez a faj amúgy is előbb-utóbb úgyis ki fog halni, nem hiszem, hogy túl nagy különbség lenne.”

Másikuk azt írta:

„Valami baj van akkor, amikor egész nemzetek fenyegetik egymást évtizedeken át nevelésesen pusztító fegyverekkel, mint két kötekedő középiskolás fiú. Gyakran kétkedek abban, hogy az ember megérdemi-e, hogy éljen: a kutyák sokkal jobban csinálnák ezt, sőt, még a medúzák is.”

Egy másik diák egy verssel fejezi be ugyanerről a témáról szóló filozófiai eszmefuttatását.

*„Persze végül úgyis lesz háború. Nagyon végül is.
Hagyom, hogy ez majd akkor zavarjon.
Amíg élek, egyre kevesebb lesz a fa.
Több fát szeretnék látni.”*

Bármely társadalmi, politikai vagy „civil” kötődés pesszimista elutasításával együtt jár az amerikai kultúra visszautasítása annak jóval általánosabb megjelenési formáiban. Az elidegenedett fiatalok gyakran nagyon világosan fogalmazzák meg annak okait, hogy miért nem szeretik nemzeti kultúrájukat, és ezek az okok teljes mértékben apolitikusak. Mint ahogy az egyikük írja:

„Amerika a barátság és nem a szerelem hazája. Amerika a megjártság hazája, a szerelem pedig nem tűri a tettetést. Amerika az egyenlőség hazája: az egyenlők barátok, a nem egyenlők pedig szeretők. Amerika imádja a gépeket, az acélból készült gépeket vagy az elme gépeit: a szeretet emberi, a gépek pedig eunuchok ...”

Egy másik sokkal prózaibban írja:

„Megtapasztaltam az amerikai életmód igazi szörnyűségét, vagyis a kényelmes, középosztálybeli életet. ... Ez nekem egyszerűen unalmasnak tűnik.”

Sokan azért utasítják el az amerikai életmódot, mert anyagias.

Amit én látok a társadalomból, az bűzlik. ... Ha azt értjük a haladáson, hogy morálisan becsületesek, lelkileg emelkedettek, a de rerum natura értékelésében pedig előrehaladottak, akkor azt kell mondanom, hogy soha még odáig sem jutottunk el, hogy azt mond hassuk, hogy most visszafejlődünk. Társadalmunk Mammon felé fordult, amit én nem tartok jónak ... ez nem lehet önmagában való cél.

Az ország elutasításának másik alapja a tömegkultúrában rejlik:

„Az amerikai kultúra értéktelen, olcsó és kommersz.”

„Az amerikai társadalom alapértékeit az átlagos szellemi képességű egyénre hangolták: a mi társadalmunkban ehhez a gondolkodáshoz alkalmazkodni annyit tesz, hogy átlagossá tesszük magunkat. Ennek az életnek az örömei, ahogy azt a populáris művészetek bemutatják, szintén átlagosak és szerintem unalmasak is.”

Egy elidegenedett diák a többiek helyett is összefoglalja mondanivalóját, amikor megjegyzi:

„Nem érzek semmiféle kötődést az amerikai társadalom egészéhez, amelyet a siker és a biztonság mértékével határozunk meg. Ezek nem olyan fajta ideálok, amelyek a kedvemre volnának.”

A kötelezettségek elidegenedett elutasítása még a mindennapi tevékenységekre is kiterjed. Az ambivalencia és mélabú különleges keverékével az elidegenedettek megerősítik azt, hogy az elkülönülés lehetetlen.

„Az általunk megtett dolgok iránti kétely természetes, minden vállalkozásnak vannak hátrányai is, amelyek csak azután válnak nyilvánvalóvá, ha egyszer belekezdünk a vállalkozásba.”

Így az elidegenedettek egyetértenek az ehhez hasonló állításokkal a kérdőívekben:

„Ritkán vállalom kötelezettséget valamiféle belső fenntartás vagy kétely nélkül a felelősségvállalás vagy az elvégzendő feladat bölcsességét illetően.”

„A tétozázás, habozás, húzódzkodás és nemakarás mind elkerülhetetlen következménye bármely hosszú távú kötelezettségre felszólító követelésnek: az élet már csak olyan, hogy soha semmiben nem lehetünk biztosak: minden egyes lehetőség kizárja a hasonlóképpen kívánatos alternatívákat.”

Így hát az elidegenedettek minden szinten visszautasítják a hagyományos elkötelezettségeket, előnytelennek, veszélyesnek, hiábavalónak vagy csupán bizonytalannak és előre ki nem számíthatónak tartva őket. Nem csupán azokat az intézményeket utasítják el, amelyeket jellemzőnek látnak a társadalmat illetően, hanem az emberiség jószágába, a csoporttevékenységek hasznosságába, a másokhoz való közelségbe vagy intimitásba, sőt, még a határozott cselekvésbe vagy az elkötelezettségbe vetett hitet is elvetik. Az amerikai társadalom elutasítása csak kis része a bármely elkötelezettség elleni sokkal egyetemesebb bizalmatlanságnak.

A HAZAI EGZISZTENCIALIZMUS

Amikor filozófiai eszmefuttatásaikat írták, legfeljebb egy-két elidegenedett diák olvasott bármilyen egzisztencialista munkát és egyiküknek sem lehetett több mint néhány felületes gondolata az egzisztencialista gondolatvilágról. Ezek a fiatalok öntudatlanul mégis többnyire egzisztencialisták voltak, és később főiskolai tanulmányaik során; amikor olyan szerzők munkáival találkoztak, mint Sartre, a déja vu érzetével izelgettek az egzisztencialista gondolatokat. Az ő egzisztencializmusuk pesszimista, mélabús és balsejtelmű, a sötétséget, az elzártságot és az élet értelmetlenségét hangsúlyozza ki.

„Van, amikor a világ kegyetlen és szívtelen helynek tűnik...”

„Nem hiszem, hogy túl sokan találják az életüket igazán kielégítőnek. Ez valószínűleg azt is jelenti, hogy nincs is túl sok minden, ami igazán kielégítő lenne ... Az élet elég komor ... még az én örömeim is elég szomorúak. Én abból indulok ki, hogy nem hinném, hogy valaha is több örömben részesülnek, mint amennyiben most. Ezzel sokkal jobb helyzetbe kerülök, mint az a sok-sok ember, akik ameddig élnek, mindig a boldogságot fogják keresni.”

„A bölcs emberek tudják, hogy sokkal több az életben a fájdalom és nyomor, mint a boldogság és öröm.”

Jellemző módon az elidegenedettek nem csupán az egyetemes pesszimizmushoz ragaszkodnak, hanem azt is hangoztatják, hogy „csak a birkák hagyják magukat megszámlálni”: ahogyan a fent említett diák, magasabb rendűnek érzik magukat azoknál, akik hisznek a boldogságban és keresik.

Az elidegenedett pesszimizmus, mint a legtöbb elidegenedett nézőpont, nem első-sorban a személyes érzelmek, hanem a világ körülírására szolgál. Az elidegenedettek inkább úgy írják le a világot, mint egy sötét és szomorú helyet, ahelyett, hogy egyszerűen azt mondanák, ők pesszimizisták. Pszichológiailag fontos, hogy úgy látják a világot, a világegyetem jelenlegi állapotát mint valamit, ami okozza és igazolja pesszimizmusukat. Ugyanez a tendencia arra, hogy az emberi állapotot és nem a saját pszichéjüket látják meghatározónak nézőpontjukat illetően, jelen van a megkérdezetteknek a szorongásról alkotott véleményében: biztosak benne, hogy a modern társadalom és nem a saját neurózisuk termeli ki saját nyugtalanságukat.

„Akár beismeri, akár nem, minden modern ember áldozata korunk egyik legsúlyosabb kórságának, a neurotikus szorongásnak.”

„Az újságok minden nap új okot adnak a nyugtalanságra: rablások, értelmetlen gyilkosságok, kivégzések, háborúra való készülődés, katasztrófák megjósolása.”

Az elidegenedett fiataloknak az a meggyőződése, hogy a világegyetem szorongást kitermelő természete túlmutat az adott eseményeken: ez elvezet ahhoz a következtetéshez, hogy a világegyetem alapvetően üres és értelem nélküli. Ahogyan az egyik kérdezt írja:

„Véletlenszerű, kaotikus és ostoba, ahogy van. Miért izguljunk olyasmi miatt, ami felett nincs uralmunk és meg sem tudunk magyarázni. ... Sem Isten, sem eleve elrendeltség – a Világegyetem úgyis halottnak tűnik. Sem barátságos, sem barátságtalan, nem küzd ellenünk, és nem segít nekünk. Csak ül egy helyben, az ember meg dolgozik, és nem ismeri fel a sorsát ebben a félelmetes viccben, hanem csak robotol tovább.”

Több elidegenedettséget vizsgáló kérdőív fejez ki hasonló gondolatokat:

„Az a gondolat, hogy az embereket és a természetet általános törvények igazgatják, egy olyan illúzió, amely a bizonyosság iránt érzett kielégíthetetlen vágyunkon alapszik.”

„Az őszinteség arra kényszerít minket, hogy bevalljuk, az életünk nélküli bármely önmagában rejlő szabályszerűséget, célt vagy formát.”

Ebben a pesszimista, szorongást gerjesztő és „halott” világegyetemben az igazság szükségszerűen szubjektívvé és szolipszisztikussá válik. Az elidegenedettek hűek maradnak álláspontjuk logikájához, és szinte mindnyájan elfogadják nézőpontjuk szubjektivitását vagy akár tetszőlegességét. Egyikük ezt írja:

„Nem igazán hiszek abban, amit ebben a »filozófiai eszmefuttatásban« írok – ez van. Nincs semmilyen okom rá, hogy higgyek benne ... bármilyen objektív alap arra, hogy elfogadjak egy adott értékrendet, filozófiát stb. bármely másik helyett – ha azt mondom, hogy valaminek »lennie kéne«, az csupán az én személyes reakcióm egy kérdésre.”

Egy másikuk a „személyes igazság” hasonló változatáról ír:

„Sok nézetet osztok az »ideális élet« illetően, de bár én teljes mértékben hiszek bennük – tudom, hogy az emberiség sosem tudná őket teljes egészükben befogadni, és nem is akarnám, hogy így legyen.”

Bárhogyan viszonyul is az ember az értelemhez, annak elkerülhetetlenül a saját alkotásának kell lennie:

„Mivel az ember csupán egy meglehetősen csodaszámba menő véletlen műve, az egyetlen módja annak, hogy elfogadja, hogy az életének csak kicsit van több értelme, mint egy tarisznyaráknak vagy egy gilisztának, az, hogy valamiféle értelmet csikar ki önmaga számára, pl. mesterséges célokat talál ki önmagának, amelyek anélkül, hogy bármilyen komoly értékkel bírnának, kielégíthetők. ... Valamilyen ügyes módszert kell kitalálnom, hogy megőrizsem az ép elmémet.”

„Nincs jelentése egyetlen adott ember jelenlétének sem ezen a földön ... hacsak ki nem talál magának valamiféle ésszerű magyarázatot jelenlétére a Föld adott pontján, máskülönben az élet értelmetlen.”

Az elidegenedettek közül sokan megjegyzik, hogy nekik is meg kell még teremteniük ezeket a „mesterséges célokat” vagy az „ésszerű magyarázatot jelenlétükre”, és hogy sikertelenségük részben nyilvánvalóan az elkötelezettségek iránti bizalmatlanságból és az emberi állapotot érintő további véleményükből ered.

„... minden ember magányos, és bizonyos értelemben minden ember attól a naptól magányos, amikor megszületik, amíg meg nem hal. Hiszen senki sem élheti egy másik ember életét, végső soron senki sem teremtheti meg egy másik személy boldogságát. Másrészt két ember sok örömet is lelhet egymásban.”

„A másokkal való kapcsolatunkban egyetlen szomorú ténnyel kell szembenéznünk: nincsen lelki közösség, csak egy korlátozott szintű egyetértés. Ha azt mondom, hogy kedvelek valakit, vagy hogy a lehető legközelebb érzem magam hozzá, akkor nem tapasztalom meg a lelki közösséget, csupán megalkotom önmagamban ennek a személynek a folyamatosan változó belső képét, ami az én értékeinek és humorának megnyilvánulásain alapszik.”

Az embereket jóvátehetetlenül elválasztja egymástól a saját szubjektivitásuk és ontológiai énközpontúságuk. Az elzártság a természetes állapotunk, hiszen nem lakhatja ugyanazt a világot két ember, két olyan ember, aki ugyanazt az értelmet teremtette meg a saját életének. Ha megteremtődik a lelki közösség, akkor az egy csoda, alapvetően magányos és különálló lelkek keserűes találkozása.

A kommunikációban rejlő nehézségeket részben a megjelenési formák megbízhatatlanságából erednek. Az elidegenedettek nem csupán az olyan állításokkal értenek egyet, mint a „Az emberek mosolygó arca mögött ott tátong a gonoszság feneketlen gödre.”, hanem megerősítik, hogy minden megjelenési forma gyanús, legyen az emberé vagy intézményé. Tehát semmit sem fogadhatunk el a látszat alapján, minden megjelenési forma lehet félrevezető, és minden külső takarhat teljesen ellentétes belsőt.

„A legtöbb ember álarcot hord. Senkit sem ismerhetünk meg addig, amíg le nem hatolunk a felszín alá.”

„Nem tudom az életet úgy elfogadni, ahogy van. Le kell hatolnom egészen a dolgok szívéig, látnom kell az embereket a külsőségeiktől megfosztva.”

Még a „dolgok-ahogy-látszanak”-féle elkötelezettség iránt sincs meg a bizalom.

Egy ilyen világban, amely nélkülözi az önmagában rejlő jelentést vagy a másokkal való valódi „lelki közösség” lehetőségét, az adott pillanat szükségszerűen túlnyomó fontossággal ruházódik fel. Az elidegenedettek általában elismerik, hogy nem rendelkeznek hosszú távú célokkal és valójában lehetetlennek hiszik az ilyen célkitűzések megtalálását, inkább a realiták egy különleges fajtáját alkotják, akiknek cselekedeteit igazoló végül éppen megélt érzéseik, hangulatuk, örömeztetük vagy élvezetük indokolja. A hosszú távú tervezés lehetetlen a jövő bizonytalanságából és abból indulva ki, hogy a dolgok nagy valószínűséggel rosszul fognak alakulni: ami megmarad, az a pillanat diktálta szükségszerűség, a test, az érzékek, a szív és „az én humora”.

A hazai egzisztencializmus filozófiai alapját az emberi élet vagy a világegyetem önmagában rejlő értelmének tagadása adja: egy szerkezet, szabályszerűségek vagy cél nélküli világegyetemben bármilyen létező jelentés központja elkerülhetetlenül csakis a magányos egyén lehet, aki elszigetelt, bánatos, nyugtalan, bizalmatlan a megjelenéssel szemben és elsősorban csak a pillanat által diktált szükségszerűségre figyel. Ám pszichológiai értelemben a személyes elszigeteltség és az értelemnélküliség az alapmotívum, és az ebből összerakott kép egy magányos embert mutat, akit egy olyan világegyetem vesz körül, amelyet nem ért meg, és amely iránt homályos félelmet érez, aki bizonytalanul fürkészi azt a jövőt, amely óvja az emberekkel, a társadalommal és a világegyetemmel való fellelkesítő lelki közösségtől.

DÜH, MEGVETÉS ÉS LENÉZÉS

Elméletileg lehetséges, hogy egy fiatal elfogadjon egy világnézetet, amelyet ennyire meghatároz a lemondás és a beletörődés szelleme. Egyetérthetünk az elidegenedettek legtöbb hittételével, mégis hálások lehetünk azért a lehetőségért, hogy értelmet teremthetünk az életben, vagy azokért a „transzcendens” pillanatokért, azokért a csodákért, amelyek által az ember felülkerekedhet elidegenült sorsán. Ennek elfogadása valóban megtalálható az optimistább egzisztencialisták között, akik úgy fogadják el az ember egzisztenciális számkivetettségét mint az életbevágó jelentés megteremtésének megittasító feladatának előfeltételét, és így találják meg a bátorságot ennek a sziszifuszi élet-munka örömteli elfogadásához. Elméletben mindez lehetséges, ám pszichológiailag nagyon nehéz és valójában nem találunk ilyen elfogadásra az elidegenedett fiatalok között. Reakciójuk messze nem sztoikus, ellenkezőleg: dühvel, haraggal, keserűséggel, megvetéssel és lenézéssel válaszolnak.

Ideológiailag az a hit fejezi ki haragjukat, miszerint a düh és a lenézés elkerülhetetlen és kívánatos. Megerősítően válaszolnak Mencken kérdőívének azon megállapítására, miszerint:

„Minden normális ember időként ösztönzést érez arra, hogy a tenyerébe köpjön, felhúzza a feketé zászlót és elkezdjen torkokat vagdosni.”

Hisznek abban, hogy:

„Az az ember méltó a dicsőretné, aki megfelelő indokkal utálja a megfelelő embereket.”

Úgy érvelnek, hogy:

„A szeretet és a gyűlölet elválaszthatatlanok. Gyakran azokat utáljuk a legjobban, akik elvileg a legközelebb állnak hozzánk.”

Sokkal közvetlenebbül, direkt vagy indirekt módon elismerik saját dühüket:

„Néhány embernek a pusztá látványa is elég ahhoz, hogy felforrjon a véred.”

„Sokszor vagyok annak tudatában, hogy igazán gyűlölök valakit.”

Ám az elidegenedettek dühe ritkán nyilvánul meg kitorésekben és mások ellen irányuló közvetlen támadásokban. Ehelyett ez a düh egyfajta szűrt és továbbított formában távozik mint dühödt megvetés és lenézés azok iránt, akik nem ugyanebben a fényben látják a világot. Annak ellenére, hogy tudatában vannak annak, hogy milyen szubjektíven értelmezik a realitást, az elidegenedettek emberi módon következtelenek a nem elidegenedettek iránti intoleranciájukban:

„Nagyon intoleráns is vagyok, mind az emberek, mind a társadalmi, politikai és üzleti szervezetekkel szemben. Minden indoklás nélkül a következőket nevezném meg: a diákönkormányzatok, a katonaság, a szülőkörök és Amerika életének 99%-a.”

„Az emberek többé-kevésbé elég ostobának tűnnek számomra. Nagyon kevés olyan emberrel találkozom, akikre úgy tekintek, hogy van az életről némi fogalmuk. ... Az »életről némi fogalom« alatt a következőket sorolnám fel: az élet végső értelmetlenségének ténye, annak az ostobasága, hogy úgy beszéljünk az élet bármely területén belül, mintha fontosabbak lennénk bárki másnál, annak a képessége, hogy egy dolognak ne csak egy oldalát lássuk.”

Az elidegenedettek nem viselik könnyen mások hülyeségét, és a legtöbb embertársukat hülyének tartják. Mindenek felett lenéznek azokat, akik „elvakítják magukat” a létezés „valóságaival szemben” „jóakarató optimizmussal”, felületes vigasztalással és társadalmunk hagyományos igazságainak könnyű elfogadásával.

Az elidegenedett megvetés annyira mindent átható, hogy még az énre is kiterjed. Hűen álláspontjukhoz, az elidegenedettek úgy hiszik, hogy:

„Amíg az ember nincs visszatetszéssel telve, addig nem állíthatja, hogy ismeri önmagát.”

vagy:

„Bárkinek, aki jól ismeri önmagát, nyomós oka van arra, hogy elborzadjon.”

Egy sokkal személyesebb szinten beismerik, hogy:

„Gyakran tölt el az önvádaskodás és az önmarcangolás az olyan dolgokkal kapcsolatban, amit megtettem vagy amit megtehettem.”

Más szavakkal az emberi természettel szembeni bizalmatlanság és a megjelenési formák elfogadásának elutasítása még a saját indítékaikra is kiterjed: az a lenézés, amelyet az elidegenedettek embertársaik iránt éreznek, felér a saját magukkal szemben táplált megvetéssel.

A düh, megvetés és lenézés szükségszerű etikai következménye az önérdék, és az elidegenedetteknek az énközpontúságnak egy különleges formáját találhatjuk meg, amelynek része mások felhasználása az ember saját céljainak érdekében – azzal a fordított meggyőződéssel együtt, hogy mások tetteit is ez a meggyőződés vezérli, még ha ezeket valamilyen más meggyőződés mögé rejtik is. Az elidegenedettek nem értenek egyet a kérdőívek alábbi állításaival:

„A boldogság akkor jön el, ha az ember félreteszi az önérdeket, és mások sorsának jobbításának szenteli magát.”

Egyetértenek a következővel:

„Van, amikor teljes mértékben szükségszerű másokat eszközként használni céljaink elérésének érdekében.”

„Az embernek elsősorban magára kell vigyáznia, ha pedig sikeres, akkor végül kerülhet olyan helyzetbe, hogy másokról is gondoskodhasson.”

Ám a fenti állításokban kimondatlanul maradó düh sokkal nyilvánvalóbb néhány más eszmefuttatásból:

„Nem nagyon törődök mások érzéseivel, és nem hinném, hogy ők bármit éreznének az én érzéseim iránt. Ha egyesek mégis, akkor azzal idegenítem el őket magamtól, hogy kihasználom őket. ... Az ember csak önmagáért felel – joga van például másokat megölni, ha tisztában van a törvényes következményekkel.”

Ugyanez a diák máshol ezt írja:

„A pillanat impulzusa alapján cselekedni csodálatos dolog, és a legtöbb embert úgy nevelték fel, hogy féljen ettől. Azoknak az embereknek élvezem a társaságát, akiknek van fantáziájuk és képesek fontolgatás nélkül cselekedni. Nagyon kevés ilyen emberrel találkoztam.”

Ez a téma szélsőséges az ellenségesség határozottságában („jog másokat megölni”), de más filozófiákban is keresztülvonul az önérdek egy önérdekű világban alapmotívuma.

Nem nehéz az elidegenedettek dühét megérteni. Olyan fiatalok ezek, akik képtelenek hinni abban, amit vigasztaló mítoszoknak tartanak, és amelyek másokat segítenek, úgy találják, hogy a világegyetemből és a saját életükből is hiányzik az értelem és az irányadás: egy „halott” világegyetemben élnek, teli önmagukat kereső emberekkel, akik önmaguk előtt is elrejtik indítékaikat. Továbbá az elidegenedettek úgy vallják, hogy a legtöbben nem tudják elviselni a dolgok igazi (elidegenedett) nézőpontját, hanem őszintétlenül közhelyek és hagyományos axiómák mögé rejtőznek. Az elidegenedettek kétszeresen is megfosztva érzik magukat – az illúzióktól, amelyek másokat segítenek és ezeknek az illúzióknak a tárgyától – bizonyosság, értelem, lelki közösség és célszerűség. Nehéz azon örvelezni, hogy Isten halott: sokkal érthetőbb a düh és harag a veszteség miatt, és azoknak a megvetése, akik még mindig hisznek az ő létezésében. Az elidegenedettek nem karba tett kézzel fogadják egzisztenciális számkivetettségük felismerését: nem nyugszanak bele, nem örvendenek helyzetüknek, hanem alapvető dühösek amiatt, amit elvesztettek, és megvetést éreznek különösen azok iránt, akik még mindig hisznek az illúziókban.

AZ ESZTÉTIKAI KERESÉS

Azt könnyű kitalálni, hogy mi ellen láznak az elidegenedettek: remekelnek a dühben, a gúnyolódásban és megvetésben, és bármilyen állítás, amely bármi ellen szól, egyetértést vált ki belőlük, feltéve, ha utálkozó és megvető módon van megszövegezve. Kalapáccsal felfegyverkezett filozófusok ők, kedvenc teoretikus elfoglaltságuk a rombolás, a lekicsinyítés, következtetlenségek kimutatása, szavak kifacsarása, képmutatás és a racionalizálás – akár másokkal, akár önmagukkal szemben. Azt kitalálni azonban, hogy mi mellett is állnak, nehezebb, részben mert ezek a fiatal emberek annyira tartanak bárminek is a közelébe merészkedni, ami Pozitív Gondolkodásnak minősülhet. Bármilyen helyesséssel szembeni bizalmatlanságuk nyilvánvaló a kérdőívekre adott válaszaikból, amelyek erős tendenciát mutatnak bármilyen pozitív célú állítás tagadására – még akkor is – ahogy az elő is fordult –, ha részben egyetértenek velük. Ezek alapján az arra tett kísérletek, hogy olyan mérőskálákat állítsanak fel, amelyekkel az elidegenedettek pozitív értékeit lehet mérni, teljesen eredménytelennek bizonyultak: egyetlen állításnak sem szavaznak bizalmat, csúrik-csavarják a szavakat bármely igenlő kicsengésű véleménynél.

Ám a helyesséssel szembeni bizalmatlanság alatt meghúzódik egy sokkal alapvetőbb oka a pozitív értékek és életcélok nyilvánvaló hiányának az elidegenedettek között: kevés elidegenedett fiatalnak vannak tisztán pozitív értékei, megfogalmazott céljai és könnyen leírható életcéljai. A szembefordulás ideológiája az övék, és a világ olyan sok célpontot ajánl fel elutasításra, hogy csak kevés energiájuk marad az igenlő értékek kialakítására. Annak ellenére, hogy nagy hangsúlyt helyeznek az élet értelmének saját, egyéni létrehozására, sokan azt mondják, hogy még meg kell találniuk ezt a tiszta jelentést és még a saját legjobb gondolataikra és legmélyebb ösztöneikre is gyanakszanak. Mint az a fiatal ember, aki azt vallja, hogy „valamilyen ügyes módszert kell kitalálnom, hogy megőrizsem az ép elmémet”, sokszor önkéntelenül lekicsinyítik a saját értékeiket és céljaikat. Valójában ez a társadalommal szembenállók és ellene lázadók örökös problémája – olyan sok energiájukat emészti fel a szembenállás, hogy gyakran már nem marad erőforrásuk az építésre, vagy akár azoknak az elveknek a pontos megfogalmazására, amelyekért vállalták a szembenállást.

Az elidegenedettek hiányt is szenvednek tisztán igenlő célokban és értékekben, mégiscsak mindnyájan ugyanabban az irányban kutatnak, és ha tizenkilenc, húsz éves korukra nem sikerül megfogalmazniuk egy koherens alternatíváját annak, amit az őket körülvevő értelmetlen materializmusnak látnak, eszünkbe kell jutnia, hogy csak nagyon kevés ember – legyen fiatal vagy öreg –, talált ilyen alternatívát. Azt pedig óvatossággal kell vizsgálnunk, ahogyan keresnek, hiszen ez felfedheti meg nem fogalmazott értékeiket, és hogy mire töreksenek.

Ezen törekvések közül sokra lehet következtetni abból, amivel szembefordulnak. Céljaik között szerepel az őszinteség, a kellemetlen igazsággal való közvetlen összeü-

közés, a gonosz szemrebbenés nélküli tudomásulvétele – amely jelen van a tettetés, a képmutatás, az önmagunkat elvakító racionalizálás és az önmagáért való védekezés elutasításában. Továbbá, a pillanat fontosságának kihangsúlyozása alapján következtethetünk arra, hogy bizonyára nem fiatalok azok, akik a hosszú távú idealizmus mellett kötelezték el magukat, és hogy mindig a jelen közelében kényszerülnek maradni, a rövidtáv, az „itt és most” mellett. Abból pedig, hogy tagadják az egyetemes igazságot és az emberi természet énközpontúságára helyezik a hangsúlyt, biztosan megjósolhatjuk, hogy alapvetően önző érvekkel fogják igazolni értékeiket – kihangsúlyozva a saját igényeiket, a saját indítékaikat, a saját érzékelésüket és érzéseiket.

Hogy ennél többet mondhassunk, újra pillantást kell vetnünk az ezekkel a fiatalokkal készült eszmefuttatásokra és interjúkra, mivel ezekben, néha tisztán kimondva, néha a sorok közt elrejtve megláthatjuk keresésük körvonalait. Egyikük ezt írja:

„Azt hiszem, hogy csupán egy törekvés létezik és ez a végső tudatosságért folyó küzdelem, minden dolog és történet, azok eredetének, a kifejlődésük és a végződésük teljes megértéséért – a közdelem azért, hogy az ember kiterjeszthesse tudatát az idő és a tér végtelen határain át, minden irányba: azt a tudatot, amely olyan tiszta és örökkévaló, mint maga a világegyetem.

Isten akarok lenni.

Földi mércével ezt gyakran nevezik istenkáromlásnak vagy hősiességnek vagy elbizakodottságnak. ... Ezt nem úgy kell tekinteni, mint egy tárgyat az emberi célkitűzések közül, hanem mint egy imperatívuszt, amely a végtelenből szól, magának az életnek a lehetőségét át.”

Másikuk azt írja:

„A lehető legkisebb mértékben szeretném körülhatárolni az életem. Csak annyira akarom leszűkíteni a horizontomat, amennyire feltétlen szükséges. ... Nagyon nagyra értékelem a személyes szabadságomat. Gyakran élvezem annak a gondolatát, hogy megtehetem azt, amit csak kívánok. ... A legtöbb, amit valaha is szeretnék megtenni, az a kifejezése mindannak, vagy legalább egy részének, amit az élettel kapcsolatban érzek. Ez alatt nem azt értem, hogy nagy érzéseim vannak, amiket valahogy meg akarok értetni, csak azt, hogy van sok kicsi érzésem, amiket szeretnék másoknak átadni valahogy. Ez a legtöbb, amit szeretnék megosztani a jövőt illető céljaim leírásából.”

Felidézik Inburn állításait:

„... ezt az időszakot (az életünkben) a leghasznosabban a befogadható legkülönbözőbb, legértékesebb és a leglényegesebb tapasztalatok összegyűjtésével lehet eltölteni. ... azokat, amelyek az embert a legközelebbi kapcsolatba hozzák a valósággal, az anyafölddel, a puszta létezés medrével.”

Egy másik fiatalember, akit arról kérdeztek, hogy bánatos vilásképe ellenére élvezte-e valaha is az életet, azt válaszolta:

„Egészen élvezhetőnek találom az életet, amikor a tapasztalatokat ízlelgetem, és újrateremttem őket a fejemben. Szeretem belevetni magam: magányos kirándulások bostoni lebujokba és utcasarkokra. ... Még a fájdalmat is szeretem: gyötrelmes délutánok, amelyeket álszent beszélgetéssel töltök olyan gazdag, rozszant hölgyekkel, akik még sosem hallották az emberi ürülék egyformaságáról szóló ősi igazságot. Az ilyen epizódok felvidítanak: gyakran töltődöm fel vad dühöngéssel. Miután így belekóstoltam az életbe, magányt kell keresnem. Aztán újraélhetem ezeket az epizódokat. A részek újra elsírhatják nyomorult gyerekkorukat, a mesterséges Beacon Hill-i kiejtés, amely felfedi a brahminok sekélyességét és alapvető bizonytalanságát, sokkal jobban, mint a valóságban. Az élet ekkor kap értelmet. Nem tudom miért...”

Ugyanez a fiatalember később jellegzetes elidegenedett pesszimizmussal hozzászól:

„Szeretnék kreatív írónak lenni, de nem hinném, hogy sikerülni fog. Második választásként tejtermelő lennék Vermontban.”

Bármilyen különbözőnek is tűnnek ezek az állítások, sok közös van bennük. Mind-egyikük elsődleges hangsúlyt helyez a tapasztalatra és az érzésekre, a tudatosság iránti kutatásra, valamint az érzékenység és a befogadókészség fejlesztésére: a magány és az élmények magányos feldolgozásának fontosságát sugallják, és tovább hangsúlyozzák az élmény fontosságának a kifejezését.

Ugyanezek az alaptémák gyakorlatilag minden elidegenedett fiatalembernél előke-rülnek. Szinte mindegyikük azokat a célokat hangsúlyozza, amelyeket én „esztétikus-nak” neveznék. Az „esztétikus” alatt nem kifejezetten a művészire gondolok (bár sok kérdezett szeretné „kifejezni mindannak, vagy legalább egy részének, amit az étellel kapcsolatban érez”), hanem azokra a célokra és értékekre, amelyek időben elsősorban a jelenre koncentrálnak, és amelyeknek elsődleges forrása az én, legfőbb célja pedig az érzékelés, a tudatosság, a kifejezőkészség és az érzelmek fejlesztése. Az ily módon meghatározott értékek azok, amelyek nem egy távoli jövőt teljesítenek meg, nem pszichés takarékbetétek, amelyek évek múltán esedékes kamatfizetéssel rendelkeznek, hanem a jelenben is lehet azokat ápolni és élvezni. Mindez olyan tevékenységeket foglal magába, amelyeket önmagukért is lehet élvezni és nem azért, mert valamiféle kíváncsú jövő felé vezetnek el minket. Az esztétikus értékek élesen elütnek az instrumentális értékektől – vagyis azoktól az értékektől, amelyek a jelenbeli áldozathozatal és ellenőrzés fenntartását hangsúlyozzák a jövő érdekében.

Az ilyen nézőpont alapján a józan ész másodlagos szerepet játszik az érzelmek után. Az egyik elidegenedett kérdezett írja:

„Az érzés az ember rendelkezésére álló legigazabb erő. Ezen keresztül tudja meg, hogy milyen is ő valójában.”

Egy másikuk, sokkal félreérthetlenebbül úgy hiszi, hogy:

„Az érzelmek, szenvedélyek nélküli élet csupán a halál egy másik formája (és úgy hiszem, a félelemből fakad). Ha együtt élsz egy szenvedéllyel, ha megtanulsz erősen érezni a dolgok iránt, ha meg tudod találni önmagad, akkor azt (minden valószínűséggel) el is akarod majd mondani. Akkor majd ki akarod fejezni magad.”

Később ugyanő hasonlóképpen folytatja:

„Csakis kreatív életet érdemes élni, akár a művész (festő, író, zenész) abszolút (hagyományos) értelmezésében, mint szociális munkás vagy mint mérnök. ... Az olyan üzletember is lehet kreatív, aki javítani akar a társadalom állapotán.”

Bár azonnal hozzászói:

„Bár ez rendkívül valószínűtlen.”

Az érzelmekért, szenvedélyért és érzésekért folytatott küzdelemben két ellenség is megtalálható: elsősorban a túlzott ésszerűség és az önkontroll, másodsor pedig az a társadalmi nyomás, amely korlátozza az egyén függetlenségét. „A józan ész egyáltalán nem olyan hasznos termék”, írja egyikük, másikuk pedig az „életet teremtő irracionálisról” beszél, egy harmadik pedig azt mondja, „Feltétlenül a spontaneitás híve vagyok, és egy kifejezhetetlen módon a józan ész ellen”. Bár sokan beismerik, hogy a józan észnek is megvan a maga helye, mint Santanaya értelmezésében az érzések közt harmóniát teremtként, a központban mégis az érzelemnek kell lennie.

A legtöbb elidegenedettnek sokkal nehezebb a társadalommal kijönnie, és ezért óriási hangsúlyt fektetnek a függetlenségre és a szabadságra, noha vonakodva beismerik, hogy a teljes függetlenségnek korlátozottnak kell lennie. Sőt, az egyetlen olyan, pozitív értékre vonatkozó kérdés, ahol az elidegenettek magasabb értékeket értek el, mint osztálytársaik, amely a „független szellem, szabadon és egyedül” gondolatot firtatta.

Egyikük így ír esszéjében:

„A legfontosabb dolog az én életfilozófiámban az a vágy, hogy igazi egyéniség lehessenek, a külső körülményektől, mentálisan és fizikailag teljes mértékben függetlenül.”

Másikuk, még hevesebben, ezt írja:

„Ami engem illet, a társadalom és mások is elmehetnek a pokolba. Ha van valami figyelemre méltó mondanivalójuk, azt meg fogom hallgatni, de többnyire csak egy keretbe akar kényszeríteni minket, és sokkal inkább pusztít, mint teremt.”

Az elidegenettek individualizmusa tehát nem egyezik az amerikai társadalom hagyományos képével az individualistáról, aki a társadalom érdekében dolgozik a tár-

sadalmon belül: ez legfőképp a kívülálló magára maradt és magányos individualizmusa, azé az emberé, aki fizikailag a társadalmon belül él, de pszichológiailag attól elválasztva. Annak az individualizmusa, amit azoknak a „belső emigrációjának” szoktak hívni, akik bár testben még a saját hazájukban élnek, lélekben már elhagyták azt.

Az elidegenedettek elfogadják és néha még élvezik is önmagukat mint kívülállókat látni. Az állításoknak az a különleges mérőskálája, amely Colin Wilson kutatásán alapszik a híres kívülállók gondolkodásáról, lelkes egyetértést váltott ki az elidegenedett megkérdezettekből:

„Határozottan érzem, hogy mennyire különbözök a legtöbb embertől, még a legközelebbi barátaim közül is soktól.”

„Vagy egy óriási siker vagy egy óriási csőd leszek, de semmi, ami a kettő közt van.”

„Kétlem, hogy valaha is találni fogok egy olyan nőt, aki igazán megért.”

Itt nincs meg mások demokratikus elfogadása, nincs hangsúly azokon a hasonlóságokon, amelyek összekötik az embereket, csak azoknak a különbségeknek a büszke tudomásul vétele, amelyek elválasztják az elidegenedetteket a többiektől. Nincs szerény siker, csak teljes siker vagy teljes csőd: nincs csendes megértés vagy akár csendes elkeseredés, csak nyilvánvaló eltávolodás a hétköznapi emberek táborától.

Végül az esztétikus keresés fontos része a siker és az önkiteljesítés konvencionális amerikai koncepcióinak elutasítása. Már korábban felhívtam a figyelmet az elidegenedettek antimaterialista nézőpontjára. A pénznek addig nincs jelentősége, amíg – ahogy egyikük vallotta – „a gyerekeimnek nem kell koldulnia” – és ez a fiatalember már eleve szokatlan abban a tekintetben, hogy egyáltalán foglalkoztatja a gondolat, hogy gyerekei legyenek. A legtöbben minden megkülönböztetés nélkül elutasítják az anyagi jellegű normákat:

„Az a munka, ami csak munka, ostoba dolog. Esszét írni egy adott irodalmi műről, amit csak egy ember fog elolvasni, mindenképpen hasznosabb, mint évi 15.000 dollárból megélni. ... Az élet alig-ha olyan hosszú, hogy négy-öt évet olyan képzéssel töltsünk, aminek csak az az eredménye, hogy pénzt keresünk.”

„A legtöbb munka Amerikában...” kezdetű mondatot kivétel nélkül valamennyien olyan kifejezésekkel fejezték be, mint „mókuserék”, „szünet nélküli hajtás” vagy „monoton”. Hasonlóképpen, mint ahogy „aktív szerepet játszani a társadalomban” hidegen hagyja őket, akár a „megtenni a sikerhez vezető utat”. Mindebből ők nem kérnek semmit.

Hogy helyett mit akarnak – ahogy mi láttuk –, nehéz megfogalmazniuk: a tudatossághoz, a szenvedélyhez, a tapasztalathoz való hűséghez és az azonnalisághoz van köze, és ahhoz, hogy „a lehető legkisebb mértékben szeretném körülhatárolni az éle-

tem”. Ahhoz lehet köze, hogy egyénként egyedül állnak azzal a társadalommal szemben, amelyhez nem kötődnek, minden nyomás ellenére megőrizve szabadságukat és autonómiáját. És végül, sokaknak ez bizonyára a személyiség összetettségéhez kötődik, ahhoz, hogy képesek legyenek kifejezni azt, amit az élet és a saját kreativitásuk iránt éreznek. Mind más filozófiát vallanak, és ezt a bonyolult képet összerakva nem érem fel teljes mértékében annak komplexitását, illetve individualitását. Bár ők maguk hangsúlyozzák a szembenállást és az elutasítást annak a világnak, amelyben élnek, nem szabad, hogy félrevezessen minket a Pozitív Gondolkodás iránti bizalmatlanságuk azáltal, hogy csakis nézőpontjuk negatív vonásait vesszük figyelembe. Miként az a fiatalember, aki így foglalta össze az esszéjét, komolyan gondolják azt, amiért kiállnak, és ezt kezdik pontosan megfogalmazni.

„Én így képzelek el egy nagy embert: az az ember ő, akit a magányra neveltek, aki megáll önmagában is, akinek érdeklődése olyan mélyreható, hogy még önmagát is szórakoztatni tudja, nem is beszélve a barátairól. A személyisége éppen olyan összetett, mint a cselekedetei és nem jobban (Minő megkönnyebbülés!). Ez az ember képtelen lenne arra, hogy »lecsupaszítsa a lelkét« – hiszen az már mindenki számára ismert lenne a tettei alapján.”

AZ AMERIKAI KULTÚRA VISSZAUTASÍTÁSA

Az elidegenedés mint az amerikai kultúra határozott elutasításaként való meghatározásával kezdtük, és láthattuk ezt az elutasítást több összefüggésben is, megfelelően az olyan állításoknak, mint „Az amerikai társadalomhoz való igazodás ötlete, annak jelenlegi állapotában borzalommal tölt el.”, az aktív politikai és társadalmi szerepvállalás elutasításában, és mindenek felett az olyan állításokban, amelyek visszautasítanak bármilyen „kapcsolatot az amerikai társadalom egészével”. Így hát azok a fiatalok, akikről itt beszélünk, nyilvánvalóan beleillenek az elidegenedés kiindulási meghatározásába azáltal, hogy elutasítják azt, amit társadalmuk domináns szerepeinek és intézményeinek tekintenek.

Ami mégis zavarba ejtő, hogy ezek a fiatalok annyi más nézőponttal rendelkeznek a társadalom elutasítása mellett. Ezek a fiatalok (akik ritkán ismerik egymást, és nem tartoznak semmilyen olyan csoporthoz, amely közös ideológiát adhatna nekik) már szinte monoton egyhangúsággal vallják ugyanazokat a nézeteket az emberi természettel, az intimitással, a világegyetem metafizikai szerkezetével, a filozófiai igazság jellegével, a jelen relatív fontosságával, és a jövőbeli boldogság valószínűségével és más dolgokkal kapcsolatban. Ám mégis a priori oka annak, hogy miért kellene az amerikai társadalom elutasításának bármilyen azt megerősítő vagy társult képzetrendszer feltételeznie. Más korszakokban és más társadalmakban az elidegenedés kísérőjelenségei messze nem voltak ilyen változatosak. Az emberek több különböző okból utasították el társadalmukat. Vagy mert elképzelték egy ideális jövőbeli társadalmat (mint a fiatal

szocialisták és a kommunista forradalmárok szerte a világon), mert visszavágytak egy korábbi, gyakran romantizált társadalmi rendhez, amelyet a jelenben kívántak újjáteremteni (miként az ellenforradalmárok), vagy néha azért, mert magasra értékelték a szellemnek valamiféle nem anyagi természetű királyságát, amelyhez képest a „való világ” csupán várakozás, purgatórium vagy felkészülés. Férfiak és nők visszautasíthatják az olyan társadalomhoz való állampolgári hűséget, amely túl sokat vagy éppen túl keveset követel tőlük, fellázadhatnak az olyan rendszer ellen, amely nem ígér mást, csak szegénységet és szenvedést, miközben ők sokkal szebb dolgokra vágnak, vagy egy olyan társadalom ellen, ahol az alacsony származás, bőrszín vagy egy fajhoz való tartozás elzárhatja őket azoktól a lehetőségektől, amelyek a náluk szerencsésebbek előtt nyitva állnak. Ha tanulmányt készítenénk az elidegenedésről a történelem során (vagy akár az amerikai társadalom más szektoraiban), nem találnánk meg az egymással versengő nézeteknek azt az egyhangúságát, amit ezeknél a diákoknál láthattunk.

Akkor hát miért értenek egyet ezek a fiatalok annyi mindenben a jelenlegi amerikai társadalom értéktelensége mellett? Egy kulcsfontosságú különbség eközött és az elidegenedés más fajtái között kimutatható: a legtöbb lázadó s forradalmár valamilyen magasabb elv vagy érték nevében lázad fel, amelyet a fennálló társadalmi rendnél értékesebbnek tartanak. Ezek a fiatalok nem. Történelmileg az elidegenedettek mindnyájan valamiféle pozitív célt szolgáltak, amelynek nevében távolodtak el a társadalomtól, legyen az a társadalom radikális újjáépítése, az ősi igazságok helyreállítása, a lélek megváltása, a nemzeti függetlenség, a bőség vagy az előttük álló lehetőségek. Ám ezek a fiatalok nehezen tudnak megfogalmazni bármiféle világos programot vagy célkitűzést, és ha mégis megteszik, akkor ezekről az értékekről kiderül, hogy személyes „esztétikus” értékek és sokszor kimondottan érdektelenek az emberek döntő többsége számára. Ezen diákok esetében azzal találjuk szemben magunkat, amit program nélküli elidegenedésnek nevezhetünk, az ok nélküli lázadással, a társadalomból világosan megfogalmazott alap nélküli kivonulással.

A jó okkal való lázadással szemben a program nélküli elidegenedés többnyire nem szelektív – így veheti célba az egész kultúrát. Hogy ezt megérthessük, tudomásul kell vennünk, hogy az elutasítás aktusai sokkal összetettebb személyes motivációkból erednek, amelyek közül sok a gyerekkor most már elfeledett frusztrációjából fakad, sok a jelenben való életből, sok pedig sokkal közvetlenebb és tudatosabb formában annak a társadalomnak az egyenlőtlenségeiből és bűneiből, amelyet elutasítanak. Egy lázadó sokszor azzal az egyetemes emberi képességgel támasztja alá a társadalom elutasítását, amelyet „karakterológiai dühnek” hívnak: sértődöttség, dühödtség, ellenségeség, amely életünk korai szakaszában serken ki és amely mindnyájunkban ott van, hogy inspirálja és intenzívebbé tegye indignálódottságunkat, irritációinkat és elutasításunkat – és a legjobb esetben a kreativitásunkat. Mint „szabadon lebegő szorongás”, ez a fajta mindenre kiterjedő sértettség többnyire bármely kéznél lévő tárgy – néha tekintet nélkül arra, hogy könnyítenek-e a dühön –, hacsak ez nem összpontosul egy adott és erre megfelelő célra.

A társadalmat kritizálók és a forradalmárok gyakran olyan emberek, akik bőven fel vannak fegyverkezve ezzel a szabadon lebegő felháborodottsággal, elutasítással és dühvel, hogy motiválják lázadásukat, és akik ugyanakkor azt is megtanulták, hogyan fejezhessék ki dühüket az őket körülvevő társadalom egésze vagy egy bizonyos aspektusa elleni támadásokkal. Saját társadalmunk kritikája természetesen nem csupán ez egyetlen lehetőség egy mélyen feldühödött ember számára, hogy kifejezhesse dühét: mások rituális komformitással vagy a fennálló rendtől eltérőek kivetésével vezetik le belső frusztrációjukat, mások sorstársaikat kínozzák. Azonban azt sem kívánom sugalmazni, hogy a társadalom kritikája semmi másra nem vezethető vissza, mint a rosszul levezetett gyermeki dühre, ellenkezőleg: a világ egy sokkal szegényebb és a fejlődésre jóval kevésbé képes hely lenne azok nélkül, akik a megfelelőképpen tudják mozgósítani a saját, személyes elégedetlenségüket a társadalom jobbra tételére. Azonban ha bármely társadalomban nők és férfiak jelentős csoportja a potenciális düh mély tartalékaival rendelkezik a felnőtté válás folyamata során megosztott frusztrációjuk okán, a jelenlegi életük során megélt közös frusztrációik miatt vagy a fennálló társadalmi rend egyenlőtlenségei miatt, vagy (ahogy legtöbbször) mind a három miatt – kevés katalizátor kell ahhoz, hogy ezt a dühöt a fennálló világrend ellen irányítsák.

Ha adott egy program – például egy forradalmi ideológia –, a düh szétágazó karakterológiájú változatait negatív módon lehet összpontosítani adott célpontokra (amelyre az ideológia mint a jelenlegi frusztráció okaként mutat rá) és pozitív módon bizonyos célokra (amit az ideológia úgy határoz meg mint célkitűzést). A legjobb esetben ez a szétágazó düh átalakítható a fennálló igazságtalanságok konkrét kritikájává, majd a társadalom átforgatására irányuló „agresszív” kísérletté. Sőt, valójában részben e kollektív düh megragadásának képessége az, ami lehetővé teszi a politikai vezetők számára azt, hogy forradalmakat robbantsanak ki, hogy az embereket rávegyék, hogy az életüket kockáztassák és dacoljanak a nehézségekkel, hogy kockázatot vállaljanak az civilizáció jövőjét illetően, és hogy néha jobba tegyék társadalmukat. Ugyanaz a düh és sértettség azonban elkerülhetetlen módon fókuszálatlan, szétfolyó és szabadon lebegő marad olyan program vagy ideológia nélkül, ami kimutatja azokat a pontokat, amelyeket meg kell támadni, számba veszi azokat a területeket, ahol a társadalmi rend változtatásra szorul, és azokat, amelyek periférikusak. Ha nincs meg a célpontok kiválasztásának kritériuma, akkor minden lehetséges célponttá válik. Annak a pontosan megfogalmazott koncepciója nélkül, hogy mi az, ami kívánatos, az energia, amit építésre lehetett volna felhasználni, csupán az elutasításhoz áll rendelkezésre. Az egész status quo az ellenség – nem csupán a társadalmi rendnek azok a káros aspektusai, amelyeket meg kell változtatni, hogy lehetővé váljon a javulás, hanem az egész társadalmi és kulturális erkölcsi világkép. Pontosan ez egyesíti az elidegenedett diákok ideológiai nézeteit – az amerikai társadalomnak nem csupán a kiválasztott, látható aspektusait utasítják el, hanem a hagyományos amerikai kultúra egészének legalapvetőbb alapelveit és értékeit.

A hétköznapi szóhasználatban csak úgy gondolunk a kultúrára mint arra, ami elsősorban az ízlés, a neveltetés, a művészetek és napjainkban a tömegmédia alapfelte-

véseit jelenti. A „kultúra alacsonyrendű alapértékei” az ízlésről, a szépségről vagy művészetekről alkotott silány alapérték, a „kulturális” pedig az olyan, hagyományosan nők által preferált tárgyakat érinti, mint az olvasás, a virágkötészet, a költészet és így tovább. Ám az antropológusok a „kulturális” szót egy kibővített, majdnem botanikus értelemben használják, mint az értékek és alapfeltevések médiumát, amelyen belül nő fel, teljeseedik ki és hal meg az egyén. Az ízlés és a műveltség alapértékei természetesen részét alkotják az ezt körülvevő környezetnek, ám sokkal fontosabbak azok a többnyire kimondatlan és soha nem vizsgált alapfeltevések az élet, az ember, a társadalom és a világegyetem természetét illetően, amelyeket a legtöbb ember már eleve adottként könyvel el. Így hát minden életképes társadalomnak megvannak a karakterisztikus konfigurációi, eligazító és egyesítő alapfeltevései önmagát és tagjait illetően, elképzelések arról, hogy milyen nőnek vagy férfinak lenni, az élet értelméről, az embernek önmagához, a történelemhez, a természethez és a láthatatlan világhoz fűződő kapcsolatról. Ezeket az alapfeltevéseket csakis a gyerekkor kezdetén lehet megtanulni, csakúgy, mint azokat a „tényeket” az életről, amelyek nélkül lehetetlenség volna létezni, és a másokkal és az arcnélküli környezettel, valamint önmagunkkal való kapcsolat-teremtés azon formái, amelyeket egyszerűen eleve meglévőnek tekintünk.

Ha ezekben a fogalmakban gondolkodunk, akkor az, ami egyesíti az elidegenedett fiatalok ideológiai nézeteit, az amerikai kultúra általánosított elutasítása. Ahogy később látni fogjuk, a kultúrának ez a fajta elutasítása messze túlmegegy a filozófián és a hitvilágon, és eljut egészen mélyen ezeknek a fiataloknak a személyes életébe. Ám még a kimondott értékek szintjén is gyakorlatilag minden elidegenedett nézet tekinthető az életre és a világegyetemre vonatkozó (gyakran ki sem mondott) amerikai alapfeltevések elutasításának. Amíg az amerikaiak hagyományosan a jövőnek éltek és néha még most is progresszívként látják a történelmet, az elidegenedettek a jelent értékelik, a történelmet pedig retrográdnak, lefelé és visszafelé mozgónak tekintik. Amíg a legtöbb amerikai individualizmusát hagyományosan a közvélemény iránti heveny érzékenység formálta, az elidegenedettek esetében ez a társadalmi nyomással való szembehelyezkedés és „realisztikus” személyes szükségre helyezett hangsúly. A pontról pontra levezetett ellentét az elidegenedett ideológia és a „hagyományos amerikai erkölcsi világkép” között a legjobban akkor válik láthatóvá, ha minden egyes elidegenedett nézet ellentettjét vesszük: az eredmény a hagyományos amerikai világkép világosan felismerhető képe. (1. ábra)

Az elidegenedett nézetek és azok ellentétei között fennálló ellentét világossá teszi, hogy milyen mértékben alkot az elidegenedés totális reakciót azokra az értékekre, amelyeket már régóta a jellegzetesen amerikai világképpel azonosítanak. Az elidegenedett nézetek ellentétei azok, amelyekre az amerikai társadalmat tanulmányozó diákok mint kultúránk legfontosabb alapfeltevéseire mutattak rá. Ami tehát egységessé teszi az összes elidegenedett nézetet, az valamennyi történelmi érték pontról pontra való tagadása és egy ellentétes gondolatra való felcserélése.

Az elidegenedés szemléletmódja	Az elidegenedéssel szemben álló szemléletmód: „az amerikai kultúra”
Elkötelezettséggel szembeni kétely	Elkötelezettség
Az emberi természetről alkotott elítélő kép	Az emberi természet alapvetően jó
Az intimitás elvetése	Közelség, együttlét
A társas tevékenység elutasítása	Csapatmunka, társadalmi orientáció
A civil és politikai tevékenység hiábavalósága	Hasznosság, szükséges a civil és politikai tevékenység értékelése
Az amerikai kultúra elutasítása	A demokratikus kultúra dicsérete
Bizonytalanság, határozatlanság a cselekvésben	Eltökélttség, döntésképeség a cselekvésben
Pesszimista egzisztencializmus	Optimista „idealizmus”
Pesszimizmus a jövőt illetően	Optimizmus a jövőt illetően
Szorongás a világ felé	Bizalom a világ irányában
Kaotikus, strukturálatlan, értelmetlen világegyetem	Rendezett, strukturált, célszerű világegyetem
Szubjektív és tetszőleges igazság	Objektív és szükséges igazság
Az egyén által teremtetett jelentés	A világegyetemben található igazság
Az „igazi” kommunikáció lehetetlensége	Lehetséges a közös megértés
Többnyire félrevezető megjelenés	Megbízható, becsületszóra elfogadható megjelenés
Rövidtávú egyéni értékek	Hosszú távú, egyetemes értékek
Düh, megvetés, neheztelés	Barátság, megbecsülés, csodálat
A neheztelés, elutasítás beismerése	A neheztelés rosszállása és tagadása, elfogadás
Intolerancia, megvetés	Tolerancia, megbecsülés
Önutálat	Önbizalom
Egocentrikusság az egocentrikus világban	Társadalomcentrikusság egy barátságos világban
Az esztétikum keresése	A célok megvalósítása
Tudatosság, tapasztalat, érzelem, „létezés”	Aktivitás, manipuláció, „cselekvés”
Élet a mának	Élet a jövőnek
Önkifejezés és kreativitás	Instrumentális munka
Szenvedély, érzés, érzelem	Ész, önkontroll, önfegyelem
Elszigetelt individualizmus	Szocializált individualizmus
Kívülálló	Résztvevő
A „siker” elutasítása	A siker hajszolása

1. ábra

Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy minden egyes amerikai rendelkezik minden olyan nézettel, amelyet hagyományosan amerikainak szokás nevezni, és azt sem, hogy feltételezzük, minden egyes ilyen nézet világosan megfogalmazott vagy tisztán kivehető minden összetevőjében. A „kultúrát” a legtöbbször eleve adottnak tekintik, mélyen beágyazódva a gondolataink szerkezetébe, a mindennapi használatba, a nyelvbe, és csak vészhelyzetben fogalmazzuk meg világosan – ahogy Függelenségi Nyilatkozatunkban. Egy új gondolat kívánja megfogalmazni jövőbeli identitását, vagy amikor – miként most –, amikor egy régi gondolat szembesül azoknak az értékeknek a mélyreható vizsgálatával, amelyek nemzedékeken keresztül támasztották alá. Valójában az a tény, hogy a nem elidegenedett értékek listája sokkal inkább egy jószándékú karikatúrának hat, mint jelenlegi nézeteink pontos leírásának, azt mutatja meg, hogy felébredtünk ennek a világnézetnek a kérdés nélküli és ki nem mondott elfogadásából. E széleskörű rákérdezés nélkül nehéz lenne ezeknek a fiataloknak egy olyan ideológia mellett kitartaniuk, amely ilyen alapvető módon áll szemben embertársai többségével. Csakis annak köszönhető, hogy kisebb fokú elidegenedés „lóg a levegőben”, mint korunk kulturális környezetének része, hogy egyesek eljuthatnak egy ilyen teljes tagadásig.

Hiszen ha az elidegenedett nézeteket egyenként vizsgáljuk, gyakorlatilag mindegyik támogatásra lel a modern gondolkodás valamely áramlatában. Én már korábban is kimutattam a párhuzamot a pesszimista egzisztencializmus és az elidegenedtség között, azt az ellenétet, amely még jelentősegteljesebbé válik azáltal, hogy az egzisztencializmus is annak a hagyományos vallásos jámborságnak az elutasításából nőtt ki, amelyet Kierkegaard „vasárnapi kereszténységnek” hívott, és amit Nietzsche a burzsoá társadalom élet-tagadó vakságának tekintett. Elég hasonló vonást találhatunk sok más elidegenedett nézettel: több pszichoanalitikai iskola osztja borús meglátásait az emberi természetet illetően, a velünk született destruktivitásról és az én-keresés alapvető természetéről. A külső megjelenéssel szembeni bizalmatlanság nem csupán a mélypszichológia alapvető tantétele (amely figyelmeztet minket a civilizált racionalizmusunk alatt rejlő kifürkészhetetlen impulzusokra), hanem a marxizmusé is (amely szerint minden társadalmi viszonyra vonatkozó állítás mögött osztályérdek lapul meg), sőt még a filozófiai analízisé is (amely „félreértéseket” fedez fel a hagyományos filozófiai kérdésfelvetés mögött arra vonatkozóan, ahogy a szavakat használjuk). Még az egyén politikai szerepvállalásának fontosságába és hatékonyságába vetett hagyományos amerikai hit is elhalványul azoknak a problémáknak az összetettségével szemben, amelyekkel nemzetünknek szembe kell néznie. Az összes ilyen területen az elidegenedettek támogatásra és munícióra lelnek a hagyományos amerikai világnézet elutasításához – és még ha csak páran is követnék őket egészen ezen erkölcsi világkép teljes elutasításáig, az egyes pontokon azonban sokan támogatják őket.

Az elidegenedtségnek mint a hagyományos amerikai kultúrának az elutasításaként való értelmezése nem az, amit az elidegenedett fiatalok elfogadnának, vagy ha el is fogadnák, nem találnák lényegre törőnek vagy értelemszerűnek. Számukra az elidegenedés nem a kultúránk legfontosabb értékeinek körülhatárolására és szisztematikus

tagadására irányuló törekvés része, hanem inkább az életre vonatkozó következtetések láncolata, amely viszonylagosan öntudatlanul épült fel saját tapasztalataiból levezetve, amely mindezt megerősíti, amely logikussá teszi azt, ahogyan a világ a világot érzékelik. Minden szembenálló jellege mellett, sőt pontosan azért, mert olyan nyíltan és átfogó módon száll szembe azzal a koherens, jól szervezett és önmagával következetes világnézettel, amit hagyományosan Amerikával azonosítunk, az elidegenedettség maga is egy koherens és konzisztens világnézet. Az elidegenedettek általában hűek maradnak hozzáállásuk logikájához, az egyetemes igazság tagadásához, elfogadják, hogy saját megállapításaik szubjektívek és viszonylagosak. Általánosan hisznek az emberi természet gonoszságában és elfogadják a mások iránt érzett utálat mellett az önutálatot is, meggyőződve az emberi kommunikáció nehézségeiről rámutatnak saját elszigeteltségükre. Számukra az elidegenedés csupán az élettapasztalatoknak, az érzéseknek és a hagyományos amerikai kultúrán belül meg nem érthető álmoknak egyik kifejezése.

Fordította: Vizer Balázs

2. RÉSZ

IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS. ELMÉLETEK

A FIATALOK A TÁRSADALMI OSZTÁLYOK TERÉBEN

ÚJ GONDOLATOK EGY RÉGI TÉMÁHOZ

(Jürgen Zinnecker)

FORRÁS: WILHELM HEITMEYER [SZERK.] INTERDISZCIPLINÁRIS
IFJÚSÁGKUTATÁS. KÉRDÉSEK, PROBLÉMÁK, ÚJ ORIENTÁCIÓK.
JUVENTA: WEINHEIM/MÜNCHEN, 1986. 99–132.

Az, aki jelenleg empirikusan vagy elméletileg az ifjúsággal foglalkozik, bizonyos dilemma előtt áll. A tudományos viták a témák és perspektívák sokaságát kínálják, amelyeknek gondolati összekapcsolása gyakran nem sikerül. Az eszmék piacán egymással konkurálnak az ifjúkor struktúráváltozásaira vonatkozó kijelentések, a jelenlegi generációs helyzetek értelmezései, a fiatalok körében ható szubkulturális stílusokról szóló esettanulmányok, az ifjúság és egyes szociokulturális csoportok melletti vagy elleni politikai kijelentések és az ifjúságkutatásban beállt téma- vagy paradigmaváltás mellett kardoskodó vélemények. A lista folytatható.

A következőkben egy olyan elméleti sémát szeretnénk felvázolni, amely lehetővé teszi, hogy a társadalmi tér struktúrája, az ifjúság társadalmi helye, az osztályspecifikus habitus és az ifjúság ideológiai koncepciói között összefüggést állítsunk fel. Hogy egy ilyen szintézisen alapuló pillantást vethessünk az ifjúság és az ifjúságkutatás horizontjára, „egy óriás vállára” kell állnunk, méghozzá P. Bourdieu-éra. A francia kultúra- és struktúrakutató kidolgozott egy alapkoncepciót, amelyet számos empirikus tanulmány támaszt alá, nevezetesen a jelenlegi nyugat-európai osztálytársadalmakban jelenkező tér alapkoncepcióját. (Bourdieu – Passeron 1971; Bourdieu 1973; Bourdieu 1981; Bourdieu 1982; Bourdieu 1983; Bourdieu 1985; Liebau–Müller–Rolli 1985; Honneth – Schwibs 1986). Ebben a tanulmányban az ilyen, az ifjúságkutatásban és ifjúságelméletben fellelhető problémafelvetések teoretikus újrafogalmazásának heurisztikus gyümölcsözethetőségére igyekszünk rámutatni.

1. A TÁRSADALMI HATALOM FORRÁSAI ÉS STRATÉGIÁI

VÁZLATOK A TÁRSADALMI REPRODUKCIÓ ELEMZÉSÉNEK PROGRAMJÁHOZ

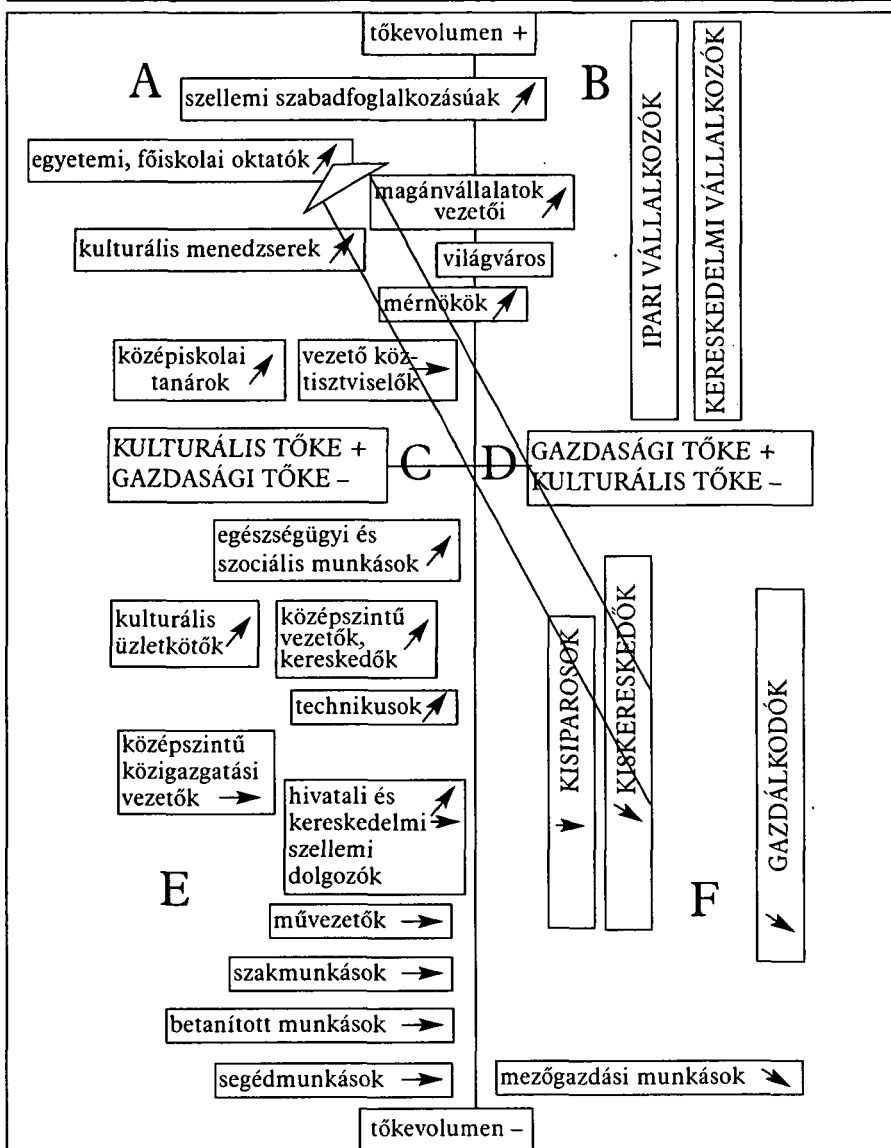
Az a feladatunk, hogy megvilágítsuk az ifjúság betagolódását a társadalmi struktúrák reprodukciós folyamatába, különös tekintettel az osztálytársadalomra. Intellektuális segédeszközként Bourdieu kibővített tőkeelméletét használjuk. A társadalom reprodukciója eszerint a társadalmi csoportok közötti konkurenciaharcban zajlik le.

A harcmezőn különböző tényezők szerepelnek, a gazdasági tőke – mint *primus inter pares* – mellett ilyenek különösen a *kulturális és társadalmi tőkék*. A kulturális tőke a történelem folyamán felhalmozott kulturális gazdagsághoz való hozzáférhetőséget jelenti, a társadalmi tőke pedig az esélyeket, hogy a társadalmi kapcsolatokban más csoportokat tudjunk mozgósítani a saját cselekvési céljainkhoz. Az egyes tőkefajták a társadalmi hatalom különböző forrásait reprezentálják. A különböző hatalmi formák bizonyos határok között egymással kölcsönösen kicserélhetők – a gazdasági tőke birtoklása például felhasználható a kulturális javak és privilégiumok megszerzéséhez. A tőke továbbá különböző létezési módokat ismer. Így Bourdieu megkülönbözteti a kulturális tőkénél az „objektív állapotot” (tárgyakban, pl. a könyvekben vagy gépekben materializálódott kultúra), az „intézményes állapotot” (ezek pl. az iskolai képzés során megszerzett címek és rangok) és egy „belsővé tett állapotot”. Ez utóbbi alatt az egyén által elsajátított és belsővé tett kulturális praktikákat és értékeket érti.

A szociális osztálytársadalom tipológiája a tőkének azon volumenéből és összetételéből adódik, amely az egyes társadalmi csoportoknak egy adott időpontban rendelkezésére áll. Az empirikus elemzések céljából Bourdieu egy egyszerűsített kétdimenziós sémával dolgozik. (1. ábra) A függőleges tengelyen a tőke mobilizálható összes volume-ne – tehát az összes tőkefeleség együttesen – a döntő. A legtöbb rétegződési vagy osztálymodell a társadalmi csoportokat ezen hierarchikus skála szerint csoportosítja. A tulajdonképpeni újítást a második, vízszintes tengely beillesztése jelenti, amely a tőketulajdon összetételét veszi számításba. A kulcskritériumot a kulturális és a gazdasági tőke viszonya jelenti. Balról a kulturális tőke túlsúlyát találjuk, jobbról egy ellentétes konfigurációt. Ott a gazdasági tőke kerül túlsúlyba a kulturálissal szemben. Az így jelölt társadalmi tőke mentén térben elrendezhetőek a különböző foglalkozási csoportok társadalmi pozíciói.

A társadalmi erőterben hat centrumot jelölünk ki, amelyek ifjúságelméleti nézetünk szempontjából központi helyet foglalnak el. (Az 1. ábrán A-F betűkkel jelöltük e hat csoportot.)

- Az uralkodó osztály a tőkekonfigurációnak megfelelően két frakcióra bomlik: a kulturálisan erős frakcióra – „polgári értelmiségre” (A) – és a polgárok gazdasági tőkén alapuló csoportjára – a „burzsoáziára” (B).
- A tőkemennyiséget alapul véve ennek megfelelő tagolódást találunk a kispolgárság körében a társadalmi tér középső részében. A bal oldalon csoportosulnak a kulturális tőkéjükön nyugvó új kispolgári rétegek, akik egzisztenciájukat és fejlődésüket a kibővült szolgáltatások társadalmának köszönhetik – „kispolgári értelmiség” (C). Jobbra ettől az iparosok és kiskereskedők tradicionális „kispolgárság”-a (D) foglal helyet.
- A társadalmilag alávetett, tőkeszegény csoportokat a tulajdon nélküli, „bérből élők” (E) és a „tőkeszegény önállóak” (F) alcsoportjaira bonthatjuk. Az előbbieket a szakmai

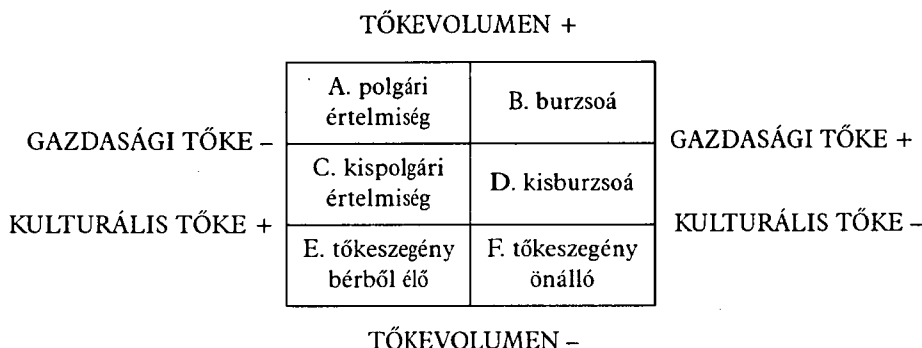

1. ábra. Társadalmi pozíciók (társadalmi-foglalkozási kategóriák) a tőketulajdon társadalmi terében.

Séma Pierre Bourdieu szerint 1979/1982.

kvalifikáció megszerzésére, az utóbbiak pedig elsősorban szerény tulajdonuknak átöröklésére hagyatkoznak, mint például a kisparasztok vagy a kisiparosok.¹

Az osztályokat a társadalmi térben egy hatmezős sémán ábrázolhatjuk, melyre a későbbiekben visszatérünk. (2. ábra)

2. ábra

Az osztályok társadalmi térben való elhelyezkedése

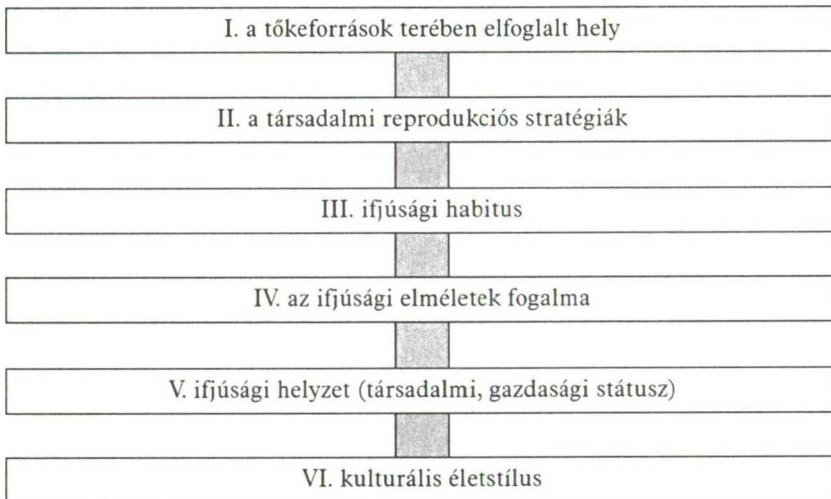
A társadalmi térben elfoglalt ellentétes pozíciók – a társadalmi túlélési harcban rendelkezésre álló és hiányzó tőkeforrások szerint – egyéni cselekvési stratégiákat eredményeznek, amelyek osztályspecifikus habitussá és életstílussá szilárdulnak. Bourdieu a homológia strukturalista fogalmát használja ahhoz, hogy a társadalmi pozíció, a habitus és az életstílus hasonlóságát jelezze.² Ennek megfelelően az uralkodó felső réteg ha-

¹ Magyarázat az 1. sz. ábrához: az egyes foglalkozási csoportoknak a társadalmi térben elfoglalt helyének vizsgálatára Bourdieu dolgozott ki – a hetvenes évek közepének francia osztálytársadalmára alapján – egy empirikusan felvázolható rendszert (Bourdieu, 1982. 171 és következő oldalak). Ez a séma a mi céljainknak is megfelel, mivel szembevetendő a nyugati társadalmak strukturális hasonlósága. Hasonlóan figyelembe kell vennünk a foglalkozási csoportok társadalmi helyében észlelt bizonyos módosulásokat mind Franciaországban, mind Nyugat-Németországban. Ez nem jelent törést a séma alkalmazhatóságában. A nyilak azokat az aktuális tendenciákat jelképezik, amelyek a foglalkozási csoportok nagyságrendjére vonatkoznak. Az emelkedő nyilak azokat a foglalkozásokat jelölik, amelyek súlya számbelileg növekszik a szolgáltató társadalomba való átmenet során, a lefelé mutató nyilak a visszafejlődő foglalkozási csoportokra utalnak. A hosszan húzódó vertikális blokkok azt a körülményt veszik számításba, hogy ezek a társadalmi professzionális kategóriák a rendelkezésükre álló tőkevolumen szempontjából erősen differenciáltak (például az ipari vállalkozók vagy kisiparosok).

² Csak érintőlegesen emlékeztetünk arra, hogy a homológia strukturalista koncepcióját a struktúrákutatás angol iskolája is (CCCS, Birmingham) alkalmazta azért, hogy az ifjúsági stílusok kulturális megnyilvánulási formáit – mint például a modok vagy a punkok – elméletileg összekapcsolja az osztálytársadalom terében elfoglalt helyükkel (például Willis 1979, Clarke és mások 1981, Hebidge 1979).

bitusa az egyik oldalon, a kispolgárságé a másik oldalon megfelel a társadalmi ösztőke pozícióhoz kötött hozzáférhetőségi lehetőségüknek. A társadalmi, hatalmi forrásokhoz való mindenkori hozzáférésnek megfelelően rajzolódnak ki a különbségek: a kulturális fogékonyság a felső rétegekben, az igényes kultúrbumzalom a kispolgárságban, avagy a „szükséges javára döntés” az alsó rétegekben. (Bourdieu 1982, 286)

Az osztályspecifikus ifjúság-szituációk elemzéséhez a következő dimenziók szükségesek, amelyeknek homológiája már ismert (3. ábra).

3. ábra
Az osztályspecifikus ifjúságelemzés modellje

2. AZ IFJÚSÁGI HABITUS OSZTÁLYSPECIFIKUS REPRODUKCIÓJA

Az ifjúságnak az osztályhelyzet reprodukciójául szolgáló stratégiákkal összefüggésben kulcsszerepe van. Az a különböző jelentőség, amit az ifjúság a szociális hely szerinti besorolással elfoglalhat, magyarázatot lel, ha szemügyre vesszük azokat az osztályspecifikus eljárási módokat, amelyek a társadalmi térben betöltött szerep átadását célozzák a következő generáció számára. A rendelkezésre álló tőkeforrások terjedelme és összetétele szerint a cselekvésnek jellegzetes lehetőségei és kényszerei adódnak, amelyek kollektíven hagyományozott mintákká sűrűsödnek össze. Az ilyen reprodukciós stratégiákkal szoros kapcsolatban és ezek részeként osztályhoz kötöten más és más ifjúsági habitus alakul ki.

A reprodukció és az ifjúsági habitus közös és eltérő vonásainak két irányát jelölhetjük ki. Hasonlóságok találhatók azoknál, akik nagy tőkevolumenre támaszkodhatnak, ellentétben azokkal, akik kis tőkével kényszerülnek dolgozni. (Lásd: az 1. ábra vertikális tengelye.) A specifikus tőkekonfiguráció hasonlóan meghatározott stratégiáminót generál.

Az osztályhierarchia minden fokán megtalálhatjuk a „kulturális frakciók” jellegzetes reprodukciós módjait, amelyek ellentétben állnak a gazdasági tőkéhez kötődő csoportokkal. (Lásd: az 1. ábra horizontális tengelye.)

A továbbiakban – ha elnagyoltan is – a társadalmi térben elfoglalt szociális helyzet alapján az ifjúsági habitus különböző módozatait tekintjük át.

2.1. FELSO RÉTEGEK (NAGY TŐKEVOLUMEN)

Ebben a körben szinte korlátlanul hozzá lehet férni az anyagi forrásokhoz, a fiatalkori szocializáció intézményeihez, és az idővel való rendelkezésnek sincs külső korlátja. Ez lehetővé teszi, hogy nagyvonalúan és széleskörűen megtervezzék az örökölt társadalmi pozíció következő generációra való átvitelét. Csak az a feltétel, hogy a vége – időben nem feltétlen behatárolt, de – eredményes legyen. Az ifjúsági életrajzokon belül a kerülőutak, zsákutcák, kísérletezések számára – a rendelkezésre álló erőforrások következtében – egy játéktér létezik. Az e rétegre vonatkozó ismereteink azt mutatják, hogy a kísérletezésekkel járó deficittek megszüntethetők.

A felső rétegek reprodukciós körülményei egy „hosszú gyeplőre eresztett” ifjúsági szakaszt tesznek lehetővé. A fiatalok családi környezettől való függésének átmeneti lazulása a személyes tapasztalatok széles skáláját hozza létre: például az akkulturációt más országokban, más társadalmi miliók megtapasztalását vagy új politikai területeken való tevékenységet. Mindennek közös nevezője: a saját erők sokoldalú és független kifejlesztése. Ennek az ifjúsági „erőfejlesztésnek” a látszólagos céltalansága gondosan eltakarja annak összefüggését az osztályspecifikus reprodukciós követelményekkel. A fiatalok életmegnyilvánulásai magukban hordozzák az értelmüket, játékos jellegűnek vagy az individuális személyiségfejlődés részének minősülnek, szinte az ifjúsági identitás megtalálásának számítanak.

A felső osztályok demonstratív és pazarló henyélése jut kifejezésre az ifjúság életmódjában. *Az ilyen életvitel a kispolgárság szempontjából luxusnak számít.* A fiatalok sok időt szereznek és kapnak is arra, hogy a különféle helyek és intézmények egész sorát megismerjék, hogy számos társadalmi kapcsolatot építsenek ki – személyes ismeretségi köröket is, amelyek egyelőre haszontalannak tűnnek –, hogy ott kötelezzék el magukat, ahol nekik éppen tetszik.

Az ilyen habitus rejtett értelme csak mélyebbre tekintve válik felismerhetővé. A felső rétegekben legtöbbször valamennyi csoportnak megvan az oka arra, hogy ne tárja fel a nyilvánosság előtt osztályspecifikus reprodukciója pontos módozatait. *Mind a céloktól való játékos függetlenség, mind a fiataloknak tértől és időtől való függetlensége elő-*

segíti az olyan mindent átfogó orientálódás kialakulását, ami nem kötődik szükségszerűen az áthagyományozott és szociokulturális miliőhöz, és a figyelmet olyan univerzális princípiumaira irányítja (pl. a morálban), amelyek a társadalmi újítások és a politikai pozícióharcok során különösen fontos szerepet töltenek be.

A felső rétegekben termékeny talajra találnak az értékmeghatározott, az osztályspecifikumon „túlmutató” ifjúságkonceptciók ideológiai termékei. Ezekben az jut kifejezésre, hogy az emberi fejlődés ezen szakasza egyedi jellegű, a hosszúra nyúlt ifjúkor pedagógiai értelemmel bír, az ifjúság mint újdonságok hordozója osztálytársadalmi jelentőségű tényező. Amennyiben egy ilyen ifjúságfogalom mindenkre vonatkozó szociokulturális érvényre tart igényt, akkor hegemoniális funkciók birtokába jut. Más társadalmi csoportok fiataljai kénytelenek magukat a domináló felsőosztályi képhez (*Hoch-Bild*) mérni, ugyanakkor az alsó társadalmi osztályokhoz sorolni.

2.2. KISPOLGÁROK (KÖZEPES TŐKEVOLUMEN)

A kispolgárság ifjúsága az eszközbefektetések optimalizálására törekszik. A fiatal élet és a fiatalkort annyira kell adagolni és megvédeni a lehetséges zavaroktól, hogy ezen életszakasz fő feladatának teljesítéséhez; az osztálypozíció megtartásához és megjavításához rendelkezésre álló korlátozott források igénybevétele kifizetődő legyen. Ellentétben a felső rétegekkel itt a fiatalság rövidebb és hosszabb távú céljai nyíltan megmutatkoznak. A fiatalság kimondottan eszköz jellegű: önmagában nincs értelme, csupán a társadalmi beilleszkedés eszközeként. Az ifjúsági életszakasz viszonylagos önállósága a képzési és foglalkozási címek megszerzésével áll összefüggésben. Az operacionalizált célkitűzés miatt a kispolgári fiatalság racionalizálási kényszer alatt áll. Minden életmegnyilvánulása megkérdőjelezhető abban az értelemben, ahogyan ez az életszakasz a számára adott célok hierarchiájához viszonyul.

Az optimalizálás leginkább a kulturális, megbízhatóan intézményesített iskolai és foglalkozási életpályákon sikerülhet. A karrierre irányulás csökkenti a rizikót, és megengedi ezen idő kezdetére és végére, az elvárható képzettségi és foglalkozási címek értékére, a siker esélyeire és az összköltségekre stb. vonatkozó számításokat. A kispolgári szülők és gyermekeik számára az ifjúság egy, a didaktikus tervezéshez és szociáltechnológiához közel álló pedagógiai lehetőségként körvonalazódik.

Az ifjúság fogalma a képzési karrier idejére korlátozódik. Az ifjúsági életszakasz transzmissziós szíjként szolgál egy bizonyos osztályhelyzet eléréséhez, illetve a felemelkedéshez, és nem ad lehetőséget a fiatalok számára oly mértékű autonómiára, illetve nagyvonalú életvitelre, mint a felső osztály esetében. A kispolgári ifjúság-fogalom átmenetiséget jelent. Az ifjúság képezi azt az élettörténeti hidat, amely a szociálisan megörökölt gyerekkori státuszból ahhoz a felnőtt-státuszhoz vezet, amelyet saját teljesítménnyel kell megszerezni. A felső osztály modelljével szemben az ifjúság időbeli kiterjedése korlátozott, viszont a kispolgári fiatalok által követett személyiségkonceptió

nem más, mint a nagy példaképek kicsinyítése és leegyszerűsítése. A polgári értelmiségi és kispolgári ifjúság az individualizálódás módjában közös vonásokat mutat, és az ifjúsági életszakasz átélése mindkét esetben személyes teljesítményként méltányolható és mérlegelhető. Csak míg a polgári értelmiség ifjúsága mögött egy komplex személyiség és egy kulturális koncepció áll, addig a kispolgári fiatalokra egy, a társadalmi beilleszkedéshez és a címek, rangok megszerzéséhez szükséges személyiségjegyekre korlátozódó ifjúságfelfogás jellemző.

2.3. ALSÓ RÉTEGEK (CSEKÉLY TÓKEVOLUMEN)

A polgári és kispolgári modellel összehasonlítva az alsó rétegnél a fiatalság felfogásnak egy ideológia/eszme nélküli („unpräntiös”), pragmatikus variációjáról van szó. A fiatalok kiszámíthatatlansága és rizikói a rendelkezésre álló források hiányában nehezen kompenzálhatók. Ezért míg az egyik oldalon a megfelelt, megmaradó – és éppenséggel nem remélt – életesélyeket kell hasznosítani, addig a másik oldalon a szükségszerűséghez kell alkalmazkodni.

Amíg a felső rétegekre az ifjúkor meghosszabbítása, az idővel való pazarló bánásmód jellemző, addig a kispolgárok az ifjúkor optimalizálására és racionalizálására törekcsenek, az alsó osztályokban pedig az ifjúkor megrövidítésének, siettetésének kényszere uralkodik. A csekély tőkevolumen következménye a következő generáció gazdasági önállóságának a siettetése.

Ilyen körülmények között az ifjúságnak mint kulturális értéknek nehezen alakulhat ki magas presztízse. *A státusz-átmenet megrövidítése és siettetése sem a gyakorlatban, sem az ideológiában nem hagyja kibontakozni az ifjúságot.* Az ifjúkort többnyire a gyerekkor egyszerű meghosszabbításaként vagy a felnőtt társadalomba vezető szerepként fogják fel és élik meg.

A kispolgársággal összehasonlítva az ifjúságnak mint az osztályspecifikus reprodukció részének céldetermináltsága megtört. Igaz, napnál világosabbak az ifjúsági szocializáció céljai: beágyazódás a szakmai cselekvési térbe; a kézműves kultúra áthagyományozódása stb., mégis mások ezek, mint a felső rétegek esetében. Akár a kibontakozó cél-eszköz-kalkulushoz, akár a fiatalság pályafutás-, címszerzés-modellre irányulásához hiányzik a szükséges anyagi fedezet. *Ezért az alsó rétegekben az ifjúság a tervezett jövő vagy annak hiányának, valamint a célok, perspektívák tudatossága vagy a tudatosság hiányának egymásmellettiségében, ellentétében értelmeződik.*

Az ifjúsági státusz bebiztosításának hiánya ebben az életszakaszban magában hordozza a bizonytalanság, a nem tervezhetőség momentumait. Az alsó rétegek jelenleg a kispolgári életpálya-modell felé orientálódnak. A fiataloknak és szüleiknek azonban számolniuk kell azzal, hogy az ilyen kísérletet akár a szociális körülmények kiszámíthatatlansága, akár a fiatal személyiségében rejlő okok rövid időre megszakíthatják. Az ifjúkorban korlátozott a válságok és a hibás lépések kivédésének lehetősége.

Az ilyen események – a hiányzó források miatt – könnyen az ifjú életpályájába történő sorsszerű beavatkozás jellegét öltik, éspedig másként, mint a *felső* osztályok esetében, ahol a hasonlóan kellemetlen életdefektek az utódok növekvő anyagi támogatását ösztönzik, és bizonyos körülmények között a fiatalok értékes, a személyiségfejlődést elősegítő válságokat látnak bennük. Az ifjúságnak a családhoz való viszonyát a következőképpen csoportosíthatjuk:

- Az ifjúság a felső rétegekben a látható – és tudatosan láthatóvá tett – függetlenségek birtokosaként létezik, egyidejűleg továbbélő, mélyen rejtőző kötődésekkel, amelyek azonban láthatatlanok maradnak.
- Az ifjúság a kispolgárságban egy tervszerűen kialakított, a felnőttek világától didaktikusan elkülönített miliőben él, amelyet a szülői ház valamint a képző és oktatási intézmények fognak körül, és az ifjúságról alkotott elképzelés közelít a pedagógiai felfogáshoz.
- Az ifjúság az alsó rétegekben szemmel látható kötelékekkel kapcsolódik a származási miliőhöz, ahol a kialakult szociális és a helyi függőségek gyakran nem járnak együtt megfelelően mély pszichológiai kötődéssel.

Az alsó rétegek ifjúsága viszonylag kevésbé individualizált, egy áthagyományozott, kollektíven megélt státuszátjáró momentumait tartalmazza. Ez teszi ki az ilyen ifjúsági habitus helyhez és időhöz kötöttségének egyik részét. A fiataalkori lét kevésbé vált a személy szerves részévé (például személyes moratóriumként elsajátítva), mint a kispolgárság vagy a felső rétegek esetében. Az ifjúság inkább egy konvencionális szerep része, melynek mezét egy meghatározott életkorral magunkra öltjük és a másik életkor vagy társadalmi státusz elérésével újra levesszük.

A szűk tőke diktátuma alatt a rendelkezésre álló források felhasználásának közvetlen, spontán módzatai hagyományozódtak át. A fiatalok számára ez azt jelenti, hogy a viszonylagosan korai hozzájutás a (korlátozott) anyagi eszközökhöz aktuálisan jobbá teheti helyzetüket, de ez könnyen megszakadhat. Ezáltal a korai munkakényszer és minden, a közeli világban elérhető forrás hedonisztikus feléléséhez vezethet, különösen akkor, ha a fiatal helyzetét a bére határozza meg.

Az ilyen ifjúság létezési módja „realista” és partikuláris, ami azt jelenti, hogy az ifjúság messzemenően a közeli és a közvetlen körülmények adottságaihoz igazodik, testre szabottan, helyhez kötődően, a szituációhoz és a jelenhez alkalmazkodva viselkedik.

A pragmatikus realista életvezetés az ideológia területén úgy mutatkozik meg, hogy elmaradnak azok az ifjúságkonceptciók, amelyek az ifjúság ilyen felfogását gondolatilag transzcendentálják. Az ifjúság filozófiai leképezése, a politikailag hatékony ifjúság-mítoszok megteremtése a felső réteg ifjúságának mestersége. Az alsó rétegek ideológiai defenzívában vannak az ifjúság ilyen értékterhelt „magas” fogalmaival szemben.

2.4. KULTURÁLIS OSZTÁLYFRAKCIÓK

Az ifjúságnak milyen habitusai jönnek létre a tőke különböző összetételétől függően – ez egyszer eltekintve a tőketulajdon létráján elfoglalt pozíciótól? *A kulturális tőkéből származó többlet kedvez az ifjúkor individualizálódási folyamatának.* Azért, hogy a kulturális tőkét tovább lehessen adni a következő generációnak, a fiatalabbak képzésébe és a személyiségébe történő beruházásra van szükség. A kulturális tőke az egyedi személyiség sajátosságaként és minőségeként létezik. Ebben a formában az őt hordozó egyén életéhez és életenergiájához kapcsolódik. Ha a kulturális tőkének ezt a sajátosságát figyelembe vesszük, akkor az ilyen körülmények közötti reprodukció és habitus jellegzetes módozatai áttekinthetővé válnak.

Az időtényező például döntő szerepet játszik. A kulturális örökség elsajátításának folyamata időigényes. *A kulturális osztályfrakciók ennek következtében az ifjúkor növekvő meghosszabbodásának szociális hordozóivá válnak.* Minél több ideje van az új nemzedéknek arra, hogy személyesen gyűjtsön magának kulturális tőkét, annál több előnye származik ebből a társadalmi térben vívott pozícióharcban.

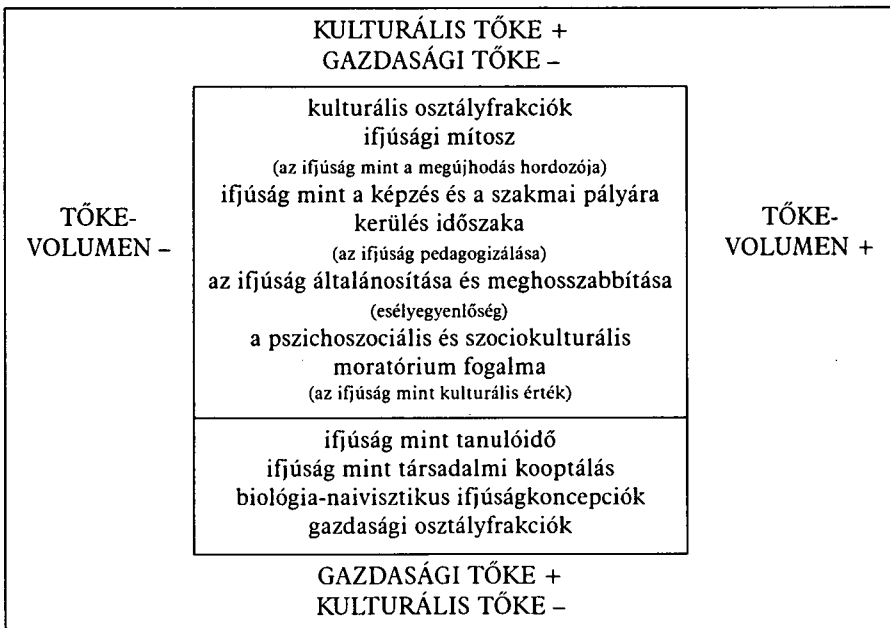
Az ifjúkor másik tendenciája, amely a kulturális osztályfrakciókra jellemző, *az ifjúkor pályafutásszerű átalakításával kapcsolatos.* Ez a gazdasági források relatív szűkösségével függ össze. A képzési pályafutások azt az ígéretet tartalmazzák, hogy egy elfogadható költség-haszon egyenleget lehet felállítani. A bevethető eszközök optimalizálása mellett a szociális biztonság kérdése is szerepet játszik. A képzési és szakmai címek – a kulturális tőke másik létezési formája – tartalmazzák azt a felbecsülhetetlen előnyt, hogy a kulturális tőke személytől való függetlenségi foka csökken. Ha egy személy titulusát egyszer már elismerték, akkor a kulturális tőke a címviselő tartós tulajdonos mivoltát jelenti függetlenül attól, hogy a személy a későbbiekben bizonyosságot tud-e adni tudásáról. Ez arra ösztönzi az osztályfrakciókat, hogy *az ifjúságot lehetőség szerint magas értékű képzési és foglalkozási címek megszerzési idejeként definiálják azért, hogy a kultúra területén szerzett személyes nyereséget ebben a fázisban társadalmilag igazolhassák és függetlenítsék a további individuális életrástól.*

A gazdasági tőke áthagyományozásával ellentétben a kulturális tőke esetében a reprodukciónak egy olyan szociálisan elfedett módjáról van szó, ami megfelelő eszközként szolgál mindenféle ideológia magyarázatához. A kulturális tőke birtoklása az egyes egyén tulajdonságaként bizonyos módon láthatatlan – miközben a földbirtok vagy egy üzem feletti rendelkezés társadalmilag feltűnőbb tényezők. A kulturális tőke áthagyományozása például a családok behatárolt magánszférájában – inkább szociális ozmóziként, mint tervszerű pedagógiai cselekvésként – vagy a külön erre a célra legitimált oktatási intézményekben játszódik le, amelyek relatív autonómiát igényelnek az osztálytársadalommal szemben, és éppen ezáltal kiválóan alkalmasak meghatározott osztályhelyzetek reprodukciójára.

2.5. GAZDASÁGI OSZTÁLYFRAKCIÓK

A gazdasági tőke túlsúlya esetében a reprodukció kulturális osztályfrakcióknál talált módozatai kevésbé szükségszerűek és hasznosak. Nem áll fenn ugyanis az ifjúkor meghosszabbításának a kényszere, mivel az anyagi örökség vagy egy meghatározott foglalkozás a legrövidebb idő alatt átöröklődhet a következő generációra. Az utódok már fiatal éveikben hasznossá tehetik magukat a gazdasági tőke kezelőiként vagy produktív értékesítőiként – *ez is az ifjúkor relatív gyors lezárására motiválhat.*

Az ifjúkor itt a származási háttérrel való szoros kapcsolatban zajlik. A gazdasági tőkefrakciók rá vannak utalva arra, hogy a fiatalok belenőjenek a törzsökös birtok használatába. Ez tartalmazza a szakmai jártasságok mellett a fiatalok származási környezetbe való beilleszkedését is. Az ifjúkor helyhez és tradícióhoz kötötten zajlik. A szociális reprodukció jellegzetessége a tanításnak az a módja, amikor a származási miliő saját monopóliumán belül történik az utódgeneráció eligazítása. Kihegyezve a problémát úgy fogalmazhatunk: *a kulturális frakciók ifjúsága olyan képzési pályafutást jelent,* ami oktatási intézményekben zajlik le, és ezek az intézmények bizonyos független-

4. ábra

Az ifjúsági habitus a tőketulajdon konfigurációja szerint

séget és semlegességet igényelnek az osztályok harcában. *A gazdasági frakciók ifjúsága „tanoncidió” jelent, ami szoros kapcsolatban áll a saját osztályhelyzet munkaintézményeivel. Az utóbbi vonatkozásban az ifjúkor egyet jelent a társadalmi tér egy meghatározott helyzetébe való nyilvános kooptálással. A megöröklött gazdasági tőke szempontjából elkerülhetetlen, hogy az illető be ne illeszkedjék abba a szociális kapcsolatba, amely e köré a tőketulajdon köré csoportosul. Másképpen fogalmazva: a gazdasági osztályfrakció reprodukciós feltételeihez hozzátartozik a szociális tőke ifjúkorban történő megszerzése.*

A 4. és 5. ábrán vázlatosan rögzítettük az ifjúkori habitus lényegi elemeit, amelyeket a különböző osztályfrakciók és osztályszektorok összehasonlításánál találtunk. A 4. ábra a kulturális és gazdasági osztályfrakciók habitusát hasonlítja össze, az 5. ábra pedig azokat az eltéréseket, amelyek a tőkevolumen összehasonlításakor adódtak.

A 4., illetve az azt követő 5. ábra a következő fejezet témájára utalnak: milyen ideológiai ifjúságkoncepciók nőhetnek ki az ifjúság egy bizonyos habitusából? Az összefüggés cseppet sem magától értetődő. Még ha a habitusnál kollektíven bensővé tett cselekvési elvekről van is szó, amelyek az összes lehetséges osztálys-specifikus cselekvési mintát előcsalogathatják, ezek semmi esetre sem tudatosak (Portele 1985, Bourdieu 1970). Még ha a meghatározott ifjúságideológiákban nem is talál minden habitus megfelelő kifejezési formát, akkor is feladatunk a társadalmi hely osztálys-specifikus ifjúsághabitusra és az ifjúsági ideológia közötti közös vonások feltárása.

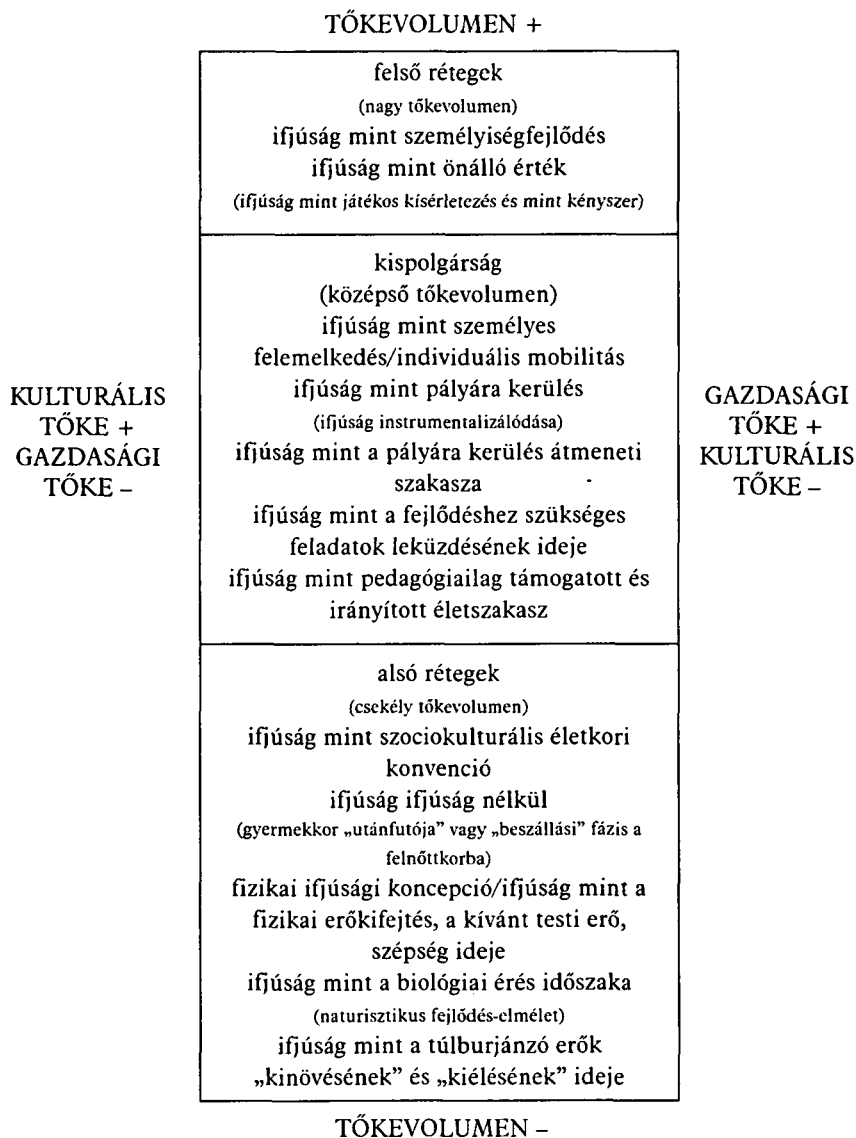
3. AZ IFJÚSÁGIDEOLÓGIÁK ÉS A TUDOMÁNYOS IFJÚSÁGFOGALMAK TÁRSADALOMBAN ELFOGLALT HELYE

Az ifjúsági életszakaszról folyó vitákban a legkülönbözőbb, egymással konkuráló elképzelések láttak napvilágot. A képek, koncepciók és normák sokfélesége alapján azonban nem szabad elhamarkodottan arra a véleményre jutnunk, hogy elfogadjuk az ifjúságfogalom szétbomlásának és szétforgácsolódásának történelmi trendjét (Olk 1985). Sokkal inkább abból kell elméletileg kiindulnunk, hogy a pedagógiai, politikai és tudományos vitákban előforduló sokféle ideológiai koncepciót visszacsatoljuk osztályhoz kötött helyükhöz. A vázolt modellnek többek között arra is alkalmasnak kell lennie, hogy az ifjúságkoncepciók társadalmi helyét is³ meghatározza.

Az ifjúságkoncepciók kimondva vagy kimondatlanul valamilyen pártállást hordoznak magukban. Az immanens pártosság nemcsak az ifjúságra vonatkozó mindennapi koncepciókra vonatkozik, hanem a tudományos kutató- és elméleti programokra is.⁴

³ Emlékeztetnénk, hogy az ifjúság „társadalmi helye” fogalom már a ’20-as években a bernfeldi ifjúság-elméleti programpontjaihoz tartozott.

⁴ Ha igaznak vehetjük ezt a megállapítást, akkor legyen szabad visszautalnom saját ifjúságkutatói elméleti és empirikus tevékenységemre. Kiindulópontként az a tudás és tudományszociológiai kérdésfeltevés kínálkozik, mely a ’20-as években Mannheimmel kezdődött és Bourdieu kultúra-szociológiájában napjaink legzsenszisabb követőjére talált.

5. ábra

Az ifjúsági habitus a rendelkezésre álló tőkevolumen szerint

A közéleti vitákat arról, hogy az ifjúság életének melyek a kultúra által elfogadott, és melyek az elítélt formái, hogy az ifjúság mely aspektusai képezzék a vita fő tárgyát, hogy milyen feladatok jutnak osztályrészül a jelenben és a jövőben az ifjúkornak – röviden: az *ifjúság körüli aktuális vitákat* különböző megnyilvánulásaikban –, *társadalmi térben folyó és az osztályokhoz kötött pozícióharcokként kell értelmeznünk. Az ifjúságkonceptiók az osztályhoz kötött reprodukciós stratégiák és ifjúsági habitusok ideológiai közvetítői.* A mindenkori társadalmakban a társadalmi térben elfoglalt helynek megfelelő ifjúság-fogalom tartozik, ami eszközül szolgál az eszmék, a propagandák, a kulturális harc, a szociális disztinkciók stb. önpropagandájához. Ugyanolyan jelentőségűek az ifjúságról alkotott pozitív képek, mint a negatívak. A 6. ábrán összeállítottunk egy válogatást az osztályokra vonatkozó ifjúságkonceptiókból, amelyek közvetlenül összekapcsolhatók a hat társadalmi erőter domináns habitus- és reprodukciós jelenségével.

A hatmezős sémára vetett rövid pillantás elégséges ahhoz, hogy világossá váljanak a kulturális és gazdasági osztályfrakciók különböző ideológiai produktivitásai. Az *ifjúságkonceptiók fejlődése elsősorban a társadalmi tér helyeihez csatlakozik, ahol a kulturális tőkének van súlya* – mégpedig relatíve is és abszolúte is. Ennek megvannak az indokai. A reprodukciós problémák elemzése megmutatta, hogy a kulturális osztályfrakciók bizonyos módon az ifjúság általános és független fogalmára vannak utalva. A kulturális tőke áthagyományozása időigényes, feltételezi az ifjú személyiség egyéni teljesítményét is, és egy független intézményes térben zajlik le. Következésképpen a kulturális osztályfrakciók terében olyan ifjúságkonceptiók helyezkednek el, amelyek az ifjúkor általánosítására és meghosszabbítására törekcsenek, ahol az ifjúkoron a relatív ifjúság-autonómia helyét értik.

A kulturális osztályfrakciók a specifikus reprodukciós problémáik megoldásában jobban rá vannak utalva az új generációkra, mint a másik osztályfrakció. Az offenzív „ideológiapolitika” szolgál arra, hogy ellensúlyozza azokat a hátrányokat, amelyek az anyagi eszközök relatív kisebb birtoklásából adódnak. *A kulturális osztályfrakciók terében keletkeztek – és keletkeznek – az „ifjúság mítosz” különböző variánsai, vagyis az ifjabb generációnak mint a gyógyító elvárások hordozójának ideológiai tematizálásai.*⁵ Ez világossá válik, ha arra gondolunk, hogy a kulturális frakciók esetében az osztályhierarchia minden lépcsőfokán mindig felbukkan a „szegény unokaöcs”, aki egy történelmileg későbbi időpontban nő fel a gazdasági nemzetség régebbi ágaihoz. Ez egyaránt érvényes a polgári értelmiségre (ellentétben a gazdasági burzsoáziával), a kispolgári értelmiségre [(= „új középréteg”) ellentétben a gazdasági kispolgársággal] és a bérből élőkre (ellentétben a régi paraszti és kézműves réteggel). A kulturális frakciók – mint újszülöttek – a mindenkori osztálylépcsőfokon sokasodva fáradoznak a társadalmi érvényesülésért és a szociális felemelkedésért. Az ifjúság-mítosz ideológiai fegyverként és utópikus reményként funkcionál: a frakció rendkívüli erejére hivatkozik a társadalmi konfliktusokban és jelt ad az eljövendőknek.

---

⁵ Az évszázad első évtizedeinek ifjúság-mítoszához vesd össze Koebner-Janztromler (1985) gyűjteményes kötetét.

TŐKEVOLUMEN +			
KULTURÁLIS TŐKE + GAZDASÁGI TŐKE –	A. polgári értelmiség – pszichoszociális moratórium – identitásválság – posztadoleszcencia – posztmateriális értékek – posztkonvencionális erkölcs – kultúrpubertás – átmeneti szakasz – marginális státusz	B. burzsoázia – aranyifjúság – diákélet	GAZDASÁGI TŐKE + KULTURÁLIS TŐKE –
	C. kispolgári értelmiség – tanuló-szerep és tanulói pályafutás – fejlődési feladatok elvégzése – ifjúságvédelmi feladat – kultúrpubertás – átmeneti szakasz – marginális státusz	D. kispolgárság – szakmai pályafutás – tanuló- és vándorévek – ifjúsági szokások (legények, falusi ifjúság)	
	E. tőkeszegény bérből élők – fogyasztói ifjúsági kultúra – rajongó kultúra – ifjúsági szubkultúra	F. tőkeszegény önállók – az ifjúság mint a szolgálat és a tanulás ideje	
TŐKEVOLUMEN –			

6. ábra

Az ifjúság mint osztályspecifikus ifjúságkonceptió

A kulturális frakció három osztályspecifikus lépcsőfoka különböző ösztönzési irányokat indikál, ami az egyes ifjúság-koncepciók ideológiai offenzíva-erejét is befolyásolja.

– *A polgári értelmiség ifjúságfogalma azáltal tűnik ki, hogy az ifjúság társadalompolitikai tartalma kibővül.* Ezek az irányok a következők:

a) Az ifjú generáció tevékenysége szükséges hozzájárulás a társadalmi változáshoz és a politikai nyilvánosságához. Az ifjúság legitimálódik a társadalmi mozgalmakhoz, a politikai nyilvánosság megújításához, az értékváltozáshoz, a társadalmi jövőhöz történő hozzájárulás tekintetében.

b) Az ifjúkor ontogenetikusan kikerülhetetlen fejlődési szakasz. Mind a magasabb rendű morális tudat elérése szempontjából (Kohlberg és követői szerint a posztkonvencionális morál foka), mind a posztmodern személyiségstruktúra fejlődése szempontjából (Erikson és követői szerint kibővített identitás-modell) jelentőséggel bír.

c) Az áthagyományozott ifjúkori szakaszt ki kell bővíteni egy kulturálisan értékes utószakasz kedvéért (Keniston és követői szerint posztadoleszcencia). Az ifjúság élet-történeti kihatású kialakítása az előző koncepcióhoz kapcsolódik. A posztadoleszcencia olyan moratórium számára nyújt teret, amely a társadalmi részvételt és a személyes továbbfejlődést teszi lehetővé.

– *A kispolgári értelmiség ifjúságfelfogása a képzési pályafutás köré koncentrálódik.* Ez a csoport az adoleszcencia iskoláztatása mellett élenjáróként kardoskodik. Az ifjúságról alkotott elképzelésnek itt olyan variációjával állunk szemben, amely a cselekvési kompetencia fokozatos megszerzését, a társadalmi fejlődési feladatok elsajátítását, az ifjúkor képzési intézményekkel való – pályafutásszerű – lefedését tartja fontosnak. A fiatalkori moratórium-felfogás a kötelesség ethoszára és a belső világ aszkézisére is kiterjed. A kispolgári ifjúságfelfogás az ifjúkor pedagógiai ideológiájának alapját képezi.

– *A bérből élő fiatalok expanziós ereje az ötvenes évek óta a kulturális ipar növekvő szektorával való koalíció eredménye* (Zinnecker 1986). Ezen a helyen a fiatalokról olyan elképzelések alakultak ki, hogy a szabadidő és a fogyasztás révén tudnak megszabadulni szociális származási háttérük kötöttségeitől. A bérből élő fiatalokról alkotott koncepciók az ifjúsági kultúra fogyasztóivá lett életformái: a sport, a zene vagy a motorizáció rajongóinak kultúrája vagy az itt gyökerező szubkulturák expresszív agresszivitása körül forognak.*

Mindhárom ifjúságkoncepció, tehát az, amelyik az ifjúságot politikai, kulturális moratóriumként vagy az, amelyik képzési pályafutásként, valamint az, amelyik fogyasztói ifjúsági kultúráként, illetve szubkulturális stílusként interpretálja, előretörően van. Ez már abból is következik, hogy a kulturális frakcióhoz tartozó csoportok súlya statisztikailag növekszik a gazdasági frakcióhoz tartozó foglalkozási csoportok-

---

* Magától értetődik, hogy ennek az ifjúságértelmezésnek az akadémikus teoretizálása a polgári és kispolgári értelmiség tagjainak képviselőletében következett be.

kal szemben (lásd I. ábra). Ennek az ifjúsági koncepciónak a vonzereje túlmutat az eredeti miliőn, döntő hatással van a gazdasági frakciók felnőtt képviselőire, akik az ifjúsági kultúra meghatározott divatjától várják az aktuális reprodukciós problémák megoldását.

A kulturális osztályfrakciókból – és ott különösen az értelmiségtől – kiinduló reprodukciós módok társadalmi expanziója hatással van az ifjúság tudományos értelmezésére. Így például megfigyelhető, hogy a fejlődépszichológia történetében mennyire elavult az ifjúkori fejlődés biológiai tényezőire való hivatkozás. A fejlődépszichológia első generációjának (Bühler Ch., Hetzer H., Freud A. és mások) a századforduló után még nem volt gyanús, sőt magától értetődő volt, hogy az ifjúkor fejlődépszichológiájára vonatkozó nézeteiket – mint pl. a nemi érést vagy a testi növekedést – biológiai folyamatokra vezetik vissza. Legutóbb Spranger szellemtudományi alapon álló ifjúságpszichológiája kérdőjelezte meg az ifjúsági életszakasz kvázi természettudományos szemléletmódját. A huszadik század folyamán a művészek, írók, társadalomtudományal foglalkozó kutatók egy olyan szociálisan és kulturálisan megalapozott ifjúságfogalmat alakítottak ki, amely végül a hetvenes években a tradicionálisan természettudományi orientációjú akadémiai fejlődépszichológiát a társadalmi, illetve a kulturális megközelítés irányába ösztöklélte. Azóta az ifjúkort nem az éréstől függő serdülési változások vagy biológiailag determinált fejlődési szakaszok szerint csoportosítják, hanem helyette az ifjúkori cselekvés külvilági vonatkozásai, a szociokulturális fejlődési feladatokkal való megbirkózást elősegítő mintakövetési stratégiák és egyéb hasonlók szerint. *A biológiai helyett a szociokulturális felfogás tudományos paradigmaváltása a kulturális osztályfrakciók ifjúságideológiáinak előretörését tükrözi vissza.* Az ifjúságot személyes tevékenységként és kulturális értékként értelmező ifjúságkoncepciókkal szembenállnak azok az ifjúságfelfogások, amelyek az ifjúságtól az egyéni és társadalmi teljesítés kötelezettségét várják el. A természettudományi szemléletmód szerint az ifjúság társadalmi és kulturális fejlődésében a biológiai és orvosi nevelésnek kell meghatározó szerepet játszania. A huszadik században a természettudományos szemlélet háttérbe szorítása következett be, amely azt eredményezte, hogy a gazdasági osztályfrakciók elvesztették azt az ideológiai bázist, amelynek segítségével azelőtt legitimálatni tudták az ifjúságról alkotott naturisztikus felfogásukat, melynek alapját a testi fejlődés, a biológiai megalapozottság képezte.

4. URALKODÓ IFJÚSÁGKONCEPCIÓK, TRADICIONÁLIS ÉS AKTUÁLIS HARCI FRONTOK

Az eredeti osztályokra vonatkozó ifjúságfogalmak szociokulturális expanziójának megértéséhez közelebbről szemügyre kell vennünk a hegemon vagy legitim kultúra kérdését. Ebben és a következő fejezetben ezt az aspektust is bevonjuk elméleti érve-

lésünkbe. Abból a tényből indulunk ki, hogy *a kulturális jelenségek a társadalmi térben két kategóriára bomlanak: a legitim, illetve a nem legitim* (legitimált) kultúra jelenségeire. Ezzel Bourdieu fogalompárját követjük. Szerinte létezik egy uralkodó kultúra – amely egyenlő az uralkodó osztály kultúrájával –, és ez elhatárolódik azon kulturális kifejező formáktól, amelyek nem dicsekedhetnek ilyen megtisztelő címmel. Ez utóbbiakat általában tömeg, népi vagy mindennapi kultúrának szokták nevezni. A hivatalos magaskultúrát elsősorban a polgári értelmiség, a gazdasági burzsoázia és a kispolgári intelligencia képviseli – a megnevezésnek ezt a sorrendjét egyben rangsornak is tekinthetjük (A, B, C mezők a társadalmi térben). Ezen a vonalon túl az uralom alatt álló társadalmi csoportok kultúrája található (D, E, F mezők). A két kultúrafogalom közötti választóvonalat ne mereven vagy statikusan fogjuk fel, hanem mint egy harci zónát, amelynek a határai történelmileg változók, azaz mozgásban vannak. Bourdieu maga még a képbe iktat egy ütközőzónát, amelyet a (kulturális) kispolgárság (kispolgári értelmiség) számára szeretne fenntartani. Ez a félig legitimált kultúra zónája, egy olyan kultúráé, amely azon fáradozik, hogy hivatalos kultúraként fogadtassa el magát.⁷ Jelen tanulmányunkban csak a felső rétegek hegemon kultúrája és az alsóbb rétegek uralom alatt álló kultúrája közötti ellentét vizsgálatára szorítkozunk.⁸

Ebből a szemszögből vizsgáljuk az osztályspecifikus ifjúság-ideológiák kérdését. Az ifjúság meghatározása körüli aktuális harci pozíciókat ennek megfelelően a hegemoniális viták részeként kell értelmeznünk. A Margit-kérdésről van tehát szó: *melyik, ezzel az életszakasszal foglalkozó felfogás vívja ki magának azt a jogot, hogy – a fennálló életpályanormák keretén belül – a legitim kultúra meghatározójának tekintse?*

A tömegkommunikációs eszközök és a tudomány e vitában stratégiai állásponton van. A hegemon kultúra melletti pártossága kétszeresen, formailag és tartalmilag egyaránt motivált, hiszen mindkettő a legitim kultúra előállítójának és közvetítőjének számít. Az ifjúsággal kapcsolatos tömegkommunikációs és tudományos vitákon belül mindig döntő az, hogy mit tekintenek az ifjúság legitim fogalmának, melyik változatot zárják ki mint illegitimet.

Eközben szó sem lehet akár a fő vonalak meghatározásáról (A kommersziális ifjúsági kultúrában való részvétel egy moratórium legitim formájának számít-e?), akár az aktuális mellékkérdések (Vajon a házfoglalások, a kábítószer-élvezet vagy a horror-videózás legitim tevékenységi szférák és kulturális stílusok-e az ifjúkor szakaszában?). *A tömegkommunikáció és a tudomány előállítói* azonban tartalmi szempontból is pártosak. Többségükben azoknak az ifjúság-ideológiáknak prófétái – *alkalmanként kritikusai* –, amelyek megfelelnek saját osztályukhoz való tartozásuknak. Tehát a polgári és kispolgári értelmi-

⁷ Paradigmaként szerepeljen itt a fényképezés „illegitim művészete”, melynek a legtöbb híve a kispolgári értelmiség köréből származik. (Bourdieu 1965, 83)

⁸ Ismeretes, hogy a kulturális hegemonia fogalmát Gramsci és követői vonták be a vitába. Véleményem szerint itt egy olyan fogalomról van szó, mely kompatibilis Bourdieu legitim „illegitim kultúra” fogalompárjával.

ség reprodukciós stratégiáit és ifjúsághabitusát propagálják. Az újságírók és az ifjúságkutatók hasonlóan természetből fakad pártossága magyarázza, hogy miért olyan nehéz az ifjúság különböző osztályspecifikus koncepcióinak objektív elemzése.

Az az osztályfrakció, amely jelenleg – mind ebben, mind más vonatkozásban – a legnagyobb mértékben és a legsikeresebben érvényre juttatja hegemon álláspontját, kétségtelenül a polgári értelmiség. Arra az ifjúságképre, amelyet már a 18. században a forradalom előtti polgárság kidolgozott (Hornstein 1965; Rang 1959), négy alapvető elem jellemző. Ez fogalmazódik meg a felvilágosult ifjúságfogalom aktuális változataiban is: *ifjúság mint kulturális érték, ifjúság mint személyiségfejlődés összekapcsolódva egy produktív válsággal, ifjúság mint moratórium, ifjúság mint egy félautonóm pedagógiai terület része* (Zinnecker 1985).

Az ifjúságpolgári „magasfogalmának” hegemoniális igénye hagyomány. Az ifjúság felvilágosult fogalma kezdetől fogva általános érvénnyel bír, noha kezdetben, a 18. században inkább csak utópia, a polgári uralmi igények legitimálását szolgálja mint újszerű koncepció az ifjúság társadalmi reprodukciójának kifejezésére. Ebből az ideológiai véleményből a 20. század második felében egyre inkább történelmi valóság lett. A nagypolgári ifjúságfelfogás e négy elemével egyetemben fokozatosan érvényre jut a társadalmi tér más társadalmi csoportjainál is. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszik a nyugat-európai társadalmak fogyasztáscentrikus, teljesítményelvű kapitalizmusba való átalakulása.

A nagypolgári ifjúságfogalom eredeti társadalmi téren túli kiterjedésének történelmi folyamata egyébként azt is jelenti, hogy olyan elméletekkel keveredik, amelyek a társadalmi tér más mezőiből erednek. *Jelenleg a kulturális osztályfrakciókon belül domináló három ifjúságkonceptió szociokulturális amalgamizálódási folyamatának lehetünk szemtanúi.* A moratórium polgári fogalmának elemei és a képzési folyamatról vallott kispolgári elképzelés szintetizálódik az – alulról jövő – ifjúsági kulturális vívmányok bevonása mellett. Világítsuk ezt meg egy példával: amíg általános az a vélemény, hogy az adolescencia fő jellemzője minden társadalmi csoportban az, hogy iskolai karriert kell befutni (Hurrelmann–Rosewitz–Wolf 1985), a szigorú instrumentalizmus normája fellazul, ami az ilyen ifjúsági karrierekkel tradicionális módon kapcsolódik össze. Következésképpen az iskolába – felsőfokú iskolába – kerülés az ifjúsági moratórium kiterjedésével párosul, illetve gazdagodik (Fuchs–Zinnecker 1985). A pedagógia tudománya az azonos korúak társadalmának szociokulturális kibontakozási terepet biztosít, a kiterjesztett iskolai és képzési időn belül tolerálja az egyéni válságokat és kitérőket, a képzéssel megszerezhető címek értékének csökkenését lazítja a karrier célorientáltsága stb. Az az adalék, amivel a bérből élő fiatalok koncepciója hozzájárult az aktuális szintézishez, különösen megmutatkozik a belső asztékizálás fellazulásában, amely mind a polgári, mind a kispolgári ifjúsági morálhoz hozzátartozott.

A '70-es és a '80-as évek uralkodó ifjúságfogalmához hedonisztikus elemek tartoznak. A testi örömmel kapcsolatos fogyasztás bizonyos szabadosságai mellett legyen szabad utalni arra, hogy az ellentétes neműek erotikája és szexualitása – amely éppen a legfelső polgári ifjúságfogalom tabuzónája volt – ma már a legitim ifjúságfogalom legismertebb részelemei közé tartozik (Fuchs 1985).

Az osztályvonatkozású ifjúságfogalmak összeolvadási folyamatával kapcsolatban nem szabad elfeledkeznünk az új disztinkciók ideológiai termelődésének ellentétes folyamatáról sem. A küzdőtér áttevődött az adolezscenciáról (a 15 és a 20 év közötti időszakról) az adolezscencia utáni életszakaszra (ez általában a harmadik évtizedben lokalizálódik).

Ilyen pl. a pártos elkötelezettség, amelyről legutóbb a tudósok és a publicisták között folyt a vita a „posztadolezscencia mellett és ellen” címmel (Zinnecker 1981; Baethge és mások 1983; SINUS 1983; SINUS 1984; Hübner–Funk és mások 1983). Ez a polémia megérdemelte egy tudás- és tudományszociológiai elemzést, amelyre itt nem nyílik lehetőség. Egy azonban kézenfekvő: a polgári értelmiség egyes képviselői az ifjúság utáni életkorban – ugyanakkor még a felnőtt társadalomba való beilleszkedés előtt – egy újszerű morális értékmérőt keresnek. Ha ez sikerül, akkor a *posztadolezscencia utóda lehetne az ifjúság elveszett „magas fogalmának”* (pl. „*kultúrpubertás*” – a „*primitív pubertás*” *kontrasztjaként*), *mint ahogyan erre legutóbb Roth hívta fel a figyelmet* (Roth 1960). Ez előrevetíti a küzdőtér új, egyre hosszabb ifjúsági életszakaszra való áthelyeződését. A társadalmi reprodukció előnyös módozatainak érvényesüléséért és érvényre juttatásáért a társadalmi osztályok között folyó konkurenciaharc eléri az életkor harmadik évtizedét. Történelmileg a konkurencia kezdetét a gyermekkor kulturális értékeinek érvényre juttatása jelentette. Ebben az évszázadban tanúi lehetünk az ifjúság mint általános érvényű fejlődési periódus szakaszokra bomlásának. A társadalmi osztályok közötti, egyre élesedő konkurenciaharcból arra következtethetünk, hogy az elkövetkezendő évtizedekben a posztadolezscencia kerül a kutatói érdeklődés középpontjába.

5. VONZÁS ÉS TASZÍTÁS AZ IFJÚSÁGI IDEOLÓGIÁK ERŐTERÉBEN

A társadalmi reprodukció általunk azonosított hat erőtere – ahogy ismételtén láttuk – vonzások és taszítások sokféleségét kifejező feszültségtartományokkal azonosítható. A horizontális és a vertikális tengelyen hasonlóságokat, de poláris ellentéteket is találunk. Az ily módon rekonstruálható társadalmi ifjúsági erőterek komplexitása lehetővé teszi az ifjúság helyzetének és az ifjúsági ideológiáknak egy differenciált értelmezését.

Egy példa az elkerülendő reduktiókra: azok a tudományos elméletek, amelyek az ifjúság kulturális életstílusának leírására és értelmezésére vállalkoznak, rendszerint csak az „ellenkultúrák” és „szubkultúrák” kettősségére korlátozzák figyelmüket. Az előbbieket a polgári ifjúság (a polgári értelmiség erőtere) underground kifejezőmódjára, az utóbbiak a munkásfiatalok tollából (a tőkeszegény béralkalmazottak erőtere) kiinduló expresszív stílusokra koncentrálnak. Az angolszász szubkultúra-kutatók köréből származó munkák az osztályspecifikus ifjúságterek ilyen lehatárolásának prominens példái (többek között Brake 1981; Clarke 1976).

A szemlélet beszűkítésének jogossága abban áll, hogy ifjúsági-kulturális szempontból a legproduktívabb ifjúsági terekről van szó. Ráadásul a polgári intelligencia és a tőkeszegény béralkalmazottak társadalmi erőterei egymással ellentétes stílusok és kulturális ifjúságkonceptiók hordozói. A lehetséges bipolaritások egyikére való koncentráció az elemzést, a stíluspólusokat az egyik erőteréből a másikba helyezheti át.

A látszólag poláris stílusok kulturális ekvivalenciájának nem sejtett példája felszínre hozza a B mező (gazdasági burzsoázia) és az E mező (bérből élők) ifjúsági erőtereinek szembeállítását. Mindkettőre az ifjúsági élet kulturálisan méltányolt hedonizmusa jellemző. Ide tartozik az idővel való pazarló bánásmód, a demonstratív henyélés, a fogyasztási javak iránti mértéktelen odaadás, az egocentrikus-manierista önmegjelenítés, a társadalmi szabályok önkényes áthágása (ifjúsági szokások cserélődése). Egyikben az aranyifjak, a másokban az expresszív csoportstílusok mintáit követik. A társadalmi erőterek minden különbözősége ellenére – rejtve ugyan – találunk közöttük közös vonásokat. Mindkét csoportban kevésbé fejlődött ki a standard és a kényszer arra, hogy az ifjúság szakaszában kulturálisan tartalmas személyiség alakuljon ki. Ezzel egyidejűleg rendelkezésre állnak a fiatalok számára eszközök és utak (különösen anyagi források) ahhoz, hogy egy időre megszabaduljanak a származási környezet társadalmi kontrolljától, kulturálisan önálló életet éljenek és a fiatalságon korán „túladjanak”. Meg kell jegyeznünk, hogy az ifjúság hedonisztikus felfogásának mindkét koncepciója annyiban került ideológiai legitimációs nyomás alá, amennyiben a kulturális személyiség érték- és életkarrier-felfogása egyre inkább áterjedt az összes osztálycsoportra.

A plurális társadalmi életterek modellje szempontjából egy másik érdemleges alkalmazási területet is érintenünk kell röviden, az ifjúság *osztályspecifikus ellenségképét*. Bizonyos mértékig az ifjúság negatív-képei a pozitív uralkodó elképzelések kiiktathatatlan tükörképeihez tartoznak. Így például a *negatív-képeket az élet rizikók osztályspecifikus tematizálásaként* értelmezhetjük. Az ifjúság mint bűnözők gyülekezete olyan árnyékkép, amely a bérből élők alsó rétegének maszkulin ifjúságképehez kapcsolódik. Ebben az a rizikó jut érvényre, hogy az átmeneti részvétel a szabályokat megszegő erőszakos csoportkultúrákban tartós kriminalizálódáshoz és megbélyegződéshez vezethet. Egy rémkép, amely a polgári és kispolgári értelmiség körében nyomon követi a meghosszabbodott ifjúkor koncepcióját, az ifjúsági gettóknak, az „ifjúsági termelőerők leköltésének” (Liebel 1976) elképzelése, amelyből szükségszerűen következik a gondolat e korcsoportnak a munkafolyamatból való kirekesztésével kapcsolatban. Ebben a torzképben nyíltan fogalmazódik meg az az aggodalom, hogy az ifjúság ellenkultúra-kísérletei vagy intézményeken kívüli társadalmi mozgalmi magukban hordozzák a fiatalok hatalomnélküliségének kollektív megtapasztalását, a fiatalok politikai marginalizálódásának veszélyét. Ebből a második negatív-képből a *saját, osztályfrakción belüli önkritika világosan kirajzolódik*. Az önkritikával szemben áll az *osztályidegen ifjúságkép* *össztársadalmi szidalmazásának elterjedt gyakorlata*, amin az ifjúsággal kapcsolatos viták harcias jellege miatt nem csodálkozhatunk. Az ilyen kirekesztő jellegű harcokat példázzák a hegemon felső rétegek körében folyó viták az ifjúság legitim fogalma körül.

A két uralkodó tőkés frakció ifjúságkonceptiója – vagyis a polgári értelmisége az egyik oldalon és a gazdasági burzsoáziáé a másik oldalon – korlátok közé szorítottan ugyan, de éles konfliktusban és heves konkurenciaharcban áll egymással. A kölcsönös kritikában visszatükröződik a két osztályfrakció specifikus társadalmi helyzete és a társadalmi reprodukció mindenkor domináns módja. A kulturális tőke képviselői a „szegény unokaöcs” helyzetében vannak, akik felett uralmat gyakorolnak a gazdag rokonok. A másik frakcióhoz való viszonyára ezért egy bizonyos titkos gyűlölet nyomja rá a bélyegét. A kulturális tőke képviselői az anyagi eszközök korlátozott voltát bizonyos kulturális aszkézissal próbálják kompenzálni. A felszínes „hedonizmussal” és „anyagiassággal” a „posztmateriális értékeket” és a finoman cizellált individualizmust állítják szembe. Eközben – hogy aláhúzzák tőketulajdonuk magasabb legitimitását – a kulturális „magasformákra”; művészetekben, irodalomban gyökerező magas életstílusra támaszkodnak. *A kulturális frakció ifjúságfogalma ennek specifikus kulturális értékeit hozza felszínre, és a gazdasági frakció értékei kritikájának implicit feladatát teljesíti.* A két uralkodó osztályfrakció közötti kompetenciaharcban az ifjúságnak is szerep jut. *Kimutatható, hogy a polgári értelmiségek frakciója a gazdasági tőkével szembeni bírálatát és konkurenciahelyzetét az ifjúságra ruházza.*

A kulturális tőke társadalmi térségében kiemelkedő helyet foglalnak el az alternatív ifjúsági társadalmak. A gazdasági profit uralmával az instrumentális racionális, az inhumánus terjeszkedő-társadalommal, a technológiai hiszékenységgel, a környezetrombolással szemben az alternatívok tiltakozó újromantikus mozgalmanak hordozói. *Az alternatívok kulturális habitusa a kulturális osztályfrakció bizonyos életpraktikáinak tükröke.* Az alternatív fiatalok azt demonstrálják, hogy a kulturális képességek felhasználása újításokra vagy szociokulturálisan jelentős találmányokra (például az együttélés újszerű formáira) vezet az egyéni hétköznapiakban – méghozzá a gazdasági burzsoázia cselekvési vezérelveinek felhasználásával. A szempontok: az alternatív önmegértés lehetővé teszi a tényszerűen meglévő nincstelenség kulturális idealizálását és önstilizálását – ha szembeállítjuk a gazdasági forrásokat, mindenképpen vissza kell utalnunk a gazdasági burzsoáziára és annak ifjúságára. Az alternatív életstílus premisszái és ideái között a korlátozott tőkeforrások szempontjából az ifjúkor szakaszát élethosszig ki lehet terjeszteni. Az anyagiak hiánya nem kényszerű szegénységnek tűnik, hanem az aszkétikus életvezetés kulturálisan-politikailag motivált és ezért legitimált vállalásának. Az alternatív életvezetés feltételei között a felső rétegek ifjúsági habitusára jellemző idő- és anyagi pazarlás különleges kulturális adománnyá válik. Az alternatív kultúrák fiataljainak van idejük és kedvük ahhoz, hogy lakókörnyezetüket, táplálkozási és öltözködési javaikat önmaguk állítsák elő vagy pedig – kedvük szerint – a bolhapiacon és más kedvező alkalmakkor szerezzék be. Alapvető meggyőződésükhöz tartozik továbbá, hogy gondosan ügyelnek a társadalmi kapcsolatok alakulására, és mindent egybevetve kényelmes, lehetőleg kevés szabálynak alávetett életet éljenek. Félreismerhetetlenül érvényre jut az időpocsékolás társadalmilag megkülönböztetett eszköze, amely az uralkodó felső rétegekre jellemző. Ez itt egyéb-

ként nem a provokatív és konzum-intenzív henyélés alakjában jelenik meg – mint pl. a gazdasági-polgári aranyifjak „jeunesse dorée” ideálképeiben –, hanem kulturális újítként. Az idő pazarlása az alternatív fiataloknál nem a nemdolgozást jelenti. Sokkal inkább a mindennapi kultúra sajátkezü megteremtéséhez való ragaszkodás időluxusa rejtőzik mögötte, amivel megkerülik a fogyasztási javak pénzt és időt megtakarító tömegméretű előállítását.

A két osztályfrakció ifjúságkonceptiójának konkurenciája különböző helyeken bukkan fel. Így a fiatalokkal kapcsolatos politikai tömegkommunikációs vitákat lényegében a kulturális és gazdasági tőke stíluspolaritása határozza meg. Az egyik oldalon állnak a polgári értelmiség képviselői, akik az ifjúság kulturális magasformáját igyekeznek legitimálni: az ifjúság tere mélyen benyúlik a harmadik évtizedbe és programadóan nyitva áll a pszichológiai és a szociokulturális kísérletek előtt. Az ifjúságot mint az új kulturális értékek hordozóját a politikai kultúra innovatív alkotórészének tekintik. A másik oldalon a burzsoá frakció minden ifjúságfogalom kulturális és politikai uralmi igényeinek érvelő elutasítására törekszik. Náluk az érvek középpontjában a kérdéses ifjúságkonceptió által keltett erőszakos cselekedetek, a gondolkodás radikalizmusa, a társadalmi problémák termelése áll. Összességében az a tendencia a jellemző, hogy a polgári értelmiség ifjúságfogalmát és ifjúság-realitását kiáltsák ki bűnbaknak a társadalom számos problémájáért és bajáért (*Rüther–Plum* 1983).

Azonban a művelődési és oktatási intézményeken belül is beleütközünk a két frakció egymásnak ellentmondó, poláris ifjúságkonceptiójába. Az egyetemi szakképzési kultúrák például mindig valamelyik ifjúságfogalomhoz igazodnak a kettő közül. A human és művelődéstudományi szakok az ifjúság polgári magasfogalmát ápolják. Ezeknek a diszciplináknak a kultúrája inkább a személyiség kibontakoztatására, a szociokulturális moratóriumra stb. fekteti a hangsúlyt. A másik oldalon az olyan szakképzésnél, mint a jogi, közgazdasági, természettudományi vagy mérnöki tanulmányoknál inkább az ifjúság képzettségcentrikus fogalma uralkodik.

A két uralkodó osztályfrakció ifjúságfelfogásának különleges harctere a hivatalos ifjúságpolitika. A politikai-adminisztratív rendszer a gazdasági frakciók pozíciójának irányába hajlik. Az ifjúságot elsősorban mint a társadalom „ellátási problémáját” kezelik; a minisztériumokban olyan terveken vitáznak és részben olyanokat valósítanak meg, amelyek az ifjúság kifutási idejét adagolják az oktatási és képző intézményekben, tehát az ifjúságnak a harmadik évtizedbe való meghosszabbításán munkálkodnak. A másik oldalon a hivatalos ifjúságpolitika bizonyos mértékben annak a nyomásnak van kitéve, hogy az ifjúságot politikai tényezőnek ismerjék el és társadalmi mozgások innovatív potenciáljaként vegyék számításba. Megfelelő kezdeményezéseket találunk a parlamenti nyilvánosság egyes részeiben, ifjúsági kérdések tudományos politikai tanácsadói között, akik gyakran a polgári értelmiség ifjúságfelfogását képviselik (például az aktuális szakvélemények az ifjúság szavazati arányáról, a szövetségi kormány két utóbbi ifjúsági beszámolója feletti viták vagy némely politikai közvéleményt formáló ifjúsági közvélemény-kutatás szövege).

Történelmi szemszögből tekintve a gazdasági tőkefrakció tradicionális ifjúság-felfogása félreismerhetetlenül visszavonulóban van. Ez nemcsak azzal függ össze, hogy az ifjúságnak mint értéknek az ideológiai koncepciója itt kevésbé kidolgozott. A mélyebben fekvő ok az, hogy ezen az osztályfrakció számára is növekvő jelentőséggel bír a kulturális tőke megszerzése. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági burzsoázia reprodukciós stratégiái évtizedek óta átalakulási folyamatban vannak. Szükségszerű következménye ennek, hogy az ifjúságnál ebben a társadalmi létben is nagyobb jelentőséget kap a kultúrpolgári koncepció és az életpálya szerepének fontossága.

6. EGYÉNI OPCÍÓS LEHETŐSÉGEK A HELYZETIDEGEN IFJÚSÁGKONCEPCIÓK SZÁMÁRA

Egy olyan ifjúságelmélet, amelyik ezt az életszakaszt az osztályspecifikus reprodukció részének tekinti, kötelességének tartja, hogy alaposan foglalkozzon a nyugat-európai osztálytársadalmakban megmutatkozó legújabb fejlődési tendenciákkal. A korrekt megítélés az, hogy a „szubkulturális színézett osztályidentitások” növekvő mértékben feloldódnak és az „osztályhelyzetek tradíciótlanná válnak” (Beck 1983), nem áll elentétben az ebben a dolgozatban felállított modellel, ugyanúgy be kell vonnunk érvelési menetünkbe az ebben jelzett strukturális változást is. Ennek a feladatnak igyekszik eleget tenni – amennyire a rövid terjedelem ezt lehetővé teszi – a dolgozat záró része.

Az osztályspecifikus szociokulturális miliő eróziós folyamatából nem vonhatunk le elhamarkodott végkövetkeztetéseket az osztálytársadalomnak mint egésznek továbbélésével kapcsolatban. Az osztálytársadalom és az ifjúság ennek az osztálytársadalomnak a részeként, továbbél. Ami viszont változik – döntően és a közeli jövőben –, azok a feltételek és formák, amelyek közepette az osztálytársadalom alapstrukturái reprodukálódnak a generációk egymásutánosságában, és ennek következtében megváltoznak az ifjúság feltételei és formái.

A társadalmi helyzetek reprodukciója bizonyos mértékben ideológiailag bonyolultabbá és élettörténetileg dinamikusabbá vált. Amin áll vagy bukik ez az egész reprodukció, az egyének személyisége. A társadalmi reprodukció formájának „individualizációja” azt jelenti, hogy az osztályhelyzet minden egyes egyénben a habitusban és az életstílusban mutatkozik meg. Bemutattuk, hogy ezt mennyire és milyen módon határozza meg a fiatalok mai helyzete. Az egyik oldalon konstatalhatjuk a fiatalság életkori szakaszának felértékelődését – mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában. A másik oldalon az uralkodó ifjúságkoncepciók a szituáció nyomása alatt újra csoportosulnak. A koncepciók, amelyek az ifjúságon egy hosszútávú és társadalmilag biztosított individuális fejlődési folyamatot értenek, helyesek. Ebben a kulturális tőkének mint a modern reprodukciós módok összességében egyénileg elsajátítható hatalmi forrásnak a növekvő jelentősége fejeződik ki.” Az ifjúság egészére hatnak továbbá a

tradicionális pszichoszociális miliók és a hagyományos helyi társadalmak felbomlása. Legyen szabad ezekből néhányat tézisszerűen felsorolni. Mindenféle osztályhelyzetű fiatalok „fogékonyabbak” a társadalmilag idegen ifjúságkonceptciók és idegen életstílusok személyes keresésében és elsajátításában. A származástól idegen társadalmi helyzetek ifjúságkonceptciói és életstílusai standardizáltak, a tömegkommunikációs eszközökön keresztül közvetített formában hozzáférhetővé váltak. Ideológiailag „tömegkommunikációs csomagokba” kötözve a fiatalok rendelkezésére állnak egyéni stílus-barkácsolásukhoz, újszerű én-konceptciók kísérleti átvételéhez. Az ifjúsági vándormozgalom a fiatalok különböző társadalmi terei között nem csak egyénileg zajlik le. Továbbá fentebb megismertünk példákat a helyzetidegen ifjúságfogalmak kollektív vándor- és asszimilációs folyamatából. Az ifjúság osztályspecifikus konceptcióinak és stílusainak nyilvános kislabilizálása és közreadása újszerű vitamódokat nyit az egyén jövődöbeli osztályhelyzete fölött. Az ifjúsági kultúra és ifjúsági ideológia médiumaiban ma felszólítják a fiatalokat arra, hogy kívánt és nem kívánt, lehetséges és eltorlaszolt társadalmi helyeket anticipiáljanak a felnőtt társadalom társadalmi terében. Ennek előfeltétele, hogy általánosan növekedjen az életkornak az a szakasza, amelyet mint fiatalok töltenek el. Így idő és lehetőség nyílik arra, hogy a társadalmi térben ilyen vagy olyan későbbi pozíciót kísérletképpen kipróbáljanak, és esetleg ismét revideálják azokat egy társadalmi-kulturális moratórium szellemében. Ez rejtve történik, „gyanútlanul” az ifjúság kulturális életstílusainak eszközével, amelynek az osztálytársadalom stílusával és habitusával való összefüggése nem látható meg közvetlenül. Az ifjúsági kultúra relatív autonómiája itt ugyanolyan szerepet játszik, mint az oktatási intézmények viszonylagos függetlensége. Mindkét esetben a participációra való szabad lehetőség legitimálja ezeknek az intézményeknek a rejtett jelentőségét az osztályspecifikus habitus reprodukciója számára – amelynek a megalapozása már jóval előbb, már a gyermek családi környezetében megtörténik. Csak ha ezt az előtörténetet is számításba vesszük, akkor lepleződik le egy szívesen elhallgatott különbség: az, amelyik osztályspecifikus kiinduló helyzetet kölcsönöz a társadalomidegen ifjúságkonceptciókból és ifjúságstílusokból, és mint a sajátot adaptálja azokat. A képzési folya-

⁹ Az ifjúság és az ifjúság általi társadalmi reprodukció teoretikus elemzéséhez a jövőben figyelembe kellene venni a társadalmi hatalom további forrásait is, N. Elias és iskolájának a hatalomnak hagyományban jelentkező plurális, szintetizált fogalmához hasonlóan. Kézenfekvő a gazdasági, társadalmi és a kulturális tőke triaszát „biológiaiakra” (fizikai) és „pszichológiai” tőkével bővíteni. Ez utóbbi a reprodukció individualizált módozatának elemzéséhez és felbecsléséhez lenne fontos. A tőkefogalom inflációjának elkerülése érdekében ebben a tanulmányban ettől eltekintettünk.

¹⁰ Hasonlóan differenciálni kell a társadalomidegen életstílusok nemzetközi transzferjénél – ez a dimenzió világméretű. Még a teddy-boyok, diszkó-rajongók, a skinheadek vagy punkok ma (szinte) egyformán öltözve és szinte ugyanolyan zenei ízléssel benépesítik London, Berlin, Varsó, Budapest utcáit és tereit, a legkülönbözőbbek lehetnek az ilyen ifjúsági kulturális részvétel osztályspecifikus kiindulási alapjai és funkciói az osztályhelyzet jövőbeli társadalmi reprodukciója szempontjából.

mat differenciálódása és meghosszabbodása, valamint az ifjúsági kulturális karrierек hasonló fejlődési tendenciái között strukturális összefüggés ismerhető fel. Mindkét esetben megmutatkozik, hogy áttevődött, és az is, hogy milyen módon tevődött át az osztály-társadalom társadalmi reprodukciója az ifjúság életszakaszába (és hamarosan: a posztadoleszcencbe). E két, a mindennapi cselekvési gyakorlatban éppenséggel egymást akadályozó, ellentétesnek tűnő karrier összjátékában bensővé válik a társadalmi, kulturális (és pszichológiai) tőke, amely az utat mutatja a társadalmi téren belüli eljövendő helyezkedéshez. Az osztályhierarchia ódiúmát mégiscsak magán viselő képzési pályafutásnál még jobban gyanútlannak mutatkozik ideológiailag az ifjúság kulturális stílus-képződménye. Annál alkalmasabb arra, hogy az illetékesek háta mögött teljesítse megfelelő feladatát.

Fordította: Klement Ildikó

GYERMEKKOR, IFJÚSÁG ÉS SZOCIOKULTURÁLIS VÁLTOZÁSOK A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN (Jürgen Zinnecker)

A KUTATÁS JELENLEGI ÁLLÁSA ÉS MEGALAPOZOTT FELTÉTELEZÉSEK A GYERMEKKORRÓL ÉS AZ IFJÚSÁGRÓL

FORRÁS: BÜCHNER, P.- KRÜGER, H.-H.-CHISHOLM, L. [SZERK.]
GYERMEKKOR ÉS IFJÚSÁG A KULTÚRÁK KÖZÖTTI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN.
OPLADEN, 1990, LESKE-BUDRICH. 17-36.

1. A KUTATÁS ÁLLÁSA¹

A 20. századra és különösen az utóbbi évtizedekre jellemző felgyorsult szociokulturális struktúraváltás következtében a gyermekkorral és az ifjúsággal, a neveléssel és a szocializációval kapcsolatos mindennapi és tudományos koncepciók érvényüket veszítették. Mind történelmi, mind kulturális értelemben viszonylagossá váltak: megkérdőjelezték azokat a velük konkuráló új koncepciók, és ezáltal sokat veszítettek normatív hatékonyságukból. Az egyes, hagyományosan a gyermekkor, az ifjúság, a nevelés és a szocializáció kérdéseivel foglalkozó diszciplínák úgy reagálnak a jelenségre, hogy a koncepciók és a kutatási módszerek újrafogalmazása révén megkísérlik megadni az új szituációnak megfelelő feleletet. Ez visszatükröződik a fejlődépszichológia új elméleti orientációiban, az ankétok és a vizsgálatok területén vagy az új irányú pedagógiai kutatásokban, melyek felhasználják az ipari társadalmakban, mint pl. a pszichológia, a szociológia és a társadalomtörténet elméleti és módszertani eszközeit.

A tájékozódási és cselekvési képesség iránti fokozódó társadalmi igény kitágította azoknak a tudományágaknak a körét, melyek bekapcsolódtak a gyermekkorral, az ifjúsággal és a neveléssel kapcsolatos vitákba és kutatásokba. Így a '80-as évek eleje óta megnőtt az említett témakörökkel foglalkozó társadalomtörténeti publikációk száma. Hasonló súlypontokat találunk újabban még az olyan diszciplínáknál, mint a sporttu-

¹ A kutatás állását összegző jelentés a gyermek- és ifjúságkutatók egyik munkacsoportjának más diszciplínák képviselőjével folytatott vitájának anyagából keletkezett, amely 1988-ban a Német Kutatási Közösség (DFG) megbízásából „Gyermek és ifjúság. Történeti és kulturális összehasonlító elemzések az életszakaszok társadalmi változásáról az ipari társadalmakban” címmel folytattak. Az összeállítás-hoz különösen nagy segítséget nyújtott: Ulrich Herrmann (történeti pedagógia), Heiner Meulemann (szociológia), H. F. M. Peeters (pszichológia), Jürgen Reulecke (társadalomtörténet).

domány (Sack 1980; Sack 1986; Baur 1987; Becker 1982; Kaminski és mások 1984), az empirikus kultúrológia (néprajz/európai etnológia) (Weber–Kellermann és mások 1985; Baader 1979; Bauer–Hengst 1980; Hengst 1981; Lindner 1983), a városkutatás (Tenfelde 1982; Hennig–Keim 1984), a társadalomföldrajz és nem utolsósorban a politikatudomány és a politikai pszichológia (pl. Barnes–Kaase 1979; Kohr–Krieger–Raeder 1983; Striksrud 1984; Raschke 1985).

A gyermekkorra, az ifjúságra és a nevelésre/szocializációra vonatkozó kutatási területek megnövekedése bizonyos értelemben pozitívan hatott a területek kutatási szférájára is. Ezek:

- az empirikus adatbázis bővülése,
- új kérdésfeltevések,
- olyan intézmények kialakulása, melyek a jelzett kérdésekre profilírozódtak,
- megnőtt az igény a tudomány politikai tanácsadó szerepére,
- a tudományos kutatási eredmények a médiákon keresztül megjelennek a nyilvánosság előtt.

Még ha növelhetjük is pozitív példákkal e listát, nem hallgathatjuk el, hogy ezeknek a kutatási területeknek a közelmúltját bizonyos hiányosságok és deficitiek jellemzik.

1. A kutatás szinte változatlanul a nemzeti, nyelvi, kulturális és politikai határon belül mozog, miközben a gyermekkor-, az ifjúság- és a nevelési kultúrák egyre inkább nemzetközivé válnak.

Diszkrepancia áll fenn a gyermekkorra és az ifjúságra az industrializálódó és urbanizálódó világtársadalom síkján lezajló gyors változása és ezeknek az életszakszoknak a nemzeti határok közé szorított tudományos kutatása között. A nemzeti ipari társadalmak előrehaladott gazdaság, a technika, a média és a politika terén egyaránt megnyilvánuló összekapcsolódásával párhuzamosan kialakult egy növekvő szociokulturális csere a nevelés, a képzés, a gyermek- és az ifjúsági kultúra területén. Az ezen életszakasz problémáival és alakulásával foglalkozó tudományos viták és kutatások ezzel szemben még mindig az aktuális nemzeti kérdésfeltevések és követelmények béklyójában állnak. Hiányzik a különböző ipari társadalmak kutatói közötti szisztematikus együttműködés, amely túllépne a hivatalos szociodemográfiai adatbankok, az átfogó országos jelentések és kongresszusi beszámolók cseréjén, mint amilyenekre sor került pl. a gyermekek (1979) és az ifjúság éve alkalmából (1985) (pl. *Grootings* 1983; *Grootings–Stefanov* 1988; *International Sociological Association* 1985 és következő évek; *Vélev* 1987, *Internationale Konferenz* 1988; *Wiebe* 1988; *Hazekamp–Meus–Tè Poel* 1988). Az Európai Gazdasági Közösség országaiban már mutatkoznak az országok közötti és interkulturális gyermekkor és ifjúságkutatás összehangolásának egyes jelei (*Kommission der EG* 1982; *Jugendwerk* 1977).

A Német Szövetségi Köztársaság esetében még az is nehezíti a kérdést, hogy a nemzeti történelem néhány jellegzetessége miatt nem tudott kialakulni a kultúrantropoló-

gia által megalapozott és politikailag motivált összehasonlító gyermek- és szocializációs kutatás tradíciója, amit különösen az angol-amerikai és angolszász tudományterületen figyelhetünk meg. Ott mind a „Cross-Cultural Psychology”, mind az összehasonlító kulturantropológiai és társadalomtudományi gyermekkor- család- és szocializációkutatás területén kiterjedt tradíciókat találunk, amely területekről különböző tanulmányok jelentek meg a politikai szocializáció témaköréhez kapcsolódóan. Az összehasonlító képzéskutatás intézményesülése Nyugat-Németországban a '60-as évek elején (pl. Froese 1983; Forschungsstelle für vergleichende Erziehungswissenschaft 1984) kizárólag az iskoláskor előtti és az iskolai képzőintézmények összehasonlításával foglalkozott, és bővebb perspektívára volt szükség ahhoz, hogy az összehasonlító gyermekkor- és ifjúsági kutatásokra nézve relevánssá váljon. Ilyen irányú kezdeményezéseket figyelhetünk meg a '80-as évek elején a neveléstudományi és pszichológiai kutatásokban (pl. Kornstadt–Trommsdorff 1984; Trommsdorff 1984; Liegle 1987).

2. A gyermekkor- és ifjúságkutatások eddig húzódoztak attól, hogy a jövőről prognózisokat vagy scénáriókat alkossanak. A kutatási területet kis mértékben terjesztették ki hosszútávú történelmi fejlődési folyamatok és strukturált társadalmi változások vizsgálatára. Gátló tényező volt ez irányban mind a társadalomtörténeti vizsgálatok hiánya, mind az a széles körben elterjedt gyakorlat, hogy a történelmi irányultságú kutatásokat mereven elválasztották a jelenre vonatkozóaktól.

Noha a '80-as években szemmel láthatóan megnövekedtek a történeti ifjúság- és gyermekkor kutatások, mégis bizonyos „történeti” önkorlátozást figyelhetünk meg. A gyermekkorral és az ifjúsággal foglalkozó történetírás nemigen foglalkozik a jelenel és ha mégis, akkor is csak legfeljebb a század közepéig ('50-es évek): az ezen életszakaszok jelenéről és a jövőjéről szóló értelmezések vagy elmaradnak vagy elég homályosak. A másik oldalon a pszichológiai vagy társadalomtudományi kutatás sokszor nem adat- és forrásorientált, hanem túl teoretizált és sematikus absztrakt. Ebben a vonatkozásban irányított kutatási támogatással lehetne párbeszédet kezdeményezni egyrészt a jelenkori, illetve aktualitás vonatkozású gyermek- és ifjúságkutatás, másrészt a történészek, illetve a társadalomtörténeti orientációjú pszichológia, a társadalom- és a neveléstudomány között (pl. Fend 1988; Dowe 1986).

3. A gyermekkor- és az ifjúságkutatás két egymástól elkülönített kutatási terület. Éppen olyan tendenciózan mesterségesen elválasztják egymástól ezt a két életszakaszt, mint ahogy ezeket a többitől. A '70-es évek kezdete, közepe óta bizonyos konszenzus mutatkozik, ugyanis mind a gyermekkor-, mind az ifjúságkutatás esetében azokat az egész életpályát elemző átfogó kontextusokba integrálják (Hurrelmann 1976). Ezt a konszenzust a pszichológia, a neveléstudomány és a társadalomtörténeti diszciplínák is magukra vállalják. A fejlődépszichológiában utalhatunk a „lifespan-developmental psychology”-ra (Baltes–Eckensberger 1979), a neveléstudományban az életrajzi kérdésfeltevések és módszerek reaktualizálására törekednek (pl. Baacke–Schulze 1979;

Baacke–Schulze 1985; Heinze és mások 1980), a szociológia keretei között létrejött legújabbban az életrajz- és életpályakutatás önálló ágazata (Kohli 1978; Kohli–Robert 1984; Fuchs 1984; Vöges 1987; Bios 1988). A közelmúlt és a jelen történeti megközelítésére példaként hadd utaljunk az oral history reneszánszára mint a mindennapi és az életpálya-vonatkozású történetírás egyik eszközére (Niethammer 1980).

A gyermekkor-, ifjúság- és szocializációkutatás gyakorlatában egyébként jelentős méretű elzárkózást tapasztalhatunk az interdiszciplináris megközelítésektől. Mind az elemzésekben, mind az empirikus vizsgálatokban a korábbiakhoz hasonlóan ezeket az életszakaszokat egymástól elválasztva és az egész életpályával szembeállítva izoláltan kezelik. Ezen a területen nagy szükség van olyan elemzések és empiria intézményes biztosítására, ami az életrajz- és életpálya-orientált kutatás komplexitásának is megfelel. A dolgok állása szerint ehhez az interdiszciplináris kooperáció kínál lehetőséget, amely a fejlődéslelektan, az oral history, a társadalomtudományi és pedagógiai életrajzkutatás elkülönült diszciplínáiban kifejlesztett koncepciókat és módszereket összekapcsolja és egymás számára hasznossá teszi.

4. A rövidlejárátú, „praktikus” és a fennálló egyedi érdekek által behatárolt orientálódás, melyet a médiák és a gyermekkorral és az ifjúsággal foglalkozó intézmények gerjesztenek, akadályozzák a viszonylag független és a folytonosan fejlődő tudás- és tudomány-potenciál felépítését. A gyermekkor-, de különösen az ifjúságkutatás ezáltal erősen függő helyzetbe kerül a társadalmi és politikai egyedi érdekektől, ami – többek között – a kérdésfeltevések és vizsgálatok egyoldalú, aktualitáshoz való kötődésében fejeződik ki. Végül hiányzik az egyensúly a rövid távú felhasználói orientáció és a hosszú távú érvényesítési igény között a tudományos gyermekkor- és ifjúságkutatás területén, továbbá a kutatás hosszú távú biztosítása terén. Különösen az ifjúságkutatásra jellemző, hogy az aktuális problémafelvetésekre, mozgalmakra és a nyilvános vitákra korlátozódik. A német térség ifjúsági problémáival foglalkozó különböző diszciplínáknak a '80-as évek kezdete óta nagyszámban megjelenő publikációi ellenére hiány van elemző és módszertani koncepciókból, amelyek szükségesek lennének a gyermekkor és az ifjúság alapvető fejlődési tendenciáit feltáró diagnózishoz.

1.1 FEJLŐDÉSPSZICHOLÓGIAI KUTATÁSI TRADÍCIÓ

A fejlődépszichológia újabb tendenciáinak területén nagy jelentőségű, hogy a '60-as és a '70-es évek folyamán a hagyományos gyermek- és ifjúságpszichológiát betagolták egy, az élet egészét figyelembe vevő általános koncepcióba (Baltes–Eckensberger 1979). A kibővült kérdésfeltevés együtt járt az elméleti és módszertani területen jelentkező új orientációval (Silbereisen–Montada 1983), és nyitáshoz vezetett a határterületek irányába (pl. társadalomtudományi szocializációkutatás). Ennek következtében újra kell fogalmazni a fejlődésre vonatkozó eddigi koncepciókat. Az élethosszig tartó fejlődés

elemzése nem irányult – úgy, mint eddig – általános fejlődési folyamatokra, melyek előterében egy rögzített végső szint állt, hanem sokkal inkább olyan differenciált fejlődési folyamatokra, melyek erőteljesen irányítottak és nagy plaszticitásúak. Például egyes gyermekkor- és ifjúságvizsgálatoknál alkalmazták a fejlődési feladatok pedagógiai-társadalomtudományi koncepcióját (Havighurst), ami a fejlődések életkori sajátosságait hangsúlyozza – túl a lineáris fejlődési folyamaton. A fejlődési folyamat nyitottsága mellett egyre nagyobb figyelmet szentelnek annak a körülménynek, hogy a fejlődésen áteső személyek maguk is alakítják és irányítják saját fejlődési folyamatukat. Itt is világosan látszik a konvergencia a társadalomtudományi szocializáció-kutatás néhány kezdeményezésével [p1. a produktív valóságot feldolgozó szubjektum koncepciója (Hurrelmann)]. Eszerint az emberi fejlődés dinamikus és változó környezetben lejátszódó inter- és intraindividuális interakciófolyamatok eredménye. Szakaszokra tagolása és ezek értékelése mindig az adott kultúrától függő és történelmileg változó. Még a pszichológiai funkciók is – mint a moralitás, az emóció, a megismerés és az emlékezet – változtak a történelem folyamán, és szociokulturális szempontból specifikusnak mutatkoztak. Biológiai tényezők is hozzájárultak ezekhez a változásokhoz (Peeters–Mönks 1986). Az újabb fejlődésszociológia programpontjaihoz sokszorosan hozzátartozik az ökológiai kontextusnak mint interaktívan hatékony fejlődési feltételnek a figyelembe vétele (Bronfenbrenner 1976; Walter–Oerter 1979). A fejlődésszociológia újabb elméleti és módszertani fejleményei szabaddá teszik az utat az „ifjúkor fejlődésszociológiája” felélesztéséhez (Ewert 1983), amely számba veszi ennek az életszakasznak a változó feltételeit (Olbrich–Tödt 1984; Oerter 1985). Hasonló tendenciák játszódnak le a gyermekkor fejlődésszociológiájának területén is. Mindazonáltal a fejlődésszociológia vázolt új meghatározásai – mindenestre a Szövetségi Köztársaságban – számos vonatkozásban jelenleg még inkább csak programok, mintsem megvalósított kutatási gyakorlatok.

1.2 NEVELÉSTUDOMÁNYI KUTATÁSI TRADÍCIÓ

A gyermekkor és az ifjúság tudományos pedagógiai kutatását hagyományosan a képzési rendszer intézményeihez való erős igazodás jellemzi. Korán kialakult a pedagógiai és a pszichológiai (tanítás-, illetve tanulás-) kutatás szoros kapcsolata. A szellemi-tudományi pedagógia a gyermekkorra, az ifjúságra és a nevelésre vonatkozó normatív reformelképzelések eszmetörténetére és áthagyományozódására koncentrált, melyeket erősen meghatározott a 18. század polgári felvilágosodása (Hornstein 1965; Hornstein 1966; Flitner–Hornstein 1964). Számos pótolnivaló van a családon belüli gyermekkor vagy a társadalompedagógiai intézmények történetének vonatkozásában. A neveléstudomány mellé kapcsolódtak tanulmányok a történeti képzés-kutatás (Lundgreen 1977), a pedagógiai ifjúságkutatás (Hornstein–Schefold és mások 1975) vagy az iskoláskorú gyermekek játékvilágát és életkörülményeit feltáró kutatások területéről (Ledig–

Nissen–Kreil 1987; Projektgruppe Jugendbüro 1975; Projektgruppe Jugendbüro 1977). Új identitásra lelt a neveléstudományi gyermekkor- és ifjúságkutatás a '70-es évek elején azáltal, hogy összekapcsolódott a szociológiai és szociálpszichológiai szocializációkutatással (Hurrelmann–Ulich 1980). Az újraélesztés hatása tükröződik a DFG-nek (Német Kutatási Közösség) a „Pedagógiai ifjúságkutatás”-hoz kapcsolódó két súlyponti programjában a '70-es évek folyamán, melyek – a módszertani spektrum kiszélesítésén túl – az interdiszciplináris irányultságot is elősegítették.

1.3 TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSI TRÁDÍCIÓ

A szociológiában a gyermekkor és az ifjúság csak a diszciplína későbbi fejlődési szakaszában és más tudományágak – mindenekelőtt a kultúra és a társadalomtörténet – hatására vált a kutatás tárgyává. Az ifjúság – mint az ember önmagára találásának és az identitástudat kialakulásának életszakasza – már hamarabb felkeltette a szociológusok figyelmét, mint a gyermekkor – amely életszakaszra inkább jellemző a családtól való függőség –, hiszen a személyiség kialakulása az ifjúkorban a társadalmi integráció és a társadalmi változás általános szempontjai között nagy jelentőségű, míg a család egyike azoknak az életterületeknek, melyekkel egy-egy megfelelő szakszociológia foglalkozik. Az ifjúságot először makroszociológiai, kulturális jelenségnek tekintették: Mannheim (1928) értelmezése szerint az időköörülmények „generációs összefüggéséből” – amely bár az azonos születési kohorszba tartozó valamennyi fiatal számára ugyanaz, de ellentétes interpretációkra ad lehetőséget – kialakult egy „generációs egység” a fiatalok egy csoportjának specifikus öndefiníálása által. Mannheim szerint az egymásra következő generációk domináns öndefiníálása között feszülő ellentétek okozzák Mannheim szerint a kulturális változást.

Még ha az ifjúságszociológia nem is tudott kielégítő magyarázatot adni a társadalmi változás értelmezéséhez, az egymásra következő ifjúsági generációk profiljának leírásában mégis szerzett érdemeket. A nagy horderejű cél – vagyis az ifjúság vizsgálata révén megérteni a makrotársadalmi átalakulást – helyébe szerényebb lépett: magának az ifjúság átalakulásának a leírása. Példaként két újabb, survey alapján készült tanulmányt említünk, amelyekben a generációk összehasonlítását végezték el. Az egyik az ún. Shell-ifjúságvizsgálat (*Jugendwerk* 1981; *Jugendwerk* 1985; Zinnecker 1987), melyben e tanulmány szerzője az '50-es évek közepének ifjúságát vetette össze a '80-as évek közepének ifjúságával, azaz napjaink ifjúságát az időközben „szülői generációjává” avanszált, hajdan Schelsky által az '50-es években tanulmányozott – háború utáni ifjúsággal (Schelsky 1957). A másik Allerbeck és Haag 1983-ban végzett vizsgálata (Allerbeck–Haag 1985), akik az 1962-es survey fiatalok attitűdjére és társas kapcsolataira vonatkozó kérdéseket használták. A régebbi alapvető tanulmányokhoz képest mindkét vizsgálat új válaszokat adott, mivel mindkettő a szociális életkörülmények, a társadalmi kontrollintézmények és a vonatkozási minták drámai megváltozását és a

centrális beállítódási minták viszonylagos kontinuitását tárta fel. Ez utóbbi inkább a szűkebb értelemben vett ifjúi életszakaszra (15-19 év) jellemző és kevésbé az adolescencre vagy a harmadik évtized „posztadolescencére” (*SINUS* 1984). Mindkét összehasonlító tanulmányból világosan kiderül, hogy az ifjúsági életszakasz hagyományos és megváltozott szociokulturális „modellje” közé a történelmi választóvonalat a '60-as évek vége és a '70-es évek eleje tájékára kell tennünk.

A gyermekkor nemcsak később vált a kutatás tárgyává a szociológiában, mint az ifjúság, hanem sokkal kevésbé is vizsgálták szociológiai módszerekkel. Egyébként mind a gyermekkor, mind az ifjúság szociológiai elemzését erősen befolyásolták a társadalomtörténeti kutatások (*Giehler-Lüscher* 1975). Miután „A gyermek szerepe” (*Lüscher* 1975) című művet történeti társadalomkonstrukciónak ismerték el, szabaddá vált az út az előtt a kérdésfeltevés előtt, hogy mennyire nyomja rá a bélyegét a szülőknek és a nevelőknek a gyermekkorról alkotott elképzelése a családi életre és a nevelésre. Ezzel az inkább szocializáció-elméleti tematikával egyidejűleg összekapcsolódott a „szociálpolitika a gyermekért” problematika (*Kaufmann-Lüscher* 1979; *Lüscher* 1979), ami azt jelenti, hogy nemcsak a szülők szemszögéből kell megfogalmazni, mi a jó a „gyermek számára” hanem a gyermekek észrevételeit és érzéseit is figyelembe kell venni. Egyébként ezek a programadó kezdeményezések csak kevésbé vezettek a gyermekkorra vonatkozó empirikus vizsgálatokhoz, miközben a gyermekkort empirikusan a jóléti vizsgálatok részeként közelítették meg. Itt elsősorban a „gyermek-survey-re” (*Lang* 1985) utalunk. Az egyes vizsgálatokban az utóbbi időkben a környezetorientált fejlődépszichológiával is kapcsolatot teremtettek. Így elemzi például egy hosszú távú berlini vizsgálat a hasonló korúak kapcsolatainak befolyását az iskoláskorú gyermekek társadalmi képességeire a terepkutatás eszközeivel (*Krappmann-Oswald* 1983; *Oswald-Krappmann* 1988). Nagyon hiányzik a kutatás az etnográfia területén, különösen a gyermekkor és a nevelés családon belüli mindennapi jelenségeinek vizsgálata (*Zeihner-Zeihner* 1987).

1.4 KULTÚRATUDOMÁNYI TRADÍCIÓ

A gyermekkorhoz és az ifjúsághoz kapcsolódó „kulturális szokások” a tradicionális társadalmakban hosszú ideje a néprajz kutatási tárgyát képezik. Eszerint a hagyomány szerint a gyermekek játékait és dalait, az életpálya rituális elemeit – mint pl. a születés, a keresztelő vagy a pubertás – és az ezzel együttjáró avatási ceremóniákat vagy az életkorhoz kapcsolódó tárgyi kultúrát – elsősorban a játékszereket és a gyermekruházatot – gyűjtötték és kommentálták. A jelenkori empirikus kultúrakutatásban (vö. pl. Ludwig Uhland Institut, Tübingen) új értelmezésben él tovább a korábbi néprajzi kutatás a gyűjtés és a leírás iránti érdeklődése. Az érdeklődés tárgyai most a modern mindennapi kultúrák jelenségei (popular culture), mint a médiák, a számítógép, a kommerciális gyermekkultúra, ifjúsági szubkultúrák kulturális és öltözködési divatja stb.

Mindez számos ponton érintkezik a társadalomtudományi és társadalomtörténeti gyermekkor- és ifjúságkutatással.

A nyugatnémet és általában a nyugat-európai ifjúságkutatással összecsengtek a birminghami egyetem „Centre for Contemporary Cultural Studies” (CCCS) tanulmányai, melyekben az ifjúsági szubkultúra csoportstílusainak – különösen a munkásfiatalok körében – történetét és jelenét vizsgálták, és értelmezték újra az ’50-es és a ’80-as években (Willis 1979; Willis 1981; Clarke 1979; *Hebdige* 1979; *Brake* 1979). Olyan ifjúsági csoportstílusokat vizsgáltak, mint a rockereké, a skinheadeké vagy a punkoké. Súlyponti kérdések voltak: hol és hogyan helyezkednek el ezek az ifjúsági szubkulturális csoportstílusok az innovatív autonómia és a piac által diktált divat között? A kulturális és ritualizált tiltakozások társadalompolitikai értelemben vett ellenállások hordozói-e? Van-e rejtett összefüggés a fiatalok szubkulturális stílusai és az osztályspecifikus tradicionális kultúrák között? Betölthetnek-e ezek a csoportstílusok szociokulturális reprodukciós funkciókat? (Például a tradicionális, de már hanyatlással fenyegetett férfias munkáskultúra értékeinek áthagyományozását.) Kérdésként vetődött fel az ilyen stílusok és a társadalom nyilvános viszonya. (Bizonyos agresszív stílusok, például a futball-rajongók, a „Rowdies”-ek elleni erkölcsi kampányok vizsgálata.) A ’70-es évek óta a nyugat-német ifjúságkutatás kulturális elemzésekkel foglalkozó szárnya az angol szubkultúrakutatás hatása alatt állt (*Hartwig* 1980; *Fischer és mások* 1982; *Becker–Eigenbrodt–May* 1984; *Lindner–Wiebe* 1985; *May* 1986; *Breyvogel–Krüger* 1987; *Baacke* 1987). Hasonlóan intenzív volt a befogadás más nyugat-európai országokban (különösen Hollandiában) is. Összességében az ifjúságkutatás ezáltal fontos ösztönzéseket kapott az ifjúságspecifikus stílusok és csoportkultúrák valós szociálökológiai és területi (regionális) tényezőinek figyelembe vételéhez.

1.5 TÁRSADALOMTÖRTÉNETI KUTATÁSI TRADÍCIÓ

A társadalomtörténeti gyermekkor kutatás témájával foglalkozó munkák a ’70-es évek óta bizonyos kedveltségnek örvendtek, különösen ha a család társadalomtörténetével összefüggésben végezték ezeket (*Aries* 1975; *Shorter* 1983; *de Mause* 1977; *Weber–Kellermann* 1979; *Hardach–Pinke–Hardach* 1978; *Hardach–Pinke* 1981; *Hermanns* 1987; *Schlumbohm* 1983; *Rutschky* 1983; *Sieder* 1987). A gyermekkor és a családkutatás középpontjában a nagy történeti korszakokban kirajzolódó fejlődésívek megragadása áll, részben a francia történelemkutatás az Annales-iskolájához kapcsolódóan. Az érdeklődés fő iránya a feudális és az ipari társadalom közötti átmeneti korszakra irányult (a 16-18., 19. század).

A vizsgálatok rámutatnak a történeti gyermekkor kutatás fő hiányosságaira. Hiányoznak a közelmúlt és a jelen gyermekkortörténeti vizsgálatai. A német császárság időszakának vonatkozásában az utóbbi időben némi változás figyelhető meg, de itt is főleg a munkásgyermekre irányul a figyelem (*Seyfahrt–Stubenrauch* 1985; *Saul–*

Fleming 1982; Sieder 1984; Sieder 1986; Behnken–du Bois–Reymond–Zinnecker 1989). Közel sincs ennyire feltárva az 1920 és 1970 közötti időszak. A szervezett történeti kutatás szempontjából a múzeológusok fáradozásai a hiány pótlására nem elegendők ezen a területen, bármilyen érdekesek is az egyes kiállítások és publikációk (*Stadtmuseum München* 1987; *Historisches Museum Frankfurt* 1984; *Arbeitsgruppe Päd. Museum Berlin* 1981; *Neue Gesellschaft für Bildende Kunst* 1981). Ugyanez érvényes a neveléstudomány, a kultúra és a társadalomtudomány képviselőire is, akik annak ellenére, hogy nem történészek, megkísérlik a közelmúlt gyermekkor-történetének felrajzolását Németországban (*Preuss–Lausitz* és mások 1983; *Rolff–Zimmermann* 1985; *Büchner* 1985). Hasonlóan nincs feltárva például:

- a demográfiai átmenet jelentősége a gyermekek világa szempontjából a 20. század első évtizedeiben,
- a gyermekekkel való együttlakás története (*Niethammer* 1979; *Teuteberg–Wischermann* 1985) és az utcagyerekek státuszából a családi köteléken belüli gyermek státuszába lezajlott átmenet története (*Schlumbohm* 1981),
- a családi nevelés modernizálódása a pedagógiai és társadalmi mozgalmak révén különösen a 20. században,
- a történeti gyermek-generációk genezise a 20. század folyamán a család, a nevelésügy és a mindennapi kultúra mentális és technológiai „modernizálásának” diktátuma alatt.

A történeti ifjúságkutatás, amely nem csak újraértelmezi a múlt ifjúságára vonatkozó ismereteket és felfogásokat – és ezáltal nem szakítja el a hagyományok és a tradíciók szálait, hanem új adatokat is vizsgál – csak az utolsó évtizedben vált néhány nevezetes monográfia és tanulmány révén ismertté. Ez érvényes a második világháború utáni nemzedék történetére. Így van ez a német ifjúsági mozgalom történeténél is. Mind a polgári, mind a munkás-ifjúsági mozgalomról alkotott képet egészen napjainkig az érdekek és az élettörténet által befolyásolt hagyományápolás jellemzi. Csak a legfiatalabb kutatói generáció helyezi az ifjúsági mozgalmat a tárgyhoz kapcsolható társadalmi és kultúrtörténeti kontextusba (*Götz von Olenhausen* 1987; *Hellfeld* 1987; *Koebner–Janz–Trommler* 1985; *Musial* 1982; *Neuloh–Zilius* 1982; *Stambolis* 1982). De még mindig hiányzik a nyitás az ifjúsági mozgalmak nemzeti történetírása mellett Nyugat- és Kelet-Európa, illetve a további ipari államok ifjúsági mozgalmainak összehasonlító történetírása irányába (*Dowe* 1986; *Gillis* 1980; *Braungart* 1984).

A fiatalok társadalmi mozgalmainak, valamint a politikai és kulturális téren hatékony ifjúsági generációk történeti feldolgozásánál még hiányosabb a fiatalok társadalmi csoportosulásaira – általában vagy specifikusan – jellemző hosszú távú fejlődési ívek társadalomtörténeti leírása (*Mitterauer* 1986). Még leginkább a nemzeti ifjúság-koncepciók kialakulásáról tájékozódhatunk (pl. *Roth* 1983; Németország vonatkozásában). Ezzel szemben kevésbé ismert az ipari tanulók és a segítő családtagok közelmúltjának, valamint a lányok szocializációjának története a 20. században, a fiatalok családi

„házasításának” folyamata stb. Fontos lenne továbbá a politikai-történeti ifjúsági generációk hagyományos elemzését (*Muchow* 1959; *Fogt* 1985) mentalitástörténeti kutatásokkal (*Reulecke* 1987) megalapozni és módszertanilag kiegészíteni.

A Német Ifjúsági Mozgalom Archivumának Burg Ludwigsteinben történt újjáépítése után és az archívum gyűjtőtevékenységének „Németország Ifjúsági Kultúrájának Archivumává” való kibővítésével esélyt látunk arra, hogy a németországi ifjúsági mozgalmak területével foglalkozó kutatás tudományos jellege megerősödjék. A kutatás a háború utáni ifjúság ellátási és foglalkoztatási problémáira, továbbá az 1945 utáni politikai szocializációra és ennek kudarcaira fog koncentrálni. A szervezeteknél és az ifjúsági munka egyéb hordozóinál megfigyelhető a saját történetük iránti fokozódó érdeklődés.

Valamelyest más a helyzet a paraszti-vidéki ifjúság kutatásánál, vagyis egy olyan életformáénál, mely e század közepéig a fiatalok többségének sajátja volt (*Mitterauer* 1986). Ezen a területen már régóta viszonylag szoros együttműködés áll fenn a történelem, a néprajz és a szociológia között. Az újabb példák közül egy sváb faluról készült esettanulmányt említünk (*Herrmann* 1984; *Gestrich* 1986; *Mutschler* 1983).

2. MEGALAPOZOTT FELTÉTELEZÉSEK A GYERMEKKOR ÉS AZ IFJÚSÁG JÖVŐJÉRŐL

A második részben a gyermekkor és az ifjúság lehetséges fejlődési vonalait kívánom körvonalazni. Ez olyan kezdeményezésnek is értelmezhető, mely kutatási problémák és kutatási projektek kifejlesztését szorgalmazza. A jobb megértéshez a társadalom strukturális változásának három, számomra meghatározó jelentőségű tendenciáját sorolom fel a gyermekkor és az ifjúság jövőjének megfogalmazása szempontjából. Kiindulási pontom, hogy a jövőben is érvényesülnek a társadalmi struktúra következő fejlődési trendjei:

1. A nyugat-európai országok társadalmainak gazdagsága a magas termelékenység bázisán tovább fejlődik és folytatódik a jólétnek a lakosság viszonylag széles köreire való kiterjesztése vagy legalábbis nem szenved drámai törést. Jelszó: „az intenzív tömegfogyasztás társadalma.”

2. A szolgáltatói szektor erősödése fennmarad. Jelszó: „szolgáltatói társadalom” (*Gershuny* 1981; *Joerges* 1981; *Gross* 1983).

3. Az a fajta munkalehetőség, amely a történelmileg kialakult keresői tevékenység intézményesült rendszerét kínálja, egyre jobban zsugorodik. Jelszavak: „a munka társadalmának válsága” és a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” rendszerének kialakulása (*Beck* 1986).

2.1 A GYERMEKKOR ÉS AZ IFJÚSÁG AZ ÉLETPÁLYA KIALAKÍTÁSÁNAK ÉS A BIZONYÍTVÁNYOK MEGSZERZÉSÉNEK KÉNYSZERE ALATT

A gyermekkor és az ifjúság további fejlődését mértékadóan az fogja meghatározni, hogy az egyéneket ezekben az életszakaszokban arra ösztönzik, hogy akkora kulturális tőkét (Bourdieu 1983) szerezzenek meg maguknak, amekkorát csak lehet. Ennek alapjául az a hosszú távú megfigyelés szolgál, hogy egyre több társadalmi csoport törekszik arra, hogy a társadalmi pozíciókat úgy örökítse át, hogy a gyerekeknek és a fiataloknak más gyerekekkel és fiatalokkal konkurenciaharcot kelljen folytatniuk a kulturális források elsajátításáért (Bourdieu 1982; Zinnecker 1986). A kulturális tőke elsajátítása elsősorban életpályák kialakításában és privilegizált „címek” megszerzésében valósul meg (Bourdieu–Passeron 1971; Bourdieu–Boltanski 1981). Az életpályák rendszerében való részvétel és a mindenfajta címek viselése a fiatalok és a családok részéről általánossá válik, a rendszer maga kiszélesedik és differenciálódik. Az iskolázottság révén megszerezhető címeken és életpályákon kívül megnövekszik az olyan címek és életpályák jelentősége is, melyek a szolgáltató társadalom szabadidő- és fogyasztási szféráiban honosak. Ilyenek például: sportkarrier, iskolán kívüli diplomák különösen kreatív képességekről, pl. a médiák világában vagy exponált kereskedői szerepek a divat területén stb.

2.2 A CÍMEK MEGSZERZÉSÉÉRT ÉS A KARRIER KIÉPÍTÉSÉÉRT FOLYTATOTT KONKURENCIAHARC MINT AZ IFJÚSÁG MEGHOSSZABBÍTÓJA

A családoknak és a fiataloknak a kulturális címek megszerzéséért folytatott konkurenciaharc elősegíti ennek az életkornak a kitolódását a harmadik évtizedbe. Ahhoz, hogy a kulturális tőke átadható legyen a következő generációnak, invesztálni kell a fiatalok képzésébe és személyébe. Minél több időt, illetve munkaidőt szán a szülői ház, illetve az intézmények arra, hogy a fiatalok magukévá tegyék a kulturális tőkét, és a címek révén biztosítsák helyüket a társadalomban, annál előnyösebb helyzetbe kerülnek a fiatalok a társadalmi térben lezajló pozícióharcokban. A gyermekkor (és az ifjúság) modernizált feltételei között az időtényezőnek döntő és újszerű szerepe van. Ez magyarázza azt a régóta érvényesülő tendenciát, hogy meghosszabbodik az utódok „reproduktív ideje”. A társadalmi disztinkció hatékony eszközének mutatkozik annak az időnek a hossza, melyet a kulturális örökség elsajátítására (inkorporálására) tervszerűen fordítanak. Ha a fiatalok számára bizonyos képzési idők általánossá válnak és egyidejűleg azok más társadalmi csoportok részére is normává és „standard idővé” lesznek, létrejön a disztinkciókényszer, hogy a saját utódnak pótlólagos vagy extra időt biztosítsanak a kulturális tőke megszerzéséhez.

2.3 A FIATALOK ELHELYEZKEDÉSE A TÁRSADALMI TÉRBEN MINT A „KULTURÁLIS FRAKCIÓ” RÉSZE

Azáltal, hogy a gyermekkor és az ifjúság átítatódott a kulturális életpályákkal és címekkel, ezek az életszakaszok a társadalmi térben közelebb kerülnek a „kulturális frakciókhoz”, vagyis azokhoz a csoportokhoz, melyeknél a kulturális források túlsúlya együtt jár a gazdasági szféra bizonyos korlátozottságával. Ez összeköti ezeket az életszakaszokat a felnőtt társadalom bizonyos társadalmi csoportjaival, különösen a kultúra előállítóival és közvetítőivel (nagypolgári és kispolgári értelmiség). Az embernek életstílusa, szabadideje és kiforrott véleménye van magáról és a társadalomról, de el van vágva a hatalom és a gazdaság centrumaitól. Ezt az életstílust és világnézetet „kulturizmusnak” nevezem.

A „kulturizmus” a gyermekkorban a szépérzék fokozott fejlesztését jelenti. Ezt az életszakaszt – a kulturálisan előképzett és egyúttal szinte hivatásos „kultúrmunkássá” tett anyák támogatásával és vezetése mellett – a játék, a fantázia és az esztétika uralja. A legkülönbözőbb korú gyermekek a legtöbb időt festéssel, zenével, táncsal, irodalommal, drámajátékkal, korábban exkluzív jellegű sporttal (tenisz, hegymászás) és más kulturális jellegű hobbival töltik. A „demonstratív henyélés” (Veblen) formáját élik meg, helyettesítve az erősen elfoglalt szülőket és modellálva az egykori ápolt és privilegizált polgári gyermekkor ideálképét. A „kulturizmus” az ifjúsági életszakaszban még politikai-társadalmi dimenzióval is bővül, így az ifjúsági kultúra kiteljesedését, az alternatív életformák kipróbálását, a társadalmi tiltakozó mozgalmakban való részvételt jelenti (Raschke 1985). A kibővített ifjúsági életszakasz a polgári nyilvánosság új formáit követeli meg, és egyben elő is segíti ezt. A kommunikatív cselekvés, az emberekkel való érintkezés és a szimbólumokkal való bánásmód diszkurzív jellege itt előnyt élvez a célirányos cselekvés instrumentalizmusával szemben.

Várható, hogy eme életszakasz alakításában a jövőben az alábbiak fognak fontos szerepet játszani:

1. Az ifjúság mint kulturális újíto – a nagypolgári értelmiség „ifjúság mítosza” (Koebner és mások 1985) új, progresszív köntösben.
2. Az ifjúság mint iskolai és képzési életpálya valamennyi lakossági rétegben elterjed, ez korábban a privilegizált gimnazista fiúk és egyetemisták szerepe volt.
3. Az ifjúság mint szabadidő- és fogyasztói kultúra – azaz az ifjúságfogalom korábbi hedonisztikus, férfias proletár elemeinek kiszélesedése.

2.4 A FOGLALKOZTATOTTAK TÁRSADALMÁNAK VÁLSÁGA ÉS AZ IFJÚSÁGI MORATÓRIUM MINT AZ ALULFOGLALKOZTATOTTSÁG RENDSZERÉNEK RÉSE

A másik hajtóerő, amely az ifjúsági életszakasz meghosszabbításának irányában hat, a foglalkoztatottak társadalmának válsága. A keresői tevékenység zsugorodása történetileg először az ifjúsági életszakaszt befolyásolja (Grootings 1983). A '60-as évekig az ifjúságot egyértelműen a foglalkoztatottak társadalmába vezető bekapcsolódási szakaszként jellemezhetjük (Schelsky 1957). A fiatalok 80%-a 14 évesen hagyta el az iskolát, és mint ipari tanuló, ifjúmunkás vagy segítő családtag kezdett el dolgozni. Időközben a képzési rendszer a munkaszervezetek és az azokban gyökerező ifjúsági munka utódsszervezeteként működött. Ez nem jelenti azt, hogy az ifjúsági életszakasz a jövőben mentes lesz a kereső tevékenységtől. Az ifjúsági moratóriumban növekvő mértékben lehetőség lesz arra, hogy „nem-standardizált felhasználási normákkal” használják ki a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” (Beck 1986) kiterjedt rendszerét. A munkaerőpiac szürke zónájában dolgoznak mellékesen az egyetemisták, éppúgy mint a tanulók, a pályakezdők, az alternatív gazdaság követői vagy a munkanélküliek. A meghosszabbodott adolescencia strukturális tartóoszlopa a jövőben az alábbi intézmények intézményes triászán nyugszik:

1. a képzési rendszer
2. a szabadidő rendszere
3. a flexibilis alulfoglalkoztatottság rendszere.

A fiataloknak a jövőben e három cselekvési területen való szinkron részvétellel kell társadalmi identitásukat és életvezetésük stabilitását megvalósítani.

A fiatalok történeti kiválása a keresői tevékenység rendszeréből az ifjúság társadalmi ellenőreinek személyében is változást jelent (Zinnecker 1987). Itt is érvényes: a fiatalok a gazdasági felnőtt frakció kezéből átkerülnek a kulturális felnőtt frakció kezébe. Várható, hogy – ideológiai síkon – kritikussá fog növekedni a munka társadalmának elveitől való távolság. Ezzel szemben kevésbé valószínű, hogy a munka értékei általában leépüljenek (Neidhart 1987; Fuchs–Zinnecker 1985). A munka orientációja sokkal inkább kiterjed majd más területekre is, és ezáltal pluralizálódik: így a tanulást és a fogyasztást is munkának fogják tekinteni, a munkához való viszony absztraktabbá, egyfajta generalizált teljesítményhajlammá válik. A keresői tevékenység különösen a férfiaknál elveszti áthagyományozott monopolhelyzetét. A privát lét és az önmegvalósítás konkurens motívumként lép fel (Kmieciak 1976).

2.5 ISKOLASZERŰ TANULÁS AZ ISKOLÁN BELÜL ÉS KÍVÜL

Az utolsó évtizedeknek a jövőben is folytatódó nyilvánvaló változásai közé tartozik az, hogy gyermek- és ifjúságkorban fokozódik az iskola szerepe. Ez a magától érthetődő tény nem terelheti el figyelmünket ennek a folyamatnak a kevésbé szembe-tűnő elemeiről. Így például a képző intézmények nem élveznek monopóliumot a gyermekkor és az ifjúsági moratórium kialakításában. Ellenkezőleg; kiindulhatunk abból, hogy befolyásuk csökken az ifjúsági moratóriumok általános elterjedésével. Jelentőségük csökkenését beláthatjuk, ha összehasonlítjuk a gimnázium és az egyetem mostani szerepét a múlt polgári-férfi ifjúságának életében játszott domináns szerepével. Ez a jelentőségcsökkenés természetesen a képzési címek szélesebb hozzáférhetősége révén bekövetkezett nivellálódásának következménye, illetve annak, hogy némely képzési intézmény a kereső tevékenység szempontjából élethosszig váróteremmé és tolató-pályaudvarrá alakult át. A másik oldalon nem szabad lebecsülnünk a hatás mélységét, amely a gyermekkor és az ifjúság nagymérvű iskolázottsága révén alakult ki. Gondoljunk csak arra, hogy az iskolán kívüli tanulás egyes lehetőségeit is a didaktika és a tanítás mértékei szerint építik fel, ilyen például a zongoratanítás, a tűzoltótanulók kiképzése vagy az edzés a sportegyesületben.

A gyermekkorra az jellemző, hogy az iskolázás történetileg rák módjára, hátrafelé fejlődött ki az iskolakezdéstől a családi gyermekszobáig: az iskolaelőkészítőtől a kisgyermek tanításán át, a „baby-iskolán” keresztül a megszületés előtti időszak didaktikájáig. Az iskolaidő visszafelé való meghosszabbítása annak a konkurenciakényszernek a következménye, hogy a kulturális tőke megszerzése már a gyermekkorban kezdődjék meg a gyermekek számára, ne vesszen kárba idő, és jól ki lehessen használni a viszonylag csekély anyagi forrásokat (pl. a kispolgárok esetében). A gyerekek családon belüli iskolázásáról is beszélhetünk, ez a '70-es évek elején kezdődött az anyákhoz intézett hangzatos felhívással, hogy képezzék ki magukat baby- és kisgyermek-tanárnővé (Büchner 1985). Gyermekkulturát, a Bildungsbürger jellegű polgári szülői ház fészekmelegét megtanulható formában ajánlották utánzásra a kispolgári és a munkásanyák számára. A képzési idő mesterségesen visszafelé történt meghosszabbítása arra utal, hogy a gyermekkor túlterhelése, az életpálya- és tanulási feladatokkal való ellátása a jövőben is napirenden lesz.

2.6 A FELGYORSULT ÉS LEASSULT ÉLETIDŐ KETTÓS MOZGÁSA

A „képzési munka” korai gyermekkorba való tervszerű előrehozatala ennek az életszakasznak a megváltozását, az élettörténet szempontjából nézve „meggyorsítását” jelenti („*The hurried child*”, Elkind 1981). A másik irányú mozgásról fentebb beszéltem: ez a gyermekkor és az ifjúság moratóriumának meghosszabbodása. Ezeket együttesen

szemlélve ennek az életformának egy jellegzetes kettős mozgásformáját figyelhetjük meg, ami a jövőben még tovább fog fejlődni: a gyermekkor és az ifjúság egyidejűleg „siet” és „késik”, „felgyorsul” és „lelassul” (Zinnecker–Molnár 1988). A belépés a főfoglalkozású keresői pozícióba általában későbbre tolódik, a felnőtt lét cselekvési lehetőségei pedig a korábbi életkorokba csúsznak előre. A társadalmi fejlődés mindkettőnek kedvez: vagyis legyünk korán nagykorúvá, vállaljunk részt önállóan a fogyasztásban és a felnőtt társadalom életmódjában, de minél később találjuk meg a saját helyünket a munka világában, a folyamatos keresői tevékenység keretei között. Az önálló (kultúra-)fogyasztókra szükség van, a keresői tevékenység keretében felkínált munka-lehetőség ritka.

2.7 A GYERMEKKOR ÉS AZ IFJÚSÁG PIAC ÁLTAL TÖRTÉNŐ ELLENŐRZÉSE

A gyermekkor és az ifjúság korai önállóságát ezeknek az életszakaszoknak az ellenőrei, a szabadidő- és a kultúraipar közvetítik. Ezek közvetetten és piaciorientáltan ellenőrzik a gyermekkort és az ifjúságot. Az áruk és a szolgáltatások piaca a vevő és az eladó egyenlőségének és szabadságának formális elvén alapul. A gyermekkor és az ifjúság új ellenőrei ennek következtében a fiatalok – a hagyományos társadalmi és pedagógiai csoportképződésekkel és függőségekkel szembeni – emancipátoraként lépnek fel. A maguk részéről hozzájárulnak a pedagógiailag védett gyermekkor és ifjúság megszűnéséhez (Gillis 1980; Trotha 1982). Ebből a szempontból hosszú távú tendenciákkal számolhatunk (Rolff–Zimmermann 1985; Hengst 1981, Baacke 1984) az alábbi területeken:

- a fiatalok részesedése a felnőtt társadalom mindennapi élvezeteiben (például az élvezeti szerek, mint alkohol, drogok, cigarettázás vagy gyógyszerezés),
- a szolgáltatások önálló igénybevétele (pl. turizmus),
- a fiatalok biztatása saját testi és lelki állapotuk korai önmenedzselésére (testápolás, az étlap összeállítása nem csak az édességek terén).

A gyermekeket és a fiatalokat hosszú távú piaci érdekek szolgálatában már korán vevőknek és fogyasztóknak kiáltják ki. A fiatalok (mint piaci szakértők) ízlésformálása már egészen fiatal korban elkezdődik, sokkal előbb, mint hogy valós és önálló vásárlási döntéseket hoznának. Ez a jelenség az előrehozott kulturális szocializáció része.

A modernizált gyermekkor és ifjúság elve tulajdonképpen azt a szándékot takarja, hogy a fiatalabbakat korán kiemeljék szűkebb, meghitt környezetükből (Zeiher 1983), és szembesítsék a képzés és a fogyasztás helyi sajátosságoktól idegen, generalizált cselekvési szabályaival, amelyek a szülői háztól különböző kulturális kódnak engedelmeskednek. Ebben az újszerű kontrollrendszerben az a törekvés él, hogy a fiatalokban korán kialakítsák az önálló – vagy legalábbis félig autonóm – cselekvést. Ez lehetővé

teszi a „hosszú pórázra eresztett” ellenőrzést a korábbiakkal, vagyis a családi szociális miliő színterén zajló szoros vezetéssel és állandó felügyelettel szemben (Zeiher 1988).

A gyermekek és fiatalok direkt, az idősek általi ellenőrzése helyébe az utódok ellenőrzésének az indirekt elemei lépnek be. Néhány példa:

- a közvetlen léttérben található személyek visszaszorulnak a távolabbi cselekvési horizont személyeivel szemben (pl. mint „példaképek”, a mindennapok őrei) (Krumrey 1984; Zinnecker 1987),
- a gyermeki és az ifjúsági magatartásmódokat „láthatatlan kezű” ellenőrök irányítják és felügyelik (közlekedési rendőr helyett közlekedési lámpa, helyi felvigyázók helyett tanácsadók a médiákban),
- a mindennapi, a szociális miliőhöz szabott magatartásellenőrzést tendenciaszerűen olyan ellenőrzési eljárások váltják fel, melyek hosszabb életszakaszok felügyeletét és ezek eredményeinek a szemmel tartását célozzák meg („Mit csináltál ma az iskolában?” helyett „Jó az év végi bizonyítvány?”).

2.8 KORAI BIOGRAFIZÁLÓDÁS

A gyermekkor és az ifjúság új ellenőrei kevésbé folynak bele a permanens és helyszíni idegenellenőrzésbe, mint ahogy ezt a korábbi idők pedagógiai és szociális miliőjéből származó ellenőrök tették. Inkább arra építenek, hogy időben belsővé váljon az önellentőrzés. [„Az idegen kénysztől a belső kényszerig”, ahogy Elias (1939–1977) jellemezte már a ’30-as évek végén a magatartás irányításának ezen általános tendenciáját a civilizációs folyamaton belül]. Az önállósodás egyik aspektusa: a gyerekeket és a fiatalokat korán be kell vonni saját életpályájuk alakításába, és az életrajz szempontjából döntő kérdésekben az együttdöntés jogát meg kell adni nekik. A korai biografizálódásnak ez az előrehaladott folyamata (Fuchs 1983) azt feltételezi, hogy a pályaválasztási tanácsadás iránt a gyermekkorban és az ifjúkorban növekedni fog az igény. A gyerekek és a fiatalok nemcsak a mindennapi „életvitel” témáiban vitaképesek (Ferber 1981), hanem megtanulják az identitás- és életpályavíták retorikáját is (Ziehe–Stubenrauch 1982). A gyermekeknek és a fiataloknak az a képessége, hogy a jelenlegi és az eljövendő életpályájukkal kapcsolatban véleményt nyilvánítsanak, még növekedhet is. Az ’50-es évek fiataljaihoz képest a ’80-as évek fiataljai retorikailag és pszichológiailag rendkívül iskolázottak (Zinnecker 1985).

Az életpálya individualizálódása következtében a gyermekek és a fiatalok korán szembesülnek a kudarcrizikóval (Hurrelmann és mások 1985). Sőt, már részt vesznek a társadalomirányítás individualizálásában is, ami abban áll, hogy az egyének hozzájárulnak kvázi rugalmas életpálya-tervezésükkel a felnőtt társadalom válságainak és problémáinak kezeléséhez. Éppen a fiatalokat szólítják fel arra, hogy ügyes életrajzi „lavírozással” mérsekeljék a képzés és a munka világában a helykeresés és az utódlás problémáit.

Az újkeletű élettrajzi mobilitás egy másik aspektusa: az iskolára, képzésre vagy hivatásra irányuló, életpályára kiható döntések megfordíthatók. Ezzel ismét egy hajdani polgári privilégium terjed szét valamennyi társadalmi csoport normál élettrajzában, vagyis hogy „biográfiai kitérők”, identitásválságok, az időből való kilépések integrálhatók az ifjú életszakaszba anélkül, hogy végleges csődöt jeleznének. A fiatalok ezáltal gyakrabban és könnyebben tudnak centrális intézményt váltani, és ezúton bizonyos függetlenséget is nyernek. Csak egy egyszerű példa: az iskolai és az egyetemi tanulmányok megszakítása.

Mivel bizonyos pályafutások kényszerűsége alábbhagy, megnövekszik az igény a szülők és a gyermekek között a kíváncsi életpálya „kialkudására” (Büchner 1983).

2.9 A POSZTADOLESZCENCIA ÉS AZ IFJÚSÁGI MORATÓRIUM DIFFERENCIÁLÓDÁSA

Kirajzolódik annak lehetősége, hogy a harmadik évtizedben intézményesüljön egy saját élettörténeti szakasz, melynek központi motívuma a főhivatású keresői tevékenységhez vezető fázisban való „lavírozás”. Az ifjú életszakasz differenciálódik. A klasszikus ifjúkor, ami kb. 15 évtől 20 évig terjed, az élettörténet szempontjából fontos „kiegészítést” kap, egy további társadalmilag szabályozott életszakaszt, amely az ifjúkor és a felnőttég között helyezkedik el. Növekvő számban lépnek át a fiatalok egy következő ifjúsági utószakaszba, ami a harmincas éveket határozza meg. Az USA-ban ezt a jelenséget a „postadolescence” fogalommal jelölték (Keniston 1970, Zinnecker 1982). A fő jellegzetessége, hogy (még) nem alakult ki stabil integráció a főfoglalkozású keresői tevékenységhez. A posztadoleszcencia fiataljai az alulfoglalkoztatottság rendszerében lavíroznak. Jellemző még a korlátozottabb felelősség olyan standard intézményekkel szemben, mint a család és a politikai rendszer. A „klasszikus” ifjúsági státuszhoz képest a posztadoleszcencek önálló polgárok, akik felnőtt jogaikat minden tekintetben gyakorolhatják. A posztadoleszcencia megjelenésével új társadalmi szabályozó kerül előtérbe. A felnőttlétet a kulturális, politikai és fogyasztói szférában való kompetens részvétel jelenti, és nem a keresői tevékenység mértéke, vagy még kevésbé a régebbi kritérium (Mitterauer 1986): a házasság és a családalapítás. A „posztadoleszcencia” (vagy hívják bárhogyan) élettörténeti és társadalmi kulcsszerepétől várhatjuk, hogy meghaladottá teszi a vitát arról, hogy vajon itt a személy és a társadalom szempontjából kíváncsi közbeeső életfázisról van szó vagy a munka társadalmának válsága révén kialakult szükséghelyzetről (Baethge 1986).

2.10 A BELSŐ VILÁGKÉP NÖVEKVŐ JELENTŐSÉGE

A gyermekkor, az ifjúságnak és az utóifjúságnak a hagyományos kulturális rendektől és kötöttségektől való megszabadítása átmenetet teremt a kíváncsistól a lehetségeshez a tekintetben, hogy mit lehet megtenni az egyéni életben és társadalmi vonatko-

zásban. A fiatalabbak fokozottan utópikus reményeket vagy ellenkezőleg; apokaliptikus félelmeket vetítenek önmagukra, életpályájukra és a társadalmi jövőre (Helsper 1987). Ugyanezt mondhatjuk el a felnőttekről is. A gyermekkor, az ifjúságra és az utóifjúságra ki nem élt vágyakat, alkalmanként katasztrofális félelmeket vetítenek ki. Általában érvényes az, hogy a keresői tevékenység és a családi élet kötelékeibe befogott felnőttek hajlamosak arra, hogy kivetítsenek ilyen vágyakat és félelmeket minden – a munkától és a társadalmi kötelezettségektől mentesített – életkori csoportra (ide tartozik az öregkor is). A gyermeki és az ifjú vágyak és félelmek határainak eltörlése az előrehozott fantáziacselekvésre utalt felnőtt csoportoknál kulturális és pedagógiai szempontból központi problémát jelent. Hasonlóan kemény próba előtt áll a gyermekek és a fiatalok „valóságához igazodó” újfajta betagolása, az önmenedzselés. Egyidejűleg a korlátok felszámolásának motorja lehet az elvi politikai-társadalmi másként gondolkodás (dissent) kialakulásának és a fiatalabbaknak az utópikus-idealizált alapvető opozícióban való részesedésének.

2.11 A FIATALOK ÉS AZ ÖREGEK KÖZÖTTI GENERÁCIÓS ELLENTÉT ÉS A HATALMI EGYENSÚLY JÖVŐJE

Tisztán demográfiai nézve a kérdést a gyermekek és a fiatalok jelenleg és a jövőben a vesztes oldalon állnak. Az ifjúság és az öregek számszerű viszonyában az öregek vannak többségben. Ez sejtetni engedi azt is, hogy a hatalmi egyensúly mérlege is bizonyos szempontból az idősebbek oldalára billen. Gondoljunk elsősorban a választók és a fogyasztók hatalmára: mindkettő a hatalomból való részesedésnek egy-egy olyan területe, melyben a számbeli túlsúlynak nagy jelentősége van. Ugyanúgy jelenleg az idősebbek nagy része kész arra, hogy pedagógiai szándéktól vezérelve a fiatalok fölé tornyosuljon. A gyermekek és a fiatalok hiánycikké, majdhogynem „luxustárggyá” váltak. A fiatalok demográfiai csökkenő súlyát egyébként a gyermekkor és az ifjúság minőségi kialakításával és élettörténeti szempontú meghosszabbításával kompenzálják. Nem kevés olyan élettér létezik, ahol már a fiatalok közvélemény-hangadóként vagy legalábbis szimpátiáhozódként szerepelnek. Egyeduralmuk a divat- és a mindennapi kultúra területén vitathatatlan, de nem becsülhető le politikai súlyuk sem – különösen a posztadoleszcens korúaké. Feltételezhető, hogy a jövőben ez még csak növekedni fog. Nem szabad elfelejtkeznünk arról a szoros kapcsolatról, mely a fiatalok és a „kulturális társadalmi frakció” felnőtt képviselői között jött létre a médiák, a kultúraipar, a pedagógiai és a szociális szolgáltatók területén. E koalíció révén kerülnek legitimációs kényszerhelyzetbe különösen a felnőtt társadalom gazdasági frakciói és a politikai hatalmi elitek. A generációk közötti tradicionális feszültségek az eddigi mikrokörnyezetből a nyilvánosság arénájába tevődnek át. Így a gyermekek és a szülők az ilyen konfliktusokkal a családon kívüli fórumokhoz fordulnak. A családi kapcsolatokon belüli pszichológiai feszültségeket kevésbé tekintik generációs konfliktusoknak.

Ilyen ellenségek a fiatalok számára az anonim nagyszervezetek és ezek képviselői: politikusok, rendőrök, funkcionáriusok, és a felnőttek számára a fiatalok látványos csoportjai, a nyilvános szabályszegők, mint a rockerek, a punkok, a skinhaedek, a futball-huligánok (Rowdyk).

2.12 A CSALÁDON BELÜLI KAPCSOLATOK ÁTALAKULÁSA

A fiatalok és a felnőttek között fennálló erőviszonyok különösen jól láthatóak a privát szférában. Míg a század első felében a szülők és a gyermekek között a hatalmi mérleg még egyértelműen az előbbieket, most a fiatalabbak javára billen (anélkül természetesen, hogy teljesen elnyomná). A gyermekek és a fiatalok az egész élettartam vonatkozásában korábban szereznek a szülői házzal szemben bizonyos önállóságot. A fiatalok partnerkapcsolatokat létesítenek vagy kívánnak a szülőkkel való együttlakás kötelékéből. Egyébként a családi kapcsolatokban is megjelenik a „lavírozás” stratégiája. A gyermekeket és a szülőket egymáshoz kötő kapocs rugalmasabbá válik. A fiatalabbak ezt akkor használják ki, amikor a pszichológiai és a gazdasági körülmények ezt kínálják. A szülői háztól való leválásban is teret nyer az életvezetés és az életpálya-tervezés individualizálódásának tendenciája.

2.13 A SZÜLŐK MINT PÁLYATANÁCSADÓK ÉS A PRIVÁT LOBBI

A szülők egyre nagyobb mértékben lesznek tanácsadók gyermekeik pályaválasztásánál. Ez az indirekt befolyásolás veszi át a korábbi modellek szerepét, amelyekben a szülők közvetlenül gyakoroltak befolyást a gyermekek társadalmi térben később elfoglalt státuszára – pl. birtok, üzem, kézművesi képesség átörökítésével. Ezt az individualizált támogatást szervezett lobbitevékenység egészíti ki. A szülők együttesen, nyomást gyakorló csoportként (pressure-group) próbálnak kívülről hatni a kulturális és képző intézményekre, és ezúton igyekeznek javítani gyermekeik életpálya esélyeit. Hasonlóképp várható, hogy gyermekes szülők közvetlenül vagy közvetetten (pl. a lakóhely megváltoztatásával) fejtenek ki társadalmi nyomást a gyermekes családok számára kedvező infrastruktúra minőségének emelésére.

2.14 A „TARTALÉKOKAT KÉPEZŐ” ÉS A „HOSSZÚ PÓRÁZON TARTÓ” NEVELÉS

A gyermekeik személyes pályafutásához tanácsot adó szülők csak kívülről és csak a távolból tudnak támogatóként fellépni. Arra vannak utalva, hogy korán megengedjék gyermekeiknek az önálló cselekvést, és őket hosszú távon „hosszúra engedett pórázon” vezessék. Ez érvényes a konkurencia és a kooperáció keretei között megvalósuló szülői nevelésre éppúgy, mint a képzési rendszerrel vagy a kulturális intézményekkel

kapcsolatban. A „hosszú pórázon tartó” nevelés azért lehetséges, mert kiesik az a szociokulturális kényszer, amely a családi nevelés régebbi modelljében központi jelentőséggel bírt. A szülőknek most már nem kell kínosan ügyelni arra, hogy a gyermekeket beilleszték a helyi társadalmi miliő sajátosságai és tradíciói közé. Ez annak az átalakulásnak a következménye, amely során az intim családi csoport a szolgáltatói társadalom monadikus szabadidő- és fogyasztói sejtje lett. A családi ház ezért a jövőben inkább a gyermek személyiségéhez és kulturális tanulási lehetőségeihez igazodik, semmint hogy megpróbálja a gyermeket beilleszteni a környező társadalmi miliőbe. Bizonyos szociális miliőkhöz való igazodás kitolódik a későbbi életszakaszokba, ha már kirajzolódtak a lehetséges társadalmi és térbeli mobilitás körvonalai. Az várható, hogy a családban felnövő gyermekek a gyermekkor és az ifjú életszakasz lezárása után sokkal később érnek meg egy konkrét szervezeti miliő cselekvési feltételeire. Nehéz előre felbecsülni, hogy milyen intézményes helye lesz ez pl. a munkának, milyen konkrét tulajdonságok és képességek válnak majd ott szükségessé. A moratóriumok élettörténeti szempontú meghosszabbodásával valószínűleg többféle státuszútvonal lehetséges, és ehhez többszörös átképzés és újratanulás társul. A szülői ház gyermekekkel kapcsolatos elképzeléseinek korai rögződése inkább káros, mint hasznos a gyermek jövője szempontjából. Ezért tolódnak előre már a korai gyermekkorra a képzés és a munka világából azok a flexibilis kvalifikációk megszerzésére irányuló praktikák és koncepciók, amelyek révén a gyermekek „mobilak” lesznek a társadalmi térben. A családi nevelés szemmel láthatóan olyan „tartalékokat képező absztrakt nevelés” lesz, amelyet az elképzelt eljövendő szociokulturális életpálya számára terveztek meg. A gyermeknevelés eljövendő fejlődésében egy jellegzetes kettős irányú mozgást figyelhetünk meg: miközben az egyik oldalon „absztrakt” teljesítmény-kihívások sokasodnak, a másik oldalon valamelyest halványodnak a gyermekkorra vonatkozó korlátozó nevelési követelmények. Az iskola és a fogyasztás rendszerében korán kell közös felelősséget vállalni az életpálya és a címek megszerzésében, otthon ezzel szemben – összevetve a korábbi időszakokkal – pihenhetnek. A felnőtt családtagokhoz hasonlóan a családi tér a fiatalabbak számára is a szabadidő tere lesz. A családi nevelés ezáltal veszít valamennyit a gyermekek felé irányuló korábbi puritán, munkacentrikus szigorából. A gyermekekkel való belső családi érintkezés liberalizálódása és informalizálódása olyan mértékben alakul ki, amilyen mértékben a szülők lemondanak a nevelés – és ezzel együtt a fegyelmezés – feladatairól a képzési és a szolgáltató szféra intézményei javára.

2.15 A PRIVÁT LÉT ÉS A NEVELÉS FELÉRTÉKELŐDÉSE

A nevelés és a privát lét élettartalomként és életteljesítményként növekvő megbecsülést élvez. Különösen a fiatal férfiaknál szembetűnő a térnyerése. A család és a privát élettér a fiataloknál egyébként erőteljes átértékelődésen esik át. A kötelesség és a kötelesség-etika helyett az önmegvalósítás értékei állnak az előtérben. A privát lét emellett

politikai-társadalmi jelentőséget is kap. Ide tartozik például a gyermekek nevelése vagy a párkapcsolaton alapuló meghatározott életforma megvalósítása, amit az egyén részéről a társadalom jobb jövőjéhez való hozzájárulásként él meg. A család más tagjainak megbecsülése is jobban igazodik a partnerkapcsolat modelljéhez, mint a család intézményén belüli csoportközösség koncepciója. Így a gyermekek az apák és anyák számára, a testvérek pedig egymás számára individuális partnerek lesznek. A gyermekeknek elő kell segíteni szüleik önaktualizálását, és bizonyos életstílus részeként kell kezelni őket (Schulz 1983; Rerrich 1983; Beck–Gernsheim 1984). A gyermekek vállalása egyre inkább az önmegvalósítás és az életstílus-keresés motívuma lesz. Az etikai-morális megfontolások vagy a hagyományhoz kötődő kényszerek ezzel szemben háttérbe szorulnak. Gyermeket a világra hozni stílus és az individuális életprogramok egyik kérdése lesz, divatos konjunktúrák (korirányzatok) fogják befolyásolni, ezért demográfiaiilag nehezen lesz prognosztizálható. A „gyermekes család” más életformákkal: mint pl. a gyermek nélküli, fogyasztóképes, kettős jövedelemmel rendelkező mobil párokéval konkuráló életformává lesz. Ennek megfelelően a házasság időpontja szorosabban kapcsolódik majd a gyermekvállaláshoz (Lüscher és mások 1988). Ebben a konstellációban újkéletűek a „gyermekbarát környezet” körüli viták. A társadalomban megnyilvánuló gyermekellenesség elleni harc egy behatárolt szülői lobbizás önmegvalósításának része az életstílusok egymás között vívott, általános konkurenciaharcában. Az életstílus-vitákat kiegészítik vagy helyettesítik a vallásilag motivált vagy „államilag” kezdeményezett viták a gyermek- és családtervezésről. A biológiai kötöttségek veszítettek hatóerejükből. „Családban élni” ezáltal a gyermek számára azt jelenti, hogy kedves emberekkel van együtt, akik szeretik, függetlenül a biológiai eredettől. A jövőben domináns családnagyság lesz az anya-gyermek pár. Ez a pár különböző csoportkonfigurációkban élhet: a vér szerinti apával, egy „pótpapával”, egyedül vagy más egyéb személyekkel. A gyermek a szülők szemszögéből nézve az élet szerves része maradhat, függetlenül attól, hogy van-e partnerkapcsolatuk vagy nincs (Schulz 1983).

2.16 A NEMEK SZERINTI TÖRTÉNELMI POLARIZÁLÓDÁS LEÉPÍTÉSE

Az ifjúsági életszakaszban a munka- és szülőszerepek mint a nem-specifikus munkamegosztás markáns hordozói a háttérbe szorulnak. Helyettük (a képzési rendszerekkel és az ifjúsági kultúrával együtt) olyan intézmények léteznek, melyek alapja a nemek formális egyenlősége. Az ifjúság az előfutár szerepét tölti be a poláris nemek szerinti megkülönböztetés – amely történetileg az ipari munka társadalmában alakult ki – felszámolásában. Minél jobban kitölti az életpálya egy szakaszát az ifjúsági és az utóifjúsági moratórium, ez az életszakasz annál inkább magával vonja a nemek közti munkamegosztás és a nemek szerint specializált pszichológia leépítését a későbbi életszakaszokban. A férfiak és a nők polarizált világának és identitásainak egyművé válását valamennyi életszakaszban megjósolhatjuk, de leginkább az általánossá váló és

meghosszabbodó ifjúsági moratóriumban. Az ifjúsági és utóifjúsági moratóriumok ki-bővülése a lányok és a fiatalasszonyok számára összekapcsolódik az életperspektívák és diszpozíciós játékterek szaporodásával. Fordított esetben a keresői tevékenység vál-sága inkább a fiatal férfiakat sújtja, akiknek identitása történetileg az élethosszig tar-tó keresői tevékenységhez kötődött. A privát házimunka, a rugalmas alulfoglalkozta-tottság és a főhivatású keresői tevékenység fázisai közötti lavírozás közelebb áll a női életpályák hagyományaihoz és tapasztalataihoz, és a fiatal nők számára könnyebben kezelhető, mint a fiatal férfiak esetében. A gyermekkor és az ifjúság „kulturizmusát” a lányok és a fiatal nők jobban reprezentálják. Miután a '80-as években kiegyenlítőd-tek az esélyek a férfiak és a nők számára az oktatási rendszerben, nem kevés kulturá-lis tevékenységet tekinthetünk a nők által meghatározottnak: ilyenek a privát írói te-vékenység, az irodalmi közéletben való részvétel, a zenei tevékenység, az élet kérdéseiről folytatott etikai viták stb. Előre látható, hogy a fiatal nők a jövőben a „kul-turális frakció” felnőtt képviselőivel koalícióban a progresszív-liberális orientációk és a szociokulturális tiltakozó mozgalmak – mint pl. a környezetvédelem és a békepoli-tika – hordozói lesznek.

Fordította: Klement Ildikó

ÉLESEBB LENCSE VAGY ÚJ KAMERA? IFJÚSÁGKUTATÁS, IFJÚSÁG ÉS TÁRSADALMI VÁLTOZÁS NAGY-BRITANNIÁBAN

(*Lynne Chisholm*)

A KUTATÁS JELENLEGI ÁLLÁSA ÉS MEGALAPOZOTT FELTÉTELEZÉSEK
A GYERMEKKORRÓL ÉS AZ IFJÚSÁGRÓL

FORRÁS: CHISHOLM, L. – BÜCHNER, P. – HERMANN H. – BROWN P.
[SZERK.] GYERMEKKOR ÉS IFJÚSÁG A KULTÚRÁK KÖZÖTTI ÖSSZEHOSONLÍTÁSBAN.
THE FALMER PRESS, 1990. 35-58.

1. BEVEZETÉS

A brit ifjúságkutatásban új korszakba léptünk. A hetvenes évek elméleti és módszertani szempontból innovatív ifjúsági kultúra-kutatói tradícióját megdöntötték azok a kijózanító hatású beszámolók és elemzések, amelyek a nyolcvanas évtized ifjúsági munkanélküliségének természetéről és társadalmi következményeiről szólnak. Jelenleg olyan strukturális változások várhatóak, amelyek – legalábbis potenciálisan – kihatással vannak az „ifjúság” fogalmára és a fiatalokra mint szociális kategóriára egyaránt. A demográfiai, technológiai és gazdasági változások, az oktatás és a képzés módosítják az ifjúsági átmenetek szabályozó mechanizmusait is. Továbbra is vitatott kérdés marad: a fiatalok értékei, életükkel, jövőjükkel kapcsolatos attitűdjei szintén változnak-e, és ha igen, hogyan? Ha így van, az ilyen változások úgy jelentenek-e pluszt a strukturális változásokhoz képest, hogy függetlenek tőlük vagy alapjában véve a részét képezik-e azoknak?

Ebben a fejezetben először – az elmúlt kb. 20 év tükrében – kritikai áttekintést adunk arról, hogyan áll jelenleg a brit ifjúságkutatás. Pillanatnyilag három olyan mozzanat emelhető ki, amely az érdeklődés homlokterében álló ifjúsági átmenet fogalmát ígéretes kontextusba helyezi: az eltérő elméleti tradíciók nagyobb mértékű összeegyeztetése irányában tett lépések, az empirikus kutatások figyelmének szélesebb és pontosabban definiált rétegek felé fordulása, és a megnőtt érdeklődés a dinamikus folyamatok iránt. A társadalomkutatások finanszírozását kövöző légkör megváltozása ugyancsak hozzájárult a nagyszabású survey-k ismételt megjelenéséhez, hogy kvantitatív adatokkal egészítsék ki a hetvenes évek ifjúságkutatásában uralkodó, többnyire kvalitatív és etnográfiai jellegű kutatásokat. Pozitívuma ennek a fejlődésnek, hogy impulzust adott a kvalitatív és a kvantitatív metodológiák és technikák termékeny közeledéséhez (vö. például *Chisholm–Holland 1986; Chisholm–Holland 1987; Roberts 1989*).

Itt meg kellene állnunk, hogy emlékeztessünk rá: maga az ifjúságkutatói garnitúra is öregszik. A jelenlegi politikai fejlemények hatásaként a társadalomkutatásban – és felsőoktatásban – kevés az új arc. El kell ismernünk, hogy a hetvenes és a korai nyolcvanas évek ifjúságkutatásának dinamizmusa olyan embereknek köszönhető, akik közel álltak és személyesen is kötődtek a háború utáni ifjúsági kultúrához és a kortárs szubkultúrákhoz (Roberts 1983). Kissé fájdalmas, de sajnos igaz: a fiatalokkal való szimbiózist hallucináló és ezáltal a múltjukba pótcselekvésként kapaszkodó korosodó kutatók ettől nem lesznek fiatalabbak, viszont kutatói hatékonyságukból veszítenek. Itt súlyos módszertani kérdések merülnek fel. Az etnográfiai beszámolók általában kitérnek arra, hogy a kutatónak hogyan sikerült jó kapcsolatot kialakítania vizsgálati alanyaival, az ifjúságról szóló tanulmányokban azonban az ilyen fejtegetések súlya szembeötlő. Nem osztom azt a nézetet, hogy szerint csak fiatalok végezhetnek sikeres ifjúságkutatást, de határozottan úgy vélem, hogy a vizsgálati módszerek és a kutatók által beszerezhető információk a vizsgálatban részt vevő feleknek a situációkban és a struktúrában elfoglalt helye szerint változnak. Ebben az értelemben többek között e probléma felismerését jelzi az ifjúságkutatásban a történeti források és a személytelen módszerek felé forduló, újabb keletű figyelem is. Az ifjúságkutatás fejlődésének útjai összefüggték a kutatási terület vezető személyiségeivel, s úgyszintén az irányaira, stílusára is befolyással lesz majd e tényezők alakváltozása (a szó szoros értelmében is). Most nem folytatom ezt a gondolatmenetet, de a metodológiai gondolkodás nem kerülheti ki ezt a kérdést.

E fejezet második része a fent említett társadalmi változástípusoknak az ifjúságra mint életszakaszra és magukra a fiatalokra gyakorolt lehetséges hatásait tekinti át az ezredfordulóig. Egészében véve az NSZK, illetve az Egyesült Királyság fiataljainak helyzete között számos téren tapasztalható kontraszt, amely tükröződik az elméleti megközelítésekben és a két ország ifjúságáról alkotott képből is.

Fejtegetéseim középpontjába tudatosan és sarkítva a nemi problematikát állítottam. Nemcsak arról van szó, hogy személyes érdeklődésem erre a témára irányul, hanem arról is, hogy ez jól érzékelteti az ifjúságkutatás fejlődésében, a tanulmányok szemléletében jelentkező alapvető gyengeségeket. Mindemellett célom az is, hogy a beszámolót olyan keretbe foglaljam, ami segítséget nyújt ahhoz, hogy – ahol lehetséges – a brit és a nyugatnémet ifjúságkutatásban folyó szerteágazó viták között közvetítő szerepet töltsön be. Így mindkét fél jobban megértheti a másik megközelítéseit.

2. AZ ANGOL IFJÚSÁGKUTATÁS KRITIKAI MEGKÖZELÍTÉSBN

2.1. ÁTTEKINTÉS

A hetvenes évek CCCS (Centre for Contemporary Cultural Studies, Birmingham) uralta ifjúsági kultúra-kutatási iskoláját az NSZK-ban úgy tekintik, mint az egyedüli brit ifjúságkutatási tradíciót. Ez az iskola valóban domináns szerepet játszott a hetvenes és a korai nyolcvanas évek ifjúságkutatásában, és nem is szükséges alaposan ismer-

tetni a felfogását és az általa végzett kutatásokat, hiszen erről részletes beszámolók állnak rendelkezésre (lásd például *Brake* 1980). A kulturalista megközelítés először az ifjúság univerzalisztikus és történetietlen, mindamellet a háború utáni évtizedekben különösen elterjedt szemléletének kritikájával tette le a névjegyét. Hatásosan kimutatták, hogy az ifjúság természete szerint osztályszempontból differenciált, de lényegéből adódóan sajátosan tagozódik be az osztálystruktúrába. E betagozódás jellegének megvilágítása különféle ifjúsági (szub)kultúrák kutatása által vált lehetővé (*Murdock-McCron* 1976). Az idők során az ifjúsági szubkultúrák vizsgálatáról az a nézet alakult ki – és a gyakorlatban is ez tükröződött –, hogy az voltaképpen az osztályszempontú elemzés egyik formája. Ez a nézet jelentős elméleti momentuma volt annak az irányzatnak, amelyet a brit ifjúságkutatás követett az utóbbi két évtizedben, és amely csak mostanában kezd felbomlani. Az irányzat fejlődése során az ifjúsági szubkultúrát fogalmilag többé-kevésbé a férfi munkásosztály kulturális megnyilvánulásaiával és cselekvésével azonosították. Kifejezett vita folyt arról a kérdéstről, hogy elméleti szempontból létezhet-e középosztályi ifjúsági szubkultúra (*Clarke és mások* 1976). Egy ilyen háttér ismeretében még az is megkérdőjelezhető (szemben *Willis Learning to Labour*-jával, 1977), hogy az ifjúsági kultúra-kutatási tradíció egyáltalán foglalkozott-e az átmenetek kérdésével! Először is, felfogása alapvetően statikus volt; másodsor, érdeklődése az iskolán kívüli életre irányult, de a család figyelmen kívül hagyásával. Kivételt csupán a lányok (szub)kultúráiról szóló feminista indíttatású revans-tanulmányok képeztek, amelyek egy része arra irányult, hogy kimutassa a problémakörben jelentkező torzításokat (*McRobbie* 1978; *McRobbie* 1980; *McRobbie-Garber* 1976; *Griffin* 1985).

Az ifjúságkutatás egy másik – az iskolából a munka világába való átmenettel foglalkozó – típusa mind a szociológiában, mind a szociálpszichológiában régóta megalapozott tradíciókkal rendelkezett. A kultúrakutatási tradíció felemelkedésével egyidejűleg ez bizonyos fókig kikerült az érdeklődés homlokteréből. E különálló tradíciónak a nyolcvanas évek folyamán bekövetkezett reneszánsza részben annak köszönhető, hogy a társadalmi és kulturális reprodukcióra vonatkozó elméleteket felhasználták az oktatáskutatásban, részben pedig a nagyarányú ifjúsági munkanélküliségnek, valamint a munkanélküliség feltartóztatását célzó, az iskola és a munkahely közti átmenet formális mechanizmusait módosító intézkedéseknek is (például *Aggleton* 1987; *Cockburn* 1987; *Jones* 1988; *Raffe* 1988; *Roberts* 1984; *Wallace* 1987). E „másik” ifjúságkutatási tradíció, melynek történeti gyökerei vannak a munka- és iparszociológiában, a nyolcvanas évekig a makroanalízis felé tendált. A legutóbbi időkig éppen úgy jellemezte az osztályviszonyoknak a férfiakra koncentrált elemzése, mint általában a kultúrakutatásokat.

Az elemzés céljából jobban szétválasztottam ezt a két tradíciót, mint amennyire fokozatosan elkülönültek a gyakorlatban egymástól. A kortárs ifjúságkutatás mindkettőre támaszkodik. A kulturológiai megközelítés az ifjúsági munkanélküliség növekedése láttán kénytelen volt az átmenetek problematikája felé fordulni, az „iskolától a munkáig”-tradíció pedig a kultúrakutatás által elért elméleti és módszertani eredmé-

nyeket hasznosította. Ugyanakkor a társadalmi struktúra felőli megközelítésre fordított nagyobb hangsúly még időben hívta fel a figyelmet arra, hogy a szimbolikus kulturális reprezentáció elemzése önmagában nem ad elégséges magyarázatot a társadalmi reprodukció folyamataira.

Az oktatás és a nevelés szociológiai elemzése fontos közvetítő szerepet játszott az ifjúságkutatás két irányzata között. A kortárs nevelésszociológia elsősorban a tanulók tapasztalatainak és a nevelési folyamat kvalitatív elemzését tartja fontosnak, másodszorban pedig az oktatási rendszer és pedagógiai gyakorlat társadalmi változásokban és reprodukcióban játszott szerepe iránt érdeklődik. Ennek megfelelően a nyolcvanas évek során a tágabb értelemben vett ifjúságkutatás elméleti fejlődésében vezető szerepet vívott ki (vö. Dale és mások 1981a; Dale és mások 1981b; Whitty 1985).

Érdeklődési körébe felvette az ifjúság vonatkozásában korábban elhanyagolt nemi problematikát is: az évtized során az oktatás területén a feminista kutatások valósággal robbanásszerű előretörése figyelhető meg (Arnot–Weiner 1987; Lees 1986; Spender–Sarah 1980; Walker–Barton 1983; Walker–Barton 1986; Weiner–Arnot 1987). Jelenleg az ifjúságkutatásnak egy olyan ága nyomul előre fokozatosan, amely mind érdeklődését, mind megközelítési módját tekintve a faji és etnikai kérdésekre orientált (vö. Mac an Ghaill 1989; Cohen–Bains 1988). Különösen érdekes az, ahogyan mind az észak-amerikai (pl. Apple 1986; Aronowitz–Giroux 1986; Giroux 1983), mind az ausztrál (pl. Connell 1983; Connell és mások 1982; Samuel 1983) elméletek és kutatások egyre nagyobb mértékben integrálódnak a Nagy-Britanniában folyó vitákba.

Az úgynevezett kritikai modernizáció-vita (mint például Beck 1986; ezzel kapcsolatban lásd még Krüger 1990) társadalmi-politikai érdeklődést keltett az NSZK-ban, és az „ifjúság destrukturalizálásával” kapcsolatos tézissel (Olk 1985; Olk 1988) együtt jelentős figyelemben részesült nyugatnémet ifjúságszociológus körökben, míg Nagy-Britanniában nincs jelen. Ezzel szemben az Egyesült Királyságban sokan a jelenlegi munkaerőpiaci és oktatáspolitikai irányvonalat úgy tekintik, mint amelyik a 19. századba forgatja vissza a történelem kerekét. Az ifjúságkutatók inkább a különböző nemű, illetve a különböző társadalmi, faji, etnikai, illetve regionális háttérű fiatalok közötti különbségek hangsúlyozására hajlanak. A különbségeknek ez a kihangsúlyozása eleinte a kulturális autonómia magasztalásából fakadt. Más szóval: a társadalmi hátrányok szerepének elhanyagolása jellemezte. Ennél fogva a kulturális különbségek iránti pozitív elkötelezettséget testesíti meg, de egyben ahhoz is ragaszkodik, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek ezeket a különbségeket elkülönülésbe fordítják át. A – nemcsak a nagy, osztály-, nemi, faji és etnikai alapú társadalmi törésvonalak mentén képződő, hanem azokat egyben át is metsző – megosztottságok és szakadások felismeréséből még nem következik a társadalmi reprodukció elméletének elvetése. Ellenkezőleg: sokkal komplexebb modellek és értelmezések iránti igényt vet fel, jöllehet a Bourdieu-típusú (Bourdieu 1986) kultúraelemzés (egyelőre még) nem játszott szerepet az adekvátabb megfogalmazások kidolgozásában. Míg Bourdieu habitusfogalma az NSZK-ban lelkes fogadtatásban részesült (Zinnecker 1986; Engler 1990), az újabb brit ifjúságszociológiai irodalomban tar-

tózkodóbban szemlélik (például Aggleton 1987). Bernstein (pl. Bernstein 1982; újabban Bernstein 1990) belföldi alternatívával szolgál azoknak, akik a kultúra elemzése során az erősen strukturalista megközelítést részesítik előnyben, tekintve, hogy a CCCS (Centre for Contemporary Cultural Studies, Birmingham) tradíciójából merített neo-marxista megfogalmazások ehhez nem nyújtanak megfelelő teoretikus háttérrel. Az öntudat fejlődésének posztstrukturalista elemzései kívülről, az ifjúságkutatás szemszögéből nézve „túlfinomultnak” tűnhetnek az Egyesült Királyságban (bár az NSZK-ban sokkal kevésbé), szerintem azonban ifjúságszociológiailag relevánsak. Részben egy átfogalmazott pszichoanalitikus tradícióból merítik információikat (vö. Beechey–Donald 1985; Cohen 1986; Cohen 1988; Henriques és mások 1984).

A brit ifjúságkutatók megegyeznek abban, hogy inkább az „társadalomalatti osztály”-tézisre hajlanak (ez az NSZK-ban „kétharmad társadalom”-tézis – These der Zwei–Drittel–Gesellschaft – néven ismert), mint arra a megállapításra, miszerint olyan alapvető társadalmi változások zajlanak le, amelyek az „ifjúságra” mint egységes kategóriára nézve általános érvényű következményekkel járnak. Érdekes, hogy a többnyire ekvivalens megközelítésekkel operáló társadalomkutatók ugyanazt a problémát ellenkező oldaláról szemlélik – hogy úgy mondjam, a britek által kidolgozott fogalom a veszteseket, a nyugatnémeteké a győzteseket emeli ki. Az utóbbi időben megjelent tanulmányokban a jómódú nyugatnémet ifjúságról kirajzolódó, meglehetősen homogén képből nem egykönnyen ismerek rá azokra a belső-londoni munkásosztályi fiúkra, akikkel a nyolcvanas évek közepén kellett megismerkednem (lásd Chisholm–Holland 1989). Képletesen szólva: úgy tűnik, mintha a nyugatnémet kutatók új kamera után néztek volna, míg mi az Egyesült Királyságban a meglevőhöz keresünk élesebb lencsét.

2.2. SZOCIÁLIS–KULTURÁLIS REPRODUKCIÓ, NEMI PROBLEMATIKA ÉS AZ AKTÍV SZUBJEKTUM

Az ifjúságkutatás céljai számára mennyire túlzott a szociális-kulturális reprodukció elmélete, és milyen típusú problémákra alkalmazták eddig?

A második kérdést előre véve: annak fényében, hogy a paradigmát az osztályviszonyok elemzéséhez kívánták felhasználni, egyértelmű, hogy a nemi problematika marginalizálódott. Független elemzési mezőként is és olyankor is, amikor a nem és az osztály egyenrangú kezelése volt a cél. Immár sem a nemi problematika háttérbe szorítása nem vitatható, sem pedig az, hogy az ifjúságról szóló tanulmányokban torzkép alakult ki (lásd például McRobbie 1980; Griffin 1985; az NSZK-ban: Bilden–Diezinger 1988). Az évtized során az ifjúságkutatás fő áramában nem sok minden változott. A lányokkal tudatosabban és empirikus szempontból gyakrabban foglalkoznak, de az elemzés perspektívái továbbra is férficentrizmusra hajlanak. Más szóval a maszkulin jeleget, a férfi mintákat tekintik „semlegesnek” vagy normatívnak; a hasonlóságokat hangsúlyozzák, egydimenziósan; a lányokra csak időnként irányul a fi-

gyelem, illetve csak melléktémaként kezelik őket (lásd például *Brown* 1987; *Springhall* 1986; illetve a következő kötetek egyes tanulmányai: *Bates és mások* 1984; *Lauder-Brown* 1986; *Walker-Barton* 1986).

A lányok viszonylagos láthatatlanságának és a róluk alkotott kép definiálatlanságának nem sok köze van az ifjúsági szubkultúrákban való valóságos vagy vélt részvételükhöz. De arra sem vezethető ez vissza, mintha a lányok szemléletmódja és az általuk kifejtett tevékenységek során érvényesített nézőpont kevesebb érdeklődést vonzana, vagy nehezebben volna hozzáférhető. Teoretikus értelemben véve az a probléma, hogy a termelés szférája viszonylagos túlsúlyban van az újratermelés szférájához képest. A szociális-kulturális reprodukció fogalmától való világos megkülönböztetés érdekében az „újratermelés” egyszerű kategóriáját feminista értelemben használok otthoni-családi és háztartási tevékenységekre (vö. *Delphy* 1984). Az elemzés kiindulópontja általában a termelés közszférája. Az újratermelés szférájába (bár többnyire nem így hívják) általában az kerül be, ami nem fér bele egyértelműen a termelés szférájába. Ennek eredményeképpen a reprodukciót analitikus szempontból a termeléshez képest másodlagosként és attól függőként kezelik. Ezzel szemben, ha a két szférát egyenrangúként és interdependensként szemléljük, a nemi problematikák függelék jellegüket elveszítve automatikusan integrálhatók válnak. Egyúttal kedvezőbb pozícióból értelmezhetjük az ifjúsági kultúrákat és az ifjúsági átmeneteket, vagyis a fiúk és a lányok tapasztalatait és szociális elhelyezkedésüket is. Az elemzés integrálása mindenképpen fontos szempont, tekintettel arra, hogy a fejlett kapitalista társadalmakban a termelés és az újratermelés nyilvánvaló változásokon megy keresztül. Nemcsak a munka és a háztartás világának mintáira gondolok, hanem a munkamegosztás, valamint a termelés és az újratermelés közötti feladatmegosztás módosulására, pl. számos kereskedelmi és szociális szolgáltatás reprivatizációjára a háztartás számára. Ebben az értelemben gazdagíthatja a vitát a kritikus modernizáció teóriájának felhasználása az individualizációs folyamatok vizsgálata során, éspedig nemcsak az ifjúságkutatásban.

Arra a vádra adott ideiglenes válasz, miszerint a szociális-kulturális reprodukció elmélete túlzottan determinatív, az aktív szubjektum konceptualizációjára és integrációjára koncentrált. A tevékenység és a hegemonia az aktív szubjektum képében összegeződik, amely állandó harcban áll a strukturált és strukturáló ellentmondásokkal. Ezek a harcok az ellenállás és az alkalmazkodás dinamikus, de szisztematikus mintáit hozzák létre (lásd például *Aggleton* 1987; *Anyon* 1983; *Chisholm* 1987; *Connell és mások* 1983; *Gintis-Bowles* 1981; *Giroux* 1983; *Kelly-Nihlen* 1982). E folyamatok értő interpretációja megköveteli a szisztematikus elemzést, amely arra irányul, hogyan megy végbe a szociális-kulturális újratermelés, hogyan vált formát és hogyan modelleződik újra – és nem egyszerűen arra, hogy kinek az érdekében játszódnak le ezek a folyamatok. Olyan ifjúságkutatásra van tehát szükség, amely az egyének, a társadalmi pozíciók, az életkeretek, a stratégiák és a következmények teljes körét öleli fel. Cseppet sem kevésbé szükséges azonban az ifjúságkutatás, amely képes olyan strukturális alapelvek felismerésére, amelyek segítségével egyéni életutakra szociológiai magyarázatokat ad.

2.3. IFJÚSÁGI ÁTMENETEK ÉS TÁRSADALMI REPRODUKCIÓ

Mind a strukturáló alapelvek, mind pedig kölcsönös összefüggéseik elemzése során szükséges a történetileg specifikus beágyazás és a holisztikus, időbeni kontextusba helyezés. A szociális-életrajzi átmenet fogalma eszközt kínál a két nyomvonal egyesítésére.

Nem tekinthető csak a véletlenek egybeesésének, hogy a brit ifjúságkutatás soha nem tudta magát független szakterületként megalapozni, ugyanakkor pedig az ifjúságkutatók egy sereg elkülönült szakma vitapozícióiban találják magukat. A társadalomtudományi szakterületek konceptuális rendező elveinek rendszerében az, ami korábban a társadalomszervezet (társadalmi osztály, bürokrácia ...) és a társadalmi intézmények (család, oktatás ...) tanulmányozásának minősült, elsőbbséget élvez a szociális élet – társadalmi életrajzhoz és életciklushoz kötődő – időbeli elrendezéséhez képest. (A gyermek fejlődése a pszichológiában kivétel, de a modern ifjúságkutatás számára nem hasznosítható. Vö. *Walkerdine* 1987) Más szóval: az elméleti utalásoknak egy olyan keretét részesítettük előnyben, amelyik kedveli a „szociális élet” feltételezett területeinek horizontális tagolását. E tagolások elméleti indoklásai és csomópontjai nagyfokú változatosságot mutatnak. Bár az egyéneket lényegében úgy tekintik, mint akik életük különböző pillanataiban e területeken haladnak át és tevékenykednek, az analitikus perspektíva azonban inkább az elszigeteltséget hangsúlyozza, a szigorú egymásra következőt, nem pedig a viszonyulást és az élmények szinkronitását. (Hasonló megállapításra jut *Kohli* 1986-ban.) Ez a horizontális elrendezés azokat az axiomatikus jellegű tagolásokat követi, amelyek a köz- és a privátszférák, a termelés és az újratermelés szférái között léteznek. Ezzel egyidejűleg a társadalomban elfoglalt helyek, illetve az életkeretek közötti átmenetek „alulexponáltak”. Ezeket a különbségtételeket az ifjúsággal foglalkozó tanulmányokban is használták. Az ezekben található elemzések olyan tendenciát mutatnak, hogy kereteiket úgy alakították ki, hogy összegezhetőek legyenek a nemnek az osztály szerepe alá rendeléséből eredő következményekkel. A későbbiek során az ifjúságnak mint életszakasznak meglehetősen statikus és izolált képe alakult ki. Az, hogy elhanyagolták az összefüggések – az életciklusban megalapozott – vertikális keretét, megnehezítette a generációt társadalmilag strukturált élmény-kategóriaként való megragadását. A nemek közötti különbség klasszikus példája annak, hogy az elemzésben a vertikális és a horizontális szempontot integrálni kell. Teljesen világos, hogy a nők és a férfiak szociobiográfiai elhelyezkedései és mozgáspályái sem materiális, sem pedig normatív értelemben nem hasonlíthatnak egymásra. Ha – mint például a serdülő lányok tanulmányozása során – a nem és a generáció szempontjait egyesítjük, a termelési és a közsférára egyaránt koncentrálnak, elsődlegesen horizontális értelmezési keret menthetetlenül elégtelennek tűnik.

Nem azt mondom, hogy a vertikális értelmezési keretekkel kell felváltani a horizontálisakat, hanem azt, hogy az ifjúságkutatásnak a kettőt együtt kell alkalmaznia. Ha ezt a struktúrát képzeletben egy, az időben és a térben mozgó Rubik-kockaként szemléljük, akkor a jelenkori ifjúságkutatást az alsó sorok és oszlopok határolta „ha-

sábokban” látjuk elhelyezkedni. Az ellentmondások és a feszültségókok azonban leginkább a hasábok metszéspontjaiban láthatók és tapinthatók ki: az aktív szubjektumnak a csomópontok kedvező kialakítására nézve kell megoldási stratégiákat találnia és alkalmaznia. Az ifjúságkutatás számára az átmenet fogalma éppen ebben az értelemben termékenyítő hatású. Egész egyszerűen: az oktatás és a foglalkoztatás, illetve a gyermekkor és a serdülőkor közötti összekapcsolódó érintkezési felületeket kell megtenni a társadalmi-kulturális újatermelés – mind ereje, mind sebezhetősége szempontjából kritikus jelentőségű – centrumává. (Chisholm 1987) Az ifjúságkutatás számára ebben az esetben feladatként jelentkezik az, hogy kimutassa, hol helyezkednek el a válaszfalak és a metszéspontok, és hogyan közelítik meg és hogyan befolyásolják a maguk céljaira az aktív társadalmi szubjektumok ezeket a csomópontokat. E kutatási feladat számára így a társadalmi életciklus válik a középszintű elemzés terepévé. (Hasonló – Bourdieu társadalmi tér-fogalmára alapozott – megközelítéssel találkozhat az olvasó Engler 1990-es tanulmányában.)

Az Egyesült Királyságban még előttünk áll az „ifjúság” és az „ifjúsági életszakasz” fogalmának újragondolása. Valószínűleg azért, mert a fiatalokat alapvetően nem egyetemes kategóriaként kezelik. Vagyis: az ifjúsági frakciók közötti különbségeket úgy tekintik, mint amelyek túlsúlyban vannak a hasonlóságokhoz képest. Az ifjúság életciklus szerinti standardizálása esetében problémát okoz a nemek szerinti specifikus elemzés. A serdülőkorral foglalkozó társadalomtudományi szakirodalom például hajlamos arra, hogy a férfiak szociális életciklusát vegye mintának, kiindulópontnak. Gyakorlati szempontból nézve figyelemre méltó, hogyan ágyazódik be ez az androcentrizmus a társadalom azon intézményeinek és szervezeteinek struktúráiba, amelyeken keresztül a fiatalok útja vezet. A középfokú oktatás és a szakmunkásképzés szervezete például sokkal kevesebb összefüggést mutat a lányok szociális és egyéni fejlődési pályáival, mint a fiúkéval. A lányoknak éles és döntő harcokat kell megvívniuk olyan kikerülhetetlen konfliktushelyzetekben, amelyeknek a modern patriarchátus teszi ki őket egy olyan életszakaszban, amelyben rendkívül sebezhetőek. E küzdelem kimenelete később nehezen módosítható életpályákra tereli őket. (Lásd ennek kapcsán a koedukációról folyó vitát például Deem 1984; Mahony 1985; az NSZK-ban Faulstich-Wieland 1987; Hurrelmann 1986; Metz-Göckel 1987.) A harc végkimenetelének szempontjából kedvező következtetésre juthatunk: a szociális életciklus szabványtalanítása vagy az ifjúsági életszakasz destruktorálódása a lányok számára előnyös hatást fejthet ki. Sajnos nem állnak rendelkezésre megfelelő adatok, amelyek ezt az állítást alátámaszthatnák. Cseppet sem világos, hogy az „intézményesült életciklus” egészében véve hogyan befolyásolta és befolyásolja a lányok és a fiúk életét. Ennél fogva nyitott kérdés marad, hogy „szabványtalanodási” vagy „újraszabványosítási” folyamatokkal állunk-e szemben. Mindenesetre az ifjúságról vallott felfogásunkban a lányok „helyét” mindmáig nemigen sikerült megtalálni. Amíg ez az integrálatlanság meg nem oldódik, az ifjúsági életszakasz általános destruktorálódásáról szóló téziseket korainak kell minősítenünk, és nem sok jóval kecsegtetnek.

3. FIATALOK ÉS SZOCIÁLIS VÁLTOZÁS: TRENDEK ÉS KILÁTÁSOK

3.1. ÁTTEKINTÉS

A brit ifjúság egy olyan társadalom tagja, melyet továbbra is az osztály – nemi és etnikai –, növekvő mértékben a területi különbségek mentén strukturált egyenlőtlenségi rendszerek jellemeznek. Az oktatás és a munkába állás közötti átmenetek (ezidáig) a kötelező iskoláztatást (jelenleg 16 éves korban) befejező többségre nézve rögtön a végzés után léptek az intézményes működés szakaszába. Ennek következtében a végzős növendékek jelentős hányada alig vagy egyáltalán nem rendelkezett piacképes képzettséggel. Gazdasági szempontból – eltekintve a háború utáni fellendülés évtizedeitől – ez a többség egy sajátosan ifjúsági munkaerőpiac kereteibe tagozódott be egészen addig, amíg el nem érte a felnőtt – és főként önállóan kereső – dolgozó státuszát. Ez idő alatt akár részesültek valamiféle formális vagy informális képzésben, akár nem, az olcsó és alacsonyan kvalifikált munkaerő szerepét töltötték be, akiket nemcsak munkaadók, hanem a felnőtt munkavállalók is az ennek megfelelő attitűdökre és magatartásra szocializáltak.

Kulturális szempontból e század során (és különösen az ötvenes évektől kezdődően) a fiatalok az identitás megválasztása és az önkifejezés terén jelentékeny autonómiára tettek szert. A szülőktől való prolongált függőség azonban soha nem volt jellemző a brit ipari társadalomra, az annak többségét képező munkásosztályra pedig különösen nem. A század nagyobbik részében az ilyen családok a gazdasági kooperáció stratégiáját kényszerültek követni. A családtagok fizetésüket beadták a közös kasszába, amelyből az erőforrások, szükségleteik és státuszuk arányában részesültek. Ez a megoldás bizonyos típusú családoknál ma is megtalálható (lásd *Allatt–Yeandle* 1986), de ez nem olyan jellegű gazdasági függőség, mint amilyen értelemben a fogalmat ma a fiatalokkal és szüleikkel kapcsolatban használjuk. Míg kulturális szempontból a fiatalok többsége valószínűleg kölcsönös segítségen és lényegében érzelmeken alapuló kapcsolatban állt szüleivel, az elvárás az volt velük szemben, hogy gazdaságilag és társadalmilag váljanak önállóvá, miután kötelező iskoláztatásukat befejezték.

E minták terén mindig is voltak osztály- és nemi különbségek. Az ifjúsági életszakasza a jobb módúak számára kitolódott, a lányok számára pedig másként alapozódott meg. (Hasonlóképp lényeges peremfeltételek érvényesek az ifjúsági átmenet mintái tekintetében az etnikai kisebbségek és faji csoportok között és azokon belül is, jóllehet erről még ma is meghökkentően keveset tudunk.) Mindazonáltal a szülőknek a gyermekeik anyagi támogatására vonatkozó törvényes kötelezettsége azok 16. életévének betöltése után gyorsan enyhül, még akkor is, ha az oktatás- és szociálpolitikai irányelvek és a gyakorlat mindinkább az erre vonatkozó szülői szándék változatlanágát feltételezik. Az ilyen feltevéseket sem a szülők, sem a fiatalok nem hajlandók jogosnak elfogadni.

Így tehát – summa summarum – az „ifjúság” az Egyesült Királyságban nem minősül egységes vagy homogén kategóriának; a fiatalokat kulturálisan ugyan autonómnak tekintik, többségük azonban gazdaságilag sebezhető; az „ifjúság” mint életszakasz mindeztáig igen rövid periódus volt (még az egyetemi hallgatók is legkésőbb 22-23 éves korukban a munkaerőpiacon találták magukat). A hetvenes évek közepe óta az ifjúsági munkanélküliség rendet vágott a fiatalok soraiban, kettétört pályákat, erős kiábrándultságot és parázsló haragot hagyva maga után. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy „a társadalomkutatás kevés ágazata volt tanúja az események olyan gyors alakulásának, mint az, amelyik az ifjúsági munkaerőpiaccal és az ifjúsági munkanélküliséggel foglalkozik.” (Solomos 1985, 345.) Sok szempontból ez alapozta meg az ifjúságkutatást, s ehhez kapcsolódtak az iskoláztatás struktúráival és folyamataival foglalkozó, az átmenetekkel és a társadalmi újratermeléssel összefüggő vizsgálatok is. Az itt rendelkezésre álló anyag felerészben kvantitatív jellegű, felerészben országos keresztmetszetet ad, de mindinkább arra törekszik, hogy egyaránt felöleljen kvalitatív, kvantitatív és longitudinális adatokat. A *Skót fiatalok* című vizsgálat 1971 óta rendszeresen gyűjtött elsősorban kvantitatív információkat az ifjúsági átmenetekről, Angliára és Walesre vonatkozólag azonban az *Ifjúsági kohorszvizsgálat* és az *ESRC 16-19 kezdeményezés* csak most kezdi gyűjteni az ilyen jellegű alapadatokat.

A fiatalokkal foglalkozó brit empirikus kutatás erejét az utóbbi évtizedben annak köszönhetette, hogy éles különbséget tett a mind finomabban elkülönülő társadalmi csoportok sajátos realitásai és tapasztalatai között; és míg sok fiatal hosszú időszakokra súlyos és gyakran az egyénekre is rombolólag ható társadalmi és gazdasági hiányszituációkban találta magát, a vizsgálatok képesek voltak a fiatalok egyfajta, a kiútkeresés során megnyilatkozó agilitásának és rugalmasságának a megragadására. Ebből következően pedig az a gyengéje, hogy vonakodik olyan – az ifjúságra vonatkozó – általános megközelítések kidolgozásától, amelyek a társadalmi változások makroszociális elemzésével párosulnak; valamint az, hogy empirikus bázisa továbbra is egyenetlen. A különböző középosztályi frakciókból származó, valamint a 20 év fölötti, illetve a felsőoktatásban és a szakképzésben tanuló fiatalokról való tudásunk jelenleg gyér és/vagy jelentősen idejét múlta.

Még ma is viszonylag keveset tudunk a fiatal nőkről és az etnikai/faji kisebbségek ifjúságáról, arról pedig végképp keveset, hogy a főbb szociális különbségek anyagi és kulturális szempontból hogyan kapcsolódnak össze.

Az előrejelzés a társadalomtudományokban természeténél fogva igen kockázatos tevékenység. Ismeretelméleti okokból kétes hírneve is van, azonban a társadalmi változások irányainak és következményeinek bárminemű számbavétele elkerülhetetlenül maga után vonja, hogy változó megbízhatóságú bázisról kiindulva magyarázó extrapolációkat végezzünk. Melyek a brit társadalom és gazdaság fő vonásai a hetvenes évek közepe óta végbement fejlődés fényében? Milyen következményekkel járt és fog ez járni feltehetőleg az ifjúság mint „társadalmi állapot” számára?

3.2. DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

Ha „a gyermek az ipari társadalom minőségi terméke” (Halsey 1986, 113.), akkor a kereslet felülmúlni látszik a kínálatot: 1987 és 1995 között a 16-19 évesek létszáma az Egyesült Királyság népességén belül 25%-kal fog csökkenni (LMQR 1988. július). Akárcsak más hasonló európai országok, Nagy-Britannia lakossága is gyorsan öregszik, és a 20. század népesedéstörténetében megfigyelhető korosztályok közötti aránytalanságok egy évtizeden belül tovább gyorsítják majd ezt a változást. Ennek nagyjelentőségűek a kihatásai az összes korcsoportra és egy sereg társadalmi és intézményi megoldásra is. Az ifjúsági munkaerőpiacon a kínálattal szemben a kereslet javára történő rövid távú arányeltolódás máris kezd bizonyos visszhangot kiváltani. Csakugyan, e vonatkozásban bizonyos tervezési abszurditások kerültek a felszínre: az utóbbi időben az egészségügyi hatóságok azt tervezik, hogy 1995-re minden második, öt vagy ennél több jó GSSE-érdemjeggyel rendelkező, 16-17 éves végzős lányt alkalmaznak! E forgatókönyv szerint az ifjúsági munkanélküliség minden külön erőfeszítés nélkül is eltűnne. Ennek ellenére a 16-19 évesek oktatásának és képzésének átszervezése, különösen az YTS bevezetése máris átalakította az ifjúsági átmenetek természetét és időbeli ütemezését. Mindazonáltal nem világos, hogy a demográfiai tényezők a munkaerőpiacon a fiatalok javára fejtik-e majd ki hatásukat, tekintve, hogy a foglalkoztatás általános szintje semmilyen komoly fejlődésnek nem adja tanújelét, valamint, hogy a fiatalok valószínűleg más csoportokkal is versenyeznek majd. Az egészségügyi hatóságok most felülvizsgálják terveiket. Nemcsak fiatalok alkalmazására számítanak, hanem felnőttekre, valamint olyan nőkére is, akik a gyermekük nevelése miatt kiestek a munkából, majd újból visszatérnek az ápolónői hivatáshoz.

3.3. TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS KULTURÁLIS TÖKE

Az Egyesült Királyságban (mint ahogy más, hasonló társadalmakban is) a jövedelem és a vagyon elosztását továbbra is elsősorban az egyenlőtlenségek jellemzik, Halsey (Halsey 1988, 29. old.) sikerrel mutatta ki, hogy a hetvenes évek közepétől a jómódú többség és a leszakadt kisebbség közötti különbségek csakugyan elmélyültek. A szegénység egyre terjedt: 1983-ban a brit lakosság 36%-a élt olyan vagy ahhoz közeli szinten, hogy segélyekre szorult. A „két ország” mindinkább lakóhely szerint is elkülönül: a többoldalúan depriváltak mindinkább romló körülmények között a belvárosban rekednek, míg azok, akik ezt anyagilag megengedhetik maguknak, a külső városrészekbe költöznek (a Hűség a Városhoz bizottság jelentését idézi: Halsey 1988, 29.). Az életlehetőségek és az életszínvonal terén megmutatkozó regionális lejtő termelte ki az ún.

„Rózszaország jelenséget”.¹ Ennek még elfogadható hátrányát a Közép-Londonból gyorsvasúton ingázással töltött idő jelenti, jelenleg Grantham és Doncaster irányába, ahol a jobb életminőséget a vidéki és falusi Angliában keresők olcsóbb áron vásárolhatnak házakat, és naponta járnak be jól fizető londoni munkahelyekre. Ugyanakkor a helybéli lakások a helyi, első lakáshoz jutók – többnyire huszas éveikben járó, saját otthon megteremtésével kísérletező fiatal házaspárok – kölcsönfelvételi kapacitását meghaladó magasságokba szöknek. A nagyon fiatalok és az öregek közül egyaránt rekrutálódó egyszemélyes háztartások aránya országsszerte növekszik: az 1971-es 17%-hoz képest 1983-ban 23% volt. A munkát kereső fiatalok nagy létszámban áramlanak a nagyvárosokba, főleg Londonba. London lakásállománya összességében jóval az átlag alatti komfortfokozatú, laksűrűségi indexe pedig a legrosszabb. Korlátozott anyagi erőforrásokkal bíró egyedülálló fiatalok számára a privát lakások bérlete túl magas, az önkormányzati lakásokhoz való hozzájutás pedig nehéz, s így a belső kerületekben az ifjú hajléktalanok száma egyre növekszik (lásd még *Liddiard-Hutson* 1989-es tanulmányát a walesi hajléktalanokról).

A huszadik századi mobilitási rátákról és mintákról rengeteg kutatási eredmény áll rendelkezésünkre. Ugyancsak Halsey állapította meg, hogy a modern Nagy-Britanniában egy önreprodukáló, „megállapodott munkásosztály” egy „feltörekvő középosztállyal” párosul. Bár a foglalkozási szerkezet hagyományosan középosztályi (vagyis alkalmazotti és afölötti) szektorai nagymértékben kibővültek, az alapul szolgáló mobilitási minták nem változtak: a relatív mobilitási esélyek változatlanok vagy egyre inkább egyenlőtlenekek, a felfelé irányuló mobilitás abszolút rátái növekszenek. A társadalmi osztályháttértől meghatározott relatív iskoláztatási esélyegyenlőtlenségek szintje megmaradt; a nemi egyenlőtlenségek csökkentek, ha a teljesítmény és a bekapcsolódás szintjét mérjük, ha azonban a bekapcsolódás mintáit (és ezek munkaerőpiaci következményeit) vesszük szemügyre, nem láttunk csökkenést. A nyolcvanas évek közepén a szakok megválasztása terén a nemek között meglévő markáns különbségek továbbra is fennállnak. A fiatal nők a nyelveket, a szociális és üzleti ügyintézkést, a kreatív művészeteket, a biológiát és az egészségügyi szakmákat választják, a fiatal férfiak pedig a matematikát, valamint a műszaki és a természettudományokat. Míg a 16. életév fölött a lányok 41%-a, a fiúknak azonban csak 31%-a választja a főiskolai továbbtanulást, a 18. életév betöltése után a továbbtanulási szándék terén a nemi különbségek továbbra is fennmaradnak: a legmagasabb szintet, az egyetemet a fiúk nagyobb arányban választják (*Ifjúsági Kohorszvizsgálat, 2. rész*, 1989). Évtizedes hagyomány, hogy több lány tanul tovább a felsőoktatásban, mint fiú, ennek azonban az volt az oka, hogy a 16 év fölötti lányoknak kevesebb lehetőségük volt szakmát tanulni. Az YTS bevezetése ezt az alapszituációt nem változtatta meg, és azon belül sem idézett elő elmozdulásokat, s így a lányok továbbra is az elnőiesedett foglalkozási szegmensekben és (a mindkét

¹ Lefordíthatatlan szójáték: a „Rest of the South East land” – „Délkeleti Részterületek” – szavak kezdő betűi adják ki a „Roseland” – „Rózszaország” – nevet (a ford.).

nembeli ázsiai és fekete fiatalokkal együtt) a kevésbé keresett főiskolai kurzusokon zsúfolódnak össze (lásd *Cockburn* 1987; *Clough és mások* 1988; *Courtenay* 1988). Nincs hiány olyan tanulmányokban, amelyek azt mutatják be, hogy hogyan alakul az oktatás gyakorlata, és végső soron hogyan válik a lányok hátrányára az iskolából a munkaerőpiacra való átmenet során, bár kellő terjedelem híján ennek bővebb kifejtésére itt nincs mód (lásd azonban: *Barton-Walker* 1983; *Carby* 1982a; *Fuller* 1980; *Mac an Ghaill* 1989; *Troyna* 1987).

Ha az oktatás és az osztályhátter kapcsán visszatérünk a társadalmi mobilitás témájára, amelyről a legtöbb kutatási eredmény áll rendelkezésre (mégha ez csaknem teljes egészében a fehér férfiak helyzetére korlátozódik is), a jövőre vonatkozó értelmezési nehézségek nyilvánvalóvá válnak. Az eredményekből kimutatható, hogy „a nemzedékek társadalmi újratermelése nem más, mint a kulturális tőke hierarchiájának újratermelése” és az, hogy elmozdulás történt az anyagi tőke transzmissziójáról a kulturális tőke transzmissziójára (*Halsey* 1986, 115.). Ez semmiképpen nem jelent nyitottabb társadalmat a többség számára, akikre a családi státusz intergenerációs kontinuitásának elve vonatkozik. Bár az iskolai sikerek javítják a munkásosztály mobilitási esélyeit, az sem tagadható, hogy jelenlegi középosztályunk többsége nem járt magániskolába vagy egyetemre, vagyis társadalmi státuszát nem kiváló iskolai bizonyítványokhoz és címekhez jutva szerezte, illetve tartotta meg. Ez pedig teljesen eltér az osztályalapú egyenlőtlenségektől, amelyek az iskoláztatás folyamatában a munkásosztálybeli gyerekek és fiatalok kiszелеktálása irányában hatnak. Az iskolai végzettség önmagában véve egyelőre még nem tekinthető a brit osztályviszonyok reprodukciójának kulcs tényezőjeként. Ez azt mutatja, hogy az ifjúsági életszakasz jövőbeni kiépítésére vonatkozó előrejelzések során a kulturális tőke fogalmának a végzettséget vagy kvázi végzettséget igazoló bizonyítványok és címek megszerzésére történő lefordítása igencsak félrevezető lehet, legalábbis Nagy-Britanniára nézve. *Raffe és Courtenay* jellemzése szerint (*Raffe-Courtenay* 1988) a skót oktatási rendszer közelebb áll a versenymobilitási modellhez, mint az angol vagy a walesi, és így bizonyos vonatkozásokban inkább hasonlít az NSZK oktatási rendszerhez. A fiatalok közötti különbségek kialakulásának mintái azonban rendkívül hasonlóak a két országban. „Az »ifjúság« – amely távolról sem homogén társadalmi csoport – sorsa és esélyei a területtől, a nemtől, a társadalmi és etnikai háttértől és az iskolai előmeneteltől függően különböznek” (*Raffe-Courtenay* 1988, 39.).

Ahol az esélyek „kellően” egyenlőtlenek, ahol egyes családok és csoportok kulturális tőkéjének általános társadalmi vagy piaci beválthatósága csekély, ott nehéz belátni azt, hogy ezek a szülők miért áldoznának továbbra is arra a versenyfutásra, amelyet gyermekeik a bizonyítványokért folytatnak. Az NSZK-tól eltérően Nagy-Britannia soha nem építette ki az oktatási/képzési és a munkaerőpiaci/foglalkozási szegmensek szintjeit és típusait intézményesen összekapcsoló átfogó rendszerét (lásd: *Helga Krüger* 1990-es tanulmányát). Más szóval: a formális minősítések a képesítések megszerzésének és a foglalkozások gyakorlásának csak egy részét szabályozzák, főként a szakmai

hierarchia csúcsain. Lehet érvelni amellett, hogy az oktatás és a képzés terén jelenleg végbemenő szervezeti változások bátorítónak hatnak majd a szülőkre és a fiatalokra, hogy addig és olyan keményen versenyezzenek, ameddig és ahogyan csak tudnak. Ez azonban azt feltételezi, hogy a legtöbb szülő és a legtöbb fiatal már nem próbálkozik elég keményen és elég hosszú ideig. Márpedig ők próbálkoznak, de egész egyszerűen kifogynak a továbbhaladáshoz szükséges pénzből (és akkor még nem is beszélünk a kulturális tőkéről), és a lehetőségek semmilyen értelemben sem kielégítőek. Összefoglalva: „egyértelmű, hogy a jelenlegi folyamatok növekvő társadalmi különbségekhez és növekvő társadalmi igazságtalanságokhoz vezetnek. Nemcsak a jövedelem elosztása, hanem a munkamegosztás terén is egyre meredekebbé válik a társadalmi lejtő” (Watts 1987, 9.).

3.4. MUNKÁVAL KAPCSOLATOS ÉRTÉKEK ÉS MUNKAMEGOSZTÁS

Az órabéres munkások növekvő túlóráiról szóló statisztikáktól eltekintve nem sok információval rendelkezünk, de megalapozottnak tűnik a feltételezés, miszerint a brit gazdaság 1979 óta folyó talpra állításának módszere nemcsak komoly munkanélküliséget okozott, hanem a foglalkoztatottak túlmunkáját is jelentősen megnövelte. Ez részben a krónikus alulfoglalkoztatottság következménye – különösen, bár nem kizárólag a közszférában –, valamint azé, hogy a munkavállalói közvélemény a munkásfelvétel és az állásigények terén hasonul a munkaadókéhoz. Nem világos, hogy az értékek megváltozása önállóan vagy más tényezőket követve következett-e be. A „munkaalkoholisták” és a gyakran hosszú időre kedvüket veszített munkanélküliek közti szakadék máris észrevehető. Paradox módon – bár távol vagyunk attól, hogy a fellendülés és a technológiai innováció mindenki számára a munkák újraelosztását és több szabadidőt eredményezzen – a munka és a szórakozás közti különbség mindkét csoport számára eltűnően van.

Az ifjúságkutatás a fiataloknak eme változásokra adott válaszáról vajmi keveset tud. Willis egy, a nyolcvanas évek közepi wolverhamptoni helyi politikai gyakorlatról szóló tanulmány alapján (Willis 1986) kimutatta, hogy a hosszú távú ifjúsági munkanélküliséget követően megszakadt átmenetek társadalmi és kulturális jelentősége óriási. Óvatosan felveti azt a kérdést, hogy vajon az érintett fiatal generációk a hetvenes évek közepétől kezdve nem egy olyan új, társadalom alatti osztály² csiráit képezik-e, amely az eljövendő évtizedek során alakul majd ki a brit társadalomban? A Wolverhamptonról készült tanulmány azt mutatja, hogy a hosszú ideje munka nélkül levő fiatalok ugyanolyan jellegű fogyasztási cikkek és szabadidős tevékenységek iránt érdeklődnek, mint munkaviszonyban levő kortársaik, az ezekhez való hozzájutásuk sokkal korlátozottabb. Nyilvánvaló, hogy a pénzhányag nagymértékben korlátozza az utazást (még helyben is) és a nem ingyenes szabadidős szolgáltatások elérését; a munkanélkü-

---

² Az underclass magyar megfelelőjének Erdei Ferenc kifejezését használtuk (szerk.).

li fiataloknak azonban sokkal több ideje van, mint dolgozó kortársaiknak. Mégis, többségük erősen izolálódott, sok időt töltött otthon, és többnyire „ugyanazt” csinálta, azaz TV-t nézett és zenét hallgatott. Nagyon ritkán vették igénybe a helyi szórakozási lehetőségeket, és az önkéntes vagy politikai tevékenységekben való részvételük is igen csekély volt. Az udvarlási minták – főleg a fiatal férfiak esetében – megváltoztak: ritkábban volt barátnőjük, és ha volt, kevesebbszer találkoztak vele. Beuret és Makings egy 16 és 25 év közötti, munkanélküli fiúpartnerrel rendelkező fodrászlánycsoportról szóló tanulmányában (*Beuret–Makings* 1987) érzékletesen ábrázolja a barátnők által alkalmazott bonyolult stratégiákat és manipulációkat, melyek barátjuk szalonképeségének „megőrzését célozzák”. E társadalmi csoportok (és sok más csoport) számára még ma is az a normatív elvárás, hogy az együttjárás költségeinek nagyobb részét a fiú fedezze. Ez általában azt jelenti, hogy neki van több beleszólása abba, hogy hova menjenek és mit csináljanak, és helyenként ő hozza meg (és finanszírozza) a „rongyrázást” szolgáló döntéseket. E tanulmány szerint a lányok nagy erőfeszítéseket tettek, hogy leplezzék: ez a minta megfordult. Érdekes módon a kutatók azt feltételezik, hogy ez a helyzet gyengíti a női függőségi szindrómát – amely rendszerint az udvarlás anticipatorikus szocializációs funkciójának tartozéka –, mégha a konvenció nyílt megkérdőjelezéséről nincs is szó. Willis Wolverhampton-tanulmányának tanúsága szerint a munkanélküliség élesebbé tette a nemi különbségeket a tevékenységi minták terén: a fiatal férfiak inkább a „látványos” ifjúsági kultúrákban involválódtak, a fiatal nők élete pedig növekvő mértékben az otthonra és a családjuk, illetve barátjuk/partnerük számára végzett házimunkára korlátozódott.

Valamennyi, az ifjúsági munkanélküliekről szóló tanulmány megerősíti, hogy az ifjú állástalanok hajlamosak önmagukat okolni, amiért nem sikerült munkát találniuk, és a munkanélküliségnek önbecsülésükre tett hatásától függetlenül továbbra is magasra értékelik a munkát, mint az élet fontos részét, amelyből nem akarnak kirekesztődni. Önmagában véve egy állás lehet előnyös vagy előnytelen, de csak egy „rendes állás, rendes fizetéssel” biztosít belépőt a felnőttkorba és a fogyasztói társadalomba. A közvélemény által preferált munkaközpontú és kompetitív értékeket tekintve ez nem meglepő, jóllehet azt nem tudjuk, hogy a tanuló és dolgozó fiatalok nagy csoportjai ténylegesen mennyire tették magukévá a „yuppie”-típusú értékeket. Aggleton közép-osztályi háttérű főiskolai hallgatói (*Aggleton* 1987) a szó itt használt értelmében nyilván nem voltak „yuppie”-nak tekinthetők, bár életfelfogásukban megmutatkoztak az individualizáció jelei: az autentikus mintakövetés személyes és személyközpontú jellegét hangsúlyozták, és ennek megfelelően elzárkóztak a kollektív kulturális és politikai gyakorlatok által kínált minták követésétől. Aggleton szerint ez a szülőktől kapott kulturális hatások formája és nem pedig a tartalma. Ezenkívül az ilyen hallgatók teljesítménye a 18. életév fölött visszaesett, vagyis az „elvártnál” rosszabbul szerepeltek vizsgáikon. Ez nemcsak arra utal, hogy a családi környezet és az iskolai előmenetel korábban nem várt módon hathat egymásra, hanem arra is, hogy a jó tanulást és a „yuppie”-ságot egyaránt favorizáló kulturális frakciók egészen sajátosak lehetnek.

Ha egyáltalán van ilyen jelenség, az alighanem leginkább ama fiatal londoniak se-regében található, akik az üzleti negyedben és környékén találtak jövedelmező munkahelyet. Érdeemes megemlíteni, hogy a pénzügyi szolgáltató szektorban a viszonylag alacsony képzettségű fiatalok is egészen jól kereshetnek. Ez a jelenség merőben eltér a magasabban képzettek menedzseri-értelmiségi szintű „yuppie”-ságától. Képtelenség megmondani, hogy az ilyenfajta értékek és a hozzájuk kapcsolódó életstílusok mennyiben tekinthetők a jövő előjeleinek az ifjúság egésze és csoportjai vonatkozásában.

3.5. A MUNKA JÖVŐJE

A posztindusztriális társadalom jövőjéről és a társadalmi munkamegosztásról széleskörű tudományos vita folyik, Nagy-Britannia azonban még ma is a munka fogalmáról folyó társadalmi-politikai vita színtere, amely a fejlett társadalmak strukturális munkanélkülisége, technológiai innovációja és jövedelemelosztása fényében zajlik. A Watts által felsorolt scenáriók itt hasznos értelmezési keretet kínálnak (Watts 1983; Watts 1987). A munkanélküliség scenáriójában Nagy-Britanniában a hetvenes évek során kialakult „két ország”-modell továbbra is fennmaradna egy, a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerőtartalékkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a scenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalóak. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás pedig robbanó hatású, mivel az etnikai, faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább és érthető módon hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményszerített rasszizmusnak tulajdonítani (lásd Willis 1986; a témához kapcsolódó komplexitások megértéséhez pedig lásd Gilroy-Lawrence 1988; Solomos 1988).

A szabadidő megnövekedésének scenáriója letörölné a stigákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új „dologtalan” szabadidős osztály alapját képeznék. Nem sok ki-látás vagy bizonyíték van arra, hogy akár az alulprivilegizált, akár a „sikeres” brit ifjúság ebbe az irányba mozdulna el. A foglalkoztatási scenárió a munkalehetőségek, a státuszok és az ezekhez kötődő jövedelmek egyenlőbb elosztását vetíti előre. A munkascenárióból a munka fogalmának olyan átfogalmazása következik, hogy az egyenjogú részekként magába foglalhassa mind az oktatási/képzési rekreációs ciklusokat, mind pedig az ún. „nem termelő munkákat” (családban végzett, illetve önkéntes munka). Watts szerint Nagy-Britannia túl messzire ment el a munkanélküliségi scenárió felé vezető úton ahhoz, hogy a foglalkoztatási scenárió felé vegyen irányt. Ő a munkascenárió felé való haladást preferálja, amelynek alapját a garantált alapjövedelemhez való alanyi jogosultság képezné.

Az Egyesült Királyság jelenlegi társadalmi-politikai helyzetét tekintve nem kedvező a széljárás a belátható jövőn belüli irányváltás számára. Tanulságos az NSZK-val való összehasonlítás. Megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy Nyugat-Németország ugyanezen idő alatt szintén a munkanélküliségi scenárió követé, a következmények

azonban valamivel enyhébbek voltak. Az államháztartás és a kiadások terén követett hasonló politikai vonalvezetés ellenére sikerült a munkanélküliséget feltartóztatni és lokalizálni. Az oktatás/képzés és a munkaerőpiac közti átmenetek sokkal magasabb szinten szabályozott mechanizmusai és a makroszinten kiépült szakmunkásoktatási/képzési szektor különösen fontos szerepet játszott a tömeges ifjúsági munkanélküliség mértékének és következményeinek visszaszorításában. Ez nem jelenti azt, mint ha a Nagy-Britanniában evidens társadalmi-gazdasági polarizációs folyamatokhoz hasonlóak nem vertek volna ugyancsak gyökeret, de ezek kevésbé voltak súlyosak. E fejlődési pálya következményei csak mostanában válnak egyértelműbbé (így például az 1989-es helyi és Európa-tanácsi választások eredményeinek polarizálódása, a városi lakáshelyzet válsága). Elmondható, hogy az NSZK számára még nem késő irányt váltani akár a foglalkoztatási, akár a munkaszcenárió felé, és csakugyan, a jelenlegi társadalmi-politikai viták éppen ezt a kérdést vetik fel. Jelenleg nem lehet tudni, hogy ez a vita hogyan végződik. A pártokon belül, illetve a döntéshozók, a munkaadók és a szakszervezetek között nem nagy az egyetértés.

Spekulatív módon feltételezhetjük, hogy igencsak előnyös lenne a fiatalok számára, ha akár az NSZK, akár az Egyesült Királyság lépéseket tenne a munka-szcenárió felé: a tanulás és az ahhoz hasonló tevékenységek mind a státusz, mind az ellenszolgáltatás terén relatíve felértékelődnének, a fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig megbecsültebb szerepet játszhatna. Valószínűbb azonban, hogy a társadalmi munkamegosztás szervezete továbbra is a mostanihoz nagyon hasonlóan alakul majd.

3.6. OKTATÁS ÉS IFJÚSÁG MINT KULTURÁLIS FRAKCIÓ

A kötelező iskoláztatás fokozatos kiterjedése és az azt követő oktatási formákban való fokozódó részvétel ugyanúgy jellemző a háború utáni és a jelenlegi Nagy-Britanniára, mint más országokra is. Ennek ellenére a 18. életév fölötti kohorszokon belül az egyetemre vagy képesítést nyújtó műszaki szakiskolákra felvettek aránya 1970 óta változatlanul 13% körül maradt (lásd még lejjebb). Az egész napos oktatás kiterjedése leginkább a magasabb oktatási szinteken, vagyis a képesítést még nem nyert 16-19 éves korosztály számára történt meg. Az *Ifjúsági Kohorszvizsgálat* (LMQR 1989. január) szerint 1985-ben a 17 évesek 43%-a vett részt egész napos oktatásban és további 25%-uk YTS-ben, azaz egész napos szakmunkásképzésben és oktatásban. Csak 20%-ukat foglalkoztatták teljes munkaidőben. Ez a hetvenes évek kezdetétől számítva óriási változást jelent, mely eredetileg az oktatáspolitikából indult ki, de mindinkább az ifjúsági munkanélküliség következményévé vált. A munkaerőpiaci pozíciók javítását szolgáló végzettségek megszerzése lassacskán egygyólvadt az olyan kurzusokba és tantervekbe való bekapcsolódással, amelyeket a szakmát vagy akár csak a munkahelyet találni képtelen végzettség számára létesítettek. Az YTS létrehozása ténylegesen azt jelenti, hogy a jelenlegi életkori kohorszok számára az vált mintává, hogy 18 éves koruk-

ban oktatásban vagy képzésben részesülnek. Elméletben és gyakorlatban egyaránt félrevezető lenne, ha egyenlőséget tennénk az YTS és az iskolákban, valamint a bentlakásos magániskolákban folyó, a kötelező évek utáni oktatás közé. A 16 év fölöttiek közötti különbségek továbbtanulási és társadalmi szelekciós folyamatokat testesítenek meg. Az alacsonyabban kvalifikáltak, azaz a gyengébb nyilvános vizsgaeredményekkel rendelkezők nagyobb valószínűséggel kerülnek az YTS-be, mint azok, akik továbbra is az egész napos oktatásban maradnak vagy munkát találnak. Az 1987-88-as tanév során bevezetett tantervi és értékelési reformokkal együttvéve világos az a trend, amelyik az iskolai ellátás erősebben ellenőrzött szabványosításának és a kvalifikációk szintjei és fajtái közötti különbségek elburjánzásának irányába mutat. Az új iskolai minősítési és előrehaladási formák által kijelölt, az iskolai karrierlehetőségek párhuzamos kiszélesítését eredményező fejlődés – bár még igen korai szakaszában – nemcsak az esélyek lehetséges demokratizálódását tételezi fel, hanem az oktatási/képzési rendszerekbe való bekapcsolódás egyre individualisztikusabb formáit is. Oktatási szempontból tehát minden elő van készítve ahhoz, hogy a társadalmi különbségek és távolságok termelésének és újratermelésének erősödése a kulturális tőke megszerzése és felhasználása által történjen.

Előrejelezték, hogy az egyetemi oktatás iránti relatív szükséglet ugyancsak növekedni fog: a társadalmi osztályhovatartozás és a termékenység közötti korreláció negatívból pozitívba kezd fordulni (vagyis minél magasabb társadalmi osztályba tartoznak a szülők, annál nagyobb a család szaporulata), és a foglalkozási szerkezetben végbement változásoknak köszönhetően a „középosztály” népességen belüli aránya növekszik (Coleman 1988). Az egyetemi hallgatók jövőbeli létszámára vonatkozó mostani előrejelzések a kilencvenes évek közepére 18%-os korcsoportri résztvételt jósolnak. Ha a bizonyítványok inflációja továbbterjed a felsőoktatásra is, akkor az egyetemi tanulmányok posztgraduális kiterjesztésének az Egyesült Királyságban az eddig ismertnél jóval szélesebb körben lehetünk majd tanúi – éppen akkor, amikor hasonló országok (pl. NSZK, Finnország) az egyetemi tanulmányok megkurtítására tesznek lépéseket.

Ennek ellenére csekély a valószínűsége annak, hogy a brit kultúrára jellemzővé váljon az, hogy meghosszabbodik a serdülés utáni („posztadoleszcens”) életszakasz meghosszabbodása, azaz átnyúlása a harmadik évtizedbe. Bár ha a viszonylag magas képzettségűek körében folytatódik és tovább terjed az első gyermekszülés késleltetésének tendenciája, akkor a „dinky”³-frakció kellőképpen „megszilárdíthatja hadállását”. Az USA-ban és az NSZK-ban leírt posztadoleszcens életszakasz típusok olyan feltételeken alapulnak, amelyek Nagy-Britanniában nem elterjedtek.

Az Egyesült Királyságban viszonylag kevés fiatal hosszabbította meg az oktatásban való részvételét, az egyetemi tanulmányok viszonylag hamar végetérnek, a végzetektől azt várják, hogy mihamarabb stabil karriert alapozzanak meg, és a „poszt-’68-as”

³ Lefordíthatatlan szójáték; a „dinky” kifejezés a double-income-no-kids, azaz: „két kereső gyerek nélkül” szóösszetétel kezdőbetűiből összeállított mozaikszó (a ford.).

alternatív politikai-kulturális intézményrendszer soha nem épült ki teljesen. Ennek ellenére Furlong és mások skót adatok alapján kimutatták, hogy az oktatási lehetőségek kiszélesedése a szabadidős tevékenységek terén a nemi és osztálykülönbségek csökkenéséhez vezethet (Furlong és mások 1989). Ez a felfogás implicit módon Zinnecker nézeteire hasonlít (Zinnecker 1990).

Furlong és Zinnecker felfogásával ütköző módon a jelenlegi oktatási ellátáspolitikája is ennek ellenére szintén az amerikai magánvállalkozás eladó-vevő modelljéhez közelít: az államilag finanszírozott kötelező iskolai oktatási intézmények közötti szülői választás párosulva a közép- és felsőfokú oktatás vegyes tulajdonú szabadpiacába való egyéni „beruházási kiadásokkal”. Ha a szülők továbbra is a gyermekük érdekében eszközölt beruházások fő finanszírozói maradnak, a fiatalokra fokozódó nyomás nehezedik majd e beruházások visszatérítése miatt. Ha a részmunkaidős, tanulási lehetőségekkel kombinált periférikus munkalehetőségek bővülnek, a fiataloknak nagyobb esélye nyílik az autonómiára és az átmeneteket szabályozó ágensek befolyásolására. De hogyan alakul az ifjúsági munkaerőpiac?

3.7. A FIATALOK A TERMELÉSBEN ÉS AZ ÚJRATERMELÉSBEN

Raffle skót adatok alapján azt a következtetést vonja le, hogy a munkanélküliség és a foglalkozási/ipari szerkezet módosulása nem eredményezett lényeges strukturális változást az ifjúsági és a felnőtt munkaerőpiacok közötti viszonyban (Raffle 1986; Raffle 1988a). Összességében az iskolát végzettek foglalkoztatása a gyáriparban meredeken csökkent, főleg a lányoké, mert a női munkaerő az élelmiszer-, textil- és ruhaiparban koncentráldódik, ahol a hetvenes években nagyobb volt a visszaesés, mint a szektor átlaga. 1979 óta a nemek szerinti foglalkozási és ipari szegregáció általában nőtt. Ebben az összefüggésben a hatvanas évek közepe óta és különösen 197 és '81 között az értelmiségi-menedzseri réteg sokkal gyorsabban nőtt, mint az alkalmazottaké; 1966 óta pedig az eladói személyzet létszáma abszolút mértékben zuhanásszerűen csökkent (Price-Bain 1988). Az alkalmazotti pályák elnőiesedése az ötvenes évekre nagyjából teljesen befejeződött, az eladók körében azonban az elnőiesedés csak a hetvenes évek során teljedett ki – azt követően, hogy a kiskereskedelem modernizálódott, és a foglalkoztatottak létszáma ennek következtében csökkent. Más szóval: a férfiak kivonultak az ágazatból, mihelyt a szerveződések által kínált lehetőségek és a kereskedelmi foglalkozások jellege olyan irányú változást vett, amely komplexebb és fragmentáltabb munkamegosztást tükrözött.

A nem szerinti foglalkozási szegregációs trendek fontosak az ifjúsági munkaerőpiac szempontjából, mivel a fiatalok és a nők gyakran találják magukat hasonló helyzetben. Saját kutatásom – amelyet a nyolcvanas évek közepén London viszonylag leromlott részein végeztem – azt mutatta, hogy a „kereskedősegédséget” nem tekintették nőies jellegű foglalkozásnak, jóllehet határozottan nőies karriercél volt. Más szóval:

a fiúk nem akarnak kereskedősegédnek beállni, de mind a fiúk, mind a lányok tudják, hogy a 16. életév fölött sok végzős növendék megy el kereskedősegédnek – főleg nagyáruházakba és bevásárlóközpontokba. Mindazonáltal a fiúk ezt a foglalkozást nem tekintik végleges megoldásnak – inkább ugródeszkának, amíg jobb nem kínálkozik. Az eladói állásokat a lányok sem tekintik kívánatos főcélnek, inkább visszaesésnek, miután első választásuk „nem jött be”. A különbség tehát az, hogy a lányok esetében sokkal kevésbé valószínű, hogy a későbbiekben elhagyják ezt a pályát.

Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ifjúsági átmenetek többségének kiemelkedő jellegzetessége az, hogy átmeneti intézkedésként valamilyen könnyen megszerezhető, de nem túl vonzó állás elfoglalásából áll, a kívánatosabb ágazatokba történő átmenet – mint megszokott – nemi, faji és osztálytényezők által meghatározott. Más szóval egy olyan piaci mechanizmussal van dolgunk, amely által a fiatalokra gyakorolt hatás tekintetében azt figyelhetjük meg, hogy egy olcsó ifjúsági összmunkaerőpiac fokozatosan egy sokkal rétegzetebb felnőtt munkaerőpiaccá alakul át és tagozódik szét. A kiskereskedelem, amely csak félúton van a technológiai forradalom felé, jó példát szolgáltat az ilyen jellegű stratégiai munkaerőhasznosításnak. A kiskereskedelemben alkalmazott hagyományos értelemben vett munkaerőn belül a hatvanas évek óta a szakképzettség szerepe fokozatosan visszaesett, hiszen könnyű és előnyös megoldás a fiatal és képzetlen munkaerő alkalmazása. A kiskereskedelemben alkalmazottak nagy hányadát jelenleg olyan fiatalok teszik ki, akik – még jóval az iskola befejezése előtt – részmunkaidőben vagy YTS-növendékként teljes munkaidőben vagy alkalmi munkásként dolgoznak.

Buswellnek az alkalmazotti és kiskereskedelmi YTS-növendékek által a munkahelyi és iskolai tapasztalataikról adott válaszokkal foglalkozó tanulmánya jól ábrázolja a felmerülő ellentmondásokat: munkahelyük a második szektorban található, amely a rutinjelleg, a nagy forgalom és az engedelmesség köré szerveződött, az iskolában azonban éppen az ellenkező értékek elfogadására és jellemvonások kialakítására biztatják a tanulókat (Buswell 1989). Rámutat, hogy a szolgáltató szektor közelmúltbeli és jelenlegi fejlődése a részmunkaidős és az időszaki munkavállalás kiterjedésén alapul, és ezt a bővülést inkább a munkáltatóknak a rugalmas és növelhető munkaerő-tartalékalap iránti igénye táplálta, mintsem a fiataloknak a munkahely megszerzését a tanulmányok folytatásával kombináló szándéka (vagy a férjes asszonyoknak a részmunkaidős foglalkoztatásra irányuló feltételezett preferenciája). Buswell arra a következtetésre jut, hogy mindkét nem számára a munka terrénumát a „marginális” foglalkozások jelentik. Olyan, a tradícióiról ismert területen, mint az – általa tanulmányozott – kereskedelmi és alkalmazotti kurzus, a tanulók egynegyede fiú volt. Buswell szerint a gazdasági periféria ebből a szempontból alighanem a jövőt jelzi, nem pedig a múltat (Buswell 1989, 181.).

Saját tanulmányaim alapján úgy tűnhet, hogy mindez egyik nembeli fiatalok számára sem jó, de a fiatal férfiak végső soron inkább képesek elkerülni azt, hogy „leragadjanak” ezen a területen. Könnyen lehetséges, hogy a fiatalok iskoláztatási mintái és

a termelésben elfoglalt pozíciói egyre nagyobb mértékben konvergálnak. Az újratermelési pozícióik terén továbbra is fennálló különbségek miatt azonban a fiatal nők iskolai sikerei viszonylag kevésbé térülnek meg a munkaerőpiacon, és felnőtt dolgozóként kevésbé képesek a második szektor elhagyására.

Az etnikai és faji kisebbségi csoportok sokkal bonyolultabb, nehezebb helyzetben vannak. Markáns tendencia figyelhető meg e csoportok körében arra nézve, hogy az átlagot meghaladó mértékben vegyenek részt a közép- és felsőfokú oktatásban és képzésben, amelynek erős motivációja, hogy a felfelé irányuló mobilitást az iskolai előmenetel útján ériék el. Ez a fiatal nőkre is áll (talán elsősorban rájuk). A hindu kultúrában – lányok számára csakúgy, mint fiúk számára – a tanulás hagyományosan magas megbecsülést élvez. A muzulmán ázsiai családokban a lányok számára megengedett, hogy a korai férjhezmenetelt tanulmányaik révén késleltessék. A karibi országokból származó fiatal nők a nem és a faji eredet kettős hátrányát tanulmányi eredményeik és karrierorientáltságuk révén próbálják meg kompenzálni. A nők családi szerepei és munkaerőpiaci státusza történetileg az európai nőkéthől eltérően alakult, s így a kettő kombinációja ideológiailag más tartalmú. Feltételezhetjük, hogy ha a fiatalok ezen csoportjai által jelenleg eszközölt beruházások nem térülnek meg megfelelően, a kilencvenes években a társadalmi feszültségek megnövekedhetnek.

A házasságra, a gyermekszülésre valamint a háztartás méretére és szerkezetére vonatkozó minták megváltozása századunk során szembeötlő és egyben növekvő komplexitású, a döntő mozzanat azonban továbbra is az marad, hogy a nukleáris család életciklusában létrejövő rokonsági viszonyok és a házasság továbbra is a legtöbb ember egész életén át meghatározza a háztartás viszonyainak alakulását (*Leonard-Speakman* 1986). Ezenfelül a háztartási munkamegosztással foglalkozó tanulmányok mindegyike azt mutatja, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatban sem az ideológiák, sem (egyelőre) a gyakorlatok nem változtak még meg. A tényleges részvételük (általában alacsony) szintjétől eltekintve a férfiak manapság többet segítenek a gyermekgondozásban, mint a házimunkában, de sem az anyasághoz fűződő ideológia nem változott, sem pedig a foglalkoztatás szervezete vagy a munkaadók attitűdjei nem könnyítették meg különösebben a dolgozói és a családi szerepek integrációját a nők vagy a férfiak számára. Így hát nem valószínű, hogy a fiataloknak a családi életéről való tapasztalatai a közeljövőben drámaian megváltoznának. Nem feltétlenül gyümölcsöző, ha a fiatalok által kinyilvánított véleményekben és attitűdökben az eljövendő társadalmi változás jeleit keressük. Ha arra kellene támaszkodnom, amit a nyolcvanas évek közepén 11-16 éves lányok mondtak nekem, akkor arra a konklúzióra kellene jutnom, hogy a házasság és a családi élet az összeomlás szélén áll: a megkérdezett (munkás)lányok többsége azt mondta, hogy sem férjhez menni, sem gyereket szülni nem akarnak (ugyanígy találta *Lees* 1986-ban is). Egy jelentős kisebbség szeretett volna gyereket, de férjhez menés nélkül (a férjeket általában lustának és felesleges nyűgnek tartották). Azt is mondták, hogy férjhez menés/együttélés esetén az otthoni terhek egyenlőbb megosztására törekednének, és egyáltalán nem akarnak a fakanál és a pelenka rabjaivá válni. A hasonló

korú és háterű fiúk nem mutattak hajlandóságot az otthoni egyenjogúság megvalósítására, éppen ellenkezőleg. Más tanulmányok egyöntetű tanúsága szerint a lányok általában több házimunkát végeznek, mint fiútestvéreik, bár a tinédzser lányok valószínűleg nem ismerik fel, hogy anyjuk háztartási munkájának elvégzése számukra magától értetődik (pl. *Griffin* 1985). Hasonló módon Hayes egy, a fehér középosztályi ifjúsággal foglalkozó tanulmánya is azt a következtetést vonja le: nem valószínű, hogy a jövőben változás állna be abban, hogy a nők nagyobb szerepet vállalnának szüleik időskori gondozásából (*Hayes* 1989).

Egyfelől világos, hogy a lányok legtöbbje férjhez fog menni és lesz gyereke. A belátható időn belüli munkaerőpiaci és ideológiai feltételek mellett továbbra is vállukon nyugszik majd a házimunka és a gyermekgondozás terhe, függetlenül foglalkoztatási helyzetüktől. Másfelől nézve ezek a lányok – sok más társukkal együtt – az újratermelésben betöltött helyükkel kapcsolatban elégedetlenségüknek, míg a fiúk elégedettségüknek adnak hangot. Az attitűdöknek a hatvanas évek óta végbement felszíni liberalizációja – párosulva a (házas) nők munkaerőpiaci részesedésének tényleges kibővülésével – egyben nagyobb morális és gazdasági erőt is adott a nőknek eme elégedetlenségük kifejezéséhez. Az ilyen jellegű változások a házasság és gyermekszülés késleltetése, illetve a gyermektelenséget kifejező trendek folytatódása, valamint a házassági konfliktusok és a válások számának növekedése irányába mutatnak. Mindez azonban inkább értelmezhető a nemek közötti polarizációs folyamatként, mint a homogenizálódás bizonyítéaként. A nemek közötti társadalmi munkamegosztás átrendeződésének még csak most kell komolyan elkezdődnie; és jelenleg csak felületi szinten mondható el, hogy a férfiak és a nők élete kezd egymáshoz hasonlóbbá válni.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A jövőbe tekintve úgy tűnik, hogy az Egyesült Királyságban a társadalom alatti osztály megjelenése következtében fellépő polarizációs folyamatok meglétét az empiria bizonyos fokig igazolja. Emellett egyelőre nincs komoly jele a munka újraelosztásának akár a termelés, akár az újratermelés szférájában. Ennek következtében nehéz a nemek szerint specifikus munkamegosztási különbségek eltűnése és a nemi szerepek ehhez kapcsolódó számottevő gyengülése mellett érvelni. Ezen a területen igen kevésbé megalapozott a belátható időn belül bekövetkező, alapvető társadalmi változás prognosztizálása. Végezetül: a strukturális tényezők arra utalnak, hogy az ifjúságnak mint társadalmi kategóriának az arculata továbbra is igen heterogén marad.

Ezekből a sajátosságokból két fő konklúziót vonhatunk le. Először is, az élet keretfeltételei a nyugatnémet társadalomban csakugyan jelentősen különböznek a brit feltételektől. A két leginkább megfontolásra érdemes tényező itt először is a két ország eltérő frontális ifjúsági átmeneti (oktatás-képzés-munkaerőpiac; *Krüger* 1990) mechanizmusa, másodsorban pedig az abszolút és relatív életszínvonal-különbség.

Másodsorban az is említést érdemel, hogy eltérő elméleti megközelítések és értékrendjük miatt a két kultúrából származó elemzők egyszerűen nem „látják” elég pontosan a saját és/vagy a másik társadalom rendjének sajátosságait. Brit szemszögből nézve a nyugatnémet kutatók beszámolóiban szereplő nyugatnémet ifjúság elképzelhetetlenül homogénnek tűnik (lásd azonban *Auernheimer* 1990). Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajon mely csoportokról hallgatnak vagy adnak részleges, illetve torz képet? A nyugatnémetek fölényes helyzetéből nézve pedig a britek nem tudnak megszabadulni a jó öreg osztályharctól, és nem veszik észre, hogy a mai ifjúság átállt a CD-videóra. Szerintük az elkötelezettség gyönyörű, de a valóságról adott kép kissé hamis.

A hasonló vitákat most figyelmen kívül hagyva érintkezési és egyezési pontokat is találhatunk. Mindkét kultúrában nyilvánvaló az ifjúsági életszakasz fokozódó regulációja és középtávú kiterjedése. A különbségek az e trendektől való eltérésekben rejlenek. Az NSZK-beliekkel összehasonlítva a brit ifjúság mostanáig kevésbé volt a „szociotechnicizált” reguláció tárgya, és az ifjúsági életszakasz tartama formális és kulturális szempontból általában rövidebb. Ha a modernizáció kritikájának elméletéből az individualizációs tézisnek kevésbé pesszimista változatát fogadjuk el, mindkét társadalomra alkalmazható formulákat kapnánk. A szociokulturális reprodukció láncszemei közti kapcsolatokat csak látszólag gyengítik az oktatási, képzési kvalifikációk megszerzésének kiszélesedett lehetőségei, valamint az iskolai, illetve munkateljessítmény és a társadalmi teljesítmény minőségére helyezett nagyobb hangsúly. A társadalmi szubjektivitás késő/posztmodernista konceptualizálásai ebből a szempontból jól illeszkednek az individualizációs tézishoz – mint ahogy pl. Apple birtokos egyén-fogalma is, amely olyan „énkép, amely ideológiai szempontból a korporatív gazdaságokban centrális helyet foglal el” (*Apple* 1982, 261.). Apple érvelése szerint a technikai irányítási módszerek fokozódó beépítése az iskolai tantervekbe jól illeszkedik a szubjektivitás e formájának újratermeléséhez, ahol a jó tanuló ismertetőjegye az, hogy „nagy mennyiségű, műszakilag hasznosítható ismeretet halmozott fel, illetve birtokol” (*Uo.* 262.). Cohen kritikája a brit „új szakember-centrizmusról” alternatív megfogalmazást kínál, amely rámutat a társadalmi fegyelem új, öntökéletesítésen és image-menedzselésen alapuló formájának kialakítására; a külső szabályozás és a negatív szankciók rendszerét a társadalmi reguláció és a belső kontroll láthatatlan formáival helyettesítik, amelyek fegyelme a fiatalokat meg kell tanítani (*Cohen* 1984, 107. és 114.). Az ilyen elemzések az ifjúsági életszakasz egyszerű szabványtalanítása helyett a standardizáció új formáira hívják fel figyelmünket.

A munka és a munkahelyek elosztásának válsága nem enyhül. A fiatalok száma csökken, de a munkanélküliség változatlan, az alulfoglalkoztatottság pedig nő. A biztos, reális perspektívákkal kecsegtető teljes munkaidős állások szintén ritkák, és képzettséget és gyakorlatot igényelnek. A horizonton máris felsejlő jövő egyaránt formálhat az ifjúságból elnyomott kisebbséget és dédelgetett kedvenct. Margaret Atwood: *Mese a cselédlányról* című feminista negatív utópiaja, mely szerint a fiatal nők egy kihalással fenyegetett, elöregedett népesség számára a bébiágy funkcióját töltik

be, nem feltétlenül valószínűtlen szcenárió. Célom nem a jövőre vonatkozó sötét peszsimizmus szítása, hanem annak aláhúzása, hogy a jóslatok indokoltan különböző formákat ölthetnek.

A jelenre visszatérve: egyre nehezebb egyértelműen elzárkózni az ifjúságkutatás számára informatív, különféle elméleti megközelítések elől. Ebben az értelemben a korábbi antitézisekből egy termékenyebb szintézis létrehozására irányuló kísérletek bizonyos eredményekkel jártak. Az NSZK-ban ezek az erőfeszítések szembeötlőbbek, talán a társadalomtudományokban megnyilvánuló, a (a hetvenes évek kritikai szociológiája ellenére) pragmatikusabb brit megközelítéseknél tudatosabbnak tűnő teoretizálási hagyomány miatt. Végül úgy gondolom, hogy először inkább azt a kérdést kell föltenni, hogy elméletünk hová vezessen bennünket, nem pedig azt, hogy honnan származik. Az Egyesült Királyságban világos tendenciaként jelenik meg a ragaszkodás a társadalmi és kulturális reprodukció elméleteihez, mindamelllett ez a túlzott determinizmus és a túláltalánosítás elkerülésével és a társadalom anyagi életfeltételeinek mindenkor figyelembe vételével párosul. Éppen a nagy horderejű társadalmi különbségek és megosztottságok felismerése kérdőjelezi meg a modernizációs és individualizációs folyamatokról szóló általánosított téziseket.

A társadalmi változás lehetősége – még inkább, mint a társadalmi reprodukció – végső soron nem a mind szélesebb tömegek számára hozzáférhető lehetőségek, stratégiák és mozgáspályák egyre szélesedő skáláján alapszik. Az életút társadalmi felépítése szükségképpen kapcsolódik a társadalmi reprodukcióhoz; a cselekvési lehetőségek köre az egyén vagy a csoport pozíciójával együtt változik. A kritikus pont itt a már meglevő társadalmi pozícióból működtetett cselekvési potenciál, amelynek révén az embereknek nem kell kiszakadniuk kulturális és személyes-családi környezetükből. Éppen eme brutális választás elé állították az ötvenes és a hatvanas évek lányait és munkásfiúit éppúgy, mint a hetvenes és nyolcvanas évtizedekben a Commonwealthből (Nemzetközösségből) jövő, második generációs bevándorlókat. Struktúráisan determinált társadalmi hátrányaik kiigazítása az oktatási meritokrácia által közvetített egyéni társadalmi mobilitásra, valamint a növekvő jólét által előidézett kollektív társadalmi mobilitásra várt. Az ezen gyakorlatok által (még ha helyenként mégoly jóindulatúan is) okozott sebek a mostanában megjelent kommentárok és önéletrajzi irodalom tanúsága szerint nem mindig csupán felületiek és nem is múlnak el automatikusan (lásd például *Carby* 1982; *Goodings* 1987; *Heron* 1985; *Ingham* 1981; *McRobbie-McCabe* 1981). Az átalakulás csirái azokban a visszatérő kritikus momentumokban jelentkeznek, amikor a fiatalok által megélt ellentmondások kifejezetté válnak, és fájdalmas kényszerítő érzést keltenek. Éppen a bizonytalanság és az ellentmondásosság e momentumában nyílik meg egy ablak, amelyen át a változashoz szükséges terek láthatóvá válnak. Bonyolult kérdés, hogy az általuk kínált esélyek megragadhatók-e produktív módon, de éppen e lehetőségek megértésének és maximalizálásának kellene szentelnünk magunkat.

Fordította: Balog Iván

IRODALOM

1. AGGLETON, P. (1987) *Rebels Without a Cause*, Lewes, Falmer Press.
2. ALLATT, P.-YEANDLE, S. (1986) *It's not fair is it?*, in Allen, S. et al. (Eds.) *The Experience of Unemployment*, London, Macmillan, 98-115.
3. ALLERBECK, K. AND HOAG, W. G. (1985) *Jugend ohne Zukunft?* München/Zürich, Piper.
4. ANYON, J. (1983) *Interactions of gender and class: accommodation and resistance by working-class and affluent females to contradictory sex-role ideologies*, in Walker, S. and Barton, L. (Eds.) *Gender, Class and Education*, Lewes, Falmer Press, 19-38.
5. APPLE, MICHAEL (1979) *Ideology and Curriculum*, London, Routledge and Kegan Paul.
6. APPLE, MICHAEL (1982) *Education and Power*, London, Routledge and Kegan Paul.
7. APPLE, MICHAEL (1986) *Teachers and Texts: A Political Economy of Class and Gender Relations*, in Education, London, Routledge & Kegan Paul.
8. ARIES, PH. (1975) *Geschichte der Kindheit*, München/Wien.
9. ARNOT, M. AND WEINER, G. (1987) *Gender and the Politics of Schooling*, London, Hutchinson/Open University.
10. ARONOWITZ, S. AND GIROUX, H. A. (1986) *Education Under Siege*, London, Routledge & Kegan Paul.
11. ARONOWITZ, S. AND GIROUX, H. A. (1986) *Education Under Siege*, London, Routledge & Kegan Paul.
12. BAACKE, D. (1984) *Die 6- bis 12-jährigen. Einführung in Probleme des Kindesalters*, Weinheim/Basel, Beltz.
13. BAACKE, D. (1987) *Jugend und Jugendkulturen. Darstellung und Deutung*, Weinheim/München, Juventa.
14. BAACKE, D.-SCHULZE, T. (1979) *Aus Geschichte lernen. Zur Einübung pädagogischen Verstehens*, München, Juventa.
15. BAACKE, D. – SCHULZE, T. (1979) *Aus Geschichte lernen. Zur Einübung pädagogischen Verstehens*, München, Juventa.
16. BAACKE, D. – SCHULZE, T. (Eds.) (1985) *Pädagogische Biographieforschung. Orientierung, Probleme, Beispiele*, Weinheim/München, Juventa.
17. BAACKE, D. – SCHULZE, T. (Eds.) (1985) *Pädagogische Biographieforschung. Orientierung, Probleme, Beispiele*, Weinheim/München, Juventa.
18. BAADER, U. (1979) *Kinderspiele und Spiellieder*, 2 vols., Tübingen, Schloss.
19. BAETHGE, M. ET AL. (1985) *Jugend, Arbeit und Gewerkschaften*, Opladen, Leske + Budrich.
20. BAETHGE, M. – SCHOMBURG, H. – VOSKAMP, U. (1983) *Jugend und Krise-Krise aktueller Jugendforschung*, Frankfurt/New York.
21. BALTES, P. – ECKENBERGER, L. H. (Eds.) (1979) *Entwicklungspsychologie der Lebensspanne*, Stuttgart, Klett-Cotta.

22. BARTON, L. AND WALKER, S. (Eds.) (1983) *Race, Class and Education*, London, Croom Helm.
23. BATES, I. ET AL. (Eds.) (1984) *Schooling for the Dole?* London, Macmillan Youth Questions.
24. BAUER, K. W. AND HENGST, H. (1980) *Wirklichkeit aus zweiter Hand. Kindheit in der Erfahrungswelt von Spielwaren und Medienprodukten*, Reinbek, Rowohlt.
25. BAUR, J. (1987) *Körper- und Bewegungskarrieren. Dialektische Analysen zur Entwicklung von Körper und Bewegung im Kindes- und Jugendalter*. (Habilitationsschrift) Paderborn.
26. BECK, U. (1983) *Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialen Formationen und Identitäten*, in Kreckel, R. (Hrsg.): *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Sonderband 2*. Göttingen 35-74. Magyarul: ULRICH BECK (1999) *Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások kezelése*. In A társadalmi rétegződés komponensei. Szerkesztette: Angelusz Róbert. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 418-468.
27. BECK, U. – GERNSEIM, E. (1984) *Vom Geburtenrückgang zur neuen Mütterlichkeit? Über private und politische Interessen am Kind*, Frankfurt/M., Fischer.
28. BECK, ULRICH: (1983) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt/M. Schurkamp. Magyarul: ULRICH BECK (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó
29. BECKER, H. – EIGENBRODT, J. – MAY, M. (1984) *Pfadfinderheim, Teestube, Straßenleben. Jugendliche Cliques und ihre Sozialräume*, Frankfurt/M., Extrapuch Verlag.
30. BECKER, P. (Ed.) (1982) *Sport und Sozialisation*, Reinbek, Rowohlt.
31. BEHNKEN, I. – DU BOIS-REYMOND, M. – ZINNEKER, J. (1989) *Stadtgeschichte als Kindheitsgeschichte. Soziale Lebensräume von Kindern in Deutschland und Holland um 1900*, Opladen, Leske + Budrich.
32. BERNSTEIN, B. (1982) *Codes, modalities and the process of cultural reproduction*, in Apple, M. (Ed.) *Cultural and Economic Reproduction in Education*, London, Routledge & Kegan Paul.
33. BERNSTEIN, B. (1990) *Class, Codes and Control: Volume 4*, London, Routledge & Kegan Paul.
34. BEURET, K. – MAKINGS, L. (1987) *I've got used independent now: Women and Courtship in a recession*, in Allatt, P. et al. (Eds.) *Women and Life-Cycle*, London, Macmillan, 64-76.
35. BILDEN, H. – DIEZINGER, A. (1984) *Individualisierte Jugendbiografie? Zur Diskrepanz von Anforderungen. Ansprüchen und Möglichkeiten*, *Zeitschrift für Pädagogik*, 30. 2. 191-207.

36. BILDEN, H. – DIEZINGER, A. (1988) *Historische Konstitution und besondere Gestalt weiblicher Jugend-Mädchen im Blick der Jugendforschung*, Opladen, Leske + Budrich, 135-55.
37. BOURDIEU, P. (1970) Der Habitus als Vermittlung zwischen Struktur und Praxis. In ders.: *Zur Soziologie der symbolischen Formen*. Frankfurt, Schurkamp, 125.
38. BOURDIEU, P. (1973) *Kulturelle Reproduktion und soziale Reproduktion*, Frankfurt
39. BOURDIEU, P. (1982) *Die feinen Unterschiede*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
40. BOURDIEU, P. (1983) Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In Kreckel, R.: (Hrsg.): *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Sonderband 2*. Göttingen, 183-198.
41. BOURDIEU, P. (1985) *Sozialer Raum und „Klassen“*. *Leçon sur la leçon. Zwei Vorlesungen*, Frankfurt, Schurkamp.
42. BOURDIEU, P. (1986) *Distinction*, tr. Nice, R., London, Routledge & Kegan Paul.
43. BOURDIEU, P. – BOLTANSKI, L. – DE SAINT MARTIN, M. – MALDIDIER, P. (1981) *Titel und Stelle. Über die Reproduktion sozialer Macht*, Frankfurt/M., EVA.
44. BOURDIEU, P. – PASSERON, I. L. (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*, London, Sage.
45. BOURDIEU, P. – PASSERON, J. D. (1971) *Die Illusion der Chancengleichheit*, Stuttgart, Klett-Cotta.
46. BOURDIEU, P.: (1986) *Distinction*, London, Routledge & Kegan Paul
47. BRAKE, M. (1974): Cultural revolution or alternative delinquency – an examination of deviant youth as a social problem, in.: BAILLEY R. and Young, J. (eds), *Contemporary Social Problems in Britain*, London
48. BRAKE, M. (1980) *The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures*, London, Routledge & Kegan Paul.
49. BRAKE, M. (1981) *Soziologie der jugendlichen Subkulturen*. Frankfurt
50. BREYVOGEL, W. (1986) *Stadt – und Jugendprotest. Zu einer verdeckten Beziehung von Stadterfahrung und Subjektivität*, in *Schock und Schöpfung. Jugendästhetik im 20. Jahrhundert*, Darmstadt, 92-99.
51. BRONFENBRENNER, U. (1976) *Ökologische Sozialisationsforschung*, Stuttgart, Klett-Cotta.
52. BROWN, P. (1987) *Schooling Ordinary Kids*, London, Tavistock.
53. BÜCHNER, P. (1983) „Vom Befehlen und Gehorchen zum Verhandeln. Entwicklungstendenzen von Verhaltensstandards und Umgangsnormen seit 1945“, in PREUSS-LAUSITZ, U. et al. (Eds.) *Kriegskinder, Konsumkinder, Krisenkinder – Zur Sozialisationsgeschichte seit dem Zweiten Weltkrieg*, Weinheim/Basel, Beltz, 196-212.
54. BÜCHNER, P. (1985) *Einführung in die Soziologie der Erziehung und des Bildungswesens*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

55. CARBY, H. (1982a) „*Schooling in Babylon*”, IN CENTRE FOR CONTEMPORARY CULTURAL STUDIES (Eds) *The Empire Strikes Back*, London, Hutchinson/CCCS, 183-211.
56. CARBY, H. (1982b) „*White women listen: Black feminism and the boundaries of sisterhood*” IN CENTRE FOR CONTEMPORARY CULTURAL STUDIES (Eds) *The Empire Strikes Back*, London, Hutchinson/CCCS.
57. *Centre for Contemporary Cultural Studies* (1982) *The Empire Strikes Back*, London, Hutchinson/CCCS.
58. CHISHOLM, L. A. – HOLLAND, J. (1988) Mädchen und Berufswahl, in Wiebe, H.-H. (Hrsg.) *Jugend in Europa. Situation und Forschungsstand*, Opladen, Leske+Budrich, 173-187.
59. CHISHOLM, L. A. (1987) *Gender and Vocation, PSEC Working Papers 1 (new series)*, London, University of London Institute of Education Post-Sixteen Education Centre.
60. CHISHOLM, L. A. – HOLLAND, J. (1986) *Girls and occupational choice: Anti-Sexism in action in a curriculum development project*, British Journal of Sociology of Education, 7, 4, 353-65.
61. CHISHOLM, L. A. – HOLLAND, J. (1987) Anti-sexist action research in school: the GAOC Project, in Weiner, G. and Arnot, M. (Eds.) *Gender Under Scrutiny: New Enquiries in Education*, London, Hutchinson/Open University Press, 243-257.
62. CLARKE, J. ET AL. (1979) *Jugendkultur als Widerstand. Milieus, Rituale, Provokationen*, Frankfurt/M., Syndikat 133-158.
63. CLARKE, J. et al. (1979) *Jugendkultur als Widerstand. Milieus, Rituale, Provokationen*, Frankfurt/M., Syndikat 133-158.
64. CLARKE, J. et. al. (1976) Subcultures, cultures and class-theoretical overview. In HALL, S. – JEFFERSON, T. (Eds.), *Resistance Through rituals*, London, Hutchinson University Library, 9-74.
65. CLARKE, J – JEFFERSON, T. (1976) Working class cultures, in MUNGHAM, G. – PEARSON, G. (Eds.) *Working class youths cultures*, London, Routledge Kegan Paul.
66. CLOUGH, E. et. al. (1988) *Youth Cohort Study: routes through YTS', MSC R and D, 42, Youth Cohort Series, 2*, Scheffield, MSC.
67. COCKBURN, C (1987) *Two-track Training: Sex Inequalities and the YTS*, Basingstoke, Macmillan.
68. COHEN, P. (1984) Against the new vocationalism, in BATES I. et. al. (Eds.) *Schooling for the Dole?* London, Macmillan Youth Questions, 104-169.
69. COHEN, P. (1986) *Rethinking the Youth Question, PSEC Working Paper 1*, London, University of London Institute of Education Post-Sixteen Education Centre.
70. COHEN, P. (1988) The perversions of inheritance, in COHEN, P. – BAINS, H. (Eds.) *Multi-Racist Britain*, London, Macmillan, 9-20.
71. COHEN, P. – BAINS, H. (Eds.) (1988) *Multi-Racist Britain*, London, Macmillan.
72. CONNELL, R. W. (1983) *Which Way is Up? Essays on Sex, Class and Culture*, Sydney, George Allen & Unwin.

73. CONNELL, R. W. et al. (1982) *Making the Difference: Schools, Families and Social Division*, Sydney, George Allen & Unwin.
74. COURTENAY, G. (1988) „Youth Cohort Study: Report on Cohort 1”, *Sweep 1, MSC R and D, 41, Youth Cohort Series 1*, Sheffield, MSC.
75. DALE, R. et al. (Eds.) (1981a) *Education and the State Volume 1: Schooling and the National Interest*, Lewes, Falmer Press.
76. DALE, R. et al. (Eds.) (1981b) *Education and the State Volume 2: Politics, Patriarchy and Practice*, Lewes, Falmer Press.
77. DEEM, R. (Ed.) (1984) *Co-education Reconsidered*. Milton Keynes, Open University Press.
78. DELPHY, C. (1984) *Close to Home: A Materialist Analysis of Woman's Oppression*, London, Hutchinson.
79. DOWE, D. (Ed.) (1986) *Jugendprotest und Generationskonflikt. Europa im 20. Jahrhundert*, Bonn, Verlag Neue Gesellschaft.
80. ERIKSON, E.: (1968) *Identity, Youth and Crisis*, New York, Norton Inc.
81. EWERT, O. (1983) *Entwicklungspsychologie des Jugendalters*, Stuttgart, Kohlhammer.
82. FAULSTICH – WIELAND, H. et al. (Ed.) (1987) *Abschied von der Koedukation?* Frankfurt/M., Materialien zur Sozialarbeit und Sozialpädagogik.
83. FEND, H. (1988) *Sozialgeschichte des Aufwachsens. Bedingungen des Aufwachsens und Jugendgestalten im 20. Jahrhundert*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
84. FISCHER, A. – FUCHS, W. AND ZINNECKER, J. (1982) *Jugend '81. Lebensentwürfe, Alltagskulturen, Zukunftsbilder*, Opladen, Leske + Budrich.
85. FISCHER, A. – FUCHS, W. – ZINNECKER, J. (1985) *Jugendliche und Erwachsene '85. 1-5 vols.* Leverkusen: Leske + Budrich.
86. FISCHER, A.: *Entwicklung der Messinstrumente*, in FISCHER, A. – FUCHS, W. – ZINNECKER, J., *Jugendliche und Erwachsene '85; Generationen im Vergleich. Band 5.* Opladen, 89-135.
87. FOGT, H. (1982) *Politische Generationen*, Opladen, Leske + Budrich.
88. FREUD, A. (1936) *Das Ich und die Abwehrmechanismen*, New York.
89. FUCHS, W. (1983) *Jugendliche Statuspassage oder individualisierte Jugendbiographie?*, *Soziale Welt*, 34, 3, 341-71.
90. FUCHS, W. (1984) *Jugend als Lebenslaufphase*, in JUGENDWERK DER DEUTSCHEN SHELL (ed.) *Jugendliche und Erwachsene'85; Generationen im Vergleich*, Band 1. Hamburg, 195-265.
91. FUCHS, W. *Soziale Orientierungsmuster: Bilder vom Ich der Sozialen Welt*, in JUGENDWERK DER DEUTSCHEN SHELL (ed.) *Jugendliche und Erwachsene '85; Generationen im Vergleich*, Band 1. Hamburg, 133-194.
92. FUCHS, W. – ZINNECKER, J. (1985) *Nachkriegsjugend und Jugend heute – Werkstattbericht aus einer laufender Studie*, *Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, 5,1, 5-28.

93. FUCHS, WERNER: (1983) *Jugendliche Statuspassage oder individualisierte Jugendbiographie?* In *Soziale Welt*, 34. 341-371.
94. FULLER, M. (1980) „Black girls in a London comprehensive” in BARTON, L. AND WALKER, S. (Eds.) (1983) *Race, Class and Education*, London, Croom Helm, 166-90.
95. FURLONG, A. – CABELL, R. – ROBERTS, K. (1989) „*Class and Gender divisions among young adults at leisure*”, paper presented at the BSA Annual Conference, Plymouth, Polytechnic, March
96. GERSHUNY, J. (1981) *Die Ökonomie der nachindustriellen Gesellschaft. Produktion und Verbrauch von Dienstleistungen*, Frankfurt/M./New York, Campus.
97. GESTRICH, A. (1983) *Traditionelle Jugendkultur und Industrialisierung*, Göttingen, SOFI.
98. GIEHLER, W. AND LÜSCHER, K. (1975) *Die Soziologie des Kindes in historischer Sicht*, Neue Sammlung 15, 5, 42-63.
99. GILLIS, J. R. (1980) *Geschichte der Jugend. Tradition und Wandel im Verhältnis der Altersgruppen und Generationen in Europa von der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bis zur Gegenwart, Neuorientierungen*, Heitmeyer, W. (Hrsg.) Juventa: Weinheim/München 1986. 99-132.
100. GINTIS, H. – BOWLES, S. (1981) Contradiction and reproduction in educational theory, in BARTON, L. et. al. (Eds.) *Schooling, Ideology and the Curriculum*, Lewes, Falmer Press.
101. GIROUX, H. (1983) *Theory and Resistance in Education*, London, Heinemann Education.
102. GÖTZ VON OLENHAUSEN, I. (1987) *Jugendreich – Gottesreich – Deutsches Reich. Junge Generationen, Religion und Politik 1928-1933*, Wittenhausen.
103. GRIFFIN, C. (1985) *Typical Girls?* London, Routledge & Kegan Paul.
104. GROOTINGS, P. (Ed.) (1983) *Youth and Work in Europe. Vol. I: National Reports. Vol. II: Comparative Research and Policy Problems. Vol. III: Bibliography*, European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, Vienna.
105. GROOTINGS, P. – STEFANOV, M. (Eds.) (1988) *Transition from School to Work in Europe*, New York, Routledge Chapman & Hall.
106. GROSS, P. (1983) *Die Verheißungen der Dienstleistungsgesellschaft. Soziale Befreiung oder Sozialherrschaft?*, Opladen, Westdeutscher Verlag.
107. HALSEY, A. H. (1986) *Change in British Society*, 3rd ed., Milton Keynes, Open University Press.
108. HALSEY, A. H. (1988) (2nd revised ed.) *British Social Trends Since 1900*. London, Macmillan
109. HARDACH – PINKE, I. (1981) *Kinderalltag: Aspekte von Kontinuität und Wandel der Kindheit in autobiographischen Zeugnissen 1700-1900*, Frankfurt/M./New York, Campus.

110. HARDACH – PINKE, I. – HARDACH, G. (Eds.) (1978) *Deutsche Kindheiten 1700-1900*, Kronberg/Ts., Athanäum.
111. HARTWIG, H. (1980) *Jugendkultur. Ästhetische Praxis in der Pubertät*, Reinbek, Rowohlt.
112. HAZEKAMP, J. – MEUS, W. AND TE POEL, Y. (Eds) (1988) *European contributions to Youth Research*, Amsterdam, University of Amsterdam Press.
113. HEBDIGE, D. (1979) *Subculture: The Meaning of Style*, London, Methuen.
114. HEBDIGE, D. (1979) *Subcultures: The Meaning of Style*, London, Methuen.
115. HELLFIELD V., M. (1987) *Bündische Jugend und Hitlerjugend. Zur Geschichte von Anpassung und Widerstand 1930-1939*, Witzenhausen, Verlag Wissenschaft und Politik.
116. HENGST, H. (1981) Tendenzen zur Liquidierung von Kindheit, in HENGST, H. et al. (Eds.) *Kindheit als Fiktion*, Frankfurt/M., Suhrkamp, 11-72.
117. HENGST, H. et al. (1981) *Kindheit als Fiktion*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
118. HENNIG, U. – KEIM, K. D. – SCHULZ-WIESCH, J. (1984) *Spuren der Mißachtung. Zum Verhältnis von Jugendproblemen und Stadtstruktur*, Frankfurt/M., Campus.
119. HENRIQUES, J. et al. (Ed.) (1984) *Changing the Subject: Psychology, Regulation and Subjectivity*, London, Methuen.
120. HERMANN, H. (1987) *Developments in family and youth, indicating and favouring changes in the relationship between young people and their parents, paper presented to the CFR/CYR International Seminar – Young People and their Families*, Freising/Munich.
121. HERRMANN, U. (1984) Aufwachsen im Dorf – „dortmals“. Versuch einer historischen Rekonstruktion, in WEHLING, H.-G. (Ed.) *Auf dem Lande leben*, Stuttgart, Kohlhammer, 111-25.
122. HONNETH, A. – SCHWIBS, B. (1986) *Intellektuelle Praxis III: Pierre Bourdieu (Themenheft)*, In Ästhetik und Kommunikation 16, 61/62.
123. HORNSTEIN, W. – SCHEFOLD, W. – SCHMEISER, G. – STACKEBRANDT, J. (1975) *Lernen im Jugendalter. Ergebnisse, Fragestellungen und Probleme sozialwissenschaftlicher Forschung*, Stuttgart, Klett-Cotta.
124. HORSTEIN, W. (1966) *Jugend in ihrer Zeit*, Hamburg.
125. HÜBNER-FUNK, S. – LÖSCH, H. – RATHGEBER, R. – SCHEFOLD, W. *Zwei aktuelle Themen (1981) Jugend und Zukunft. Über die Shell – Studie Jugend '81 Lebensentwürfe, Alltagskulturen, Zukunftsbilder*. In Sozialwissenschaftliche Literaturrundschau, 6, 8/9, 1983, 45-61.
126. HURRELMAN, KLAUS – ROSEWITZ, BERND – WOLF, HARTMUT K.: (1985) *Lebensphase Jugend, eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung*. Juventa: Weinheim/München
127. HURRELMANN, K. et al. (1985) *Lebensphase Jugend*, Weinheim/München, Juventa.
128. HURRELMANN, K. – ROSEWITZ, B. – WOLF, H. K. (1985) *Lebensphase Jugend. Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung*. Weinheim/München.

129. HURRELMANN, K. – Ulich, D. (Eds.) (1980) *Handbuch der Sozialisationsforschung*, Weinheim/Basel, Betz.
130. HURRELMANN, K. (1976) *Sozialisation und Lebenslauf*, Reinbek, Rowohlt.
131. JOERGES, B. (1981) *Berufsarbeit, Konsumarbeit, Freizeit. Zur Sozial- und Umweltverträglichkeit einiger struktureller Veränderungen in Produktion und Konsum*, Soziale Welt, 32, 2, 168-95.
132. JONES, G. (1988) *Integrating process and structure in the concept of youth: a case for secondary analysis*, Sociological Review, 4, 706-32.
133. *Jugendwerk der Deutschen Shell* (Ed.) (1977) *Jugend in Europa. Ihre Eingliederung in die Welt der Erwachsenen. Eine vergleichende Analyse zwischen der Bundesrepublik Deutschland, Frankreich und Großbritannien*, 3 Bde., Hamburg.
134. *Jugendwerk der Deutschen Shell* (Ed.) (1985) *Jugend '81. Lebensentwürfe, Alltagskulturen Zukunftsbilder*, 3 Bde., Hamburg.
135. *Jugendwerk der Deutschen Shell* (Ed.) (1985) *Jugendliche und Erwachsene '85. Generationen im Vergleich*, 5 Bde., Hamburg.
136. KAMINSKI, G. – MAYER, R. (1984) *Kinder und Jugendliche im Hochleistungssport*, Schorndorf, Hofmann.
137. KAUFMANN, F.-X. – LÜSCHER, K. (1979) *Wir brauchen eine Politik für Kinder*, Neue Sammlung 19, 2, 222-33.
138. KELLY, G. P. – NIHLIN, A. S. (1982) *Schooling and the reproduction of patriarchy: unequal workloads, unequal rewards*, in APPLE, M. (Ed.) *Cultural and Economic Reproduction in Education*, London, Routledge & Kegan Paul, 162-80.
139. KENISTON, K. (1970) *Youth as a stage of life*, American Scholar, 39, 4, 631-54.
140. KENISTON, K. (1971) *Youth and dissent. The Rise of a new opposition*, New York, Harcourt, Brace & Jovanovich.
141. KOEBNER, T. – JANZ, R. – P. – TROMMLER, F. (Eds.) (1985) *Mit uns zieht die neue Zeit. Der Mythos Jugend*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
142. KOHLI M. (1986) *Gesellschaftszeit des Lebenszeit*, Soziale Welt, 4, 183-208.
143. KOHLI, M. (1985) *Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 37: 1-29.
144. KOHLI, M. (Ed.) (1978) *Soziologie des Lebenslaufs*, Darmstadt/Neuwied, Luchterhand.
145. KOHR, H.-U. – KRIEGER, R. – RÄDER, H.-G. (1983) *Reproduktion von Gesellschaft. Jugend-Partizipation-Politische Bildung*, Weinheim/Basel, Beltz.
146. KORNSTADT, H.-J. – TROMMSDORFF, G. (1984) *Erziehungsziele im Kulturvergleich*, in TROMMSDORFF, G. (Ed.) *Jahrbuch für Empirische Erziehungswissenschaften*, Düsseldorf, Cornelsen Schwan-Girardet.
147. KRAPPMANN, L. – OSWALD, H. (1983) *Beziehungsgeflechte und Gruppen von gleichaltrigen Kindern in der Schule*, in NEIDHARDT, F. (Ed.) *Soziologie der Gruppe, Sonderheft 25 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 420-50.

148. KRUMREY, H.-V. (1984) *Entwicklungsstrukturen von Verhaltensstandarden. Eine soziologische Prozeßanalyse auf der Grundlage deutscher Anstands- und Manierenbücher von 1870 bis 1970*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
149. LAUDER, H. AND BROWN, P. (Ed.) (1988) *Education: In Search of a future*, Lewes, Falmer Press
150. LEDIG, M. – NISSEN, U. – KREIL, M. (1987) *Kinder und Wohnumwelt. Eine Literaturanalyse zur Straßensozialisation*, München, DJI.
151. LEES, M., (1986) *Losing Out: Sexuality and Adolescent Girls*, London, Hutchinson.
152. LIDDIARD, M. – HUDSON, S. (1989) *Homeless and vulnarable? A study of young people in Wales, paper presented to the BSA Annual conference*, Plymouth Polytechnic, March.
153. LIEBAU, E. – MÜLLER-ROLI, S. (Hrsg.) (1985) *Lebensstil und Lernform. Zur Kultur soziologie Pierre Bourdieus (Themenheft)*, Neue Sammlung 3.
154. LIEBEL, M. (1976) *Produktivkraft Jugend. Über aktuelle und historische Arbeiterjugendfrage im Kapitalismus*, Frankfurt.
155. LIEGLE, L. (1987) *Welten der Kindheit und Familie. Beiträge zu einer pädagogischen und kulturvergleichenden Sozialisationsforschung*, Weinheim, Juventa.
156. LINDNER, R. (1983) *Straße – Straßenjunge – Straßenbande. Ein zivilisations-theoretischer Streifzug*, Zeitschrift für Volkskunde 79, 2, 192-208.
157. LINDNER, R. – WIEBE, H.-H. (Eds.) (1985) *Verborgten im Licht. Neues zur Jugendfrage*, Frankfurt/M., Syndikat.
158. LÜSCHER, K. (1975) *Perspektiven einer Soziologie der Sozialisation. Die Entwicklung der Rolle des Kindes*, Zeitschrift für Soziologie, 4, 4, 359-79.
159. LÜSCHER, K. (Ed.) (1979) *Sozialpolitik für das Kind*, Stuttgart, Klett-Cotta.
160. LÜSCHER, K. et al. (Eds.) (1988) *Die „postmoderne“ Familie. Familiäre Strategien und Familienpolitik im Übergang*, 2 Bde., Konstanz, Universitätsverlag.
161. MAC AN GHAILL, M. (1989) *Young, Gifted and Black*, Milton Keynes, Open University Press.
162. MAHONY, P. (1985) *Schooling for the Boys?* London, Hutchinson Explorations in Feminism.
163. MANNHEIM, K. (1927) The problem of generations, in KECSKEMÉTI, P. (Ed.) (1952) *Essays on the Sociology of Knowledge*, London, 276-320.
164. MANNHEIM, K. (1928) *Das Problem der Generationen*, Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie, 7, 2, 157-85, 3, 309-30.
165. MANNHEIM, KARL (1936) *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*, New York: Harcourt, Brace and World, 85.
166. MANNHEIM, KARL (1969) *A nemzedéki probléma*. In Ifjúságszociológia. szerkesztette: Huszár Tibor és Sükösd Mihály, Bp. 1969. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 31-68.
167. Mannheim, Karl (1971) *Competition as a Cultural Phenomenon*, in *From Karl Mannheim*. London.

168. McROBBIE, A. (1978) *Working class girls and the culture of femininity*, in CCCS WOMEN'S STUDIES GROUP (Ed.) *Women Take Issue*, London, Hutchinson, 96-108.
169. McROBBIE, A. (1980) *Settling accounts with subcultures*, *Screen Education*, 34, 37-50.
170. McROBBIE, A. – GARBER, J. (1976) *Girls and subcultures: An exploration*, in HALL, S. – JEFFERSON, T. (Eds.) *Resistance Through Rituals*, London, Hutchinson, 209-27.
171. METZ-GÖCKEL, S. (1987) *Licht und Schatten der Koedukation*, *Zeitschrift für Pädagogik*, 33, 454-74.
172. MITTEREAUER, M. (1986) *Sozialgeschichte der Jugend*. (Neue-Historische Bibliothek. Hg. H.-U. Wehler) Schurkamp: Frankfurt/M
173. MUCHOW, H. H. (1959) *Sexualreife und Sozialstruktur der Jugend*, Reinbek, Rowohlt.
174. MURDOCK, G. AND McCRON, R. (1976) *Consciousness of class and consciousness of generation*, in HALL, S. – JEFFERSON, T. (Eds.) *Resistance Through Rituals*, London, Hutchinson, 192-208.
175. MUSIAL, M. (1982) *Jugendbewegung und Emanzipation der Frau*, *Dissertation*, Essen, Universität-Gesamthochschule.
176. NEIDHARDT, F. (1987) *Jugend im Spiegel von Umfrageforschung und Statistik*, nimeo, Köln, Forschungsinstitut für Soziologie.
177. NEULOH, O. – ZILIUS, W. (1982) *Die Wandervögel*, Göttingen. Vandenhoeck und Ruprecht.
178. NIETHAMMER, L. (Ed.) (1979) *Wohnen im Wandel. Beiträge zur Geschichte des Alltags in der bürgerlichen Gesellschaft*, Wuppertal, Hammer.
179. NIETHAMMER, L. (Ed.) (1980) *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der „Oral History“*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
180. OERTER, R. (Ed.) (1985) *Lebensbewältigung im Jugendalter*, Weinheim, Edition Psychologie.
181. OLBRICH, E. – TODT, E. (1984) *Probleme des Jugendalters*. Neuere Sichtweisen, Berlin, Springer.
182. OLK, T. (1985) *Jugend und Gesellschaftliche Differenzierung – zur Entstrukturierung der Jugendphase*. In HEID, H. – KLAFFKI, W. (Hrsg.): *Arbeit – Bildung – Arbeitslosigkeit*. Beiträge zum 9. Kongreß der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft. 19. Beiheft der ZfPäd, 290-302.
183. OLK, T. (1988) *Gesellschaftstheoretische Ansätze in der Jugendforschung*, in KRÜGER, H.-H. (Ed.) *Handbuch der Jugendforschung*, Opladen, Leske + Budrich, 113-34.
184. OSWALD, H. – KRAPMANN, L. – FRICKE, C. (1988) *Alltag der Schulkinder. Methoden und Ergebnisse eines qualitativen Forschungsprojektes über Kinder zwischen sechs und zwölf Jahren*.

185. PORTELE, G. (1985) Habitus und Lernen, in LIEBAU, E. – MÜLLER-ROLI, S. (Hrsg.): *Lebensstil und Lernform (Themenheft)*. Neue Sammlung 3, 298-313.
186. PREUSS-LAUSITZ, U. (1987) Wandlungstendenzen in der institutionalisierten Erziehung, insbesondere der Schule, Vortrag in der evangelischen Akademie Hofgeismar, MS.
187. PREUSS-LAUSITZ, U. et al. (Eds.) (1983) *Kriegskinder, Konsumkinder, Krisenkinder – Zur Sozialisationsgeschichte seit dem Zweiten Weltkrieg*, Weinheim/Basel, Beltz.
188. PROJEKTGRUPPE JUGENDBÜRO (1975) *Die Lebenswelt von Hauptschülern. Ergebnisse einer Untersuchung*, München, Juventa.
189. PROJEKTGRUPPE JUGENDBÜRO (1977) *Subkultur und Familie als Orientierungsmuster*, München, Juventa.
190. RAFFE, D. (Ed.) (1988) *Education and the Youth Labour Market*, Lewes, Falmer Press.
191. RAFFE, D. AND COURTNEY, G. (1988) '16-18 on both sides of „the border”, Raffé, D. (Ed.) (1988) *Education and the Youth Labour Market*, Lewes, Falmer Press. 12-39.
192. RANG, M. (1959) *Rousseaus Lehre vom Menschen*, Göttingen.
193. RASCHKE, J. (1985) *Soziale Bewegungen. Ein historisch-systematischer Grundriß*. Frankfurt/M./New York, Campus.
194. REULECKE, J. (1987) *Probleme einer Sozial- und Mentalitätsgeschichte der Nachkriegszeit*, Geschichte des Westens, 2, 1, 7-25.
195. ROBERTS, K. (1983) *Youth and Leisure*, London, George Allen & Unwin.
196. ROBERTS, K. (1984) *School Leavers and their Prospects*, Milton Keynes, Open University Press.
197. ROBERTS, K. (1989) ESRC – Young people and society, in COSIN, B. et al. (Eds.) *School, Work and Equality*, Milton Keynes, Open University Press, 263-86.
198. ROLFF, H.-G. – ZIMMERMANN, P. (1985) *Kindheit im Wandel. Eine Einführung in die Sozialisation im Kindesalter*, Weinheim/Basel, Beltz.
199. ROTH, H. (1960) *Primitiv-Pubertät und Schule. Ein Beitrag zur Neugründung einer Jugendschule*, in Die deutsche Schule 52, 2, 60-72.
200. ROTH, L. (1983) *Die Erfindung des Jugendlichen*, München, Juventa.
201. RÜTHER, W. – PLUM, W. (1983) Die Thematisierung von „Jugend“ als soziales Problem in der Presse. In BRUSTEN, M. – MALINOWSKI, P. (Hrsg.), *Jugend – ein soziales Problem?* Opladen, 169-181.
202. SACK, H.-G. (1980) *Jugend, Sportverein und sozialer Wandel*, in Quell, M. (Ed.) *Sport, Soziologie und Erziehung*, Berlin, Bartels & Warnitz, 52-82.
203. SACK, H.-G. (1986) *Zur Bedeutung des Sports in der Jugendkultur*. Eine Reanalyse der Studie Jugend '81, in Pilz, G. A. (Ed.), *Sport und Verein*, Reinbek, Rowohlt, 114-31.
204. SAMUEL, L. (1983) The making of a school resister: A case study of Australian working class secondary schoolgirls, in BROWNE, R.K. – FOSTER, L.E. (Eds.), *Sociology of Education*, 3rd ed., Sydney, Macmillan, chapter 34.

205. SAUL, K. – FLEMMING, J. – STEGMANN, D. – WITT, P.-C. (Eds.) (1982) *Arbeiterfamilien im Kaiserreich. Materialien zur Sozialgeschichte in Deutschland 1971-1914*, Königstein/Ts., Athenäum.
206. SCHELSKY, H. (1957) *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*, Düsseldorf/Köln, Diederichs.
207. SCHLUMBOHM, J. (Ed.) (1983) *Kinderstuben. Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokraten wurden, 1700-1850*, München dtv.
208. SCHULMBOHM, J. (1981) „Traditionale“ Kollektivität und „moderne“ Individualität: Einige Fragen und Thesen für eine historische Sozialisationsforschung. Kleines Bürgertum und gehobenes Bürgertum Deutschlands im späten 18. Jahrhundert als Beispiel, in VIERHAUS, R. (Ed.) *Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung. (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Bd. 8)*, Heidelberg, Schneider, 265-320.
209. SEYFARTH-STUBENRAUTH, M. (1985) *Erziehung und Sozialisation in Arbeiterfamilien im Zeitraum 1870 bis 1914 in Deutschland*, 2 vol, Frankfurt/ M./Bern/New York, Lang.
210. SHORTER, E. (1983) *Die Geburt der modernen Familie*, Reinbek, Rowohlt.
211. SIEDER, R. (1986) „Nata, derf i aufstehn?“ Kinderheitserfahrungen in Wiener Arbeiterfamilien um 1900, in EHALT, H. – HEIß, C.ÖSTEKL, L. (Eds.), *Glücklich ist, wer vergißt... Das andere Wien um 1900*. Wien, Böhlau, 39-89.
212. SIEDER, R. (1984) Geschichten erzählen und Wissenschaft treiben. Interviewtexte zum Arbeiteralltag, in BOTZ, G. – WEIDENHOLZER, J. (Eds.), *Mündliche Geschichte und Arbeiterbewegung*, Wien, Böhlau, 203-32.
213. SIEDER, R. (1987) *Sozialgeschichte der Familie*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
214. SILBEREISEN, R. K. – MONTADA, L. (Eds.) (1983) *Entwicklungspsychologie. Ein Handbuch in Schlüsselbegriffen*, München, Urban + Schwarzenberg.
215. SINUS-Institut (1983) *Die verunsicherte Generation-Jugend und Wertewandel*, Opladen, Leske + Budrich.
216. SINUS-Institut (1984) *Jugendforschung in der Bundesrepublik*, Opladen, Leske + Budrich.
217. SPENDER, D. – SARAH, E. (Eds.) (1980) *Learning to Lose: Sexism and Education*, London, The Women's Press.
218. SPRINGHALL, J. (1986) *Coming of Age: Adolescents in Britain 1860-1960*, Dublin, Gill & Macmillan.
219. STAMBOLIS, B. (1982) *Der Mythos der jungen Generationen. Ein Beispiel zur politischen Geschichte der Weimarer Republik (diss.)*, Bochum.
220. STRIKSRUD, A. (Ed.) (1984) *Jugend und Werte. Aspekte einer Politischen Psychologie des Jugendalters*, Weinheim/Basel, Beltz.
221. TENFELDE, K. (1982) *Großstadtjugend in Deutschland vor 1914. Eine historischdemografische Annäherung*, Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 69, 2, 182-218.

222. TEUTEBERG, H. A. – WISCHERMANN, C. (Eds.) (1985) *Wohnalltag in Deutschland 1850-1914. Bilder-Daten-Dokumente*, Münster, Coppenrath.
223. TROMMSDORFF, G. (Ed.) (1988) *Sozialisation und Kulturvergleich*, Stuttgart, Enke.
224. TROTHA, V., T. (1982) *Zur Entstehung von Jugend*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 34, 79-97.
225. TROYNA, B. (Ed.) *Racial Inequality and Education*, London, Tavistock
226. VOGES, W. (Ed.) (1987) *Methoden der Biographie- und Lebenslaufforschung*, Opladen, Leske + Budrich.
227. WALKER, S. – BARTON, L. (Eds.) (1983) *Gender, Class and Education*, Lewes, Falmer Press.
228. WALKER, S. – BARTON, L. (Eds.) (1986) *Youth, Unemployment, and Schooling*, Milton Keynes, Open University Press.
229. WALKERDINE, V. (1987) Sex, power and pedagogy, in ARNOT, M. – WEINER, G. (Eds.), *Gender and the Politics of Schooling*, London, Hutchinson/Open University, 166-74.
230. WALLACE, C. (1987) *For Richer, For Power*, London, Tavistock
231. WALTER, H. – OERTER, R. (Eds.) (1979) *Ökologie und Entwicklung. Mensch-Umwelt Modelle in entwicklungspsychologischer Sicht*, Donauwörth, Auer.
232. WATTS, A. G. (1987) 'Beyond unemployment? Schools and the Future of work', *British Journal of Educational Studies*, 35, 3-17.
233. WATTS, M., W. (1988) *Orientations toward Conventional and Unconventional Participation among West German Youth*. University of Wisconsin.
234. WATTS, M., W. – FISCHER, A. – FUCHS, W. – ZINNECKER, J. (1989) *Contemporary German Youth and Their Elders (A Generational Comparison)*, New York, Greenwood Press
235. WATTS, M., W. – ZINNECKER, J. (1988) *Youth culture and politics among German youth: effect of youth centrism*. Amsterdam.
236. WEBER-KELLERMAN I. – EICKE-JENNEMANN, D. – FALKENBERG, R. (1985) *Der Kinder neue Kleider: Zweihundert Jahre deutsche Kindermoden in ihren sozialen Zeichensetzung*, Frankfurt/M., Insel.
237. WEBER-KELLERMANN, I. (1979) Die gute Kinderstube. Zur Geschichte des Wohnens von Bürgerkindern in NIETHAMMER, L. (Ed.), *Wohnen im Wandel, Beiträge zur Geschichte des Alltags in der bürgerlichen Gesellschaft*, Wuppertal, Hammer, 44-64.
238. WEINER, G. – ARNOT, M. (Eds.) (1987) *Gender Under Scrutiny: New Inquiries in Education*, London, Hutschinson/Open University Press.
239. WHITTY, G. (1985) *Sociology and School Knowledge*, London, Methuen.
240. WILLIS, P. (1977) *Learning to Labour*, Farnborough, Saxon House.
241. WILLIS, P. (1978) *Profane Culture*, London, Routledge & Kegan Paul.
242. WILLIS, P. (1986) *Unemployment: The final inequality*, *British Journal of Sociology of Education*, 7, 2, 155-169.

243. ZEIHNER, H. (1988) *Verselbständigte Zeit – Selbständigere Kinder?*, Neue Sammlung, 28, 1, 75-92.
244. ZEIHNER, H. – ZEIHNER, H. (1987) *Lokale Umwelt und Eigeninitiative in der Tageslaufgestaltung zehnjähriger Kinder*, mimeo, Berlin.
245. ZIEHE, T. – STUBENRAUCH, H. (1982) *Plädoyer für ungewöhnliches Lernen*. Ideen zur Jugendsituation, Reinbek, Rowohlt.
246. ZINNECKER J. (1981) *Jugend '81. Portrait einer Generation*, in *Jugendwerk der* (Hrsg.), Jugend '81. Bd. 1. Hamburg. 80-114.
247. ZINNECKER, J. – WERNER, G. – MOLNÁR, P. – GÁBOR, K. (1988) *Youth Generations of the 80s and the Generation of the Parents in Hungary and Western Germany*, Budapest
248. ZINNECKER, J. (1982) Die Gesellschaft der Altergleichen, in FISCHER, A. (Ed.), *Jugend '81*, Leske & Budrich, Opladen.
249. ZINNECKER, J. (1986) Jugend im Raum gesellschaftlicher Klassen. Neue Überlegungen zu einem alten Thema, in HEITMEYER, W. (Hrsg.), *Interdisziplinäre Jugendforschung. Fragestellungen, Problemlagen, Neuorientierungen*, Weinheim/München, Juventa, 99-132.
250. ZINNECKER, J. (1987) *Jugendkultur 1940-1985*, Opladen, Leske + Budrich.

3. RÉSZ

AZ IFJÚSÁGI PROBLÉMA ÚJRAGONDOLÁSA

AZ IFJÚSÁGI PROBLÉMA ÚJRAGONDOLÁSA (Phil Cohen)

PHIL COHEN (1997) RETHINKING THE YOUTH QUESTION.
IN RETHINKING THE YOUTH QUESTION. EDUCATION, LABOUR AND
CULTURAL STUDIES. MACMILLAN, 179-250.

A nyolcvanas évek elejére két dolog világossá vált. Nem sikerült a „proletariátus” forradalmi tematikája helyett új témát találni; az ifjúsági kultúrák pedig az etnikai hovatartozás és a nemi különbségek új területeire is kiterjesztették a bricolage módszerét, és közben egyre inkább integrálódtak a korábban posztfordizmusnak vagy posztindusztriális kapitalizmusnak nevezett társadalom dinamikájába. Ezek a változások szükségszerűen hatással voltak az ifjúságkutatásra is. A marxisták, mint pl. Paul Willis¹, továbbra is alapvetően a társadalmi és kulturális reprodukció funkcionalista modellje segítségével magyarázták az ifjúsági munkaerőpiaci és iskolai életutak átrendeződését, a szubkulturális elméletek pedig a posztmodernizmus felé vették az irányt Dick Hebdige és mások munkássága folytán.² Az ESRC által finanszírozott ifjúsági kutatási program esetében pedig az elmélettel és a kritikai etnográfiaiával való rövid kacérkodás ért véget.³ Egyértelmű visszatérést tapasztalhatunk az empirikus kutatások felé, amelyek az iskolarendszerből kilépők útjait követték, aspirációikat mérték a képzettségükhöz viszonyítva, számokban fejezték ki fogyasztási mintáikat és korrelációkat mértek a nem, a kor, az etnikai hovatartozás és az „osztály” elnagyolt kategóriával.

Ilyen körülmények között született az „Ifjúsági probléma újragondolása”. A tanulmány az Oktatási Intézetben tartott kurzus jegyzeteiből alakult ki, így természetesen tartalmazza az oktatás- és társadalompolitikákat érintő világháború utáni legnagyobb iskolák kritikai áttekintését is. A tanulmányban, különösen a generációs viszonyok és a serdülőkre vonatkozó klasszikus fejlődésemelvények áttekintése közben igyekeztem az ifjúsági probléma intellektuális és politikai fontossága mellett érvelni. Nem pusztán a klasszikus témákhoz akartam visszatérni, hanem ezek kritikai újragondolására is törekedtem. Meghatároztam négy kódot – a szakképzést, az örökséget, a tanonckodást és a karriert –, áttekintettem, hogy ez a négy kód az egyes ifjúsági problémákban hogyan jelent meg, így megpróbáltam lefektetni a kulturális személyiségformálásra vonatkozó általános elmélet alapelemeit, amelyek megfelelnek ennek a célnak: kétségtelen, hogy ez reménytelenül túlságosan sematikus feladat (hogy ambíciózusságát ne is említsem).

¹ Paul Willis (1990) *Common Culture (Hétköznapos kultúra)* (Milton Keynes: Open University)

² Dick Hebdige (1988) *Hiding in the Light (A fény árnyékában)* (London: Comedia)

³ J. Bynner (1988) *Young People – Employment, Culture, Identity (Fiatalok – munka, kultúra, identitás)* (London: ESRC)

A kulturális kód fogalma – a szociolingvisztikai kód fogalmával ellentétben – az identitás formálására utal a készségek és kompetenciák átadásán keresztül, amelyek a bourdieu-i „kulturális tőkében” testesülnek meg. A tanulmány legfontosabb gondolata, hogy többféle kulturális tőke létezik, és ezek nem kizárólag az uralkodó – azaz az ún. művelt – osztályok sajátjai, hanem a kétkezi munka egyes típusaihoz is kapcsolódnak, és jelentős különbségeket mutatnak lányok és fiúk között.

A tanulmány olyan kutatási programot vázol fel, amely ezeknek a kódoknak a genealógiáját hivatott feltárni, elsődlegesen a funkciójukra mint önéletrajzi grammatikákra fordítja a figyelmet, valamint a családi, oktatási és munkafolyamatokban megjelenő „habitusra”. Ezt a feladatot nem vittem végig, ami igazából egy nagyszabású összehasonlító történelmi kutatást igényelne, amit azonban a „nyugdíjas” éveimre tartogatok! Addig azonban kidolgoztam néhány ötletet, amelyeket a 8., 9. és 10. fejezetek esettanulmányaiban olvashatnak.

RÉGI FEJEK, ÚJ VÁLLAK

Gyakran halljuk, hogy a szocialistáknak megvan a rossz szokásuk, hogy úgy közelítenek a jövő felé, hogy közben a válluk felett visszatekintenek a múltra. Talán nem ez a legjobb módszer arra, hogy a jelennel foglalkozzunk, amikor sok hagyományos feltételezésünket ingatták meg a társadalmunkban végbemenő mély és átható változások. Ahelyett, hogy lépést próbálnánk tartani azzal a társadalommal, amelyet meg akarunk változtatni, túlságosan is könnyű úgy értelmezni a társadalmi változásokat, hogy azokat olyan gondolatok és tapasztalatok szűrőjén át nézzük, amelyek a mi történelmi generációnk számára voltak alapvetően fontosak.

A tény azonban az, hogy az ifjúsági problémát folyamatosan újra kell gondolni a változó körülmények fényében. Ha azonban megnézzük, hogy milyen politikai és elméleti feltevések irányítják továbbra is ifjúsági politikánk nagy részét, azt látjuk, hogy gyakran csak új formában jelentek meg a régi elgondolások.

A munkáspárti politikusok például továbbra is csak két lehetséges ifjúságpolitikai modellt ismernek el: a szűk értelemben vett választásosot, valamint az erőszakosan extra-parlamentárisat.⁴ A sokk, amit a párt 1983-as választásokon elszenvedett nagyarányú veresége okozott, egy ideig látványosan az ifjúság felé fordította a párt figyelmét. A párt – történetében először – elvesztette a fiatalok szavazatait, egyfelől azért, mert az életük első szavazására jogosultak közül olyan sokan maradtak távol a szavazástól, mint korábban soha, másfelől pedig az általános jobbratolódás következtében. A párt tehát igyekezett megfiatalítani arculatát, részben azzal, hogy különböző betöré-

---

⁴ Ld. Robin Cook „Miért van szüksége a Munkáspártnak gyermektanra”, In *The Guardian*, 1983. december 9., valamint David Smith áttekintését, „A Munkáspárt és az ifjúságpolitika” címmel, In *Youth and Policy*, 1, 2.

si kísérleteket tettek a „média gyerekológiába” (ez a fogalom Tracy Ullman, Billy Bragg & Co. találmánya). A közvélemény-kutatások ezután kimutatták, hogy a fiatalok szavazataikkal visszatértek a Munkáspárthoz. Így tehát levonják a következtetést, hogy a Munkáspártnak valóban jó ifjúságpolitikája van, csak meg kell találni a jobb és látványosabb kommunikációs stratégiákat. Az ezután következő tottenhami, brixtoni, handsworthi és máshol is előforduló lázadások viszont ismét megingatták a választási álmokat. Azok a fiatalok azonban, akiknek az egyetlen még megmaradt kollektív alkulehetőségük a lázadás volt, nem csak a Munkáspárt nagy félelmét igazolták. Jelezték azt is, hogy csődöt mondtak a fennálló jóléti rendszerek ifjúsági problémákra adott megoldásai, amelyek iránt a Munkáspárt továbbra is elkötelezett. Nyilvánvaló, hogy a nagyobb és jobb ifjúsági képzési programok, a folyamatos tanulás, a több szabadidő-központ, sőt még az ún. közösségi rendfenntartás sem megfelelő válaszok az ifjúsági munka új, látszólag állandó tartalékhadseregének szükségleteire és kéréseire, akik Nagy-Britannia ipari hanyatlása nyomán kerültek a felszínre. Ha a Munkáspártnak nem sikerül kialakítania egy olyan stratégiát, amely közvetlenül ehhez a másik, fiatal Angliához szól, akik szinte biztosan nem fognak szavazni sem rájuk, sem semmilyen más politikai pártra, akkor egyáltalán nem érdemlik meg a fiatalok szavazatait.⁵

Egyre többet lehet hallani, hogy ami első ránézésre politikai apátiának tűnik, az valójában egy mélyreható kulturális forradalom. A fiatalok elutasítják a szervezett politika elidegenedett formáit, helyette egy új típusú, személyes politizálást választanak, amelyre a feminizmus, a környezetvédelem és a békemozgalmak vannak hatással. Ez talán nem vezet lázadáshoz, ahhoz, hogy a Munkáspártra szavazzanak, vagy hogy „Jog a munkához” feliratú transzparensekkel vonuljanak fel, de a posztmodernizmusba vezető változás élvonalához tartozik.

Amikor az anyagi hatalom egyre inkább a gazdaság és az állam legmagasabb csúcsain koncentrálódik, amíg a tudatformáló iparok szimbolikus hatalma rohamosan növekszik, úgy látom, hogy az új mozgalmak jelentőségét talán eltűlozzák. Egy bizonyos ponton túl a valamilyen közös tulajdonság alapján szerveződő csoportok és a kortárs networkök nem tudják fenntartani az elnyújtott kampányokat és/vagy túljárni a hatalom eszén. A fekete és homoszexuális ifjúsági politikák nem azért fontosak, mert esetleg kialakíthatják valamiféle tömeges ifjúsági mozgalom elemeit – ez egy régi szocia-

⁵ A munkásosztályban bekövetkezett strukturális és kulturális változások politikai jelentőségéről folytatott viták sajnos nem érintették az ifjúságot. Lásd például M. Jacques és F. Hobsbawm (szerk.), *The Forward March of Labour Halted* (*Megtorpan a Munkáspárt menetelése*) (London, 1981), G. Stedman Jones, *Languages of Class* (*Az osztály nyelvei*) (Cambridge, 1983), valamint Raymond Williams: *The end of an era* („Egy korszak vége”) in *New Left Review*, 181. Ezek a tanulmányok megkérdőjelezhetetlenek értelmezik a politikai szocializáció folyamatát mint egy kvázi-automatikus kulturális átadási folyamatot, vagy mint a politikai ideológia hatását. Ebben a tekintetben ezek a tanulmányok alig haladták meg az empirikus társadalomtudományok elnagyolt értelmezéseit, amelyek a politikai szocializációt egyszerűen a politikai pártok, a média vagy a szavazásra vonatkozó családi tradíciók hatásaként értelmezik. E terület áttekintéséhez lásd: T. Tapper és B. Salter, *Education and the Political Order* (*Az oktatás és a politikai rend*) (London, 1978).

lista álom, amelynek a megvalósítása mindig rémesen sikerült –, hanem az, hogy pusztán létüknél fogva kihívást jelentenek az ifjúsági ellátó rendszerek domináns mintáival és biopolitikai előfeltevéseivel szemben. Ezeket az előfeltevéseket – amelyeket sok politikus, tanácsadó és szakember oszt – az alábbiak szerint lehet összefoglalni:

1. Az ifjúság egységes kategória, amelyet bizonyos pszichológiai jellemzők és társadalmi szükségletek határoznak meg, amelyek az adott korcsoportra egységesen jellemzőek.
2. Az ifjúság a fejlődés különösen rugalmasan alakítható szakasza, amikor az attitűdök és az értékek ideológiákká merevednek és az élet későbbi szakaszaiban már nem változnak.
3. A gyermekkori függőségből a felnőttkor autonómiájába való átmenet természetes velejárója egy lázadó korszak, ami maga is része annak a kulturális hagyománynak, amit generációról generációra átörökítünk.
4. A modern társadalom ifjúsága számára nehézségeket rejt a felnőttkorba való sikeres átmenet, ezért szakember segítségére, tanácsára és támogatására van szükségük.

Ezeket az előfeltevéseket „biopolitikainak” neveztem, mert úgy határozzák meg az ifjúságot, mint a népesség egy speciális típusát, és mint a politikai beavatkozás egyik lehetséges célpontját. Ez a hozzáállás először az 1880-as években kristályosodott ki, ekkor történt az első nagy vita az ifjúsági problémákról. Azóta a fejlődést – vagy inkább talán a visszafejlődést – tükrözve intézményesült az ifjúságpolitikában és a gyakorlatban. Ráadásul rengeteg társadalomtudományos kutatás támasztotta alá, olyannyira, hogy mára, ha nem is szentírássá, de legalábbis kétségbe vonhatatlan közhellyé vált. Ezeket az elméleti alapokat kell megkérdőjelezni, ha újra akarjuk gondolni az ifjúsági problémát az 1990-es években és az 1990-es évek számára. Nem azért, hogy mások kárára okoskodjunk, hanem azért, mert a munkásosztálybeli és középosztálybeli serdülőkorról rajzolt régi térképek – függetlenül attól, hogy marxisták, városszociológusok vagy pszichoanalitikusok rajzolták-e őket – már nem adnak elfogadható útmutatást sem a fiatalokkal foglalkozó szakembereknek, sem pedig a fiataloknak, akikkel foglalkoznak. De ha a társadalomtudósoknak tényleg vissza kell térniük a kiindulási ponthoz, akkor talán először át kell tekintenünk azokat az elméleteket, amelyek ma rendelkezésünkre állnak.⁶

---

⁶ A tanulmány most következő részeinek legnagyobb részét az Oktatási Intézetben 1985 és 1987 között tartott kutatói szemináriumokhoz használt anyagok teszik ki. Különösen hálás vagyok a diákjaimnak sok segítő megjegyzésükért és kritikájukért.

VISSZA MATUZSÁLEMHEZ: BIOLOGIZMUS, HISTORICIZMUS ÉS MÉG NÉHÁNY ÓDIVATÚ TÖRTÉNET

Egyáltalán nem könnyű definiálni az ifjúsági problémát anélkül, hogy visszatérnénk ahhoz, hogy a fiatalok valamifajta egységes kategóriát alkotnak, amelyet a serdülőkor bizonyos kulcsfontosságú jellemzői határoznak meg. Végül is sokan gondolják úgy, hogy a pubertás az pubertás, és azok a fiatalok, akik még nem élnek házasságban, soha nem integrálódnak problémamentesen semmilyen társadalomba. Az ifjúsági probléma matuzsálemi korú, és olyan univerzális, mint maga az életciklus; csak a válaszok változnak.

A klasszikus elméletek (Stanley Hall, Karl Mannheim és Talcott Parsons) mind a közhelyeket kérdőjelezzik meg. Ha csak annyit sikerül elérniük, hogy relativizálják a kérdést, pszichológiai vagy szociológiai értelmet adnak neki, az okokat nem nehéz megtalálni. Mindegyik elmélet kiindulópontja az, hogy az ifjúkor biológiai kategória, amelynek bizonyos eredendő és változatlan (elsősorban pszichológiai) adottságai vannak, és csak ezután kezdenek el foglalkozni a kulturális és történelmi közvetítésekkel, hogy elemezzék társadalmi kifejeződésük változatos formáit. Így a serdülőkor alapvető drámája az, hogy a Természet ellenállhatatlan erői (a pubertás által szabadjárta engedett szexuális vágy), találkoznak a Kultúra elmozdíthatatlan tárgyaival (a társadalmi integráció intézményeivel). Nagyon eltérőek a felfogások az eredményt, a közvetítés pontos módját stb. illetően, de ez talán kevésbé fontos, mint az a tény, hogy ezekben az elméletekben egy generáció szocializációjának értelmezése közben naturalizálják a szexualitást.

Hall serdülőkori pszichológiájában, Mannheim tudásszociológiájában, a parsonsi funkcionalizmusban talán első ránézésre nincs sok közös, leszámítva etnocentrizmusukat, valamint azt, hogy figyelmen kívül hagyják a nemek közötti különbségeket. Mind a három elmélet azonban ugyanazon a megfeleltetésen nyugszik – Természet: Kultúra: Egyén: Társadalom. Ez a formula uralta a nyugati gondolkozást legalább a 17. század óta. Hobbes pl. úgy gondolta, hogy az egyéni emberi természet mocskos és brutális, amelyet alá kell rendelni a társadalmi szerződésnek, ha a kultúra fenn akar maradni. Rousseau természetesen homlokegyenest ellentétes értelmezést adott ezeknek a kategóriáknak, az állítva, hogy az egyének természetéhez tartozna, hogy kialakítsák az emberi együttműködés formáit, ha nem lennének korrumpálva a társadalom és annak kulturális elvárásai által.

A Rousseau és Hobbes közötti vita kulcsfontosságú volt a gyermeki korra és annak morális státuszára vonatkozó kialakuló vitában, ami olyan nagyon érdekelte a pedagógusokat valamint a 18. századi és 19. század eleji filantropikus reformereket. De egészen a század végéig, Darwinig, egészen pontosan a társadalmi darwinizmusig kellett várni, hogy a vita a serdülőkorra koncentráljon. Ez elsősorban Stanley Hall munkásságának köszönhető. A *serdülőkor pszichológiája* (1905) című munkájában kifejtette, hogy az egyén fejlődése a társadalom fejlődését tükrözi, és mindkettő a primitív vadság állapotából a

civilizált érettség állapotába tart. A serdülőkör azért a stressz, a feszültség és a lázadás korszaka, mert a fiatalok két ellentétes irány felé húznak: vissza a kőkorszaki gyermeki primitív állapot felé, és előre a racionális és felvilágosult „modern ember” állapota felé.

Érdekes, hogy a serdülőkör ilyen hibrid állapotként (félíg állat, félíg ember) való ábrázolása szinte teljesen megegyezik azzal, ahogyan a liberális imperializmus diskurzusa a gyarmatok lakosságát és hazájuk munkásosztályát meghatározza. Nagy-Britanniában igazából maga az ifjúsági probléma is e terminusok segítségével alakult ki, az etnikai kisebbségek jövőjével kapcsolatosan kialakult morális pánik részeként. Stanley Hall szerint a közvetlen hivatkozási alap azonban az amerikai fehér középosztálybeli fiatalok tömeghisztérikus megtérése volt az 1880-as évek új típusú vallásos evangelizmusa során. Miért a gyerekek voltak az amerikai társadalomban a „legcivilizáltabbak”, akik viselkedése eközben „primitív vallásfelvételnek” tűnt, amit addig elsősorban az indiánok körében tapasztaltak? A válasz: a „serdülőkör”!

Ma már senki sem merné szó szerint értelmezni Hall felfogását, miszerint a felnőtté válás mindannyiunk számára azt jelenti, hogy már nem úgy viselkedünk, mintha egy vadászó-gyűjtögető törzs tagjai lennénk, hanem úgy, mint a modern világ tagjai. De az az alapvető tézise, hogy az egyedfejlődés megismétli a törzsfjlődést, továbbra is nagy hatással volt a fejlődépszichológiára és – mint később látni fogjuk – a pszichoanalízisre. A serdülőkör érzelmi felbolydulásként való értelmezését számtalan csatornán keresztül tették népszerűvé, és ma már ez az ifjúság domináns és közhelyszerű definíciója. És kétségtől továbbra is nagy hatással van az ifjúsági szociális ellátások nagy részére jellemző civilizáló küldetésre.⁷

Úgy tűnik, Karl Mannheim teljesen másként értelmezi az ifjúsági problémát. Számára a kérdés nem a serdülőkorról, hanem a generációról szól. A generáció pedig – állítja – egy társadalmi képződmény, együttesen átélt kulturális szimbolizmus vagy helyzetek működése, nem pedig biológiailag adott vagy pedig demográfiai kategória, amelyet a születési év határoz meg. A generációk tehát társadalmi csoportok, amelyek elhiszik, hogy egy közösen átélt történelmi mozgalomhoz tartoznak vagy pedig ugyanazok a történelmi események alakítják őket. Erre példa 1968 májusának generációja, vagy az első világháború „elveszett generációja”. Mannheim leírásából nem világos,

⁷ Stanley Hall és a társadalmi darwinizmus talán egyik legjobb kritikáját Carol Dyehouse *Girls Growing Up in Late Victorian and Edwardian England (A lányok felnőtté válása a századforduló Angliájában)* (London, 1981) c. munkájában találjuk. Ld. még John Springhall áttekintését: „The origins of adolescence” („A serdülőkör eredetei”) In *Youth and Policy* 2, 3. Sajnos a *Youth, Empire and Society (Ifjúság, birodalom és társadalom)* (London, 1977) c. tanulmány írója nem tekinti át a Woodcraft-ideológia és a serdülőkör közötti összefüggéseket a korszak racionális szabadidő-felhasználás mozgalmaiban vagy ifjúsági irodalmában. De mint azt a *Szél lengeti a fűzfákat* c. meseregény olvasói is igazolhatják, a belső vadság (a serdülőkori szenvedély) megszelídítése és a külső vadon (a munkásosztálybeli „dzsungel”, amelyet hermelinek és menyétek laknak) civilizációjának megteremtése közötti kapcsolatot leginkább a Jöttek vadászásával és gyűjtögetésével lehet elérni, lehetőség szerint a Nagy Külvilágban. Ehhez ld. még: Norbert Elias *A civilizáció folyamata* (Budapest, 1987) I. kötet, valamint E. Dudley és M. Novak, (szerk.). *The Wild Man Within (A bennünk lakozó vadember)* (Pittsburgh, 1972).

hogy miért éppen a fiatalok lennének ennek a speciális generációs tudatnak – vagy Zeitgeistnek – a privilegizált hordozói, mint ahogy az sem, hogy hogyan viszonyul az osztály alakulásának folyamataihoz. Az azonban világos, hogy írásainak háttérében nagyrészt az a diáklázongás és ellenkultúra rejlik, amelyik az első világháború utáni Németországban jelent meg, és amely különféle romantikus utópiák nevében utasította el a „régí Németországot”. Tagadhatatlan, hogy országuk veresége és az állóháború válogatás nélküli mérszálása sok német fiatal számára egy közös generációhoz való tartozás érzését is jelentette. Mannheim azonban ebből a meglehetősen kivételes helyzetből kiindulva azt állítja, hogy létezik a generációs konfliktusnak valamiféle történelmi törvényszerűsége – az eszmék és a szimbólumok ellenállhatatlan ereje, amelyen keresztül minden új generáció definiálja identitását (és különbözőségét), miközben mindig találkozunk a „régí örök” elmozdíthatatlan akadályaiival. Mannheim historicizmusa oda vezetett, hogy olyan elméletet alkotott, ami nagyon hasonlít a biologizmusához, amit viszont olyan nagyon igyekezett elutasítani. És talán ezért nem tudja meghatározni a generáció materiális elhelyezkedését úgy mint mind a családon, mind pedig a tágabb társadalmon belüli munkamegosztásban elfoglalt helyet.⁸

Talcott Parsons és követőinek elméletében Stanley Hall darwinizmusa és Mannheim historicizmusa egy funkcionális szintézisbe rendeződnek. Nem csak a „társadalmi rendszer” működési modelljének alapja az élő organizmus, de a „társadalmi rendszer” evolúcióját is úgy értelmezi mint a funkciók progresszív differenciálódását, amely a „személyiségi rendszernek” a funkciók differenciálódásához alkalmazkodó fejlődésével párhuzamosan történik. Ami azonban új és fontos a parsonsi modellben az az, ahogyan az ifjúsági problémát a tradicionálisból a modern társadalomba való átmenetből adódó strukturális feszültségek figyelembe vételével igyekszik meghatározni.⁹

⁸ Mannheim klasszikus tanulmánya a *„The problem of generations”* az *Essays in the Sociology of Knowledge* (London, 1952) című tanulmánykötetben jelent meg. Karl Mannheim (1969) *A nemzedéki probléma*. In Ifjúságszociológia (szerkesztette: Huszár Tibor és Sükösd Mihály). Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 31–68. Nagy-Britanniában Mannheim sokkal nagyobb hatással volt a tudásszociológiára, mint az ifjúságszociológiára. Említésre méltó kivétel ez alól Philip Abraham munkássága. Ld. *„Rites of passage – generational conflict in industrial society”* (*„Beavatási szertartások – generációs konfliktusok az ipari társadalomban”*) című tanulmányát, amelyet a *Historical Sociology (Történelmi szociológia)* (London, 1982) című tanulmánykötetben ismét kiadtak. Németországban Mannheim hatását hamar elhalványította a Frankfurti Iskola hatása (ld. 32. lábjegyzet). Mannheim historicizmusának kritikáját ld. J. Hood Williams, *„The problem with the problem of generations”* (*„A generációk problémájának problémája”*) (stencil).

⁹ Ld. Parsons: *„Age and sex in the social structure of the United States”* (*„Életkor és nem az Egyesült Államok társadalmi szerkezetében”*) (1942), valamint *„Youth in the context of american society”* (*„Az ifjúság az amerikai társadalomban”*) (1963), amelyek – címeik ellenére – a fiatalokról való gondolkodás általános szociológiai modelljét igyekeznek kialakítani. Parsons elméletének legrészletesebb alkalmazása S. N. Eisenstadt *From Generation to Generation (Generációról generációra)* (London, 1956) című munkájában található. Ennek a megközelítésnek az áttekintéséhez ld.: D. M. Smith, *„Structural-functional accounts of youth”* (*„Az ifjúság strukturális-funkcionalista értelmezései”*) In *Youth and Policy*, 1, 3 (1983), a problematikával foglalkozó legújabb kutatások áttekintéséhez pedig ld.: L. Rosenmayr és R. Altenbeck, *„Youth and society”* (*„Ifjúság és társadalom”*) In *Current Sociology*, 27, 2–3 (1979).

Az állítás nagyon egyszerű. A tradicionális társadalmakban (azaz abban, amit mi prekapitalista társadalmaknak hívnánk), a család tölti be a gazdasági, biológiai és kulturális reprodukció alapvető funkcióit. Egyetlen társadalmi rendszerben egyesíti az oktatást, az anyagi termelést és az alapvető gyermekgondozást. Így a családi kapcsolatok és a szocializációs minták elégséges és hatásos modellt nyújtanak az élet későbbi részére is; alapvető folytonosság van aközött a szerep között, amit a gyerek a családban megtanul, valamint aközött, amit a tágabb társadalmi környezetben felnőtt életében kell nyújtania. A modern ipari társadalmakban azonban ez már nem így van. A család oktatási és foglalkoztatási funkciói megszűntek, és már egészen másmilyen alapon szerveződnek, mint amilyenek a szülő-gyermek kapcsolatot szabályozzák. A foglalkozási szerepek – a családi szerepektől eltérően – inkább specializáltak, mint diffúzak, inkább instrumentálisak, mint expresszívek, alapja inkább szerzett, mint veleszületett, a szerepnek való megfelelést pedig inkább „általános”, mint „helyzetre szabott” kritériumok alapján bírálják el. Másképpen fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy alapvető diszkontinuitás figyelhető meg a családi szocializációs minták – amelyek továbbra is a hagyományos patriarchális elvek szerint szerveződnek – valamint a felnőtt szerepek között, amelyek a piac racionalitása és a személytelen hivatali struktúrák alapján szerveződnek, amelyeket a kompetitív individualizmus ideológiája köt össze. A fiatalok helyzetét pedig e két „értékrendszer” közötti konfliktus csúcspontján helyezi el. Parsons szerint ezt részben az iskoláztatás meghosszabbodása okozza, mivel az egyrészt elválasztja a fiatalokat a családtól, másrészt pedig kizárja őket a felnőttek világából, a munkából és a politikából, és közben korosztályi hierarchiát hoz létre a fiatalok között.

Parsons szerint az eredmény az, hogy kialakul a serdülőkor, a „strukturált felelőtlenség” korszaka, a gyermekkor és a felnőttkor közötti moratórium. Ez az új elem az életciklusban aztán lehetővé teszi a kortárs csoportok és az ifjúsági kultúra kialakulását, amelyek látens funkciója az, hogy közvetítsenek a tradicionális és a modern értékrendszerek között úgy, hogy mindkettő elemeit inkorporálják. A serdülőkori kortárs-csoportok tehát lehetővé teszik, hogy tagjaik egyrészt távolságot tartsanak a családi szerepektől, másrészt pedig próbálgassák jövődöbeli foglalkozási szerepeiket; az ifjúsági kultúra újratermeli az érzelmi függőség és biztonság mintáit, a hely partikularizmusait, valamint azokat a diffúz szerepeket, amelyek az elsődleges vagy gyermekkori szocializációra jellemzőek, eközben pedig lehetővé teszik a fiatalok számára, hogy el-sajátítsák azokat a kompetitív és instrumentális technikákat, amelyeket a felnőttektől a munkahelyeken megkövetelnek. Így bármennyire is „bizarrnak” vagy „deviánsnak” is tűnjön, viselkedésük alapjaiban véve alkalmazkodó.

Azonnal meg kell jegyeznünk, hogy Parsons ifjúsági kultúrára vonatkozó leírásai elsősorban arról szólnak, hogy egy fehér fiú hogyan éli meg a serdülőkort a középosztálybeli Amerikában a II. világháború alatt és után. Az a kísérlet, hogy modelljét a munkásosztálybeli vagy etnikai kisebbségekhez tartozó fiatalok helyzetének megértésére is alkalmazzák, elkerülhetetlenül vezetett ahhoz, hogy ezeket az ifjúsági kultúrákat patológiakusnak tekintsék. Így például a fekete ifjúsági kultúrákat nem a fehér rasszizmusra adott válaszként értelmezték, hanem annak eredményeként, hogy ellent-

mondás tapasztalható családjuk hagyományos értékorientációi és az industrializmus, individualizmus stb. „modern” értékei között, amelyekkel a fehér társadalomban találkoztak! Hasonló forgatókönyv szerint zajlott le a belvárosi munkásosztálybeli negyedekben makacsul fennmaradó bűnöző gang-kultúrák értelmezése.

Egyértelműen felfedezhető ezen értelmezések hátterében a társadalmi darwinizmus modellje; az evolúció mint differenciálódás tétele óriási károkat okozott a kapitalizmusba való átmenet családi formáinak értelmezésében, és különösen abban, ahogyan a termelés új viszonyaiból újra egy patriarchális rendet konstruáltak. Amint majd látni fogjuk, ez elengedhetetlenül szükséges a 19. században kialakuló ifjúsági munka helyzetének és jellemzőinek megértéséhez, amelyre olyan sok minden épül abból, amit mi ma ifjúsági problémának tartunk. Azóta sem találkoztunk azonban a klasszikus elméletek által felvetett problémák tanulmányozására irányuló kitartó intellektuális kísérletekkel. A későbbi ifjúságszociológiák vagy kritika nélkül magukba szívták a klasszikus premisszákat (ez elsősorban a pszichológiai elméletekre igaz) vagy pedig kikerülték azokat, hogy egy alternatív kiindulási pontot találjanak annak reményében, hogy ez talán majd valahogy új területekre vezet.

Ennek eredménye azonban az lett, hogy megnyílt az út az „ifjúsági elméletek” új hulláma előtt, amelyek a klasszikus elméletek darwinizmusát vagy historicizmusát a végletekig hangsúlyozták. Így ma azt látjuk, hogy a szociálbiológusok az állatok viselkedésére vonatkozó etológiai elméleteket alkalmazzák az emberi testbeszéd, és különösen a tizenévesek testbeszédének érelemezésére.¹⁰ Találkozhatunk még pszichohistorikusokkal, akik a kulturális evolúció titkát a 17. századi flandriai kereskedő középosztály szobatisztaságra szoktatási szokásainak tanulmányozása során próbálják megtalálni.¹¹ És míg Parsons és Mannheim legalább megpróbálta meghatározni és lo-

¹⁰ A szociobiológia hatása elsősorban Peter Marsh futball-lelátókról, territorialitásról és a férfi munkásosztálybeli kultúra egyéb aspektusaival foglalkozó munkásságában tapasztalható. Ld. *Rules of Disorder (A zavargás szabályai)* (London, 1976) című, valamint Aggro (London, 1979) című munkáit. Ezeknek a jelenségeknek egy másik értelmezését olvashatják ennek a kötetnek a 3. fejezetében. A szociobiológia általános kritikájához ld.: Lucy Bland „It's only human nature” („Ez csak az emberi természet”), *Schooling and Culture*, 10 (1981).

¹¹ A pszichohistoria Erik Erikson korai munkásságára épít, és az 1970-es években rengeteg tanulmányt eredményezett, amelyek a 16. századtól kezdve tanulmányozzák az európai közép- és felsőbb osztályok gyermeknevelési szokásait. Ezek közül talán a legjobb David Hunt *Parents and Children in History (Szülők és gyerekek a történelemben)* (New York, 1972) című munkája. Avatatlanabb kezekben – ld. pl. Lloyd de Mause *History of Childhood (A gyermekkor története)* (London, 1991) című könyvét – a szobatisztaságra szoktatási szokások és a maszturbáció-ellenes technikák szenvedélyes leírásával találkozunk, valamint találgatásokkal arról, hogy ezeknek milyen hatása lehet a felnőtt személyiségre. A pszichohistoria nagyrészt továbbra is Mead és Kardiner 1940-es években kidolgozott „kultúra és személyiség”-elméleteire épül. Mindezt azonban el kell választani Ariès és a francia *Annales* iskola módszertanától, ahol a szülő-gyerek kapcsolat változó érzelmi szerkezetét mindig a társadalmi teljesség, a politikai és gazdasági valóság stb. tükrében értelmezik. A pszichohistoria áttekintéséhez ld. T. Rabb és R. Rotberg, szerk., *The Family in History (A család a történelemben)* (Cambridge, 1971) című tanulmánykötetet, különösen Kett, Kenniston, Hareven és Demos tanulmányait.

kalizálni az ifjúsági problémát a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet valamilyen – bármennyire is rosszul megfogalmazott – értelmezésén keresztül, az új iskola általában ezzel nem foglalkozik. Az emberi viselkedés történelmen átívelő mintáit keresik, amelyek a pszichológia vagy az ösztönelmélet korlátozott repertoárjaival magyarázhatóak.

A cél dicséretre méltó. A cél, hogy lerombolják a korábbi elméletek által létrehozott mítoszt, hogy volt egy „preindusztriális” aranykor, amikor a fiatalok szorosan integrálódtak a családi és közösségi életbe, ahol pozitív szerepeik voltak és egy beavatási szertartáson mentek keresztül, és ahol a generációk közötti kapcsolat alapjaiban véve harmonikus volt. Azok a minták, amelyeket a pszichohistorikusok és a szociálbiológusok olyan nagyon szeretnének végigkövetni egészen az antikvitásig, mind a serdülőkori konfliktus mintái. Ugyanakkor miközben a történelem szemétkosaraiban kutakodnak, hogy bármilyen bizonyítékot találjanak a folytonosságra, gyakran a legnevetesegebb ellen-indulatáttételt követték el. Így lesz Szt. Ágoston James Dean kisöccse (igen, mindketten serdülőkori identitásválságot éltek át); a középkori Európa fiatal agglagény lovagjaiból álló vándorló bandákat a Weimari Köztársaság Wandervogeljeihez és a Katmanduba tartó amerikai hippikhez hasonlítják (mindegyik csoport valami misztikus keresésére indult, hittek a romantikus szerelemben, és inkább énekelni szerették költészetüket); a West Ham és a Stretford összecsapó szurkolói pedig a Római Birodalom Colosseumában összecsapó rivális plebejus csoportok reinkarnációi. (Kitalálták: mindannyian fiatal, alsóbb osztályokhoz tartozó férfiak, akik velük született agressziójukat a területi rivalizáción keresztül ritualizálják). Az első bálozó megjelenése a „Társaságban” a törzsekben élő fiatal lányok beavatási szertartásaihoz hasonló, és így tovább.¹² Párhuzamokban soha nincs hiány, ha a kutató kész arra, hogy a teleszkóp rossz oldalán keresztül szemlélje az ifjúság történelmét, vagy arra, hogy a szimbolikus formákat elvonatkoztassa a társadalmi viszonyoktól és a materiális környezettől, amelyek értelmet adnak nekik. Ennek eredménye egészen egyszerűen félreértés. Nézzünk meg egy konkrét példát a fenti listáról.

Részletes történelmi kutatás¹³ kimutatta, hogy a barangoló lovagok mindig a fiatalabb fiúk voltak a családban, akiknek az apja nem tudott vagy nem volt hajlandó megfelelő örökséget biztosítani, ami a sikeres házasság záloga volt. Lovagi kódjuknak és

¹² Peter Marsh munkásságán (ld. 10. lábjegyzet) kívül az ellen-indulatáttétel talán legfeltűnőbb példáit két, Louis Adelson által szerkesztett korai amerikai antológiában találhatjuk: *The Universal Experience of Adolescence (Az univerzális serdülőkor)* (Chicago, 1964) valamint *Juvenile Delinquency for a 1,000 Years (A fiatalkori bűnözés ezer éve)* (Chicago, 1966).

¹³ Ld. George Duby, *Warriors and Peasants (Harcosok és parasztok)* (London, 1975). Valóban felfedezhető egy érdekes asszociációs lánc a Duby által leírt beavatási technikák, a „vadember”-kultuszok rituáléi, valamint az N. Z. Davis által a *Society and Culture in Early Modern France (Társadalom és kultúra Franciaországban az újkor kezdetén)* (London, 1962) című művében leírt ifjúsági apátságok között, ám ezt nem úgy a legerősebb nyomon követni, hogy ezeket a formákat mind a reziduális „ifjúsági szófogatlanlanság hagyománya” kategóriába gyömöszöljük.

katonai kalandjaiknak szigorúan praktikus funkciója volt – hogy elsajátítsák a harcművészeteket és a társas élet szabályait, és így nagyobb vonzerejük legyen udvarlóként, vagy pedig hogy földet vagy egyéb tulajdonokat szerezzenek ugyanezen cél elérése érdekében. A lovagok intézménye az alacsonyabb rendű nemesség számára ugyanazt a célt szolgálta, mint amit a kézművesek és parasztok számára jelentett az, amikor a fiatalokat tanoncnak vagy szolgának küldték el más háztartásokba – későbbre tolt a házasság idejét, helyet teremtett a fölösleges utódoknak, és általában enyhítette a késői középkor osztályszerkezetét újratermelő örökösödési rendszerből fakadó konfliktusokat. A lovagi kódok, a chansons de gestes stb., amelyek ennek a katonai kasztnak az „ifjúsági kultúráját” alkották, ezért tehát csak a történelmi környezetükben értelmezhetők, az adott feudális társadalmi viszonyok között, fejlődésük egy bizonyos pontján.

Mondani sem kell, hogy azok a német diákok és középosztálybeli fiatalok, akik a 1920-as években csatlakoztak a Wandervögel-mozgalmakhoz, meglehetősen más körülmények között cselekedtek! Az a középkor azonban, amelyhez – szimbolikusan – vissza akartak térni, nagyon idealizált volt, ahol a chanson-okat – a Természet és a Romantikus Szerelem lírai evokációit – ünnepelték, a geste-eket – az erőszakot és a fosztogatást, ami a katonai kalandok valódi tartalma volt – pedig kényelmesen figyelmen kívül hagyták. Ez azonban teljesen érthető egy olyan generáció esetén, amelyet majdnem teljesen kiirtott a gépiesített hadviselés a lövészárkokban, a méészárlás, amelyért az „öregurak” – az industrialisták és a porosz arisztokraták – álszent szövetségét hibáztatták, akiknek Németország és a német gazdaság megfiatalítására tett kísérlete abba torkollott, hogy majdnem a teljes ifjúságot elpusztították. Épp azért történhetett meg, hogy a pacifista Wandervögel tagja olyan könnyen álltak a militarista Hitlerjugendben, mert a náci ideológia a modern rasszizmus és a középkori „Volksgeist” keveréke volt, amely briliánsan kiszámítva „fedte el” a legbrutálisabb tetteket is a legromantikusabb dalokkal. De ha – nagyjából fél évszázaddal később – annak a diákgenerációnak egy része, amelyik a vietnámi háború elleni békemozgalmat szervezte, visszavonul a *Gyűrűk ura* vagy a szerepjátékok középkori fantáziavilágába, akkor nyilvánvalóan ismét egy egészen más helyzettel állunk szemben; hiszen itt az, ami az Egyesült Államok katonai kalandjának brutális irracionális elleni fellépésként indult, egy ifjúsági mozgalom, ami legalábbis részben a marxista kritikára támaszkodott. Végül a közügyekben való részvételtől a varázslat és a lehető legirracionálisabb erőszak által dominált magánszféra világába vult vissza. Ez egy érzelmi és történelmi regresszió, olyan azonban, amit a hippiség kő tábláiba vésvé találunk meg (legalábbis azon, amin azt olvashatjuk, hogy „soha nem vagy elég öreg ahhoz, hogy boldog gyermekkorod legyen”), ami csak a politikai vereség pillanatára vár, hogy a törvény erejére lépjen.

Gondolom, mindhárom esetet lehet a serdülőkori vagy generációs konfliktus variációiként értelmezni.¹⁴ Minél közelebből vesszük azonban szemügyre őket, annál fe-

¹⁴ Kb. ezt állítja Lewis Feuer a *The Conflict of Generations (A generációk konfliktusa)* (New York, 1978) című könyvében. A két világháború közötti német ifjúsági politika legjobb leírása ma is W. Laqueur *Young*

lülteesebbnek tűnnek a hasonlóságok és annál mélyebbnek a különbségek. Mindig ez történik, ha a szélesebb kontextus és a körülmények figyelembe vételével próbálunk megérteni egy konkrét ifjúsági jelenséget. A történelem ritmusa – természetesen – változik; vannak rövidebb és vannak hosszabb periódusai. De még Kondratieff sem – Keynesről nem is beszélve – álmodhatott volna meg olyan hullámot az ifjúsági történelemben, ami nyolc évszázadon keresztül tartott volna, a feudalizmuson és a kapitalizmuson is átívelve!

Amikor ilyen folytonosságokat fogalmaznak meg, mindig biztosak lehetünk két dologban: az ifjúságot kiemelték a társadalmi és kulturális reprodukció különböző formáiból és egy közös, kvázibiológiai kivonattá redukálják; és/vagy az ifjúságot a kulturális hagyományok passzív hordozójaként konstruálják meg – a szófogadatlanság hagyományának hordozójaként. A fiatalok mindkét esetben csak a legtárgyasultabb formában léphetnek be a történelembe – testük mérhető jellemzői révén (azaz a törvénytelen gyermekek aránya, a pubertás kora vagy más demográfiai mutatók révén), vagy pedig olyan hagyományos tettek révén, amelyek nem kevésbé függnek a vele született adottságoktól.¹⁵

Természetesen az a helyzet, hogy a századunkat megelőző történelmi korokról ez az egyetlen valamennyire megbízható adat a kollektív viselkedésről. A probléma nem is annyira a bizonyíték természete, hanem inkább a használata, ahogyan megkísérlik felépíteni az ifjúság történelmét. Ezek a nehézségek a „generáció” mint heurisztikus koncepció kétértelműségéből erednek. Elvileg háromféle generációt lehet elkülöníteni:

1. a testvéri generáció – a gyerekek kohorsza, akiknek a szülei is kohorszot alkotnak;
2. a kortárs csoport generáció – azok, akik ugyanahhoz a normatív módon meghatározott korcsoportoz tartoznak ugyanazon a társadalmi helyszínen;
3. a történelmi generáció – mindazok, akik azonosulnak ugyanazzal a történelmi körülménnyel vagy folyamattal, annak megtörténtekor vagy pedig arra visszatekintve.

Germany (A fiatal Németország) (London, 1962) című műve. A Hitlerjugend felemelkedésének legrészletesebb leírását H. J. Kock adja *Hitler Youth (Hitlerjugend)* című könyvében (London, 1975). Az 1960-as évek amerikai diák- és hippimozgalmakkal kapcsolatosan jó olvasmány C. Adelman *Generations (Generációk)* (London, 1973) című tanulmánya; ennek kritikai olvasatát adja C. Lasch *Az önimádat társadalma* (Budapest, 1996) című könyvében.

¹⁵ F. Musgrove korai kísérlete a *Youth and the Social Order (Az ifjúság és a társadalmi rend)* (London, 1964) című tanulmányában, valamint J. Gillis szofisztikáltabb munkájában, a *Youth and History (Ifjúság és társadalom)* (New York, 1974) címűben, az osztályszerkezet újratermelődésének változó formáinak meghatározása közben a demográfiai rezsim és a kulturális gyakorlat feloldatlan viszonyaival küszködnek. Néha a demográfiai változás válik az ifjúsági történelem egyetlen hajtómotorjává; máskor ezt a „rétegzett diffúzió elmélet” elvéhez (amit ma tesznek a diákok, azt fogják tenni a munkásosztálybeli fiatalok holnapután) kapcsolják. Egyik sem helyezi azonban a fiatalok történelmét megfelelően a küzdelem egy bizonyos mezőjébe, azaz a reprodukció egymásnak ellentmondó stratégiái közötti küzdelem mezőjébe. Egy alternatív modellt olvashatunk W. Secombe „*Marxism and demography*” („Marxizmus és demográfia”) című tanulmányában: *New Left Review* 137 (1983). Egy nem marxista megközelítéshez ld.: J. Kett, *Rites of Passage (Beavatási szertartások)* (Chicago, 1977). A legkifinomultabb leírás M. Mitterauer *A History of Youth (Az ifjúság története)* (Oxford, 1992) című munkájában található.

Különböző körülmények mellett ez a három generációs tagság többféle módon kapcsolódhat össze, de lehet, hogy egyáltalán nem kapcsolódnak össze. Amennyiben az ifjúság történetének tanulmányozása ezeknek a körülményeknek a tanulmányozása is, ebbe beletartozik a társadalomtörténet is, ami mind a demográfián, mind a kulturális antropológián túlmutat, és magába foglalja a termelés politikai és gazdasági vonatkozásait is.

Mannheim és Parsons munkássága nem tisztázza ezt a problematikát. Számomra azonban úgy tűnik, hogy a klasszikus elméletek meghaladására tett újabb kísérletek is jócskán hiányosak ezen a területen. Vagy visszatérnek a „fiatalság” egységes kategóriájához, ami a történelmi összehasonlítás alapja lehet, vagy – ami még ennél is rosszabb – egy történelmi korszakokon átívelő serdülőkor modelljét teremtik meg.

Nem elég, hogy megmaradnak a klasszikus hibák, de azok még össze is adódnak. A szociobiológia biologizálja a társadalmat; és biztos, hogy nem áll elő a fiatal test és a test társadalmi technikáinak materiális történelmével. A pszichohistória pedig vagy pszichologizálja a történelmet vagy historicizálja a tudatalattit. Semmit nem tud mondani nekünk a szubjektivitás teremtésének sajátosságos módjainak változó ideológiai alapjáról a különböző történelmi korszakokban és a különböző társadalmakban. Ilyen nézőpontból vizsgálva nem lehet elhelyezni az ifjúsági problémát a gazdasági, társadalmi és kulturális átalakulások figyelembe vételével. De pontosan azért, mert ezek a Hall, Mannheim és Parsons által ránk hagyományozott modellek nem felelnek meg ennek a célnak, meg kell próbálnunk egy új és jobb periodizációt kialakítani az ifjúság történelme számára, nem pedig teljes egészében feladni ezt a célt.

Akkor mi az értelme egyáltalán ezeknek a történelmi párhuzamoknak? Ha elméletekkel nem lehet alátámasztani létjogosultságukat, akkor elsősorban politikai okai vannak ezeknek a próbálkozásoknak? Vannak, akik azt állítják, hogy ha leromboljuk azt a mítoszt, hogy létezett az ifjúságnak valamiféle aranykora a szex, drog és rock & roll korának eljövetele előtt, akkor tompítható a morális pánik közvéleményre tett hatásának ereje. Ha például meggyőzően be lehet bizonyítani, hogy a 19. században, a városokban a fiatalok nem fogadtak jobban szót a szüleiknek, vagy hogy nem tisztelték jobban az idősebbeket, sőt rakoncátlanabbak és erőszakosabbak voltak, mint a mai fiatalok, akkor a thatcheri politika „vissza a viktoriánus értékekhez” szölama veszíthet vonzerejéből. Még akkor is, ha feltételezzük, hogy ezeknek a szlogeneknek az ereje elsősorban érzelmi és nem valószínű, hogy tényekkel támadni lehetne, lehetséges, hogy ilyen alapon hatásos lehet az érvelés? Ha például elfogadjuk, hogy a fiatal férfiakra mindig is jellemző volt a köztéri erőszak valamilyen formája, még nem feltétlenül lehet meggyőzni az embereket a visszaszorító intézkedések hatástalanságáról. A reakció valószínűleg éppen ellentétes lesz: hála Istennek, hogy a tiszteletreméltó adófizető polgároknak manapság már van rendőrsége, javítóintézetei és bírósága, ami megvéd minket (és eltántorítja őket), míg a szegény középkori párizsi városlakók vagy a 17. századi London lakói csak egymásra számíthattak, és magukat kellett megvédeniük!

A vita másik vonulata az, hogy történelmi bizonyítékok felsorakoztatásával megpróbálják meggyőzni az idősebb generációt, hogy a „boldog békeidők” soha nem is léteztek, és hogy a mai fiatalok alapján véve nem viselkednek rosszabbul, mint ők maguk, amikor fiatalok voltak. Ez az érvelés áll az iskolák által felvállalt oral history kutatások háttérében.¹⁶ Én személy szerint kétlem, hogy egy idős pár számára, akik egész éjjel nem tudnak aludni, mert a szomszédban tinédzserek buliznak, túlságosan nagy vigaszt jelentene, ha azt mondanák nekik – mint azt egy szociális munkás egyszer meg is próbálta –, hogy a rock & roll ugyanaz, mint a régi „zenebona” volt, és mindez a fiatalkori szófogadatlanság ősi hagyományának része! Az igazság az, hogy a történelmi tudás magában ugyanolyan kevésbé vezet toleranciához, mint amilyen kevésbé jelent az idős kor magában bölcsességet. Ha az idősek hajlamosak arra, hogy idealizálják saját fiatalságukat és a mai fiatalokat rosszindulatúan hasonlítsák ehhez, akkor az nemcsak az emlékezés és az önéletrajz szelektivitása miatt van, hanem legalább annyi köze van ehhez a munkásosztálybeli családi és közösségi életben végbement konkrét változásoknak, amelyek a fiatalokat láthatóbbakká tették, az idősek pedig többben lettek és sérülékenyebbekké váltak. Semmilyen, történelmi generációk közötti hídépítés nem képes ezt megváltoztatni.

A történelmi párhuzamok kimutatásának legfontosabb esete az, amikor a hangsúly a fiatalság és a bűnözés közötti halhatatlan párhuzamon van, ami segít feltárni a bűnbakkeresés mechanizmusait, amikor is a fiatalok jelennek meg egy egész sor, a társadalom más területein – pl. az osztályszerkezetben – eredő konfliktus megtestesítőiként. Ebben az értelmezésben az ifjúsági probléma meghatározása szerint is elhárító, eltereli a közfigyelmet és az anyagi forrásokat attól, amit meg lehet és meg kellene változtatni (politikai és gazdasági viszonyok) és olyan dolgokra irányítja a figyelmet, ami viszont alapvetően megváltozhatatlan (serdülőkori viselkedés).

Ezt a felfogást nagyon komolyan kell venni. A fiatalokkal dolgozó szakembereknek – bármilyen területen is dolgozzanak – anyagi értelemben is van veszítenivalójuk az ifjúsági problémán – ez a megélhetésük. De még ennél erősebben is fogalmazhatunk. Bármennyire is kritikusak vagyunk, és mindig észben tartjuk az ideológiai implikációkat, érdekünk fűződik az „ifjúsági problémák” (pl. a kábítószer-fogyasztás vagy a hajléktalanság, az utcai bűnözés) körüli morális pánikokhoz, mert ezek segítenek megszerezni a támogatást a kutatásainkhoz, programjainkhoz. Az ezerféleképpen megnyírbált támogatások közepette a nyomasztó helyzetben levő kutatókról vagy ügy-

---

¹⁶ Az iskolakerülés formáinak dokumentálását például Steven Humphries *Hooligans or Rebels? (Huligánok vagy lázadók?)* (Oxford, 1981) című könyvében túlságosan is könnyű az iskolával szembeni ellenállás generációkon átívelő folytonosságaként értelmezni. Pontosan ez történt a *History Workshop* TV-műsorában, aminek ugyanez volt a címe. A helyi oral history kutatások ritkán foglalkoznak azzal az elméleti problémával, amit a generációk közötti összehasonlításhoz érvényes keretek kialakítása jelent. Ennek kritikájához ld. E. Hobsbawm and T. Ranger *The Invention of Tradition (A hagyomány felfedezése)* (Cambridge, 1992).

nökségekről eddig is tudtuk, hogy néha saját maguk indítottak el egy-két morális pánikot a „veszélyeztetett” fiatalokkal kapcsolatban, hogy így gyakoroljanak nyomást a finanszírozókra. Semminek nincs akkora hatása az üzletre, mint a helyi újságban elhelyezett ijesztő történetnek, amely a szipuzó fiatalokról szól – több kliens és több pénz! A morális pánikok végül önbeteljesítő jóslatként is működnek és az üzletben nyílt titok, hogy egy bizonyos típusú kínálat nagy valószínűséggel felhajtja az adott szolgáltatás iránti keresletet. Üdvözlendő minden olyan történelmi elemzés, ami ennek a mintának a megrögzött ismétlődésére mutat rá mind az állami, mind a filantropikus beavatkozások fejlődésében és terjedésében – még akkor is, vagy különösen annak ellenére, hogy ez megkérdőjelezi „civilizációs missziókat”.¹⁷ Ebből azonban nem következik az, hogy az ifjúsági problémát el kellene felejtetni, csak az, hogy kritikusabb és reflexívebb formában kell újragondolni. Ez azt jelenti, hogy újra kell gondolni, milyen kapcsolat áll fenn az ifjúsági probléma és maguk a fiatalok között, vagy – pontosabban – nem szabad továbbra is összekeverni a valóság két szintjét úgy, hogy egymásba csúsztatjuk őket. A Nagy-Britanniában a közelmúltban folytatott ifjúságkutatás csak még hangsúlyosabbá teszi ezt a kérdést.

Az 1950-es évek óta Nagy-Britannia ifjúságkutatása szinte kizárólag a „társadalmi problémára” fordított figyelmet. A városszociológia mindig is azokra a csoportokra figyelt, amelyek ellenálltak a civilizációs misszióknak; a jóléti társadalom eljövetele ereje teljében találta ezt a hagyományt. A bűnöző szubkultúrák létezéséért továbbra is a belvárost, a többszörös depriváció helyszínét valamint a munkásosztálybeli családot mint azok patológikus támogatóját tették felelőssé.¹⁸ Emellett növekvő figyelmet kaptak más, kevésbé hagyományos kulturális és politikai devianciák is, különösen a bohém lázadás új stílusai és a politikai proteszt, amelyek – úgy tűnt – nemcsak a kapitalista, hanem a „szocialista” jóléti állam teljes elutasítását is jelentették. Mi volt ennek az oka? A jólét, vagy a társadalmi mobilitás, esetleg szélesebb társadalmi változásokat jeleztek? Ebben a témában a legtöbb tanulmány az ifjúság keresztmetszetét vizsgálta annak reményében, hogy sikerül a viselkedés vagy az erkölcsi értékek változásának

¹⁷ Geoff Pearson *Hooligans – A History of Respectable Fears* (Huligánok – a tiszteletreméltó félelmek története) (London, 1983) című munkájának elvitathatatlan erénye, hogy az ifjúság érdekében folytatott, az 1880-as években kikristályosodott civilizációs misszióban feltárja a különböző ideológiai szálakat, annak ellenére is, hogy ezek artikulációs elveinek magyarázatára tett kísérleteiben sokszor visszatér azokhoz az érvekhez, amelyeket kritikáját ez a tanulmány megfogalmazza.

¹⁸ A II. világháború utáni városszociológia legbefolyásosabb képviselője J. B. Mays, a *Growing Up in the City* (Felnőtté válás a nagyvárosban) (London, 1954), az *Education and the Urban Child* (Az oktatás és a városi gyerek) (London, 1962) és a *The Young Pretenders* (A fiatal trónfosztók) (London, 1968) című könyvek szerzője volt. A Közösségkutatási Intézet eltávolodott Mays kísérletétől, hogy a városszociológiát erkölcsi reformmal kapcsolja össze. Ld.: P. Willmott *Adolescent Boys in East London* (Serdülő fiúk Kelet-Londonban) (London, 1966). David Downes *The Delinquent Solution* (A bűnöző megoldás) (London, 1966) című tanulmánya volt az első, amely egyértelmű szakítást jelentett ezzel a megközelítéssel.

intra- vagy intergenerációs mintáit megtalálni.¹⁹ Az ifjúsági problémát hatásosan le-
szűkítették a „generációs szakadék” problematikájára, amelyet valamilyen politikai
aritmetika szerint kell mérni.

Mindennek az lett az egyik eredménye, hogy az 1960-as években a fiatalok nagy ré-
sze, akik nem fogyasztottak kábítószer, nem hagyták ott az iskolát, nem szöktek el ott-
honról, nem éltek vehemens nemi életet, nem vettek részt az utcai erőszakban és nem
követtek el kisebb értékű lopásokat sem, a tudományos figyelem perifériájára kerül-
tek. Az ifjúságkutatás szentesítette a nagy erkölcsi választóvonalat a bárányok és a far-
kasok között, a klubokba járó tiszteletreméltó fiatalok és a klubokba nem járó „kemé-
nyebb elemek” között – azt a választóvonalat, ami az 1880-as évek óta az ifjúsági
szolgáltatásokban intézményesült. Még azok a kutatások sem foglalkoztak az erkölcsi
és a gazdasági státusz között fennálló kapcsolattal, amelyek továbbra is irányították
mind az állami, mind a filantropikus ifjúságpolitikákat, amelyek azt próbálták meg-
mutatni, hogy a bűnözés vagy az iskolakerülés a munkásosztálybeli helyzetre adott ra-
cionális válaszok voltak.²⁰ Az ifjúságkutatás széttöredezettsége, pozitívizmusa és az el-

¹⁹ A longitudinális vizsgálatok ma már nem divatosak, főként azért, mert olyan sok időt vesznek igény-
be és olyan sokba kerül a kivitelezésük. Rádásul – bár néhány tanulmány, mint pl. J. W. B. Douglas
Home and School (Az otthon és az iskola) (St Albans, 1973) vagy *All our Future (Jövőnk)* (London, 1971)
című tanulmányai, valóban statisztikai pillanatfelvételekkel mutatta be az osztálytagozódás szerinti
különbségek disztributív hatását az életciklus különböző pontjain – nagyon keveset mutattak meg
ezek újratermelődésének valódi mechanizmusai, és még ennél is kevesebbet a szerepet játszó ne-
mek és generációk közötti viszonyokból. Ez utóbbiakat teljesen zárójelbe tették azokban a tanulmá-
nyokban, amelyek az 1960-as évek közepének megengedő társadalomra és serdülőkori terhekre vo-
natkozó morális pánikjai során születtek. Ld. E. és E. M. Eppel *Adolescents and Morality (A serdülőkör
és az erkölcs)* (London, 1966), M. Schofield *The Sexual Behaviour of Young Adults (A fiatal felnőttek sze-
xuális viselkedése)* (Harmondsworth, 1966), D. J. Stephenson *The Development of Conscience (A tudat fej-
lődése)* (New York, 1966).

²⁰ A társadalomtörténészek sokat tanulmányozták a kérdést és sokat vitatkoztak arról, hogy mennyiben
szilárdultak erkölcsi kategóriákká a szakképzett munkaerő és a kétkézi munkából élő szegények kö-
zötti kulturális viszonyok a múlt század végi Nagy-Britanniában, és hogy ennek mik voltak az okai.
Ld. például H. MacLeod *Religion and Class in a Victorian City (Vallás és osztály egy viktoriánus nagyvá-
rosban)* (London, 1978); P. Bailey *Leisure and Class in Victorian England (Szórakozás és osztály a viktori-
ánus Angliában)* (London, 1978); A. P. Donajrodzki, szerk. *Social Control in Nineteenth-Century Britain
(Társadalmi ellenőrzés a 19. századi Nagy-Britanniában)* (London, 1977). A mi szempontunkból azonban
az a fontos, ahogyan ezek az osztályon belüli választóvonalak nemi és generációs választóvonalakkal
találkoznak. Milyen szerepet játszottak ebben az ifjúsági szolgáltatások különböző típusai? Hogyan le-
hetséges, hogy a kézművesek és az utcai mozgárusok fiainak megvoltak a maguk kirekesztő területi
kisajátítási kódjaik, lányaik azonban továbbra is az illendőség protokolljai szerint viselkedtek?
Lehet, hogy ez a nyers és tiszteletreméltó szexualitás meghatározására vonatkozó kettős mérce haté-
konyan fosztotta meg szavazati jogaitól a „fiatalságot” a munkásmozgalom politikai testületén belül?
Ez a terület jórészt feltáratlan, de néhány előzetes megjegyzést olvashatnak e kötet 8. fejezetében, ld.
még M. Bommes és P. Wright tanulmányát R. Johnson, szerk. *Making Histories (A történelmek formálá-
sa)* (London, 1983) című tanulmánykötetében. Sok érdekes korabeli adatot találhatunk a morális gaz-
daságtan és a politikai földrajz kapcsolatáról R. Jenkins *Lads, Citizens and Ordinary Kids (Fickők, ál-
lamlapolgárok és hétköznapi srácok)* (London, 1983) című könyvében.

méleti következtetések hiánya ráadásul közvetlenül annak tudhatók be, hogy cammogva követte az ilyen vagy olyan „problémákra” vonatkozó morális pánikok megjelenését. Az 1960-as évek végén azonban a középosztálybeli ellenkultúrák megjelenése (nem is említve az ún. „Ifjúsági lázadás” más jelenségeit) annyira megzavarta a szolgáltatások morális gazdaságtanát, hogy ekkor először komolyan meg lehetett kérdejelezni az ifjúsági probléma fennálló meghatározásait.

KRITIKAI ÁTTEKINTÉSEK: A SZUBKULTÚRA ELEMZÉSÉTŐL A REPRODUKCIÓ ELMÉLETÉIG

Az 1960-as évek végén került sor a fiatalok és az ifjúsági probléma kapcsolatának újrafogalmazásának első nagyobb kísérletére, és talán nem meglepő, hogy ez a kísérlet a kor ifjúsági kultúráinak jelentőségére koncentrált.²¹ A korábbi elemzések a tedeket, a modokat, a rockereket, a skinheadeket és a többieket megpróbálták a munkásosztálybeli bűnözés vagy a serdülőkor már létező modelljeibe beolvasztani, némi teret engedve az „amerikai importok”, mint pl. a tinidivat vagy a rock & roll hatásának. Az új megközelítés az ifjúsági kulturális formák értelmezésekor a II. világháború utáni brit osztálystruktúrában végbement változások központi szerepét hangsúlyozta, különösen a rokoni viszonyok, a munka és a városszerkezet terén bekövetkezett változásokra helyezve hangsúlyt. Az érvelés szerint ezek a változások több feszültséget, diszkontinuitást okoztak az osztálykultúrák újratermelődésében, amelyek viszont ifjúsági kultúrák közötti – stílusban megmutatkozó – ellentéteiben jelentek meg. Jelentős figyelem irányult így a különböző öltözködési és zenei stílusok, a territorialitás és a kortárs csoport interakciójának más nyelvi jeleinek dekódolására; a szimbolikus formák és az azokat adoptáló fiatalok osztályhelyzete közötti viszonyt képzeletbelinek, nem pedig valóságnak értelmezték a kutatók.

A skinhead-stílus például a munkásosztálybeli nemzettudat különösen sovíniszta verziója is lehet, ez azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy mindenki, aki skinhead öltözetet hordott munkásosztálybeli vagy rasszista lett volna. El kell tehát választani

²¹ A korábbi elméletek minden munkásosztálybeli kultúrát szubkultúrának tekintettek, a szubkultúrákat pedig a fiatalkori bűnözésre és utcai bűnözésre egyszerűsítették le. Két irányból érkezett kísérlet ezeknek a kapcsolatoknak a vizsgálására: a radikális kriminológia (vö. S. Cohen *Folk Devils and Moral Panics* (London, 1973) és a radikális közösségkutatás irányából. Ez a kísérlet azt kívánta, hogy az osztály és a kultúra kapcsolatát az uralkodó marxista alap/felépítmény modellen túlmutatóan is átgondolják. Mint azt a 2. fejezet bevezetőjében is kifejtettem, ez Gramsci hegemonia-elméletével, Althusseri ideológia-elméletével és Lévi-Strauss *bricolage*-elméletével volt lehetséges – ez a szintézis legteljesebben a Centre for Contemporary Cultural Studies munkásságában található meg, különösen az S. Hall és T. Jefferson, szerk. *Resistance through Rituals (Ellenállás a rituálékon keresztül)* (London, 1975) című tanulmánykötetben. Ennek az egész fejlődésnek az áttekintését ld. M. Brake *The Sociology of Youth Culture (Az ifjúsági kultúra szociológiája)* (London, 1980), valamint J. Mungham és G. Pearson *Working Class Youth Culture (A munkásosztály ifjúsági kultúrái)* (London, 1976) című könyvekben.

egymástól azokat a „válaszokat”, amelyeket egy ifjúsági kultúra adott az osztálykultúra által feltett „kérdésekre” azoktól a társadalmi problémáktól, amelyekkel az adott ifjúsági kultúrához tartozóknak esetleg szembe kell nézni. A két szint összemossa a fiatalokkal szembeni népszerű előítélet támogatását jelentette, amely a fiatalok társadalmi és erkölcsi jellemzőit külső megjelenésük alapján ítélte meg, amire viszont a társadalmi és erkölcsi jellemzőknek volt hatása.

Ezt követően a figyelem középpontjába az osztályhelyzet helyett az ifjúsági kultúra fontos mozgatórugójaként az etnikai hovatartozás és a nemi különbségek kerültek. Ugyanekkor az elemzés keretei is megváltoztak.²² Az „élet” és a „stílus” elvált egymástól, a stílus önálló életre kelt. A társadalmi reprodukció valódi viszonyainak és azok képzeletbeli transzformációinak (áttétel, sűrítés) elemzése fokozatosan átadta helyét a jelölési gyakorlatok értelmezésének, a saját belső értelmezési eszközeik által diktált feltételek szerint. Egy idealista szemiotika vette át a pozitivistá szociológia helyét; a „serdülőkori viselkedés” átadta helyét a szövegolvasásnak, ahol a fiatalok „jelölőként” vagy „jelölteként” szerepeltek. Az ifjúsági probléma így radikálisan eltávolodott a fiataloktól; pusztán az egymásnak ellentmondó diskurzusok sokszínűségének helyszínévé vált; az ifjúság a valóságban nem létezett a megjelenítésén kívül, nem volt történelme azokon a diszkontinuitásokon kívül, amelyek a jelent irányítják. Az biztos, hogy ez szöges ellentéte a klasszikus elméletek biologizmusának és historicizmusának! De nem igazából működőképes.

Az a probléma az ifjúsági kultúra ilyen elméleteivel – amit „a stressz, a feszültség és az öltözködés” elméleteinek is nevezhetünk –, hogy mivel hagyják, hogy mindent az öltözék, a zene és más testbeszédnek mondjanak el, nemcsak magukat a fiatalokat ítélik némaságra, hanem az értelmezésnek még a legalapvetőbb kontrollja sincs meg. Talán ez azért is van így, mert sok fiatal, amikor megkérdezik stílusuk jelentéséről, hajlamos azt válaszolni, hogy „egyszerűen arról van szó, hogy ez más”. De ha többet is meg akarunk tudni, mint ezt a nyilvánvaló igazságot, akkor el kell kerülnünk a posztstrukturalista elméletek metafizikáját, és e helyett azt kell megnéznünk, hogy pontosan mit takar el a stílus a viselői elől – ami nem pusztán egy kód, hanem egy asszociációs lánc azokra az ellentmondásokra, amelyeket valóban – még ha tudattalanul is – megélnek.

Nézzük meg például azt az egyenruhát, amit a manchesteri Scuttler banda viselt a múlt század végén. Minden leírás szerint ez egy bársonynadrágból és egy kordbársony

---

²² Dick Hebdige munkásságában figyelhető meg a legérdekesebben az eltolódás Barthes, Foucault és a posztstrukturalista elméletek felé. Ld. *Sub-culture: The Meaning of Style* (Szubkultúra: a stílus jelentése) (London, 1979), valamint *Hiding in the Light* (A fény árnyékában) (London, 1979) c. tanulmányait. A stílus szemiotikája és a szubkultúra szociológiája közötti különbség érzékeléséhez Hebdige ellenpontjaként D. O. Arnold *The Sociology of Subculture* (A szubkultúra szociológiája) (1970) c. tanulmánya lehet jó olvasmány. A kritikai kultúrakutatás területén zajló szélesebb körű viták áttekintéséhez ld. T. Bennett *et al.*, szerk. *Culture, Ideology and Social Process* (Kultúra, ideológia és a társadalom folyamata) (London, 1981) c. kötetben megjelent tanulmányokat.

zakóból állt, amit egy szegeccses öv és egy selyemsál emelt ki. Nem véletlen, hogy az első két ruhadarab a kézművesek, a szervezett munkásság arisztokratáinak hagyományos jelképei voltak, a másik kettőt pedig eredetileg az utcai mozgóárusok használták, hogy elkülönítsék a rejtett gazdaságnak ezt az elitjét az utcai árusok jelentéktlenebb alakjaitól. Így tehát bemutattunk egy – az ifjúsági stílus szintjén varázslatosan összebékített – jelentős osztályon belüli ellentétet. De ennél konkrétabb dologról van szó. Figyelembe kell ugyanis vennünk azt is, ami összeköti, és azt is, ami szétválasztja ezt a két helyzetet. Nyilvánvaló például, hogy a munkásosztálybeli srácok a kézműves és a mozgóárus kultúra között nem általános erkölcsi/gazdasági státusz szerint tettek különbséget, hanem inkább a sokkal közvetlenebbül érzékelhető kérdés szerint, vagyis az általuk felkínált szexuális és foglalkozási tanonckodás ellentétes típusai szerint.

A mozgóárus fiúk és lányok szüleik standján dolgozva gyakran eleget tudtak félretenni ahhoz, hogy bérelhessenek egy kézikocsit és saját üzletbe kezdjenek; 13-14 éves korukra sokan elköltöztek szüleiktől és párjukkal önálló életet éltek. Ezzel ellentétben, törekvő kézművesként felnőni sokkal frusztrálóbb és hosszabb ügy volt, amelynek részét képezte egy gyakran hosszú udvarlási időszak, mielőtt a fiú kiszolgáltá idejét és megengedhette magának, hogy megnősüljön. Ez a különbség, ami drámai módon jeleníti meg a munkásosztálybeli serdülő fiúk alapvető feszültségét (azaz a szülői háztól való függés és a pénzkereső autonómia közötti feszültséget), sűrítve jelenik meg a stíluson belüli „feszültségben”: a mozgóárusokhoz kapcsolódó elemek, amelyek elsősorban a szexualitás megjelenítésére szolgálnak, valamint a „funkcionálisabb” és strapabíróbb kézműves anyagok között, amelyek valójában gyakran munkásruhaként is szolgáltak.

Ami egyszerre jelent hátrányt ezeknek a „jelölőknek” a kiválasztásakor és teszi egyben lehetővé az elemek kombinálását, az az, amiben a kézműves és a mozgóárus kultúra közös az anyagi helyzetük közötti szakadék ellenére – az, hogy mindkét üzletágba való belépés jórészt a rokonságra korlátozódott, kizárva a kívülállókat és különösen a bevándorlókat. Mindkét esetben speciális örökségnek tekintették a szakmai tudást, a lányoktól elvárták, hogy „szakmán belül” házasodjanak, a fiúktól pedig, hogy apjuk nyomdokaiba lépjenek, és számos szimbólum erősítette meg a származás és a végső társadalmi hely közötti „eredendő” kapcsolatot. Az örökségi kód, amely passzívan termeli újra a pozíciókat, valamint a kisajátítás aktívabb folyamatát jelentő tanonckodás kódja közötti konfliktus ennek megfelelően intenzív; az ifjúsági kulturális forma ezt egyszerre jeleníti meg és közvetíti. De talán ennél is fontosabb, ahogyan ez a forma ennek következtében etnikai dimenzióval telítődik meg. Biztosan nem véletlen, hogy a Scuttler bandák Manchester ír kerületeiben és azok környékén működtek, területi rivalizálásaikat – finoman fogalmazva is – meghatározta ez a tény. A Scuttler stílus bizonyos értelemben szimbolizálta mindazt, amiből az ír munkásosztály ki volt zárva. A stílus követésével az ír fiatalok varázslatos módon tudták elérni és egyben harmonizálni saját közösségük egymásnak ellentmondó aspirációit. A Scuttler számára a stílus a remények beteljesítéséről szólt, arról, hogy mind a kézműves, mind a mozgó-

árus életéből a legjobbat akarták – összekapcsolni a korai szexualitást és a fiatal kézikocsis király függetlenségét a fiatal mesterlegény örökségével és szaktudása iránt érzett büszkeségével.

Ami nem tudatos az ifjúsági kultúrában, és ami így ugyanaz, mint ami meghatározza formáit – a nemek közötti különbségek, az etnikai hovatartozás és az osztály rejtett ellentmondásainak egy bizonyos történelme. Ezt a történelmet definíció szerint más források alapján kell kutatni, mint az ifjúsági kultúra által kínált ikonográfiák. A Scuttlerek esetében tudnunk kell, milyen volt Manchester politikai földrajza ebben az időszakban, milyenek voltak az ír vándorlási és letelepedési minták, hogyan szerveződött a fiatalok munkaerőpiaca és hogy milyen volt a kézművesek és a mozgóárusok családi és foglalkozási kultúrája stb. Ha minderre nem fordítunk figyelmet, akkor csak annyit fogunk látni a Scuttlerekből, amennyit a 19. századi utcai bandakultúrák általánosított képe mutat – pontosan annyit, amennyit a korabeli kommentátorok láttak belőlük.

Némileg hasonló fenntartások szükségesek akkor is, amikor az ifjúsági probléma archeológiájához a diskurzuselemzés módszereit próbáljuk meg alkalmazni a történelmi szövegekre. Mindenképpen érdemes például megnézni a különböző korokban kiadott szülői kézikönyvek és a „*Tanácsok a fiataloknak*” típusú könyveket. Hiszen épp ezeken a szövegeken keresztül épül fel néhány alapvető összefüggés a tudományos diskurzus és a hétköznapi értelmezések között. Igazi veszélyt is rejt azonban, hogy egyes műfajokat stratégiaiak vélnek, bizonyos szövegeknek nagyobb fontosságot tulajdonítanak, mint amennyi indokolt, pusztán azért, mert formális szerkezetük az elméleti vagy viselkedéstani ideológia legtömörebb alapelemeit eredményezi. Mindegy, hogy a 17. századi puritán lelkészek prédikációit, az arisztokrácia etikettkönyveit, a népszerű viktoriánus pszichológiai kézikönyveket vagy önművelés-irodalmát nézzük is, nem csak azt kell tudnunk, hogy ezeknek a szövegeknek a jellegzetes jelentést létrehozó eszközei hogyan működnek, hanem azt is, hogy más, materiálisabb értelemben is volt-e hatásuk, hatottak-e a megcélzott csoportok vagy intézmények politikáinak és gyakorlatainak alakítására. Tudnunk kell válaszolni olyan kérdésekre is, amire maguk a szövegek nem tudnak – hogyan terjesztették, hogy olvasták és kik, valamint hogy olvasóközönségük milyen szerepet játszott a közvélemény és a népszerű attitűdök formálásában. Csak ekkor kaphatunk képet arról, hogy milyen típusú szövegek voltak stratégiaiak az adott körülmények között. Egészen félrevezető benyomásokat eredményezhet, ha ezeket a szélesebb körű bizonyítékokat nem vesszük figyelembe. Meglehetősen hibás lenne például a szakképzésnek olyan genealógiáját felépíteni, amiben a 17. század közepének angol forradalmában megjelenő, képzésre és fegyelemre vonatkozó prekapitalista ideológiák fontos törsként jelennek meg. Valóban igaz, hogy a fiatalokat megcélzó puritán traktátusokban egyszerre jelenik meg az életen át tartó belső keresésként kibontakozó utazás, valamint egy új hangsúly, ami a választott hivatás gyakorlatias készségeinek elsajátítását emeli ki, ennek azonban nem volt mérhető hatása a kor oktatásának és tanonckodásának valódi folyamataira; ebben az értelemben nem

tekinthetők stratégiainak. A döntő fontosságú változás minden jel szerint sokkal később következett be: a múlt század közepén, az önművelés-irodalom médiumán keresztül.

A diskurzus-elemzésnek ezzel a típusával az a probléma, hogy egymásba csúsztatja az elméleti és viselkedéstani ideológiát: az a feszültség és diszkontinuitás, ami aközött van, amit a „szakemberek” mondanak, valamint amit a fiatalok (mint kliensek, diákok stb.) éreznek és tesznek, csak a „Hatalom technológiái” elleni egyéni hősie dacként jelenhet meg. Más szóval: ezt az ellenállást azonnal megfosztják a kollektív jelentésétől, valamint a részvétel és az ellenőrzés valódi stratégiáinak kialakításában játszott fontos szerepétől.

Azok a kulturális politikák, amelyeket az elméleteknek ezek a különböző „új hullámok” inspiráltak, elsősorban a fiatalokat az ifjúsági problémához kötő kötelekeket próbálták szétszakítani. A cél az, hogy felnyissuk a reprezentáció területeit, ahol megfogalmazhatják saját vágyaikat és igényeiket a popzene és a morális pánik szószólói által egyaránt rájuk erőszakolt deviancia, a felfogások kényszerítő ereje nélkül. De a gyakorlatban a szabadidős tevékenységekre (és ezen belül is a látványosabb, szubkulturális tevékenységekre) helyezett, minden mást elhomályosító hangsúly azonban gyakran összecsengett a tudatformáló iparok hatásával abban, hogy figyelmen kívül hagyták a család, az iskola és a munka földhözragadt világát, bár a legtöbb fiatal továbbra is itt találjuk.

Az 1960-as évek ún. „alternatív társadalmának” összeomlása, az ifjúsági kultúrák szemmel látható képtelensége arra, hogy meg tudjanak felelni a rájuk erőltetett lehetetlen politikai elvárásoknak, valamint az ifjúsági munkaerőpiac és az iskolából a munka világába való átmenet összeomlása azonban azt jelentette, hogy az ifjúsági probléma prózaibb aspektusai újból utat találtak a napirend legfontosabb kérdései között. Az elemzés középpontjába a szülői és az ifjúsági kultúra viszonya helyett az oktatás és a termelés viszonyai kerültek.

Ennek a kutatásnak a legnagyobb része²³ abból indult ki, hogy az állami iskoláztatás – és különösen azon belül a rejtett tudás és hatalom – meghatározó szerepet játszanak a kapitalizmus társadalmi munkamegosztásában kialakult különböző csoportok fenntartásában és legitimizációjában. Állandó strukturális feszültség tapasztalható továbbá az oktatási (disz-)kvalifikáció ideológiai formái (amelyek igen konzervatívak) és

²³ A reprodukció elméletei között fontos különbségek vannak az S. Bowles és A. Gintis *Schooling in Capitalist America (Iskoláztatás a kapitalista Amerikában)* (1976) című tanulmányában kidolgozott oktatás/gazdaság korrespondenciamodel, Althusser „Ideológia és az ideologikus államapparátusok” című tanulmányában (in Kiss A. A., Kovács S., Odorics F. szerk. *Testes könyv I.* (Szeged, 1996) bemutatott relatív autonómia modellje, valamint Bourdieu *Reproduction (Reprodukció)* (London, 1981) című könyvében kifejtett többszintű modellje között. Az átmenettel foglalkozó tanulmányok, amelyekre ezek az elméletek hatottak, általában a munkásosztály iskolával szembeni ellenállásában tapasztalható közös strukturális jellemzőket hangsúlyozzák, bár P. Willis számára a *A skacok* (Budapest, 2000) című tanulmányában ezek kulturális formákban találhatók, míg P. Corrigan *Schooling the Smash Street Kids (A Smash utcai srácok az iskolában)* (London, 1980) című tanulmányában az állam szerepében találja meg.

a technikai munkamegosztás között (ami igen dinamikus). Nem csak arról van szó, hogy az oktatási kínálat és a gazdasági kereslet általában nincsenek szinkronban, hanem arról is, hogy egy speciális ellentmondás (alap/felépítmény, állam/tőke vagy a termelés erői/viszonyai) jelenik meg a társadalmi reprodukció egy bizonyos pillanatában –, az iskolából a munkaerőpiacra történő átmenetben. Ebből a szempontból irreleváns, hogy az iskola liberális vagy tekintélyelvű, hogy az egész embert kívánja nevelni vagy pedig a munkafegyelem bevésését tűzi ki célul. Látens funkciója biztosítani, hogy a gyerekek többségét kizárják a középosztálybeli állásokból, s közben a munkásosztálybeli élet és munka informális kulturális tanonckodását kizárja az oktatási rendszer rendjéből.

Azonnal meg kell jegyezni, hogy a korábbi iskoláztatással és átmenettel foglalkozó tanulmányokhoz képest üdvözlendő előrelépés az a kísérlet, hogy az ifjúsági problémát az újratermelés materialista elemzésébe ágyazzák.²⁴ Már nem egy absztrakt individuummal találkozunk, aki először gyermek a családban, aztán tanuló az iskolában, majd munkavállaló a munkaerőpiacon – ez egy egyenes vonalú fejlődés, amin csak ezek az intézményes váltások, valamint a hozzájuk tartozó „szerepkonfliktusok” jelölnek ki. Ehelyett a legjobb tanulmányokban egy dialektikus modellel állunk szemben, ami azzal foglalkozik, hogy az osztályhelyzetek rendszere hogyan termelődik újra azokban a folyamatokban, amelyek az ezeket a helyeket betöltő szubjektumokat alakítják. A modellnek azonban vannak hátrányai, ezek többsége funkcionálisizmusához kötődik. A szinkronikus (a helyzetek vagy helyek rendszere) privilegizált a diakronikus felett (ennek részei a „váltások”, amelyek kialakítják az élettörténet folyamatait), ez utóbbi pusztán egy eleve elrendelt végzet kibomlása. A két rend közötti feszültség, ami miatt végül is a „fiatalság” olyan gyenge láncszem, ha egyáltalán észreveszik, akkor egyszerűen a globális ellentmondás példaként kezelik, így jelentőségét csak akkor értik meg, amikor az már nem is fontos. A szellemi és a fizikai munkamegosztásról folytatott vitában, valamint abban a vitában, hogy ez hogyan öröklődik át generációról generációra (a család, az iskolai és foglalkozási struktúrák, a szociolingvisztikai kódok stb.) alig említik meg a munka generációk közötti megosztását, és pláne nem konceptualizálják. Pusztán egy kvázi automatikus folyamatnak tekintik,

²⁴ Az átmenettel foglalkozó empirikus kutatásoknak hatalmas irodalma gyűlt össze az elmúlt húsz évben. Ennek nagy része az elhelyezkedési arányokkal és az iskolarendszerekből kilépők mintáival foglalkozik, és a helyi ifjúsági munkaerőpiac állapotáról és/vagy a pályaválasztási tanácsadók hatékonyságáról ad képet. Érdekes és kritikusabb megközelítést találhatunk J. Maizels *Adolescent Needs and the Transition from School to Work (A serdülők igényei és az út az iskolából a munkaerőpiacra)* (London, 1978) című könyvében. Az ifjúsági munkanélküliség növekedése az 1980-as években a tanulmányok egy új „generációját” eredményezte, amelyek nagyjából hasonlóak voltak, de ez esetben természetesen arra az „átmenetre” figyelnek, amely a munkanélküli segélyért sorban állók közé, a rejtett gazdaság és az ifjúsági átképző programokban való részvételhez vezet. Ezek közül a legátfogóbb K. Roberts *Transitions into Labour Markets (Utak a munkaerőpiacra)* (Sheffield, 1991) című könyve. Ennek az irodalomnak egy kritikus áttekintését, valamint az irodalomban dokumentált gazdasági és intézményi változások alternatív értelmezését ld. D. Finn *Training without Jobs (Képzés munka nélkül)* (London, 1987), valamint R. Holland *The Long Transition (A hosszú átmenet)* (London, 1990) című tanulmányaiban.

amely során az idősebb munkások helyét átveszik a fiatalabbak, ezt a folyamatot pedig tisztán külső tényezők befolyásolják, mint az állami törvényhozás vagy a munkaerőpiac. Mindez oda vezethet, hogy túlbecsülik ezeknek a tényezőknek a szerepét az iskolából a munka világába történő átmenet munkásosztálybeli stratégiáiban.

Azt állították például, hogy az ifjúsági munkanélküliségnek „infantilizáló” hatása volt, meghosszabbította a gazdasági és érzelmi függést a szülőktől. Az biztos, hogy talán meghosszabbította és elmélyítette az otthontól való függés és a kereső autonómia közötti feszültséget, de amíg ez erősíthet bizonyos serdülőkori érzelem-struktúrákat, és minden bizonnyal felerősíti azt, hogy a szülők más elveket vallanak a fiúk és lányok kezelésében, nem feltétlenül vezet azonban lelki regresszióhoz vagy pedig a munkásosztálybeli közegben való felnőtté válás kulturális kereteinek szétrombolásához. Az okot nem nehéz megtalálni. Míg az állam törvényesen meghatározhatja a hivatalos munkaerőpiacra való belépés, valamint az onnan való kilépés életkorát, és a munkaadók a munkavállalók kora szerint differenciálhatják a kereseteket (különösen a rejtett gazdaságban), a munka generációs megosztása ennél sokkal szélesebb alapokon nyugszik és sokkal finomabban kalibrált. Ugyanolyan mértékben szabályozza a családi életciklus, mint a munkaerőpiaci ciklus, a családi szerepek és azok nemek szerinti különbségei, mint a foglalkozási szerepek és azok technikai specializációja. Mindezekelőtt pedig minden osztálykultúra saját reprezentációs mátrixát vetíti az életciklusra, és ami az érettség jele az egyikben, az a visszalépés jele lehet egy másikban. A munkásosztálybeli kultúra esetében ezek a szélesebb periodizációs és osztályozási elvek alkalmazhatónak bizonyultak a gazdasági változásokra, mivel ellenállnak az ideológiai behatásoknak és reformnak. Folyamatosan improvizálva a felnőtté érés új jeleit hozzák létre, gyakran úgy, hogy átlépik a felnőtt tevékenységekben való részvételre vonatkozó tiltásokat, amelyeket a „kiskorúakra” vonatkozó különféle oltalmazó törvények fektettek le. Így a hivatalos útvonalakat és útjelző táblákat gyakran figyelmen kívül hagyják, vagy pedig nagyon más jelentésükben és más cél érdekében használják fel. Minden kísérlet arra, hogy a fiatalokat elmozdítsák a munkaerőpiacról, ellenállásba ütközik egészen addig, amíg a teljes idejű munka marad a legfontosabb választóvonal a felnőtté válás és aközött, hogy valaki „kölyök” marad. De ugyanennyire nem szabad alulbecsülni azokat a kulturális eszközöket, amelyeket a munkásosztálybeli fiatalok igénybe vehetnek a felnőtté váláshoz akkor is, ha nem találnak munkát.

Egy másik ide vonatkozó terület, amit a reprodukciós elméletek a „diakronia” iránti érzéketlenségük miatt gyakran figyelmen kívül hagytak, a család szerepe az iskolai átmenetekben. A rokoni kapcsolatok és a családi ideológia legalább olyan fontos szerepet játszanak abban, hogy a fiatalokat különbözőképpen helyezik el az átmenetek mezőjében, mint az iskola vagy a kortárs csoport „ellenkultúrái”. A munkásosztálybeli tapasztalatoknak az a sokszínűsége, amelyet a családi közvetítések adnak a képhez, már maga is zavarba hozhatja a marxista funkionalistákat. A család és a generációs különbségek figyelmen kívül hagyása azonban azt eredményezi, hogy az ifjúsági munka helyzete is tisztázatlan marad. Egészen mostanáig szinte egyáltalán nem komment-

tálták és nem kutatták azt, hogy az ifjúsági munka történelmileg szolgáltató jellegű munkaként vagy proto-házimunkaként definiálódott, hogy egy kalap alá veszik a női munkával mind a szakképzett munka, mind a családi jövedelem ellenében, valamint hogy ezért a munkásosztálybeli fiúk és lányok másként szocializálódnak a munkára és másként küzdenek meg az iskola világából a munka világába történő átmenettel.²⁵ Az ifjúsági munka különös sebezhetőségét a hiper-kizsákmányolással és a strukturális munkanélküliséggel szemben azonban nem érthetjük meg, ha eredendő „feminin” jellegzetességeit nem sikerül teljesen megragadni. Ennek az ifjúsági kultúra elmélete számára is van jelentősége, amely a serdülőkor főbb politikai és gazdasági valóságában gyökerezik.

A PATRIARCHÁLIS REND ÉS A SERDÜLŐKOR

Csak akkor kezdték el ezek a kérdések foglalkoztatni a kutatókat mind elméleti, mind gyakorlati szinten, amikor a teljesen kiforrott feminista nézőpont teret nyert. Elkerülhetetlen volt, hogy a feminista kritika középpontjában elsősorban az állt, hogy az ifjúságkutatás mennyire nem vette figyelembe a nemek közötti különbségeket. A férfi társadalomtudósok több évtizeden átvélő munkássága alig vagy egyáltalán nem kérdőjelezte meg azt a népszerű nézetet, hogy a fiatalság azt jelentette, hogy a fiúk fiúkként viselkedtek, általában az utcán, míg a lányok továbbra is kicsi feleségekként és anyákként éltek valahol máshol, általában a házon belül, ahol – a hatalmi nézőpontból adódóan – kikerültek a látótérből és a kutatók gondolataiból.

Elsősorban azt igyekeztek bebizonyítani, hogy van értelme külön a lányok (különösen a munkásosztálybeli lányok) kultúráiról beszélni, amelyek a fiú kortárs csoportok brutális szexizmusával, valamint az oktatási rendszerbe és a munkaerőpiacba beépült nemi alapú tipizálással és diszkriminációval szembeni ellenállás formái.²⁶ A kutatások kimutatták, hogy a lányok életszakaszok közötti váltásai és serdülőkori szerepei egészen más elvek mentén épülnek fel, mint a fiúk esetében, és néha azt is olvashatjuk, hogy ezek a különbségek az osztály-hovatartozástól függetlenül is léteznek.

---

²⁵ A család központi szerepet játszik R. W. Connell *Making Difference (Változtatás)* (Brisbane, 1980) című, iskolai átmenetekkel foglalkozó tanulmányában, valamint a 10. fejezetben olvasható, az oktatási rendszerből kikerülő dél-londoni fiatalok egy csoportjáról készült esettanulmányomban.

²⁶ Az ifjúsági kultúra kutatásának általános feminista kritikájához ld. A. McRobbie, *Feminism and Youth Culture (Feminizmus és ifjúsági kultúra)* (London, 1991). Ld. még a *Gender and Generation (A nem és a generáció)* (London, 1984) című kötetben az M. Nava által írt fejezetet, amely arról szól, hogy a fiatalokkal foglalkozó szociális munkára milyen hatással volt a feminizmus. Az oktatás és a lányok által megélt átmenetek feminista értelmezéshez ld. R. Deem (szerk.), *Schooling for Women's Work (Iskoláztatás a női munkára)* (London, 1980), valamint D. Spender és E. Sarah, *Learning to Lose (A vesztes megtanulása)* (London, 1980). Ezen kívül: M. Stanworth, *Gender and Schooling (A nem és az oktatás)* (London, 1983), és A.-M. Wolpe, *Some Processes in Sexist Education (A szexista oktatás néhány folyamata)* (London, 1978).

Néhány feminista azt állította, hogy maga az ifjúsági probléma is annyira összeforrt a patriarchális feltevésekkel, hogy csak szexista nézőpontból lehet megközelíteni. Bárhogyan is legyen, a lányok és a nők kultúrája közötti folytonosságot, az anyák és a lányaik közötti szoros kapcsolatot, valamint a nők közötti generációs különbségeket átívelő közös köteléket látva az ifjúsági probléma lényegtelen is.

Más feministák azonban – bár egyetértenek ennek a kritikának a nagy részével – épp az ellenkező következtetésre jutnak. Hogy megértsük, hogy a szexuális dominancia/alávetettség mintái egyfelől hogyan termelődnek újra, másfelől milyen ellenállási formák alakulnak ki velük szemben, meg kell nézni, hogy ezek a minták hogyan hagyományozódnak generációról generációra. A lányok számára fontos ezen kívül az is, hogy harcoljanak a rájuk nehezedő társadalmi nyomás ellen, amely vagy infantilizálja vagy pedig a krónikus érettség helyzetébe zárja őket már egész kora gyermekkoruktól fogva. Ha igényt formálnak egy saját ifjúsági kultúrára, akkor már legalább a csata felét megnyerték. Annál is inkább, mert a serdülőkor és a nőiesség egymásnak ellentmondó diskurzusai között találják magukat.

Anélkül, hogy részletekbe menően tárgyalnánk ezt a vitát, mégis világosnak tűnik, hogy már a „patriarchátus” (azaz az apa uralma) kifejezés definíciója miatt is elengedhetetlen mind a nemek, mind a generációk közötti viszonyokat valamint ezek egymásra gyakorolt hatását figyelembe venni. A patriarchátus legegyszerűbb „szabályát” így fogalmazhatjuk meg: férfi/nő = felnőtt/gyermek, ahol a fogalompár első tagja mindkét esetben a domináns helyzetet jelöli, amelyet különféle feltételezett képességekkel kötnek össze, a pár második tagja pedig az alávetett helyzetet jelöli, amely pedig e képességek feltételezett hiányával jellemezhető. Még ez az alapvető szerkezet is több fényt vet az ifjúsági problémára, mintha bármelyik párt egymagában vizsgáljuk. Vegyük például a közismert kettős mércét, hogy a fiúk két, egymást kölcsönösen kizáró kategóriába sorolják a lányokat – a megvetett „könnyű prédák” és az idealizált „szüzek” kategóriába. Úgy tűnik, hogy ez azokban a kultúrákban fordul elő, ahol a fiúk gyermekkorukban nyíltan egy kvázi nőies alávetett helyzetet foglalnak el idősebb férfi társaikkal (pl. bátyjukkal, apjukkal, nagybátyjukkal, a lakóközösség vagy a munkahely idősebb férfijaival) szemben. Különféle gyakorlatokon – szexuális incselkedés, ugratások, stb. – keresztül a serdülő fiút úgy állítják be, mint aki „puhány, mint egy lány”, így provokálják ki belőle az ellenreakciót, hogy felmutassa „a férfiasság és az érettség” jeleit. Hogy megmutassa, hogy felnőtt, azaz a gyermek helyzetéből a felnőtté kerüljön, a fiúnak tehát nemcsak el kell távolítania magát édesanyjától, hanem le kell rombolni és el kell nyomnia saját „nőies oldalát” is. Pontosan ezt a hasadt érzelemstruktúrát vetítik vissza a lányokra, és bezárják őket a kettős mérce világába, ahol vagy megvetett tárgyak (akit bárki megkaphat, tehát senki nem kíván), vagy pedig elérhetetlen szubjektumok (akikre azért vágnak, mert nem tartoznak senkihez, de az anyai szeretet ígéretével kecsegtetnek). Az idősebb férfiak szexuális és gazdasági hatalmával tehát nem közvetlenül kerülnek szembe; szerepüket a fiúk inkább fel-

tételeinek áttételén keresztül veszik magukra, a nőhöz fűződő viszonyaikon keresztül eljátszva.²⁷

Ha ezt az elemzést elfogadjuk, akkor a kérdés most már az, hogy ez a fajta patriarchális rend univerzális vagy pedig történelmileg jellemző bizonyos típusú társadalmakban, hogy osztály-kultúrákon átívelő vagy pedig az egyes osztályokra jellemző formákat ölt. Ismét érdemes lehet – anélkül, hogy túlságosan is belebonyolódnánk a részletekbe – egy konkrét esetet szemügyre venni: a munkásosztálybeli fiúk kulturális tanonckodását a modern Nagy-Britanniában. Talán az első dolog, amit alá kell húzni, az a szexuális és a foglalkozásbeli formái komplementaritása. Már érintettük ezt, amikor a mozgóárus és a kézműves kódokat elemeztük, de részletesebben is ki lehet fejteni.

Az ifjúsági munka történelmileg túlnyomórészt a terjesztő és a szolgáltató iparokban, valamint a manufaktúrák ipar munkaerő-intenzív szektoraiban koncentráldott. Ha ezeken a szektorokon belül a legalacsonyabban fizetett, legkevesebb szaktudást igénylő munkákra korlátozódott, annak semmi köze nem volt a fiatal munkások valódi képességeihez vagy azok hiányához. Csak ahhoz a „szokásos gyakorlathoz”, hogy a srácokat az áruk beszerzésére és szállítására, az ügyfelek vagy a vásárlók kiszolgálására, vagy pedig a felnőtt munkás melletti segédkezésre korlátozták. Néha ez a három terület egy munkát jelentett, néha az egyiktől a másikig lehetett eljutni, de a lényeg az, hogy a fiúk munkája proto-házimunka volt: olyan volt, mint a nők otthon végzett munkája. Ezt a helyzetet a munkahely társas viszonyai megerősítették. A fiatal fiútól várták el, hogy megfőzze a teát, elintézza a megbízásokat, felsöpörjön, és hogy általában az idősebb férfiak kiszolgálója legyen, függetlenül attól, hogy hivatalosan beosztották-e valamelyikük mellé. Jó sok viccelődésnek is ki volt téve, gyakran szexuális tárgyúaknak is, amelyek azt voltak hivatottak bemutatni, hogy ő „puhány” és „inkompetens” a legkülönbébb területeken. Mindez a „szűz” munkás beiktatásának része volt, valami, amit ki kellett bírni azért, hogy végül „megüsse a mércét” mint teljes jogú munkatárs. Általában ez azzal jár, hogy a „tanonc” demonstrálta, hogy ugyanolyan „kemény fiú”, mint az idősebb férfiak (pl. amikor a főnökökkel kialakított kapcsolatról volt szó), és megpróbálták utolérni feltételezett szexuális hőstetteiket.

A szexuális tanonckodás kiegészítette a foglalkozási formát. Néhány iparágban a fiatal fiú szexuális beavatását valójában egy idősebb nő hajtotta végre, a munkahelyen, a nő munkatársai által ösztökélve. Ezek a nők általában hajadonok voltak és a férfiak egyáltalán nem tartották őket vonzónak; a beavatásnak nyilván volt egy szadista eleme

²⁷ A patriarchátus fogalmáról folytatott vitához lásd: V. Beechey, „On Patriarchy” („A patriarchátusról”) In *Feminist Review*, 3. A generációs viszonyok feminista értelmezéséhez ld. D. Leonard munkásosztálybeli családokkal foglalkozó tanulmányát: *Sex and Generation (A nemek és a generációk)* (London, 1980). Ld. még a *Gender and Generation (A nem és a generáció)* című tanulmánykötet tanulmányait, szerk. A. McRobbie és M. Nava (London, 1984), különösen Barbara Hudson „Adolescence and femininity” („A serdülőkor és a nőiség”) című tanulmányát. A munkafolyamat nemi alapon történő és generációs megosztottságáról a legjobb leírás A. Pollert, *Girls, Wives, Factory Lives (Lányok, feleségek és élet a gyárban)* (London, 1981) című munkája.

is. A második szakaszban azonban a szexuális tanonc már „saját lábára áll” és a fiatalabb, lehetőleg szűz lányokkal gyakorolta újdonsült technikáit, akiket ha már egyszer „megkaptak”, akkor ugyanabba a „könnyűvérű” kategóriába sorolnak, mint az első szakasz „Nagy Bertáit”. A „szexuális tanuló” talál egy „állandó barátnőt”, és belép az udvarlás szakaszába – ami tulajdonképpen a házasság és a „családos ember” szerepének tanoncideje.

A rendszert így lehet összefoglalni:

Szexuális tanonckodás	Foglalkozási tanonckodás
1. a szűz fiú beavatása egy idősebb nő által	1. a szűz munkás „elnőiesítése”, akit egy idősebb munkás mellé osztanak be
2. a szexualitás gyakorlása fiatal lányokon	2. reakcióként a „keménység” kimutatása
3. állandó barátnő találása, az udvarlás tanonckodása során felkészülés a házasságra és a „családos ember” szerepére	3. munkatársként „a férfiak” közé való bekerülés

Ebből egyértelműen látszik, hogy a férfiasság bizonyos technikái és a kétkezi munka közötti kapcsolat a generációs munkamegosztásban a fiataloknak rendelt női státusz radikális megvetésére épül. Egy képzeletbeli szexuális megosztást használnak fel arra, hogy fenntartsák a fiatalok és felnőttek munkája közötti valódi egyenlőtlenségeket. Talán mindez kevésbé tűnik bizarrnak, ha felismerjük, hogy mind a hivatalos, mind az informális hagyományos tanoncrendszer alatt az idősebb munkások közvetlenül adták át a fiataloknak azokat a készségeket, amelyek lehetővé tették, hogy az új generáció egyszer a nyomdokaikba lépjen, ráadásul a munkaadók gyakran fiatalokat alkalmaztak arra, hogy betanított munkásként végezzenek szakmunkát, vagy hogy letörjék a felnőtt munka bérét. A fiatal munkaerőt mindkét esetben veszélyesnek tarthatták. Ráadásul az „instruktor” és a tanonc közötti viszony nagyon hasonlított az apa-fiú viszonyhoz, az ödipuszi feszültségek forrásai túlságosan is nyilvánvalóak voltak. Hogyan lehetett minimálisra csökkenteni a konfliktust? A beavatási rítusokon keresztül, amelyek az idősebbekkel való konfliktust ellenségeskedéstől mentes mederbe tereli. Ebben a folyamatban a fiúk munkáját, az inkompetencia és a szaktudás hiányának általános példáját megtartják kvázi nőies helyzetében. Ezen felül az ebből fakadó (kor szerinti) kereseti különbségek a tőke érdekeit szolgálják, hiszen csökkentik a munkaerő költségét és biztosítják a fiatal munkaerő tartalékhadseregét.

Mindez egyáltalán nem lenne azonban sem szükséges, sem lehetséges, ha maga a szaktudás definíciója nem olyan különlegesen fogalmazódna meg az osztálykultúrában – a szaktudás nem is annyira egy társadalmilag megszerzett gyakorlat, mint inkább egy veleszületett adottság, egyszerre születési előjog és örökség, „valami, amivel az ember együtt nő fel”, ami „az egész családban megvan” vagy a „vérében van”.

A munkásosztályban felnőni sokak számára jelentette egy ilyen örökség átvételéhez szükséges tanoncidőt – a szaktudás öröksége, amelyet a test és a test technikáinak öröksége, kvázi veleszületett kapcsolatot alakítva ki a származás és a végső társadalmi helyzet között. Ez azt a látszatot is keltheti, hogy a fiú szinte kötelező érvénnyel követi apja foglalkozását, hogy a munkásoknak pedig minden generációja megőrzi munkáját a következő generáció számára; szélsőséges esetben mindez azt is jelentheti, hogy a szülők úgy tekintenek a gyerekekre, mint akik továbbviszik az örökséget – a fiúnak azt mondják, hogy a lába, mint egy focistáé, kezei, mint egy ácsé, étvágya, mint a nagybátyjáé, álla, mint a nagyapjáé stb.

Van azonban némi feszültség a két kód között. Hiszen amit a tanonckodás kódja alatt az aktív elsajátítás jeleként értelmeznek, az az örökség kódja alatt pusztán a passzív reprodukció elvének tűnik, és ezt az ellentmondást „oldották fel” hagyományosan a kulturális formák közvetítésén keresztül, amelyek mindent, ami a testen és annak tanonckodásán kívül esik, úgy kezelnek, mint ami egy idegen szférához tartozik, az osztálybeli örökségek által megteremtett rokon kapcsolatok határán kívül. Különösen a territorialitás szimbolikus formái kapcsán volt tapasztalható, hogy pozitív etnikai dimenziót kapott az, ha valaki „született munkásosztálybeli” volt; ez a forma ugyanakkor lehetővé tette a munkásosztálybeli fiúk számára, hogy eltávolítsák maguktól helyzetük feminin aspektusait, és olyan tulajdonságokra vetítsék ki, amelyeket más, megvetett kultúrákkal – pl. az ázsiai kultúrákkal – asszociálnak.

Ez a példa választ ad az egyik kérdésre – a munkásosztálybeli patriarchátusnak vannak olyan jellegzetességei, amelyeket máshol nem tapasztalhatunk. Felvet azonban egy másik, még nehezebb kérdést, ami a társadalmi és pszichikai valóság, a reprodukció valós viszonyai, és azok tudatalatti reprezentációja közötti kapcsolatra vonatkozik.

Talán azt gondolják, hogy ez a szociálpszichológia területe, de tévednek. Ez a tudományág hagyományosan csak a társas interakció és a tudatos hit felületi struktúráival foglalkozik. Így például a serdülőkor szociálpszichológiája azt próbálja bebizonyítani, hogy az önkép közvetlen kapcsolatban áll a társadalmi helyzettel; az etnikai kisebbségekhez tartozó vagy munkásosztálybeli fiatalokról tehát azt tartják, hogy „rossz az önképük”. Ehhez hasonlóan a gazdasági függetlenség elérését a szülőktől való nagyobb érzelmi függetlenséggel teszik egyenlővé. Már volt okunk megkérdőjelezni ezt a gondolatársítást, amikor az ifjúsági munkanélküliség hatását vizsgáltuk a felnőtté válás folyamatában. Talán most azt is hozzátehetjük, hogy nem feltétlenül van összefüggés egy bizonyos fantáziarendszer pszichikai ökonómiájában elfoglalt helyzet és a kapitalista gazdaságban elfoglalt helyzet között. Létezik azonban egy bonyolult és sokszínű viszony e két „halmaz” között, az egyik folyamatos leképezése a másikba, aminek része többféle transzformáció (áttétel, sűrítés) is a kettő között. Ebből valamit már megpillanthattunk a szexuális és foglalkozásbeli tanonckodás tárgyalásakor. Semmiképp sem szabad azonban azt feltételezni, hogy mivel ennek a szocializációs rendszernek a valóságélvei felbomlottak, az ezekhez a szubjektumhelyzetekhez kapcsolódó örömelvek is elvesztették volna erejüket a társas viszonyok élénkítésében. Semmi esetre sem!

A szociálpszichológia – mivel szociológiai mázt ad a fejlődéslelektannak – mindezt zárójelbe teszi. A legtöbb tanulmányban még a serdülőkör „individualizmusát” is magától értetődőnek veszik – de semmi esetre sem kapcsolják össze a piacgazdaság viselkedési ideológiájával, sem pedig a hasadt én pszichikai ekonómiája által mobilizált védekező mechanizmusokkal. Nem valószínű, hogy az az elmélet, amely továbbra is az egyén/társadalom statikus modelljére épül, foglalkozik ezzel a kérdéssel vagy megpróbálja elmagyarázni, hogy a társadalmi választóvonalak egy bizonyos halmaza hogyan idézi elő, hogy a serdülőkorban a szubjektum adott módon hasad szét.

PSZICHOANALÍZIS ÉS „IFJÚSÁG”

Itt kell megjelennie a pszichoanalízis forradalmiságának. Hiszen itt van egy elmélet és egy gyakorlat, amely a hasadt én nyelvezetének megértését tűzte ki célul. Nem fogadja el az én saját (hízelt) értékelését saját magáról, hanem egy képzeletbeli identitás törekény társadalmi konstrukciójának fogja fel, hogy a különbözőség struktúrái által okozott érzelmi törésvonalakra nyújtson tüneti kezelést. A pszichoanalízis eredeti célja, hogy decentralizálja a szubjektumot, hogy széttörje az individualizmus ideológiai premisszáit. Ez az egyik oka annak, hogy olyan fatálisan foglyul ejtette a középosztálybeli értelmiséget, amely egy erőteljesen individualisztikus kód szerint él, és arra vágyik, hogy azt meghaladhassa. Ugyanakkor az elmélet több alapvető gondolata – a fiúk feminin helyzete, az infantilis struktúrák továbbélése a felnőttkorban, a szülők jelenléte a gyerekekben – fenntartják a „felnőtté válás” általánosan elfogadott nézeteinek felforgatásához szükséges erőt. Különösen nagy kihívást jelentenek annak, amit az élettörténet liberális értelmezésének is nevezhetünk, tehát annak az elképezésnek, hogy a felnőtté válás a progresszív felvilágosodás olyan folyamata, amely során a szubjektum az ártatlan vagy tudatlan gyermeki létből az idős kor végső bölcsessége (vagy cinizmusa) felé tart. Ezzel a modellel nem csak nyomokban találkozhatunk azokban az ifjúságszociológiai megközelítésekben, amelyekben az iskolából a munkába, a gyermekkorból a felnőttkorba tartó átmeneteket egyirányú folyamatként értelmezik. A freudi regresszió, ismétlési kényszer és indulatáttétel fogalmai annak mutatják ezt a modellt, ami; egy kényelmes felnőtt mítosz. A pszichoanalitikus kutatás helyesen kívánja azt tőlünk, hogy felejtjük el az átmenet fogalmát és használjuk helyette a transzpozíciót.

Ez az élettörténet folyamatának dialektikusabb felfogása – a múltbeli helyzetek tudatalatti kivetítése a jövőbeli helyzetekre mint a jelen (félre)ismerésének alapja éppen abban a pillanatban, amikor tudatosan túlhaladjuk. Minden bizonnyal szükségünk van néhány ilyen fogalomra, ha az életút felületi struktúrái és az „önéletrajzi illúziók” mélyére akarunk ásni, hogy a rejtettebb életutakat is megismerjük.

Hogyan lehetséges akkor az, hogy a pszichoanalízis gondolatait olyan könnyedén és olyan széles körben utasították el az ifjúságszociológusok? Ennek egyik oka az, hogy

a serdülőkör tanulmányozása közben a pszichoanalízis felfedte a gyengéit és a korlátait, és szinte egyik erősségét sem mutatta meg. Majdnem olyan, mintha kidobnánk az ablakon azt az elméleti fejlődést, amelyet a gyermekkor „más színtereinek” megértése közben ért el a pszichoanalízis, mielőtt a serdülőkörhöz érünk. Nem csoda, hogy Anna Freud a pszichoanalízis mostohagyerekének nevezte a serdülőkort!

Bizonyos értelemben ez elkerülhetetlen volt. A gyermekkori szexualitás felfedezésének egyik közvetlen következménye a serdülőkör trónfosztása volt; hiszen ezután már nem a pubertást tartották a szexuális élet kezdetének, most már inkább a gyermekkori és a felnőttkori szexualitás formái közötti egyik szakasznak tartják. De itt kezdődtek a gondok. Amikor megpróbálta meghatározni a serdülőkör jelentőségét, a pszichoanalízis visszatért Stanley Hall rekapituláció elméletéhez. Ernest Jones kifejezetten azt a „szabályt” fogalmazza meg, hogy a serdülőkör a gyermekkor ödipuszi drámainak újrajátszása egy emelkedettebb szinten. Freud szexualitás-elméletével szemben ebben az ismételtsében előre meghatározott fejlődési cél található – a genitális heteroszexualitás megerősítése a korábbi orális, anális és polimorf fázisokkal szemben. Anna Freud szerint ehhez az szükséges, hogy megszűnjön az én és az ösztönén közötti, a látencia-periódus alatt kötött béke, hogy helyet csináljon a növekvő libidónak. Ezért a serdülőkör érzelmi viharait a fejlődés normatív szakaszának kezdték tekinteni. Sőt, ezek hiányát a zavarodottság jelének. A „modellnek megfelelő” fiú vagy lány nem akar felnőni, és valószínűleg túlságosan elnyomó felettes énjétől szenved, amely annak következménye, hogy olyan apja van, akinek szava törvény, de akinek a jelenléte folyamatosan ennek meghaladására buzdít.²⁸

A pszichoanalízis – de legalábbis annak bizonyos változatai – segített népszerűvé tenni azt az elméletet, mely szerint a serdülőkör az érzelmi viharok korszaka, és néhol (pl. az értelmiségi középosztályban) ezt tette a normává. Jelentős bizonyíték van azonban arra, hogy a „konyhapszichológia” több kárt, mint hasznot okozott a családi viszonyokban. Megerősítette például a szülői elutasítás bizonyos formáit, azaz azt a felfogást, hogy a serdülőkori lázongás „természetes, majd vége lesz” – és ehhez hasonlókat mondtak a különböző ifjúsági mozgalmakról is. De még ha ezeket az együgyű alkal-

---

²⁸ Freud serdülőkör-modelljét a *Three Essays on the Theory of Sexuality* (Harmondsworth, 1982) című könyvében vázolja fel. Későbbi topografikus psziché-modelljét használja fel Anna Freud klasszikus *Adolescence* című tanulmányában, a *Psycho-analytical Study of the Child* című könyve 13. kötetében (1960), és a klinikai bizonyítékok alapján tovább finomítja P. Blos *On Adolescence (A serdülőkorról)* (London, 1962) című könyvében. Aichorn *Wayward Youth (Csökönyös fiatalok)* (London, 1928) című tanulmánya egy korai és nagy hatású kísérlet volt arra, hogy a pszichoanalízis módszereit a bűnöző fiatalok kezelésében alkalmazzák, amelyet azután Nagy-Britanniában az iskoláztatás liberális modelljeinek (A. S. Neill), valamint a fiatal bűnözők rehabilitációjának (David Wills) kontextusában alkalmaztak. A jelenlegi ortodox nézetekről jó összefoglalót találhatunk M. Laufer *Adolescent Disturbance and Breakdown (Serdülőkori zavarok és összeomlás)* (Harmondsworth, 1975) című könyvében valamint L. Steinberg *Adolescence (A serdülőkör)* (London, 1993, 3. kiadás) című művében. Messze a legjobb pszichoanalitikus elemzést találhatjuk L. Kaplan *Adolescence – The Farewell to Childhood (Serdülőkör – viszlát gyermekkor!)* (London, 1986) című tanulmányában.

mazásokat nem is vesszük figyelembe, akkor is elég sok negatívumot találunk a serdülőkori pszichoanalitikus elméletében.

Először is feltételezi, hogy a serdülőkori konfliktus középpontjában szükségszerűen a családi viszonyok állnak. Nyilvánvalóan sok olyan család van azonban, ahol – különböző okok miatt – ez nem így van. A munkásosztálybeli kultúrákban például az ödipuszi mintákat nagymértékben eltávolítják és a kortárs csoport formáin keresztül szervezik. Így tehát megnézhetjük a családi interakciókat, és semmi olyat nem találunk, ami csak távolról is hasonlítana a klasszikus freudi serdülőkori képre. A zsidó középosztálybeli család egészen más! Ez a lényeg. A pszichoanalitikus leírások általában nem vették figyelembe a családi formák kulturális és történelmi változatainak fontosságát, és ennek következtében hajlamosak arra, hogy saját serdülőkori-modelljüket univerzálisnak tekintsék – de legalábbis annyira univerzálisnak, mint amennyire a patriarchátus az.

Másodszor: azáltal, hogy a genitális heteroszexualitást nevezték ki a pszichoszexuális fejlődés normatív céljának, nem csak perverz és gyermekgyakorlatként kezelik az összes többi szexuális gyakorlatot, de az élettörténet liberális értelmezését mintegy visszaengedték, a „csak férfiak” feliratú hátsó ajtón.

Ehhez a scénárióhoz egy ugyanennyire kétes másik is társul – a fejlődés mint ismétlődés felfogása. Kétség nem fér ahhoz, hogy ez annak a formának a hamis kivetítése az élettörténet általános modelljére, ahogyan az indulattáttétel általában megjelenik a pszichoanalitikus kezelés során (beleértve az ismétlési késztetés jelenségét is), és ami az elfojtott pillanatok egyszerű ismétlésévé degradálja az élettörténetet. Mivel magyarázhatjuk akkor azt, hogy a serdülőkori néha olyan nagymértékű érzékenység alakul ki az idő iránt, a múlt, a jelen és a jövő diszkontinuitásai iránt, hogy egy speciális, az adott történelmi helyzetben gyökerező generációs identitás lehetővé válik? A serdülőkori identifikáció mindig több, mint a gyermekkori rajongások megismétlése vagy az elvesztett tárgyak gyászolása!

A pszichoanalitikus elméletnek ez a diakronikus gyengesége – meglehetősen ironikusan – terápiás módszeréhez kötődik. A serdülők segítése azzal, hogy megszabadítják őket a múlt neurotikus mintáinak követésének kényszerétől, javarészt a gyermekkori helyzetek feltárásáról szólt, és azon a feltevésen alapult, hogy ha egyszer ezekre fény derül, akkor a „felnőtté válás” már magától is végbemegy. Így a helyzetek közötti változások kutatására szinte semmi figyelmet nem fordítottak vagy teljesen kritika nélkül és kontextusából kiragadva foglalkoztak vele. A pszichoanalízis által elismert felnőttiségre utaló jelek valójában nagyon hasonlítanak azokhoz, amelyek azokra a nonkonformista középosztálybeli férfiakra jellemzőek, akik a szakma és a betegek legnagyobb részét alkotják. Ezek a fejlődési normák, amelyek a szakképzés és a karrier kódjainak különböző kombinációi alapján alakultak ki, speciális ontológiai státuszt nyernek, és ennek ellenében ítélnék meg minden más kulturális formációt, és ítélik azokat hiányosnak. Ez különösen igaz a (nagyra) amerikai én-pszichológiai iskolára, amely a zavarokkal küszködő fiatalok kezelésére koncentrált. Az én-pszichológusok

számára a serdülőkor (és a velük foglalkozó szakemberek) feladata az, hogy a kulturális szublimáció és a társas tanulás folyamatain keresztül a domináns társadalom szerepeihez és valóságelvéihez igazítsa az ösztönöket. A nyers serdülőt tehát tartósítják (mintha sonka lenne), ahogyan a hasadt ént visszaintegrálják az egységes kultúrába és társadalomba – ez esetben a Fehér Középosztálybeli Amerika kultúrájába és társadalmába.²⁹

Ennek a modellnek a legkifinomultabb változatát Erik Erikson munkásságában találhatjuk meg.³⁰ Ő a rekapitulációként értelmezett fejlődést a logikus – és egyesek szerint abszurd – végletekig vitte. Erikson arról a leghíresebb, hogy a serdülőkori identitáskrizisre helyezte a hangsúlyt; de ez egy nagyobb, ambiciózusabb elmélet része, amely megpróbálja feltárni az életciklus epigenezisét, és elhelyezni a kultúra és az ideológia keretei között, amelyeket újratermel. E modell szerint minden fejlődési szakasz egy bizonyos krízis köré szerveződik, amelyeket vagy pozitívan vagy negatívan lehet megoldani. A szubjektum egyik szakaszban elért helyzete megalapozza azt, ahogyan a következő szakaszt fogja megoldani. Végül a poláris eredmények, amelyek kialakulnak az életciklusban (pl. bizalom/bizalmatlanság, integritás/kétségbeesés stb.) azoknak a kulturális és ideológiai paramétereknek a sűrített kifejezései, amelyek keretein belül az egyéniség formálódik.

Minden nyilvánvaló kifinomultsága ellenére ez a modell a pszichoszexuális fejlődés elméletét az egydimenziós teleológia irányába mozdítja el, amit Freud saját túlságos meghatározottság fogalma eleve kizár. Bár Erikson üdvözlendő érzékenységet mutat a kulturális és a történelmi közvetítés szerepe iránt, ahogyan ezeket kezeli, azzal valójában tagadja magának a pszichikai valóságnak a relatív autonómiáját. Ehelyett ismét azzal a nézettel találkozunk, hogy minden kultúra kitermeli a hozzá illő „alapvető személyiségi struktúráját”. Erikson pusztán diakronikus szemléletet adott ehhez és vehemensebben ragaszkodott ahhoz, hogy a fejlődési kríziseknek – különösen a serdülőkoriaknak – normatív funkciói vannak. De amíg a serdülőkori zavarok felismerésének és eloszlásának vannak konkrét történelmi és társadalmi mintái (pl. a nárcisztikus neurózisok és a skizofrénia mára átvette azt a helyet, amit Freud idejében a szorongásos neurózisok és hisztériák foglaltak el), addig nincs olyan egyszerű körök, amely szabályozná, hogy minden zsidó fiú Portnoy panaszától szenvedne! A perdöntő az – és ezt

²⁹ Az amerikai én-pszichológiát Ernst Kris és Heinz Hartman alapította, amikor újfent az én adaptív és valóság-ellenőrző funkciójára helyezték a hangsúlyt. A normalitás helyett az én ereje mint az egészség kritériuma játsza a legfontosabb szerepet a Karen Horney és Abraham Maslow által képviselt „radikális iskolában”, az én-pszichológia több központi fogalmát a Kardiner által kidolgozott kulturalista személyiség-elméletben találhatjuk. Ld. J. Kruger, szerk. *Discussions in Ego Psychology (Az én-pszichológia)* (New Jersey, 1994).

³⁰ Erikson legfontosabb ide vonatkozó írását a *Childhood and Society (Gyermekkor és társadalom)* (London, 1951), valamint az *Identity – Youth and Crisis (Identitás – ifjúság és krízis)* (London, 1978) című műveiben találhatjuk. Ld. még a „pszichohistória” vonatkozású esszéjét: *A fiatal Luther*, In *A fiatal Luther és más írások* (Budapest, 1991). Erikson munkásságának hasznos kritikáját találhatjuk M. Poster *Critical Theory of the Family (A család kritikai elmélete)* (London, 1984) című könyvében.

hagyja ki Erikson a leírásából –, hogy a szubjektum a vágy mezejében milyen helyet foglal el. Ez nem olyan valami, amit ki lehet olvasni a kulturális normákból, hanem inkább egy funkció, amely segítségével a normák egy meghatározott családi fantázia-rendszerben jelennek meg újra. De az, hogy a tudatalatti reprezentációk hálózata hogyan hatol be az érettség/éretlenség kulturális jeleibe, meglehetősen homályos Erikson modelljeiben.

Az Egyesült Államokban a pszichoanalízis gyorsan integrálódott az önmenedzselés-iparba. Úgy tűnik, hogy Freud egyszerűen talált egy módszert arra, hogy a zsidó rémálom hogyan alakítható át az Amerikai Álom Értelmezésévé! Nagy-Britanniában az én-pszichológia – valamint annak későbbi változatai, mint pl. a „tranzakciós elemzés” – hatalmas ellenfélre talált Melanie Klein munkásságában és a „tárgykapcsolat” iskolában”.³¹

Gondolatainak és technikáinak korai alkalmazása az oktatásban és a gyógyításban (gyermekgondozó klinikák, szociális munkások, terápiás közösségek beilleszkedési zavarokkal küszködő gyerekek és fiatalok bünelkövetők számára) biztosították azt, hogy a kleini elméletek az ortopédiai keretek kényszerzubbonyában fejlődtek, és ennek voltak bizonyos következményei. Először is, mivel az elmélet az egészen kora gyermekkori szubjektumhelyzetekre (vagy tárgykapcsolatokra) helyezi a hangsúlyt, alig vagy egyáltalán nem fordított figyelmet a serdülőkorra. Winnicott például nagy alapossággal és egyértelműséggel elemezheti a háromévesek „transzitionál tárgyait”, de amikor a 15 évesek kerülnek szóba, akkor az ifjúsági kultúrában csak az elveszített plüssmaci keresését látja, a békemozgalomban pedig a mellhez való visszatérés vágyát! Végül – még ha csak az elméletek szintjén is – a brit pszichoanalitikus mozgalom elmentben állt az én-pszichológia „társadalmi beilleszkedésre” helyezett hangsúlyával, gyakorlatban azonban – intézményes keretei miatt – kénytelen volt „jó” munkakapcsolatot kialakítani az orvosi és jogi hivatalokkal, amelyek elsődleges funkciója az elnyomó jellegű normalizálás.³²

Ezeknek a kiszámíthatatlanságoknak az lett az eredménye, hogy sok marxista hajlott arra, hogy teljes egészében elutasítsa a pszichoanalitikus gondolkodást, akár mint

³¹ A „tárgykapcsolat” iskolát elsősorban Melanie Klein munkásságával kapcsolatban szokás emlegetni, akire azonban hatott Karl Abraham és Ferenczi Sándor. Ld. Klein *Contributions to Psycho-analysis* (London, 1948) című munkáját. Gondolatait Bálint dolgozta ki (v. ö. *A borzongások és regressziók világa*, (Budapest, 1997), és mindenekelőtt D. W. Winnicott munkája, aki az egyetlen, aki egyáltalán figyelmet fordít a serdülőkorra, v. ö. *Játszás és valóság* (Budapest, 1999), *The Maturation Process and the Facilitating Environment* (London, 1990) valamint *Deprivation and Delinquency* (London, 1984) című munkáit.

³² Paradox módon Freud körének politikailag legradikálisabb tagjai voltak a pszichoanalitikus elmélet szempontjából leginkább reakciónak tekinthető gondolkodók. Alfred Adler ennek klasszikus példája. Hasonlóan az is gyakran előfordulhatott, hogy a forradalmi gondolatok a pszichoanalízis területén reakciós politikai attitűdökkel párosulnak, mint pl. George Groddeck vagy maga Freud esetében. Néha természetesen a kulturális konzervativizmust közvetlenül a pszichoanalízisen belül is ki lehet fejteni (Jung faji archetipusokról alkotott elmélete). Csak Otto Fenichel és körének esetében esett egybe a változó politikai és pszichikai valóság iránt mutatott érdeklődés. Ld. Russell Jacobi, *The Repression of Psycho-analysis (A pszichoanalízis elfojtása)* (New York, 1984).

a tárgyhoz nem tartozó vagy mint reakciók értelmetlenségét. Úgy tűnik, hogy a Fiala Proletariátus álmának és fantáziáinak semmi köze nincs Narcisszuszhoz vagy Ödipuszhoz; ezek pusztán az osztálykövetelmények rossz lefordításai a szexuális vágy nyelvére – egy különös fajta hamis tudat, amiből ki fog nőni, ha egy kis segítséget kap ehhez a dialektikus materializmustól! A feministák gyakran ugyanilyen elutasítóak voltak, azt állították, hogy Freudnak nem sikerült meghaladnia a patriarchális struktúrákat, amelynek a belső formáit feltárta, a pszichoanalízis egyszerűen rosszul fordítja le a nők vágyait a férfi feltevések nyelvére.³³

Sok kritikának van alapja. A pszichoanalízis az alárendelt és kisebbségi kultúrák egészen normatív jellemzőit gyakran betegesnek tartotta. Ehhez hasonlóan az „apajog” bármiféle megkérdőjelezését túlságosan gyakran gondolták vagy egy serdülőkori szakasznak, amit majd kinőnek, vagy pedig – ha tartósnak bizonyult – a neurotikus rögzítődés jelének. Ugyanakkor véleményem szerint – ahogyan a klasszikus ifjúságszociológiák ránk hagyományoztak néhány problémát, amelyek nem fognak eltűnni pusztán attól, hogy nem vesszük őket figyelembe – a serdülőkor pszichoanalitikus elméletei megmutatták, hogy el kell kerülni néhány csapdát, ahelyett, hogy olyanokra hagynánk a kérdéseket, akik nem is látják ezeket a csapdákat. A probléma az, hogy ha már egyszer eldöntöttük, hogy kiöntjük a gyereket is az ideológiai fürdővízzel, akkor már nem túl egyszerű odafigyelni a pattanásos serdülőkre.

Aki ezt tette, és aki eközben megpróbálta közelebb hozni egymáshoz a marxizmust és pszichoanalízist, Wilhelm Reich volt.

FREUDO-MARXIZMUS, A CSALÁD ÉS AZ ÚJ HATÁROK

Wilhelm Reich az 1960-as évek ellenkultúrájának hőse volt, a testterápia úttörőjeként, a szexuális felszabadulás gurujaként, és az orgazmus titkainak rettenthetetlen feltárójaként ünnepezték. Kevesen ismerték Németországban folytatott korábbi munkásságát

³³ Természetesen a pszichoanalízis nem minden kritikus fogalmaz ilyen keményen. V. W. Volosinov *Freudianism: A Marxist Critique* (Freudizmus: egy marxista kritika) (New York és London, 1976) című könyvében egy materialista szemiotika mellett érvel Freud tudattalan szimbolizmus-elmélete ellenében. Georges Politzer *Foundations for a Materialist Psychology* (Egy marxista pszichológia alapjai) (London, 1971) című tanulmányában a gyermekkori tapasztalatok episztemológiai státuszát kérdőjelezi meg, hogy valóban képezhetik-e a felnőttkori viselkedés magyarázatának alapját, míg kicsit később a liberális „anti-pszichiátria” jegyében G. Deleuze and F. Guattari *Anti-Oedipus* (Anti-Ödipusz) (London, 1984) című tanulmányukban a pszichoanalízis „családiasságát” támadták, valamint azt, hogy nem fordít figyelmet a tudatalatti szélesebb társadalmi dinamizmusára. A feminista válaszok legalább ilyen változatosak voltak, a radikális leszbikusok elutasításától a szocialista feministák elfogadásáig. Ezeknek a véleményeknek az áttekintéséhez ld. J. Mitchell *Feminism and Psycho-analysis* (Feminizmus és pszichoanalízis) (Harmondsworth, 1986), valamint a J. Smith és A. Mahfouz által szerkesztett *Psychology, Feminism and the Future of Gender* (Pszichológia, feminizmus és a nemek jövője) (Baltimore, 1994) című kötetben közölt tanulmányokat.

és kísérleteit, hogy egy újfajta szexuális politikát vezesse be az ottani munkásosztálybeli mozgalmakba. Ez volt azonban az igazi újítása. Az ún. „szex-pol” mozgalom megkísérelte eltéríteni a munkásosztálybeli serdülőket a Hitlerjugendtól, és a szocialista ifjúsági mozgalom felé terelni őket, ezért szexuális felvilágosító programokat, beszélgető-csoportokat és más kulturális tevékenységeket szerveztek, amelyeket ma a tömeges tudatosságformálás elemeinek tartanánk. Reich egyike volt azon keveseknek, akik a baloldalon felismerték, hogy a fasiszta ideológiának – és különösen annak tekintélyelvű és militarista elemeinek – mélyen gyökerező vonzereje volt, különösen Németország alsó középosztálybeli és munkásosztálybeli fiataljai között. Célja az volt, hogy megértse a fasizmus tömegpszichológiáját és szembeszálljon vele. Őt magát kizárták a Német Kommunista Pártból és kiközösítették a Freud körül kialakult pszichoanalitikus körből. Miért volt annyira eretnek, hogy két helyről is száműzték? „Bűne” maga a kísérlet volt, hogy megpróbálta a marxizmust és a pszichoanalízist összekötni, és hogy azok fogalmait gyakorlatias formában a munkásosztálybeli fiatalok problémáihoz igazította; hiszen eközben napvilágra került, hogy egyik elméletnek sem sikerült megfelelően megbirkózni a fasizmus előretörése mögötti kulturális körülményekkel és szubjektív tényezőkkel.³⁴

Ahogy Reich gondolkozott az ifjúsági problémáról, annak alapja a kapitalista társadalomban található szexuális elnyomás formáinak elemzése. Az ő véleménye szerint a középosztálybeli család szerkezetei, valamint a patriarchális tekintélyelvű szélesebb formái nevelték a fiatalokba a szex iránti lelkiismeretfurdalásos attitűdöket. Az elidegenített szexualitás megerősítette az elidegenített munka kihasználását, ami oda vezetett, hogy a fiatal munkások a tanárok, a munkaadók és a politikai vezetők elnyomó tekintélyelvűvel azonosultak, és nem egy szabadabb szexuális és politikai rendért folytatott harccal. Reichet különösen érdekelte, hogy a paramilitáris és vallásos ifjúságmozgalmak milyen szerepet játszottak annak állandósításában, amit ő a kényszeres szexualitás moráljának hívott. Véleménye szerint a serdülők tudatalattijára ható vonzereje abban rejlett, hogy egy egész csomó védekező mechanizmust biztosítottak a pubertás által szabadjára engedett erőteljes szexuális vágyak ellen. Az egyenruhák és a kiképzések merev „karakter-páncélba” öltöztetik a serdülő testét, az én pedig feloldódik abban a tengernyi érzelemben, amit a tömeghez tartozás jelent, hogy valami „nagyobbnak” a részei, mint az én, feltéve, hogy felmenőik és feletteseik állandó alárendeltségében élnek tovább. A beavatás rituáléi és más tagsági szimbolizmusok fenntartották ezt az engedelmisséget úgy, hogy a kulturális szublimációkat egy kollektív ideálhoz rögzítették, amelyeket „a vezetés” testesített meg, és amelyek a különféle kortárs csoportbeli önvizsgálaton keresztül nyertek megerősítést. A Hitlerjugend egyik

³⁴ Reich ebben a korszakban írt legjelentősebb művei: *Dialectical Materialism and Psycho-analysis* (A dialektikus materializmus és a pszichoanalízis) (1929), *The Sexual Struggles of Youth* (A fiatalok szexuális harcai) (1932), *What is Class Consciousness?* (Mi az az osztálytudat?) (1933), *Essays from sex-pol* (Esszék a szex-polból) (1934-37) valamint *The Mass Psychology of Fascism* (A fasizmus tömegpszichológiája) (London, 1991).

vonzereje például az önállóság, sőt a „kaland” ígérete volt, amit olyan fiataloknak nyújtott, akiknek az élete egyébként egy nagyrészt előre meghatározott mederben folyt. Ez azonban olyan szabadság volt, amit csak addig támogattak, amíg azt a hierarchikus szerkezetet segítette, amely lehetővé tette – magát a tekintélyelvű populizmust.

Mindezek ellenére Reich egy alternatív politizálást kívánt állítani, amelyet a „szex ekonomijának” elveire épített. Azt állította, hogy ha egyszer a libidó energiája megszabadul a morális gátlásoktól vagy a materiális korlátoktól (pl. szegénység, túlszűfoltosság, betegség), akkor harmonikusan fog áramlani egy olyan harc szolgálatában, ami egy új, életigenlő kultúra és társadalom építéséért küzd. A tömegterápiás mozgalom má formált pszichoanalízis feladata az volt, hogy fellazítsa a morális gátakat; a marxizmus és a munkásmozgalomé pedig az, hogy megszüntesse a gazdasági ínséget. Minél sikeresebbek a szex-polok az első cél elérésében, annál több energia szabadul fel a másodikban, minél inkább javulnak a munkásosztály életkörülményei, annál jobban szeretkeznek! A fiatalság potenciálisan mindkét fronton a csata első soraiban voltak: gondoljunk csak a serdülőkori szexuális vágy és az ennek szabad kifejezése ellen küzdő burzsoá társadalom erejére. Reich a német fiatalokat a liberális szocializmus „természetes szövetségének” tartotta, hiszen az felismerte szükségleteiket és reagált azokra.

Reich optimizmusa és sok olyan dolog, amivel foglalkozott, ma naivnak és régimódinak tűnik. Néhány követelése – legalábbis a szex-pol követelései közül – mára megvalósult – pl. az ingyenes fogamzásgátlási tanácsadás és az abortusz –; Mary Whitehouse és társainak erőfeszítései ellenére, „a szex mocskos titok” típusú puritanizmus, amely ellen a háború előtti serdülők fellázadtak, ma már a múlté. A „munkásosztálybeli szexualitás” pozitív ünneplése váltotta fel, a rock-kultúra közvetítésével. Egyik sem vezetett azonban a szocialista tudat bármiféle növekedéséhez. Épp ellenkezőleg. Teljes mértékben megfér mind a patriarchátus, mind a kapitalizmus fenntartásával, az elsőnek „progresszív csillogást” ad, a másodiknak pedig konzumerizmusához szolgáltat még egy dimenziót. Ráadásul a feminista és a homoszexuális mozgalmak kialakulása olyan irányt adott a szexuális politikának, amelyet Reich szinte biztosan ellenzett volna. Hogy a dolgok nem pont úgy alakultak, ahogyan Reich várta, többet árul el nekünk annál, mint hogy ő a kor embere volt. Hiszen a szexuális politikáról alkotott fogalmait a marxizmus és a pszichoanalízis értelmezésére építette, ez az értelmezés viszont alapvetően elhibázott volt, és minden gondolati iskola progresszív álláspontja aktívan ellenezte még a két világháború között is.³⁵

Reich véleménye szerint Marx és Freud módszereiben az volt a közös, hogy mindketten „materialisták” voltak. Reich számára ez azt jelentette, hogy az első esetben a társadalom felépítménye (a politika, az ideológia, a kultúra) tükrözte a gazdasági alapot (az osztályviszonyokat), a második esetében pedig a személyiség struktúrái tükrö-

---

³⁵ Reich munkásságának legjobb összefoglalása és kritikája Mark Poster *A Critical Theory of the Family (A család kritikai elmélete)* című könyvében található. Ld. még Michel Foucault megjegyzéseit *A szexualitás története* (Budapest, 1999) című munkájában.

zódnek az ösztönök (szexuális viszonyok) infrastruktúrájában. Másképpen fogalmazva: az osztálytudat gazdasági modelljéhez a vágy ugyanannyira „gazdasági jellegű” befogása társul, ami az előzőt a termelés viszonyainak pusztá kifejezőjévé, az utóbbit pedig a szexuális vágyak bioenergetikai rendszerévé redukálja. Ebben a folyamatban megszabadultak a marxi ideológiaelmélet és a társadalmi újratermelés elméleteitől valamint Freud fantáziára és tudatalatti reprezentációra vonatkozó elméleteitől. Hiszen ezeket a lehetséges, bár bonyolult összefüggéseket Reich az egyszerű „személyiségelemzés” fogalmával helyettesítette, ahol a tanulmányozás legfontosabb tárgya az „osztály-hovatartozás szerinti kondicionálás” testen megjelenő jelei voltak. Ezt az oksági meghatározás pozitivistá modelljét alkalmazta Reich erre a „bio-szociológiára”, ezért becsülte olyan végzetesen túl a „szexuális felszabadulás” politikai hatását.

Egyszerűen nincs egyértelmű megfelelés a politikai és a szexuális gyakorlat között. Néhány anarchista talán megzavarta a szexuális életet, néhány tekintélyelvű személyiség talán levetette „személyiség-páncélját” az ágyban. A politikai életben mindenhol találkozhatunk homoszexuális férfiakkal és nőkkel. De nemcsak pozitívizmusa miatt látott Reich ilyen felületes összefüggéseket, hanem azért is, mert majdnem misztikus szerepet tulajdonított az orgazmusnak. Az orgazmus ugyanolyan központi szerepet játszott a szexuális technika reichi ortopédiájában, mint amilyen fontos szerepe volt a „vágy kielégítésének” utópiájában. A genitális elsőbbsége ehelyütt már nem egyszerűen a szexuális fejlődésben tapasztalható tendencia, hanem az „orgazmus potencia” formájában mind a társadalmi, mint az egyéni egészség mutatójává válik. Megszületett a „jó” orgazmus mítosza, és vele együtt az a teljes mértékben indokolatlan feltételezés, hogy a jó orgazmus jó szocialistákat eredményez! Eközben (de ez távolról sem ártatlan lépés) megszületik a „természetes szexualitás” képe, amely nemcsak szabad és érintetlen a társadalmi gátlásoktól, hanem egyáltalán nincsenek rá hatással a társadalmi folyamatok. Hiszen a jó orgazmus csak akkor érhető el, ha a karakter-páncél feloldódik és a „kultúra megadja magát a természetnek”. Ennek tökéletes ellentétéként létezik a „rossz orgazmus” és a „természetellenes szex”, azaz a burzsoá társadalom tömeges neurózisa és perversziója.

Ezeket az ellentéteket nem teljesen hamisan állította fel, de eredményeként meglehetősen reakciós következtetéseket vontak le a szexuális politika ellenében. Reich szexuális felszabadításról alkotott elképzelése mindenestre érdekes módon minden jel szerint érintetlenül hagyta a nemi viszonyokat, és ez minden bizonnyal azért van, mert a társadalmi változás elsődleges hajtóerejének az elfojtott szexualitást tekintette és nem a nemi elnyomást. Freud maga is táplált ilyen illúziókat. Mindvégig fenntartotta azon állítását, hogy a libidó meglehetősen konzervatív tárgya megválasztásában; így semmivel nincs több esélye annak, hogy a szexuális vágy kielégítése forradalomhoz, mint hogy frusztrációhoz vezet. Ennek fényében a serdülőkori szexualitás ereje talán a kulturális szublimáció – többek között a különféle politikai pártok által felkínáltak – keresésére indítja a fiatalokat, de ez önmagában nem változtatott meg semmit, már ami a pszichés struktúrákat illeti. Sőt, biztosította annak fenntartását, amit Freud a „kisebb különbségek nárcizmusának” hívott, és amire oly sok áthelyezett ideológiai konfliktus nagyban támaszkodik.

Reich elméleti eszköztára nem nagyon volt képes ilyen bonyolult kérdésekkel foglalkozni. De nem ez volt az egyetlen „freudo-marxizmus”. Egy másik, kifinomultabb változatot vele egy időben dolgozott ki Németországban a Frankfurter Társadalomkutató Iskola. Pontosan azokra az elemekre építettek, amelyeket Reich elvetett – Freud metapszichológiájára és kulturális elemzésére; Marx tudásszociológiájára és ideológiai kritikájára. A Frankfurter Iskolát az ifjúsági kérdés maga kevésbé érdekelte, kutatásaik ugyanakkor annak tanulmányozásakor sokkal gyümölcsözőbbnek bizonyultak.³⁶

Ennek a kutatásnak a középpontjában elsősorban az új társadalmi és kulturális formák álltak, amelyek a korai kapitalizmusból a kései kapitalizmusba való átmenet során alakultak ki, és különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy hogyan változott meg a tekintélyelvűség a családban. Már az 1930-as években is nyilvánvaló volt, hogy azok a patriarchális struktúrák, amelyekre Freud építette az Ödipusz-komplexus elemzését, már letűnően voltak. Amikor az Apa szava már nem Törvény, akkor talán már nem tekinthető a fiai riválisának vagy a lányai ideáljának, ezeket a funkciókat egyre inkább a kortárs csoportok töltik be. Ugyanakkor a tudatformáló iparok (divat, zene stb.) kiaknázzák a nemek és a generációk közötti határvonalak elmosódását azért, hogy piacra dobják a populáris kultúrában a „polimorf perverzitás” márkáját. A fejlett kapitalizmus már nem a munkaetikan keresztül nyer konszenzust, hanem az új örömelvek szerint, amely során az egyéni vágyak kielégítése szövetségre lép bizonyos áruformákkal. Míg az Apa hanyatlása azt eredményezte, hogy az ödipuszi pozíciókat nehezebben lehetett megtartani, addig a fogyasztói kultúra emelkedése egy teljes „nárcisztikus kultúrát” alakított ki a preödipuszi pozíciók körül.³⁷

A Frankfurter Iskolában széles körű egyetértés övezte ennek az elemzésnek az általános fogalmait; ami sokkal kevésbé volt igaz azok politikai implikációira. Vajon ezek a fejlemények egy progresszív életstílus alapú politizálás felé nyitják meg az utat, ahol az addig jogfosztott társadalmi csoportok, mint pl. a fiatalok, a nők és a homoszexuálisok úttörő szerepet játszanak? Vagy pedig visszavonulást jelentenek azoktól az elkötelezettségektől és értékektől, amelyekből a szocializmusért folytatott harc függ? A pesszimista tendencia a korabeli szexuális gyakorlat genitális homlokzata mögött mély pszichikai regressziót fedez fel, menekülést az individualizmus önmagához for-

³⁶ A Frankfurter Iskola írásaiból jó válogatást olvashatunk a P. Connerton által szerkesztett tanulmánygyűjteményben: *Critical Sociology (Kritikai szociológia)* (Harmondsworth, 1976). Ezen irányzaton belül az ifjúsági problémával foglalkozó legfontosabb tanulmányok: A. és M. Mitscherlich *Society Without the Father (A társadalom apa nélkül)* (London, 1974), R. Reiche *Sexuality and Class Struggle (Szexualitás és osztályharc)* (London, 1970), valamint Thomas Ziehe *Pubertät and Narziss* (Frankfurt, 1984), utóbbi egy kulcsfontosságú tanulmány, aminek még mindig nincs angol fordítása.

³⁷ A nárcizmus-vita tanulmányozását Freud eredeti (1914) tanulmányával kell kezdeni: „On narcissism”, amely a *Collected Works* 14. kötetében található. Christopher Lasch képviseli az ennek leginkább elmentendő álláspontot, ld. *Heaven in a Heartless World (Mennyország egy szívtelen világban)* (London, 1974) valamint *Az önimádat társadalmá* (Budapest 1996). Ld. még R. Jacobi a hasonló eszmiség tanulmányát: *Social Amnesia (Társadalmi amnézia)* (London, 1978). Lasch feminista kritikáját M. McIntosh és M. Barrett dolgozta ki: *The Anti-Social Family (Az antiszociális család)* (London, 1983).

duló erotikus stílusa iránti vonzalom elől, különösen a férfiak körében. Az 1960-as évek ellenkultúrái jól példázzák ezt a fejlődést, de ez azóta egyre inkább utat talált a munkássztálybeli kultúrákba is. A Thomas Ziehe által vezetett optimisták azt állítják, hogy ennek a kritikának a nagy része a savanyú szőlő esete, nem hajlandóak felismerni, hogy a társadalmi ellentmondás és harc új tere nyílt meg, amely a klasszikus „marxista” területeken, a termelés és az állam területein kívül esik. A tekintélyelvű személyiségek és a patriarchális formák által dominált régi politizálás haldoklik, és vele haldoklik a „rég” munkássztály is. De a békemozgalomra és a környezetvédő pártok (amelyek különösen Németországban erősek) kialakulásával példálózva rámutatnak arra, hogy a liberalizmus új stílusa képes felépíteni és fenntartani saját szervezeti formáit.

Ennek a vitának minden vetülete megtalálható Herbert Marcuse munkásságában, aki a Frankfurter Iskola leghíresebb „exportja”, 1968 májusának egy másik hőse. Az *Eros and Civilisation* (1955) című könyvében azt állítja, hogy a „nyugati civilizáció” valóságelveit el kellene felejtetni egy új morális univerzum kedvéért, ahol a munka játékká válik, ahol Narcisszus és Orfeusz visszakapják az őket megillető helyet, Ödipuszt és Prométheuszt pedig megfosztják trónjuktól – ez Reich utópiájának kulturális verziója. Számára a hippik tünetek – egy darabig – ennek előfutárainak, de a hatvanas évek végére kezdett megváltozni a véleménye erről. Bár soha nem állt a psziszimista elemzés mellé, bevezette a „represszív deszublímáció” fogalmát annak magyarázatára, hogy milyen könnyű volt összeegyeztetni az új örömelveket a profitra irányuló régi vággyal. Ezt a gondolatot aztán továbbgondolta és egy sokkal teljesebb kritikáját adta a baloldali kultúrapolitika bizonyos típusainak.

A legnagyobb probléma a Frankfurter Iskolával az, hogy legtöbb elemzésük – még a legeredetibbek is – az általános igazságok nagyon magas szintjén találhatók. Gyakran nagyon megválogatott bizonyítékok alapján „totalizálják” társadalomkritikájukat, néha pedig eredményeik egyszerűen nem vágnak egybe. Magát az ifjúsági problémát csak másodlagos jelentőségű, bár igen fontos tünetként kezelik. Sikerült azonban az iskolának kialakítani egy kritikus megközelítést a politikai szocializáció, a kulturális változás és a szubjektivitás struktúrái közötti kapcsolat megértéséhez, amely elkerüli Reich reduktív materializmusát, és helyette a történelem dialektikáját valamint a családban összpontosuló tudatalattit helyezik előtérbe.

Az elmúlt néhány évben a marxizmus és a pszichoanalízis egészen más területre koncentrált – a nyelvre, nagyrészt a strukturalizmus, és különösen Althusser és Lacan munkásságának hatására.³⁸ E gondolati iskola szerint az ideológiának nincs történelme,

³⁸ A Frankfurter Iskola a „tudatalatti nyelvet” hajlamos az „eltorzított kommunikáció” példaként kezelni (Habermas, Willener) és nem pedig saját adottságai alapján. A strukturalista marxista újraértékelés alapvető tanulmánya L. Althusser „*Freud with Lacan*” („*Freud és Lacan*”) című tanulmánya, *New Left Review*, 190. Lacan saját munkássága nehéz olvasmány, néhol homályos is, de van néhány sokkal könnyebben érthető tanulmány, amelyet kollégái írtak. Ld. elsősorban M. Mannoni *The Child, His Illness and the Others* (A gyermek, a betegség és mások) (London, 1970), valamint F. Dolto Dominique – *Analysis of an Adolescent* (Dominiques – egy serdülő analízise) (London, 1974).

hanem bizonyos, a diskurzusba és a rituáléban ágyazott félreismerési struktúrák kényszeres ismétlése. Hasonlóan: a tudatalatti már nem egy elfojtott fantáziarendszer, hanem egy jelölési lánc, amely a nyelvhez hasonlóan strukturált – a Másik Diskurzusa. Lacan véleménye szerint a patriarchális rendben a Másik helyét az apa foglalja el mint annak a kódnak a hordozója, amelyik lefekteti a szexuális különbözőség törvényét.

Meglepő módon nem térnek ki arra, hogy az apa szimbolikus hatalma a generációs viszonyokon is alapul. Lacannak a szexualitás konstrukciójára adott fallocentrikus olvasata részben abból fakad, hogy nem látja a patriarchátusnak ezt a másik dimenzióját. A családot ugyanakkor a vágy és reprezentációinak mezejében elfoglalt szubjektumhelyzetek pusztá összességének tartja. A rokoni viszonyokat, a demográfiai rezsimeket valamint a társadalmi reprodukciót készakarva hagyja figyelmen kívül. Ráadásul ebben az értelmezési keretben kevés hely jut a diakronikus nézőpont kidolgozására, a pozíciók közötti váltások valamint ezek kódolásának figyelembe vételére. Ez a vakság részben annak eredménye, hogy Lacan elkötelezetten próbálja megmenteni a pszichoanalízis látásmódját ennek torzító hatásaitól, az „amerikai életforma” terápiás támogatásaként. Az pedig egészen biztos, hogy a freudi szubjektumelmélet felforgató jellege kapcsolatban van a tudatalatti topológiai modelljével, amit kivétel nélkül mindig feláldoztak, amikor az emberi fejlődés pszichológiájává próbálták átalakítani.

Ugyanakkor mind a materializmust, mind az elemzés dialektikáját kár éri, amikor a psziché tisztán szinkronikus modelljére korlátozódnak. Ezt állítja igen hangsúlyosan Timpanaro is, amikor a lacani szemlélet – szerinte – bújtatott idealizmusának kritikáját adja.³⁹ A pszichoanalízist azzal vádolják – nem kevésbé, mint a marxizmus bizonyos változatait –, hogy szisztematikusan figyelmen kívül hagyott olyan lényeges tényeket, mint a születés, a pubertás, az öregedés és a halál. A társadalmi lét alapvető koordinátái sokkal lassabban változnak, mint a termelés technikái vagy akár az államformák. Ezeket nem lehet egyszerűen a rövidtávú társadalmi tervezéssel – mint pl. az ötéves tervekkel – irányítani. Minden társadalomban ezek az emberi lét alapjai, bár a mi társadalmunk azt hiszi, hogy sikerült ellenőrzése alá vonnia, azért, hogy így könnyebben felejtessen. Timpanaro munkássága a reprodukciónak éppen azokat a dimenziót hangsúlyozza, amelyeket Lacan nem. Sajnos annyira igyekszik megmenteni a marxizmust a pszichoanalízissel kötött strukturális házasságától, hogy hajlamos visszatérni az életciklus tisztán biológiai modelljéhez, az életciklus állomásainak kvázi természetes sorrendjéhez. Hogy az életciklus különböző kulturális paradigmái alapvetően befolyásolják azt, ahogyan ezeket az állomásokat megélik, olyan tény, amivel a marxista reprodukciós elméletnek és a freudi szubjektumelméletnek továbbra is meg kell birköznia, ha a diskurzusnak ugyanabban az univerzumában akarnak továbbra is produktívan együtt élni.

---

³⁹ A pszichoanalitikus módszerek timpanarói kritikáját a *The Freudian Slip (A freudi elszólás)* (London, 1976) című könyvében valamint Freud Római főbiájáról írott cikkében (*New Left Review*, 147) olvashatjuk. Saját álláspontját az *On Materialism (A materializmusról)* (London, 1976) című könyvében fejti ki.

Talán tényleg újra kell tárgyalni ennek az elrendezésnek a feltételeit, hogy a két partner relatív autonómiája kerüljön középpontba, de van néhány más, a családdal és az ifjúsági problémával foglalkozó alternatív megközelítés is, ami legalábbis magában rejti ezt a lehetőséget. Az első a kapitalizmusba való átmenet családi viszonyainak makrotörténelmi elemzésére összpontosít.⁴⁰ Ez a kutatási vonulat kezdi megmutatni, hogy a tanonckodás rendszere és az örökség, ami szabályozta a fiatalok helyzetét a preindusztériális Európában, nem tűnt el egyszerűen nyom nélkül a kézműves és paraszti termelés letűntével. Inkább arról van szó, hogy egy bonyolult változáson mentek keresztül a prekapitalistából a preindusztériális társadalomba való átmenetek és összekötő formái között. A kihelyezés egyik rendszerét (amikor a felesleges gyerekeket tanoncnak vagy szolgának küldték más házakhoz) egy másik cserélte fel (amikor a kapitalista rendszerben a családhoz helyezték ki a munkát). Ez a típusú ipar hatékonyan alakította át az egész családot kereső munkaerővé, akik a termelés eszközeit a kapitalistáktól bérelték, a végtermékért pedig fizettek. A gyerekek így már meg tudták keresni eltartásuk költségeire a pénzt, és ráadásul már nem kellett elhalasztaniuk a házasság időpontját addig, amíg megkaphatták örökségüket. Az ifjúsági munka ekkor már kereső munka is volt a házimunka mellett, ez az átalakulás azonban mégis a patriarchális rendben belül történt meg, amely továbbra is egyfajta örökségre készítette fel a fiatalokat. Ez már nem a föld, a birtok vagy a szokásjogok öröksége, hanem „a munka öröksége”. A család, a bér és a munka közötti viszonyokat aztán a korai gyárrendszerre is kivetítették, ahol az volt a célja, hogy megerősítse az apa hatalmát mind a nők, mind a gyerekek felett a munkahelyen és otthon is. A védelmező törvények, amelyek hivatalosan kitiltották a gyerekeket a munkaerőpiacról, bezárták őket az otthon és az iskola világába, a kereset nélküli függőségbe, nemcsak a fiatalság és a gyermekkor között létesítettek új határvonalat, hanem a fiatalság és a felnőttkor között is. Hiszen a gyermekmunka kiiktatása az alkalmi, szakképzettséget nem kívánó és segédmunkákból egyszerűen azt eredményezte, hogy idősebb fiatalokkal akarták elvégeztetni a munkát, akiknek továbbra is a gyerekek bérét fizették. Így tehát az ifjúsági munkát belekényszerítették a kifutófiú-jellegű vagy proto-házimunka kategóriájába, ami

⁴⁰ A család történelméről ma már hatalmas irodalom áll rendelkezésünkre. A mi szempontunkból a területhez a legjobb bevezetést M. Mitterauer és R. Sider *The European Family (Az európai család)* (Oxford, 1982) című művében olvashatjuk, feminista nézőpontból pedig L. Tilly és J. Scott *Women, Work and Family (Nők, munka, család)* (New York, 1978) című könyvében. A prekapitalista korszak egyes speciális területeiről szóló tanulmányok pedig: P. Laslett *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations (Családi élet és törvénytelen szerelem a korábbi generációkban)* (Cambridge, 1977) valamint J. L. Flandrin *Families in Former Times (A család a korábbi korokban)* (Cambridge, Mass, 1979). A legfontosabb átmeneti korszakról ld. H. Medick *Industrialisation before Industrialisation (Iparosodás az iparosodás előtt)* (Cambridge, 1981), D. Levine *Family Formation in Nascent Capitalism* (New York, 1977) valamint J. Rule *The Experience of Labour in 18th-Century Industry (A munka tapasztalata a 18. századi iparban)* (London, 1981). A 19. századról ld. M. Anderson *Family Structure in 19th-Century Lancashire (Családi struktúrák a 19. századi Lancashireben)* (London, 1971). R. Hamilton *The Liberation of Women (A nők felszabadítása)* (London, 1978) című könyve pedig gyümölcsözően ötvözi a marxista és feminista módszereket.

ellentétben állt mind a felnőtt munkával, mind pedig a családfenntartó keresettel. Ez a helyzet a tanonckodás és az örökség kódjain keresztül kulturálisan újratermelődött, összekötve a családot, a munkahelyet és a lakóközösséget, jórészt megteremtve az alapot, amiből kifejlődött az, amit ma „ifjúsági problémának” hívunk.

Ez egy bonyolult történet, amelyben nagyon sok buktató, diszkontinuitás és anomális jelenség van, és amit még csak manapság kezdenek feltárni. Az biztos, hogy egészen más képet fest, mint Talcott Parsons, mégis olyan, amelyben a marxisták és a feministák, a demográfusok és társadalomtörténészek hasznosan együttműködhetnek, még akkor is, ha nem mindig értenek egyet.

A másik kutatási irány, ami új dimenziókat nyit meg, az életútelelemzés.⁴¹ Ez abból nőtt ki, hogy a családtörténészek és szociológusok egyre elégedetlenebbek lettek az életciklus funkcionális modelljével. Egy dinamikusabb modellt szerettek volna, amelyben a háztartás egyes tagjainak átmenetekre vonatkozó stratégiáit összefüggésbe tudták hozni azokkal a különböző történelmi korszakokra jellemző, a változó gazdasági és társadalmi körülményekkel. Ezt egy átfogóbb kutatássá fejlesztették, ahol a „makrotörténelmi idő” (azaz a munkafolyamatokban, az iskoláztatás intézményeiben stb. bekövetkezett változások) és a családi otthoni élet „mikrotársadalmi ideje” közötti kapcsolatokat és különbségeket kutatták. Hogyan lehet, hogy az 1930-as évek Nagy Világgazdasági Válsága nemcsak az iskoláskorú gyerekek adott generációjának életstratégiáira volt hatással, hanem a későbbi életükre is? Milyen következménye volt a gyermekkorban megélt szegénységnek arra, ahogyan felnőtként megtapasztalták az 1960-as évek „bőségi társadalmát”? Hogyan módosítják a társadalmi események az életút felépítését, és hogyan módosítják aztán azok az életciklus különböző pontjain a múlt és a jelen érzékelését? Az ilyen típusú kérdések megválaszolásához az életútelelemzők egyfelől két diakronikus eseményláncsal foglalkoznak, az egyik a családra vonatkozik, a másik pedig a szélesebb társadalomra, másfelől pedig azt vizsgálják, hogy ezek hogyan keresztezik egymást, hogy strukturálják az egyének és a csoportok élettörténetét. Talán kifinomultabban teszi fel a generációk kérdését, elkerülve a klasszikus modellek biologizmusát, illetve historicizmusát. Érzékeny kezekben mindenképpen gaz-

⁴¹ Az életútelelemzés korai megközelítését J. Roth *Timetables (Órarendek)* (Chicago, 1966) című munkájában találhatjuk. A történelmi megközelítést T. Hareven és kollégái dolgozták ki a *Transitions (Átmenetek)* (New York, 1978) és a *Family Time and Industrial Time (Családi idő és ipari idő)* (Cambridge, 1982) című tanulmányokban. Átfogóbb képet ad J. Modell a *Journal of Family History (Családtörténeti szemle)* (New Jersey, 1976) című tanulmányban és J. Kett *Rites of Passage (Beavatási szertartások)* című tanulmányában. A probléma e munka nagy részével az, hogy megkérdőjelezhetetlennek tartja, hogy a karrier szimbolikus rendje adja az életciklus egyetlen paradigmáját. Daniel Bertaux francia péktanoncokkal foglalkozó kutatása meghazudtolja ezt, még akkor is, ha hajlamos arra, hogy eközben visszatérjen a munkaerő bioenergetikus modelljéhez. Ld. tanulmányát az R. Harre által szerkesztett *Life Sentences (Egy életre szóló döntések)* (London, 1976) című tanulmánykötetben valamint a *Biography and Society (Életút és társadalom)* (Chicago, 1981) című könyvét. Ennek a módszernek a legjobb alkalmazása még mindig Glen Elder munkásságában található, ld.: *Children of the Depression (A Nagy Világgazdasági Válság gyermekei)* (Chicago, 1981) valamint *Children in Time and Place (A gyerekek időben és térben)* (Chicago, 1993).

dag meglátásokhoz vezethet. Megmutatja például, hogy az, mennyire tartják a fiatal-ságot egy különösen jól formálható életszakasznak, attól függ, hogy a) egybeesik-e különösen fontos országos vagy nemzetközi eseményekkel, b) milyen a család által elfogadott stratégia valamint c) milyen események követik az élettörténetben. Ez elég nyilvánvaló, bár soha senki nem vizsgálta szisztematikusan, és egyértelműen meghazudtolja azokat, akik szerint a serdülőkorban állandó formába öntve szilárdulnak meg a felnőttkori értékek.

A harmadik és egyben utolsó megközelítés bizonyos értelemben egy új dimenziót próbál hozzáadni az előző kettőhöz.⁴² Ez a megközelítés az oral history követőinek munkásságából ered, akik az elmúlt évtizedben nagy mennyiségű – elsősorban a gyermek- és ifjúkorra vonatkozó – önéletrajzi anyagot gyűjtöttek össze olyan csoportoktól, amelyek addig rejtve maradtak a történelem előtt. Egészen a közelmúltig erről az anyagról azt tartották, hogy egyszerűen csak dokumentálja azoknak az egyszerű embereknek az életét, munkáját és szerelmeit, akikkel a hivatalos archívumok nem foglalkoztak. Azt, hogy „milyen is volt valójában” a munkásosztály élete. Ez az anyag azonban olyan témákat érint, amit még az életútelelmzések sem kezdtek vizsgálni. Nyilvánvaló például, hogy ezek a szóbeli vallomások nagyon más elbeszélő nyelvtan alapján épülnek fel, mint a híres emberek írott önéletrajzai. Ez egyben egy nagyon bonyolult és rejtett összefüggés az elbeszélő szubjektum (azaz az idős ember, aki elmeséli élete történetét) és az elbeszélő szubjektum (pl. a 16 éves fiatal, akinek első szerelmét felidézi) között. Úgy is fogalmazhatunk, hogy egy sor hallgatólagos szubjektum hozza létre ezeket a szövegeket, amelyeket összerendeznek, az eredményt pedig rejtett életrajznak is nevezhetjük; ez a rejtett életrajz szövi a múlt, a jelen és a jövő közötti asszociációs hálót, kiválasztja és összekapcsolja az emlékeket, fantáziákat és érzékeléseket egy sor mögöttes motívum szerint. Mára már világos, hogy ezeket a motívumokat általában bizonyos stratégiai családi reprezentációkból merítik, amelyeknek az a funkciója, hogy a pozitív identitás vagy az élettörténeti folyamatosság érzését erősítse meg. De honnan erednek? Freud már a kulisszák mögött vár egy lehetséges válasszal – a családi románc.⁴³

⁴² Ma már számos hasznos történelmi tanulmányt találhatunk az önéletrajzról, pl.: A. O. T. Cockshut *The Art of Autobiography in 19th-20th Century England* (Az önéletrajz művészete a 19-20. századi Angliában) (New York, 1984) és C. Steedman *Past Tenses* (Múlt idők) (London, 1992). Az oral history naiv realizmusának úttörő kritikájához ld. P. Thompson és R. Samuel *Myths we Live by* (A mítoszok, amelyek szerint élünk) (London, 1991). Néhány hasznos gondolatot találhatunk K. Plummer *Documents of Life* (Az élet dokumentumai) (London, 1983) című tanulmányában is. Az élettörténetek mélyebb struktúrára vonatkozó elmélet megalkotására valamint azok ideológiai funkciójának értékelésére tesz kísérletet a *Revue des Sciences Humaines* 191/2 (1984) dupla száma. Az élet jellemzőinek és az önéletrajz megkülönböztető diskurzív jellegzetességeinek elemzésére fontos kísérletet P. Lejeune *La Pacte Autobiographique* (Paris, 1979) című munkájában.

⁴³ Freud megjegyzéseit a „családi románcról” ld. a *Collected Works* 12. kötetében. A gondolatot V. Walkerdine gondolja tovább a „Some Day my Prince will Come” („Egyszer majd eljön a herceg fehér lovon”) című tanulmányában, In A. McRobbie és M. Nava, szerk. *Gender and Generation*.

A családi románc alatt Freud azokat a „meséket” érti, amelyeket a gyerekek találnak ki a szüleikről és más családtagjaikról, amelyekben képzeletbeli hősokeket vagy gonosztevőket játszanak egy hatalmas drámában. Később, a serdülőkorban, a filmszillagoknak, rockzenészeknek stb. hasonlóan az a funkciójuk, hogy – pozitívan vagy negatívan – megtestesítsék a kultúra én-ideáljait. A családi románc jelen van azokban a mesékben is, amelyeket a szülők vagy a nagyszülők mesélnek „a nagybácsiról, aki megcsinálta a szerencsését Amerikában”, vagy a „sógorról, aki megszökött egy gazdag üzletemberrel”. Ezek a családi narratívák mind olyan nyersanyagok, amelyekből az önéletrajzokat alakítják. Van azonban egy különös ideológiai funkciójuk is: képzeletbeli rokonsági viszonyt alakítanak ki a többi osztállyal. Így tehát az osztálykultúra egyezkedéseinek egész rejtett történelmét ki lehet olvasni ezekből a szövegekből, amelyek az ideális én nyelvén beszélnek. Ez egészen biztosan egy olyan terület, ahol a pszichoanalízis és a marxista historiográfia módszereit a lehető leghasznosabban lehet kombinálni annak érdekében, hogy új megvilágításba helyezzék a gyermek- és ifjúkor „egyéb színtereit”.⁴⁴

Ez azonban nem igazán újdonság. Walter Benjamin már az 1930-as években használta a kulturális materializmus és a pszichoanalízis módszereit a generáció kérdéseinek újragondolásakor.⁴⁵ Az Arcades Projectben a technológiára és a kollektív álmra vonatkozó elmélete felől közelítette meg a kérdést. Véleménye szerint minden generáció – gyermekkorában – ráteszi kezét az elődeik által előállított technológiára és materiális kultúrára, majd a játékban és a fantáziában átdolgozza őket, hogy felidézze a jövő és a múlt képzeletbeli vízióit. A felnőttkorba magunkkal vitt gyermekkori víziók alapján születik egy új technológia, amely alapján aztán az új generáció álmodhat, és végül megalkothatja saját múltjának jövőjét. Ez a rövid összegzés aligha mutathatja be Benjamin érvelésének kifinomultságát és még kevésbé írásának költészetét. De minden valószínűséggel Benjamin – és nem Mannheim vagy Reich vagy a Frankfurter Iskola bármelyik más ortodoxabb marxista képviselője –, tudja mondani a legtöbbet egy olyan generációnak, amely felfedezte a személyi számítógépek és a videojáték világát.

⁴⁴ Ld. pl. R. Fraser *In search of the Past (A múlt keresése)* (London, 1984) című könyvét, amelyben az önéletrajzi megközelítéshez az oral history és a pszichoanalízis módszereit egyaránt használja.

⁴⁵ Walter Benjamin két legfontosabb tanulmánya a *One Way Street (Egyirányú utca)* (London, 1979) valamint az *Illustrations (Illusztrációk)* (London, 1976). Ezekben képet kaphatunk módszereiről és ragyogó stílusáról is. Sajnos csak érintőlegesen olvashatunk ezekben a szövegekben Benjamin generációra, technológiára és a kollektív álmra vonatkozó téziséiről, amelyet a *Passagen Werken* (Arcades Project) című tanulmányban ír le, amelynek nagy része kiadatlan és angolra sem fordították le. Az én megjegyzéseim Susan Buck-Morss Benjamin-interpretációjára épülnek, melyet a *The Dialectics of Seeing – Walter Benjamin the Arcades Project (A látás dialektikája – Walter Benjamin és az Arcades Project)* (London, 1989) című könyvében olvashatunk.

AZ IFJÚSÁGI PROBLÉMA ÚJRAGONDOLÁSA

Az elméletek labirintusában tett sétám során elsősorban nem az volt a célom, hogy megtaláljam „Ariadné fonalát” (azaz az egyetlen helyes utat), hanem inkább az, hogy példákon keresztül mutassam be azokat a csapdákat és zsákutcákat, ahová ezek az elméletek néha vezetnek. Azzal kezdtük, hogy megnéztük a klasszikus modelleket, az egységes társadalmi rendszerben élő egységes szubjektumokról (a biológiai/historicista értelmezések), majd megvizsgáltuk az osztott társadalmakban élő egységes szubjektumokról alkotott modelleket (a klasszikus marxista vagy a feminista szociológia), valamint az osztott társadalomban élő osztott szubjektumokról (pszichoanalízis). Egyik modell sem tűnt elégségesnek az ifjúsági probléma újragondolására, és azok egyszerű kombinációja (pl. a szociálpszichológia) sem vezetett eredményre. Azt állítottam, hogy két következménye volt annak, hogy a marxistáknak és a feministáknak nem sikerült Mannheim, Parsons és Stanley Hall elméleteivel megbirkózni – megnyitotta az utat a szociobiológia és a pszichohistória új minotauruszai előtt, hogy még reaktívabb fogalmak szerint fogalmazzák újra az ifjúsági probléma klasszikus értelmezését, és megerősítették az „én-pszichológiának” a serdülőkori értelmezésében elért helyzetét. Ehelyett azonban arra van szükség, hogy egy olyan modellt alkossunk, amelyekben sokszorosan megosztott szubjektumok élnek egy sokszorosan megosztott társadalomban; megkíséreltem felvázolni azokat a kereteket, amelyek között a pszichoanalízis és a történelmi materializmus közötti új együttműködés már lehetséges lehetne. Elvetettem, hogy valamiféle „archimédeszi” referenciapontot keressünk ezek mögött, amennyiben ez csak a diskurzuselemzés idealista problémafelvetéséhez és a foucault-i és barthes-i szemiotikához vezet. Eközben igyekeztem bebizonyítani, hogy a mai ifjúsági szolgáltatások intellektuális premisszáinak nagyon kevés alapja van, sőt esetenként mindenféle alapot nélkülöznek. A fiatalok nem alkottak egységes társadalmi kategóriát, még akkor sem, ha a „fiatalokat” az állami beavatkozás vagy a morális diskurzus egyetlen célpontjaként értelmezzük. A serdülőkornak az a felfogása, hogy ez egy ideológiailag alakítható és/vagy „normális esetben lázadó” korszak, inkább vágyálmokon alapult és nem konkrét elemzésen. Kritikát fogalmaztam meg azzal kapcsolatban, hogy maga az ifjúsági munkanélküliség identitási krízist okozna a munkásosztálybeli fiatalok életében, vagy hogy egyszerű megfelelést találhatnánk a függetlenség és a függőség különböző formái között. A kritikában rövid esettanulmányok segítségével igyekeztem példát hozni egy másfajta megközelítésre – amely az ifjúsági probléma, és a konkrét esete relatív autonómiáinak differenciált elemzésén alapszik.

Ez nem a serdülőkornak arra az esetleg feltételezett ontológiai helyzetére utal, amely szerint serdülőkori a gyermekkor teljes függőségi helyzete és a felnőttkori abszolút autonómiája között félúton helyezkedik el. Először is, az „abszolút autonómia” – amely korántsem jellemző a felnőttkorra – a mindenhatóságra vonatkozó gyermeki fantáziavilág része, amelyet – amikor felfedezzük, hogy a felnőttektől milyen kiszol-

gáltatott függőségben élünk – először építünk fel védelemként. Ezen szubjektum-helyzetek relativizálását érdemes célul kitűzni, sőt ez talán összhangban van azzal, amit Durkheim „organikus szolidaritásnak” hívott, amelyet a fejlett munkamegosztás hozott létre. De egészen biztos, hogy ez nem minden fejlődési szakasz különös kiváltsága – és semmiképp nem a mai „önimádat kultúráinak” serdülőkoráé. Az ifjúsági probléma relatív autonómiája inkább egy szerkezeti elven alapul – a kapitalista társadalom politikai, gazdasági és ideológiai szerkezeteinek relatív autonómiáján. Ezen struktúrák közötti diszkontinuitás miatt jelenik meg az ifjúsági probléma úgy, mint ha ezek kifejeződésének egy bizonyos példája lenne; ez abban a paradox formában jelenik meg, hogy egy képzeletbeli egység feltételeit teremti meg azokból a valóságos megosztottságokból, amelyek a fiataloknak különböző társadalmi helyzeteket utalnak ki.

Hogyan jelennek meg a diszkontinuitások? Először is mint azok a különféle helyek, amelyeket a „fiataloknak” kijelölnek, ilyen pl. a munka, a populáris diskurzus vagy a „kiskorúakra” vonatkozó védelmező törvények; a fiú- vagy lánygyermek a családi románcban, az állampolgárként kezelt tanuló az „oktatási államban” vagy a kollektív munkás. Nincs szükségszerű vagy előre meghatározott megfelelés ezek között a helyek között – specializált gyakorlatokon keresztül kell azt létrehozni.

Másrészt diszkontinuitások vannak az idő strukturálásában. Az üres, homogén, mért idő, a kapitalista termelés ideje (beleértve a munkaidő és a szabadidő közötti egyszerű ellentétet) megszervezheti a mindennapi tapasztalatok nagy részét, különösen azok számára, akik be vannak zárva a gyár vagy a házimunka elidegenedett rutinjába, de ez túl szegényes ahhoz, hogy jelentést adjanak és irányt szabjanak egy élet idejének. Hasonló ehhez a testi idő, a szexuális feszültség és feszültségnélküliség krónikus ismétlődése vagy az ébrenlét és az alvás napi ritmusa. E két idő között helyezkednek el – és ezeket szakítják meg – az időtartam más elvei: a generáció és az évszakok ciklikus ideje a biológiai öregedés megfordíthatatlan idejét folyamatosan átdolgozzák, és így osztják szakaszokra a családi időt. Az önéletrajz és a népszerű memória ideje visszafordítható, a történelmi események idejét szüntelenül megdézsmálják, hogy saját jelentési motívumait szőjék belőle. Ha a fiatalságot ennyire veszélyes időszakként és helyszíneként jelenítik meg, az azért van, mert ez esetben a periodizáció és a kategóriák oly sok egymásnak ellentmondó elve ütközik egymással. Nincs azonban semmi véletlenszerű vagy mesterséges ebben a folyamatban; nagyon is meghatározott módon szerveződik.

Az ifjúsági probléma az ellentmondások egyetlen összefüggésének helye. Az ifjúság egyidejűleg jelenítődik meg a marginalitás és a hatalomnélküliség helyszíneként, idejeként és egy sor speciális szimbolikus hatalom hordozójaként. Mint a patriarchális rendben lévő legális szubjektumforma, az ifjúság az alkalmatlanság egyik kategóriája, a hiányok pusztája. De mint fogyasztási forma, amelyet a tudatformáló ipar állít elő, az ifjúság tömérdek olyan tulajdonságot is jelent, amelyekre vágyunk. Az első helyzet eredménye a bölcs szövegek diskurzusai – amelyek szerint „a fiataloknak

van lendülete”, vagy „öreg fejeket tesznek fiatal vállakra”. A második helyzetben a fiatalok a „modernitás” diskurzusában találják meg a helyüket, amelyben mindig „az újdonságot” jelenítik meg, ők „csinálják a történelmet”, de csak azzal a feltétellel, hogy minden történelmi meghatározást meghaladnak. Ugyanez az ellentmondás határozza meg a fiatal testet, vagy kényszerzubbonyba zárja a „rendes öltözködés, modor vagy fegyelem” merev kereteivel, vagy pedig a serdülőkori szexualitás élvezeteit bujtja fel és élvezzi.

Van olyan társadalmi környezet és kulturális forma, amelyben a pozicionálás mindkét módja egy időben van jelen, kettős kötések rendszerébe zárva a fiatalokat. A két mód azonban közvetlen konfliktusban is lehet egymással, mint például a racionális szabadidő-felhasználás fejlődést szolgáló formái és az „ördög zenéje”, azaz a rock & roll között dúló harcban. Az ifjúsági kultúra az „apa törvényét” néha a tőke és az állam törvénye ellen mobilizálja, mint például a territorialitás gyakorlataiban. Ez az ifjúkori szófogadatlanság/szófogadás képzeletbeli királysága, ami megerősíti a hatalom-nélküliség valódi helyzetét. A fiatalok marginalitása a hivatalos politikában minden bizonnyal hozzájárul ahhoz, hogy egy rivális „politikát” támogasson, amely a serdülőkori nárcizmusra koncentrál, és ami még jobban eltávolítja a fiatalokat a szervezett politikától.

Egészen máig ez az ellentmondás a fiúk számára nagyrészt esetleges volt, a gyermekkorból a felnőttkorba való átmeneti időszak részét képezte. A lányok számára azonban mindez strukturális; a patriarchális rend egy egész életre bezárja őket két szerep közé, az egyik a kicsi háziasszony és anya szerepe, a másik pedig a vágyott tárgy szerepe, amely szerint örökké fiatalnak kell maradnia és lehetőleg örökké szűznek. Ez azonban talán változóban van. A lányok egyre inkább az esetleges kötésben találják magukat, a serdülőkor és a nőiség változó diskurzusai között. A fiúk pedig egy inkább strukturális krízissel találják magukat szembe, hiszen egyre fiatalabb korban kerülnek kapcsolatba az ifjúsági kultúrával, kilépésük a felnőtt munkaerőpiacra viszont egyre később történik meg. A diákoknak és a középosztálybeli fiatalok más csoportjai számára ez talán nem jelent akkora problémát, hiszen az ő kultúrájuk egy hosszú ifjúkori moratóriumot engedélyez. Nagyon is égetővé válik azonban az ellentmondás a színes bőrű fiatalok csoportjai számára – a társadalmi spektrum másik végén –, akik állandóan a gazdasági szemétdomb tetején találják magukat, mialatt kultúrájukat dicsőítik és kifosztják „vitalitása” miatt.

Az ellentmondás így tehát többféle formát ölthet, és különféleképpen hat a fiatalok csoportjaira. Ez a tény bújik meg a „relatív autonómia” fogalma mögött. Eddig is többször említettem, hogy az ifjúsági probléma soha nem pusztán osztály-hovatartozás, nemek és etnikai hovatartozás szerinti különbségekről szól, ezek a kérdések egészen konkrét formában jelennek meg. A rövid esettanulmányokban igyekeztem megmutatni, hogy ezek mik lehetnek. A fejlett kapitalista társadalmakban megmaradnak az osztálykultúrák közötti különbségek, és ezek a különbségek továbbra is a szellemi és a fizikai munka különbségén alapulnak. De az a forma, amelyben ez a különbség

megjelenik, megváltozott, bonyolultabb és fragmentáltabb lett, és ma már nem lehet pusztán a foglalkozási szerkezettel vagy az oktatási rendszerrel magyarázni.

Az osztálykülönbségek ma közvetett módon jelennek meg mint a nemi, a generációs és az etnikai viszonyok kifejeződésének különböző elvei. Azaz az osztályhelyzet kifejezése csak ritkán jelenik meg egy egyszerű közvetlen formában (pl. a tőke és a munka közötti konfliktusban), az emberek inkább egy sor, osztálytól független helyzeten keresztül élik meg, amelyeket láthatatlanul összekötnek és módosítanak a kulturális reprodukció szintjén. Ráadásul nemcsak a reprodukció valós viszonyaival (pl. a demográfiai rezsimekkel vagy a fizetett munka formáival) kell foglalkoznunk, hanem azokkal a képzelt viszonyokkal is, amelyeken keresztül azokat megélik és szimbolikusan megjelenítik. Más szóval – a reprodukciós kódokkal⁴⁶. Ezek a kódok alkotják azokat a szubjektumhelyzeteket, amelyeken keresztül az ellentmondásokat, a megosztottságokat, a diszkontinuitásokat ezek ellentétéként tapasztaljuk meg – az egységes kategóriák és stabil identitások támaszaként.

Mindegyik kód a képzeletbeli összefüggések hálóját szövi a szubjektum által elfoglalt eltérő helyek és idők között, és jellegzetes keretet ad az életciklus periodizációjához és kategorizációjához. Ha ez a keret sértetlen marad, akkor még a legszétziláltabb körülmények között is fenn lehet tartani az élettörténet folytonosságának érzését. Hiszen egy ilyen identitás felépítése során minden egyes kód a szubjektumhelyzeteket egy bizonyos tudás- és hatalom-paradigmához, valamint az érettség/éretlenség retrospektív jeleihez köti. A kód így a helyzetek szinkronikus keretét és a helyzetek közötti „váltások” diakronikus keretét is jelenti.

A „váltások” az „első alkalmak” láncolata, azaz azokból a formatív momentumokból áll, amelyek bizonyos tárgyakhoz vagy gyakorlatokhoz kötődnek. Ilyen például az első megtett lépés, az első cigaretta, az első szexuális élmény, az első elköltözés, az első fizetés stb. Ezek az első alkalmak formatívak, de nem feltétlenül traumatikusak. Amennyiben olyan normatív szabályokba ágyazottak, amelyek meghatározzák ezeknek a momentumoknak a sorrendjét, ezek a jelölők válnak a jelentős események középpontjává és mint ilyenek, ezekből épül fel az önéletrajz, különösen a család vagy a kortárs csoport románca. Bármennyire egyéniként is jelennek meg, semmi egyéni nincs felépítésükben. Kulturálisan kódoltak, és a nemi, osztály- és etnikai hovatartozás szerint változnak. Sajnos az életútelemezésnek erre a mikroszintjére egyáltalán nem fordítottak figyelmet. Fontos hangsúlyozni, hogy a jelölők visszafordíthatók. Ami az élettörténet egyik pontján a felnőtttség jele, az egy másik pillanatban a lemaradás jele lehet. („Csak nem babázol még, már majdnem ötéves vagy!” „Nézd meg Johnt, még bi-

⁴⁶ A reprodukciós kód itt használt értelmezése közel áll Bourdieu habitusfogalmához, hiszen azokat a szimbolikus eszközöket jelenti, amelyeken keresztül a kulturális hatalom és hatalomnélküliség bizonyos formái internalizálódnak a szubjektívitás mély struktúráiban. A legfontosabb ez esetben azonban nem a kulturális reprodukció formális jellegzetességeinek és funkcióinak szociológiai értelmezése, hanem azoknak a variációs elveknek a meghatározása, amelyek a rivális kódokat jellemzik, és azok kifejezésének történetét alkotják.

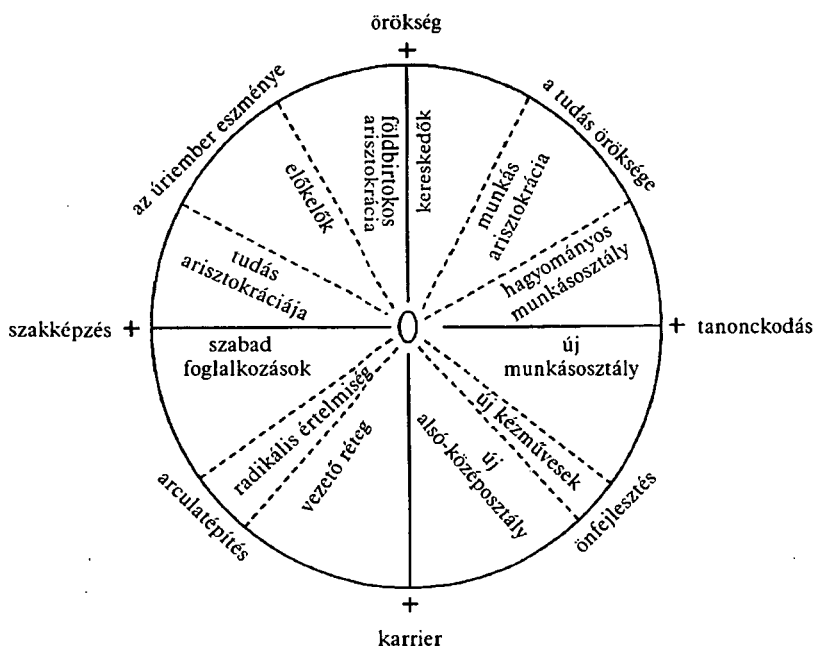
ciklizni sem tud!”) A jelölők a felnőttek és a kortársak együttes nyomásának hatására lesznek normatívák, és mint ilyenek az egyén vagy kortárscsoport ideálját bizonyos gyakorlatokhoz kötik. Ezek középpontjában hagyományosan a test technikai álltak, ma azonban egyre inkább egy sor fogyasztói technológia is ide tartozik, mint pl. a következő sorozatban: tricikli, gördeszka, BMX, motorbicikli, autó. Az ilyen jelölő-lán-cok nemcsak a bizonyos kortárs csoportgenerációk kialakulásához vezetnek, hanem a történelmi generációk számára is tájékozódási pontot jelentenek. Ilyen pl. a videojátékok generációja és a szerepjátékok generációja közötti különbség. A generációs jelölők jelentése ugyanakkor aszerint is különbözik, hogy milyen a kódolásuk; a munkásosztálybeli tanonckodás keretei között például a videojátékok a kezűgyesség fejlesztése, a középosztálybeli karriercentrikus kód szerint azonban szellemi szórakozás és játék céljául szolgálnak. Ez itt a kulturális újítás igazi lényege, hiszen minden generáció új tárgyakat és gyakorlatokat talál, új jelölőket alakít ki, amelyek átveszik azoknak a helyét, amelyek fölöslegessé váltak vagy azzá tették őket. A fejlett technológia fogyasztói kapitalizmusában egyre nagyobb szerepet kap a kulturális reprodukció kódjaiba épített megtervezett elavulás.

A reprodukciós kódok tanulmányozása még csak most kezdődött el. A makrotörténelem szintjén ennek része az is, hogy feltárják az osztálykulturális harcokat a reprodukció konkrét helyszínein – pl. a családban, az oktatási rezsimekben, az ideológiai apparátusokban, a diskurzusokban stb. – található különböző kódok közötti konfliktusok és az egyeztetések mozgó határvonalait vizsgálva. Ez történelem lesz, nem pedig régészet, hiszen itt a kulturális hegemoniának és az azzal szemben bizonyos helyzetekben tanúsított ellenállás elveinek mély struktúrái kerülnek a felszínre. A mikrotörténelem szintjén pedig a kódok elmélete potenciálisan lehetővé teszi, hogy az életervek vagy önéletrajzi narratívák tudatos felszíne mögé lássunk, és hogy figyelmet fordítsunk a rejtett önéletrajzra is, amelynek felismerési struktúrái a freudi „más helyszínek” közé tartoznak.

Eddig négy alapvető reprodukciós kód körvonalazódott: örökség, szakképzés, tanonckodás és karrier; ezek intézményes konfigurációját, és szimbolikus rendjét jelenleg több szempontból is vizsgálják.⁴⁷ Ezek artikulációjának legfontosabb elveit ábrázolja az ábra. (202. oldal)

Ezen az ábrán a külső kör a kódok osztálykulturális kifejezését jeleníti meg, ahogy azok történelmileg leülepedtek a szocializáció referenciális modelljeiben vagy egyes

⁴⁷ E.P. Thompson a „*The grid of inheritance*” („Az örökség hálójá”) című alapvetően fontos tanulmányában – ld. In J. Goody et al., szerk. *The Family and Inheritance (A család és az örökség)* (London, 1976) – először helyezte a középpontba azokat a „szabályokat és gyakorlatokat, amelyekkel bizonyos társadalmi csoportok a jövőjükhöz viszonyulnak”. Thompson volt az első, aki ragaszkodott ahhoz, hogy a tanonckodás, a szakképzés és a karrier hálóiért érdemes tanulmányozni, és hogy ennek több köze van az örökségekhez, mint az anyagi javak átadásához. Noelle Bissere az *Education, Class Language and Ideology (Az oktatás, az osztály nyelvvezete és az ideológia)* (London, 1976) című könyvében az örökség, a szakképzés és a karrier belső szimbolikus rendjeit tanulmányozza az oktatási rendszer kontextusában.

paradigmáiban. A belső háló pedig a szimbolikus rend átalakulásának feszültségi vonalait ábrázolja mikrotörténelmi szinten. Így minden körcikkely a szubjektumhelyzetek és a kulturális formák mátrixát jelenti az osztályreprodukció egy adott mezőjén belül. Mint pozicionáló eszközök, a módok különböző normatív erővel rendelkezhetnek, az erőstől (+) a gyengéig (0). A referenciális modellek felállításában az egyik kód általában a helyzetek szinkronikus hálózatát hozza létre (S), a másik pedig a diakronikus váltásokat (D). Ahol a kódok erős kombinációban találhatók, ott ugyanaz a reprezentációs háló irányítja a reprodukció minden kontextusát, és ekkor alapvető megegyezést találunk a családi, a szexuális, az oktatási, a szabadidős, a foglalkozási és a politikai formák között. Mikroszinten az erős kódok stabil identitásokat (és különbözőségeket) biztosítanak, az erős kombinációk pedig erős feszültségi pontokat eredményeznek a szinkronikus és a diakronikus rendek között és biztosítják az ezek feloldásához szükséges mechanizmusokat. A gyenge hálózatok egészen mások. Ez esetben az osztálykulturális átadások fragmentáltak, a társadalmi identitások pedig stabilak lehetnek. Bármilyen osztálykultúra létezéséhez minimális feltétel egy olyan erős hálózat megléte, amely a reprodukció stratégiai helyszínén (pl. a hagyományos kispolgárság esetén a családon belül, az új középosztály esetében pedig az oktatási rendszeren belül) működik, és éppen itt zajlik a döntő harc kódjának más konfigurációk feletti hegemóniájáért.

Ezeknek a kifejezőmódoknak a története egyértelműen egyenetlen és bonyolult fejlődés; egy adott osztálykultúra más arculatot, más kódeloszlási mintát eredményez a különböző időszakokban és helyszíneken, amelyekben tükröződnek a helyi erőviszonyok és a speciális körülmények is (pl. a történelmi kompromisszum, a lakáskörülmények stb., az egyéb kódokkal együtt). Talán az a legérdekesebb eset, amikor az osztálykultúra annyira meggyengül, hogy elemeit alkotó kódokra esik szét; ez létrehozhat egy új belső differenciáló elvet, de az is előfordulhat, hogy alapvető struktúrái szétesnek, ahogy a vízszintes és függőleges tengely mentén a „nulla érték” felé mozognak, ahol elveszítik független létüket és a rivális kódok magukba olvasztják. A nulla érték azonban más lehetőségeket is magában hordoz, hiszen itt van a bricolage igazi világa, új kulturális formák kerülnek a felszínre, ahogyan a szimbolikus elemek mind a négy kódból kiválasztódnak és pusztán szemio-logika (a reprezentáció szemio-logikája) szerint kombinálódnak, a szociologisztika (a reprodukció szociologisztikája) által nem befolyásolva. Felesleges is megemlíteni, hogy ez az ifjúsági kultúrák területe!⁴⁸

Az örökség és a karrier vagy a szakképzés és a tanonckodás szimbolikus rendjei elmentéses pólusokat foglalnak el, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen szubjektivitásokat hoznak létre. Összeférhetetlenségük azonban nem zárja ki néhány „érdekházasság” vagy válással végződő „házastársi konfliktus” lehetőségét. A széleskörű oktatás történetét például szinte gond nélkül meg lehetne úgy is írni, hogy középpontjába a mindkét tengely mentén megtalálható konfliktus és összehangolás folytonosan változó mintája áll. Kezdetben, az általános iskolában, a tanár-diák viszony modelljének továbbra is a mester-tanonc hagyományos viszonya számított; csak a tanítás professzionalizációjával és a diákok teljesítményének mérésekor a korosztályi kompetenciák fejlődési skáláját figyelembe vevő új módszerek megjelenésével mondhatjuk azt, hogy a karrier kódja „megérkezett”. Hasonlóan: az a liberális gondolat, hogy az iskola célja az, hogy lehetővé tegye a gyerekekben rejlő belső képességek kreatív önkifejezését, szintén tanúsítja a szakképzési kód független erejét bizonyos oktatási alrezsimekben, erejét, hogy ellen tud állni annak a közkeletű fatalizmusnak, mely szerint vannak, akik „okosnak születtek”, mások pedig „születésüknél fogva” buták. Ez a kód is azonban csak úgy maradhatott fenn a domináns ideológiában, hogy teljesen instrumentalizálttá vált, és így beolvadt a karrier (azaz a szakmai életút) hálójába.

⁴⁸ Ebben az új elméleti keretben az ifjúsági kultúra több szintjét lehet különíthetjük el a vizsgálatok céljára:

1. a makroszinten az, ami kiválasztódik és kombinálódik, hogy milyen kódokból áll, és így hogyan alakul ki az ifjúsági kultúra stilisztikai identitása;
2. a hatáskörnek, a társadalmi kombinációnak és diskurzusnak milyen szabályait mozgósítanak, és milyen speciális rituális gyakorlatokban annak az identitásnak a reprodukciójához;
3. a mikroszinten az, hogy milyen szubjektumhelyzeteket részesítenek előnyben és fixálnak a kortárs-csoport ideáljában.

Ezt a harmadik mikroszintet kellene részletesebben megnézni, különösen pszichoanalitikus szempontból.

Elkerülhetetlenül előállnak azonban olyan helyzetek, amelyekben a fiatalok az értékelés két rivális kódhoz tartozó, egymásnak ellentmondó struktúrája között találják magukat. Legtipikusabban ez akkor fordul elő, amikor a gyermek vagy a diák meg akarja mászni a tudományos számárlétra fokait, mert a felismerés bizonyos gyarapodást kifejező normáiban (pl. beszédkézségben, órai munkában) mutatott teljesítményen alapul, előmenetelét azonban továbbra is bizonyos fix, veleszületett kategóriák – neme, etnikai hovatartozása, vagy osztályhelyzete – alapján mérik. Ez az ellentmondás általában nem őrli fel az embereket, hiszen racionalizálható azzal, hogy vannak, akik „sikeresnek születtek”, mások pedig „született vesztesek”. A családokban ez egészen másképpen is lejátszódhat. Előfordulhat például, hogy az egyik szülő olyan társadalmi cél elérése felé hajtja a gyermekét, amelynek ambíciói meglehetősen különböznek a másik szülő által felismert fix „sorstól”, ilyenkor a karrier és az örökség kódjainak rejtett üzenetei az egymásnak ellentmondó szülői utasítások rendszerén keresztül jelennek meg („légy az, ami lenni akarsz” ellentétben azzal, hogy „te ide tartozol és mindig is ide fogsz tartozni”), és ekkor a krónikus kettős kötés elkerülhetetlen. Egyes csoportok társadalomtörténetében – például a társadalmilag mobil etnikai kisebbségek esetében – pedig vannak olyan pillanatok is, amikor ez gyakran fordul elő; ez nem az adott kultúra „kóros” jellemzője, hanem a befogadó kultúrán belüli konfliktus (azaz annak magántulajdonon alapuló individualizmusának kódja és a veleszületettség kódja közötti konfliktus), amely behatolt bizonyos családi pozíciókba.

Bár a reprodukciós kódok tanulmányozása ma még gyerekcipőben jár, már ma is új megvilágításba kezd helyezni néhány ideológiai kifejezést, amelyeken keresztül a „serdülőkor felfedezése” lehetőségessé válhatott a 19. századi pszichológiában. Stanley Hall elmélete a következő elemeket tartalmazta: a) olyan történelemfelfogás, amely szerint a történelem egy evolúciós folyamat kiteljesedése, ahol a történelem lépésről lépésre halad előre a fejlődés útján, és így mind az egyének, mind az egyes társadalmak elhelyezhetők egy hierarchiában, attól függően, hogy mennyire civilizáltak; b) egy olyan pszichológiai fejlődési modell, amelyben az egyén „születésénél fogva elrendeltetett” arra, hogy a társadalmi fejlődés történelmi szakaszaiból álló fix sorozatot ismételje, és így jogot formálhasson civilizációs örökségére; c) a serdülőkornak egy olyan modellje, amely szerint a serdülőkora spirituális keresés és az érzelmi felbolydulás korszaka, amelyet az új tapasztalatok és az elvesztett bizonyosságok keresése irányít.

Világos tehát, hogy Hall serdülőkorról foglalkozó pszichológiája három kódot felhasználó bricolage folyamatán keresztül épült fel. Történelmi modellje a karrierkód átírása, ez pedig az örökség hálózatán keresztül alakult át, a „rekapituláció” fogalmát hozva létre. Végül, a serdülő figurája a szakképzés kódjának elemei szerint született meg, azzal a paradigmával, mely szerint az életciklus egy ideális belső én kényszerítő parancsára, és egy autentikus elhivatottság keresése közben alakul ki. Következésképp a szakképzés hálózata közvetíti a másik kettő között, azáltal, hogy összeköti az ifjúság egy régi felfogását, amely az arisztokrácia szerint a féktelen kalandozás korszaka, az újabb felfogással, amely szerint az ifjúság egy „moratórium” a gyermekkor és a közép-

osztálybeli karrier felnőtt életszakasza között. A serdülőkor mint az érzelmi viharok időszaka paradox módon éppen ebből a két vezető kulturális kód közötti „történelmi kompromisszumból” nőtt ki.

Mindig lesznek azonban feszültségek a serdülőkori keresés halhatatlanságát hirdető szakképzés hálózata és a többi kód között, amelyek egy tisztán átmeneti státuszt adnak az ifjúságnak egy sokkal merevebben meghatározott életciklus keretei között. Ma például a karrier és – sokkal kisebb mértékben – az örökség kódja továbbra is ödipuszi versengést hoznak létre és „gazdasági” funkciót adnak azoknak a domináns kultúrán belül; a rejtett életrajzok szintjén azonban, ahol „a kisebb különbségek nárciz-musa” és a preödipuszi helyzetek uralkodnak, a szakképzési kód támogatja az elit bölcsészegyetemeken és az „aranyifjak” más iskoláiban kialakuló bohém szubkultúrák fejlődését. Mindeközben a középosztálybeli serdülők pszichodráma és osztott énjé – amely egy belső elhivatottság keresése és a nyilvános elismerés között őrlődik – a mai szappanoperák egyik legfontosabb eleme, ennek legújabb – és legszórakoztatóbb – példája *Adrian Mole tiikos naplója*.

Eddig csak a modell bal oldalára figyeltünk, amely a domináns ideológiák kialakításával foglalkozik. De mi van azokkal, akik a másik oldalon nőnek fel?

Már korábban is feltettem a Generációs Vetélkedő következő fordulójába vezető 25 millió forintos kérdést: a kétkezi munkások politikai kultúráinak visszaesése és a strukturális ifjúsági munkanélküliség milyen hatással volt a nem tanuló fiatalok csoportjainak kialakulására és szemléletmódjára? A reprodukciós kódok modelljével felfegyverkezve juthatunk-e előbbre, mint a konzervatív futurologusok vagy a benyomáskeltés szocialista szakértői? Megpróbáltam megmutatni, hogy egészen mostanáig a munkásosztályban felnőni tanonckodást jelentett egy örökséghez; e két kód erős kombinációja volt, amely átívelt családi, foglalkozásbeli, szabadidős, szexuális és politikai gyakorlatokon és ezeket egyetlen normatív hálózatba szervezte. Ez azonban egyfajta ideáltípus volt és általában csak olyan közösségekre volt jellemző, amelyeket a közös foglalkozás tartott össze, máshol erős kombinációkat találhatunk konkrét helyzetekben – például inkább a családban vagy a szabadidős helyzetekben, mint az osztálykultúrán keresztül általánosítva. Minél erősebb és extenzívebb a hálózat, annál több munkásosztálybeli fiú éli meg úgy a felnőtté válást, mint a kvázi vele született kategóriák fix láncolatának folyamatos elsajátítását, és annál szorosabban függnek össze a lányok által elfoglalt egymásra következő függőségi és alávetettségi helyzetek. Így az osztálykultúra „hatékony” átadásának egyik elengedhetetlen feltétele egy erős patriarchális rend fenntartása. Az előbbi úgy gyengült, ahogy az utolsó vesztett erejéből. A munkásosztálybeli felnőtté válás egyre inkább azt jelenti, hogy a fiatal felnőtt, dolgozni fog és munkásosztálybeli lesz, egyre kevésbé érvényesülnek azok a választóvonalak, amelyek-től a magától értetődőnek tartott társadalmi identitások függnek, ahogyan a felnőtté válás, a munka és az osztály közötti asszociációs lánc is egyre nehezebben tartható fenn. De ez nem csak az ifjúsági munkanélküliség materiális hatása az iskolai átmene-tekre; ez a kulturális reprodukció kódjainak változása is.

Az egyik vélet az, hogy a tanonckodás és az örökség kódjai szétváltnak és egymástól különálló kulturális formákat alkotnak. Ahol a tanonckodás saját magáért létezik, az ifjúság megszűnik átmeneti állapot lenni és az egész életciklus központi referenciapontjává válik. Ebben az esetben a fiúk esetleg képesek pozitívan azonosulni feminin helyzetük bizonyos aspektusaival (ahelyett, hogy visszautasítanak), a lányok pedig talán szabadabban tudják kialakítani a vágy területeit, függetlenül a kortárs csoportban létező románctól. De ezt csak akkor tehetik meg, ha el tudnak szakadni azoktól a fix osztályhelyzetektől, amelyeket az örökség kódja hangol össze. Az ebből fakadó ifjúsági kultúrák új típusú tanonckodást kínálnak, különösen a szexualitás és a szabadidő területén, de nem része ezeknek az, hogy visszanyerjenek valamit a küzdelem örökségéből – az egy középosztálybeli paradigma, ami a szakképzési kódhoz tartozik, amit gyakran – katasztrofális eredménnyel – a munkásosztálybeli fiatalokra is kivetítenek.

Vannak azonban más lehetőségek is. Az ifjúsági kultúrák például szelektíven bánnak a kódokkal, hogy néha megerősítsenek egyébként gyenge kombinációkat. Legveszélyesebb formájában ez az etnikai hovatartozás aktívan rasszista konstrukciójához vezethet, ami bizonyos munkásosztálybeli kódokra jellemző. Különösen akkor, amikor a kulturális örökségek átadása megtörik – akár a családi küzdelmen, akár a blokkolt átadáson keresztül, de a rasszista diskurzusok mindenképpen pótolják azt a politikai tanonckodást, amely a rokoni viszonyok „elveszített” képzeletbeli örökségét jelenti. Újra megteremtődnek tehát a származás és az elért társadalmi helyzet közötti kapcsolatok a büszkeség érzésén keresztül, amely egy olyan „biológiai” közösséghez tartozás iránt érzett büszkeség, amelynek alapja a munka, és amelynek területi határait aztán a munkásosztálybeli város utcáin egy többé-kevésbé erőszakos politikai testület jelöli ki. Ez a minta szinte kizárólag a fiúkra jellemző, hiszen éppen azoknak az elutasítási struktúráknak a mobilizálásától függ a léte, amelyek a munkásosztálybeli férfiaság „erős” formájába ágyazottan léteznek.

A munkásosztálybeli lányok számára azonban a gyenge hálózatok más, reményteljesebb válaszadási mintákat nyitnak meg. Előfordulhat például, hogy a családi románc megtartja szerepét, de közben a fiúktól való függés szerepe minimálissá válik. A lányok továbbra is erősen azonosulhatnak édesanyjukkal, de nem feltétlenül követik őket egészen a mosogatóig. Néha ez azt is jelentheti, hogy a korai terhességet egy független egyszülős család alapítása követi. Különösen a munkanélküli lányokra nehezedik erős nyomás, hogy fizetetlen bejárónőnek maradjanak otthon, egyedül gyermeket vállalni így az egyik megoldást jelentheti ebben a helyzetben, amely egyszerre ad felnőtt státuszt és valamennyit abból a szabadságból, amit hagyományosan az ifjúsággal kapcsolatban szokás emlegetni.

A harmadik legfontosabb minta az, amikor a munkásosztálybeli kódok elemei beolvadnak a középosztálybeli kódokba, és viszont. Az élettörténeti grammatikák szintjén ez elsősorban a társadalmi mobilitáson, vagy pedig azokon a különféle individualizmusokon keresztül történik, amelyek vagy azok elérésével vagy a blokkolt aspirációkkal vannak összefüggésben. Egyre több munkásosztálybeli fiatal marad az

iskolarendszerben egészen a felsőfokú oktatásig, hogy elkerülje a munkanélküliséget, és ahogyan új rezsimek jelennek meg, hogy a jó benyomás keltésének különféle technikáinak elsajátítására tanítsák őket, a kód változásainak mintája valószínűleg egyre fontosabb lesz az ideológiai eredmények megértéséhez.

Már ma felfedezhetünk két tendenciát. Ahol a karrier bővülő belső hálózata bekebelezi a tanonckodását, a kétkezből a szellemi kultúrába történő átmenet valószínűleg viszonylag problémamentesen zajlik le. Ez esetben nem valószínű, hogy a fiatalok érzékenyek lesznek az osztály-hovatartozásból fakadó ellentmondásokra, politikai attitűdjeik pedig valószínűleg individualisztikusak és instrumentálisak maradnak. Ezzel ellentétben, amikor a kód változása a tanonckodástól a szakképzésig tartó tengelyen zajlik, a társadalmi származás és az elért célok közötti viszony valószínűleg konkrétan érzékelhető lesz. Az a grammatikai változás, amelynek kiindulópontja egy olyan test, amely kvázi vele született üzenetek hordozójaként definiálódik, eredménye pedig egy sor olyan belső én-funkció, amelyek egzisztenciális imperatívuszok hangjaiként jelennek meg, valószínűleg erősen terhelt expresszív orientációkat hoznak létre, amelyek részét képezik a személyes és politikai tematikák is.

„IFJÚSÁGI” MUNKANÉLKÜLISÉG

Az ifjúsági probléma újragondolásának utolsó lépése az, ami segíthet tisztázni az ifjúságpolitika és fiataloknak szánt juttatások területén felmerülő kérdéseket. Térjünk hát vissza az ifjúsági munkanélküliség kérdésére.

Gyakran halljuk, hogy a tartós munkanélküliség egy új társadalmi réteget hoz létre, a társadalom alatti osztályt, amelynek létfeltételei előjelzik egy munka nélküli munkásosztály létét, és jelzik az eljövendő állapotokat.⁹⁹

Azt hallhatjuk, hogy a tartós munkanélküliek nem csak állandóan az iskola és a munka között lődörögnek, de a munkásosztálybeli tanonckodás és örökség olyan mértékben széttöredezett, hogy az érettség/éretlenség pusztán törvényeken alapuló jelölői vették át a helyüket. Ebben a kontextusban a hagyományosan munkáspárti receptek – visszatérés a teljes körű foglalkoztatáshoz, az oktatási és ifjúsági szolgáltatások színvonalának emelése – nemcsak egyszerűen irreálisak, hanem irrelevánsak is. A munkanélkülieket ehelyett társadalmilag és kulturálisan kell befogadni, politikai jogokat kell kapniuk, olyan új juttatásokon keresztül, amelyek demokratikus ellenőrzés alá esnek és valóban megfelelnek az igényeiknek. Ezeket a javaslatokat komolyan kell venni, de

⁹⁹ Ld. pl. P. Willis és munkatársai tanulmányát: *The Social Conditions of Young People in Wolverhampton (A fiatalok társadalmi helyzete Wolverhamptonban)* (Wolverhampton City Council, 1985). Bár ennek a tanulmánynak az érvelésével szemben kritikával éltem, ez egy úttörő munka, amely megérdemli, hogy széles körben olvassák és vitázzanak róla, nem utolsósorban azért, mert ez az első eset, hogy egy munkáspárti önkormányzat elég komolyan veszi az ifjúságpolitikát ahhoz, hogy ilyen minőségű és nagyszámú kutatást rendeljen meg.

azt is végig kell gondolnunk, hogy valóban megfelelnek-e annak, ahogyan a munkanélküliséget maguk a munkanélküliek megtapasztalják.

Az említett modellből többek között az következik, hogy a munkanélküliség egészen más tapasztalatot jelent attól függően, hogy erős vagy gyenge tanonckodási és örökségi hálókön keresztül élük meg, nem is említve azt, hogy milyen értelmet nyer a középosztálybeli szakképzés és karrier kódjain keresztül. Nézzük először a munkásosztályt. Világos, hogy erős hálózatokat találunk bizonyos típusú közösségekben (pl. azokban, amelyeket a közös foglalkozás tart össze, vagy a pusztán ipari városokban) és bizonyos típusú családokban (pl. azokban, amelyekben a foglalkozás átörökítése generációról generációra hagyománnyá vált). Ezekben az esetekben továbbra is úgy tartják, hogy a munkát az egyik generáció biztosítja a másik részére; ádáz harcok várhatók, hogy örökségként őrizzenek meg iparágakat és iparokat, amelyeket gyermekeikre hagyományozhatnak, és erős ellenállás várható a munkahelyek kiárúsítása ellen, amely termelékenységi alkuk következtében vagy a létszámfelesleg kifizetése ellenében jelentkezik. A közösség minden csoportja, a fiatalok és a munkanélküliek is részt fognak venni – sőt már részt is vesznek – ezekben a harcokban. Annak ellenére, hogy az iskolából kimaradók soha nem fognak tanonc-állást vagy bármilyen más állást kapni, egy olyan helyzetben találják magukat, ahol politikailag beletanultak a küzdelem örökségébe. Az erős hálók azonban azt is lehetővé teszik, hogy könnyebben mozogjanak a foglalkozási és a szabadidős módok között, a munkanélküli fiatalok így erős motivációt érezhetnek arra, hogy megtanulják kezelni az új, a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódó „társadalmi és életvezetési képességeket” az „öregek” gyámkodása alatt.

Az érettségnek új, ad hoc mutatói jelenhetnek meg, a régi hagyományokból pedig új típusú kulturális tanonckodások alakulnak ki. Hadd említsek egy példát: sok munkanélküli fiatal vándorol el a tengerparti városokba, ahol szállókban laknak és kiegészítő juttatásokat kapnak. Ez annak a hagyományos ifjúsági életszakasznak egy ad hoc, szabadidős variációja, amikor a fiatal tanonc otthonát elhagyva albérletben él, lehetőleg egy másik városban. A tengerparti városokat benépesítő fiatalok megtalálták a módját annak, hogy úgy élvezhessék a szüleiktől való függetlenségüket, hogy az nem függ a jövedelmüktől; keveseknek voltak azonban illúziói ezek funkcióiról. Számukra ez egy átmeneti állapot volt, egy ideiglenes hadicsel, egy eszköz, amelynek segítségével munka nélkül válhattak munkásosztálybeli felnőttekké, nem pedig egy állandó életforma, amely valamiféle utópisztikus örömelvre épült volna.

Ez csak az érem egyik oldala, ez volt a jó hír. A rossz hír az, hogy az erős közösségi hálók erős kollektív tudatot hoznak létre, amelynek középpontjában a generációs folytonosság áll; bármilyen törés, ami ebben a folytonosságban keletkezik, különösen, ha a munkába való átmenetben tapasztalható, a politizálásból való kirekesztettség tapasztalataként jelenik meg. Azok a fiatalok, akik ilyen közösségekben élnek, a normálnál sokkal nagyobb nyomásnak vannak kitéve, hogy tisztességes, fizető állást találjanak maguknak, és az átlagosnál sokkal inkább érzik magukat depressziósoknak és értéktelen-

nek, ha ez nem sikerül. A helyzetet tovább súlyosbítja, ha olyan családokban nőnek fel, ahol az élettörténetre vonatkozó üzenetek átadása egyébként is zavaros vagy ellentmondásos. Számukra az én-ideál – ami normális esetben összeköti a személyes aspirációkat az osztály és a közösség aspirációival – ennek megfelelően gyenge lesz; a serdülő a legkisebb elutasítás esetén is visszavonul saját ideális énjéhez, és/vagy a családi vagy kortárs csoport románcához, amelyek mára már csak egyszerű vágyálmok. Sajnálatos módon ez azután ismét lelkiismeret-furdaláshoz vezet, ahogyan az álomvilágot lerombolja a „kollektív tudat” pusztán belső, de semmivel sem kevésbé büntető hangja. A fiatalok ebben a helyzetben a varázslatos személyes megoldások és az önvád között ingadoznak.⁵⁰ Nagyon nehéz rávenni őket, hogy másokkal együtt részt vegyenek azokban a küzdelmekben, amelyeknek a célja saját közösségük tagjainak megváltoztatása vagy helyzetük javítása. Nincs rosszabb annál, ha valaki egy gyenge hálóval rendelkező családban él egy erős hálóval rendelkező közösségben.

Azt állítottam, hogy ahol a közösségi háló gyenge, ott az örökség és a tanonckodás kódjai erősen polarizálódnak, és elszigetelt, de kísérletező ifjúsági kultúrákat, valamint szűk hatókörű/konzervatív szülői kultúrákat hoznak létre. Ha az ifjúsági kultúrák találnak anyagi alapot a rejtett gazdaságban, akkor nyújthatnak egyféle megoldást a blokkolt átmenetek problémájára. A gyenge hálókban ugyanis a munkanélküliség könnyebben kötődik az ifjúsághoz úgy, hogy mindkettőt – ha nem is egyformán elérendő célnak, de – legalábbis állandó és nem ideiglenes állapotnak tekintik: ez a tanonckodás a tanonckodáshoz. Már nincs szükség arra, hogy a fiatal felnőtté váljon, a munka pancseroknak való, az osztály pedig egyszerűen csak egy stílus. Ez a fajta mobil individualizmus azonban – még szélsőséges formájában is –, amely a munkanélküli fiatalok legkevésbé mobilizált csoportjainál most jelenik meg, nagyon sokban különbözik a középosztályok választól. A diplomás munkanélküli számára a munkanélküliség egy időben elhúzódó ifjúsági moratóriumként is értelmezhető, amely lehetőséget teremt arra, hogy megkeresse valódi énjét, sőt egy kicsi féktelen kalandozásra is lehetőséget kínál. Néhányan továbbra is arra várnak, hogy végül értelmiségi munkát kapjanak. Sokan azonban egyre inkább elutasítják a karrier kódját, ami különösen a munkásosztálybeli háttérrel rendelkező diplomásokra jellemző. Ők a szakképzés és a tanonckodás kódjait, az alternatív ideológiát és a manuális készségeket kombinálják

⁵⁰ Gregory Bateson kettős kötés elmélete [ld. *Steps to and Ecology of Mind (Lépések a tudat ekológiájára felé)* (London, 1987)] szerint vannak olyan családok, ahol az élettörténetre vonatkozó üzenetek paradox rendelkezések („ne vedd figyelembe ezt az üzenetet” típus) formájában jelennek meg. Bateson azonban nem ad magyarázatot arra, hogy ez miért jellemző egyes családokra, és miért nem található meg más családokban. Ennek ellenére világos, hogy az élettörténetre vonatkozó üzeneteknek van egy kimondott és egy kimondatlan alanya, az előző egy attribúció arról, hogy ki vagy mi a gyermek, vagy milyen elvárások fogalmazódnak meg vele szemben, az utóbbit pedig a felnőttek vágya hozta létre. Normális esetben ez a kettő megerősíti egymást, de ahol az átadás hálója normative gyenge, intenzív, bár el nem ismert konfliktus középpontjába kerülhet az, amit a szülők tudattalanul gondolnak arról, hogy mit remélnek a gyermekeiktől, és az, hogy mit mondanak a gyerekeknek arról, hogy mik legyenek.

egy új, kreatív szintézist hozva létre. Ezek az új kézművesek legalább annyira különböznek a hippiktől, mint a régi munkás arisztokráciától. Soraikból azonban új vezetők kerülnek ki, különösen a belvárosi negyedekben, ahol sokan közösségi szervezetekben, szövetkezetekben és a munkanélküli fiatalok számára fenntartott projektekben dolgoznak. Ők erős „globális” hálókat kínálnak a gyenge helyi hálók helyett. E réteg számára tehát a munkanélküliség volt az ugródeszka az alternatív munka világába. Ironikus módon az ambiciózus kevesek számára aztán éppen ez jelentheti a visszatérést az értelmiségi számróltrára.

És végül még egy megjegyzés az ifjúsági munkanélküliség két alapvetően fontos aspektusához: a nemek közötti különbségekhez és az idő problematikájához. Ebből az elemzésből azt a következtetést is le lehetne vonni, hogy a munkásosztálybeli lányok helyzete a fiúk helyzetével éppen ellentétes. Tehát, hogy jobb helyzetben vannak a gyenge hálókból, hiszen ezek több kulturális és egzisztenciális szabadságot adnak számukra, hogy kialakítsák saját érettséget mutató jelölőiket azokon a területeken kívül, amelyekben a sértett férfiúi nárcizmus pusztá díszleteként léteznek. Hiszen a kétkezi munka kultúrájában megjelenő férfi ifjúsági munkanélküliséggel az a probléma, hogy övön aluli ütést mér egyszerre két helyen is. Ezeken a kultúrákon belül a munkanélküliséget túlságosan is egyszerű a férfias jellegek elvesztéseként megtapasztalni – ez az osztály egyik kevésbé nyilvánvaló sérelme. Ezen felül azt, hogy az idősebbek a fiatal fiúkat feminin helyzetbe kényszerítik, túlságosan is hirtelen hozza a tudat felszínére. Az eredmény: a már létező macsó társadalmi gyakorlatok defenzív megerősítése. Az erős hálóval rendelkező közösségekben – ahol a fiatal férfiak munkanélkülisége magas – a territorialitás szabályai és rituáléi újra megjelenítik ezt a reakciót, az utcai erőszak pedig egyre gyakoribbá válhat. Ahol a territorialitás az otthonokba tör be, ott az utcák csendesebbek, de növekszik a férfiak által a nők ellen elkövetett erőszak. Az erős hálóval rendelkező közösségekben élő gyenge hálójú családok esetében mindez robbanásszerű dühkitörést eredményez, ami egy sor önpusztító viselkedéshez vezet. Az ifjúsági juttatások rendszerét ez esetben is úgy kell javítani, hogy érzékenyebben tudjanak reagálni arra a sokféle élettapasztalatra, amelyekkel a munkásosztálybeli közösségekben találkozhatunk.

Az idő kulcsfontosságú tényező a munkanélküliség vizsgálatában, bár erről a társadalomtudósok soha nem vesznek tudomást. Arról van szó, hogy a munkanélküliek az életüket – ha nem is a kávézás idejéhez, de – a munkanélküli segély csekkjeihez igazítják? Az államtól való függőségük miatt a törvényben meghatározott időhöz igazítják óráikat, hasonlóan ahhoz, ahogyan korábban a munkásoknak elvileg a kapitalista termelés ritmusához kellett volna igazítani az életüket? Szerintem nem. Az azonban világos, hogy azoknak a munkanélküli fiataloknak az esetében, akikkel interjúkat készítettem, szoros összefüggés tapasztalható a munkanélküliség és az időérzékelésük között. Ahol a tanonckodás egy zárt kört jelent, ott minden nagyon jelen idejű lesz, és az emberek némi optimizmussal élnek napról napra, anélkül, hogy túlságosan beárnyékolná érzelmeiket az, hogy állandóan ők a létszámförlöttiek. Amikor azonban az

örökség kódja önmagába ütközik, akkor ez krónikus ismétlést eredményez az egész életciklusban, amelynek része a mély fatalizmus érzése. Úgy tűnik, hogy a jelen vég nélkül nyúlik a jövőbe, ami mindig ugyanaz már, mint a múlt. Előfordulhat azonban az is, hogy más típusú időket is mobilizálni lehet, a családi élet, a sportszezonok és -versenyek ciklikus idejét, amelyek más, értelmesebb periodizációs elveket jelölnek ki a munkanélküliség bizonytalan helyzetében – bár olyanokat, amelyek általában megőrzik a nemek között már létező különbségeket. Világos tehát, hogy nagyon változó az, hogy mi számít rövid távú vagy tartós munkanélküliségnek. Ami az egyik hálóban rövid távú, az a másikban tartósnak számít. Ami valaki számára követendő példa, az más számára méreg lehet.

Az ifjúsági munkanélküliség értelmezése egy szélesebb értelmezési keretben, amely figyelembe veszi az életciklus különféle paradigmáit is, nem pusztán elméletileg fontos. Nem lehet megfelelő az ifjúságpolitika, ha nem vesz figyelembe más életkorokat és életszakaszokat, és azt, hogy ezek hogyan változnak. Ennek elmulasztása azt eredményezi, hogy az ifjúságpolitika megerősíti az életkorokkal szembeni előítéletekkel telített domináns ideológiát, és mind a fiatalokat, mind az időseket ide-oda lökdösi a gettósodott juttatási struktúrákban. A jelenlegi helyzet, amikor az állam a 16-19 évesek szakképzésének keretei között intézményesíti az ifjúsági problémát, miközben az ifjúsági kultúrák időben mindkét irányba terjeszkednek – hiszen felgyorsul a gyermekkorból az ifjúsági korba lépés és későbbre tolódik a felnőttkorba lépés –, jó példa arra, hogy vannak olyan problémák, amelyeket tulajdonképpen csak úgy tudunk megoldani, ha az életciklust figyelembe vevő politika a reprodukciós kódok elméletére épít.

Az ifjúsági probléma újragondolásának talán az egyik legfontosabb oka, hogy lehetővé tegye számunkra, hogy ezek között a tágabb keretek között gondolkodjunk. Ez azonban azt is jelenti, hogy fel kell hagynunk azzal a mindent átható ifjúsági felfogással, amely továbbra is jellemző a legtöbb politikára és gyakorlatra, és amelynek intellektuális és biopolitikai premisszáit megpróbáltam végigkövetni ebben a fejezetben.

Fordította: Dudik A. Éva

4. RÉSZ

IFJÚSÁGCENTRIZMUS ÉS IFJÚSÁGI KULTÚRA

IFJÚSÁGI KULTÚRA ÉS POLITIKA A NÉMET FIATALOK KÖRÉBEN: AZ IFJÚSÁGCENTRIZMUS HATÁSAI¹ (Meredith Watts – Jürgen Zinnecker)

FORRÁS: JAN HAREKAMP – VIM MEEUS – YOLANDA TE
POEL [SZERK.] EUROPEAN CONTRIBUTIONS TO YOUTH RESEARCH.
AMSTERDAM, 1988, FREE UNIVERSITY PRESS

A politikai szocializációval foglalkozó – az USA-ban és másutt folyó – vizsgálatok a korai serdülőkortól a serdülőkör közepéig tartó (kb. a 15-17 éves kor közötti) időszakot az ifjúság politizációja szempontjából különösen fontos periódusként emelik ki. A hatvanas években amerikai kutatók 3-8. osztályos (kb. 9-14 éves) középiskolás fiatalokat mértek fel, és (egyes, lényeges szubkulturális különbségek mellett) azt állapították meg, hogy a fiatalabb diákok túlnyomórészt pozitívan viszonyulnak a „politikai rendszer” és a hatalom felelős poszton lévő személyiségeihez (Jaros *et al.* 1968; Easton és Dennis 1969; Lamare 1974; Greenstein 1979). Ahogy idősebbek lesznek, az ebbe a korcsoportba tartozó tanulók negatívabbá, kritikusabbá és realisztikusabbá válnak a politikai kérdésekről és személyiségekről alkotott ítéleteikben (Sigel és Brookes 1974). E vizsgálatok szerint a politikai attitűdök és a „politikus gondolkodás” a tizenéves kor vége felé kezd konkretizálódni (Merelman 1971). Ennek ellenére a tizenéves korban lejártszódó változásokkal foglalkozó kutatások általában társadalmi-politikai attitűdökre vonatkozó verbális skálákat alkalmaztak, és nem fordítottak különösebb figyelmet a fiatalok rendelkezésére álló csoportorientációkra (v. ö.: Merelman 1986).

Úgy hisszük, hogy a vonatkoztatási csoporttal való (akár pozitív, akár negatív) azonosulás elméleti és gyakorlati szempontból is hasznosabb megközelítési módot kínál, különösen akkor, amikor politikai attitűdjeik és felfogásuk viszonylag körvonalazatlanok. Kétségtelen, hogy a 15-17 éves fiatalok kevésbé motiváltak arra, hogy integrált politikai attitűd- és értékkészletet alakítsanak ki. Fiatalabb gyerekek esetében ezért a kognitív és az affektív politikai orientáció verbális kifejeződése kevésbé nyújt megbízható képet. Mivel a valamivel idősebb fiatalok tanulmányozása is gyakran ilyen verbális válaszokon alapul, a különböző korú (mondjuk 15-20 éves) fiatalok közötti összehasonlítás – a politikai fogalmak integráltsági és szóródási fokában fennálló különbségek miatt – továbbra is problematikus marad.

¹ E tanulmány egy korábbi változatát 1987 februárjában az amszterdami ifjúságkutatási konferencián ismertették. A szerzők különösen szeretnének köszönetet mondani a marburgi Philipps Egyetem számítógépes központjából Peter Zofel úrnak, az e tanulmányban közölt elemzésben való baráti és segítőkész közreműködésért.

A csoportokhoz való kötődések és a vonatkozási csoportokkal való azonosulások azonban széles körben megoszlanak az ifjúság soraiban, és az identifikáció és a kulturális szerveződés fontos forrásaiként is szolgálnak. Amennyiben ezek az orientációk „politikai” jellegűek vagy prepolitikailag relevánsak, nem hiábavaló e csoportok figyelembe vétele a) önmagukban, kulturálisan érdekes jelenségekként és b) a fiatalok társadalmi-politikai orientációinak indirekt referenciáiként. Az egyik megközelítés olyan újabb keletű német vizsgálatok sajátja, amely a csoportstílusok iránti érdeklődést az ifjúságcentrizmus mérésével kombinálja – egy olyan attitűd- vagy orientációs skála segítségével, amely ügyesen képez csoportokat az ifjúságon belül a nemzedéki konfliktus észlelése, az ifjúság mint korosztályi csoport és egyben „társadalmi osztály” autonómiája és a politikai valamint a társadalmi-kulturális vonatkoztatási csoportokkal való azonosulás típusai szerint.

Ez az elemzés a Jugendwerk der Deutschen Shell megbízásából felvett legfrissebb adatok újfajta megközelítését kínálja (Fischer *et al.* 1985). A vizsgálat 15 és 24 éves német fiatalok kvóta szerint 1984-ben vett mintáját is magában foglalja.

1. AZ IFJÚSÁGCENTRIZMUS („JUGENDZENTRISMUS”) SKÁLÁJA

Az ifjúságcentrizmusban a fiatalok által a felnőtt világ kultúrájával és hatalmával kapcsolatban tapasztalt konfliktus fejeződik ki. A felnőttek a fiatalok számára olyan pozitív referenciaként szolgálhatnak, akik útmutatást, irányítást és a felnövekvő nemzedék részére a felnőtt szerepekbe történő mobilitást biztosítják. A felnőttek azonban negatív vonatkoztatási csoportként is funkcionálhatnak az ellenőrzést, a felügyeletet, a megalkuvó morált, a kétes politikai erkölcsöket és a gyakorlati, mindennapi világ „realitásaiba” való beletörődést testesítve meg. Ezek a pólusok a felnőttekhez való pragmatikus és viszonylag pozitív kötődéstől egy eszményektől nagyobb mértékben inspirált negatív feszültségig terjednek. Zinnecker korábbi kutatása (Fischer *et al.* 1982) kimutatta, hogy a felnőtt orientált variáns nemcsak a felnőttek iránti pozitív attitűdökhöz társulhat, hanem a velük töltött idő mennyiségéhez is, továbbá annak mértékéhez, amennyire tanácsért és támogatásért fordulnak hozzájuk, valamint ahhoz, amilyen mértékben a fiatalok a felnőtteket életük segítőkész és hasznos figuráinak vélik. Ezzel szemben a negatív változat egyfajta ifjúsági „etnocentrizmusként” szolgálhat, amelyben az ifjúság kultúrája és politizálása ellentétben áll a felnőttekével. Elemzésünk ezekkel a kulturális (stílusos) és politikai megnyilvánulásokkal foglalkozik.

Első változatában az ifjúságcentrizmus-skála huszonöt, öt alskálát magában foglaló itemből állt (Fischer *et al.* 1982, 604-671.). Fő témái a) a társadalmi autoritások általi diszkrimináltság érzése, b) a felnőttek tapasztalatainak és előjogainak elfogadása, c) a szülők iránti hála és a beléjük vetett bizalom, d) a függetlenség és a szülőktől való elidegenedés, végül e) a szülők mint hatalommal bíró, de nem megértő lényként való értékelése voltak. A skála rövid változata (Fischer *et al.* 1985, 5. kötet, 97-98.) tíz, ugyan-ezen dimenziókat reprezentáló itemet tartalmaz.

1.1 POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ÉS PÁRT-AZONOSULÁS

Semmi nem szólt amellett, hogy az ifjúságcentrizmus önmagában összefüggne a politika iránti érdeklődéssel, és a variancia-analízis (az egész mintára alkalmazva, $n=1472$) megmutatta, hogy ez nincs is így ($p<0.470$). Az apolitikus ifjúság esetében azonban a válaszadók neme az ifjúságcentrizmus fokát tekintve különbségeket indukál: a férfiak az átlagnál szignifikánsan magasabb értékeket értek el, az apolitikus nők pedig alacsonyabbakat. Ennek következtében az apolitikus fiúk és lányok között nagyobbak a különbségek, mint a politika iránt érdeklődő fiúk és lányok között. Ez a különbség a 21-24 éves korcsoportban volt a legnyilvánvalóbb.

Az ifjúságcentrizmus-skála

(A mínusszal (-) jelölt itemek az értékelés miatt meg vannak fordítva.)

1. A rendőrök durván bánnak a fiatalokkal.
2. Társadalmunkban mindenhol ellenségeskedést tapasztalsz a fiatalokkal szemben.
- 3. Társadalmunk mindent megtesz a fiatalokért.
4. A fiataloknak nem szabad mindent eltérniük munkahelyükön, hanem ha kell, vissza kell vágniuk.
- 5. Tulajdonképpen nagyon sokat köszönhetek a szüleimnek.
- 6. Töreksem arra, hogy megértsem szüleimet, még ha ez időnként nehezen is megy.
7. A fiatalok problémáit valójában nagyon kevés felnőtt érti meg.
8. Nem sokat adok a felnőttek tapasztalataira, inkább a magaméra hagyatkozom.
9. A hasonló korú barátaimtól több tapasztalatot szerzek és többet tanulok, mint a szüleimtől.
10. A szüleim állandóan beleszólnak olyan dolgokba, amik nem tartoznak rájuk.

Ez az eredeti német itemek nyersfordítása; előzetesen angolul beszélő válaszadókra nem próbáltuk ki. A német verzió itemeinek elemzését lásd: Fischer *et al.* 1985, S. kötet, 97-98.

A politikai pártok iránti preferencia szignifikáns összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal ($p < 0.000$). A CDU-CSU (Kereszténydemokrata Unió-Keresztényszociális Unió) felé hajlók ifjúságcentrizmus-értékei a legalacsonyabbak, a „Zöld Alternatívokat” preferálóké a legmagasabbak. Közöttük helyezkedtek el az SPD-t (Szociáldemokrata Párt) előnyben részesítők, vagy azok, akik egyetlen pártot sem preferálnak. A senkit sem preferálók kivételével a nemek szerinti különbségek elhanyagolhatók voltak. A „preferencia nélküliek” között a férfiak sokkal inkább ifjúságcentrikusak voltak, mint a nők, különösen a 21-24 éves korcsoportba tartozók soraiban. A pártpreferencia-csoportok kor szerint nem mutattak nagyobb különbségeket, kivéve a Zöldeket preferálókat; körükben az ifjúságcentrizmus a korral folytonosan növekszik. Az összes pártpreferencia-csoport közül a 21-24 éves Zöld-szimpatizánsok – férfiak és nők egyaránt – voltak a leginkább ifjúságcentrikusak.

2. IFJÚSÁGCENTRIZMUS ÉS CSOPORTSTÍLUSOK (GRUPPENSTILE)

Az 1984-es Jugendwerk-felmérés jelentős részét – ahogy az azt megelőző vizsgálatát is – az ifjúsági kultúrára és az ifjúsági csoportstílusokra vonatkozó, kiterjedt vizsgálódás alkotta. Nyilvánvaló, hogy nem minden fiatalnak van explicit politikai koncepciója, a fiatalabb korcsoportokra ez különösen igaz (a teljes minta kb. 45%-át; korcsoportonként: a 15-17 évesek 62%-át, a 18-20 évesek 46%-át és a 21-24 évesek 32%-át nem érdekli a politika). Sok fiatal tartozik azonban valamilyen „stílushoz” vagy valami/valaki rajongóinak táborába, illetve azonosul velük, és a legtöbben tájékozottak a különböző politikai orientációjú szervezetek vagy mozgalmak körében, amelyek számukra pozitív vagy negatív vonatkoztatási csoportként szolgálnak.

Bár e csoportok közül egyesek „apolitikusak”, manifeszt vagy látens politikai tartalmakat hordozhatnak. A fiatalok rendelkezésére álló kulturális és politikai opcióként az ilyen csoportok pozitív és negatív referenciaként funkcionálnak, amelyek bizonyos fokig a fennálló politikai kultúrát reprodukálják, vagy alternatívát képviselnek vele szemben. Most azokkal a különböző módozatokkal foglalkozunk, amelyek révén a fiatalok – koruk és nemük szerint – ehhez a kultúrához viszonyulnak.

Azon 24 referenciacsoport közül, amelyekről adatokat gyűjtöttünk, itt hatot elemzünk. Kettő közülük politikai jellegű: a békemozgalom és a nukleáris energia ellenzői. Négy „nem-politikai” jellegű: a motor-, a hadsereg-, a diszko- és a futballrajongók csoportja. A támogatók kemény magját válaszaik alapján aszerint identifikáltuk, hogy ők is a csoporthoz tartoznak vagy hozzájuk hasonlóan élnek, míg az ellenzőket két válaszkategória alapján azonosítottuk be, amelyek a csoportot kevésbé tolerálják vagy ellenfélnek, illetve ellenségnek tekintik.¹

A támogatók és az ellenzők száma önmagában véve is érdekes. Ahogy azt az 1. táblázat is mutatja, a legnagyobb létszámú támogatói csoport a motorrajongóké, míg legkevesebben a hadsereg rajongói vannak. A békemozgalom, az atomenergia ellenzői, a diszko- és a futballrajongók körében a „kemény mag” nagyjából egyforma nagyságú. Valamivel kevesebben vannak azok, akik kifejezett ellenszenvüknek adtak hangot a békemozgalommal szemben. A hadsereg és a futball rajongói között komoly nem szerinti különbségek vannak: a férfiak száma itt felülmúlja a nőkéét, ami a békemozgalom támogatóiról nem mondható el.

A korral kapcsolatos trendek érdekfeszítők: a korral a békemozgalom támogatóinak létszáma nő, a diszkórajongóké csökken. A hadsereg-, a motor- és a futballrajongók szá-

¹ Ezek a kategóriák a „támogatók” kissé szorosabb definícióját nyújtják. Ugyanakkor a politikai pártok ellenzőinek kis száma miatt a csoportonkénti átlagértékek kellően megbízható becsléséhez két kategóriára volt szükség. Az ellenzők csoportja ezért bizonyos fokig jobban „fel van hígítva”, mint a támogatóké. Akárhogy is vesszük, az alcsoportok elemszámai túl alacsonynak bizonyultak ahhoz, hogy az ifjúságcentrizmus terén mind a kor, mind a nem szerinti különbségek terén egyidejű elemzést végezhessünk.

ma a korcsoportokban viszonylag állandó. A diszkó-, a hadsereg- és a futballrajongók ellenfeleinek száma a korral jelentős mértékben nő. A két leginkább politikai jellegű csoportban – a békemozgalomban és az atomenergia-ellenesek között – a támogatók sokkal inkább ifjúságcentrikusak, mint az ellenzők. A motorrajongók vonatkozásában az ifjúságcentrizmus-skála nem tesz különbséget a támogatók és az ellenzők között (legalábbis a teljes minta szintjén nem, ahol az olyan tényezőket, mint a kor és a nem, nem vettük figyelembe). A „nem-politikai” jellegű csoportok (diszkó-, hadsereg-, futballrajongók) ellenfelei sokkal inkább ifjúságcentristák, mint a támogatói. Más szóval a politikai jellegű csoportok ellenzői és a nem-politikai csoportok támogatói a konvencionálisabbak, a kevésbé ifjúságcentrikusak, és ennek következtében kevésbé orientálódnak a felnőttek és a fiatalok közötti kulturális vagy „osztályjellegű” ellentétekre.

Csoportstílus		Támogatók			Ellenzők	
	IC	n	9b	IC	n	%
Békemozgalom	25,5	239	16,2	21,4	74	5,0
Atomenergia-ellenesek	26,6	223	15,1	21,8	282	19,2
Motorrajongók	23,8	338	23,0	24,0	105	7,1
Diszkórajongók	23,4	273	18,5	25,0	278	18,9
Hadseregrajongók	23,0	76	5,2	24,7	627	42,6
Futballrajongók	23,0	210	14,3	24,9	454	30,8

1. táblázat

Az ifjúságcentrizmus átlagértékei csoportstílusonként: támogatók és ellenzők az összes válaszadóra (n=1472)

Csoportstílus		Támogatók			Ellenzők	
	IC	n	9b	IC	n	%
Békemozgalom	25,9	124	17,1	21,6	56	7,7
Atomenergia-ellenesek	27,3	111	15,3	21,9	174	24,0
Motorrajongók	24,1	224	30,9	25,4	41	5,7
Diszkórajongók	23,7	139	19,2	25,2	149	20,6
Hadseregrajongók	22,7	50	6,9	25,3	311	42,9
Futballrajongók	23,2	159	21,9	25,3	211	29,1

2. táblázat

Az ifjúságcentrizmus átlagértékei csoportstílusonként: támogatók és ellenzők a férfiak között (n=725)

Csoportstílus	Támogatók			Ellenzők		
	IC	n	9b	IC	n	%
Békemozgalom	25,0	115	15,4	20,9	18	2,4
Atomenergia-ellenesek	25,9	112	15,0	21,6	108	14,5
Motorrajongók	23,3	114	15,3	23,0	64	8,6
Diszkórajongók	23,2	134	17,9	24,2	129	17,3
Hadseregrajongók	23,7	26	3,5	24,2	316	42,3
Futballrajongók	22,3	51	6,8	24,5	243	32,5

3. Táblázat

Az ifjúságcentrizmus átlagértékei csoportstílusonként: támogatók és ellenzők a nők körében (n = 747)

A támogatók és az ellenzők körében nemek szerint megmutatkozó különbségek a fenti összefoglaló elemzéshez hasonlóak, bár a nők legnagyobb része kevésbé ifjúságcentrikus. A legnagyobb különbség a motorrajongók között fordul elő, ahol a férfiak lényegesen ifjúságcentrikusabbak mint a nők (ennek talán az az oka, hogy a motorkultúrájának más „jelentése” van a fiatal férfiak önkifejezése és lázadása szempontjából).³

3. KÖVETKEZTETÉSEK⁴

Az ifjúságcentrizmussal kapcsolatban két fő fejlődési vonulat rajzolódik ki. Az első a viszonylag fiatalabbak, a 15-17 évesek – főleg fiúk – önállóságában jelenik meg. Az ifjúságcentrizmus – különösen a korán munkába álló alacsony képzettségűek körében – a felnőttek hatalmának világából való meneküléshez, a személyes függetlenség kiépítéséhez és a kortárs csoporttal való kapcsolat megerősítésének kísérletéhez kapcsolódik. Ezen fiatalok körében valószínűsíthető a konzervativizmus, a vonzódás a „rajongói” csoportokhoz, az olyan vonatkoztatási csoportok előterbe helyezése, mint a diszkó, a hadsereg- és a futballrajongóké. A motorozás a fiúknak egy szerep a maszkulin identitás „keményebb” formáinak kifejezésére, bár ez iránt a nők is érdeklődnek. Ezek a fiatalok kevésbé mutatnak politikai aktivitást vagy akár érdeklődést a politikai pártok iránt. Idősebb társaikhoz képest a fiatalok körében a tiltakozó (protest) és az alternatív életstílusnak viszonylag kevésbé pozitív a fogadtatása, bár a nők társadalmi-politikai orientációjukban „progresszívnak” tűnnek, mint a férfiak.

³ A csökkenő mintanagyságok miatt a korcsoportok és a nemi csoportok szerinti elemzést itt nem közöljük.

⁴ Terjedelmi okokból az itt következő fejtegetéseket alátámasztó adatok közül nem mindegyiket közöljük. Az ifjúságcentrizmus további tárgyalását lásd még: Fischer *et al.* 1982, 665.

Az idősebbek – főleg a 21-24 éves csoport – körében az ifjúságcentrizmus sokkal erősebb politikai töltetet kap. Mind a nők, mind a férfiak erőteljesebben igénylik az olyan alternatív politikai csoportosulásokat, mint az atomenergia ellenzői, a béke- és a nőmozgalom. A nők körében a nő- és a békemozgalom igénylése minden korcsoportban nagyfokú, míg a nem-politikai jellegű „rajongói” és a fogyasztásorientált csoportok (pl. diszkórajongók) támogatása a korral szignifikánsan csökken. Minél magasabb végzettségűek a fiatal nők, annál inkább csökken az ilyen csoportok iránti szimpátiájuk, és annál jobban támogatják az alternatív politikai csoportokat.

Az idősebb életkori kategóriába tartozó férfiak politikai preferenciái a „progresszívabb” nőkére hasonlítanak, és a 15-17 éves korcsoportban még nagyon is evidens stílusbeli különbségek később a nők és a férfiak között csökkennek. A férfiak érdeklődése a fogyasztásorientált és a „rajongói” csoportok iránt lenyhul, és mindinkább a politikai dimenzió negatív pólusára helyezik őket. Ahogy a férfiak idősebbekké válnak, a békemozgalom, valamint ennél kisebb mértékben az atomenergia-ellenesek csoportja és a nőmozgalom is egyre pozitívabb értékelést kap.

Az idősebbeknél, férfiaknál és nőknél egyaránt a „stílus-” és az „alternatív politikai” csoportok közéleti, ideológiai, társadalmi és politikailag tudatos dimenziója kitágul – részint kétségtelenül azért, mert a stíluscsoportoknak a szexuális és a társadalmi identitás serdülőkori kifejlésztésében játszott szerepe már nem annyira fontos, míg a szélesebb közéleti és társadalmi kérdések előtérbe kerülnek. Azokat, akik leragadtak a fiatalok stíluscsoportjainál, konzervatívnak és politikailag elmaradottnak tekintik. Azok a 21-24 éves fiatal nők és férfiak, akik politikailag progresszívak, egyben a leginkább ifjúságorientáltak is, azaz az ő ifjúságcentrizmus-értékeik a legmagasabbak. A legmagasabb értékeket azok a férfiak produkálják, akik a progresszív politikai csoportokat (ideértve a zöld/alternatív politikai pártot is) támogatják. Mindazonáltal a nők is csaknem ugyanannyira ifjúságcentrikusak, mint a férfiak. Azok a politikai csoportok, amelyek a 15-17 évesek közül csak a kevéssé ifjúságcentrikus fiatalokat vonzzák, a 21-24 éves korcsoportból ama fiatalok számára vonzóak, akiknek az ifjúságcentrizmusa szignifikánsan magasabb. Ezzel szemben a nagyon fiatalok körében a „konzervatív” stílus- és rajongói csoportok támogatói és ellenzői közti különbség csekély, míg az idősebbek között az ellenzők szignifikánsan ifjúságcentrikusabbak. Vagyis: ahogy az életkor (és a végzettség) nő, az ifjúságcentrizmus egyre szorosabban kapcsolódik a progresszív politikai aktivitáshoz és a serdülő ifjúsági kultúra stíluscsoportjaitól való elkülönüléshez.

Széles történelmi távlatból szemlélve valószínűtlen, hogy a progresszív politikai nézetek és az ifjúságcentrizmus között szükségszerű pszichológiai vagy életkori összefüggés áll fenn. Az ifjúságnak elkülönült társadalmi osztályként való percepciója, a felnőtt hatalom elutasítása és a független társadalmi és szexuális életvezetés vágya más történelmi korszakokban más társadalmi mozgalmakhoz is kapcsolódhat. Elképzelhető, hogy a politikai tartalom a kifejezés konzervatív, nacionalista vagy más egyéb társadalmi-politikai stílushoz kötődik, feltéve, hogy ilyen formák rendelkezésre állnak és képesek arra, hogy az ifjúsági lázadás hordozóiul szolgáljanak.

Fordította: Balog Iván

A KÁBITÓSZERHASZNÁLAT KULTURÁLIS JELENTÉSE

(Paul E. Willis)

PAUL E. WILLIS: THE CULTURAL MEANING OF DRUG USE IN RESISTANCE THROUGH RITUALS. YOUTH SUBCULTURES IN POST-WAR BRITAIN (1976) EDS.: STUART HALL AND TONY JEFFERSON. HUTCHISON OF LONDON IN ASSOCIATION WITH THE CENTRE FOR CONTEMPORARY CULTURAL STUDIES, UNIVERSITY OF BIRMINGHAM, 106-119.

Megjegyzés: Paul Willis tanulmánya a droghasználat szerepéről egy nagy iparváros hippis szubkultúrájában egy hosszabb tanulmány része, melyben két szubkulturális csoport, a hippik és a „motoros fiúk” életstílusát, öltözködési és zenehallgatási szokásait hasonlítja össze. A dolgozat bemutatja azt az összefüggést, mely megmutatkozik e csoportok értékei, cselekedetei és hallgatott zenéi között. Lényegében Willis amellett érvel, hogy egy adott csoport értékei, életstílusa, szubjektív élményei és az általuk elfogadott zenei formák között van egyfajta homológia. A kedvelt zenének például képesnek kell lennie legalább formai szerkezetében kifejezni olyan jelentéseket, melyek a csoport egyéb aspektusaival is összecsengnek. Azon dolgok némelyike, melyeket egy szubkultúra használ, még szorosabb összefüggésben van a csoporttal, ezek kapcsolatának jellegét Willis nem homológiás, hanem integráns kapcsolatoknak nevezi. Tanulmányában azt állítja, hogy a motoros kultúrában a motor éppolyan integráns kapcsolatban áll magával a szubkultúrával, mint a hippik kultúrával a kábítószer: „A hippik életében a drogoknak fontos szerep jutott abban, hogy az élet számos területe között közvetítsen.” A motoros kultúráról írt tanulmányának egy kivonata megjelent a WPCS-ben. A tanulmány teljes terjedelmében hozzáférhető kiadatlan doktori dolgozatában „Pop Music and Youth Groups” címmel (CCCS, University of Birmingham. 1972).

Ebben a részletben minden nevet megváltoztattunk.

A hippik rendszeresen használtak különféle drogot, ezt a tényt számos helyen dokumentálták és bizonyították már. Egy városi bíró felmérése is azt mutatta, hogy a kábítószerhasználat egy általánosan elfogadott dolog volt, s egy másik szerző (C. of E.) kiadatlan „A droghasználat spirituális áramlatai” című művében minden további nélkül tekintette a hippiket a droghasználat archetipikus példáinak. A kábítószerellenes rendőrségi osztály úgy tekintette a hippiket, mint az egész város kábítószerhasználatának központját. Az osztály jelentése szerint a droghasználatban résztvevők száma másfélévente megkétszereződött. Ugyanakkor a drogok hatással voltak a mindennapi élet társas interakcióira, például a beszélgetések központi témájaként, valamint fontos (és elismert) volt a különböző drogtípusok ismerete is. A rendőrség és a társadalom attitűdje a drogokhoz nagyfokú ellenállásra talált. Így a kulturális hovatartozás demonst-

rálásának eszközévé is vált a normálisok drogparanoiájáról ömlengő tiráda. Mindazonáltal ezen megközelítések egyike sem tárja fel a droghasználat valódi szerepét a hippi kultúrában. Azok az emberek, akikkel én dolgoztam és beszéltem a drogról, bármelyik csoportról is legyen szó, mind rendelkeztek kábítószerrel, szembenálltak a rendőrökkel, és viselkedésükkel is nyilvánvalóvá tették, hogy kábítószerhasználók. Valamennyiük közül Ronnak volt a legkiterjedtebb ismerete a kábítószerekről és mégsem volt „head”. Bármelyik drogokkal kísérletező tanuló hasonló jeleket mutat, ez az atomisztikus katalogizálás tehát nem vezet el bennünket ahhoz, hogy a hippi kultúra valódi jelentését megértsük.

Egy megjegyzés, melyet Lestől hallottam, sokáig homályos volt számomra, pedig ezen a nyomon megérthetjük a hippik kábítószerhasználatának speciális jellegét. Azt mondta: „Lehetséges LSD-t szedni és nem trippezni és ugyanígy úgy trippezni, hogy nem szedsz LSD-t, a normális társadalomban is sok a head”. Valójában a hippik droghasználatának valódi értelme nem annak közvetlen fizikai hatásában rejlett, hanem abban, ahogyan lehetővé tették ama nagy szimbolikus választóvonal átlépését, melyet a „normális” társadalom ellen emeltek. A „head”, mely a hippi egy újabb elnevezése, s mely az „acid head” kifejezésből rövidült, még pontosabban mutatja be a droghasználat részleteit ebben a kultúrában. A head definíciója nem a drog használata maga, hanem az egzisztenciális jelenlét ama bizonyos szimbolikus választóvonal túloldalán. A lényeg az, hogy ez a szimbolikus lét nem valódi, azaz az emberek valódi szimbolikus választóvonalon „innen” tudatukkal is lehettek valódi headek, még akkor is ha nem használtak drogokat. Másrészt viszont azok a droghasználók, akik nem érezték annak szimbolikus jelentését, nem voltak headek: mindössze kísérletezők voltak. A határ „normális” oldalán volt a személyes felelősség világa szürke színeivel, tapintatlanságával és stílusatlanságával; míg a másik oldalon volt a szabadság, a felelősség-mentesség világa és a stílusosság – a hipp –, azaz a menő. A drogok nem önmagukban tartalmazták ezt a második világot: nem szabad úgy gondolnunk rájuk, mint olyan élmény-mikrofilmre, mely titokban bekúszik elménk filmvetítőjébe. Lényegében a drogok csak a már egyénileg létrehozott területekre való belépést tették lehetővé. Számtalanszor elmagyarázták nekem, hogy a trippet megelőző életszakasz vezérfonal a továbbiakhoz:

VAL: Fel kell magadat készítened, ez tarthat egy hétig, egy hónapig, egy évig, az is lehet, hogy jógára van szükséged, vagy egy egész életre, tíz évre vagy egy életre...

NORMAN: A tripped megelőző hetek cselekedeteiből, pillanatnyi tudatállapotodból fog állni.

Eszerint tehát a kábítószer nem más, mint egyfajta kulturális placebo – a tapasztalás kulcsa, nem pedig a tapasztalás maga. De ez nem jelenti azt, hogy a hasisnak és az LSD-nek ne lennének határozott kémiai következményei. Vannak ilyen hatásai, és az alany tudatában bekövetkezett, észlelt változások valószínűleg az egzisztenciális út alapjává válnak – úgy érzi, valami történt, melyet később értelemmel is feltölt. A változás pszichológiai alapját ezerféle kulturális formaként értelmezhetjük, és az objek-

tív kémiai tudatváltozás nem mond ellent annak a lehetőségnek, hogy az ember egy hasonló szintű egzisztenciális tudatosságot érhet el nem-fizikai módon¹:

LES: (emelkedett tudatállapotú élményekre utalva). Lehetséges magában és LSD-vel, bármilyen droggal, de drog nélkül is, épp ez a lényeg, tudod, a kábítószeres lehetőséget adnak arra, hogy a tudatodat megváltoztasd, azaz arra, hogy új értelmezésekre juss. Csak a lehetőséget nyújtják, az egyes emberek másra, másként használják, és emiatt van az a sok szemétség is a placcon. A normálisak alkohollal ütik ki magukat.

NORMAN: ...hogyan alámerüljenek...

LES: ...így csökkentik tudati szintjüket, a cigivel meg a neurózis szintjét csökkentik, melyet saját paranóiajuk okoz, és tudod, az anyag arra jó, hogy környezetünket érzékelő percepcióink érzékenységet növeljünk. Más szavakkal, a vizuális percepciót lehetséges kiterjeszteni audio-vizuális percepcióvá.

S bár a drogok csak a kulcsot adták, a head-kultúrában mégis egyfajta szent helyet foglaltak el. Használatuk rituálékkel és tisztelettel volt körülbástyázva. Ezek a rituálék gyakran emelték a felhasznált drog mennyiségét, mely nagyobb pszichológiai reakciót váltott ki, teret engedve egy speciális kulturális interpretációnak. Ez a kultúra és a drog dialektikája. A head számára az LSD szimbolikus kulcs volt, mely a már immánensen jelenlévő tapasztalatot a szimbolikus határvonal túlsó oldalán manifestált módon elérhetővé tette. Ez a szimbolikus kulcs nem engedte a tudatot idegen területekre, s ugyanakkor a bűnt kiengedte: így a „terep” jócskán megváltozott. Egy bizonyos értelemben tehát tekinthetjük a drogot úgy is mint olyat, mely átveszi az egyén tudatának felelősségét, paradox módon azáltal, hogy közben növeli a tudat szabadságát. A hit abban, hogy „ez a drog, nem én”, lehetővé tette az egyén számára, hogy egy időre, valódi ellentmondások mélyére nézzen, hogy a szabadság-korlátozottság dialektikájának mélyére lásson. A szalagokon sok kis részlet utal erre a tudatállapotra. Lesnél: „más ez, mikor be vagy állva” – érvelése egy komplex pillanatában, ahogyan ő viccesen karikirozza az autonómia elvesztésének konvencionális sztereotípiáját.

TONY: (egy korábbi megjegyzésére utalva, melyet később hosszú vita után visszavont) Tudod ez olyan, olyan igazi első nyomás volt a tudatomban, és aztán kijött a számon, és...

LES: Ez a baj, amikor anyag van benned, öregem. Kimegyek és megerőszkolok valakit egy perc alatt. (nevetés)

TONY: Menjünk és erőszakoljunk meg valami vén szatyrot az utcán!

De ezeknél az izolált eseteknél sokkal fontosabb volt az a szimbolikus tapasztalás, melyekből a head a körülötte levő struktúrák eredményeként automatikusan részesült. A drog szimbolizálta azt a lényeges ontológiai változást, ahogyan valakiből egy auto-

---

¹ Lásd Young (1972), akinek érvei szerint a kábítószerhasználatot társadalmilag és farmakológiailag ugyanúgy értelmezni kell, ami támogatja a legtöbb elméletet a területen. De úgy tűnik, azt sugallja, hogy mindkét terület egyenlő fontosságú, míg az én álláspontom szerint a társadalmi-kulturális tényezők messze fontosabbak a farmakológiaiakon.

nóm cselekvő egyén válik ahelyett, hogy a világ egy külsőleg meghatározott része lenne. Ebben az értelemben a „kulturális” drogfogyasztás nem korlátozódik pusztán a drog által kiváltott élményre. A gazdaság, a politika, a társadalom, az ipar, a környezetszennyezés, a rendőrség, a neveltetés – mind meghatározó elemek voltak az egyén tudatában. Ebből keletkezett egyfajta csökkenő felelősségtudat önmagukkal szemben, és ehhez kapcsolódva csökkent a bűntudat érzése is. De a „head” számára, paradox módon, egzisztenciális értelemben, az ilyen „tapasztalások” dialektikus ellenpontja a személyes szabadság érzetének komoly növekedése volt. Hosszú idő után végre kiléphetett abból a szüntelen személyes harcból, mely az üresség visszaszorítását célozza, s mely összetartja a józan ész világát, végre valahára felszabadult az örökkön-örökké korlátozó józan ész szabályai alól. Végre keresztüllátott a realitás kétes természetén, és annak látszólagos szabadságán, és belelátott az igazi társadalmi meghatározottságba. Pszichiátriai terminológiával – amit a hippik is gyakran használtak – ego-vesztés következett be, és egyfajta meta-egoista állapotba kerültek. A head képes volt meglovagolni, érzékelni ezeket, melyeket az átlagos autonóm tudat idegesen blokkolt volna. Experimentálisan szabad volt, hiszen megszabadult attól a személyiségére nehezedő feladattól, hogy egyben tartsa a világot.

Ahelyett, hogy ellenállt volna az erőnek, egy teljesen más vonalon reagálhatott. Kikapcsolt és hagyta, hogy történjenek a dolgok; ez egy tapasztalat volt. Minden ilyen tapasztalatnak megvolt a jellegzetes íze, mely az „egészet” is ízesítette. Ebben az értelemben a lerobbanás is csak egyfajta kellemetlenség volt azok számára, akik annyira el akarták azt kerülni, azoknak, akiknek érzékenységet visszavonhatatlanul lecsökkentette a kényszeres szükség, hogy barikádot emeljenek a tapasztalat elé. Ebben az értelemben a headet ilyenkor semmi sem háborgathatta: a külső világ erőszakossága számára, elérhetetlen volt. Mivel látta az élet erőszakos jellegét és felszabadítónak találta, semmi sem érinthette meg őt újra. Természetesen a „head” sem érezte magát olyan biztonságban, mikor lejött, de valamennyi mindig megmaradt ezekből az érzésekből; a szemléletnek ez a „rövid” megértése, mely őt a szimbolikus választóvonal „hip” oldalára helyezte.

A head számára a mindennapi normális tudatállapot, az autonómia mindennapos feltételezése a világban lényegében nem jelentett mást, mint a tudat leszűkítését mikropontnyivá a potenciális tudatállapotok teljes spektrumában. Ez a pont, mely mindössze egy véletlenszerű pont a történelemben, a ráció-technikai elemzés felfedezése, kiterjedt az egész ismert gondolati világra. „Ha képes lennél arra, hogy bízz magadban annyira, hogy elhagyd a látható valóság szűk körét, akkor széles experimentális területekre léphetnél be.” A drogokat úgy tekintették, mint olyan eszközöket, melyek a szűkös valóságot képesek voltak meglazítani és felfedni a valódi világot, akár tetszett, akár nem. A head ezt szerette, és jelnek tekintette, mely arra ösztönözte, hogy még tovább és tovább menjen, átlépte a szimbolikus választóvonalat. A „normális” ezzel szemben ezt nem szerette és megvárta, amíg a szálak maguktól elvezetnek valahová.

A csoport többször is kommentálta a drogok – azon belül is főleg az LSD – zárt experimentális területeket megnyitó képességét:

LES: Képes vagy arra, hogy lásd, és én láttam is a zenét. Láttam, ahogyan előbugyborékol a beszélőkből.

VAL: Tudod, az érzékeid csapdában tartanak. Csapdában tart a tapintásod, szaglásod, ízeled, látásod és hallásod, és ha trippezel az a híd, és már nem vagy többé érzékeid rabja, másképpen látod a világot.

LES: A tripp segít abban, hogy elérd a teljes érzékelést, főleg a látás terében. Egyszerűen látod a többi érzékeidet... Még soha nem láttam szagot, de már láttam hangot és hallottam színeket... Hát igen, egyszer lefeküdtem egy tyúkkal beállva, és azt hiszem, az volt a legfantasztikusabb élményem valaha. Olyankor az egész orgazmus olyan totálissá válik, hmm ... nemcsak az agy örömérzékelési neurológiai központjában, nemcsak a péniszem csúcán, hanem az egész testemen mindenhol, az ujjaim hegyén, orgazmus orgazmust követett. Ez az állapot annyira volt istenközel, amilyen közel Istenhez kerülni lehet... Egyszerűen elképesztő volt, és az egyetlen dolog, mely visszatartott a további orgazmusoktól, az saját fizikai erőnlétem volt, mert minden energia kiszivárgott a végtagjaimból. Fantasztikus élmény volt, mert éreztem, ahogy tűnik el az energia, éreztem, ahogy az izmaim egyre kevesebb oxigént használnak fel... Elképesztő érzés.

A head, melyet meg kell különböztetnünk a drogostól, aki a szimbolikus határ másik oldalán van, folyamatosan, még ha felületesen is, felhívta a figyelmet és kommentálta a hétköznapi helyzetekben rejlő furcsaságokat. Bár ugyanabban a világban élt, annak több oldalát látta, többféle fénytörését, még kábítószer nélkül is, mint egy normális valaha is. A „head” megfigyeli, míg a normális igazgatja a valóságos világot.

Volt egy nagyon fontos aspektusa ennek a experimentális száguldásnak, ez pedig a teljes elkötelezettség a „most”-tal. Ha a mindenség egyenlő volt a tapasztalattal, akkor a jelen is a mindenséget jelentette, és a jelen fő dimenziója a „mostság” volt.

ROBIN: Az anyag egyfajta szabadságot jelentett... Amikor sokkal inkább tisztában vagy azzal, hogy... hogy mi van sokkal inkább, mint az, ami volt vagy lesz. Tudod, én úgy vélem, az embernek a jelenben kell élnie, most és azonnal, érzékelni azt, ami van és csak azért mert van, és semmi más ok miatt. Azt hiszem, kolostorba is mehettem volna és rájöhettem volna ugyanerre úgy örezen év alatt, épp csak rájöttem, hogyan kell ezt csinálni, az LSD kicsit felgyorsította a folyamatot... vagyis tudod... hát igen meglehetősen.

Ez a „most”-ba való betokosodás, és annak az érzése, hogy szabadon körbe lehet járni a pillanatot, az idő tradicionális fogalmainak teljes leépüléséhez vezetett. Az ipari vagy a munkacentrikus idő számára a sorrend a legfontosabb, pl. amit meg kell tennem, mielőtt bármi mást tehetnék – a tudat egy meglehetősen kritikai ösvénye. Enélkül a jól elhatárolt és mindenki által elfogadott időstruktúra nélkül nem lennének képesek bonyolult lineáris feladatokat megoldani, és különösen nem lehetne a különböző specializmusok integrációjára támaszkodni. Az idő érzékelésének ez a külsőleg ránk kényszerített módja nem annyira emberi, amint azt az unalom és a frusztráció gyakoriságából látjuk – ezt a munkások sivatagként érzékelik, mely elválasztja őket és

a szirénát, mikor az megszólal. A „head”-ek különösen erőteljesen érzékelték a konvencionális idő helytelenségét trippjeik alatt.

NORMAN: Észleled, hogy az idő egy emberi alkotás, nincs olyan, hogy idő, az csak egy nagy adag szar, amit az ember önmaga komputerezálására talált fel.

A terepen dolgozó egyházi alkalmazottak leggyakrabban azért kritizálták a hippiket, mert annyira megbízhatatlanok voltak. Ugyanakkor, ha véletlenszerűen találkozott egy hippivel, és valami érdekelte, addig veled maradt, amíg át nem beszéltek az azt a bizonyos valamit. Nem volt olyan, hogy „most rohannom kell” vagy „csak egy percem van”, amivel elkerülhette volna egy valódi találkozás veszélyét. Az idő eme szubjektív értelmezése, az érzékek teljes nyitottsága és az autonómia teljes hiánya a drogos tapasztalatok alapján, eloszthatja a kitérés normális érzékeit: objektíve ízléstelen helyzetek válhatnak örömtelivé vagy izgalmassá.

ROBIN: Szóval egy tyúkkal voltam, és telehánnya az egész padlót, mindketten jól be voltunk löve, a szoba forgott, azt sem tudtam megmondani, hogy hol vagyok vagy ilyesmi, de aztán csak összetakarítottam a mocskot. Még csak nem is izgatott, bár általában, ha csak egy szobában vagyok valakivel, aki rosszul van, már hányanom kell nekem is. És akkor ott a pusztá kezemmel szedtem össze a hányadékot egy edénybe.

LES: Ott volt az a mocsár Bathban, legalább futballpálya hosszú volt, és olyan, mintha hullámlemezként egymásba volna hajtogatva.

DEREK: Jó magas fickónak kell lenned, hogy egyvégteben kibírd.

LES: És ott mindenki pisált az egész soron, végig emberek álltak és én is köztük álltam, olyan volt, mint egy kibaszott folyó, kibaszottul be voltam állva, és gyönyörű volt, nagyon megkapó volt az a pisálás.

DEREK: Az összes kutyaszar és gyufa úszkált ott lefelé.

LES: Gyönyörű volt, és szörnyű volt a bűz.

Az ego, a védekező reflexek elvesztése és a nyitás a különös felé összességében újabb tiltott területet tesz elérhetővé a head számára – a pszichotikust önmagán belül. Azon tapasztalatok fonákja, melyek mindennapi konvencionális tudatunkban is nagyon jól elérnek, ugyanúgy elérhető tapasztalat, mint a normalitás maga a szigorúan „trippes” headnek, és néha ők maguk sem tudnak a kettő közt különbséget tenni. A „trippes” gyakran úgy tűnik, mint egy pszichotikus. Az LSD-t először laboratóriumi körülmények között vizsgálták, segítségével próbáltak skizofrén állapotokat előállítani. Kevés bizonyítéka van annak, hogy az LSD-élmény ugyanaz, mint a skizofrén², de kevésbé kétséges, hogy sokak számára a „trip” egy utazás „énjük sötétebbik felébe”.

Minden bizonnyal igaz volt, hogy nagyon tiszta megfeleltetések vannak a kábítószerhasználat és a hagyományosan értelmezett pszichiátriai összeomlás között.

² Lásd a londoni King Edward's Kórház „Drug Dependency Discussion Unit” feljegyzéseit (1972:3).

A maguk kemény modorában a kábítószerellenes osztag is megerősíti ennek az összefüggésnek a tisztaságát.

B: Nagyon gyakran dumáltunk egy sráccal, a drogosok közül, és ő drogokról beszélt, és hirtelen rájöttünk, hogy nem is a drog, az, ami a kölyköket mozgatja. Valami sokkal mélyebben gyökerező valami, és sokukat a kórházba küldjük. És azt találták a kórházban, hogy annak ellenére, hogy drogok mögé bújtak, pszichiátriai betegségük volt, ha nem is súlyos. Találsz olyan srácot, aki azt mondja, „fű addikt vagyok, érted”. Néhány doktor azt hinné, hogy ez az úgynevezett cannabis pszichózis, de én tudom, hogy, hmmm... egyes orvosok úgy dolgoznak, hogy ha jön hozzájuk valaki, ha valahonnan be küldték azt a valakit, más szakértők, akkor teljesen elfelejtik a drogot, és mint pszichiátriai páciens kezdi vizsgálni, és valószínűleg találnak is valamit nála, ami valami halvány pszichiátriai rendellenesség, érted, lehet skizofrén vagy bármi...

Bár ezen a ponton lehetőségeink korlátozottak a feadek követésében, nem szabad elvetnünk a kábítószerhasználat pszichotikus aspektusait mint patológiás tüneteket. Normális tudatunk árnyékos és misztikus aspektusainak ismeretét és vizsgálatát gyorsan rövidre zárta és betegnek minősítette a modern medicina bölcsessége. Azt hiszem, ebben, az önmagán belüli pszichotikussal való találkozás értelmében mondta Les, hogy „néhány ember LSD nélkül is »trippezhet«”. Lehetséges volt a választóvonal „menő” oldalán lenni a kábítószerrel való kapcsolat nélkül, ha volt valamilyen kapcsolat ezekkel az alvilági régiókkal.

A hippí közegben itt érintkezés van a kábítószertől a vallás³ irányába való elmozdulással. Bár a külvilág számára ez „egészséges” fejlődés, a kábítószerről való lemondás miatt ez szimbolikus értelemben nagyon közel áll a drogos tapasztalathoz. Sok köze van az énünk teljesebb megismerésére való törekvéshez. A kábítószeres használata és megérzése tehát nem kötődik a kábítószer fogyasztásának aktusával vagy a kábítószerezés viselkedéses megfelelőivel. A kábítószerhasználat bejáratot jelentett egy hatalmas szimbolikus világba. Ha egyszer beléptél ebbe a világba, a kábítószerek tényleges jelenléte már nem lényeges.

Repülhetsz anélkül, hogy kábítószert használnál, és a normális élmény, kivéve a drogos élmény minősége máris megváltozott. Bizonyos értelemben a „normálist” a „menőtől” elválasztó szimbolikus választóvonalon való átlépés szembeállít minket egy klasszikus hitparadoxonnal. Akár megérted, akár nem, nincs módja a szakadék logikus érvekkel való áthidalásának. Ugyanígy lehetetlen e szimbolikus világ létezésének bebizonyítása egy hitetlennek, főleg egy olyanak, aki meg van győződve arról, hogy „beteg” vagy. Azok a kérdések, melyek a külső „normálisak” számára megjelenhetnek, bent elvesztik jelentőségüket, és a bizonyos dolgokra való rákérdezés maga is jelentheti, hogy a kérdező válaszra sem érdemes. A kábítószeres kultúrának ez a „22-es csapdája” aspektusa volt a jószándékú ügynökségek és szimpatikus csoportok zavarának.

---

³ A kaliforniai Jesus-Freak mozgalom, mely mostanában Angliában is terjed, ezen fejlődés legnyilvánvalóbb példája.

Ez a kultúra kívülről való elismerésének legnagyobb akadálya. Az „okok” keresése, azok elkülönítése és végül megváltoztatásuk, és a könnyű drogokról kemény drogokra váltás eszkalációja az, amin a kábítószeres kultúra megértése leginkább alapul. Mind-egyik arra szolgál, hogy a kábítószeres helyreállítsa autonómiáját az oki láncon belül. Ezek a kísérletek sosem találkoznak a headek drogos tapasztalataival. A head számára, ha képes vagy megérteni önmagad meghatározásának dialektikus természetét – paradox módon – akkor érzékeled a legszabadabban öntudatod teljes gazdagságát, ha leginkább meghatározott vagy. Kitágított tudatod, a benne rejlő mindenhatósággal a normális tudatot mint teljesen lényegtelenlét láthatja, világ/munka/szenyes/önző/kisszerű-afférnak. Az ebbe a világba való visszatérésre való buzdítás egyszerűen megerősíti a head tapasztalatainak új elrendezését, és kommentárjainak munka/felelősség alapja mutatja, hogy ez annyira önző marad, amennyire mindig is volt.

Saját terminusain belül a kábítószeres jobban ismeri a szociális munkást, mint az őt. A drog jelenségének és az abban való részvétel experimentális jellegének objektív oki megértésén belül az a pont, ahol a legnagyobb a szétválás, pontosan a szabadságfogalom ellentmondásánál van. Ezen „objektív” csoport számára a szabadság az önmagunk iránt érzett felelősség, a „szubjektív” csoport számára akkor vagy csak szabad, ha nem vagy felelős önmagadért. A head tartózkodása attól, hogy valóban megkíséreljen ellentmondani saját droghasználatának külső definícióival, csak tovább bonyolítja a helyzetet. A segítő érzi, hogy a drog valahol mélyebben, misztikusan kapaszkodott meg, és elnyomja az egyén normális kommunikációs energiáit. A segítő megkettőzi erőfeszítéseit, hogy szólhasson ahhoz, ami még maradt, az egykori autonóm énből, hogy rávegye a hitvány betolakodó kidobására. A head – cserébe – egyszerűen még inkább megbizonyosodik arról, hogy a segítő nem láthatja az „igazságot”.

Ilyen értelemben a „hit megértése” vagy a megértés mint a benyomás első érzete nyilvánvalóan életük más területeire is kiterjedt. Türelmetlenek voltak az oki vagy a külső magyarázatokkal szemben, magát az élményt akarták, és halálra untatta őket az élménybeszámoló. Azok a módok, amelyekkel ezeket az érzéseket megélték a head-kultúrában, figyelemre méltóak voltak: az élmény győzedelmeskedése a racionalis-technikai megértés felett valószínűleg az egész mozgalom legfontosabb és leginkább közös tana volt. Ez nem jelentette azt, hogy a nyelvet redundánssá tették, sőt ellenkezőleg, a hippi-kultúra kiemelten verbális, de a nyelv használatának célja nem a folyamatok „igazi”, objektív, közös megértése. A nyelv érzések elősegítésének, tudatállapotok megértésének eszköze volt. Ez a nyelv olykor kecses volt és komplikált, máskor sértő javaslatok, ellenjavaslatok, ellentétek, paradoxonok és meglepetések kifejezőeszköze volt. Sok mindent nem beszéltek meg, hanem feltételezéseikre hagyatkoztak. A szavak önmagukban a légkör anyagába vágott formák voltak, nem pedig annak objektív reprezentációi.

Ezek az érzések társultak az emberfeletti koncentrációval a jelenre és arra a képességre, hogy a mindennapi élményeket átalakítsák, különösen a pszichotikus bátorsággal, mely a headeket a misztikus tapasztalatok kiváló alanyává teszi. Ez jó eséllyel meg-

történt, különösen egy acid „trippen”, és ha már egyszer megtapasztalta, az egyént véglegesen a szimbolikus választóvonal „menő” oldalára helyezi. Ezen tapasztalat valós természete nagyon nehezen kiismerhető, és ez a feadekre is igaz, bár szerettek beszélni mindannyiuk leginkább eltörölhetetlen tapasztalatáról; nem lehet más terminussal megfogalmazni, mint önmagával. A misztikus tapasztalat a feadek kábítószeres világa központi értékeinek kvintesszenciális szimbóluma és elismerése volt. Az egyént véglegesen a mindennapi világ és annak autonómia-törekvéseinek hatókörén túlra helyezte. Ha része lennél ennek a kozmikus tudatosságnak, része Istennek, ténylegesen Isten lennél, akkor az okiság és a személyes autonómia fogalmai az élet parányi részecskéjének félreértéseivé válnának, melyeket teljes mértékben átlépnél és eltüntetnél. Az élet minden aspektusa részeddé válna, akkor hogyan is harcolhatnál önmagad ellen?

Volt egy érintkezési pont itt, a head kábítószeres képek és a keleti vallás és kultúra között. Ezeknek a vallásoknak az ismerete nagyon felületes volt, a tudálékos külső gyakran mély tudatlanságot takart. A Kelet leginkább helyzetük metaforájaként szolgált, semmint valódi megfelelője lett volna. Azt mondanám, hogy a kelettel kapcsolatos objektív tudás hiánya nem ásta alá a keleti metaforához vezető tapasztalatok eredetiségét. Íme a trippes misztikus tapasztalatok természetes csoportközegben való részletes elbeszélésének felvétele:

LES: Hiszem, hogy van egy „Godhead”, és hiszek az élet tiszta energiájában, melyről nagyon sokat megtudtam trippen, ez egy baromi vallásos dolog volt egyszer.

DEREK: Igen, de hiszed, hogy van „figurehead”?

LES: Aha, ahol most a fejem van, az nekem a Biblia, a Ji Csing, vagy akárhogy is hívod, a Változások Könyve.

NORMAN: Hiszel abban, hogy amit most csinálsz vagy amit tapasztalsz és a tudás, amit megszerzel, bármiféle hasznot hoz neked?

LES: Persze, hogy hoz.

DEREK: A tapasztalat maga az élet.

LES: Ez lesz a leghatalmasabb nyereség, nemcsak magamnak, hanem – remélem – embertársaimnak is. Hiszem, hogy ha végigmegyek a Változások könyvében, és meglátom a Hexagrammot, a változások megmutatkoznak előttem. Nem csak az életemet próbálom eszerint élni az adott pillanatban, de hiszem, hogy amit a Változások könyve szerint, saját humanitásképem szerint és saját „Godhead”, tiszta energiájú életerő fogalmainak szerint csinálók, más emberek számára is jobbá teszik az életet, azok számára, akik körülvesznek, akiket ismerek. Az én adóságom a társadalom felé, ha így jobban tetszik, hogy amivel a másik embernek tartozom, azzal magamnak tartozom.

LES: Igen, mert a keleti vallás-fogalomnak sok közös vonása van az LSD-vel vagy az LSD-s vallásfogalommal.

VAL: A Nyugat elfogadja a nézetet, hogy Isten egy transzcendentális lény, vagy más szavakkal, más, mint a világ, és akkor jutsz a paradicsomba, ha jó voltál ebben az életben. (nevetés)

Bármilyen, amit megtudsz, egy lehet Istennel, de a Kelet az hirdeti, hogy Isten immanens, és mi Istennek vagyunk Istenben, érted, Isten bennünk van, és ez az, amit az LSD ad neked.

Az LSD beavatkozása transzcendentális tapasztalataikba nem értékteleníti el azt, ahogyan néhányan érveltek. Először, ennek a dolgozatnak a központi kérdése, hogy a

drogok elsődleges fontossága nem farmakológiai tulajdonságaikban rejlik, hanem egy hatalmasabb szimbolikus rendszernek való megfelelésükben. Bár a drogok átforgatják ennek a világnak a bejáratát, maga a szimbolikus világ megtestesül és életre kel a mindennapi emberi folyamatokban. A transzcendentális tapasztalat sokkal inkább az ebben a világban való élet terméke volt, mint bizonyos vegyszerek agyra gyakorolt hatásáé. Másodszor, ha egy pillanatra feltételezzük is, hogy a tudat vegyi determinánsa erősebb tényező, mint a kulturális, ez sem értékteleníti el a misztikus epizód experimentális integritását. Nem számít, mi az oka, valóságként érzékelik. A tapasztalatot nem lehet okai alapján megítélni, csak természete és az életre gyakorolt hatása alapján.

EGY SZUBKULTURÁLIS FARMAKOLÓGIA

Bár a head kábítószeres képet hatalmas szimbolikus választóvonalként írtam le, a headok maguk a különböző drogtípusok között sokkal komplexebb különbséget tesznek. A **hasis** minden drogok közös nevezője, és a leginkább használt is egyben. Helyesen használva, a kellő szimbolikus jelentéstulajdonításokkal a head tapasztalatának alapvető része. De azt is elismerik, hogy számos más csoport meglehetősen különböző módon használta a drogot, igencsak eltérő jelentésekkel. Az **LSD**-t egészében sokkal erősebb és kulturálisan sokkal pozitívabb drognak tekintik. Lehetséges volt LSD-t bevenni trippélmény nélkül, és ez volt a nem-kulturális használat, de az általános érzés az volt, hogy a „normálisak” többnyire csak egyszer veszik be, és egy életre elriasztja őket. Számos hippit is elriasztott a drog, és széles körben elismerték, hogy fogyasztásának nagy a potenciális kockázata. Azok a hippik, akik idegesek lettek a drogtól, nem out-group figurák voltak; a szélesebb szimbolikus világ részei voltak, és így valamilyen szinten megértették, milyen rendszeresen trippezni. De az, hogy nem használtak LSD-t, lehetetlenné tette számukra, hogy „igazi” headekként nézzenek rájuk. Az „igazi” headok nem használnak válogatás nélkül LSD-t, tisztában vannak az „ügymaradás” kockázatával. Rendszeresen és óvatosan használták, igen alaposan felkészítve magukat az élményre vagy finoman megtalálva a hangulatot, melyben az LSD jól hat.

A **heroin** olyan messze van az LSD-től, mint az LSD a hasistól, de kulturálisan sokkal kevésbé megfelelő módon. A „H” veszélyeit sokkal kevésbé ismerték fel, de nem volt igazi szánakozás azok iránt, akik rajta maradtak a heroinon, vagy a kokainon; az attitűd állandó volt, rajta áll, ha belevágott, akkor biztos bejön neki, ez az ő trippje. Nem tudtam kemény drogfüggőkkel dolgozni, és a keménydrog-osztag szerint a kemény drogfüggők száma a '60-as években regisztrálthoz képest jelentősen visszaesett. A heroin volt az a drog, amelyről nem sokat beszéltek, ha használnád, csak alkalmyszerűen is, csak a legközelebbi társaid tudnának róla. Az egyik head, akit ismertem, elmesélte, hogy régebben alkalmyszerűen használt „H”-t, és hogy amíg szigorúan vigyázol az adagra és a gyakoriságra, és kitarasz a bőr alá szúrásnál, ahelyett, hogy vénásan nyomnád, elkerülheted a függőséget és az azzal járó szörnyűségeket. Bizonytalán igaz

volt, hogy bár a drog veszélyei ismertek voltak, nem volt jelen az a fajta félelem a drog-gal szemben, mint ami a „normális” társadalmat jellemzi. Egyszerűen úgy tekintették mint egy erős anyagot, és nem mint erős ellenséget, melyet normálisan inkább el kell kerülni, de különleges körülmények között szívesen használták. Azt hiszem, hogy a vizsgáltak körében sokkal óvatosabban bántak a heroinnal, mint a kontrollcsoportokban, de erre bizonyítékom nincsen.

A „H” kulturális jelentése feltételezett fizikai visszafordíthatatlanságának szimbolikus kiterjesztése volt. A heroinra ráállni nem egyszerűen azt jelenti, hogy átlépsz a „normálisat” a „menőtől” elválasztó korláton, az a normális világgal való kapcsolataid tagadhatatlan lezárása. Bizonyos tekintetben ez a „H”-ra való ráállás hasonló az LSD-re állásra, de a heroin esetében nemcsak a végsőkéig vitted az elszakadást, de a hidakat is felégetted magad mögött, és nincs visszatérés. Bizonyos értelemben ez tette a „H”-t a drog kultúra jelentésének legfőbb kifejezőjévé. A korláton túli jelentésekkel szembeni lojalitás kifejezése volt, melyet a normálisak sosem lesznek képesek megérteni, és ahonnan a tiszta társadalom sosem lesz képes visszahozni téged. Másrészt, a szimbolikus állapotok igazi és fizikai állapotok felett állását elismerve, a „H”-t részben gyanakvás övezte. Jelentése kötődött az üresség előtti utolsó lépéshez, meghalatsz tőle – mi-csoda megdönthetetlen, anti-normális-leginkább-menő lehetőség – és mégis választottad, és ez volt a legnagyobb ár. Ebben az értelemben a „H” kulturális jelentése állt legközelebb farmakológiai alapjához az összes kábítószer közül, melyeket a head-közegben használtak; csak ebben az értelemben egyeznek a kulturális és farmakológiai jelentések, vagyis, hogy a végső ár a halál, bár az idáig vezető út mindkét esetben nagyon különböző.

Az **anfétaminok** és **barbiturátok** szerepei nagyon eltértek az általános gondolkodásmódtól. A head közegben nem volt központi szerepük abban az értelemben, ahogy az „anyagnak” vagy az LSD-nek volt. Ezeket általában más kulturális csoportokhoz kapcsolták. A hippiközegben, úgy tűnik, inkább ad hoc alapon használták, hogy ébren maradjanak, vagy hogy ilyen-olyan feladatokat el tudjanak látni segítségükkel. Amikor beszédtek, a kellő szimbolikus módon, hatásuk kulturálisan a hasis erősségéhez volt legközelebb, de nekem úgy tűnt, hogy széles körben nem használják így ezeket a tablettákat. Egy szippantás sokkal inkább megfelelő volt a legtöbb esetben, hacsak nem volt valamilyen különleges oka annak, hogy hosszú ideig aktívnak kellett maradni. Természetesen jelen volt a hozzáférés kérdése, és amikor semmi más nem volt, akkor szedtek tablettákat. Egy erős szimbolikus struktúrákkal rendelkező kábítószeres kultúrában minden drogot értékesnek tartanak, és bármely droggal elérhetőek a megfelelő hatások. A kultúra központi tagjai az elképzelhető összes kábítószerrel kipróbálták már, és lehetséges, hogy az összetört barbiturátokat néha használták a „H” lövet pótlására, de ezzel a gyakorlattal személy szerint nem találkoztam.

A különböző kábítószeres headek nézete szerinti csoportosításának ezen leírása nem értelmezhető mint az „eszkaláció” bizonyítéka az általánosan elfogadott teória értelmében, vagyis hogy a könnyű drogok használata menthetetlenül elvezet a kemény

drogok használatához. Habár voltak kognitív különbségek a közegben használatos drogok között, a váltást egyikről a másikra a tudat állapotai határozták meg, melyeket a kulturális jelentések felől közelítve sokkal könnyebben megérthetünk. Valójában csak a heroin esetében volt meggyőző kapcsolat az anyaghoz kapcsolódó kulturális jelentés és annak „objektív” farmakológiai hatásai között. A kulturális váltás az egyik kábítószerrel a másikra viszonylag független azok farmakológiai természetétől; lehetséges a tudatállapot-váltás drogok nélkül is, és ugyanígy lehetséges kábítószerrel bármilyen efféle változás nélkül. A kábítószeres sokkal közelebbről ismeri a hasisról LSD-re és különösen az LSD-ről heroinra váltás természetét, mint a kívülállók. Amint egy egyén vagy társaság belépett a kábítószeres szimbolikus világába, a drogok egyszerű megvonása keveset változtat, a headok hamar találnak más utat a normálisak társadalmából való kilépésre, meglehet, a hagyományos társadalom sokkal nagyobb költségével. A heroin szintjén tapasztalt közelebbi egyezés azt jelenti, hogy ezen a ponton lehet valamennyi igazság az eskaláció-elméletben.

Fordította: Bogdán Lilla

„NO FUTURE” – A NAGY-BRITANNIAI MUNKÁS SZUBKULTÚRÁK ÉS STÍLUSOK RÖVID TÖRTÉNETE

(*Michael Brake*)

FORRÁS: MICHAEL BRAKE (1985) NO FUTURE – A BRIEF HISTORY
OF BRITISH WORKING CLASS SUBCULTURE AND THEIR STYLES.
IN MICHAEL BRAKE (1985) COMPARATIVE YOUTH CULTURES.
LONDON, ROUTLEDGE AND KEGAN PAUL, 72-80.

Fontos figyelmet szentelni annak, hogy – egy sajátos mini kultúrtörténetet teremtve – a második világháború után hogyan fejlődtek a szubkultúrák Nagy-Britanniában. A legtöbb fiatal nem vett részt ezeknek a szubkultúráknak az életében, hiszen ők úgy érezték, hogy már sokat fektettek a fennálló rendszerbe és közönyösen vagy aspirációkkal telve viszonyultak hozzá. Egyébként is nehéz kérdés az, hogy ki tekinthető egy szubkultúra tagjának, hiszen mindig vannak olyanok, akik igazi tagjai a csoportnak és annak életében teljesen részt vesznek, illetve olyanok, akik csak néha csapódnak a csoporthoz, a felháborodást kiváltó stílusok viszont kevesebb marginális tagot számlálnak. Egy stílus követésének tehát különböző fokai vannak, a legfeltűnőbbtől addig, hogy valaki csak apró jelekkel mutatja a stílus követését. Korábbi stílusokból brikolázsszerűen is lehet új stílusokat alkotni. Egy stílus halálos ítélete azonban az, ha egyre fiatalabb csoportok kezdik el követni, az óvodások számára azonban a stílus már semmi jelentéssel nem bír. A szerző is látott már óvodás korúakat, akik úgy néztek ki, mint Fonzy, akiknek semmi nosztalgikus viszonyuk nem volt a mítikus ötvenes évekhez. Ebben a korban persze a konkrét hősök és nem a stílus követése a fontos.

A TEDDY BOYOK

A teddy boyok (más néven „teds”) voltak az első munkásosztálybeli piperkőcök Nagy-Britanniában a második világháború után, az ötvenes évek végének szürke és sivár éveiben. Ők voltak az első lázadó, közellenségnek kikiáltott csoport¹. Elsősorban szakképzetlen fiatalok voltak (*Fyvel*, 1963), akik kimaradtak a háború utáni jóléti Nagy-Britannia mobilitási lehetőségeiből, hiszen hiányzott az ehhez szükséges iskolá-

---

¹ Az angol kifejezés a *folk devils*, ami egyértelműbben mutatja a hősökkel (*folk heroes*) való szembeállítást. Stanley Cohen 1972-ben egy egész könyvet szentelt annak, hogy feltárja, egy ifjúsági szubkultúra hogyan hoz létre morális pánikot a társadalomban, és hogyan alakul ki az, hogy a társadalom szemében egyes szubkultúrák tagjai a társadalom által rossznak, veszélyesnek és károsnak definiált jelenségek megtestesítőjévé, és ilyen értelemben mintegy „közellenséggé” válnak. (S. Cohen. 1972. *Folk Devils and Moral Panics*. London: MacGibbon & Kee)

zottságuk, nem tudtak munkát vállalni fehérgallérosként, és a szakképzettséget igénylő iparágakba sem tudtak bekapcsolódni. A bőség és jólét mítoszát erősítették meg a sértett és előkelősködő középosztály szemében, hiszen stílusukban ötvözték az Edward korabeli gazdag felső osztályok ruházatát² a Mississippi-vidéki szerencsejátékos stílusával: jellegzetes öltözködés a bársonygalléros zakó, a szűk, egyenes szárú nadrág, a krepp-talpú cipő és az amerikai nyakkendő volt. Hall és Jefferson (1978: 48) így látta őket:

A teddy boyok kisajátították a felső osztály ruházatkodási stílusát, így „áthidalták” a főleg kétféle, szakképzetlen, majdnem lecsúszott réteg valódi karrierje és életesélyei között és a szombat este „ki vagyunk öltözve és nincs hova menni” érzése között tátongó szakadékot.

A kultuszfigurák a Marlon Brando szerepeiben megjelenő fenyegető motoros fiatalok, James Dean, az érzékeny gátlásos srác, a férfiasság elsődleges modellje azonban a memphisi Elvis Presley volt. Ő volt a munkásosztálybeli déli fiú, aki a város rossz részén született, akinek a feketékre jellemző szexi mozgása és hangja nemcsak az Egyesült Államoknak szólt, hanem a világ minden munkásosztálybeli fiataljának. A teddy boy macho image-e ellensúlyozta piperkőcségét és megővta férfiasságát – jól mutatja mindezt egy „családi orvos” cikke (Evening News, 12.5.54):

A teddy boyok ... elméje zavart, abban az értelemben, hogy mindannyian valamilyen pszichózisban szenvednek. A nádpálca és a kötél mellett – büntetéseik nagyságától függően – leginkább arra van szükségük, hogy rehabilitációs kezelést kapjanak egy pszichopatakat kezelő intézetben ... mert nincs meg bennük az a mentális kitarítás, hogy individuumokként viselkedjenek, bandákba kellett tömörülniük. Nemcsak arról van szó, hogy ezek a zabolátlan fiatalok bizonyos mértékben kisebbségi komplexussal párosuló paranoiában szenvednek, hanem valóban alsóbbrendűek a be-tegségük nélkül is. ... Nem a tudatlanság hajtja őket a bűnözésbe, hanem a gonosztevés vágya.

A teddy boyokat tették felelőssé mindenért, a szolgálaton kívüli katonáknak pedig megtiltották, hogy a teddy boyok öltözetét hordják. Melly (1972:38) emlékeztet bennünket a korszak atmoszférájára:

A zendüléseket a mozikban és a verekedéseket, a bandákat és az esetleges vandalizmust a klausztrofóbiás helyzet okozta. E jelenségek okai között szerepel az a társadalom, amely még mindig azt tartotta, hogy a középosztályok joga az, hogy megszabják egy olyan osztály erkölcsi szabályait, amelynek az életmódja teljesen más volt, mint az ő mindennapi tapasztalataik; egy idősebb generáció, amelyik ürügyként használta a háborút arra, hogy minden területen ő fektesse le a törvényeket; egy oktatási rendszer, amely kitagadott minden kreatív potenciált és zsákutcás szakmákba és kötelező katonai szolgálatba torkollott; egy szürke, színtelen, lepusztult világ, amelyben a jófiúki asztaliteniszt játszottak.

Amerikából betört a rock and roll, Melly szerint „akkoriban ez ösztönzött a gondolkodás nélküli dugásra és magáért való vandalizmusra: a kefézés és a rombolás zené-

² Nevük is innen ered: a Ted az Edward beceneve.

je volt” (Melly, 1972: 36). A rock and roll eredményeképpen zendülések törtek ki a moziban és a tánctermekekben. A popzenét valóban nemzetközivé tette 1953-ban Bill Haley, majd Presley, Little Richard, Muddy Waters és Chuck Berry. 1957-re a lemezeladási számok olyan csúcst értek el, mint majd később csak 1963-ban, a Beatles idején.

A MODOK

A munkásosztálybeli fiatalok között két domináns attitűdöt figyelhetünk meg: a gyakran konzervatív munkásosztálybeli értékek kemény, férfias hangsúlyozását, illetve a szofisztikáltság hűvös távolságtartását. A teddy boyokhoz hasonlóan a modok is East Londonban bukkantak fel először, ők azonban arra tettek kísérletet, hogy rendezett, divatos image-ükkel eltávolítsák magukat osztályhelyzetüktől. Eredeti nevük „modernist”, azaz modern (ez egy bebob kifejezés), ők az amerikai fekete bőrű fiatalok elegáns piperkőcségének voltak a megfelelői. Kemények voltak, de az alacsonyabb presztízsű fehérgalléros, felfelé mobil csoportokat jelenítették meg, öltözködésük ellenségeik, az osztályhovatartozást hangsúlyozó macho rockerek szöges ellentéte volt. Mindkét csoport az 1960-as évek elején jelent meg. Nutall megfogalmazása szerint (1969: 333) a két csoport image-e között az volt a különbség, hogy „a »mod« azt jelentette, hogy puhány, többet mutat, mint ami, aki felülmúlni igyekszik a középosztálybelieket; arra törekszik, hogy versenyképes, sznob és hiteltelen legyen, a »rocker« jelentése pedig az volt, hogy menthetetlenül naiv, faragatlan, ápolatlan.”

A modok azért voltak gyanúsak, mert túl elegánsak voltak, a táncuk túl kifinomult, drogfogyasztásuk (tabletták) túlságosan visszafogott. Ők voltak a fogyasztás úttörői, ők inspirálták a Mary Quantot és a Carnaby Streetet¹. Zenei irányzatuk a ska, a nyugat-indiai² popzene volt, de populáris mellékterméke volt a mod zenének a The Who, Rod (akkoriban Mod) Stewart, és a The Faces. A modoknak különféle rétege létezik, egyfelől a művészeti iskolások, és egyetemista vagy főiskolás modok, akik később újra feltűntek a glamrock és a new wave táján, ők sminkelték magukat és pénztárcát hordtak; a legnagyobb számú mod-csoport zakót hordott, csinos, szűk nadrággal és hegyesorrú cipővel, társaik rövid hajú, elegáns lányok voltak; a harmadik csoport pedig a scooter boys, akik a munkásosztály sportautóján, az olasz motorbiciklin (ez a „scooter”) közlekedtek, különféle kiegészítőkbe, anorákba és bő farmerba öltöztek. És végül a modok egy csoportja, a kemény mag öltözéke agresszív munkásöltözet (farmer és az ipari munkások bakancsa) – belőlük lettek a skinheadek. Témájuk a gyorsaság volt, a gyorsaság mint drog, a gyorsaság mint életstílus, és témájuk volt még Jamaika is, a ska, a

¹ A „Carnaby Street kis utca a londoni Sohóban, amely a ’60-as években az akkoriban ideológiai tartalmaktól (lázadás) sem mentes ifjúsági divat központja lett.” (Bart István: *Angol-magyar kulturális szótár*, 43.)

² Ebben a kontextusban nyugat-indiai nem India nyugati részét jelenti, hanem a Közép-Amerika keleti partjain található szigetvilágot, elsősorban Jamaikát.

sötét árnyékok, és a nyugat-indiai „rude boys”⁵ szegényes fejedői. Klubjaik egy csillogó álomvilágra emlékeztettek (ezekből lettek később a diszkók), ahol az elegancia túl lépett a család, az iskola és a munkahely által előírt unalmas jólöltözöttségen. Érdekes, hogy ebben a szubkultúrában a lányok saját jogukon is részt vettek, párokban vagy csoportokban lehetett őket látni.

A ROCKEREK

Kulturális ellenségeikkel szöges ellentétben a rockerek két csoportba oszthatóak, a motorosokra és a greaserekre. Öltözkük a fekete bőrdzseki, szegecsek, bakancs és farmer, agresszívak voltak, elkötelezett munkásosztálybeliek, machók – „vadak” – otthonellenesek és rendszerellenesek. Barker és Little (1964) kutatásai azt mutatták, hogy a rockerek rosszul fizetett képzetlen kétkezi munkások voltak, míg a modok félig képzett, fehérgalléros munkakörökben dolgoztak. A rockerek vagy szabadelvű „easy ridersek” voltak, vagy pedig greaserek, akiket kevésbé vonzott a motorozás kultusza. A két csoport különböző időpontokban jelent meg, Willis (1978) pedig összefüggést talált aközött, hogy a rockerek hangsúlyozták férfiasságukat, elutasították a középosztálybeli élet késleltetett felmagasztalódását, a tánc, Elvis, Gene Vincent és Eddie Cochran zenéje (amely értelmezése szerint nosztalgikus érzelmekkel telve engedte szabadjára az erőszakot és a szexualitást) és a motor (amely maga is a szabadságot, a hozzáértést és megfélemlítést szimbolizálta) között. Bizonyos értelemben motorizált, törvényen kívüli cowboyok voltak (mint a Pokol Angyalai), magányosak és kívülállóak, akiket a motorhoz kapcsolódó bajtársiság kötött össze. Szexizmusuk abban mutatkozott meg, hogy lenézték a „puhány” modokat, a nőket és a felelősség és a tiszteletre méltóság hagyományos kötelékeit.

A SKINHEADEK – ERŐSZAK A LELÁTÓKON

Agresszív munkásosztálybeli puritánok nagy, ormótlan bakancsokban, farmernadrágban, aminek a szárát felhajtották, hogy a bakancs kilátszódjon, egészen rövidre vágott hajjal, nadrágtartóval, akik erőszakosságuk és rasszizmusuk miatt kiérdemelték a „bovver boy” elnevezést, köztözködő magatartásuk miatt pedig a „boot boy” (azaz bakancsos fiú) elnevezést. Stílusukat tekintve gyökereiket a kemény modoknál találjuk meg, akik helyi bandákba tömörültek, amelyeket a terület helyi vezetőjéről neveztek el. Lelkes futballrajongók voltak, a lelátókon összecsaptak az ellenfél szurkolóival. A hagyományos konzervatív értékeket fogadták el, amely hangsúlyozta a kemény munkát, a patriotizmust, a saját terület védelmét, ezért megtámadták a hippiket, a homo-

⁵ Nyugat-indiai „kemény fiúk.”

szexuálisokat és a kisebbségekhez tartozókat. Elnevezésük a rasszizmus metaforájává vált, amelyet ők nyíltan ki is nyilvánítottak, de a rasszizmus Nagy-Britannia bevándorlási politikájában is fellelhető volt (ld. *Brake* 1974). Ők voltak a „bakancsos puritánok”, akik elleneztek a hippik liberalizmusát, szubjektivitását és munka iránt érzett megvetését, megpróbálták „varázslatos módon feléleszteni a hagyományos munkásosztálybeli közösséget” (*Clarke* 1976a). Nagy feltűnést keltettek, így a '60-as évek végére ők lettek az első számú közellenség. Zenéjük nyugat-indiai volt – ska és bluebeat, majd reggae – addig, amíg a reggae nem kötődött túlságosan a fekete bőrűek mozgalmaihoz. A rastafari⁶-mozgalom kizárta a skinheadeket a reggae zenéből, a színesbőrűek öntudata pedig a nyugat-indiai kluboktól tartotta távol őket. Az 1970-es és '80-as években tűnnek fel újra. Agresszív rasszizmusok miatt a National Front (Nemzeti Front) és a British Movement (Brit Mozgalom) próbálta őket megnyerni neonáci programjaihoz. Apolitikus attitűdjeik miatt azonban valódi veszélyt nem jelentettek. Az 1980-as évekre az „oi” zene követői lettek, együttesük volt pl. a „4 skins”, és más csoportokkal együtt ők is részt vettek az 1981-es zavargásokban.

GLAMROCK ÉS CSILLOGÁS

A régi tánctermeteket felváltották a vidéki városokban felépülő új szabadidőközpontok és diszkók, emellett egyre üzletiesebbé vált a labdarúgás, jelezve azt, hogy a szabadidő eltöltésének alakításában egyre nagyobb szerep jut a középosztálynak (*Taylor és Wall*, 1976), ezen folyamatok során alakult ki a glamrock. A glamrock egyesítette hippik sartorial eleganciáját a skinheadek keménységével. Ehhez a zenei irányzathoz tartozott Lou Reed, David Bowie (Ziggi Stardust időszakában), Marc Bolan első korszaka, és Gary Glitter, aki a fiatalabbakhoz szólt. Extravagáns ruháik a modokat idézték: magas sarkú cipőket és sminket viseltek (amit gyakran tetoválásokkal ellensúlyoztak), keményen dolgozó fickók tették férfissá a '30-as évek Berlinjének és a New York-i homoszexuálisok stílusából ötvözőtt dekadens stílusukat. Ez volt a camp rock macho változata. „Bowie meta-üzenete a menekülés volt – menekülés az osztályhovatartozástól, a szextől, a személyiségtől, a nyilvánvaló elkötelezettségtől – a múltba, ami csak képzeletben létezett ... vagy pedig a tudományos-fantasztikus jövőbe.” (*Hedbide* 1979: 61)

---

⁶ Jamaikai eredetű vallás, „amely Hailé Szelasszié tiszteletét és azt hirdeti, hogy a nyugat-indiai feketék vissza fognak térni Afrikába; fajilag öntudatos nyugat-indiai fiatalok vallják brit *slum*okban, akik hosszúra növesztett hajukat gyapjas csimbókokban (*dreadlocks*) hordják *porik pie hat* alá rejtve; a marihuana fogyasztása állítólag része a rítusnak; nevüket egy legendás abesszin hercegről (*Ras*) veszik, bizonyos *Tafarir*ról. (Bart István: *Angol-magyar kulturális szótár*, 205.)

A PUNKOK – A FEHÉREK LÁZADÁSA

A glamrock gyorsan átadta helyét a punknak, amely 1976-ban lett népszerű Nagy-Britanniában, miután néhány hónappal korábban a zenei lapok kissé sikertelen reklámhadjáratot folytattak az irányzat mellett. Definíciója szerint (*Melody Maker*, 1977. 5. 28.) a punk a zeneileg kevésbé felkészült, ám annál lázadóbb együttesek zenéje volt, a New Wave-et tartották a kifinomultabb formájának, azonban a New Wave valójában ugyanazokat az együtteseket jelentette karrierjük egy későbbi szakaszában. A punk együttesek amatőrök voltak, a brit rockra jellemző lendület és nyersesség jellemző rájuk, az Egyesült Államokban az egyetlen hasonló jelenség a kaliforniai „garázs-együttesek” voltak, hiszen az amerikai zenészek többsége – a britekkel ellentétben – technikailag képzettebb volt, és általában zenei tanulmányokat is folytattak. A zenei stílus visszavezethető John Cage, a New York Dolls és Lou Reed zenéjéig, az utóbbinak tulajdonítható maga a stílus is. Bizar és botrányos megjelenésük és képi világuk Andy Warhol előadásmódjából és konceptuális művészeti formáiból táplálkozott. A szigetelőszalagból, a régi iskolai egyenruhából, a műanyag szemeteszacskókból, a biztosítótűkből, a bondage-ből⁷ és a szexuális fetisizmusból egy saját magát is kigúnyoló sokkoló image keletkezett. A hajukat egészen rövidre nyírták, felháborító színűre festették, majd később elképesztő formákba zselézték, kakastaréjhoz hasonlító frizurát alkotva, amely minden egyes egyéniség esetén más és más volt. Az együttesek tagjai színpadi szerepeket vettek fel (ehhez hasonló volt Bowie és Iggy Pop viszonya), ami menekülést jelentett az egyén már meglévő személyiségétől, státuszától és szerepétől. A punk első szakaszában a mozgalomhoz tartozás fontos mérőjének számított az, hogy valaki mennyire tudta kialakítani saját öltözetét, és így saját szerepét. Ez a törekvés ellenállt az üzlet befolyásának, és kettéosztotta a punkokat igazi és „szabadidő” punkokra. A punkok anti-romanticizmusa kifejezésre jutott a zenészek neveiben – Poly Styrene (Sztírol Poly), Johnny Rotten (Rothadt Johnny), Sid Vicious (Gonosz Sid) – és a dalok szövegeiben: „Belsen was a gas” („Belsenben gáz volt”), vagy „If you don't want to fuck me – fuck off” („Ha nem akarsz megdugni, kopj le”).

Marsh (1977) véleménye szerint a punkmozgalom a munkanélküliek rockja volt, a mozgalomhoz csatlakozók munkanélküli fiatalok voltak, akik lenézték a szupersztárokat, a bonyolult elektronikus zenét, a virtuóz zenei technikákat és a koncertjegyek magas árait, ezek a jellegzetességek ugyanis kihangsúlyozták az üzleti életbe bekapcsolódott zenészek és a munkanélküli rajongóik között tátongó szakadékot. A punk emellett felfogható a hippi-mozgalom romanticizmusa, struktúrátlansága és középosztálybelisége elleni reakcióként is. Firth (1983) véleménye szerint a háború után a punkok voltak az első munkásosztálybeli bohémek. A punkok között azonban – a modokhoz hasonlóan – többféle csoport található. Különbséget kell tenni a művésze-

---

⁷ Olyan szexuális forma, ahol az egyik partnert megkötözi a másik

ti iskolák hatása alatt álló középosztálybeli punkok és a munkásosztálybeli kemény punkok között. Az egyik véglet, a művész-diákok, akik frizurája a mohikánok hajvágására hasonlított, punkként a nem-bohém karrierrel szembeni ellenérzésüket fejezték ki azzal, hogy a kulturális lázadók és az új outré fogyasztás mellé álltak, a munkásosztálybeli punkok pedig azt hangsúlyozták, hogy nem hajlandók alkalmazkodni, rosszul fizetett, zsákutcás munkákat elvállalni. Mozgalmukkal sikerült is elérniük, hogy nem is alkalmazták volna őket. Először a rutinmunkát vetették meg, de a gazdasági válság mélyülésével egyre kevésbé találtak maguknak más állást. Különbözőképpen ugyan, de mind a két csoport célja a „polgárpukkasztás” volt: a középosztálybeliek részéről azzal, hogy egy fantázia-világot teremtettek maguknak, ahonnan kizárták a kívülállókat, a munkásosztálybeliek pedig azzal, hogy ünnepelték munkanélküliségüket és alkalmazhatatlanságukat. A punkok később fokozatosan kapcsolódtak a Rock a Rasszizmus Ellen mozgalomhoz és az Antináci Ligához. Így a skinheadek ellenségei lettek, követve az oktatási rendszer hagyományos törésvonalait.

A punk ünnepelte a káoszt, kötődött a szürreálizmushoz és a relativizmushoz, megjelenítette a szexualitás perverz elemeit (pl. a bondage-et vagy a fetisizmust), mindezeket egyszerre figurázta ki és hangsúlyozta. Tácfarmájuk a robot, a pogó és a pose volt, megdermedt automatizmussá vegyítve, ami később a breakben tér vissza. Magazinjaik szándékosan nélkülöztek mindenféle professzionalizmust, a drága képes újságokat elutasítva, slendrián és hanyag formában jelentek meg. Hebidge (1979: 114) szerint összefüggés található:

...a szemeteskosárból előhúzott, szétszaggatott ruhák és a kakastaréj frizura, a pogó és az amfetaminok, a köpködés, a hányás, a magazinok külseje, a lázadó pózok és a „lélektelen” őrző-gő zene között. A punkok olyan ruhákat hordtak, amelyek a káromkodás megfelelői voltak, és úgy káromkodtak, ahogyan öltözködtek – előre kiszámították a reakciókat, dalszövegeikbe és a nyíl-vánosság előtti beszédekbe, interjúikba és szerelmes dalaikba beleszőtték a káromkodást. Öltözködésük kaotikus volt. Zajt keltettek a hetvenes évek végének mindennapjaiban tapasztalható csendesen levezényelt Válságban...

A punk-rock New Yorkban született, gyökerei az underground filmezéshez, az utca kultuszához, az irodalmi avantgarde-hoz nyúlnak vissza, többek között Petti Smith és Richard Hell neve fémjelzi ezt a korszakot. Nagy-Britanniában 1977-ben indult el, amikor Malcolm McLaren (a New York Dolls egykori menedzsere) létrehozta a Sex Pistolst. Amikor a zenekar tagjai egy élő televíziós adásban káromkodtak, rögtön hírhedtek lettek, dalaikat betiltották, a „God Save the Queen”⁸ című slágerük pedig – érdekes módon – úgy került fel a slágerlisták élére, hogy a brit rádióadók soha nem játszották. Tagadták, hogy zenéjüknek bármilyen politikai tartalma lenne, de nihilista álláspontot képviseltek (ami népszerű volt a punkok körében, mielőtt a rasszizmus eleni mozgalomba bekapcsolódtak), antiszociálisnak írták le magukat, akiket a káosz

---

⁸ Az angol himnusz címe.

érdekel. A punkoknak sikerült mindenkit kiborítani, a baloldali értelmiség a túlságosan halovány politikai állásfoglalásukkal volt elégedetlen, és a jobboldaliak is támadták őket, mert számukra csalódást okozott az, hogy a punkok csak viccből hordták a horogkeresztet, anélkül, hogy támogatták volna a nácizmust. A horogkereszt számukra csak a brikolázs egy újabb darabja volt, arra szolgált, hogy felbőszítse a környezetüket, a megvetés jelképe volt, amit díszítőelemként hordtak, megfosztva eredeti jelentésétől. A motorosok és a szörfösök is hordták a horogkeresztet (Irwin 1973), a punkok kiemelték a náci környezetből és sokkoló ékszert csináltak belőle.

Bizonyos értelemben rejtély, hogy a punk politikai arculata miért nem alakult ki. A professzionális művészek és követőik kulturális lázadása nem politikai cselekvés, és a művészek mindig lázadók – inkább anarchikusak, mint elkötelezettek, akiket a politikusok fegyelmeznek meg. Szabadelvűek, nem leninisták, gyakran szélsőségesek, ritkán jobboldaliak. A punk valóban akkor jelent meg, amikor folyamatosan nőtt a fiatal munkanélküliek száma, és valóban felszólalt a kapitalizmus intenzív zeneipara ellen, visszahozva a társadalmi és politikai kritikát a zenébe. Csatlakozásuk a Rock a Raszizmus Ellen mozgalomhoz több ezer embert vonzott az ingyenes koncertekre (általában a zene miatt, de a politikának is tudni kell szórakoztatni). Dalokat írtak arról, hogy milyen munkanélkülinek lenni, a londoni Nyugat-Indiai Karnevról, a rasszizmusról, a királyságról és az általános anarchiáról. A lázadás visszatért a zenébe nem csak a punkban, hanem a fehér reggae zenébe is, pl. a UB40 együttesrel. Az általuk írt szövegeknek van valami köze ahhoz, amit a fiatalok tapasztalnak mindennapjaikban, de a rockzenében nem nehéz cinikusan tekinteni a dalszövegekre – a skinheadek is szerették pl. Tom Robinson „Glad to be Gay” („Jó, hogy homokos vagyok”) című számát. Egy szubkultúrában megjelenő eltérő vélemény természetesen nem keverendő össze a politikai változással, de pl. Frith (1981) is felhívja a figyelmet arra, hogy a Pink Floyd „We don't need no education” („Nekünk nincs szükségünk oktatásra”) című száma hatásos iskolaellenes szlogenné vált a gyerekek számára. Egy zenével körített egyszerű szlogen kifejezheti a közös haragot vagy kétségbeesést. Punkban van elkötelezett és el nem kötelezett zene is, és gyakran egy számon belül találunk progresszív és reakciós elemeket. Laing (1978) helyesen mutatott rá arra, hogy – a hippy mozgalomhoz hasonlóan – a punk igen fontos oldala volt az, amit Walter Benjamin „sokkhatás”-nak hívott. A punk a popkultúra paródiáját, gúnyos tükröképét adta, támadást jelentett a tömegtermelésben gyártott cikkek és stílusok kritikátlan fogyasztása ellen. Egy gazdasági válság idején egészséges cinizmussal viszonyult a szociális demokráciához és annak juttatásaihoz.

A brit osztályszerkezet éles határvonalai és hosszú időkre visszanyúló történelme miatt a szubkultúrák is jobban kötődnek az osztályszerkezethez. Az Egyesült Államokban ifjúsági kultúra alatt az ifjúsági bűnözést vagy a hippy-kultúrát értették. Matza nyomdokain haladva a bűnözés, a radikalizmus és a bohém élet fogalmaival jobban megközelíthetőek, bár a részletes elemzés feltárja az osztálykülönbségeket, különösen a fekete bőrű és a latin-amerikai bevándorló fiatalok kultúrájában. A képet azonban

bonyolítják az óriási földrajzi távolságok, a bevándorlók történelme és az etnikai kisebbségek. Az erőszakot és a bűnözést a társadalmi osztálytól és a szomszédsági viszonyoktól elkülönítve vizsgálták. Rengeteg ifjúsági kulturális forma létezik: szörfösök, greaserek, fratek, hittersek, a latin-amerikai low ridersek (akiknek speciális autók vannak, ahol az ülések egészen alacsonyan vannak, ezekkel az autókkal hajtanak lassan keresztül a városokon), punkok és dupersek. Az egyetemi városokhoz kötődő kultúrákat az egyetemi és főiskolai klubokban és intézményekben találhatjuk meg az 1960-as évekig. Ez részben áttért a középiskolákba is. Az egyetemisták és a főiskolások csak akkor néztek ki az intézmény falai mögül, amikor az 1960-as években a polgári jogok, a sorozás, vagy az egyetemek részvétele az állami kutatásokban olyan témává váltak, amelyekben a diákoknak is állást kellett foglalniuk. Ennek a kultúrának is széles a skálája, a falusi redneck⁹ csoportokban találhatók az „aggie-k” (a mezőgazdasági főiskolát végzettek), további csoport pl. az öntudatos, félig-meddig az kommercializált stílusokat követő „valley girlök”¹⁰, akik maguk is különböző csoportokba tartoznak, vannak közöttük punkok, a mainstream ifjúsági kultúrát követők stb. Tovább kell tehát lépünk a bűnözés-orientált szubkultúráktól az etnikai alapon szerveződő, az egyetemi, illetve a bohém szubkultúrákig.

Fordította: Dudik A. Éva

IRODALOM

1. BARKER AND LITTLE (1964) *The Margaret Offenders – A Survey*, New Society vol. 4. No. 96, July
2. BRAKE, MICHAEL (1974) „*The skinheads – an English working class subculture*”, Youth and Society, vol. 6, No. 2, December
3. FRITH (1981) *Downtown. Young people in a city center*, Leicester, National Youth Bureau
4. FYVEL, T. R. (1963) „*The Insecure Offenders. Rebellious Youth in the Welfare State.*” Harmondsworth: Penguin
5. HALL, STUART AND TONY JEFFERSON EDS. (1977) *Resistance Through Rituals*. London: Hutchinson
6. HEBDIGE, DICK (1979) *Subculture: The Meaning of Style*. London: Routledge
7. IRWIN (1973) „*Surfing – the natural history of an urban scene*” Urban Life and Culture 2, 131-60.
8. IRWIN (1978) „*Interpreting punk rock*”, Marxism Today, 123-8.
9. MELL, G. (1972) „*Revolt into Style.*” Harmondsworth: Penguin
10. NUTALL, J. (1969) „*Bomb Culture*” London: Paladin

---

⁹ Az amerikai szlengben a „bunkó paraszt” szinonímája.

¹⁰ A „valley” Észak-Los Angeles San Fernando völgybe nyúló középosztály lakta külvárosa, a „valley girlök” az ott élő, jómódú fehér lányok.

5. RÉSZ

ÉLETUTAK

ÚJ IRÁNYOK AZ IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZOK ÁTMENETEINEK KUTATÁSÁBAN

(Johanna Wyn – Peter Dwyer)

FORRÁS: JOHANNA WYN – PETER DWYER (1999) NEW
DIRECTIONS IN RESEARCH ON YOUTH TRANSITION.
JOURNAL OF YOUTH STUDIES, VOL. 2, NO. 1., 5-21.

BEVEZETÉS

Több európai és észak-amerikai könyv (Côté & Allahar 1994; Evans & Heinz 1994; Cohen 1997; Furlong & Cartmel 1997), valamint tanulmány (Chisholm 1997; du Bois-Reymond 1998; Looker & Dwyer 1998; Rudd & Evans 1998) tanúskodik arról, hogy új modellekre és definíciókra van szükség, amelyek segítségével értelmezni lehet a nyugati társadalmak jelenlegi fiatal generációjának életszakaszok közötti átmeneteit. Az említett tanulmányokban bemutatott kutatási eredmények azt jelzik, hogy a fiatal generáció nagy része a kockázatok és a bizonytalan eredmények dacára egyre nagyobb cselekvési teret vállal föl, és pragmatikus döntéseket hoznak, amelyek segítségével fenn tudják tartani aspirációikat az életükre nehezedő strukturális hatások ellenére is.

Számunkra az a legérdekesebb ezekben a tanulmányokban, hogy megerősíti az 1970 után született ausztrál fiatalok körében végzett kutatásaink eredményeit (Dwyer 1996; Wyn & White 1997; Dwyer & Wyn 1998). A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a mai generáció élettapasztalatai és jövőre vonatkozó kilátásai összetettebbek és kevésbé kiszámíthatók, mint elődeiké, és következésképp a felnőtté válásra és karrierutakra használt lineáris modellek egyre kevésbé alkalmazhatók a 20. század végének megváltozott gazdasági és társadalmi körülményei között.

A különböző országok, sőt kontinensek kutatási eredményei egybehangzó eredményei felvetik annak szükségét, hogy újra górcső alá vegyük az életszakaszok közötti átmenetek megszokott értelmezéseit és értelmezési kereteit, amelyeket eddig az ifjúságkutatásban széles körben elfogadtak. Ugyanakkor létezik néhány közkeletű megoldatlan probléma is (amelyekkel esetenként az adatok között megbújó magyarázhatatlan rejtélyekként találkozunk, máskor pedig a mintavételi eljárás sajátosságai miatt eleve nem kerülnek a kutatás körébe), amelyek további vizsgálatokat tesznek szükségessé. Jelen tanulmány foglalkozni kíván mind a kutatási adatok egybecsengéseivel, mind pedig a megoldatlan problémákkal. Az elemzést a trendekben bekövetkezett változásokban tapasztalható hasonlóságok feltárással kezdjük, amelyek befolyásolják az ifjúkorból a felnőttkorba való átmenetet, majd megvitatjuk a definíciók és elemzések problémáit, amelyek rendre felmerülnek, amikor az életszakaszok közötti átmenet új irányait komolyan fontolóra vesszük.

AZ EGYBECSENGÉS ELEMEI

A legutóbbi longitudinális vizsgálatunkat (*Dwyer & Wyn* 1998) a középiskolát 1991-ben befejező fiatalok 30.000-es csoportján végeztük, akiket a következő évben, majd 1995-ben ismét megkérdeztünk. Azóta évente egy kétezer fős reprezentatív mintán alapuló vizsgálatot készítettünk, valamint szintén évente interjút készítettünk száz fiatalal. A vizsgálat eredeti céljául azt tűztük ki, hogy körüljárjuk a fiatalok életútjával kapcsolatos kérdéseket, amelyek mind a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetben (OECD), mind pedig az országos dokumentumokban központi szerepet kaptak (*OECD/CERI* 1983; *OECD* 1984; *Green* 1991; *Henry* 1996). A kutatás ezen belül különösen nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy maguk a fiatalok hogyan értelmezik saját életútjukat, hogy vajon a hivatalos politika céljai igazodnak-e saját aspirációikhoz és eredményeikhez, valamint hogy vajon az oktatási programok elegendő teret engednek-e az egyes személyek érdeklődésében és szakképzési orientációiban bekövetkezett változásoknak. 1996-ra világossá vált, hogy egyre nagyobb szakadék húzódik a vizsgálatban részt vevők változó prioritásai és választásai között, valamint az életút-kutatás politikailag megalapozott feltételezéseai között. Továbbá az is nyilvánvalóvá vált, hogy más országokban hasonlókat tapasztaltak a kutatások során. Eredményeinket összevetettük az összehasonlítható kanadai longitudinális adatokkal, és egyértelmű hasonlóságot találtunk (*Looker & Dwyer* 1998). Úgy tűnt, hogy hasonlóság fedezhető fel néhány holland és brit kutatási eredménnyel is. A holland kutatás (*du Bois-Reymond* 1998) szintén longitudinális vizsgálat volt, amely 1988-ban kezdődött Strauss (1987) elméleti módszertana segítségével, és 120 fiatal felnőtté válásával foglalkozott. A vizsgálatot bemutató du Bois-Reymond-tanulmány elsősorban azokkal a fiatalokkal foglalkozott, akik mára már a „poszt-adoleszcencia” korába léptek, és akik korosztályuk kulturális elitjéhez tartoznak. A szerző négy esettanulmányt mutatott be annak illusztrálására, hogy a felnőtté válás hogyan alakult át az elmúlt években. A számunkra érdekes brit tanulmányok közül az egyik (*Rudd & Evans* 1998) az iskolából a munka világába történő átlépéssel foglalkozott. Ez esetben a tanulmány alapja egy olyan összehasonlító kutatás volt, amelyben két mintát hasonlítottak össze a szerzők, összesen 223 16–19 éves diák válaszai alapján. A két minta egymástól gyökeresen különböző munkaerőpiaci helyzetben készült. A kutatás célja az volt, hogy körüljárják az egyéni választás és a társadalmi struktúra fogalmait és megvizsgálják ezek hatását az oktatásból a munka világába történő átmenet esetén. Annak ellenére, hogy ezek a tanulmányok mind mást hangsúlyoztak, mégis találunk néhány közös témát a kanadai adatok és a mi ausztrál kutatásunk között. Ilyen témák a pragmatikus választás, a minták változatossága valamint a rugalmasság.

PRAGMATIKUS VÁLASZTÁS

Mindegyik projekt tartalmazza a választás elemeit abban, ahogyan a fiatalok reagálnak a növekvő esetlegességre és kockázatra, melyek jelenlegi világunkban a felnőtté válás folyamatát és a jövőbeli karriert jellemzik. A holland tanulmány címe például („Még nem akarom elkötelezni magam”) a kutatásban részt vevők oldaláról egy nyitott végű választás lehetőségét sugallja. A kutatás jelentős része a fiatalok életútjában bekövetkezett változásokkal foglalkozik, továbbá feltárja azokat a komplex megoldásokat, amelyekkel a fiatalok az életük során szembenéznek a személyes, foglalkozási és oktatási elhivatottságokkal, és megpróbálják kialakítani közöttük az egyensúlyt. A brit tanulmány egyértelműen azt kívánja kideríteni, hogy a személyes autonómia és kontroll hogyan ellensúlyozza vagy éppen erősíti meg a gazdaságban fellelhető strukturális tényezők, valamint a társadalmi változók – úgy mint a nem, a társadalmi osztály és az etnikai hovatartozás – hatását. A kanadai és ausztrál tanulmányok a felnőtté válás és az oktatásban eltöltött életszakasszal kapcsolatos hagyományos feltételezéseket kérdőjelezzik meg, és a hangsúlyt a diákok önálló döntéseire helyezik, valamint arra, hogyan határozzák meg saját oktatásukat és elkötelezettségeiket az életben, és hogyan építik fel saját jövőjüket.

Nehézségek	Vidék (%)	Város (%)
A munkát részesíti előnyben	26	21
Muszáj dolgoznia, de a nappali tagozatos tanulást részesítené előnyben	17	19
Mindkettőt szívesen csinálná	25	29
Mindkettőre szüksége van, de nehéz összeegyeztetni	25	25
Mindkettőt szereti, de nehezen talál munkát	8	8
A tanulás nélküli munkát részesítené előnyben	18	18
A munka nélküli tanulást részesítené előnyben	25	31

1. táblázat

Nehézségek a munka/tanulás összeegyeztetésében

Megjegyzés: az eredmény meghaladja a 100%-ot, mivel több választ is meg lehetett jelölni.

Az, hogy a fiatalok „keverik” az életük különböző aspektusait, bizonyíték arra, hogy egyre inkább kénytelenek saját maguk alakítani a felnőttkorba való átmenet módjait. A tanulás és a munka szakasza például oly mértékben keveredik (Stern et al. 1990), hogy ez megkérdőjelezi az iskolából a munka világába való átmenet egymásutá-

niságára épülő modellt, amely a felnőtté válás hagyományos elméleteinek része volt. A kanadai/ausztrál kutatásban (Looker & Dwyer 1998, 11-12.) a mindkét országban megkérdezetteknek legalább fele „állította, hogy tanul is és dolgozik is”, míg az ausztrál válaszadók csak 20%-a adta azt a választ, hogy „soha” vagy „ritkán” fordult elő, hogy tanult is és dolgozott is egyszerre. Hasonló adatok jellemzőek más országokra is. Chisholm (1997, 14) azt állítja, hogy a tanulás és a munka kombinálása számos európai országban „jelentős tevékenységi minta”, Rudd és Evans pedig arra mutattak rá tanulmányukban, hogy „a megkérdezettek 60%-a rendelkezett részmunkaidős állással ... a kutatás ideje alatt, habár ez az adat elkendőzi a helyi munkapiac különbözőségeit” (Rudd & Evans 1998, 54). A holland szerző több alkalommal utal az életterületek keveredésére, amely nagyon népszerűvé vált. „Amíg régen a tanulás, majd a munka egymásutániságáról beszélhettünk, addig ma a serdülők és a fiatal felnőttek számára ez a két terület egyre inkább *kettős mezőként* és *kettős életként* jelenik meg: egymást váltja a tanulás a munka mellett és a munka a tanulás mellett.” (du Bois-Reymond 1998, 67., kiemelés eredeti).

Valószínűnek tűnik, hogy a megváltozott gazdasági és társadalmi körülmények következtében kényszerből is keveredik a tanulás és munka iránti elkötelezettség, ugyanakkor arra is találunk utalásokat, hogy a fiatalok jelentős része szívesen választja ezt az utat. Chisholm (1997, 14) megjegyzi, hogy Európában „a munkaerő-felmérések adatai azt mutatják, hogy az Európai Közösségben élő 15-29 évesek harmada szívesen vállal másodállást, hogy munkája mellett vagy azzal kapcsolatosan szakképesítést szerezzen”. Ez az eredmény összhangban van azokkal az adatokkal, amelyeket mi is kaptunk az ausztrál felmérés során. Az 1. sz. táblázatban is látható (Dwyer & Wyn 1998, 194), hogy jelentős különbségek tapasztalhatók abban, hogyan értékelik a munka és a tanulás kombinálását, de a megkérdezettek kevesebb, mint harmada állítja, hogy „a munka nélküli tanulást részesíti előnyben”.

A kanadai és ausztrál anyag a változás másik aspektusával is foglalkozik: azzal, hogy a diákok a tanulás során hogyan változtatják és módosítják tanulmányaik irányát. Az oktatásról készült kvantitatív tanulmányok jellemző hibája az, hogy a beiskolázott és a végzett hallgatókra vonatkozó általános adatokból látható tendenciák figyelmen kívül hagyják a kurzusok és az intézmények közötti belső átlépési lehetőségeket (Golding 1996). Az említett holland tanulmány utal a „lehetőségek sokaságára”, amely lehetőséget biztosít a szakképzés és a szakma megválasztására, de a választás „átmeneti, sőt önkényes jelleget is ölt, amennyiben van lehetőség a döntés megváltoztatására” (du Bois-Reymond 1998, 69). A négy esettanulmányban is megfigyelhető a tanulással és a karriertörekvésekkel kapcsolatosan hozott döntések megváltozása. A kanadai és az ausztrál adatok konkrétabbak, és bemutatják (2. táblázat), hogy a különböző egyetemeken és egyéb, a kötelező oktatás után választható oktatási intézményekben való részvétel esetében időben, részvételben valamint kombinálási lehetőségekben milyen nagyszámú variációs lehetőség jelenik meg (Looker & Dwyer 1998, 14).

Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában

	Vidék (%)	Város (%)
Kanada		
Legfeljebb középiskola	23	17
Nem egyetemi képzettséget adó felsőfokú	33	23
Egyetem	44	60
Ausztrália		
Legfeljebb középiskola	13	8
Nem egyetemi képzettséget adó felsőfokú	37	27
Egyetem	50	65

2. táblázat

Beiskolázási variációk

Forrás: Looker & Dwyer (1998)

Looker és Dwyer tovább bontotta (1998, 16) ezeket a változásokat, figyelmet fordítva a tanulmányok megválasztására, megszakítására és elhalasztására. Az eredmények azt mutatják, hogy jelentős számban vannak olyanok, akik nem egyetlen úton haladtak vagy akik megszakították tanulmányaikat (3. táblázat).

A két országban készült interjúk azt mutatják, hogy a változtatások mögött a folyamatos próbálgatás bújik meg, és általában a „pragmatikus választás” kifejezéssel lehetne jellemezni azt, ahogyan a résztvevők a lehetőségek között választanak.

	Vidék (%)	Város (%)
Kanada		
Intézményt változtatott	12	12
Kurzust váltott	13	15
Megszakította tanulmányait	14	12
Ausztrália		
Intézményt változtatott	18	22
Kurzust váltott	22	26
Megszakította tanulmányait	20	13

3. táblázat

Többszöri iskolaváltások

Forrás: Looker & Dwyer (1998)

Ezek az adatok megkérdőjelezik azt az elképzelést, hogy a fiatalok az előre kitapost utat követik, amelyet meghatároznának egyfelől a középiskolai eredmények, másfelől pedig a saját maguk valamint a számukra fontos emberek által támasztott elvárás-

sok. A fiatalok nem előre eldöntöttnek vagy lineárisnak érzékelik útjukat. Inkább komplexnek, egymással szorosan összefüggő események láncolatának vélik, amely magába foglalja az elhibázott kezdetet és az újraértelmezett lehetőségeket, és amely ugyanakkor egyeztetést és átértelmezéseket követel meg. Az a kutatás és politika, amely linearitást feltételez és egy domináns áramlatra koncentrálna, szem elől téveszt több olyan komplexitást, amelyek a fiatalok állítása szerint fontos szerepet játszik abban, amikor arról döntenek, hogy mennyit tanuljanak és milyen oktatási formát válasszanak. (Looker & Dwyer 1998, 17)

A MINTÁK VÁLTOZATOSSÁGA

Az állandó strukturális kényszer tükrében vizsgált pragmatikus választással kapcsolatos kutatási eredmények rámutatnak arra, hogy a fiatalok különböző csoportjának életmintáiban növekvő komplexitás található. Rudd és Evans (1998, 61) a „strukturált individualizáció” fogalmát vezeti be, amely egyensúlyt keres a két kulcsfogalom (a társadalmi struktúra és az egyéni döntés) között és módosítja a strukturális kényszer determinisztikusabb értelmezését azzal, hogy sokkal nagyobb figyelmet fordít arra, ahogyan „a fiatalok az autonómiát és a kontrollt érzékelik” (60). A holland tanulmány (du Bois-Reymond 1998, 65) felhasználja Beck a kockázati társadalom (1992) című művében leírt, és igen nagy hatást kifejtett (Chisholm et al. 1990), „választásos” és „normalizált” életút koncepcióját. Ez a felfogás különbséget tesz az életút hagyományos értelmezése között, amely a felnőttkorba való átmenetet előre meghatározott és egymást követő fejlődési szakaszok közötti átmenetként értelmezi – amelyek a normalizált életút részét képezik –, valamint a választásos életút valószínűleg sokkal problematikusabban meghatározható szakaszai között, amelyek magába foglalják a lehetőségek közötti választás lehetőségét is, sőt bizonyos mértékig még „az alternatíva/ szabadság és a legitimáció/korlátozás közötti feszültséget” is. A kanadai Dianne Lookerrel készített összehasonlító tanulmányunkban (Looker & Dwyer 1998) ezt a vonalat követtük. Empirikus alapon azonban (Dwyer & Wyn 1998) egy sokkal összetettebb, ötszakaszos tipológia mellett döntöttünk azért, hogy jobban körül tudjuk írni a fiatalok élet-mintáit, amelyek a „normalizált” és „választásos” életút között helyezkednek el. Ez jobban rávilágít a lehetőségek és a tapasztalatok sokszínűségére, és figyelembe veszi azt a tendenciát, amely azon „vegyes minta” iránti elkötelezettség felé mutat, amelyet du Bois-Reymond is kiemelt Hollandiában – „Már most, mielőtt még elkezdtek volna igazán dolgozni, kevert modellben gondolkodnak, ahol a munka és a szabadidő hasznosan kiegészítik egymást” (du Bois-Reymond 1998, 74., kiemelés eredeti).

A normalizált és a választásos életút közötti eltérést tükrözi az ötszakaszos „élet-minta” tipológiánk – az első kettő (a „szakképzésre” és a „munkára” összpontosító) a „normalizált életút” modelljének felel meg, a másik három típus pedig (a „kontextuális”, a „megváltoztatott” és a „vegyes”) sok hasonlóságot mutat a „választásos életút”

modelljével (Dwyer & Wyn 1998, 295-296). Az ausztrál adatokban az a meglepő, hogy a vegyes mintát követő fiatalok száma a legmagasabb, míg a válaszadóknak csak mindössze körülbelül negyede tartozik a „szakképzésre összpontosítók” közé, amit a jelenlegi oktatási modellek (Redpath 1994; Gregory 1995) normaként igyekeznek elfogadtatni (4. táblázat).

		Fő	Nő (%)	Férfi (%)	Összesen (%)
Szakképzésre összpontosító	A hangsúly a szakképzés megszerzésén van annak érdekében, hogy dönthessen a karrierjét illetően	519	29	25	27
Munkára összpontosító	A munkát részesíti előnyben, a többi élet-választást ennek rendeli alá	254	13	14	13
Kontextusra összpontosító	Kiválaszt egy „kontextust” (család, közösség, életmód, munkaterület)	191	9	11	10
Megváltoztott minta	Újragondolja az eredeti elképzelést és más irányt választ	135	7	7	7
Vegyes minta	Azonos hangsúlyt helyez többféle tevékenységre és célra	809	42	43	43
Összesen		1908			100

4. táblázat

A fiatalok élet-mintájának tipológiája (VOCAM)

Az ausztrál háttérelmzés valamint a kanadai és a holland kutatások közötti hasonlóság még inkább arra mutat, hogy meg kell vizsgálni a minták változatosságát, amelyek közül a fiatalok mostanában választanak a felnőttkorba való átmenet kapcsán. Kutatási tervünket most már úgy kell kialakítanunk, hogy megragadja a véletlenszerűséget, a választás lehetőségét, a kiszámíthatóság hiányát és a több irányba való elkötelezettséget, hiszen ezek már részét képezik az 1970 után született generáció életének. Bár ez nem vonja maga után a hagyományos „szakképzési” és „munka” központú életutak elvetését, amelyek a hagyományos modellel, azaz a normalizált életútal hozhatók összefüggésbe, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az elméletben és a gyakorlatban is egyre inkább számolnunk kell ezen életutak mellett más életvitelekkel is, amelyek sokkal hűebben tükrözik a mai fiatal generáció tapasztalatait és választásait.

RUGALMASSÁG

Az átmenettel foglalkozó kutatások egyik legizgalmasabb pontja az, hogy a megkérdezettek milyen pozitív válaszokat adnak a jelenlegi társadalmi és gazdasági körülmények nyomása ellenére is. A brit tanulmány különösen nagy figyelmet szentel ennek a kérdésnek, és néhány lehetséges magyarázattal szolgál. Rudd és Evans mindezt az individualizáció fogalmához köti, mivel amikor a diákok a saját munkaerőpiaci jövőjük-ről nyilatkoztak, „az egyéni erőfeszítés fontosságába vetett hit mellett gyakran találkoztunk bizonyos fokú optimizmussal is, függetlenül a helyi munkaerőpiac helyzetétől: ez volt az egyik legérdekesebb (és bizonyos mértékig meglehetősen) eredménye a kutatásnak”. (Rudd & Evans 1998, 53)

	Biztos benne	Kétségei vannak
Westdown (n=119)	86	13
Estborough (n=104)	80	16

5. táblázat

A bizonyosság mértéke (%) a munkanélküliség elkerülését illetően

Forrás: Rudd & Evans (1998)

Mindkét mintában több mint 90% nagyon vagy meglehetősen fontosnak vélte a szakképzés és az elhelyezkedési kilátások közötti kapcsolatot (52). Csupán körülbelül 4% vélte valószínűtlennek vagy lehetetlennek azt, hogy tanulmányai befejeztével megfelelő munkát találjon és a legtöbbjük (53) biztos volt abban, hogy nem válik majd munkanélkülivé. Lásd 5. táblázat.

Hasonlóról tanúskodnak az ausztrál adatok. Bár kétségeinket kell kifejeznünk a megkérdezettek jövőbeni karrierjére vonatkozó magas elvárásokkal kapcsolatosan alig találunk eltérést aközött, amit szeretnének és amit reális elvárásnak tartanak – körülbelül kétharmaduk számít diplomás karrierre (Dwyer & Wym 1998, 291). A holland tanulmány csak részletekkel szolgált a négy esettanulmányban, de itt is történt utalás az optimizmusra (du Bois-Reymond 1998, 71). „A „normalizált életrajzot” követő emberekhez hasonlóan ők sem félnek a munkanélküliségtől (ők is optimisták és felkészülnek minden eshetőségre). Brit, kanadai és ausztrál kortársaikkal ellentétben a holland fiatalokat kevésbé fenyegeti a munkanélküliség. Ennek alapján a többi tanulmány egyik izgalmas vetülete az, hogy a valóság valószínűleg nem fog egyezni a megkérdezettek elvárásaival.

Ezért az angol tanulmányban felhívják a figyelmet arra, hogy még azok a kelet-londoni alanyok is, „akik a terepmunka ideje alatt mindenképpen meglehetősen rossz munkaerőpiaci körülmények között éltek, legalább ugyanolyan optimisták voltak, mint westdowni társaik” (Rudd & Evans 1998, 57). Az ausztrál adatok szerint a teljes

minta aktuális foglalkoztatási mutatói szerint még a már végzettek közül is csak 40% mondhatja el magáról, hogy a „számukra előnyben részesített munkaterületen” tudtak elhelyezkedni annak ellenére, hogy ezt „reális” elvárásnak tekintették (Dwyer & Wyn 1998, 291). Elképzelhető, hogy az iskola befejezése óta nem telt még el elég idő ahhoz, hogy megalapozott következtetést vonjanak le. Más kanadai (Ansief & Axelrod 1993; Redpath 1994; Trotter *et al.* 1996), európai (Teichler, 1989) és ausztrál (Gregory 1995) kutatási eredmények azt mutatják, hogy az egyre rugalmasabb és egyre kevésbé szabályozott munkaerőpiac mellett a kötelező oktatást követő oktatás eredményei kevésbé egyértelműek és elérésükhöz több idő szükséges.

További fejtorést okoznak azok a tanulmányok, amelyek olyan fiatalokkal foglalkoznak, akik nem tanultak tovább. Amikor például Rudd és Evans saját alanyaik optimizmusára próbáltak magyarázatot találni, megvizsgálták két másik, nem tanuló fiatalokról készült brit tanulmány adatait. Wallace (1989) valamint Church és Ainley (1987) munkái még az iskolát elhagyók körében is optimizmust mutattak ki, és amíg Wallace tanulmányában (1989, 361-362) ötévi munkakeresés után lefelé módosult az aspiráció, addig Church és Ainley (1987, 83) a növekvő munkanélküliség ellenére továbbra is magas fokú aspirációt tapasztalt. Más európai kutatásokra hivatkozva Chisholm (1997, 13) megjegyzi, hogy „számos kvalitatív kutatásból tudjuk, hogy a fiatalok aktívan és leleményesen tudnak maguknak helyet biztosítani a munkapiacra (beleértve a szürke szektort is), és hogy ez a viselkedés nem korlátozódik a magasabb képzettségűekre és a nagyobb társadalmi és kulturális tőkével rendelkezőkre. Épp ellenkezőleg: a hátrányos helyzetűek és a marginalizált fiatalok túlélési képessége egyenesen lenyűgöző, még akkor is, ha ezeket a képességeket a formális oktatási rendszer általában nem ismeri el.”

A rugalmas és aktív szemléletmód egyértelmű számos olyan ausztrál tanulmányban is, amelyek az iskolát korán elhagyó fiatalokkal foglalkozik. 1990 és 1993 között háromhavonként 134, az iskolát korán elhagyó fiatallal készítettünk interjút Victoria állam különböző részein (Dwyer 1995, 1996). Többségükre jellemző volt, hogy hol volt munkájuk, hol nem, hol a családjukkal éltek, hol nem, és egyre többen éltek szociális segélyekből. Valósággal cikáztak az életük során ide-oda, néhányan 14-szer, 15-ször változtattak – „a rövid ideig tartó, alacsonyan fizetett munkát (amikor sikerült munkát szerezni) vegyítették a munkanélküli segéllyel valamint a barátok és a család támogatásával” (Dwyer, 1996, 55.) De még a nyilvánvaló korlátozás ellenére is úgy tűnt, hogy választáson alapulónak határozzák meg az életüket. „A legtöbben, amikor felidéztek döntésüket, továbbra is meg voltak győződve arról, hogy »akkoriban ez volt a helyes döntés«, vagy pedig »boldogok« vagy »szerencsések« voltak, hogy akkor hagyták abba a tanulást,» (Dwyer 1996, 8). Ezt a pozitív szemléletet látjuk viszont egy másik kutatásban is, amelyet Új-Dél-Wales államban készítettek végzős középiskolásokkal. Az iskolát korán elhagyóknak összesen 91%-a állította, hogy örül, hogy otthagyta az iskolát, ráadásul ennek a csoportnak több mint a fele (58%) azóta sem talált munkát vagy szakképzési lehetőséget (Ainley & Sheret 1992, 157). Ez a pozitív szemlélet talán fejtorést okoz nekünk, kutatóknak, de nem könnyű figyelmen kívül hagyni.

MEGOLDATLAN KÉRDÉSEK

A különböző országokban készült tanulmányok eredményeinek közös pontjai azt mutatják, hogy az 1970 után született generáció életében egyre nagyobb szerepet játszik az a felfogás, hogy önállóan alakítják sorsukat. Ugyanakkor – mint ahogy azt az eredmények elemzésénél megjegyeztük – a kutatási adatokban fellelhető egy pragmatikus elem, amely arra utal, hogy az elemzés szintjén vannak megoldatlan kérdések. Ezek vagy feledésbe merülnek, vagy pedig összeférhetetlenek azzal a strukturális kényszerrel, amelyen belül a fiatalok egyénileg választanak. A felnőttkorba történő átmenettel foglalkozó kutatás újraértelmezéséhez az alábbi kulcsfontosságú témákat szeretnénk kijelölni.

KOCKÁZAT ÉS STRUKTURÁLIS HÁTRÁNY

Bizonyos mértékig minden tanulmány hangsúlyozza, hogy az esetlegesség és a kockázat milyen fontos szerepet játszik a fiatalok élettapasztalataiban a nyugati társadalmakban. Ennek a fogalmi keretnek a hatása a holland tanulmányban figyelhető meg a legnagyobb mértékben: hivatkozik Beck (1992) munkájára, és átveszi a meghosszabbodott ifjúsikkal foglalkozó európai tanulmányokban népszerűvé vált terminológiát. A meghosszabbodott ifjúságot egy új életszakasz jellemzi, amely a hagyományos serdülőkor és a felnőttkor között helyezkedik el. A tanulmányban még „túlkoros fiatal felnőttek”-re is találunk utalást, ők „olyan fiatalok, akik az oktatásban való részvétellel késleltetik a felnőttkorba, illetve a dolgozó korba való belépést” (*du Bois-Reymond*, 1998, 64). Looker és Dwyer (1998, 7) szintén foglalkoznak ezekkel a fejleményekkel, és kritikus szemmel figyelik a legtöbb olyan tanulmányt, amely a nem kötelező oktatással foglalkozik, mivel ezek nem veszik figyelembe sem az ifjúságkutatás eredményeit, sem pedig a „felnőttkorba való átmenettel foglalkozó kutatásokat, amelyek azt mutatják, hogy az a szokásos eljárás, hogy előre meghatározott lineáris életutat feltételezve próbálják meghatározni a felnőttkorba való átmenet időszakát, nem felel meg a mai tapasztalatoknak és a fiatalok választásának” (*Rudd & Evans* 1998, 40). Mindezzel egybeesik, hogy Rudd és Evans is átvette az individualizáció tematikáját. Egyértelmű utalást tesznek ezen kívül Beck „kockázati társadalom” értelmezésére, és azt állítják, hogy „a fiatalok bizonytalan és fragmentált átmeneteket tapasztalhatnak” (*Rudd & Evans* 1998, 40).

Ugyanakkor – mint arra Furlong és Cartmel is rámutatott – a kockázati társadalommal kapcsolatosan létezik egy alapvető paradoxon: „bár a társadalmi élet kollektív alapjai egyre elmosódottabbak, azért továbbra is ezek az alapok korlátozzák a fiatalok tapasztalatait és esélyeit” (*Furlong & Cartmel* 1997, 109). Azok a strukturális hatások és társadalmi megosztottságok, amelyeket Willis (1977), Connel et al. (1982) és mások

jelentősnek vélték a hetvenes és a nyolcvanas évek ifjúságkutatásában, továbbra is hatást gyakorolnak, de ma a fiataloknak (és az ifjúságkutatóknak) szembe kell nézniük a kiszámíthatatlanság, az esetlegesség és a kockázat jelenlétével, amely a kilencvenes években még inkább tapasztalható. A társadalmi struktúra és az egyéni döntések közötti kapcsolatról új értelmezések kerülnek napvilágra.

Nem kétséges, hogy a tanulmányok több empirikus eleme hitelt ad ezeknek a konceptuális fejlődéseknek, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az eredmény egyelőre nem meggyőző. Például a „szakképzésre” és a „munkára” összpontosító életutak jelenléte az ausztrál minta esetében, valamint a holland mintában leírt „normalizált életutak” azt mutatják, hogy a hagyományos tényezők még mindig nagy hatással bírnak. A brit és a holland tanulmány is felhívja a figyelmet arra, hogy egyes strukturális tényezők, mint például az osztály és a nem oly módon még mindig hatással lehetnek, hogy a társadalom néhány szegmensét elszigetelik a kockázat társadalmából fakadó személyes következményektől. Mint ahogy du Bois-Reymond rámutat, a bizonytalanság mellett tapasztalható rugalmasság „a meghosszabbodott ifjúkorban [...] egyfajta nemtörődömséget is mutat, amely származásukból adódik: tisztában vannak azzal, hogy a szülők anyagi és kulturális tőkéje mögöttük áll” (du Bois-Reymond 1998, 71).

A jelen tanulmányban idézett kutatások egyik legfontosabb korlátja az, hogy a kutatásokban résztvevő fiatalok generációjuk „sikeres” vagy eredményeket elérő tagjai. Ez félrevezető képet adhat arról, hogy a fiatal generáció hogyan tud megbirkózni az esetlegességgel és a kockázattal. Az eredmények oly mértékig félrevezetőek lehetnek, hogy a kelleténél kevesebbet foglalkoznak azzal, hogy a generáció egy jelentős része számára a „kockázat” sokkal inkább fenyegetés, mint kihívás. A szerzők védelmében meg kell azonban jegyeznünk, hogy mindegyikük legalább tudomásul veszi ezt a tényt. Az biztos, hogy további kutatásokra van szükség, amelyek részletesen foglalkoznak a véglegesen kialakult karrierre és az életútra ható strukturális tényezőkkel, esetleg hosszabb időintervallumban (Rudd & Evans 1998, 61), és nemcsak azokra vonatkozóan, akik előnyös oktatási helyzetre tettek szert, hanem a generációt mint egészet kell megvizsgálni. Ezek a kutatások választ adhatnának arra, hogy az esetlegesség és a kockázat értelmezési keretét milyen mértékben kell ellensúlyozni – mint ahogy ezt Furlong és Cartmel (1997) állítja – azzal, hogy továbbra is vizsgáljuk a strukturális kényszerek és előnyök hatását.

INDIVIDUALIZÁCIÓ

A strukturális elemzés említése további szükséges kutatásokra hívja fel a figyelmet. Rudd és Evans tisztában van az egyéni választás és a társadalmi struktúra között fennálló feszültséggel, de du Bois-Reymond is említést tesz erről a feszültségről, amikor a választásos életút kialakulásáról ír. Elemzés céljából talán akkor a legeggyértelműbb a feszültség, ha visszagondolunk egy fentebb említett jelenségre: hogy milyen kapcsó-

lat áll fenn az egyéni döntések valamint a választások eredményességére vonatkozó „meglepő” optimizmus között. Rudd és Evans (1998, 56-59) elég hosszasan foglalkoznak ezzel a témával, és négy lehetséges magyarázattal szolgálnak: az egyik ok talán az, hogy a fiatalok a választásokba és az egyéni erőfeszítésekbe vetett hitre szocializálódtak; vagy az aspirációk és az eredmények között tátongó szakadék átértékelődik az eltelt időben; vagy ennek a korosztálynak ilyen a pszichológiai jellegzetessége ebben az életszakaszban; vagy végül a földrajzi hely is magyarázó tényező lehet, hiszen a városi munkaerőpiaci lehetőségek jelentősek, még akkor is, ha a tényleges munkanélküliségi ráta magas.

A politika és a kutatás szempontjából fontos, hogy ha az individualizáció egyre növekvő hangsúlyozása maga után vonja az ifjúság aktív folyamatként történő értelmezését (tehát ha az ifjúságot nem a fejlődés egy szakaszának tekintjük), akkor ez azt is jelenti, hogy a fiatalok számára saját sorsuk irányítása bizonyos fokú személyes befektetéssel jár, és ennek következtében pozitív eredményeket várnak – sőt talán követelnek. Talán túl optimistának tűnnek az elvárásaik, és az is lehet, hogy a munkanélküliség lehetőségének szinte teljes mértékű elutasítása irreális. Ugyanakkor világossá vált, hogy annak az esélye, hogy saját értékeik alapján tudják kialakítani megélhetésüket, attól függ, hogy mennyire tudnak együtt élni a jelen kor komplexitásaival. Az egyéni döntés következménye az, hogy pozitív összefüggéseket és tapasztalatokat építenek fel ott, ahol látszólag ilyesmi nem is létezik. Más szóval: ahol a strukturált életút nem létezik vagy gyorsan halad a megsemmisülés felé, ott az egyéni döntéseknek rettentően fontos szerepe van abban, hogy saját maguk számára mintákat hozzanak létre, amelyek pozitív értelmet adnak életüknek.

A kutatási eredmények alapján azonban nem szabad alábecsülni azt, hogy az 1970 után született nemzedék milyen súlyos körülményekkel néz szembe. A gyermekkor és a felnőttkor közötti „híd” szétmorzsolódása (Land 1996) örökös téma marad. A legtöbb iparosodott társadalomban a fiatalok és családjuk kevesebb támogatásban részesül a gyermekkorból a felnőttkorba történő átmenet időszakában, ugyanakkor az oktatás és a szakképzés egyre magasabb terheket ró a diákokra és a szülőkre. A tanulásban és a munkában elért sikerek elkerülhetetlenül azok kárára valósulhatnak meg, akik nem annyira szerencsések. Egy kisebbség sikere erősíti meg azt az elképzelést, hogy az oktatásban és a szakképzés során szerzett képesítések egyenes utat jelentenek a munkavállaláshoz (Looker 1993).

Mint ahogy az itt elemzett tanulmányok is mutatják, továbbra sem tűnt el az a hamis ígéret, hogy pusztán azzal, hogy egy fiatal végigjárja az oktatási rendszer különböző lépcsőfokait, megszerzi bizonyítványait, el is éri a célját. Bár a fiatalok jelentős része találatkonyságról és rugalmasságról tesz tanúbizonyságot, amikor váratlan strukturális és társadalmi akadályba ütközik, meglátásaik azonban főleg a saját személyes tapasztalataikra korlátozódnak. Bár valószínűleg nem feledkeznek meg arról, hogy mások náluk kevésbé sikeresek az életük alakításában, mindazonáltal a domináns individualizmus-diskurzuson belül léteznek, így valószínűtlennek tűnik, hogy a

hasznoló tapasztalatokat a saját életük részeként értelmezzék. Ezért tehát a „strukturált individualizmus” által sugallt korlátok további megfontolásra adnak okot, amelyek alapvetően fontosak ahhoz, hogy tényleg megértsük azt, hogy az 1990-es években mi jellemző a felnőtté válás folyamataira.

ÚJ IRÁNYÚ RÉSZTVEVŐ KUTATÁS

Furlong és Cartmel (1997, 9. fejezet) az individualizáció kapcsán felhívja a figyelmet egy megtévesztő elemre, azaz „episztemológiai tévedésre”, ami arra készteti a fiatalokat, hogy ne számoljanak a strukturális tényezők befolyásoló hatásával, amelyek azonban sok döntési helyzetben továbbra is meghatározóak. Ha az egyéni döntések és a társadalmi struktúra közötti kapcsolat értelmezése félreértelmezésnek tűnik, akkor olyan kutatási módszereket kell kialakítanunk, amelyek segítségével meg tudjuk határozni a félreértés mértékét és okát. A fiatalok szünni nem akaró optimizmusával kapcsolatban például érdekes lenne megtudni, hogy maguk a fiatalok milyen magyarázatot adnának a kutatók meglepettségére (Rudd & Evans 198, 53)! Amennyiben a társadalmi struktúra és az egyéni döntések közötti kapcsolat kevésbé egyértelművé vált, akkor nemcsak a struktúrák és a választások fontosságát kell hangsúlyoznunk, hanem azt is meg kell vizsgálnunk, hogy vajon a kutatási gyakorlatban esetleg jelen lévő fehér foltok nem járulnak-e hozzá ahhoz, hogy rosszul értelmezzük azt, hogy a fiatalok számára valójában mit is jelent az egyéni választás – a politikával és a strukturális kényszerrel szemben. A kanadai és az ausztrál adatok összehasonlító elemzésének egyik eredménye az volt, hogy kiderült, nem csupán a kvantitatív és kvalitatív kutatások erőteljesebb kombinálása szükséges, de szükség van olyan módszerek kialakítására is, amelyek révén jobban „tudjuk mérni és jellemezni a sokszínű tevékenységeket és a komplex kapcsolatokat” (Looker & Dwyer 1998, 18). Újfajta kérdéstípusok szükségesek, amelyek képesek felfedni a választás hangsúlyozása mögött rejlő bizonytalanságokat és vegyes prioritásokat.

„Az ifjúság tanulási útja nem lineáris, és ez bizonyos típusú további kutatások szükségét veti fel. Ahhoz, hogy jobban megértsük az oktatási és egyéb átmenetek közötti kapcsolatot, fontos az, hogy a kutatók kérdezzenek ezekről az átmenetekről és a köztük tapasztalható összefüggésekről. Azok a kérdések, amelyek a tervek megváltozására vonatkoznak, és amelyek megkérdézik a fiataloktól, hogy miért hozták meg azt a bizonyos döntést, segíteni fognak abban, hogy jobban megértsük ezt a bonyolult folyamatot. Az eredményekre és a lineáris mintákra koncentráló kutatás látóköréből jórészt kikerülnek azok a komplexitások, amelyeket a fiatalok állításuk szerint tapasztaltak a középiskola elvégzése után.” (Looker & Dwyer 1998, 17)

Már más szerzők is jelezték, hogy igény van olyan interaktív kutatásokra, amelyek lehetővé teszik a résztvevők számára, hogy megfogalmazzák véleményüket és elmondják tapasztalataikat. A holland tanulmány például jól használja fel Strauss elméletét

(Strauss 1987) arra, hogy kiderítse, ahogy a kutatásban résztvevők hogyan alakítják ki saját felnőtt identitásukat. A brit Rudd és Evans tanulmányának elméleti és politikai következtetéseivel kapcsolatban a szerzőpáros a kutatásban részt vevők autonómia és kontroll érzékelését hangsúlyozza, és kritikát fogalmaz meg „a »hajtóerő«-metaforával megfogalmazott, szinte determinisztikus makroszociológiai perspektívával kapcsolatban, amely a karrier és a foglalkozási utak esetében tapasztalható, és szinte egyáltalán nem fordít figyelmet arra, hogy a fiatalok mennyire tudják saját életüket irányítani” (1998, 60). Azt állítják, hogy a gyermekkorból a felnőttkorba történő átmenetről készült tanulmányok közül sok alábecsüli a választás vagy az egyéni döntések szemmel látható jelentőségét ezekben a folyamatokban, és csak ritkán próbálják megmagyarázni a nyilvánvaló ellentmondást a fiatalok által érzett autonómia és kontroll, valamint a fiatalok életére állítólag ható, mindent átszövő, gyakran közvetlenül tapasztalható „determinisztikus” társadalmi struktúrák hatása között (Rudd & Evans 1998. 60-61).

Rudd és Evans meglátása során saját környezetükben helytálló – azok az európai, észak-amerikai és ausztrál tanulmányok, amelyeket mi ismerünk, azonban azt mutatják, hogy a „struktúra” és az „egyéni döntések” szerkezete közötti kapcsolat nem olyan egyértelmű, mint ahogy azt az ódivatú strukturális determinizmus bizonyosnak vélt „igazsága” sugallta. Ezért, bár egyetértünk Furlonggal és Cartmellel abban, hogy erős strukturális folytonosság fedezhető fel a múlttal, ugyanakkor abban is egyetértünk velük, hogy az egyéni „választás” lehetőségeiben rejlő „episztemológiai tévedés” arra ösztönözheti a fiatalokat, hogy azt higgyék, az egyéni döntés hatása a valóságosnál nagyobb (Furlong & Cartmel 1997, 9. fejezet). Ugyanakkor, ha az érintett fiatalok számára a strukturális meghatározó tényezők többé már nem alapvető igazságként jelennek meg, akkor olyan módszereket kell kialakítanunk, amelyekkel megvizsgálhatjuk, hogy az ő értelmezésükben – és az egyéni döntések hatásának érzékelésében – bekövetkezett változás mit jelent a mi saját értelmezésünket, valamint a fiatalok átmeneti életszakaszaira vonatkozó előre meghatározott kutatási terveket illetően.

ELKÉPZELÉSEK A FELNŐTTÉ VÁLÁSRÓL

Az itt megvitatott változások jelentős mértékben érintik a fiatalok személyiségét. A kutatás számára ennek egyik következménye az, hogy felismerjük, a fiatalok egyéni identitása, amelyet a körülmények alakítanak ki, nagy valószínűséggel általánosabb felnőtt mintáknak és életszemléleteknek szolgáltatnak alapot. Más szóval: a „választásos” életút és a vegyes minták előtérbe kerülése – ami a különböző kutatások alapján körvonalozódik – olyan életmintákat, valamint személyes és társadalmi predispozíciókat sejtet, amely fennmarad az ifjúkorként emlegetett átmeneti életszakasz után is, és nem korlátozódik pusztán az adott személy egyéni narratívájára. Ha ezek a narratívák eltérnek a régiektől, akkor fel kell tennünk azt a kérdést, hogy ennek következtében mennyiben fognak megváltozni a „felnőt” életek és identitások. A fiatalságként megjelölt

egyre hosszabb időszak valamint a választás elemeinek egyre növekvő jelentősége megkérdőjelezi annak az elképzelésnek a hitelességét, amely szerint ez csupán egy „átmeneti” időszak. A személyes élettörténetekben megjelenő és felhalmozódó vegyes minták egyre nagyobb szerepet játszanak a felnőtt identitás kialakításában és jelentésének formálásában. A strukturális feltételek (mint például azok, amelyek hatást gyakorolnak a munkaerőpiacra) és talán a globalizáció hosszabb távú hatásai a jövőben jelentős mértékben fogják alakítani az emberek életét, mivel nem csak az ifjúkor, de a felnőtt élet körülményeit is megváltoztatják. Egyelőre nem tudnak válaszolni arra, hogy ezek a vegyes életminták mennyire korlátozódnak a fiatalokra, hogy milyen mértékig pusztán a fiatal korban megjelenő rövid távú jelenségek, és mennyire formálják az egész életre megszilárduló személyiséget és lehetőségeket. Ez a kérdés azonban nyilvánvalóan központi témává nőtte ki magát a kutatásokban.

Kanadában, Ausztráliában, az Egyesült Királyságban és Hollandiában éppúgy, mint más országokban, a kutatók nehezen tudták jellemezni egyrészt azoknak a körülményeknek a változásait, amelyek meghatározzák az ifjúkorból a felnőttkorba való átmenetet, másrészt pedig azt, ahogyan a fiatalok maguk gondolkodnak saját életükről. Egyes kutatók, mint Cohen (1997), Furlong és Cartmel (1997), du Bois-Reymond (1998), Rudd és Evans (1998) és mások rámutattak arra, hogy el kell szakadni a „felnőtté válás” lineáris értelmezésétől, és észre kell venni azt is, hogy a hagyományos társadalmi határvonalak – mint az osztály, a nem – hatásai továbbra is fontos szerepet töltenek be, de az emberek életének ezen szakaszában kevésbé láthatóak. Tudomásul kell vennünk továbbá azt is, hogy a fiatalok (szándékosan vagy akaratuktól függetlenül) aktív szerepet vállalnak az egyéni identitások kialakításában. Ezekben a tanulmányokban a feladat úgy fogalmazódik meg, hogy meg kell értenünk egy bonyolult, sokrétű és individualizált átmeneti folyamat, a „felnőtté válás” folyamatának természetét.

Ugyanakkor, ha közelebbről megvizsgáljuk a fiatalok személyiségének kialakulását, valamint azon strukturális változások természetét, amelyek befolyásolják a megélhetést a legtöbb iparosodott országban, akkor megállapíthatjuk, hogy az átmenet ilyen meghatározása valamit nem vesz számításba. Ennek a meghatározásnak az alapja egy olyan „felnőtt”, aki sokkal inkább az 1960-as évek világához tartozik, mint az 1990-es és későbbi évek világához. Más szóval: maga az átmenet mint fogalom továbbra is magával hordozza a lineáris előrehaladásról alkotott elképzeléseinket. Az ezzel kapcsolatos problémát Wyn és White a következőképpen fogalmazza meg:

Ha az ifjúságot társadalmi folyamatként vizsgáljuk, akkor elkerülhetetlenül felmerül néhány kérdés a „felnőtt” státusz jelentésével kapcsolatban. Hiszen az ifjúkornak mint fogalomnak csak akkor van értelme, ha a végpontja – azaz a felnőttkor – szintén egyértelmű meghatározással bír (Wyn & White 1997, 15).

Ezért az ifjúkorból a felnőttkorba való átmenet értelmezése kritikusabb vizsgálódást kíván meg a felnőttkor értelmezése kapcsán. Ma a fiatalok tanulási, munka és egyéb területeken szerzett tapasztalatait vizsgáló kutatások azt mutatják, ahogy ami-

lyen mértékben átalakult az ifjúkor érzékelése, olyan mértékben megváltozott az is, ahogyan a felnőttkort értelmezzük. Az életszakaszok egymásutánosságára épülő linearitás, amely a fejlődési modellt jellemezte, egy társadalmi képződmény volt, amely legitimációját a család, az oktatás, az ipar és az állam hagyományos intézményi struktúrájára jellemző kiszámíthatóságának és folytonosságának köszönhette. Mivel ezt a kiszámíthatóságot és folytonosságot többé már nem lehet garantálni, ezért a mostani generáció éli, sőt talán vívja meg ennek következményeit.

Az olyan kifejezések, mint „várakozó generáció”, a „posztadoleszcencia”, vagy a „túlkoros fiatal felnőttek”, ha nem is szándékoltan, de továbbra is egy linearitásmodellt feltételeznek, hiszen azt a benyomást keltik, hogy a fiatalok ezen csoportja így vagy úgy, de végül majdcsak megérkezik a „normális” felnőttkorba, amelyet ennek a korábbi képződménynek a figyelembe vételével határoztunk meg. Úgy tűnik, hogy ezt a Rudd és Evans által leírt eleve igaznak ítélt strukturális determinizmus is „elkerülhetetlennek” véli. Fennáll annak a veszélye, hogy a régebbi generációk tapasztalatait fogadjuk el „normának”, és ennek következtében lebecsüljük azoknak az új életmintáknak a jelentőségét, amelyeket a fiatalok ma saját maguk számára alakítanak ki. Ha a kutatási eredmények azt mutatják, hogy a fiatalok önszántukból új jelentéseket alakítanak ki az átmenet folyamataira, akkor legalábbis meg kell vizsgálni azt a lehetőséget, hogy esetleg saját maguk számára átértelmezik a felnőttkor jelentését.

Valószínűnek tűnik, hogy az ausztrál tipológiára jellemző „vegyes minta” (amely vegyíti a munka, tanulás és egyéb területek elemeit, és amely egyre több fiatal számára jelenik meg uralkodó mintaként) akkor is meghatározó szerepet fog betölteni az emberek életében, ha idősebbek lesznek. Mind az ausztrál, mind a holland tanulmányban megfigyelhető, hogy a magasan iskolázott fiatalok egy csoportja – egy viszonylag jómódú és privilegizált csoport – olyan életfelfogást fogalmazott meg, amely egyértelműen elhatárolja őket a munkaerőcsere etosától, amely a munkahelyi sikert mindenek fölé helyezte. A korábbi erkölcs helyén – amely szorosan összekapcsolta a foglalkoztatást a személyiséggel – egy olyan erkölcs található, amely nagy hangsúlyt helyez az egyéni döntésekre és a jólétre, és az életnek azokat a területeit helyezi előtérbe, amelyek eddig az irodalomban meglehetősen pontatlanul – szabadidőként, hobbiként vagy családi kötelességvállalásként jelentek meg.

Ugyanakkor fontos, hogy ne helyezzünk túl nagy hangsúlyt a fiatalok döntéseire. Furlonggal és Cartmellel együtt oszadjuk azt a véleményt, hogy ez a folyamat arra is szolgál, hogy elfedje azt a hatást, amit a társadalmi különbségek játszanak az emberek életében. Más szóval: bár az egyének döntéseket hoznak, az osztály, a nem és egyéb társadalmi különbségek továbbra is határt szabnak lehetőségeiknek. Ugyanakkor, ha az egyéni és a társadalmi következmények közötti kapcsolatot sokkal hatékonyabban szeretnénk megvizsgálni tekintettel arra, hogy a „választásos” életút jelentősége egyre nagyobb, akkor a jövőben a kutatásoknak sokkal kritikusabb megközelítést kell megfogalmazniuk arra vonatkozóan, hogy melyek a felnőttkor valóban strukturális és nem „generációs” meghatározó tényezői. Maga a tény, hogy az 1970 után született generá-

cióról beszélünk, amikor körülhatároljuk és jellemezzük a fiatalok életében bekövetkezett változások jelentőségét, felveti annak a szükségességét, hogy különbséget kell tennünk azon jellegzetességek között, amelyek az emberek életében bekövetkezett szélesebb körű és alapvető változásokhoz tartoznak (ez az idősebbeknél ugyanúgy megtalálható, mint a fiataloknál), valamint azon jellemzők között, amelyek jelentős mértékben továbbra is a gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet sajátosságainak tudhatók be.

Az egyéni és a társadalmi következmények közötti kapcsolat vizsgálata fontos lehet az oktatási és szakképzési programok valamint az oktatáspolitikára számára is, hiszen ezekről feltételezik, hogy szervesen az átmeneti időszakhoz tartoznak. Bár néhány kutató felvetette, hogy a politikához és programokhoz kapcsolódó diskurzusok haladó jellegűek, mivel felismerik a különbségeket és esetleg lehetőséget kínálnak a fiatalok számára az önmegvalósításra, azt is fontos azonban meglátni, hogy ezeken a diskurzusokon belül milyen mértékben tapasztalható más erőviszonyok jelenléte. Az oktatáspolitikára az oktatást manapság már nem a „közjó” értékében tett társadalmi befektetésként, hanem az önmegvalósítás érdekében tett befektetésként jeleníti meg. A sok nyugati ország kormánya által vallott emberi tőke elméletében az oktatás és a szakképzés nagyon kényelmesen egyéni felelősséggé jelenik meg, ahol az egyének és családjuk „racionális” döntéseket hoznak, hogy biztosítsák maguknak pozíciójukat a jövőben (Marginson 1997). Az egyének által meghozott „szabad” döntések ebben a megközelítésben valójában elkendőzik a hatalom és a hátrányos helyzet kérdéseit.

Marginson szerint az oktatási- és szakképzési politikákat formáló „új jobboldali” emberi tőke elméleteiben rejlő individualizmus arra ösztönzi az egyéneket, hogy saját életük „vállalkozói” legyenek. Ebben a diskurzusban az oktatás és a szakképzés pusztán egyéni befektetés, és az egyének különböző „piacokon” versenyeznek. Csábító az a feltételezés, hogy az egyre inkább megmutatkozó individualizáció – amit a kutatások során sok fiatal esetében tapasztaltunk – azt mutatja, hogy a fiatalok „beilleszkednek” ebbe a felfogásba – de ezt talán a diskurzusok alakították ki. Okunk van feltételezni, hogy a fiatalok növekvő individualizációja, valamint a vegyes minták iránti növekvő fogékonyságuk a társadalomban bekövetkezett szélesebb körű változások kifejeződése, ahol privatizálódnak a közintézetek, ahol az új vezetői elméletek az embert pusztán egy adag humán erőforrásnak tekintik, amely kicserélhető és eldobható, ahol a szabad piac elmélete uralkodik, és ahol a szegények és a gazdagok közötti különbségek tovább nőnek. Ezek az elemek mind részét képezik a hatalom domináns diskurzusának, amely újraértelmezte életüket, valamint oktatásuk céljait, gyakorlatát és eredményeit. Emellett a saját „történetük” részévé is vált, bár hogy mennyire, valamint hogy ez a diskurzus hogyan viszonyul más diskurzusokhoz, az továbbra is nyitott kérdés marad. A kérdés megválaszolásában ismét a részt vevő kutatás lehetne segítségünkre.

A részt vevő kutatás nem újdonság az ifjúságkutatók számára, és lehetőséget biztosít arra, hogy új kérdéseket tegyünk fel a fiatalok személyiségével kapcsolatban. A munkavállalás és az oktatás mellett más prioritásokat – a lakóköznyezetet, az életkörülményeket, az életmódot, a kísérletezést, a szabadidőt valamint a többirányú sze-

mélyes elkötelezettséget – is a saját „emberi tőkájuknek” tekintik, és már ma is figyelembe veszik a tanulásra és a karriere vonatkozó döntésekben (*Looker & Dwyer* 1998, 18). Tehát – amint azt Marginson is elismeri – „a tanulók is rendelkeznek más identitásokkal” (1997, 225), amit hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni vagy alábecsülni a domináns diskurzus és annak politikai keretein belül, sőt – szerintünk – néha még mi, kutatók is. A „más identitások” keveredése a vegyes életminták kialakulásában mutatkozik meg, de meg kell mutatnunk, hogy ennek az egyre fontosabbá váló folyamatnak milyen jelentős hatása van a fiatalok életére, hiszen ahogy du Bois-Reymond megjegyezte:

A tanulás/munka szférája egyre inkább összemosódik a szabadidős tevékenységekkel a kulturális elithez tartozó fiatalok életében. Érdekes lenne megvizsgálni – különös tekintettel az élethossziglani tanulásra és a munkával kapcsolatos növekvő „rugalmasságra” –, hogy ez a tendencia vajon általánossá válik-e, vagy pedig továbbra is csak a fiatalok bizonyos csoportjaira korlátozódik. (1998, 76)

Más szóval – mint ahogy a már idézett tanulmányok is rámutatnak – a strukturális tényezők megfigyelhető „elhomályosulása” (*Furlong & Cartmel* 1997, 109) nem jelenti szükségszerűen azt, hogy a fiatalok az oktatást és a szakképzést mindenféle kritika nélkül elfogadják, vagy engedelmes és hasznos munkaerő válik belőlük a jövőben, sem azt, hogy olyan diskurzusokra lennének fogékonyak, amelyeket az előző generáció hirdet mint elkerülhetetlen igazságot és valóságot. Talán igen – de komoly, részt vevő kutatásra van szükség, ha meg akarjuk tudni, hogy mely diskurzusok dominánsak a számukra.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ifjúságkutatók több mint tíz éve foglalkoznak a gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet kérdésével. Úgy gondoljuk, hogy a felnőtt státusz elérésének hangsúlyozása közben társadalmi és gazdasági vonatkozásban alapvető változásokat hagytak figyelmen kívül, amelyek mind a fiatalok, mind az idősebbek életét befolyásolják. A munkaerőpiacon, az oktatás és a munkavállalás közötti kapcsolatban valamint a munkahelyi kapcsolatokban bekövetkezett változások az iparosodott országokban megváltoztatták a felnőttkori státusz hagyományos „piacainak” jelentőségét. Ma a különböző országokban az átmeneti életszakasszal foglalkozó tanulmányokban az a közös, hogy a gyermekkorból a felnőttkorba történő „átmenetet” egy egyre hosszabb folyamatként határozzák meg. Jelen tanulmányban azt állítottuk, hogy a meghosszabbodott ifjúsági életszakaszra jellemző vonásokat sokkal inkább a társadalmi viszonyokban bekövetkezett változásként kellene értelmezni, amely a társadalomban minden korosztályt érint, de amelynek sajátos hatását elsőként az 1970 után született generáció érzékeli, mivel ők nem ismertek más világot. A jövőben a felnőttkorba történő átmenetet vizsgáló ku-

tatásoknak nem csupán azt kell feltárniuk, hogy a késő modernitásra jellemző esetlegesség és kockázat milyen mértékben gyakorol hatást erre a generációra, hanem azt is, hogyan alakítanak ki egy új felnőttkort.

Fordította: Dudik A. Éva

IRODALOM

1. AINLEY, J. & SHERET, M. (1992) *Prigress Through High School: A Study of Senior Secondary Schooling in New South Wales* (Melbourne, ACER)
2. ANSIEF, P. & AXELROD, P. (1993) Universities, Graduates and the marketplace, In P. ANSIEF & P. AXELROD (szerk.) *Transitions: School to Work in Canada*, 193-114 (Toronto, Thompson)
3. BECK, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity* (London, Sage)
4. DU BOIS-REYMOND, M. (1998) *I don't want to commit myself yet: young people's life concepts*, Journal of Youth Studies, 1 (1), 63-79
5. CHISHOLM, L. (1997) *Initial Transitions between education, training and employment in learning society*, International Bulletin of Youth Research, 15, 6-16.
6. CHISHOLM, L., BÜCHNER, P., KRUGER, H., BROWN, P. (szerk.) (1990) *Childhood, Youth and Social Change. A comparative Perspective* (London, Falmer)
7. COHEN, P. (1997) *Rethinking the Youth Question: Education, Labour and Cultural Studies* (London, Macmillan)
8. CONNEL, R., ASHENDEN, D., KISSLER, S. & DOWSETT, G. (1982) *Making the Difference* (Sidney, Allebn & Unwin)
9. CÔTÉ, J. & ALLAHAR, A (1994) *Generation on Hold: Coming of Age in the Late Twentieth Century* (Toronto, Stoddart)
10. DWYER, P. (1995) *Disjuncture between pathways policy and student outcomes experience of early school leavers*, Australian Journal of Education, 39 (3), 265-278
11. DWYER, P. (1996) *Opting Out: Early School Leavers and the Degeneration of Youth Policy* (Hobart, National clearing House for youth Studies)
12. DWYER, P. & WYN, J. (1998) *Post-compulsory education policy in Australia and its impact on participant pathways and outcomes in the 1990s*, Journal of Education Policy 13 (3), 285-300.
13. EVANS, K. & HEINZ, W. (1994) *Becoming Adults in England and Germany* (London & Bonn, Anglo-German Foundation)
14. FURLONG, A. & CARTMEL, F. (1997) *Young People and Social Change: Individualisation and Risk in Late Modernity* (Buckingham, Open University Press)
15. GOLDING, B. (1996) *Education and training pathways no end to travelling*. Fourth International Conference on Post Compulsory Education and Training, Queensland, December

16. GREEN, A. (1991) *The reform of post-16 education and training and the lessons from Europe*, Journal of Education policy, (6) 3, 327-339
17. GREGORY, R. (1995) *Higher education expansion and economic change in Australia*, Australian Bulletin of Labour, 21(4), 295-322
18. HENRY, M. (1996) *OECD and educational policy development in Australia*, Discourse, 17(1), 101-106
19. LAND, H. (1996) *The crumbling bridges between childhood and adulthood*, In J. BRANNEN & M. O'BRIAN (szerk.) *Children in Families, Research and Policy* (London, Falmer)
20. LOOKER, E. D. (1993) *Interconnected transitions and their costs: gender and urban-rural youth in the 1990s*, Journal of Youth Studies, 1(1), 5-22
21. LOOKER, E. D. & DWYER, P. (1998) *Education and negotiated reality: complexities facing rural youth in the 1990s*, Journal of Youth Studies, 1(1), 5-22
22. MARGINSON, S. (1997) *Subjects and subjugation: the economics of education as power-knowledge*. Discourse, 18 (2), 215-225
23. OECD (1984) *Review of Youth Policies in Australia* (Paris, OECD)
24. OECD/Centre for Educational Research and Innovation (1983) *Education and Work: The Views of the Young* (Paris, OECD/CERI)
25. REDPATH, L. (1994) *Education-job mismatch among Canadian university graduates: implications for employers and educators*, The Canadian Journal of Higher Education, (24)2, 89-114
26. RUDD, P. & EVANS, K. (1998) *Structure and Agency in youth transitions: student experiences of vocational further education*, Journal of Youth Studies, 1 (1), 39-62
27. STERN, D., McMILLION, M., HOPKINS, C. & SHANE, J. (1990) *Work experience for students in high school and college*, Youth and Society 21 (3), 255-389
28. STRAUSS, AL. (1987) *Qualitative Analysis for Social Scientists* (Cambridge, Cambridge University Press)
29. TEICHLER, U. (1989) *Research on higher education and work in Europe*, European journal of Education 24 (3), 223-248
30. TROTTER, C., CLOUBER, R. & LAFORCE, L. (1996) *Vocational integration of university graduates: typology and multivariate analysis*, International Sociology 11 (1), 91-108
31. WALLACE, C. (1989) *Social reproduction and school leavers: a longitudinal perspective*, In K. HURRELMANN & U. ENGELS (szerk.) *The Social World of Adolescents: International Perspectives* (New York, de Gruyter)
32. WILLIS, P. (2000) [1977] *A skacok. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra* (Budapest, Új Mandátum)
33. WYN, J. & WHITE, R. (1997) *Rethinking Youth* (Sydney, Allen & Unwin)

IFJÚSÁG, CSALÁD, POLGÁRRÁ VÁLÁS

(*Claire Wallace-Jones Bill*)

FORRÁS: WALLACE, CLAIRE – JONES, GILL (1992) *YOUTH, FAMILY AND CITIZENSHIP*. BUCKINGHAM-PHILADELPHIA, OPEN UNIVERSITY PRESS

Hányszor hallották már a serdülőkorú gyermekeikről beszélgető szülőket felsóhajtani: „ha már önálló életet él, nem avatkozom bele a sorsába”, minisztereket nyilatkozni: „biztosítanunk kell az embereknek a szabad döntés jogát”? Az ilyen jellegű megjegyzések a szülők és a politika megszokott retorikájához tartoznak, és azt sugallják, hogy az ifjúság önállósággal rendelkezik. Tanulmányunk azt vizsgálja, hogy mennyiben helytállóak az angol fiatalok életében ezek a kijelentések.

Kutatásunkban azokat a módozatokat tárjuk föl, amelyekkel a család, a piaci viszonyok és az állami intézmények a családjától függő gyermek független felnőtté válásának folyamatát alakítják. Bebizonyítjuk, hogy mihelyt az ifjú felnőtté válik, az említett tényezők egymásnak ellentmondó irányokba igyekeznek terelni a viselkedését. Az ellentmondások meglátásunk szerint elsősorban azokon a területeken bontakoznak ki, amelyeken az alárendeltség és az önállóság fogalomrendszere a normatív gyakorlattal ütközik. A tanulmányban felmerülő központi kérdés az, hogy mennyiben ismerik el a felnőtté váló fiatal állampolgári jogokkal és kötelességekkel felruházott független polgárként, és ezt milyen mértékben befolyásolja anyagi helyzete és függőségi szintje.

Ugyanakkor a fiatalkori önállóság fogalmát is tanulmányozzuk, és megvizsgáljuk: valójában mekkora szabadsággal rendelkeznek a fiatalok ahhoz, hogy az életüket befolyásoló kérdésekben önálló döntéseket hozzanak. A kutatás behatárolja azokat az egyenlőtlenségeket, amelyek a fiatalok választási lehetőségeit megkülönböztetik, különösen azokat, amelyek társadalmi osztályukból, nemükből, bőrszínükből és nemzeti-ségükből, földrajzi elhelyezkedésükből és gazdasági helyzetükből származnak.

AZ IFJÚSÁG DEKONSTRUKCIÓJA

Az utóbbi években új távlatok nyíltak a szociológiában, amelyek a közéletet és a magánszférát újraegyesítő holisztikus megközelítés igényére válaszoltak. Az életpályát tanulmányozó megközelítés megfelel ennek az elvárásnak, ugyanakkor lehetővé teszi a felnőtté válás folyamatának különböző aspektusai között fennálló összefüggések vizsgálatát, mint amilyen a munkába állás és a családalapítás kapcsolata. Ez a megközelítés megvilágít olyan komplex alapfogalmakat is, mint amilyen a függőség és függetlenség kérdése a fiatalok körében.

ÉLETSZAKASZ (LIFE-COURSE PERSPECTIVE)

Az életpálya nem más, mint az egyén életrajza: önmaga és embertársai közötti viszonyainak terméke (lásd *Jones*, 1991). Hareven írja le legjobban ezt a szemléletet: „Az életszakaszt tanulmányozó szociológiai felfogás a történelmi feltételek kontextusába ágyazva kíséri nyomon az ember élete során állandóan változó egyéni és kollektív családi magatartás kölcsönhatását. Ez a megközelítés az egyén életútját és a családtagok viszonyát tanulmányozza a személyes és a történelmi idő előrehaladtával.” (*Hareven* 1982: 6)

Csupán az életpálya-vizsgálatok megjelenésével egy időben fordult az ifjúságkutatók figyelme az ifjúság holisztikus felfogására, amelyben családdal, kortárs csoportokkal, a munkaerőpiaccal stb. fenntartott viszonyok beilleszthetők egy életrajzi szemléletbe. *Hutson és Jenkins* (1989), *Allatt és Yeandle* (1986), *Griffin* (1985), *Wallace* (1987a), *Jones* (1986); és a Gazdaság- és Társadalomkutató Tanács (ESCR) által megjelentetett munkák a fiatalok családban és a munkaerőpiacon elfoglalt helyét kutatják (*Bynner* 1991). Az ifjúkort szemlélhetjük úgy is, mint a felnőttkorba való átmenet olyan folyamatainak sorozatát, amelyek hozzátétőlegesen párhuzamosak, és különböző szférákban zajlanak le, például az otthoni vagy a munkaerőpiaci közegben, de csak együttesen értelmezhetők, hiszen szoros kapcsolatban állnak egymással. Az életrajzi szemlélet megköveteli, hogy a fiatalok életét egységes egészként kezeljük. *Heinz* 1988-ban kimutatta, hogy a társadalmi intézményeknek az életszakaszokra (életutakra/életpályákra) gyakorolt strukturáló hatásával együtt tanulmányozható az a folyamat is ahogyan az egyének életútjukat egyengetik ezen intézmények között. Ez a szemlélet a *Jones* (1988) által javasolt módszert alkalmazva a folyamatot és a struktúrát integrálja, és kapcsolatot létesít a személyes idő és a történelmi idő között.

Az életszakasz-felfogás egyik következményeként a szociológia két olyan területe kapcsolható össze, amelyek eddig ritkán társulhattak: az ifjúság- és a családszociológia. Ahogy a család tanulmányozása elkerülte az ifjúságkutatók érdeklődési körét, ugyanúgy a fiatalok elemzése is kizorult a családszociológiai kutatások legtöbbjéből.

Míg a családszociológia fennen hirdeti, hogy megfejtette a család „fekete dobozát”, a családot – a külvilággal fenntartott viszonyaiban – egységként kezelő „strukturális” elméletektől indítva igen kevés figyelmet szentel a gyermek-szülő kapcsolatnak és a fiatalok gazdasági szerepének a családi háztartásban. Ehelyett a családkutatók inkább a házastársi viszonyokra és gyermeknevelési problémákra koncentráltak. A kutatások többsége elemezte ugyan a háztartáson belüli egyenlőtlenségeket, különösen azt, hogy a férj és a feleség eltérő mértékben fér hozzá a háztartás javaihoz és bevételeihez (lásd például *Pahl* 1983, *Brannen és Wilson* 1987 vagy *Prout* 1988), ám az idősebb gyerekek családban játszott gazdasági szerepét mellőzték, amint *Finch* 1989-ben kimutatta: a kutatók a gyermekeket eltartottként, vagyis gazdasági szempontból elhanyagolhatónak könyvelték el.

A családi életet tanulmányozó új megközelítések azt állítják, hogy a funkcionista elméletek által hirdetett tézisekkel ellentétben a családtagok nem strukturálisan előirányzott szerepeket játszanak, hanem állandó egyeztetési folyamatban bonyolítják le viszonyaikat (lásd például Newson és Newson 1976; vagy Prout 1988). Ez azt jelenti, hogy növekedésük során a gyerekek folytonos egyeztetésre szorulnak, és ez módosítja a szüleikhez való viszonyukat is. Más szóval az emberek nem egyszerűen csak felnőnek: változnak, és ugyanúgy változnak kapcsolataik is. Sajnos a területet feltáró kutatások egy része továbbra sem számol e folyamattal, és a megfigyelt egyeztetéseket sem tartja életkor által meghatározottnak. Valószínűleg azért, mert a családban lezajló mikrofolyamatok vizsgálatával egy időben nehéz megfigyelni a folyamatokat szabályozó makroegyenlőtlenségeket. Ugyanezen okokból a családot jellemző viszonyok részletkérdéseit vizsgáló kutatásokra jellemző, hogy az átfogóbb társadalmi osztály, nemi és faji egyenlőtlenségek kérdésköre kimarad az elemzésből.

Új veszélyekkel kell tehát szembesülni, mert az emberi élet sokoldalú elemzése abban tetőzhet, hogy végtelen számú redukcióval élve társadalmi csoportok helyett individuumokat vizsgálunk...

AZ INDIVIDUALIZÁCIÓS IRÁNYZAT

Ulrich Beck „individualizációs elmélete” nagymértékben befolyásolta az európai szociológiát. Bár ez az irányzat a német társadalom sajátosságait veszi figyelembe, gyakran alkalmazták az ifjúságkutatásban is. Beck érvelésének lényege az (Beck 1986; 1987), hogy a társadalmi reprodukciós szerkezet szétföredezett mind az oktatás, mind a munka és a család tekintetében. A tradicionális intézmények csődöt mondtak, ennek következtében pedig az egyéni társadalmi szerepek elmosódtak. Giddens hasonlóan érvelt, azt állítva, hogy a „poszttradicionális társadalmi univerzumban” az egyének és a közösségek végtelen skálájú cselekvési potenciállal (és az ezzel járó kockázati tényezőkkel) rendelkeznek: ebben a társadalomban, amelyet Beck „kockázati társadalomnak” nevez, a rizikó minden szinten nőtt, nem csupán az alacsonyabb gazdasági-szociális szférákban. Giddens szerint (1991; 28) „kockázati társadalomban” élni annyit jelent, mint „számítóan viszonyulni cselekvési lehetőségeink pozitív és negatív következményeihez, amelyekkel egyénileg, de globálisan is, folyton szembesülnünk kell jelenkori társadalmi egzisztenciánk során.”

Beck szerint az egyének döntéseik kockázatának csökkentésére irányuló erőfeszítéseik során elfordulnak addigi osztálykultúrájuktól, amely immár nem nyújt semmit, és nem várhatnak támogatást a tradicionális családi kötelékektől sem; ilyenformán arra kényszerülnek, hogy egyéni utakon próbálják meg személyes ambícióikat valóra váltani. A faji, nemi, osztály- stb. egyenlőtlenségek már nem annyira átfogóak, és így az élet „biográfiai tervezetté” válik. Beköszöntött a versenyorientált világ, amelyben az individuumok saját céljaik elérésére törekcszenek. A családi élet megváltozott, hagyó-

mányos formái megszűnnek; a családtagok egyéni termelési és fogyasztási mintákat követnek. Ez a nézőpont eltér a marxi és a weberi elméletektől, amelyek a családot a kenyérkereső férfi által irányított termelési és fogyasztási egységnek tekintik. Ellentmond ugyanakkor azoknak a frissebb munkáknak is, amelyek a családon belüli együttműködés szintjét elemzik. Beck elméletében a családban élő fiatalok erőteljesen „emancipálódtak”, de ez az emancipáció veszélyeket hordoz magában.

A család szerkezetének változásai mellett – az individualizációs elmélet szerint – a családon belüli hatalmi viszonyok is módosultak. A gyermekjogi mozgalmak megjelenése a kiskorúakra mint individuumokra irányította a figyelmet, és némileg csökkentette a szülők hatalmát gyermekeik fölött (*Hartmann 1987; Hermanns 1987*). A munkaerőpiaci versengés a tradicionális családok gyengüléséhez és a közösségi szálak elszakadásához vezetett, a fiatalok munkába állása pedig sajátos módon terhelte meg a családi kapcsolatokat. Az individualizáció növekvő autonómiát és döntési szabadságot (*Hartmann 1987*), vagy a lefelé irányuló mobilitás kockázatának növekedését, bizonytalanságot és stresszt eredményezhet (*Heinz és társai 1987*). Az elméletet elsősorban a nyugatnémet esetre dolgozták ki, de máshol is alkalmazták Európában. Tekintve, hogy hasonló változások álltak be Nagy-Britanniában, az elmélet egy része erre az országra is érvényesnek tekinthető.

MODERNIZÁCIÓ ÉS ÉLETPÁLYÁK

Giddens elemzése (1991) a modernizációról és az énről a Beckéhez hasonló kiindulópontokra alapoz, de más elméleti konstrukcióba ágyazza ezeket. Ő is megnőtt kockázatról és az esélyek bővüléséről beszél, de – Becktől eltérően – továbbra is a szerkezeti megszorításokra helyezi a hangsúlyt. Az újkor modern intézményeinek leépülését hirdető posztmodem elméletekkel vitatkozva Giddens kijelenti, hogy a modern intézmények egyesítő jellege legalább annyira jelen van napjainkban, mint a bomlasztó (*Giddens 1991: 27*). A nők folytonos társadalmi kirekesztettségét tárgyalva a következőket írja: „Napjainkban a nők névlegesen a lehetőségek és az esélyek széles skálájával rendelkeznek, a valóságban azonban a férfiközpontú társadalom az érvényesülési csatornák legtöbbszörét elzárja előlük. Mi több, ahhoz, hogy ténylegesen kihasználják lehetőségeiket, a nőknek nagyobb mértékben kell feladniuk identitásukat, mint a férfiaknak. Más szavakkal: mélyebben, de ellentmondásosabban élnek meg a késői modernkor nyitottságát.” (*Giddens 1991: 106*)

Giddens szintén a családi viszonyok változásainak kontextusába helyezi mondanivalóját, de a családi kapcsolatokat is Becktől eltérő módon értelmezi. Stacey-t idézi (*Stacey 1990*), aki kimutatja, hogy az egyének – bár érzékelik a tradicionális családi minták felbomlását és az ezzel járó kockázatokat, mégis – „egy átfogó intézmény-újraépítési folyamat keretében a családi viszonyok új formáinak megteremtésére töreksznek”. Új családok születnek, amelyek azonban már nem az előre meghatározott nemek

szerinti megosztottság mentén szerveződnek; a válások szintén új családhalózatok forrásává válnak. Ez a folyamat, amely távolról sem az individualizációt segíti elő, új létformákat teremt: az egyének „nem húzódnak vissza külső társadalmi térből, hanem merészen beilleszkednek” (Giddens 1991: 177).

Giddens véleménye az, hogy az élet nem is annyira „biográfiai”, hanem inkább „reflexív projektum”. Átmeneti korszakai – mint amilyen a serdülőből felnőtté válás folyamata – megkövetelik, hogy a változó egyént a személyes és a társadalmi módosulások reflexív összekapcsolási folyamatának részeként is vizsgáljuk (1991: 33).

Bár Giddens elemzései a felnőttek életpályájára, nem pedig a fiatalokra összpontosítanak, munkája hozzájárul egy olyan ifjúságszociológia létrehozásához, amely egységes szemléletű kovácsolja a holizmust, az életfolyamatok elemzését és az egyenlőtlenségek vizsgálatát.

AZ IFJÚSÁG REKONSTRUKCIÓJA

Az ifjúságszociológiában eddig két nézőpont ütközött – az egyik a társadalom-szerkezeti szemlélet, amely néha túlzottan determinista, a másik az individualizáció elmélete, amely az önállóságot hajlamos túlhangsúlyozni. Fogadjunk el némi elméleti eklektizmust: őrizzük meg a korábbi elméletekből a modern világ számára releváns részeket, egyeztessük a kortárs szemléletekkel, és használjuk fel a két forrás legjavát az új ifjúságelmélet megalapozásához.

Történtek már próbálkozások olyan keretelmélet létrehozására, amely mind az ifjúság szerkezeti vonatkozásait, mind pedig a felnőttkorba való átmenet folyamatát értelmezi; de a szerkezeti és a folyamatú jelleg összebékítése bonyolult feladat. Jones a társadalmi mobilitás kontextusában próbálja vizsgálni a folyamatot, ahogyan a fiatalok elérik a felnőttek társadalmi osztálypozícióit (Jones 1986; 1987a; 1988). A tanulmány kimutatja, hogy nem adott foglalkozásuk, hanem mobilitási pályájuk határozza meg döntő módon a fiatalok esélyeit. Wallace a karrier fogalmát használja a társadalmi csoportok megkülönböztetésére (Wallace 1987). Azon igyekszünk tehát, hogy egy longitudinális dimenziót építsünk be az ifjúságfelfogásba, ugyanakkor differenciált folyamatként értelmezzük az ifjúkort.

IFJÚSÁG ÉS POLGÁRI STÁTUSZ

A polgári státusz fogalma kézenfekvőnek tűnik az ifjúságfelfogás újraértelmezésére és átszerkesztésére. Ez a fogalom a jóléti kapitalista társadalom – az életkorral magától érthető módon megszerezhető – jogok egész sorát feltételezi. Ifjúkornak tekinthetjük azt az életszakaszt, amely során a fiatal elnyeri polgári minőségét, vagyis a társadalom teljes jogú tagjává válik. Ugyanakkor a polgári státusz a felnőttkornál megfelelőbb fo-

gódzót nyújt a „fiatalkor végeredményének” megértéséhez: lehetővé teszi, hogy rátapint-sunk a kérdésnek mind a folyamat, mind pedig az egyenlőtlenségekből származó jel-legére – míg a polgári jogok fokozatosan nyerhetők el a fiatalkor során, gyakorolható-ságukat az osztály, a nem, a bőrszín, a rokkantság egyenlőtlenségeinek társadalmi szerkezete szabályozza.

A Marshall által definiált polgári jogok a 20. század közepén három – civil, politi-kai és szociális – tényezőből álltak, amelyek együttesen biztosították a közösségben va-ló érvényesülést (Marshall 1950). A civil jogok, amelyek a személyes szabadság, a ma-gántulajdon és az állammal szembeni védettség jogát foglalják magukba, a 18. század folyamán alakultak ki, és törvények biztosítják őket; a politikai jogok a 19. században és az általános választójogban fejeződnek ki; az oktatáson, az egészségügyön, a lakás-építésen és más szociális juttatásokon keresztül érvényesülő, az elfogadható életszín-vonalhoz való jog garanciái a második világháború után kialakult jóléti államokban bontakoztak ki.

A szociális jogokat az államnak kell biztosítania. A társadalmi védőháló Barbalet szerint (Barbalet 1988) nem terjed ki mindenre, hiszen nemcsak törvény szabályozza, hanem az egyéni erőforrások kiaknázási képességétől is függ eredményessége.

Marshall klasszikus elképzelése háború utáni optimizmussal telített. Olyan vilá-got jelenít meg, amelyben az egyre növekvő egyenlőségről a jóléti állam gondoskodik: adópolitikával, társadalombiztosítással, az egészségügyi szolgáltatások fejlesztésével, az oktatás kiterjesztésével, lakásépítéssel. A szegényügyi törvénytől a jóléti állam felé történő elmozdulás a szociális jogok evolúciójának utolsó szakaszát jelenti (Marshall 1952).

POLGÁRI STÁTUSZ ÉS ALÁRENDELTSÉG

A polgári státuszról folytatott vitát még nem alkalmazták kifejezetten az ifjúságra. Némiképp hasonlóság figyelhető meg a fiatalok és a nők családban elfoglalt helyzete között (nyilván beleértve a két csoport átfedéseit), tekintve valóságos vagy feltételezett gazda-sági alárendeltségüket a családfővel szemben (Smith 1989; Harrison 1991). Lister fel-hívja a figyelmet azokra a mechanizmusokra, amelyek a nők alárendeltségét idézik elő a magán- és a közéletben, a családon belüli munkamegosztásban, a munkahelyi bére-zés és az állami juttatások tekintetében (Lister 1990; Summers 1991). Marshall nem szá-molt a polgári státusz és az alárendeltség problematikus viszonyával, amelyet föltétle-nül tisztázni kell, mielőtt a fogalmat a nőkre, a fiatalokra és az öregekre alkalmaznánk. Lister a polgári minőség elnyeréséhez elengedhetetlen gazdasági függetlenség fontos-ságát bizonyítja – mi helyett az egymásra utaltsággal érvelünk, és azt állítjuk, hogy a függetlenség és az alárendeltség között csupán mondvacsinált dichotómia létezik.

A nők gazdasági kényszerhelyzete akár az állammal, akár a férfiakkal szemben el-lentmond a polgári státusz összes elvével, akkor is, ha teljes munkaidejüket „csupán”

gyermekük gondozására és férjeik kiszolgáltatására áldozzák (megadva ez utóbbiaknak a gazdasági függetlenség lehetőségét). A családban végzett fizetetlen munka és a vállalt felelőségek „nem számítanak” a polgári státusz szempontjából. Summers úgy vélekedik, hogy a gyermekgondozásnak hozzá kell járulnia az egyenlő polgári státusz elnyeréséhez: nem elég csak tudomásul venni, hogy a nők betegeket és öregeket gondoznak, de gazdasági szempontból is el kell ismerni feladatvállalásukat. Sajnos, ami a családokban zajlik, kívül esik az általános jogok és kötelességek rendszerén.

A fenti érvelések a fiatalok esetében is érvényesek: a tanulást, az otthoni segítséget, de az alkalmi munkát sem ismeri el munkának társadalmunk, és mindezen tevékenységekhez nem társulnak jogok (mint amilyen az állami biztosítás, a szakszervezeti tagság, a munkavédelmi törvények). A társadalomban való teljes jogú részvétel Marshall szerint a személyes erőforrásoktól és a társadalmi pozíciótól, végső soron pedig a gazdasági függetlenség kivívásától függ. A fiataloknak tehát gazdasági önállóságra kell törekedniük ahhoz, hogy a társadalom teljes jogú tagjaivá váljanak. Mind a nők, mind pedig a fiatalok esetében a gazdasági egyenjogúsításnak először a családon belül kell elkezdődnie, bár a családon belüli emancipációt csupán korlátozott mértékben ismeri el a külvilág. Teljes anyagi függetlenséget fiatal korban a munkaerőpiacon és a jóléti állam intézményein keresztül lehet elérni.

Noha Marshall a polgári státusz evolúciójának nyomon követését kísérli meg, mihelyt a fogalmat a fiatalokra alkalmazzuk, nyomban „életpálya” dimenziót ölt. Ami a társadalom szintjén történik a történelmi idők folyamán, az individuum életpályájának szintjére is alkalmazható. A fiatalkort a polgári státusszal járó jogok és kötelességek fokozatos elnyerése jellemzi. A törvény adta jogok és kötelességek az életkor által strukturáltak: a civil jogok némelyikét (mint például a munkához való jogot) és néhány kötelességet (például a törvény előtti engedelmesség kötelességét) már nagykorúvá válása előtt magáénak tudhatja a fiatal; a politikai jogok többsége csak a felnőttkorban lép érvénybe; a szociális jogokat, beleértve a szociális biztonságot különböző életkorban garantálja, sokkal problematikusabbak, érvényesülésüket a törvény függvényében teszi lehetővé. A polgári státusz az ifjúkor során komplex és egyenetlen folyamat. A politikai jogok, például a szavazati jog, általában 18 éves kor betöltésekor lép érvénybe, de a szociális jogokat nehezebb értelmezni, és kivívásuk is több akadályba ütközik. Nagy-Britanniában egyre inkább csak a teljes munkaidejű állás biztosítja az anyagi függetlenséget és az egyén meghatározott helyét a nemzet polgárainak sorában. Minden olyan törvény, ami meghosszabbítja a gyermekkori függőséget, nem csupán a felnőtt státusz elnyerését késlelteti, de a polgári státusz megszerzését is elodázza. Minél tovább tartjuk távol a fiatalokat a teljes munkaidejű állásoktól, minél több tanfolyamra íratjuk be őket, annál hosszabb ideig szorulnak rá szüleikre – a polgári státusz elérése pedig annál távolabbinak tűnik.

A polgári minőség fogalma politikai kérdés, ezért nemcsak felépítését, hanem értelmezését is befolyásolják a politikai változások. A fogalom két olyan összetevőből áll,

amelyre változó hangsúlyt fektetnek a politikai szónoklatok: ezek a jogok és a kötelességek. A politikai jobboldal a polgárok kötelességeit emlegeti előszeretettel (önállóság-ra törekvés, betegek és öregek ápolása, adakozás); ez elsősorban a konzervatív kormányzatok politikai diskurzusára jellemző. A másik oldalon az állampolgári jogok a baloldali és a centрупártok vesszőparipájának tekinthető.

A vita folytatható. A polgári jogok jelenleg túlnóttek Marshall definíciójának kerekein, és manapság a fogyasztói jogokat is felölelik. A jóléti államok szociálpolitikájának gyakorlatba való átültetése gyakran érinti az egyének, a háztartások és a csoportok fogyasztásának ellenőrzését, védelmét, igazgatását és megszervezését. A jóléti állam szociális megoszlása döntő fontosságú az állampolgári státusz megszerzésének szabályozásában, és az állampolgári státuszt a fogyasztás vonatkozásában is értelmezni kell. Harrison (1991) megkockáztatja azt a kijelentést is, hogy a szociális juttatások privatizált formái és a piaci „lehetőségekhez” való hozzáférés alternatív állampolgári státuszokat hozhat létre a modern Nagy-Britanniában.

A fiatalok problémáinak (lakáskérdés, munkanélküliség) megértése egy olyan ifjúságkonceptió kidolgozását sürgeti, amely a függetlenség/alárendeltség kérdéseit és a polgári státusz elnyerésének módozatait írja le. Egy ilyen elmélet a fiatalok magán- és közösségi életének holisztikus megközelítését teszi szükségessé. Különösen fontos azon egyenlőtlenségek vizsgálata, amelyek megosztják a fiatalokat, és befolyásolják esélyeiket társadalmi osztályukból, fajukból, nemükből vagy lakóhelyükből adódóan. Csúpán ezek a feltételek nyújthatnak alapot arra, hogy érdemben vitázzunk a politikusokkal, és tanácsot is adhassunk nekik a jövőre vonatkozóan.

Fordította: Cseke Péter

IRODALOM

1. ALATT P. AND YEANDLE, S. (1986) „It's not fair is it?” Youth unemployment, family relations and the social contract in S. ALLEN, et al. (eds) *The experience of unemployment*, London, Macmillan
2. BARRBALET, J. M. (1988) *Citizenship*. Milton Keynes, Open University
3. BECK, U. (1986) *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt, Suhrkamp
4. BECK, U. (1987) „Beyond status and class” in W. MEGA, ET. AL. (eds) *Modern German Sociology*, Columbia, Columbia University Press
5. BECK, ULRICH (1997) Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In ANGELUSZ RÓBERT (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 418-468.
6. BRANNEN, J. AND WILSON, G. (eds) (1987) *Give and Take Families*. London, Allen and Unwin

7. BYNNER, J. (1990) „Transition to work: results from a longitudinal study of young people in four British labour markets” in D. N. ASHTON AND G. LOWE (eds) *Making Their Way: Education, Training and the labour Market in Britain and Canada*. Milton Keynes, Open University Press
8. FINCH, J. (1989) *Family Obligations and Social Change*. Cambridge, Policy Press
9. GIDDENS (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge, Polity Press
10. HAREVEN T. K. (1982) *Family Time and Industrial Time*, Cambridge, Cambridge University Press
11. HARRISON, M. L (1991) „Citizenship, consumption and rights: a comment on B. S. Turner's theory of citizenship” *Sociology*, 25 (2), 209-213.
12. HARTMANN, J. (1987) *The impact of the new technologies on youth-parent relations in contemporary societies: trend for the individualization*. Paper presented to the CFR/CYR International Seminar Young People and their Families, Munich
13. HEINZ, W. ET. AL. (1987) *Hauptsache eine Lehrstelle. Jugendliche vor den Huerden des Arbeitsmarkt*. Weinheim, Deutsche Studien Verlag
14. HEINZ, W. ET. AL. (1988) *Status Passage and Life Course*. Project description, SFB 186, Bremen, Postfach 330440
15. HERMANN, M. (1987) „Developments in family and youth law indicating and favouring changes in the relationship between young people and their parents.” Paper presented to the CFR/CYR International Seminar Young People and their Families, Freising. Munich
16. HUSTON, S. AND JENKINS, R. (1989) *Taking the Strain: Families, Unemployment and the Transition to Adulthood*. Milton Keynes, Open University Press
17. JONES, G. (1986) *Youth in social structure: transitions to adulthood and their Stratification by Class and Gender*. PhD thesis, University of Surrey
18. JONES, G. (1987) *Young worker in the class structure*. *Work, Employment and Society*, 1. (4) 487-508.
19. JONES, G. (1988) „Leaving the parental home: an analysis of early housing carriers” *Journal of Social Policy*, 16 (1), 49-74.
20. JONES, G. (1988) *Integrating process and structure in the concept of youth*. *Sociological Review*, 36 (4), 706-731.
21. LISTER, R. (1990) „Women, economic dependency and citizenship” *Journal of Social Policy*, 32, 65-71.
22. MARSHALL, T. H. (1950) *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge, Cambridge University (Lásd még ehhez: Ralph Dahrendorf (1994) T. H. Marshall esete. In *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó 72-81.)
23. MARSHALL, T. H. (1952) *Citizenship and Social Class*. Cambridge, Cambridge University

24. NEWSON, J. AND NEWSON, E. (1976) *Seven Years Old in the Home Environment*. Harmondsworth, Penguin Books
25. PAHL, J. (1983) „The allocation of money and the structuring of inequality within marriage” *Sociological Review*, 31, 237-762.
26. PROUT, A. (1988) „Off school sick”: mothers’ account of school sickness absence’ *Sociological Review*, 36(4), 765-789.
27. SMITH, S. J. (1989) *The Politics of „Race” and Residence*, Oxford, Polity Press
28. STACEY, J. (1990) *Brave New Families*. New York, Basic
29. SUMMERS, Y. (1991) „Women and citizenship: the insane, the insolvent and young people’s independence.” *Youth and Policy*, 25, 19-24.
30. WALLACE, C. (1987) *For Richer, For Poorer: Growing Up In and Out of Work*. London, Tavistock

„NEM AKAROM MÉG ELKÖTELEZNI MAGAM”:

A FIATALOK ÉLETFELFOGÁSA

(Manuela du Bois-Reymond)

FORRÁS: MANUELA DU BOIS-REYMOND (1998) 'I DON'T
TO WANT COMMIT MYSELF YET': YOUNG PEOPLE'S LIFE
CONCEPTS. JOURNAL OF YOUTH STUDIES, NUMBER 1. 63-81

BEVEZETÉS¹

A modern korban az emberi életút egyre inkább projektekből áll, amelyekben a kezdetet (születés) és a véget (halál) éppúgy a háttérből irányítják, mint a többi életszakaszt. Azok az elemek, amelyek régen a fejlődési szakaszokat alkották – kisgyermekkor, iskoláskor, kamaszkor, felnőttkor –, mára a projekt részeit képezik. Ezek a projektek autonómok és nem szükségszerűen eredményeznek koherens életutat. A modern élet egyik legfontosabb jellemzője az egyéni és a közéleti élet gyorsasága: minden nagyon gyorsan változik. Ezáltal a tevékenységek és a fejlődés kiszámíthatósága csökken (Giddens 1990). A „projektek” az elképzelt jövő tervei, egy olyan jövőé, amely az eltervezett módon soha nem fog bekövetkezni. Ezért a „projektet” folyamatosan a változó körülményekhez kell igazítani vagy át kell térni egy másik elképzelésre.

A fiatalok jelentős szerepet kapnak a történelmileg új körülmények között, hiszen a serdülők és a fiatal felnőttek különösen fogékonyak a modern élet hatásaira. Amíg a szülőknek lépésről lépésre kellett haladniuk a gyermekkortól a serdülőkoron keresztül a felnőttkor eléréséig, addig a mai generáció a fiatalkort nem a gyermekkor és a felnőttkor közötti szakasznak (tehát átmeneti időszaknak) éli meg, hanem sokkal inkább egy autonóm fázisnak. A modern életben az ifjúkor egyre inkább differenciálódik, és új alszakaszai határozhatóak meg: kora-serdülőkor, késő-serdülőkor, posztadoleszcencia, fiatal felnőttkor, „túlkoros fiatal felnőttek” (vagyis olyan fiatalok, akik az oktatásban való részvétellel késleltetik a felnőttkorba, illetve a dolgozó korba való belépést). Ennek megfelelően szintén megváltozott azoknak a státuszutaknak a tartalma és szerkezete, amelyek az életszakaszokat egy képzeletbeli időtengelyen alszakaszokra osztják. (Ezek az alszakaszok bizonyos intézményekhez kötődnek: a család a kisgyerekekhez, az iskola az iskoláskorú gyerekekhez, a kortárs csoportok a serdülőkorhoz, a szakképzés és a munka a fiatal felnőttekhez.)

---

¹ Jelen tanulmány alapja egy előadás, amely az *Élethossziglani tanulás Európában* című konferencián hangzott el, Drezda, 1996. november 28-30.

Ebben a tanulmányban a fiatalok életútjában az elmúlt három-négy évtizedben bekövetkezett változásokkal foglalkozunk a „normalizált” és a „választásos” életrajzok fogalmi meghatározásának segítségével. A holland serdülőkről és fiatalokról készült longitudinális és intergenerációs kutatás adatai alapján bemutatjuk azoknak a „részprojekteknek” a tipológiáját, amelyeket a fiatalok alakítanak ki a felnőttkor eléréséig vezető út folyamán, illetve akkor, amikor az élet új felfogását keresik. Szándékosan főleg azokra a fiatalokra koncentrálunk, akik esetében megfigyelhető a meghosszabbodott ifjúkor, valamint a tágabb értelemben vett kulturális elitre. Tudomásunk szerint mostanában kevés empirikus kutatás foglalkozik a meghosszabbodott ifjúkorral. Sok kutatás foglalkozik a hátrányos helyzetű és a „veszélyeztetett” fiatalokkal, ami nyilvánvalóan nagyon fontos terület, főleg az ifjúságpolitikában szükséges lépések szempontjából. Ugyanakkor ugyanolyan fontos a kulturális elit, az új irányt meghatározók tapasztalatait is megvizsgálni – ha másért nem, akkor azért, hogy többet megtudjunk a kockázatok és az életesélyek egyenlőtlen eloszlásáról a posztmodern társadalmakban. A kockázat valójában már nemcsak a kevésbé képzettek körében jelenik meg, hanem a kulturálisan privilegizált csoportoknál is megtalálható, habár ők más cselekvési stratégiákat dolgoznak ki (*Giddens* 1992). Tanulmányunkat eredményeink elméleti és empirikus jelentőségére vonatkozó megjegyzésekkel zárjuk, amelyek kijelölik azokat a kutatási területeket, amelyek további vizsgáldást igényelnek.

A FIATALOK ÉLETÚTJÁBAN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOK

A jóléti társadalmak, a szekularizáció valamint a politikai, kulturális és szexuális liberalizáció, a nők emancipációja, de különösen a század második felében kialakult tömegoktatás megjelenésének hatására a közép- és nyugat-európai országokban a társadalom széles rétegeiben a fiatalokra egyre inkább jellemző a meghosszabbodott ifjúkor. Ez egy új átmeneti szakaszt hoz létre a serdülőkor és a felnőttkor között: a posztadoleszenciát, amelyről *Keniston* (1968) az elsők közt tett említést, amikor 30 évvel ezelőtt elemezte a politikai-kulturális ifjúsági elitet. Európában az ifjúságkutatók csak az 1980-as években kezdték felismerni a meghosszabbodott ifjúkort (*Zinnecker* 1986; *Baethge* 1989).

Bizonyos értelemben a posztadoleszencia vezet a fiatalkorból a felnőttkorba, és az életnek egy olyan területét foglalja magába, amely néhány évtizede még az emberek többsége számára a felnőttkor részét képezte. Korábban az embereknek csak nagyon kis százaléka élvezhette ennek az ifjúsági életszakasznak az előnyeit – nevezetesen a társadalom felső rétegéből származó férfiak. Gondoljunk azokra a fiatal férfiakra, akik a 19. század végén valamint a 20. század elején ráérték arra, hogy akár harmincéves koruk után is tanulmányokat folytassanak, és szakmailag továbbképezzék magukat. A tömegturizmus megjelenése előtt ez magába foglalta azt is, hogy ezek a fiatalok elutaztak az oktatásról, illetve szórakozásról híressé vált városokba, ahol a felső társadal-

mi réteg tagjai találkoztak egymással. A serdülőkor és a fiatal felnőttkor így meghosszabbodott a tehetős családok fiatal férfitagjai számára, akik ezáltal társadalmi és szexuális tapasztalatokra tettek szert, mielőtt a vállukra vették volna a valódi felnőtt szerepek terhét (a családalapítást és a gazdasági függetlenedést) saját munkájuk vagy családi örökség révén. Ezt a típusú fiatal férfit ismerhetjük meg többek között Henry James regényeiből. Történelmileg csak a férfiak életében létezik a meghosszabbodott ifjúkor, a nőknél nem; az ifjúság fogalma is a férfi tapasztalatokra épült egykoron.

Ma a meghosszabbodott ifjúkor egyaránt megtalálható a férfiaknál és a nőknél, a fiatalok kitöltik a tanulás és a szakképzés határát, és nagy igényeket támasztanak a jövőbeni munkájuk és magánéletük iránt. A posztmaterialista életértékek – mint az önmegvalósítás és a kommunikáció – a kilenctől ötig tartó munkát nem teszik vonzóvá; a munkatapasztalat lehet utazási tapasztalat eredménye, illetve fordítva is, így a köz- és a magánszféra között húzóódó határ elmosódik. A saját vagy a másik nemhez fűződő személyes kapcsolatok a szoros és a semleges között mozognak. Az egyén élethelyzetének megfelelően a saját lakhelye és a szülei otthona között mozog; a szülői ház elhagyása ma már nem számít annyira végleges döntésnek, mint régen. Az ifjúsági kulturális stílusokat szelektíven a felnőttkorba is magukkal viszik – és az életkorhatárok eszerint változnak. Emellett a kiszámíthatatlan munkaerőpiac, valamint az egyetemi kurzusok, a munkaerőpiac követelményeire fittyet hányó, arra készítetnek sok fiatal – sokszor saját akaratuk ellenére –, hogy meghosszabbítsák az ifjúkort, és továbbra is ennek az életstílusnak megfelelően éljenek. A hosszantartó szakképzés nem feltétlenül eredményez megbízható, világosan körvonalazott, jól fizető munkát (Walther *et al.* 1998).

Lehetetlen meghatározni azt az életkort, amelynek betöltése után az egyén már nem tartozik a meghosszabbodott ifjúkor szakaszába, hanem felnőtté válik, mert az objektív körülmények és az élet szubjektív értelmezése individuális elemekkel keveredik, amelyeket többé már nem lehet elkülöníteni. Az életfelfogások, amelyeket korábban a társadalmi intézmények, pl. az egyház(ak), a családi hagyományok és szomszédsági kultúrák domináns értéknormái határoztak meg, mára individualizált felfogásokká váltak. A nem, amely korábban az életszakaszok egyik legfontosabb strukturáló tényezője volt, kezdi elveszíteni meghatározó szerepét.

„VÁLASZTÁSOS ÉLETRAJZ” ÉS „NORMALIZÁLT ÉLETRAJZ”

A meghosszabbodott ifjúkorban élő mai fiatalok által megvalósított új életfelfogások leírására a „választásos életrajz” kifejezést használjuk, melyet Beck (1992)² és mások vezettek be (vö. Fuchs 1983). A fogalmat a modern életről és az individualizációról szóló tanulmányokban fejtették ki részletesen (vö. Chisholm *et al.* 1990; du Bois-Reymond *et al.* 1991; Furlong & Cartmel 1997; Wilkinson 1997).

² Az eredeti német nyelvű tanulmány 1986-ban jelent meg.

A „választásos életrajz” távolról sem csak a szabadságon és a saját döntéseken alapul, hanem a modern életre jellemző paradoxon határozza meg: habár a (nyugati) társadalmak több lehetőséget kínálnak a választásra, a modern (fiatal) emberek kénytelenek reflektálni a lehetséges választási lehetőségekre és igazolni döntéseiket. Frusztráló is lehet, amikor rájönnek arra, hogy mennyi lehetőségük van; talán nem érzik magukat felkészülve arra, hogy jó döntést hozzanak vagy talán szeretnének meghozni egy döntést, de erre nincs lehetőségük. Ez, a lehetőség és a szabadság valamint a legitimáció és a kényszer közötti feszültség jellemzi a „választásos életrajzot”.

Amíg a meghosszabbodott ifjúkor történelmi múltja a társadalom felső rétegénél keresendő és a férfiak életstílusához kötődött, addig az alsó középrétegek és a munkásosztály esetében az ifjúkorból a felnőttkorba való átmenetet más jellemezte: a korai felnőttkor. Egészen a század közepéig igen sok fiatal lány és fiú kezdett el dolgozni szakképzés nélkül vagy nagyon rövid ideig tartó szakképzés után. A rövid ifjúkor után a korai anyagi függetlenedés volt a családalapítás alapja. Az 1950-es évektől kezdődően a fiatal férfiak számára egyre inkább lehetővé vált, hogy saját munkájukból tartsák el családjukat, amely kiteljesítette a nemek közötti szerepmegosztást. Azok a fiatalok, akik manapság ebbe a csoportba tartoznak, a felső munkásosztály és a középosztály tagjainak leszármazottjai. Ők a nem-specifikus „normalizált életrajzot” választják, és meg is valósítják ennek fő elemeit (*Biggart & Furlong* 1996). Igaz, hogy magasabb fokú végzettségre és szakképesítésre tehetnek szert, mint a szüleik, nem is beszélve a nagyszüleikről, és ebből kifolyólag hosszabb ifjúkort élnek meg, de a „választásos életrajzot” élők esetében megfigyelhető meghosszabbodott ifjúkorral rendelkezőkkel ellentétben ők az életfelfogásuk alapján egy jól meghatározott szakmát és munkát keresnek már a korai életszakaszban, és stabil kapcsolatokat alakítanak ki, hogy családot tudjanak alapítani – vagy legalábbis erre törekсенek, főleg a lányok és a fiatal nők.

Az oktatási és kulturális mezőben lezajlott modernizációnak köszönhetően a kizárólag férfiakra jellemző meghosszabbodott ifjúkor és a hagyományos „normalizált életrajz” történelmi modellje felbomlik, és az ifjúkor új formái jelennek meg. A meghosszabbodott ifjúkor elveszti férfi jellegét és kétneművé kezd válni. A fiatal felnőtteket több alcsoportba lehet besorolni, amelyek a két történelmi modell között helyezkednek el. A fiatalok életfelfogása ugyanúgy tartalmazza a meghosszabbodott ifjúkorra jellemző elemeket, mint a hagyományos nem-specifikus életfelfogás még mindig érvényes aspektusát. Ez a történelmi, és ugyanakkor kortárs kettős meghatározottság az egyik oka annak, hogy a fiatal felnőttek ma olyan sokszínűek és mint társadalmi csoport gyakran fejtörést okoznak. További okot szolgáltat még az, hogy a fiatalok életkörülményei Európában részben standardizálódnak, miközben azonban regionális és országos szinten erősödnek a különbségek (*Chisholm et al.* 1995; *Wálther* 1996). Ma már egyáltalán nem szokatlan, ha az ifjúkor nem-specifikus „normalizált életrajznak” indul és időközben nem nem-specifikus „választásos életrajzba” torkollik.

A fiatalok életútjában bekövetkezett változás egyaránt hatással van a státuszutak szerkezetére és tartalmára. Ha összehasonlítjuk az 1950-es és az 1960-as években élt fiatalok (a mai fiatalok szüleinek) életére jellemző státuszutakat az 1980-as és az 1990-

es évek fiataljainak életútjaival, akkor az életszakaszok közötti átmenetek sorrendiségében találunk változást. A státuszutak többé már nem lineárisak, hanem szinkronikusak és megfordíthatóak. A modern fiatalokra jellemző életszakaszok nem feltétlenül az iskola befejezése – szakképzettség megszerzése – eljegyzés – házasság – aktív szexuális élet sorrendben követik egymást; ehelyett a szexuális élet már akkor elkezdődhet, amíg még iskolába járnak és próbaházasság léphet az eljegyzés helyébe. Sőt, az is elképzelhető, hogy nem kerül sor házasságra, családalapításra, heteroszexuális életre, hanem ehelyett van, aki fiatal nőként tervezi a karrierjét, miközben a barátnőjével él együtt. Egy másik példa lehet, amikor a komoly kapcsolatot a házasság, majd a válás követi, amelyet azután vagy egy másik komoly kapcsolat vagy az egyedüllét követ. Ezáltal az ifjúkori élet új minőségű tapasztalatokat jelent, és lehetővé teszi az egyén számára, hogy megérezze a lehetőséget és a nyitottságot. Ez az egyik aspektus, amelyre Beck és más modernizációval foglalkozó kutatók rámutatnak, amikor „kockázati életrajzról” beszélnek (Beck & Sopp 1997).

AZ ÉLET KEVEREDŐ TERÜLETEI

Amíg régen a tanulás, majd a munka egymásutániságáról beszélhettünk, addig ma a serdülők és a fiatal felnőttek számára ez a két terület egyre inkább kettős mezőként és kettős életként jelenik meg: egymást váltja a tanulás a munka mellett és a munka a tanulás mellett. Korábban sokan dolgoztak és csak néhányan folytattak tanulmányokat, de ma már az ifjúkor korai szakaszában keveredik a tanulás és a munka: legkésőbb 15 évesen a modern iskoláskorú gyerek már dolgozik, hogy kiegészítse a zsebpénzét. Függetlenül attól, hogy tanulnak-e középiskolában, szakmunkásképző iskolában vagy egyetemen, először mindannyian testközelből ismerik meg a munkaerőpiacot, ahol alkalmi munkát vállálnak szupermarketekben vagy gyorséttermekben, titkárnőként vagy pincérként.³ Később ismét visszatérnek a munkaerőpiacra, különböző kulturális és oktatási tőkével, és ismét szembekerülnek az oktatási kínálattal és a szakmai továbbképzés iránti követelményekkel (és emellett több munkával). A munkaerőpiacra való első „komoly belépéskor”, a tanulás és a részmunkaidős állás életszakasza során kialakult társas kapcsolatok és hálók olyan szerepet játszanak, amit nem szabad alábecsülni.⁴

³ Hollandiában az alkalmi munkások majdnem fele 15-24 éves, és a 15-19 évesek körében minden harmadik fiatalnak van munkája. Ugyanakkor a 25-29 évesek 20%-a, valamint a 30-34 évesek 15%-a képzésben vesz részt, gyakran a munkájuk mellett (CBS, 1995). Hollandiában egy átlagos diák havi 1179 guldenből él, ez az összeg három fő elemből tevődik össze: állami alaptámogatás (átlagosan 323 gulden), szülői támogatás (344 gulden) és a munkabér (273 gulden). (Elsevier diákokról szóló kiadványa, 1996. október 19.) Ezzel szemben egy híres DJ egy este több mint 3000 guldent is kereshet (Volkskrant, 1996. október 11.)

⁴ Kutatásunk negyedik hullámában hihetetlenül sok olyan fiatalot találtunk, akik személyes ismeretség vagy az ideiglenes munkájuk során szerzett kapcsolatok segítségével szereztek állást.

A munka és a tanulás keveredésének tendenciája összhangban van azzal a tendenciával, hogy a munka és a szabadidő is keveredik. A mai fiatal generáció számára ez a tendencia az egyre komplexebb életfelfogás egy újabb eleme. Először is a munkaidő és a szabadidő keveredése a magasabb kulturális, illetve szolgáltató foglalkozások esetén jellemző nagyobb mértékben, és ezért jelentősebb a meghosszabbodott ifjúkor esetén, mint azoknál, akik a „normalizált” életrajzot választják. Szubjektív és objektív szempontból is nagy a valószínűsége, hogy a két aspektus átfedi egymást az előbb említettek életében: a média területén kialakult új szakmák kevésbé függenek a helytől és arra készítetik az érintetteket, hogy az új attitűdöket alakítsanak ki a magán- és a szakmai élet közötti kapcsolatra vonatkozóan. A szakmai jövő érdekében tett aktív befektetések a szabadidő erre történő felhasználását jelentik anélkül, hogy az egyén felakarná áldozni a szórakozást.

Habár ezeket a tendenciákat először a felső középosztállynál mutatták ki, mára már általánosabbá váltak. Hollandiában például egy iskoláskorú gyermekek körében végzett reprezentatív kutatás kimutatta, hogy a fiatalok 22%-a, ezen belül a fiúk majdnem 30%-a szeretne a jövőben saját vállalkozást, és ez a trend 1984 óta csak erősödik (de Zwart & Warnaar 1995; Wilkinson 1997)⁵. Kétségtelen, hogy ennek az ambíciónak egyik lényeges motívuma az az elgondolás, mely szerint az egyén eldöntheti, hogy meddig dolgozik és meghatározhatja saját maga számára a munka és a szabadidő közötti egyensúlyt. A fiatalok és a fiatal felnőttek számára vonzóak azok a tevékenységek, amelyeket nem lehet egyértelműen a munka vagy a szabadidő kategóriájába besorolni. A saját vállalkozással azonban egyúttal a munkaerőpiacra is reagálnak, amely számos létező szakma számára elérhetetlen. Manapság a betöltetlen állásoknál egyre inkább fontosabbá válnak a fiatalok szükségletei által kialakított piaci rések munkahelyteremtő jellege.

Az új felfogást megjelenítő fiatalok arra törekkenek, hogy újradefiniálják a munka racionalizálásával és rugalmasságával kialakított kényszert, valamint az élethosszig tartó tanulás követelményeit; céljuk, hogy személyes életstílusukat átültessék a munkájukba. Másfelől előfordulhat, hogy a hátrányos helyzetű fiatalok képtelenek kihasználni a modernizáció előnyeit és számukra a szabadidő és a munka területe elkülönül egymástól. Szabadidejükben szükségük van arra, hogy kompenzálják a rosszul fizetett, unalmas és gyakran bizonytalan munka okozta frusztrációt. Amennyiben a fogyasztói stílusok az egyéniség részei, akkor a fogyasztásból való kizárás közvetlen veszélyt jelent azoknak a fiataloknak, akik kiszorulnak a fogyasztói piacról, ha elvesztik az állásukat és munkanélkülivé válnak.

⁵ Wilkinson (1997, 107) arról számol be, hogy a 20-34 éves fiatal, (még) nem nős angol dolgozók 37%-a saját céget szeretne alapítani a jövőben. A Der Spiegel (1997/17, 31) arról tudósít, hogy az amerikai fiatalok 62%-a arról álmodik, hogy saját maga főnöke legyen; 25-35 év közötti fiatalok 10%-a épp saját cégének alapításával foglalkozik.

AZ IFJÚSÁG, A SZÜLŐK ÉS A MUNKA PROJEKT

1988-ban Hollandiában elkezdtünk egy longitudinális intergenerációs kutatást a fiatalokról és szüleikről, hogy megvizsgáljuk, hogyan változott meg a felnőttkorba történő átmenet. Az iskola – szakképzés/munka – udvarlás/kapcsolatok közötti átmenetekre valamint a munka/karrier és családalapítás/gyermeknevelés összehangolására összpontosítottunk. A generációk közötti összehasonlítás alapján kifejlesztettük a (modernizált) „normalizált életrajz” és „választásos életrajz” koncepcióját, amelyeket empirikus úton vizsgáltunk (Peters 1995; Ravesloot 1995; du Bois-Reymond 1995; Peters & du Bois-Reymond 1996).

Kilenc év leforgása alatt fiúkkal, lányokkal és szüleikkel életútinterjúkat készítettünk. Az első három interjúsorozat 1988-ban, 1989-ben és 1992-ben készült a fiatalokkal, a szülőket 1989-ben és 1991-ben kérdeztük meg. A fiatalokkal készült negyedik interjúsorozatra 1996/1997-ben került sor⁶. A minta 120 leideni középiskolásból (és szüleikből) tevődött össze. 1988-ban, az első interjúk ideje alatt a fiatalok a középiskola végzős évfolyamában tanultak, szakmunkásképzőktől az egyetemi előkészítő osztályokig mindenféle iskolatípusban tanuló diákok szerepeltek a mintában⁷. Ekkor 15-19 évesek voltak. Különböző társadalmi osztályokból kerültek ki, amelyet szüleik iskolai végzettségével és foglalkozásával mértünk.

Az elemzések nyomán⁸ a fiatalok által követett többféle életpályavonalat több indikátor segítségével négy fő életpálya-csoportba osztottuk be. A már korábban említett két életút – az életszakaszok relatíve hagyományos sorrendiségét megtartó „normalizált életrajz” és a sokkal nagyobb felcserélhetőséget és komplexitást megengedő „választásos életrajz” – képezi a két fő csoportot, amelyek a mintánkban körülbelül

⁶ Az első hullámot követő interjúk során a kérdőívet a fiatalok megváltozott életfeltételeihez igazítottuk. Az évek során sikerült kapcsolatban maradnunk a legtöbb válaszadóval. Az utolsó hullámban 100 fiatalal készült interjú, akik még mindig részt vettek a kutatásban, és nagyon szívesen mesélték nekünk tovább életük történetét.

⁷ Mivel az etnikai hovatartozás nem volt a kiválasztás kritériuma, így az etnikai csoportok elosztását egyedül a résztvevők jelentkezése határozta meg. Így a minta hat nem holland származású diákot tartalmazott. Hollandiában a gyerekek/fiatalok 10%-a tartozik valamilyen etnikai kisebbséghez. Többségük az ország négy nagy városában él: Utrechtben, Hágában, Amszterdamban és Rotterdamban. A fő csoportok: Suriname-ból és a Holland-Antillákról (Hollandia korábbi gyarmatairól) bevándoroltak, törökök és marokkóiak. Ezeknek a gyerekeknek és fiataloknak sokkal kisebbek az esélyeik, mint a holland fiataloknak, az iskolázottságuk és iskolai eredményeik elmaradnak a holland fiatalokétól, és az ifjúsági munkanélküliség is jobban sújtja őket.

⁸ Minden interjút magnóra rögzítettünk, majd leírtunk, kivéve az utolsó hullámban, amikor részletes jegyzőkönyvet készítettünk. Az anyagot kódoltuk, majd számítógépre vittük az adatokat, hogy lehetőségünk legyen az eredendően kvalitatív adatok kvantitatív értékelésére. Minden jegyzőkönyvet egy második kódoló is bekódolt, hogy garantáljuk a maximális kód-megbízhatóságot.

ugyanolyan súllyal jelennek meg⁹. Ezen életutak között nem találtunk nem-specifikus különbségeket, de társadalmi osztályok szerinti eltérést már igen. Egyértelmű kapcsolat mutatkozott a meghosszabbodott ifjúkor és a felső társadalmi rétegek között, valamint a „normalizált életrajz” és a középső és (főleg) alsó társadalmi rétegek között. Ezt az eredményt a szakmai ambíciókkal és lehetőségekkel lehet magyarázni: ahogy már jeleztük, a fiatalok számára meghosszabbodott a szakképzésre fordított idő, de ez különösen a felsőbb társadalmi rétegekben markáns jelenség. A meghosszabbodott ifjúkor tehát egy egyre inkább általánossá váló ifjúsági létforma, de ez nem jelenti azt, hogy a „normalizált” életrajz eltűnt volna (*du Bois-Reymond et al.* 1991).

A következő fejezetben részletezett esettanulmány azokból az interjúkból készült, amelyek készítésekor a fiatalok a huszas éveikben jártak. Az interjúk során olyan témák iránt érdeklődtünk, amelyek időközben a kockázati társadalomról és az individualizációról folyó elméleti vita eredményeként érdekessé váltak számunkra. A következő kulcskérdések foglalkoztattak bennünket: hogyan birkóznak meg a fiatalok az életük során tapasztalt bizonytalansággal és komplexitással, ahogy egyre idősebbek lesznek és azzal, hogy (összehasonlítva a korábbi évekkel) egyre több döntést hoztak és kell még meghozniuk? Hogyan élnek meg az oktatás, a munka és a magánéletük területén egyrészt a bizonytalanságokat és a kényszereket, másrészt pedig a lehetőségek sokaságát? Hogyan szervezik a fiatalok az oktatási/elhelyezkedési kötelezettségeket a szabadidő vonatkozásában? Ezek a szférák keverednek vagy továbbra is külön területek maradnak? Hogyan gondolkodnak a fiatalok a felnőttkorról?

Négy fiatal felnőtt életfelfogását kvalitatív módszerekkel elemezve be tudjuk mutatni, hogy mely részprojektek teszik ki a fiatalok (poszt)modern életszakaszait. Rész-projekten olyan értékek, elvárások és attitűdök összességét értjük, amelyek a jelent és a jövőt érintő életterületek felé irányulnak. Amint látni fogjuk, ezek a részprojektek időnként meggyőzően egymásba kapcsolódnak, időnként azonban éppen ellentmondanak egymásnak. Ez a keveredés jellemzi a (poszt)modern életstílusokat és életutakat.

Metodológiaiailag Strauss (1987) elveit követtük, összevetettük a fiataloktól kapott eredményeket a meghosszabbodott ifjúkorról és a választásos életrajzról alkotott elképzeléseinkkel. E folyamat alatt két elméleti fogalom – a modernizált ifjúkori életút valamint a meghosszabbodott átmeneti időszak – segítségével kialakítottuk a legfontosabb koncepciókat, amelyeket további esettanulmányok segítségével finomítottunk.

---

⁹ Két kicsi csoporttal találkoztunk: az egyik csoportba tartoznak azok a fiatalok, akik meghosszabbítják az ifjúkort, de utána gyorsan felnőnek, vagy legalábbis gyorsan fel akarnak nőni, és nem halogatják a felnőtté válást, a másik csoportba pedig az a néhány fiatal tartozik, akik azt gondolják magukról, hogy már felnőttek.

A FIATALKORI ÉLETRAJZOK RÉSZPROJEKTJEI

Azoknak a fiataloknak az életrajza során, akikre jellemző a meghosszabbodott ifjúkor, öt fő részprojektet lehet megemlíteni, melyeket ebben a részben fejtünk ki részletesen¹⁰. Ezek a következők: időnyerés – lehetőségek sokasága; az egyéniség fejlődésével kapcsolatos szakma; szakmai jövő, amely rugalmas; kapcsolatok, család és munka; később vagy soha nem válni felnőtté.

Ebben a cikkben két fiúra és két lányra koncentrálnak, Pietre és Klaasra valamint Lottére és Margára, akik mind igen komplex ifjúkori életszakaszt élnek meg. Először külön-külön jellemezzük a részprojekteket, majd megvizsgáljuk, hogy ezek a projektek hogyan kombinálódnak az életrajzokban.

AZ „IDŐNYERÉS – LEHETŐSÉGEK SOKASÁGA”

A szakképzés területén a fiatalok gyakran nem saját maguk választják azt a lehetőséget, amelyet az „időnyerés – lehetőségek sokasága” névvel illetünk. A fiatalok gyakran arra kényszerülnek, hogy egy bizonyos lehetőséget válasszanak, például egy szakképzési irányt, anélkül, hogy tudnák, milyen irányba is indulnak el. Azon fiatalok számára, akiknek világos elképzelésük van jövőbeli szakmájukat illetően, és akik már meg is tették az első lépéseket ennek megvalósulása érdekében azzal, hogy ennek megfelelően választották meg az iskolában tantárgyaikat, nem jelent gondot az, hogy választaniuk kell (különösen azokhoz képest vannak könnyebb helyzetben, akik úgy végzik el a középiskolát, hogy nincs konkrét elképzelésük arról, hogy tovább szeretnének-e tanulni vagy arról, hogy mit szeretnének tanulni). Azok a fiatalok azonban, akik szemben találják magukat „a választás dilemmájával”, úgy érzik, hogy a pályaválasztási tanácsadás nem igazán jelent segítséget ebben a kérdésben. Kutatási anyagunk azt sugallja, hogy a vacilláló fiatalok között a szakképzés és a szakma megválasztása részben nagyfokú reflexió eredménye, de átmeneti, sőt önkényes jelleget is ölt, amennyiben van lehetőség a döntés megváltoztatására. A jelenlegi oktatási rendszer nyilvánvalóan nem képes konkrét és átfogó képet festeni a fiatalok számára a szakképzésről és a munkaerőpiacról, a meglévő régi és az új szakmák által nyújtott kockázatról és lehetőségekről a régióban, az országban és különösen Európában¹¹.

Mivel Klaas nem tudta, hogy mit akar tanulni, illetve, hogy akar-e egyáltalán továbbtanulni, az iskolarendszert arra használta, hogy meghosszabbítsa az ifjúkort.

---

¹⁰ A jegyzőkönyvek elemzése és az elméleti fogalmak megalkotása folyamatban van. Mostanáig az esetek kb. 60%-át dolgoztuk fel.

¹¹ Egy nemrégiben készült kutatás szerint a holland iskolát érettséginek megfelelő bizonyítvánnyal elvégző diákok 11%-a nem szeretne azonnal egyetemen továbbtanulni. Öt éven belül majdnem 30%-os emelkedés tapasztalható (NRC *Handeishad*, 1996. november 9.).

A középiskola felső évfolyamából átment az egyetemi előkészítőre, ezzel is nyert két évet. Most vállalkozásmenedzsmertet tanul, ám még nem döntötte el, hogy szeretne-e diplomázni. Piet szintén sokáig döntésképtelen volt, nem tudott választani a fizika és a teológia között. Végül a fizikát választotta, de rendkívül nehezen hozta meg a döntést, és még mindig nem hajlandó ezt végső döntésének tekinteni. Marga Piethez, Klaashoz és Lottéhoz hasonlóan minden nehézség nélkül befejezte az iskolát. Oroszt tanul és bár szereti és örül, hogy így döntött, azt mondja: „Remélem, nem fogom később azt gondolni, hogy van ennél sokkal jobb, és azt kellett volna választanom!”¹². Lotte nem nagyon tudta, hogy mihez kezdjen a középiskola elvégzése után: „Nem tudom, hogy hozhat egy 20-21 éves gyerek [sic!] egy életre szóló döntést”. Először Svájcba ment és a szállodaiparban dolgozott. Azután „valahogy elkezdett” vállalkozásmenedzsmertet tanulni. Bár még mindig nem biztos abban, hogy jól döntött, nem akarja magát stressznek kitenni.

„AZ EGYÉNISÉG FEJLŐDÉSÉVEL KAPCSOLATOS SZAKMA”

Ez a projekt nyilvánvalóan a meghosszabbodott ifjúkorra jellemző. Bár a „normalizált életrajz” felfogása is hangsúlyozza, hogy a munkának örömmel kell eltöltenie az embert, de nem tulajdonít akkora fontosságot a személyiség fejlődésének, mint ahogy Klaas és a hozzá hasonló fiatalok esetében tapasztaltuk. Az alapvető posztmaterális értékeket hangsúlyozzák, mint az individualizmus, a kommunikáció és a kulturális érdeklődés; a pénz ugyanakkor fontos, de nem játszik főszerepet: a munka célja, hogy fejlessze az egyéniséget és segítsen válaszokat találni a kérdésekre. A munkával kapcsolatosan ezek a tényezők dominálnak ezeknél a fiataloknál.

Klaas menedzser szeretne lenni, és vezető pozícióba szeretne kerülni egy nagy cégnél. Meggyőződése, hogy ennek előfeltétele a személyiség fejlesztése, és az egyéniség folyamatos kialakítása. Számára ez azt jelenti, hogy ismernie kell saját magát és azokat a társadalmi osztályokat, ahová ő nem tartozik; a vezető személyisége mindkét ismeretet megkívánja. Teljesíteni szeretné a katonai szolgálatot, mivel úgy gondolja, hogy így bővebb ismeretekre tehet szert az emberi természetről, és érettebb lesz. Tisztában van azzal, hogy évekig kell majd dolgoznia ahhoz, hogy az áhított vezetői pozícióra szert tehessen. A szakmában elsősorban olyan lehetőségeket keres, amelyek „segítik a saját fejlődésemet.” Ezalatt egyaránt érti a karrier valamint a személyiség fejlődésének lehetőségét. A pénz fontos, de a fejlődés sokkal fontosabb.

Klaas szándékosan csatlakozott a diákszövetséghez, nemcsak azért, mert az iskolai évek alatt sok szórakozást nyújtott, hanem azért is, mert a későbbiekben is fontos szerepet fog játszani: a tagok később segítik egymást a szakmában. Ráadásul itt sokat ta-

¹² Az „összetett életrajz” kontextusában Beck és Beck-Gernsheim (1993) „Planungsfalle”-ről (azaz a rossz tervezéssel okozott csapdáról) beszél (183).

nulhat a szervezetek hatalmi szerkezetéről, ezt a tapasztalatot később szintén tudja hasznosítani, és segíti személyisége további fejlődésében. Sok barátja van, és tudatosan választ olyan barátokat is, akik más társadalmi osztályból kerülnek ki, mint ő. A futballklubban találkozik alacsonyabb társadalmi rétegekből származó emberekkel is, és úgy gondolja, hogy ez szintén hasznos a fejlődése szempontjából; így megismerheti az emberiséget.

Piet a teológiát tartja fontosnak a személyisége fejlődése és a filozófiai érdeklődése szempontjából. Sok hobbija van, mint például a gitározás és az éneklés (zsoltárokat és popdalokat is szívesen énekel), versírás, színészkedés, az olasz nyelv tanulása, és vallásfilozófiáról szóló könyveket is szívesen olvas. Ugyanakkor fizikusként is szeretne úgy dolgozni, hogy munkája hozzájáruljon személyisége fejlődéséhez. A pénz nála sem a legfontosabb, de nem is a legkevésbé fontos. Szeretne saját, tágas és kellő luxussal berendezett lakást, és szeretne évente többször üdülni és utazni.

Marga úgy véli, hogy a szakmában a státusznak kevesebb a jelentősége, az a fontos, hogy a munkában örömet lelje, a munkahelyen jó hangulat legyen, és hogy a munka ne legyen unalmas. „Ha nem szeretem, amit csinálok, akkor nem tudom jól végezni a munkámat.” A monoton munka teljesen kizárt, a munka legyen izgalmas és változatos. Lotte számára a munka és a tanulás összeegyeztetése lenne az ideális. A csak tanulás nem az ő műfaja, mivel úgy gondolja, hogy a tanulás „eltávolít az élettől”. A munka számára társadalmi kapcsolatokat jelent, valamint a fontosság érzékelését; ezzel szemben a tanulás elszigetelődés, amely elvágtja őt az „igazi világtól”.

A „SZAKMAI JÖVŐ”, A RUGALMASSÁG

Az ezzel kapcsolatos állítások azt mutatják, hogy a meghosszabbodott ifjúkorban mennyire természetes, hogy a fiatalok hosszú távú befektetéseket tesznek a szakmai jövőjük érdekében. Olyan életstílus mellett döntöttek, amely nem kötött.

A „normalizált életrajzot” folytatók számára – ezen belül is különösen a lányok számára – a helyzet teljesen más: (sokkal) rövidebb szakmai képzésben vesznek részt, és a képzés ideje alatt már kialakítják elképzeléseiket a felnőtt státusról és a család-alapításról. Azoknak a fiataloknak, akik a meghosszabbodott ifjúkorban élnek, egyfelől világos elképzelésük van a képzés idejéről és a szakmához vezető útról, tudják, hogy ez az út hosszú, és már korán elkezdene készülni rá. Másfelől azonban az utat nyitva hagyják és rugalmasságra rendezkednek be: ha munkanélkülivé válnak, hajlandóak bármiféle munkát elvállalni, még monoton munkát is. A „normalizált életrajzot” követő emberekhez hasonlóan ők sem félnek a munkanélküliségtől (ők is optimisták és felkészülnek minden eshetőségre). Ez egyfelől realizmusukról ad tanúbizonyságot, hiszen az egyetemet végzettek közötti strukturális munkanélküliség új történelmi jelensége ellenére sokkal nagyobb esélyük van arra, hogy munkát találjanak, mint a kevésbé

képzett fiataloknak¹³. Másfelől a meghosszabbodott ifjúkorban tapasztalható rugalmasság egyfajta nemtörődömséget is mutat, amely származásukból adódik: tisztában vannak azzal, hogy a szülők anyagi és kulturális tőkéje mögöttük áll. A munkanélküliséget a tanulásra és az életre fordítható plusz időnek tekintik, és olyan időszaknak érzékelik, amikor folytathatják tanulmányaikat és fejlődhetnek.

A meghosszabbodott ifjúkorban élő fiatalok élet iránti attitűdjé két pólus között mozog: „elég rugalmas vagyok ahhoz, hogy ha szükséges, alantas munkát is elvégezzek (de ne túl sokáig!), de milliomos is lehetek (még ha nem is rögtön)”. A fiatal nők körében az élet irányítására vonatkozó attitűd kevésbé intenzív: kevésbé magas pozíciók felé törnek, a karrier kevésbé fontos a számukra, a szakképzés és a szakma megválasztásánál pragmatikusabb döntéseket hoznak, és egészebe véve – mint ahogy már sok európai ifjúságkutatásban kimutatták – sokkal jobban megbirkóznak a család és a munka összeegyeztetéséből adódó problémával (*Chisholm et al.* 1995, *Wälther* 1996).

Klaas 30 éves korára szeretné elérni szakmai célkitűzéseit. Kialakított egy „életmodellt, amit 30-40 éves koromban szeretnék megvalósítani”. De már ebben a korai szakaszban, felnőtt életének elején is úgy véli, hogy talán nem minden fog úgy sikerülni, ahogy tervezi. Ez nem fogja őt lesújtani, mert először is, a szakma nem minden, másodsor pedig még mindig „belefoghatok valamibe egyedül”, például elindíthatja saját kisvállalkozását, vagy taníthat vagy dolgozhat az államigazgatásban: „A munkát illetően rugalmas vagyok.” Még a munkanélküliséget sem zárja ki, természetesen ez sem fogja őt lesújtani. Akkor majd elindul egy másik irányba: „Bár munkanélküli-segélyen fogok élni, még mindig fejleszthetem magam,” azaz befektet szakmai és személyes jövőjébe.

Piet nyitva hagyja maga előtt azt a kérdést, hogy tényleg fizikus akar-e lenni; lehet, hogy teljesen mást fog csinálni az egyetem elvégzése után. Az biztos, hogy nem szeretne szűk látókörű fizikussá válni, aki minden munkanapot a számítógép előtt vagy a laboratóriumban tölt. Talán fizikatanár lesz Hollandiában vagy egy fejlődő országban, vagy egyetemi professzor. Vagy amellet, hogy fizikatanárként dolgozik, tanulni is fog (teológiát). Huszonhét éves koráig engedélyezi magának a tanulást. Nem tart attól, hogy munkanélkülivé válna. Munkanélküliség nem létezik, mindig van mit csinálni és tanulni. Ettől eltekintve nem bánja, ha alantas munkát kell végeznie. Arra is fel van készülve, hogy át kell magát képeznie és tanulnia kell. Megtenne mindent azért, hogy el tudja tartani magát és ne legyen senkinek a terhére, még az államnak se. A munka számára nem konkrét elképzelés: „Mindenkinek a saját elképzelései szerint kell ezt meghatározni.”

Marga szakmai elképzelését illetően nyitott: ha nem sikerül saját szakterületén elhelyezkednie, akkor egyszerűen valami mást fog csinálni. Semmi sem kizárt: dolgozna

¹³ Hollandia a legtöbb európai országhoz képest sokkal előnyösebb gazdasági helyzetben van az (ifjúsági) munkanélküliséget illetően. Az adatok szerint a 15-25 éves fiatalok körülbelül 9%-a regisztrált munkanélküli. Átlagosan kilenc hónap szükséges az iskolát befejezőknek ahhoz, hogy munkát találjanak.

kulturális attaséként, valamelyik minisztériumban, újságíróként, íróként, a Holland Kereskedelmi Kamaránál vagy valamelyik cégnél, amely üzleti kapcsolatban áll Oroszországgal. Saját vállalkozást is szeretne. Nem számít arra, hogy munkanélküli lesz, de ha így alakul, akkor elfogadna bármilyen állást, akár olyat is, ami nem vonzó, azért, hogy biztonságban kereshessen új állást. Talán mellékállásban telefonos is lenne és emellett valamilyen önkéntes munkát végezne. Vagy ha anyagi lehetőségei megengedik, akkor újabb szakmát tanulna.

Lotténak semmilyen elképzelése sincs a szakmai jövőjét illetően. Ha nem sikerül saját szakterületén elhelyezkednie, akkor más munkát vállalna el, talán nővérnek tanulna. „Egyáltalán nem érdekel, mit fogok dolgozni.” Számára nem fontos a karrier, nem akar sem főnök, sem titkárnő lenni, hanem valami a kettő között. Nem fél a munkanélküliségtől, és bármilyen munkára fel van készülve. A pénz nem fontos a számára, de „ha eljön az az idő, amikor rengeteget akarok keresni, nos, akkor egyszerűen hozzáfoglak, nem igaz?”

„KAPCSOLATOK, CSALÁD ÉS MUNKA”: EGY NYITOTT JÖVŐ

Hollandiában – de más európai országokban is – a kapcsolatok és a családalapítás nem-specifikus. Azok a fiatal nők, akikre a „normalizált életrajz” a jellemző, állandó partnert szeretnének, és teljesen egyértelmű elképzelésük van a családalapításról és az anyaszerepről. Manapság kevés lány szeretne csak anya és háziasszony lenni; azok a nők, akikre nem jellemző a meghosszabbodott ifjúkor, sokkal könnyebben igazítják szakmai elfoglaltságaikat jövőbeli családi kötelezettségeikhez, mint azok a társaik, akiket a meghosszabbodott ifjúkor jellemez (Blossfeld 1995; Peters & du Bois-Reymond 1996). Amíg észrevehető, hogy azok a fiatal férfiak, akik a meghosszabbodott ifjúkorban élnek, készek elfogadni a kereset nélküli férj szerepét, ha szükséges¹⁴, a normalizált életrajzot választó férfiak teljesen egyértelművé teszik, hogy teljes állásban akarnak dolgozni. Meglepően kevés empirikus tanulmány készült a fiatalok vágyairól, elképzeléseiről és problémáiról a szexuális életükkel kapcsolatosan. Kutatásunk alapján különbséget teszünk a „szexuális megvalósító” és a „szexet halasztó” fiatalok között, és azt állítjuk, hogy ezek a típusok megjelennek mind azok körében, akikre a meghosszabbodott ifjúkor, mind azok között, akikre a „normalizált életrajz” a jellemző, csak a kifejezésben van eltérés. A fiatalokkal készített interjúink tanúsága szerint – különösen a meghosszabbodott ifjúkorban – sokan felfüggesztik az aktív szexuális életet; vagy azért, mert túlságosan el vannak foglalva saját életükkel és tanulmányaikkal, vagy azért mert túl magasak az elvárásaik a partnert illetően.

Klaas jelenleg nem szándékozik tartós kapcsolatot kialakítani, nem tudná összeegyeztetni tanulmányaival: „nincs időm ilyesmire”. Ráadásul szeretné néhány évig ki-

¹⁴ A holland statisztikai adatok kimutatják, hogy a fiatal apák nagyon kis hányada dolgozik félállásban, és sokkal kevésbé segítenek a házimunkában és a gyereknevelésben, mint tervezték (CBS, 1994).

élni magát, mielőtt elkötelezné magát. Harminc-negyven évesen szeretne megnősülni. De ezen a téren is nyitva szeretné hagyni a lehetőségeket a jövőre nézve: ha „kettőnk között többé már nem működik a dolog, akkor nevetünk egyet és különválunk.” Más szóval, nem megalapozott érzelmekkel lép a kapcsolatba, hanem úgy gondolkodik, hogy mindent meg lehet beszélni és el lehet rendezni. Felkészült arra, hogy később vállára vegye a családdal járó felelősséget, sőt még azt is el tudja képzelni, hogy ő marad otthon, ha a felesége így érhet el jó pozíciót a saját szakmájában. De először a saját karrierjét kell kiépíteni, hogy később, amikor a gyerekek kezdenek felnőni, vissza tudjon menni a szakmába.

Piet szintén túlságosan el van foglalva saját életével és fejlődésével ahhoz, hogy tartós kapcsolatot alakítson ki, legalábbis ezt mondja. Nincsenek még tapasztalatai a szexuális élet területén, és a tapasztalatszerzéshez „fejlődő” kapcsolatra vágyik, ellentétben az „unalmas, mindennapos kapcsolatokkal”. Később szeretne megházasodni vagy együtt élni valakivel, ami számára ugyanazt jelenti; elvből elutasítja a próbaházasságot. Huszonhét éves kora előtt szeretne tartós kapcsolatot kialakítani, akkor fogja befejezni a tanulmányait és elkezd dolgozni. Saját magának és jövődöbeli partnerének három évet szeretne adni arra, hogy megismerjék egymást, és 30-35 évesen összeházasodnának. Ha azonban korábban találkozik az ideális partnerrel, akkor az élete ennek megfelelően fog alakulni, és ez alapvetően bármikor bekövetkezhet. Pietnek a gyerekekről is konkrét elképzelései vannak: két közös gyereket szeretne, további kettőt pedig szeretne örökre fogadni (erre az idealizmusa motiválja). El tudja képzelni, hogy a feleségének olyan jó állása lesz, hogy ő marad otthon, amíg a gyerekek kicsik. Ugyanakkor a félállás mindkettőjük számára jobb megoldás lenne. Vagy felváltva dolgoznának teljes állásban. Talán esti iskolában is taníthatna pár évig, amíg a gyerekek még kicsik. Az biztos, hogy a gyerekeket nem akarja bölcsődébe adni.

Marga most költözött össze a barátjával, akivel évek óta ismerik egymást, bár mindketten úgy gondolták, hogy a kapcsolat nem fog így működni. De aztán azt mondták: „vágjunk bele, ha nem működik, majd meglátjuk, mi lesz.” Sok mindenben kritizálja a barátját: például nem mindig őszinte, időnként viszonyt kezd más lányokkal. De nem akar szakítani, felelősnek érzi magát érte, és fél az egyedüllétől. Reméli, hogy jelenlegi barátja lesz a párja egész életében. Ugyanakkor nincs azzal kibékülve, hogy a barátjának nem volt előtte barátnője; szerint egy férfi legyen tapasztalt. Nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a dolgok rosszra fordulnak, de amíg minden működik... Nem gondolja úgy, hogy a házasság feltétlenül szükséges, hiszen csak pénzbe kerül. Szeretne egy gyereket (többet nem), de sokkal később. Ha egyszer gyereke lesz, akkor a gyerekevel sokkal fontosabb lesz a számára, mint a karrier. A barátja ápolónak tanul. A későbbiekben a barátja fog valószínűleg kevesebbet keresni, és így ő marad majd otthon a gyerekekkel, amíg kicsi. De az a megoldás jobban tetszene neki, ha mindketten félállásban dolgoznának.

Lotténak jelenleg nincsen állandó barátja, azon gondolkodik, hogy a régi barátjával ismét feleleveníti a kapcsolatát, az életét jelenleg a tanulás tölti ki. Úgy gondolja,

hogy a szexuális élet igazából a tartós kapcsolat része, de ez az alkalmi kapcsolatoknál is megengedett. Az a fontos, hogy ne tegyen olyat, amit később esetleg megbánná. A családalapításról még nincs konkrét elképzelése, majd talán később, „amikor már lenyugodtam”. Úgy véli, hogy a dolgok egyszer majd valahogy saját maguktól rendeződnek. Ha egyszer gyereke lesz, akkor nem dolgozik majd addig, amíg a gyerekek legalább hétévesek nem lesznek, és utána is legfeljebb csak félállásban helyezkedik el. Semmi esetre sem vállalná tudatosan, hogy gyerekeit egyedül nevelje¹⁵.

A „FELNÖTTÉ VÁLÁS”: EGY KICSIT, KÉSŐBB, SOHA

A „normalizált életrajz” életfelfogásának egyik jellemzője, hogy hamarabb akarnak felnőni, mint azok, akikre a meghosszabbodott ifjúkor a jellemző, és hamarabb is nőnek fel. Orientációs irányelvük a felnőttkor két hagyományos pillérén alapul: az anyagi függetlenségen és a családalapításon. A meghosszabbodott ifjúkorban élők számára azonban gyanús az egész felnőttkor: az emberek elveszítik játékoságukat és komollyá, unalmassá és felelőssé válnak. Ezek a tulajdonságok negatívak. A fiatalság azt jelenti, hogy következtelenül és játékosan viselkednek, nyughatatlanok, minden kötelezettség nélkül. Ebben a felfogásban a felnőttkor és az ifjúkor egymással szemben állnak. Ugyanakkor léteznek teljesen eltérő értelmezések is, amelyek azt mutatják, hogy nem csak az ifjúkor értelmezése lesz egyre homályosabb, hanem a felnőttkoré is: az, hogy valaki felnőttnek mondhatja magát, a helyzettől függ és visszafordítható – valaki időnként felnőtt, máskor pedig nem. A szüleik felnőttek, az biztos, és ahhoz a generációhoz tartoznak, amelyben az apa sokat és rendszeresen dolgozik vagy dolgozott, ezt tette egész életében. Ha van valami, amit a meghosszabbodott ifjúkorban élők semmiképp nem akarnak, akkor az a „semmi más, csak a munka”: amikor egészen 65 éves korukig dolgoznak, amikor viszont már „öregék és kifacsartak”. Már most, mielőtt még elkezdtek volna igazán dolgozni, kevert modellben gondolkodnak, ahol a munka és a szabadidő hasznosan kiegészíti egymást – és a szabadidőről biztosan nem akarnak lemondani¹⁶. Már előre látják jövőbeli „fiatal nyugdíjas” helyzetüket, amely sokkal vonzóbbnak tűnik a számukra, mint a „valódi” felnőtt élet, mivel az utóbbi melléköngéje az a tény, hogy többé már nem fiatalok. Hogyha azon gondolkodnak, hogy milyen törekeny a „generációk közötti szerződés”, akkor ők elsősorban a „meghosszabbodott ifjúkorra” gondolnak.

¹⁵ Hat-hét 20-40 éves holland nőből legalább egyet kétségek gyötörnek legalább egy évvel azelőtt, hogy gyermekvállalás mellett döntene. A „kétkedő” nők többsége számára a döntéshozatal időszaka nehéz. Ez az időszak átlagosan 3 és fél évig tart és konfliktusokkal jár a partnerkapcsolatokban.

¹⁶ Hollandiában a fiatal nők 38%-a heti 20-30 óránál nem akar többet dolgozni, ez az arány a fiatal férfiaknál 12%. Nem tudunk külön adatot idézni azokra a fiatalokra, akik esetében meghosszabbodott ifjúkorról beszélhetünk, valamint azokra, akikre a normalizált életrajz a jellemző; a kutatás 12-24 évesekre vonatkozik (Becker & Merens 1994, 101).

Klaas úgy gondolkodik arról, hogy egész életében dolgoznia kell, hogy „ez nem az én műfajom”. Körülbelül 50 évesen szeretne elkezdni utazgatni – Amerikába, Mexikóba – „mindegy hova, csak világot lássak.” „Ki nem bírnam, ha mindig dolgoznom kellene.” Pietet azonban egyáltalán nem aggasztja az a tény, hogy egész életében dolgozzon. Csak politikai vagy etikai elvek készíthetnek arra, hogy hamarabb nyugdíjba menjen: „ha a fiataloknak ezzel esélyt adhatok”. Amikor ápolóként idős emberekkel dolgozik, akkor sokkal inkább fiatalnak érzi magát. De amikor lakhelyén diákként magára néz, úgy érzi, hogy már „elégé felnőtt”. Számára felnőttnek lenni azt is jelenti, hogy képes felelősen viselkedni. Úgy gondolja, hogy még nem elég „nyugodt” és nem elég „kiegyensúlyozott” ahhoz, hogy felnőtt legyen. Valaki akkor igazán felnőtt, amikor a gyereke középiskolába kezd járni, és „amikor a halántékom őszi kezd problémáim támadnak a jelzálloggal”. A megkövesedés és az unalom aggasztja a felnőttkorral kapcsolatosan. Az viszont tagadhatatlan, hogy nagyon várja már az állandó partneri kapcsolatot és a családi életet. De mindent a maga idejében...

Marga számára a kilenctől ötig tartó munkaidő 65 éves koráig elviselhetetlen lenne. Inkább három napot teljes állásban szeretne dolgozni, kettőt pedig félállásban, „egyébként az embernek nem marad ideje saját magára”. A másik gondolat, amit szintén nem tud elviselni az, hogy otthon maradjon háziasszonyként vagy anyaként, mint a nővére. Marga „idősebb fiatalnak” tekinti saját magát. Azt mondja, hogy átélt egy időszakot, amikor sokkal inkább felnőtt volt. „Nem hiszem, hogy valaha is felnővök olyan értelemben, ahogyan azt a felnőttekre használják. Játékos típus vagyok, és az is akarok maradni, nem akarok unalmas vén szatyor lenni...” Számára a felnőttkornak van bizonyos negatív kicsengése: „teljes mértékben megállapodott”. Ő maga tele van ellentmondásokkal és még nem találta meg a belső egyensúlyt. Ha továbbra sem oldja fel ezeket az ellentmondásokat, valószínűleg sosem fog felnőni...

Lotte jelenleg fiatalnak érzi magát. Számára valaki 30 év körül válik felnőtté. „Az emberek akkor már tudják, mit akarnak.” De a felnőttkort nem lehet mindig az életkor alapján behatárolni: valaki lehet felnőtt a terveiben és a társadalmi helyzetében „és ettől eltekintve mindenki az, ami”. „Egyáltalán nem érzem magam felnőttnek, még nem nyugodtam le eléggé.” Amit a felnőttkorral és a felnőtté válással kapcsolatban kimerítőnek talál: „Minél idősebb vagy, annál többet kell gondolnod a jövődre.” „Még olyan sok mindent szeretnék kipróbálni. 65 évesen nem szeretném azt mondani, hogy a fenébe, ezt elmulasztottam... nem akarom még elkötelezni magam...”

Ha megnézzük, hogy az egyes részprojektek hogyan illeszkednek egymáshoz az egyén szintjén, akkor összefüggéseket és ellentmondásokat is találunk: Klaas számára feszültséget jelent, hogy a személyi fejlődésével és karrierjével kapcsolatban magas ambíciókat táplál, másfelől azonban a jövőt nyitva akarja hagyni a lehetőségek előtt, nehogy korlátozza az előbb említett vágyai beteljesülését. Ezt a feszültséget úgy oldja fel, hogy nyitott a jövőt tervez. Így egy olyan egyéniséget alakít ki, amely a belső kontrollra összpontosít, vegyítve az eshetőség modern tudatosságával. Érdekes módon ő, akire a meghosszabbodott ifjúkor a jellemző, rövid felnőttkort „tervez” magának:

50 éves korára már túl szeretne lépni a felnőttkoron, és teljes szabadságban akar élni (más szóval mentesülve a tervezés alól).

Piet azzal oldja fel a feszültséget a két ellentétes tehetség/szakma között, hogy egy olyan életfelfogást alakít ki, amelyben kettős szakmai-személyes identitás létezik, ahol a szabadidő és a munka közötti határvonalat szándékosan figyelmen kívül hagyja. Úgy véli, hogy csakis így tudja kielégíteni a (meglehetősen) magas szellemi és emocionális ambícióit maga és mások iránt.

Mindkét fiúban közös, hogy képesek kialakítani saját választásos életrajzukat, annak ellenére, hogy megtartják nyitottságát, a két lány ugyanakkor kevésbé magabiztos ebben a tekintetben, ami a női életrajzra jellemző „kettősséget” bizonyítja, ami még most, ebben a modern változatában is magán viseli a hagyományos női szerepek és meghatározottság terhét: Marga a kényszerű választásból és így az esetleges rossz döntésből adódó feszültséget azzal oldja fel, hogy elfogadja a rugalmasságot. Bármilyen munkát elvállalna; a státusz és a pénz nem olyan fontos, mint a kapcsolatok és a kommunikáció területén szerzett megelégedettség¹⁷. A magánéletében is rugalmas, vegyíti a „modern” igényeket a „hagyományos” elvárásokkal és szorongásokkal. Úgy tűnik, ez a fajta életrajz nagyobb feszültséget okoz a nőknek, mint a férfiaknak. Margához hasonlóan Lotte is a rugalmassággal oldja fel a „választási lehetőségek problémájából” adódó feszültséget, de Margához képest sokkal kevésbé érzi azt, hogy saját maga irányítaná az életrajzát. A várakozás stratégiáját alkalmazza. Szintén nem sokat törődik a karrierrel, ugyanakkor optimistán úgy gondolja, hogy ha szeretne, akkor tudna karriert építeni.

Végül: a meghosszabbodott ifjúkorban élő összes fiatal kétértelműen értelmezi a felnőttkort. A felnőtt lét unalom, rutinmunka és felelősség. Mivel ezek a tulajdonságok a fiatalok számára (legalábbis a meghosszabbodott ifjúkorban) nem vonzóak, így a felnőttkort is csak egy életszakasznak tekintik, amely így aztán nem is kötelező.

KÖVETKEZTETÉSEK: A KUTATÁS JELENTŐSÉGE

A bemutatásra került elméleti fogalmak és empirikus eredmények nagy részének más európai országokban megtaláljuk a megfelelőjét: a fiatalok életrajzának modernizációja európai jelenség, és majdnem egy évtizeddel a kommunista hatalmak bukása után nem csak a nyugat-európai országokra jellemző. Azt is világosan kell látni azonban, hogy Európán belül hatalmas különbségek találhatók a fiatalok életkörülményeiben (CYRCE 1995, 1998). Még gyerekcipőben jár egy olyan ifjúságkutatás, amely ezekkel a hasonlóságokkal és különbségekkel foglalkozik európai szinten. Az európai ifjúságkutatás tipológiáját követve, amelyik különbséget tesz az additív típus és az integrált típus között (Hübner-Funk & du Bois-Reymond 1995), még mindig messze vagyunk attól, hogy szisztematikus összehasonlító európai ifjúságkutatásról beszéljünk.

¹⁷ Az eredmény egybecseng a korábban említett ifjúságkutatás adataival.

Véleményünk szerint és jelen cikk keretei között számos lényeges téma van, amelyek további tanulmányozást és tisztázást igényelnének. A következőkre szeretnénk felhívni a figyelmet.

Először is, nekünk mint európai ifjúságkutatóknak értelmeznünk kellene az európai fiatalok körében tapasztalt életfelfogásokat. A nem-specifikus, ugyanakkor azonban modernizált „normalizált életrajz” valamint a nemtől sokkal kevésbé függő „választásos életrajz” vajon érvényes és alkalmazható más országokban és kultúrákban is? Ha igen, akkor melyek a nemzeti kulturális jegyek? Említettem, hogy véleményem szerint a tanulás és a munka szférája egyre inkább összemosódik a szabadidős tevékenységekkel a kulturális elithez tartozó fiatalok életében. Érdekes lenne megvizsgálni – különösen, ha szem előtt tartjuk az élethossziglani tanulást valamint a munkaerőpiac növekvő „rugalmasságát” –, hogy ez a tendencia vajon általánossá válik-e vagy pedig továbbra is csak a fiatalok bizonyos csoportjaira korlátozódik.

Másodszor, nekünk mint európai ifjúságkutatóknak ki kell dolgoznunk (és ezt meg is tesszük) a fiataloknál jelentkező kockázatok és esélyek elméletét, különösen a kettő közötti kapcsolatra koncentrálva. Rámutattam, hogy a fiatalok – még azok is, akik kedvező helyzetben vannak – számolnak azzal, hogy a dolgok rosszabbra fordulhatnak, különösen a munkanélküliség és munkavállalás esetében. Ugyanakkor az is teljesen egyértelmű, hogy a kockázatok és az esélyek nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg az európai társadalmakban. Más európai országokhoz képest például a holland állam – annak ellenére, hogy ma már nem olyan jóléti állam, mint régebben volt – bőkezűen segít a fiataloknak abban, hogy számolni tudjanak a kockázatokkal, valamint kompenzációs ifjúságpolitikával segíti a hátrányos helyzetű fiatalokat. Különösen érdekesnek találtuk, hogy a pályaválasztási tanácsadás nem felel meg azok igényeinek, akik nem tudnak dönteni abban, hogy milyen tanulási/szakmai irányt válasszanak. A pedagógusoknak és az ifjúságkutatóknak össze kell dugni a fejüket, hogy modernizálják a pályaválasztási tanácsadást figyelembe véve az élethossziglani tanulást, a változó munkaerőpiacot és a fiatalok új életfelfogását.

Végül pedig az egyik legzavaróbb és ugyanakkor kulturális szempontból nagyon érdekes kérdés az, hogy a fiatalok miért nem szeretik a felnőttkort. Zavaró, mert ez a generációk közötti kapcsolat problematikuságát sejteti, érdekes, mert az életszakaszok és életfelfogások új meghatározásaira mutat rá. Ha a felnőttkor elveszti vonzerejét a fiatalok számára – akkor mit jelent ez számunkra, felnőtt tanárok, szülők, munkáltatók, politikusok számára? Ez a bizalmatlanság széles körben elterjedt vagy csak a fiatalok bizonyos csoportjaira korlátozódik – és akkor mely csoportokra? Ezen a téren szintén összefüggés mutatkozik a már oly sokszor emlegetett élethossziglani tanulással, mivel az élethossziglani tanulás bizonyos értelemben ugyanolyan nyitott, mint a fiatalok életfelfogása. Olyan tanulást jelent, amelynek megvalósulása nem feltétlenül kötődik olyan intézményekhez, amelyeket felnőttek dominálnak, amelyek egyértelmű tanítási és tanulási célokat határoznak meg az előre meghatározott életszakaszokra és

szocializációs kontextusokra. Az élethossziglani tanulás nyitott és áthatja a teljes életpályát – ismeretlen eredményekkel...

„Még olyan sok mindent szeretnék kipróbálni, nem akarom még elkötelezni magam.” – ez az egyszerre irányadó és pragmatikus állítás jellemzi sok mai európai fiatal mentalitását.

Fordította: Dudik A. Éva

HIVATKOZÁSOK

1. BAETHGE, M. (1989) Jugend-Postadoleszenz in der nachindustriellen Gesellschaft (A meghosszabbodott ifjúkor a posztindusztriális társadalmakban), In M. MARKEFKA & R. NAVE-HERZ (szerk.) *Handbuch der Familien- und Jugendforschung, Band 2: Jugendforschung* (Neuwied/Frankfurt, Luchterhand).
2. BECK, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity* (A kockázati társadalom: egy új modernitás felé) (London, Sage).
3. BECK, U. & BECK-GERNSHEIM, E. (1993) Nicht Autonomie, sondern Bastelbiographie (Nem autonómia, hanem brikolázséletrajz). *Zeitschrift für Soziologie*, 22, 178-187.
4. BECK, U. & SOPP, P. (Hrsg.) (1997) *Individualisierung und Integration* (Individuálisizáció és integráció) (Opladen, Leske and Budrich).
5. BECKER, M. & MERENS, J.G.F. (1994) *Rapportage Jeugd* (Jelentés az ifjúságról) (Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA).
6. BIGGART, A. & FURLONG, A. (1996) Educating „discouraged workers”: cultural diversity in the upper secondary school (Az „elbátortalanított dolgozók” oktatása: kulturális sokszínűség a középiskola felsőbb osztályaiban), *British Journal of Sociology of Education*, 17, 253-266.
7. BLOSSFELD, H. P. (szerk.) (1995) *The New Role of Women: Family Formations in Modern Societies* (A nők új szerepe: családtípusok a modern társadalmakban) (Boulder, CO, Westview Press).
8. DU BOIS-REYMOND, M. (1995) The role of parents in the transition period of young people (A szülők szerepe a fiatalok felnőtté válásában), in DU BOIS-REYMOND, M., K. DIEKSTRA, K. HURRELMANN & E. PETERS (szerk.), *Childhood and Youth in Germany and The Netherlands: Transitions and Coping Strategies of Adolescents* (Gyermekek és ifjúkor Németországban és Hollandiában: a fiatalok felnőtté válási stratégiái) (Berlin, de Gruyter).
9. DU BOIS-REYMOND, M., VAN ROOIJEN, E. & GUIT, H. (1991) Life perspectives of adolescents: a study from The Netherlands (A fiatalok élet-perspektívái, tanulmány Hollandiából), In W. HEINZ (szerk.) *Life Course and Social Change: Comparative Studies in Labour Market and Social Policy, Volume II* (Életút és

- társadalmi változás: összehasonlító tanulmányok a munkaerőpiac és a szociálpolitika témaköréből, II. kötet) (Weinheim, Deutscher Studien Verlag).
10. CBS (1994) *Relatie- en Gezinsvorming in de Jaren Negentig* (Családok a kilencvenes években) (Voorburg/Heerlen, Centraal Bureau voor de Statistiek).
  11. CBS (1995) *Werken en Leren in Nederland* (Munka és tanulás Hollandiában) (Voorburg, Centraal Bureau voor de Statistiek).
  12. CHISHOLM, L., BÜCHNER, P., KRÜGER, H.-H. & DU BOIS-REYMOND, M. (szerk.) (1995) *Growing up in Europe: Contemporary Horizons in Childhood and Youth Studies* (Felnőtté válás Európában: tanulmányok a gyermek- és ifjúságkutatás mai témáiból) (Berlin, de Gruyter).
  13. CHISHOLM, L., BÜCHNER, P., KRÜGER, H.-H. & BROWN P. (1990) *Childhood and youth in the United Kingdom and West Germany: an introduction* (Gyermek- és ifjúkor az Egyesült Királyságban és a Német Szövetségi Köztársaságban), In L. CHISHOLM, P. BÜCHNER, H.-H. KRÜGER & P. BROWN (szerk.), *Childhood, Youth and Social Change: A Comparative Perspective* (Gyermekek, ifjúkor és a társadalmi változás: összehasonlító elemzés) (London, Falmer).
  14. CYRCE (1995) *European Yearbook of Youth Policy and Youth Research, Volume 1: The Puzzle of Integration* (Az ifjúságpolitika és az ifjúságkutatás európai évkönyve, 1. kötet: Az integráció rejtélye) (Berlin, de Gruyter).
  15. CYRCE (1998) *European Yearbook of Youth Policy and Youth Research, Volume 2: Trends and Challenges* (Az ifjúságpolitika és az ifjúságkutatás európai évkönyve, 2. kötet: Trendek és kihívások) (Berlin, de Gruyter).
  16. FUCHS, W. (1983) *Jugendliche Statuspassage oder individualisierte Jugendbiographie?* (Ifjúkor: átmenet vagy individualizált ifjúkori életrajz?) *Soziale Welt*, 34, 341-371.
  17. FURLONG, A. & CARTMEL, F. (1997) *Young People and Social Change: Individualization and Risk in Late Modernity* (Fiatalok és a társadalmi változás: individualizáció és kockázat a késő modernitásban) (Buckingham, Open University Press).
  18. GIDDENS, A. (1990) *The Consequences of Modernity* (A modernitás következményei) (Stanford, CA, Stanford University Press).
  19. GIDDENS, A. (1992) *Modernity and Self-identity* (Modernitás és identitás) (Cambridge, Polity Press).
  20. HÜBNER-FUNK, S. & DU BOIS-REYMOND, M. (1995) *Youth research in a changing Europe* (Ifjúságkutatás a változó Európában), in CYRCE (szerk.) *European Yearbook of Youth Policy and Youth Research, Volume 1: The Puzzle of Integration* (Berlin, de Gruyter).
  21. KENISTON, K. (1968) *Young Radicals: Notes on Committed Youth* (A fiatal radikálisok: megjegyzések az elkötelezett fiatalokról) (New York, Harcourt Brace).

22. VAN LUIJN, H. (1996) *Het Vrouwelijk Dilemma: besluitvorming van vrouwen met een ambivalente kinderwens (A nők dilemmája: hogyan tétováznak a nők a gyermekvállalás területén)* (Leiden, DSWO Press).
23. PETERS, E. (1995) Modernisation of the youth phase: educational, professional and family careers of Dutch youth in the nineties (Az ifjúsági életszakasz modernizációja: a holland fiatalok oktatási, szakmai és családi karrierjei a kilencvenes években), in M. DU BOIS-REYMOND, R. DIEKSTRA, K. HURRELMANN & F. PETERS (szerk.), *Childhood and Youth in Germany and the Netherlands: Transitions and Coping Strategies* (Berlin, de Gruyter).
24. PETERS, E. & DU BOIS-REYMOND, M. (1996) *Zwischen Anpassung und Widerstand: junge Frauen im Modernisierungsprozess: Nachrichten aus den Niederlanden (Az alkalmazkodás és az ellenállás között: fiatal nők a modernizációban: hírek Hollandiából)*, In A. WALTHER (szerk.) *Junge Erwachsene in Europa: Jenseits der Normalbiographie?* (Opladen, Leske & Budrich).
25. RAVESLOOT, J. H. (1995) *Courtship and sexuality in the youth phase (Udvarlás és szexualitás az ifjúkorban)*, In M. DU BOIS-REYMOND, R. Diekstra, K. HURRELMANN & F. PETERS (szerk.) *Childhood and Youth in Germany and the Netherlands: Transitions and Coping Strategies of Adolescents* (Berlin, de Gruyter).
26. STRAUSS, A. L. (1987) *Qualitative Analysis for Social Scientists (Kvalitatív elemzés a társadalomtudományokban)* (Cambridge, Cambridge University Press).
27. WALTHER, A. (szerk.) (1996) *Junge Erwachsene in Europa: jenseits der Normalbiographie? (Fiatal felnőttek Európában: túl a normalizált életrajon?)* (Opladen, Leske & Budrich).
28. WALTHER, A., STAUBER, B., BOLAY, E., DU BOIS-REYMOND, M., MORCH, S. & PAIS, J. (1998) *Young adults in Europe – new trajectories between youth and adulthood: an intercultural outline of the European Research Network, EGRIS (A fiatal felnőttek Európában – új utak az ifjúkor és felnőttkor között: az Európai Kutatói Hálózat, EGRIS, interkulturális bemutatása)*, In CYRCE (szerk.) *European Yearbook on Youth Policy and Research, Volume 2* (Berlin, de Gruyter).
29. WILKINSON, H. (1997) *Kinder der Freiheit*, In U. BECK (Hrsg.), *Kinder der Freiheit (A szabadság gyermekei)* (Frankfurt, Suhrkamp).
30. ZINNECKER, J. (1992) *Jugend im Raum Gesellschaftlicher Klasse: neue Überlegungen zu einem alten Thema*, In W. HEITMEYER (szerk.) *Interdisziplinäre Jugendforschung: Fragestellungen, Problemlagen, Neuorientierungen* (Weiruheim, Juventa), magyarul: „A fiatalok a társadalmi osztályok terében (Új gondolatok egy régi témához)”, In GÁBOR K. (szerk.) (1992) *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* (Szeged).
31. DE ZWART, R. & WARNAAR, M. (1995) *Nationaal Scholierenonderzoek 1994 (Országos jelentés a tanulókról)* (Hága, Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting).

**BEVEZETÉS. IFJÚSÁG '81.
ÉLETÚT-ELKÉPZELÉSEK,
MINDENNAPI KULTÚRÁK, JÖVŐKÉPEK
2. KÖT. ÉLETRAJZI PORTRÉK
(Werner Fuchs)**

**JUGEND '81 LEBENSENTWÜRFE ALLTAGSKULTUREN
ZUKUNFTSBILDER. (ALAPVETŐ TANULMÁNYOK: ARTHUR FISCHER,
DR. RUTH CH. FISHER, PROF. DR. WERNER FUCHS, DR. JÜRGEN
ZINNCKER. SZERKESZTETTE: DR. JÜRGEN ZINNECKER). HAMBURG,
JUGENDWERK DEUTSCHE SCHELL, 1-3**

A reprezentatív vizsgálatban 1077 fiatalot kérdeztek meg. Most 7 fiatal életrajzi portréját mutatjuk be. Ehhez szükséges némi magyarázat.

A Christiane F.-ről szóló könyv és film – gondoljon róla bárki bármit – több embert készítetett arra, hogy a fiatalok mai problémáival szembenézzon, mint három reprezentatív vizsgálat a drogfogyasztásról. Valószínűleg nem csak arról van szó, hogy a legtöbb ember általában nem szívesen bajlódik a táblázatokkal és nem sokat ért meg nagyobb közösség adataiból kiszámított átlagokból és százalékokból, vagy hogy nincs gyakorlatuk nagy vizsgálatok eredményeinek elfogadásában és szelektálásában.

Nagy valószínűséggel gondolkodásmódbeli problémáról van inkább szó, a társadalmi és emberi valóság értelmezéséről: az életrajzi megközelítés leképezi a valóságot megélő és cselekvő individuumban létrejövő feltételek, tapasztalatok és intenciók közötti kapcsolatokat, pontosan úgy, ahogy mi mindannyian eligazodunk a mindennapok világában. Az életrajzi megközelítés – a részletekbe menő minden pontosság és érdeklődés mellett – hasonlít a mindennapok énközpontú és cselekvéseméleti gondolkodásmódjára. Ezzel szemben a nagy kvantitatív vizsgálatok gondolkodásmódja elhagyja a mindennapi interakciók tartalmi összefüggéseit. Legtöbbünknek az életben nincs szükségünk emberek nagyobb közösségeiről kialakított átlagokra, százalékszámokra, trendekre és tendenciákra.

Más emberekkel – esetünkben fiatalokkal – folytatott valóságos interakciókban nem sok hasznát vesszük a fiatalokkal vagy egyes csoportjaikkal kapcsolatos információknak. Ha a szülők vitába keverednek gyermekükkel azért, mert ő – a szülők megítélése szerint túl korán – el akar költözni a szülői házból, nem segítenek az 1077 megkérdezett fiatal vizsgálatának ide vonatkozó eredményei. Ha egy tanár nem tud szakszerű és érzelmileg kiegyensúlyozott kapcsolatot teremteni osztályával, nem segí-

tenek neki az átlagszámok és a százalékok. Ezt a problémát neki magának kell olyan feltételek között megoldania, melyeket a legjobban ismer. Tehát a nagy kvantitatív vizsgálatokra egy olyan gondolkodásmód jellemző, amely nem mindennapi és az egyes embertől elvonatkoztatott feltételek, erők és intenciók absztrakciójában inkább az adminisztratív gondolkodásmódra hasonlít. Valóban: éppen azok az intézmények és személyek érdeklődnek különösen a nagy kvantitatív vizsgálatok eredményei iránt, akik emberek nagy számát igazgatják, illetve befolyásolni szeretnék. Ezek a politikusok, a pártok toborzórészelei, olyan vállalkozások, szervezetek, tervezési hatóságok és intézmények, amelyek világnézeteket akarnak terjeszteni.

De valószínűleg az élettrajzi megközelítési mód sem mentes az adminisztratív gondolkodásmódtól. A népszámlálók, az államférfiak és a reklámügynökségek is átvették már az egyének sokaságát átfogó szemléletmódunkat. Valószínűleg egy fiatal egyéni életmódjának individuális kialakításáról is leolvasható, mi abban „tipikus” vagy „atipikus”, mi a „normális” és „átlagosan elterjedt”, vagy mi a „kisebbségi”. Bizonyos mindennapi szituációkban mi egyes emberek is észrevesszük az átlagokat és az általános gyakoriságokat. Az emberek mindennapi gyakorlatában elterjedt az a szokás, hogy a tapasztalatokat, véleményeket és cselekvéseket ne önmagukban lássuk, hanem úgy, mintha azok egy elképzelt skálán mozognának, amely segít nekünk megkülönböztetni a „normálist” az „eltérőtől”, az „elfogadhatót” a „nem tipikustól”.

Az interjúk készítőinek azt javasoljuk, hogy a meginterjúvált fiatalot fogadják el saját, egyedi életkörülményeivel, saját történetével és saját jövőjével együtt, és ne kezeljék az általános mértékek egy „esetének”. A következő szövegek jó példák arra, mit lehet megtudni egy fiatallal folytatott intenzív beszélgetésből, ha sikerül az adminisztratív gondolkodást háttérbe szorítani, amely igyekszik az emberek tömegeiről alkotott általános kijelentések egy „esetének” tekinteni az interjúalanyt.

A következő szövegek arra is jók, hogy ne elégedjünk meg egy ifjúsági vizsgálat kutatási jelentésének elolvasásával abban a hitben, hogy most már mindent tudunk a fiatalokról. Ebben az esetben nagy ifjúságkutatási vizsgálatok veszélyes hatásával lehet számolni: a kutatási jelentések elolvasása után azt hihetjük, hogy kellő információval rendelkezünk az ifjúságról, ahelyett hogy valóságos kapcsolatba kerülnénk a fiatalokkal és a velük folytatott „párbeszéd” során formálódna az állásfoglalásunk. Sarkítva fogalmazva: a fiatalokkal kapcsolatos vizsgálatok és jelentések elolvasása nem helyettesíti a kapcsolatteremtést, a velük folytatott valós beszélgetéseket.

A nagy vizsgálatok titkos pótlékjellege egyébként ennek a vizsgálatnak a kutatási jelentésében is tetten érhető, ha az egyes megszövegezésekre figyelünk. Az 1. kötet számos helyén ez áll: „Megkérdeztük a fiatalokat...”. Valóságban azonban nem mi kérdeztünk, hanem az interjúkészítők. A kérdőív, az interjúkészítő, a lebonyolító szervezet és a számítógép által közvetített „interakció” a fiatalokkal rendkívül mesterséges és távol áll egy, a jelentéstevő és az 1077 fiatal között lezajlott valóságos beszélgetéstől. Mi is

beleestünk tehát a valóságos párbeszédet helyettesítő pótlék csapdájába, amely a nagy ifjúságvizsgálatoknál jelentkezik.¹

Itt most nem arról van szó, hogy ne hagyatkozzunk csak indirekt, mesterségesen keletkezett tapasztalatokra, hanem arról, hogy ismerjünk meg valóságos fiatalokat a különböző „szcenáriókból” és élethelyzetekből – a társadalomtudományi kutatás alapos megismerésén túl. A dolgok megfelelő megismerésének problémájáról is szó van: számos megfontolás, credmény és utalás – még ebben a vizsgálatban is – arra enged következtetni, hogy az ifjúkor egy olyan életszakasszá válik, amelyben individuális és egyedi megoldásokra van igény és kísérlet. Az ifjúkor életrajzi jellegűvé vált, amely alatt egy egyénileg kialakított és gyakorolt életvezetést értünk. Ez az életszakasz egyre nyitottabb és éppen ezért a személyes megoldásokra módot adó cselekvési térré válik.

Ahogy az életrajzi gondolkodás és az egyén életének megélése – a felelősséggel felruházott egyén cselekvése, a személyes életút kialakítása – az elmúlt kétszáz évben felülről lefelé haladva érvényre jutott a társadalom rétegeiben, miközben a dolgozók széles rétegeit is elérte, úgy hatja át most az ifjúkort az életvezetés individualizálódó folyamata és az ezt kísérő eszmék (hasonlóan, ahogy számos nő kezdi életvezetését és életútját meghatározni).

A szociológiában kezdeteitől fogva létezett a valóságos folyamatokhoz kötődő életrajzi módszer alkalmazása. Már Thomas és Znaniecki klasszikus vizsgálatában („The Polish Peasant in Europe and America” 1919-1922) messzemenően figyelembe vették az individualizálódás előrehaladását és az egyén hozzájárulását a társadalmi összefüggésekhez a monografikus megoldás indokaként. Kézenfekvő, hogy ennek a módszernek az újbóli alkalmazását az utóbbi években, különösen a minőségi kutatási módszerek szerepének növekedését a társadalom egyes részeiben (munkások, nők, fiatalok, „peremcsoportok”) lezajló individualizálódásra történő reflektálásként értelmezzük.

Azok között a feltételek között, melyekben a fiatalok egyre erőteljesebben részt vállalnak saját életrajzuk alakításában és megpróbálnak sajátosan definiált életutakat be-

¹ A fiatalok kritikus véleménye a reprezentatív vizsgálatról („És mi nem tetszett neked olyan nagyon?” lásd 23.3 táblázat ennek a kutatási jelentésnek a 3. kötetében)

Ennél a kérdésnél több válaszlehetőség volt. Az adatok százalékot fejeznek ki.

Nincs lehetőség differenciált válaszokra,	
Pontatlan/felületes/egyoldalú/túl általános.	27
Egyes kérdések értelmetlenek/felületesek.	10
Túl intim/direkt kérdések.	9
Az egyes szövegek idioták/értelmetlenek/érthetetlenek.	7
Visszaéléstől való félelem.	4
A lekérdezés hosszú/túl sok kérdés, túl sok téma.	11
Egyéb kritikus vélemények.	15
Nekem minden tetszett.	13
Nincs vélemény.	24

N = 1077

járni, korlátokba ütköznek a nagy kvantitatív vizsgálatokból nyerhető információk. Hogy a képben maradjunk, amelyet fentebb a fixpontokhoz kapcsolódó bevezetőben megrajzoltunk (C.1): a színpadon színészek és együttesek játszanak egymás mellett különböző forgatókönyvek szerint, amelyek közül egyre többet saját maguk írtak meg.

Amíg mind a minőségi, mind a mennyiségi elővizsgálatban utalások egész sorát kaptuk arra vonatkozóan, hogy a fiatalok saját helyzetüket és jövőendő életrajzukat sokrétű, egymás mellett létező dimenzióként értelmezik és írják le (lásd „a személyes fordulópontok”, C.1.: válaszok a „Miről veszi észre az ember tulajdonképpen, hogy idősebb lett?” nyitott kérdésre.) De a reprezentatív vizsgálat kiértékelése is kimutatta, hogy az összefüggések ritkán egyértelműek. Ez érvényes az ellenkultúrákra alapozott életút-tervezetre, amelyet konzekvensen egyáltalán nem él meg mindenki. Ez érvényes a kontrasztcsoportokra az egyes fixpontoknál, amelyek ugyan újra és újra nagyszámú összefüggéseket eredményeztek (katonai szolgálat megtagadása, házasság stb.), de soha nem voltak teljesen átütő erejűek.

Az alábbiakban közreadjuk az útmutatásokat és javaslatokat, melyeket az interjút készítőkhöz kaptak 1981 áprilisa után (a technikai és szervezési megállapodások kivételével). Az akkor közreadott útmutatások és ösztönzések érthetővé teszik az olvasó számára, hogy hogyan, miért és milyen célból készültek a fiatalokkal az életrajzi portrék.

ÚTMUTATÁSOK ÉS JAVASLATOK AZ ÉLETRAJZI PORTRÉKHOZ

Kiválasztás:

Az idő rövidege és a megkérdezettek alacsony száma miatt a kiválasztásnak csak egy kritériuma lehet: az, hogy a megkérdezendő fiatal „elérhető” legyen az interjúkészítő számára. Szükséges még egy megfelelő bizalmi viszony és a fiatal hajlandósága az együttműködésre. Egyébként még arra kell ügyelni, hogy a 6-10 közötti esettanulmány között néhány lány is szerepeljen.

A kiválasztott személyekkel folytatott interjúk száma:

Egyénenként legalább három, legkevesebb hetenkénti intervallumban.

Az interjú indoklása:

„A Shell évek óta finanszírozza az NSZK fiatalok körében végzett reprezentatív vizsgálatok (megmagyarázni!) költségeit. Ennek ellenére nem gyakorol befolyást a kérdésekre és a vizsgálat menetére. Az 1981. évi ifjúsági vizsgálat tartalmát és célját független kutatók határozták meg. Ebben az évben az ifjúsági vizsgálat nemcsak a fiatalok sokaságát átfogó táblázatokból áll, hanem az egyes fiatalokat is bemutatja egyedi élethelyzetükben...”

Előírások:

A fiatal beleegyezése után az interjúkészítő átad neki egy írásos kötelezvényt, hogy a kazettákat és az egyéb anyagokat csak az 1981. évi ifjúságkutatásban fogják felhasználni (nem adják tovább). Az elején tisztázni kell azt is, hogy a fiatal neve alatt szerepeljen-e a későbbi szöveg vagy nem. A második esetben meg kell találni a módot minden információ titkosítására, hogy az anonimitás garantált legyen, de a lehető legkevesebb információ vesszen el. 18 évesnél fiatalabbak esetén szülői beleegyezés is kell (ügynelni kell arra, hogy ez ne vezessen információkorlátozásra és ellenőrzésre).

Tájékoztatni kell a fiatalot egyébként arról, hogy a teljes vizsgálati anyagot megkapja tiszteletpéldányként a megjelenés után.

Az interjú célja:

Egy olyan szöveget kell létrehozni, amelyben a fiatal saját értékelésében elmesélve összeáll egy kép a mostani élethelyzetéről, az eddigi életútjáról és életének jövőbeli alakulásáról kialakított elképzeléseiről.

Az interjúkészítő tennivalói az interjú során:

Az interjúkészítő nem szólhat egy szót sem, nem tehet semmilyen gesztust elítélően, moralizálva, felvilágosító szándékkal, társadalomkritikai tartalommal, pszichológiai értelemben stb. Ez nem azt jelenti, hogy nem tartja kezében az irányítást, vagy más módon „passzívan” viselkedik: a fiatal saját élettapasztalatából, saját észrevételeiből és a megadott témákból kiindulva szembesíti a fiatal más életrajzi megoldásokkal (anélkül, hogy ezeket normatíve alkalmazná, csak mint felszólítást, hogy az egyéni megoldási szándékok a másikkal legyenek összehasonlítva). Az interjúkészítő úgy kérdezen, mint egy egyszerre kíváncsi és tapintatosan elfogadó ismerős/barát.

„Szakaszok”:

A három és több interjú három „szakaszban” valósuljon meg, anélkül, hogy ezek között éles határok lennének. Az első szakaszban kapjon a fiatal tág lehetőséget az elbeszélésben önmaga bemutatására (a már létező ismeretség elmélyítése). A második fázisban azután az interjúkészítő már irányítja is a beszélgetést, mégpedig bizonyos témákra rákérdezve (ha még addig ezekről nem volt szó).

Témakörök:

Fixpontok:

A reprezentatív vizsgálatban az életutak döntési helyzeteinek egy egész sorozata standardizálva mint „életrajzi fixpontok” fordulnak elő, amelyek vonatkoznak valamennyi fiatalra, vagy amivel ők mindnyájan szembesülnek. A reprezentatív vizsgálatban megkérdezzük a fiatalokat arról, hogy elérték-e már egy fixpontot és az hány éves korukban fordult elő. Ha ilyen fixpontot (még) nem értek el, akkor válaszolniuk kell arra, hogy

előreláthatólag mikor jutnak el oda, vagy ezt a fixpontot egyáltalán el akarják-e vagy el tudják-e érni. Ily módon információkat kapunk arról, hogy a fiatal véleménye szerint a gyermekkorból a felnőttkorba vezető úton milyen státuszban (Statuspassage) érzi magát, illetve hogy milyen időbeli és tartalmi perspektívák sejlének fel előtte a jövőre nézve. E téma iránti érdeklődés vonatkozik az életrajzi interjúkra is.

A státuszútvonal (Statuspassage) fogalmán itt nem azt a normatív asszociációt értjük, amely sok társadalomtudományi szövegben előfordul, vagyis a fiatal összehasonlítását a felnőtt státuszba való sikeres átmenet kigondolt vagy empirikusan megtalált normájával. Ellenkezőleg: minden életrajzi megoldást elfogadunk anélkül, hogy összevetnénk a normális vagy kívánt formákkal. A cél a fiataloknál tapasztalható tényleges életrajzi megoldási kísérletek leírása, függetlenül attól, hogy ezek a kísérletek milyenek.

Az életrajzi interjúkban a fixpontokat nem kell lekérdezni ugyanabban a megfogalmazásban vagy egy meghatározott sorrendben. Ezek itt nem ösztönzések a válaszadásra, hanem alkalmat adnak az emlékezésre, elmesélésre, a jövőt illető fantáziálásra. Lényeg az, hogy mindegyik forduljon elő a beszélgetés során.

Fixpontok:

Önállósodások:

- Az ember maga szabja meg, hogy mi a véleménye az egyházzal és a vallásról.
- Saját kezdeményezésre nyaralni menni.
- Jogosítványt szerezni.
- Első saját autót vezetni.
- Jönni, menni, amikor az ember akar.
- Elköltözni a szülői házból (a szülőktől függetlenül lakni).

Társadalmi kompetenciák és magabiztosság:

- Olyannak lenni, akinek nem áll mindig valaki a háta mögött.
- Nyugodtan és lazán viszonyulni önmagához és a világhoz.
- (fiúknak) Tudni, hogy milyenek tulajdonképpen a lányok/asszonyok.
- (lányoknak) Tudni, hogy milyenek tulajdonképpen a fiúk/férfiak.
- Magam meghatározni, hogy nézzen ki.
- Jó kapcsolatteremtő képességgel rendelkezni.
- A legtöbb ember magázódjon velem.
- A fiatalok felnőttnek nézzenek.
- Tudni, hogyan kell enni elegánsan egy exkluzív étteremben.
- Politikai témákról jól tudni társalogni.
- Testileg teljesen kifejlődni.
- Tánckursusra járni.
- Emberek csoportja előtt nyilvánosan beszélni.

Életrutak

Szerelem és házasság:

- Először nagyon szerelmesnek lenni.
- (fiúknak) Lányokkal saját szexuális tapasztalatra szert tenni.
- (lányoknak) Fiúkkal saját szexuális tapasztalatra szert tenni.
- Megházasodni.
- Először apának/anyának lenni.
- Jól tudni gondoskodni egy gyerekről.
- Háziasszonynak/háziembernek lenni.
- Egészen a családnak élni.

Munka és állam:

- Éves jövedelemadó-bevallást önállóan elkészíteni.
- Befejezni a szakmai képzést.
- Önállóan pályázatot írni (iskolai, egyetemi, munkahelyi felvételhez)
- Először választani.
- (fiúknak) Bevonulni a hadseregbe/megtagadni a katonai szolgálatot.
- Az előljáróval (főnökkel) szemben a saját álláspontomat megvédeni.
- Munkanélkülinek lenni.
- Az üzemet/a gazdaságot/a praxist/a birtokot a szülőktől átvenni.
- Nyugdíjba menni.

Pénz és vagyon:

- Saját takarékkönyvvvel rendelkezni.
- Nagyobb beszerzéseket egyedül elhatározni és lebonyolítani.
- Elég pénzt keresni ahhoz, hogy magamról gondoskodjak.
- Önállóan életbiztosítást kötni.
- Saját házat birtokolni.

Csúcspontok:

- A boldogság csúcsára jutni.
- A legtöbb pénzzel rendelkezni az életben.
- Szellemileg csúcsmódban lenni.
- A fizikai teljesítőképesség csúcsára jutni.
- Meghalni.

Eddigi életvezetés és élettapasztalat:

Az információ arról, hogy a fiatal milyen fixpontokat tudhat már maga mögött, nem ad elegendő képet az eddigi életútjáról és élettapasztalatáról. A fixpontokkal kapcsolatos elbeszélések és emlékezőkészségek kitérítéséhez néhány „életútmozzanatot” kell megkérdezni:

- A lakhelyek története/költözések/lakókörnyezetek és lakóhelyek.
- A test története (evés, ivás, sport, testsúly, dohányzás, alkohol, kábítószer, testi erő, kondíció, férfias, illetve nőies testalkat kialakulása stb.).

- A barátok, a játéktársak, a haverok stb. története.
- Az iskolalátogatások és a szakmai képzés története.
- Munkatapasztalatok története.
- A pénz és a felette való rendelkezés története (zsebpénz, mellékkeresetek, munkavállalás, állami támogatás, „hazaadni a pénzt”, bér és kereset stb.)
- A szülőkhöz és a testvérekhez fűződő kapcsolatok története (a szülők szakmai és társadalmi helyzete, röviden/nevelési módszerek eddig/konfliktusok és együttthatók/mit csinálnak a testvérek? stb.)

Gyűjtemények/Képességek:

Sok fiatal gyűjt dolgokat (lemezek, könyvek, poszterek, érmék, bélyegek, söröskupakok, fotók, újságok stb.) Ha van ilyesmi, akkor ez egy későbbi interjú témája lesz. Sok fiatal bizonyos területeken tehetséget mutat és vitte már valamire (sport, zenélés, zenehallgatás, autómodellezés, kötés, modellkedés stb.) A képességeknek ilyen területei – amennyiben vannak – szintén a beszélgetés tárgyát képezik.

Saját szoba:

Ha van: a saját szoba berendezése, kialakítása, használati lehetőségek (pl. hangos zene stb.) szintén szóba kerülnek.

Régebbi fotók:

Ha elérhető, a fotóalbumot (a fotósdobozt) közösen át kell nézni, hogy ebből életrajzi reflexiók támadhassanak.

Fotódokumentáció lehetőségei:

A saját szoba/képek a gyűjteményekről és a speciális területekről/egy átlagos nap lefolyása stb.

További anyag:

Rajzok, naplókivonatok, poszter – ami már évek óta a falon lóg –, fotók, hogy néztem ki, amikor még fiatalabb voltam, a legszebb fotó rólam, egy sikeres dolgozat, egy olvasói levél, versek, levélbarátságok, fotó: szívesen nézek így ki, fotó: ezek a barátaim, kép: ilyen szeretnék egyszer lenni stb.

A beszéd rekonstrukciója vagy egy én-szöveg konstrukciója?

A dokumentarista módszer az újságírásban, a társadalomkritikai irodalomban és a társadalomtudományokban is megnyilvánul abban, hogy a megkérdezett és az interjúkészítő közötti interakciót közvetítse az olvasónak, az is dokumentál tehát, hogyan alakult a beszélgetés témája és hogyan folyt le.

Ilyen szövegeket gyakran megerőltető olvasni. Ezentúl: az interakció fontos feltételeit (utalás az atmoszférára, a nem verbális kommunikáció, a beszélgetés ökológiája stb.) azonban nehezen vagy egyáltalán nem lehet továbbítani az olvasónak. A kérdés-

felelet játék dokumentációja is tud az írott nyelvben az olvasóban egészen más befogadást eredményezni, mint ami a meghallgatáskor lehetséges.

Ezért azt javaslom, hogy ne dokumentáljuk a kérdéseket és az interjúkészítő iniciatíváit, hanem készítsünk egy én-szöveget a megkérdezetről. Ez azt jelenti, hogy az előcsalogatott beszélgetésanyagot úgy fogjuk fel, mintha azt az saját gondolatai szülték volna, csoportosítsuk/igazítsuk azt át önmagából kiindulva.

Azért nem zárható ki egy kérdés-válasz jelenet dokumentációja sem. Talán olyan kérdéseknél, amelyek nagyon messzire visznek/interpretálnak/felszínre hoznak (az interjúkészítő kérdezői stílusának dokumentálásához a beszámolóban).

EREDETI HANG VAGY AZ ÍROTT NYELV REKONSTRUKCIÓJA?

A dokumentarista módszer a beszélt nyelv visszaadásán alapszik. A beszélt nyelvet olvasva gyakran különösnek találjuk, nem érthetőnek, vagy más értelemben értve, mintha hallottuk volna. A beszélt nyelv gesztusai, modulációja, kiejtés az írott nyelvben nem vagy csak nagyon rosszul ismerhetők fel. Ezen kívül ritkán igazodik az írásbeli kommunikáció mindennapi normáihoz. Ezáltal könnyen azt a benyomást kelti, mintha hiányok lennének a nyelvhasználatban és a kifejezés pontosságában.

Ezért hajlok arra, hogy a beszélt nyelvben gyakori „óh” megnyilvánulást utólag kvázi irodalmivá alakítsuk (Minta: *J. Zinnecker* 1980), írott nyelvet találjunk ki a beszélthez (úgy, mintha a megkérdezett nem elmondta, hanem leírta volna).

A fordítás az írott nyelvre szokatlan feladat éppen azért, mert irodalmi-újságírói tapasztalatot előfeltételez, amellyel mi többé-kevésbé nem rendelkezünk. Mégis sikeresebbnek tűnik nekem a kísérlet, mint a beszéd sivár/kényszerű visszaadása írásban.

Hogy milyen volt a megkérdezett beszédmódja az interjú során, visszacseng a fülünkben a kazetták visszahallgatásakor: gyors/habozó/akadozó/kifejező/változó hangszínnű/tájszólásban beszélt/tájszólási elemekkel tarkított/köznyelvi/nyelvtanilag pedáns/rövid tömondatokban beszélt/beszűkül/halk/határozott/váltakozó hanglejtésű/jellegzetes fordulatokkal és nyelvtani megoldásokkal (pl. minden mondat végén „és akkor...”).

Egyébként a beszédmód témák, szituációk stb. szerint váltakozhatott. Ezt vissza lehet adni a konstruált nyelvben.

Néhány példa:

Expresszív kifejezések (Istenem, Istenem, óh, hm stb.) beiktatása, de lehetőleg csak néhányat. Ezek fárasztják az olvasót.

Egyes mondatok nyelvtanilag pontatlanok lehetnek, de mégis kifejezőek. Befejezetlenek maradhatnak, megszakadhatnak, hibás a szerkezetük (pl. „Noha ő, igen...”, vagy: „Nem hiszem, hogy az azt tette.”) Ezt a stilisztikai eszközt sem használjuk gyakran.

Tájjellegű színezet lehetséges: „tuggya”, „tudhassa” stb. Elég, ha csak utalás történik, hogy a megkérdezett beszédén érződött a tájszólás.

Az írásjeleknek fontos szerepük van. Meghatározzák az írott nyelv dinamikáját (pl. vesszők helyett pontok feszessé és összefogottá teszik a szöveget, erőteljesebben hatnak, mint a mellérendelt szerkezetek). A közbeékelésekkel megszakított gondolatmenet nagyobb hangsúlyt kap a folytatás révén.

Szavak és mondatrészek ismétlése csak a nyelvtani dolgozatban helytelen, itt nem, ha egy akadozó, lendületet vevő elbeszélőformát próbál visszaadni.

A megkérdezett önábrázolásának átfordítása:

Az interjúalanyok nagyon különbözőképpen mutathatják be magukat az interjú során. Példák:

- Történet egyes szám első személyben (események, társadalmi környezetek a központban álló cselekvő énhez kapcsolva).
- Beszámoló a szocializációról (események, társadalmi környezetek és fejlődések olyan tényezőként szerepelnek, amelyek engem alakítottak/befolyásoltak).
- Jelenetek elmesélése (az egyén beszámol a környezetéről, amelyben élt és él, mit tudott ott csinálni és mit nem, de nincs szó a belső fejlődésről, a személyiség történetéről).
- Tematikus történet (az egyén minden eseményt, cselekvést és környezetet egy központnak beállított eseményből/feltételből stb. vezet le, amely színesíti az ő világának maradék részét).
- A személyiség megtalálásának története (az egyén, aki megtalálta önmagát, elmeséli a megelőző keresési kísérleteket).

Az egyén önábrázolásának ilyen alapvető struktúrái az interjúban eltérőek lehetnek a különböző témakörökben.

Még néhány javaslat:

Honnan indul az elbeszélés? Jelenből/múltból/jövőből. Milyen sorrendben zajlik az elbeszélés? A jelenből a múlt felé/az elejétől kezdve/a jövőből visszafelé? Hogyan kapcsolódnak össze a társadalmi és egyéb környezetek az egyénnel? („cselekvéseméleti” megközelítésben = az egyén mint cselekvési központ; „szocializációs-elméleti” = az egyén mint a környezet terméke stb.)

Az (életrajzi) önarcképnek ezen változatait az interjúban le kell fordítani. Ezeket a hangszalagon gyakran nehéz felismerni, mivel az interjúkészítő beavatkozásai valamelyest torzítanak.

A lefordítás a témák és az elbeszélések kollázsszerű átrendezésével történik meg. Ha pl. a megkérdezett magabiztosságát és elbeszéléseit a szakmájában elért eddigi sikereihez kapcsolja, ezt dramaturgiaiailag érzékeltetni kell az írott nyelvben (pl. a szöveg kezdetének hangsúlyozásával/a „csúcsra” vezetéssel stb.).

Segíthet a következő eljárás (ld. W. Heinz és A. Weweler): az interjújegyzőkönyv többszöri átnézése, a témák kidolgozása (amelyekre a megkérdezett akar kilyukadni és nem a kérdező), a beszédben érzékelhető mozgásforma (koncentrikus/cikk-cakokban

közelítő/közvetlen stb.), mégpedig egy téma felvázolásával. Csak ezután szerkesszük meg a szöveget kollázs segítségével.

Figyelem: egy strukturálatlan, „kaotikus” vonalvezetést nem kellene strukturált szöveggé átfordítani, ha a strukturálatlanság maga a kifejezési forma: egy eddig még fel nem dolgozott problematika, vagy egy még nem teljesen legitimált vélemény stb. kifejezése. Aki még nincs tisztában az anyjához fűződő viszonyával, ironikusan beszél erről. Aki még nem került kapcsolatba a másik nemmel, az hallgat erről stb.

Formális dramaturgia:

Ha ezek a fordítások sikerülnek, nincs szükség a szöveg elrendezéséhez különösebb dramaturgiára, ahhoz, hogy – technikailag – az olvasót magával ragadja. Mégis: a kezdet és a vég nemcsak a filmben fontos, hanem itt is: tudatosan kell ezeket megkomponálni.

Összehasonlíthatóság:

Ezeknél az életrajzi portréknál hangsúlyozottan az „egyes esetek” bemutatásáról van szó, melyeket egyedi formájukban (utólagosan megkonstruálva) irodalomszerű eszközökkel írnak le. Ez az ábrázolás mintegy ellenpontot képez a statisztikai közös ismérvekre koncentráló gondolkodásmódhoz képest, az egyénben meglévő „faktorok” kapcsolódásai/törésvonalaira figyelve. A reprezentatív vizsgálattal ellentétben a híradás itt arról szól, milyennek mutatkoznak a saját életét élő és elmesélő egyén életrajzában a változók/faktorok.

Így három „dimenzió” jön létre, amelyekben a porték egymással „összehasonlíthatók” lesznek:

- az elbeszélés témáit képező életrajzi fixpontok,
- a felnőtté válás átmenetében megmutatkozó forma/struktúra implicit elméleti dimenzionálása,
- az életrajz kemény változói (életkor/testvérszerep stb).

Az adatok tömörítése:

A végleges szövegnek rövidebbnek kell lenni, mint a teljes hanganyag, már a rendelkezésre álló nyomtatási terjedelem miatt is. A bemutatás és a tömörítés problémája különösen kielezi a minőségi lekérdezés menetét. Melyek a rövidítés/tömörítés/összefoglalás szempontjai?

- a) A megkérdezett és az interjúkészítő között lezajlott bevezető és mellékes szövegek elhagyása, amennyiben ezek nem jellegzetesek a beszélgetés során kialakult kapcsolat szempontjából.
- b) Ismétlések, továbbá redundanciák stb. elhagyása, amennyiben ezek nem azt fejezik ki, hogy a megkérdezett újra és újra nekirugaszkodik a probléma/téma kifejtésének.

- c) Inkább a háttérben foglaljuk össze azokat az életrajzi információkat, amelyekből kibomlik az önéletrajz (tehát a születési helyre/iskolaiátogatásra/költözésekre vonatkozó beszámolót inkább ne elbeszélve adjuk vissza, ez azt a látszatot keltené, mintha ezek az önbemutató részek lennének).
- d) Az életút egyes szakaszainak saját kútfőből történő újramesélése, beillesztve a megkérdezett én-szövegébe nem javasolt, ezt inkább foglaljuk össze tájékoztatásul. (Az a-c pontokban adott útmutatás szerint.)
- e) Ha még mindig nincs meg az előírt terjedelem (40-60 kéziratoldal, beleértve az illusztrációkat), akkor az elméleti perspektívák szerint történjen meg az összefoglalás: tehát azokat a szövegrészeket tömörítsük, amelyek nem vagy csak érintőlegesen kötődnek az önéletrajzhoz, vagy amelyek nem tartoznak bele a fiatalokkal kapcsolatos életrajzi problémakörbe (lásd a fenti elméleti útmutatót).

Jelentés az interjúról:

Az interjú, a kiértékelés, az interpretáció és a kézirat elkészítése ebben az eljárásban egymásba fonódik, de ugyanakkor nyitott, és leginkább a társadalomkutatás legfontosabb eszközehez kötődik, ez pedig az interjúkészítő észlelési, megértési képessége, kommunikatív kompetenciája, de függ a megkérdezett és a kérdező között kialakult beszélgetéstől. Ennek leírása történik meg az interjúról szóló jelentésben.

Lehetséges témák:

- A megismerkedés módja.
- Kapcsolatteremtés a mostani vizsgálat céljából.
- Beszélgetések a megkérdezés szándékáról és céljáról/az anonimitás kérdéséről/az életrajzi önkép publikálásának lehetséges következményeiről.
- Az interjú időtartama/száma/helyszínei.
- A fiatal hajlandósága a visszaemlékezésre és az elbeszélgetésre.
- Szimmetria és aszimmetria az interjúkban (Visszakérdezett a fiatal?/Egyenrangú beszélgetés alakult ki?/Kezdeményező maradt az interjúkészítő? stb. Életkori kapcsolat?).
- Problémás esetek és megoldási kísérletek, melyekről a fiatal nem, vagy csak nagy vonalakban beszélt, de az interjúkészítőnek az a benyomása, hogy ezek mégis fontosak (beleértve azokat a sejtéseket, hogy miért nem kerültek terítékre az ilyen problémák).
- Zavarok és nehézségek (a fiatal elhárító reakciói/az interjúkészítő problémái a fiatal nyelvezetének akceptálásában).
- Reflexiók a megkérdezett életével kapcsolatban, amelyek a lekérdezés nyomán az interjúkészítőben kialakultak.

Kíváncsi lenne, hogy az interjúról készített jelentést, illetve a teljes szöveget a megkérdezett is megtekinthetné és kommentálhatná.

Hat interjúkészítő abból a szűkebb vagy tágabb körből való, amely az Offenbachban három éve folyó kutatáshoz kapcsolódik, melynek témája „Munkásélet 1945 után” (Saalbauverlag, Geschichtsmosaik stb.). Gaby portréjának elkészítői a Ifjúsági Irodával és a felső tagozatos tanulókkal kapcsolatos többéves kutatási projekttel foglalkozó Wiesbadeni Csoportból jöttek. Nekik kezdettől fogva megengedték, hogy saját kutatási céljaik érdekében dolgozzanak Gaby portréján, és azt is, hogy nem kell feltétlenül tartaniuk az útmutatásokat és javaslatokat. A másik hat esettel ellentétben nekik voltak interjúik és megfigyelési anyagaik Gaby egész ifjúságáról, már évek óta ismerték őt. Így készült Gabyról egy olyan portré, amelyet nem a mából kiindulva rajzoltak meg.

Kezdetben úgy terveztük, hogy négy lány és négy fiú portréja készül el. A munkaerő szűkössége miatt csak hét portré született, közöttük öt lányról. Noha tulajdonképpen nem volt tervbe véve, a női interjúpartnerek túlsúlyba kerültek. Végül is elfogadtuk ezt a választékot. Ez tulajdonképpen egy utalás arra, hogy manapság nagyobb az igény női életsorsok megismerésére. Ebben az összefüggésben figyelemre méltó az is, hogy kettő, illetve a Wiesbadeni Vizsgálattal (Gaby) együtt három férfi interjúkészítő választott lányt az életrajzi portréhoz.

A munkamódszerek és az eredmények áttekintése után az interjúkészítők tartották magukat az alapvető útmutatáshoz, amennyiben egyetlen fiatal élettapasztalatának, élethelyzetének és életperspektíváinak részletes leírását végezték el, hangsúlyozottan összehasonlítás, rangsor, kategorizálás, átlagolás nélkül.

Más a helyzet néhány útmutatással, mindenekelőtt az életrajzi fixpontokkal: néhány esetben nem szisztematikusan kérdezték le. Ez valószínűleg azzal a nehézséggel függ össze, hogy az interjúkészítőknek egy élő beszélgetésben kell megvalósítani meg azt az előírást, hogy kövessen egy előre megadott kérdéssort. Az egyik fiatal (Sigi) maga fogalmazta meg erről véleményét. A többi esetben az interjúkészítő számolt be erről.

Röviden érintünk a beszélgetések lebonyolítása és a szövegek megszerkesztése kapcsán tapasztalt néhány problémát: a standardizált egyórás interjúval ellentétben az intenzív lekérdezés szűkebb, bensőségebb kapcsolatot alakít ki a kérdező és a megkérdezett között. Többször találkozunk, gyakran kávé és sütemény mellett vagy más szabadidős tevékenység kapcsán. Az interjúkészítő nem maradhat idegen szakember, aki egy távoli tudományos célt szolgál. Alaposan meg kell ismerni a megkérdezett életét és sok esetben azonosulni kell vele.

Egyes esetekben nehéz egyensúlyozni a kutatási szándékok és az emberi viszonylatok között. Az egyik esetben az interjúkészítőnél felbillent az egyensúly: beleszeretett a lányba, akivel a portré készítését elkezdte. A beszélgetések java már le volt gépelve, a munka jelentősen előrehaladt. Mit lehet ilyenkor tenni? Az interjúkészítő arra a meggyőződésre jutott, hogy a beszélgetések folytatása ilyen körülmények között nem lehetséges, ezért megszakadt a munkakapcsolat. Egy új fiatalot keresett a portré elkészítéséhez. Személyes kapcsolatuk alakulásáról itt nem számoltunk be.

Egy másik esetben az interjúkészítő 100 márkát kölcsönzött a megkérdezettnek. Mivel a fiatal nem tudta visszafizetni, heteken keresztül nem tudta elérni őt az inter-

júkésszító, egyszerűen nem jött többé. Az utolsó napon, amikor a portré már majdnem megíúsult, végre megtalálta az interjúkésszító az „ő” fiatalját azután, hogy hiába kereste napokon keresztül az összes számításba jöhető kocsmában.

A nagyon személyes kijelentések és leírások kilátásba helyezett publikálása kiélezett néhány együttműködési szituációt. Egy esetben az egyik megkérdezett annak a félelmének adott kifejezést, vajon nem kerül-e személyes élménybeszámolója később a pletykasajtó piacára és az nem sározódik-e így be. Egy másik fiatalnak nem lett volna kifogása az ellen, ha más médiában is megjelenik portréja, ha ezzel keresne valamennyit.

Az interjúkésszítókat is elgondolkodtatta a személyes portrék létrejötte és a nyomtatással bekövetkező anonim nyilvánosságra hozatal között keletkező feszültség. Ki szabad nyomtatni minden részletében egy fiatal konfliktusait és konfliktusos kapcsolatait szüleivel? Nem élezi ez tovább a családtagok egymás közötti viszonyát? Szabad-e olyan véleményeket és élményeket nyilvánosságra hozni, amelyek esetleg fokozzák az országban a külföldiek iránti ellenszenvet? Minden ilyen esetben – gyakran hosszú – beszélgetések közepette kerestük a vállalható megoldást.

A hét portré összehasonlító elemzése kezdettől fogva nem volt tervben. Hiszen a portréknak ellentéppontként kell szolgálni a fővizsgálat átlagaival és százalékszámaital szemben, feltárva így az egyes fiatalok egyéni életmódjának individuális alakítását, külön-külön bemutatva egy-egy ifjúsági életút környezetét és döntési mechanizmusait.

A hét portré elolvasása után mégis meg lehet fogalmazni egy közös szemléletet: a cselekvés, az orientációk és az életút felvázolása az egyes fiataloknál gyakran nem egyértelmű, többféle perspektíva lehetséges az egyes cselekvési kontextusokra jellemzően.

A reprezentatív vizsgálat kérdőíve csak a megkérdezettek közötti különbségeket veszi figyelembe, nem tárja fel viszont a belső, egyéni variációkat, vagyis az élethelyzetek, életerekek és a társadalmi mikrovilág okozta különbségeket az egyes megkérdezettek gondolkodásában és cselekedetében. Különösen a skálák kívánnak a megkérdezettől a szituációkon, az életerekeken és a társadalmi mikrovilágon túlmenő választ, azután a kiértékeléskor és az interpretáláskor ezt a választ a fiatalok általános magatartásaként értékelik. Ezzel kizárt annak a lehetősége, hogy annak a fiatalnak, akinek „lineárisan nyitott” időtapasztalata van az iskolában és a munkában, „okkasionális” időtapasztalata legyen a szabadidejében.

SABINE²

„Az az érzésem, hogy rosszul szelektáltam a fejemben”.

Beszélgetések alapján összeállította: Harald Baerenreiter

Sabine 23 éves, szüleinek első gyermeke. Apja nőgyógyász, anyja háztartásbeli. Testvérei: egy két évvel fiatalabb fiútestvér és két húga, akik ikrek, öt évvel fiatalabbak nála.

² A kiválasztott interjú a kötetből.

Édesanyjuk vesebetegségben meghalt, amikor Sabine 15 éves volt. Édesapja újra megházasodott. Az általános iskola után Offenbachba ment gimnáziumba, amelyet a 11. osztály után otthagyt. Két évig dolgozott, majd szakérettségizett Frankfurtban egy iskolában. Most egy darmstadti szakfőiskolán fényképezést tanul. Beszélgetésünk idején Sabine éppen gyakorlaton volt egy offenbachi fotózületben. Miután elköltözött a szülői háztól, különböző lakóközösségekben (kommunákban) élt. Saját kereseteiből tartotta el magát ezalatt, amióta a főiskolán tanul, állami támogatást (Bafög) kap.

Összesen hét beszélgetést folytattunk, amelyet hangszalagra rögzítettem. A beszélgetések közül ötre a lakóközösségben került sor, ahol barátjával és egy ismerőssel lakik együtt. Két beszélgetés az én lakásomban zajlott le. Néha nem volt elég hangszalag a beszélgetések felvételére. Mégis az egyetlen eszköze a rögzítésnek a magnó volt, amely egyébként nem volt zavaró tényező.

NEM VOLT SEMMI LÉNYEGES – A CSALÁD

„Apámnak nem volt valami nagy szerepe, mint apának biztosan nem, mint embert részben rendben találtam. Nem voltak problémáim soha apámmal. Anyám 15 éves koromban meghalt. Előtte örökké beteg volt. Tönkre voltak a veséi és nem akart művese-kezelést. Félt ettől. Nekem soha nem volt egészen világos, hogy miért nem. Apámtól nem sokat hallottam erről. Amit erről tudok, azt anyám bátyja, a nagybátyám és apám közötti veszekedésből tudom. Nagybátyám szemére hányta apámnak, hogy szerinte ő a hibás azért, hogy anyám meghalt, mivel nem bánt vele rendesen. Mivel nem kényszerítette arra, hogy kórházba menjen.

Vannak emlékeim korábról, pl. egy kedves együttlétről, amikor ruhákról volt szó. Reggelente szabad volt a szülők ágyában lennünk.

Minél betegbb lett anyám, annál inkább megváltozott az alakja. Ez komoly nehézségeket okozott nekem. Mérföldetlenül feldagadt a víz miatt, ami a veséjében keletkezett. Amikor elkezdtem serdülni, ez óriási probléma lett nekem. Az, hogy anyám kezdett teljesen elzárkózni. Szigorúan elvárta tőlünk, hogy csak külön fürödjünk, és mindig zárjuk be a fürdőszobát. Ebben az időben már nem láttam többé ruhátlanul. Azt hiszem, a komplexusaim nagy része ebből az időből származik. Attól a perctől kezdve, hogy a melleim nőni kezdtek, mindig azt mondta, túl nagy melleim vannak. Vagy, hogy olyan alakom van, mint egy lónak, olyan trampli és ilyesmi.

A halál nem okozott meglepetést, mert már olyan beteg volt. A háztartási munkát valamennyien megszoktuk. Ami nehézséget okozott, anyám külsejének megváltozása volt. Valószínűleg ez az oka, hogy nem vagyok rendben az emlékeimmel. Egyrészt fantasztikusan pozitív gyermekkori emlékeim vannak, a többiek viszont, az utolsó időről, igencsak kaotikusak, és totálisan ellentmondásosak. Egyrészt hallatlan rokonszenvezések anyám iránt, ugyanakkor igazi félelem és gyűlölet.

A dolgok úgy álltak, amikor 13 vagy 14 éves voltam, hogy esténként kilenckor otthon kellett lennem, függetlenül attól, hogy buliban voltam-e vagy nem. Ha elmeséltem, hogy megismer-

kedtem valakivel, azonnal be kellett őt mutatnom. Akár fiú volt, akár lány, így barátokra egyáltalán nem gondolhattam. A halál után aztán minden ilyent félretettem. Azt hiszem, jobban belegondoltam volna, hogy könnyen elszüllyedhetek a mocsárban, amiből azután már nem nagyon lehet kijutni. Azok a követelmények, amelyek rám mint a legidősebbre hárultak a családból. Voltak olyan próbálkozások, hogy a gyerekek kerüljenek egy otthonba vagy osszák szét őket a rokonságban. És én nagyon félttem, hogy nem tudok megbirkózni egy ilyen háztartás vezetésével. És attól is, hogy olyan leszek, mint anyám. Akkoriban nem voltam tisztában azzal, hogy pszichikai változásai a betegségével függtek össze. Azt gondoltam, hogy az örökölhető, azt mondtam magamnak, vigyáznod kell, ne hogy olyan depresszív legyél, mint ő, ne kerülj olyan állapotba. Ettől kezdve mindent totálisan elnyomtam magamban, ami összefüggött anyám halálával. Hamar megszoktuk, hogy anya nélkül is elvagyunk. Az egyetlen, ami megmaradt, hogy szívesen vagyok olyan családoknál, ahol szemmel láthatóan minden jól klappol. Ez egy igazi gyógyító környezet-szindróma.

A korábbi időkről alig vannak emlékeim. Csak töredékek. Ezek is valahogy érdektelenek. Semmi fontos nem volt akkoriban. Az egy sajátos mindennapi élet volt. Egyrészt tudtam, hogy más családokban ez másként néz ki, de ez soha sem volt nekem annyira szembeötlő, nem tekintettem annyira fontosnak. Azt hiszem, ez az időszak semmilyen hatással nem volt rám, kivéve valami mélylélektani hatást. Tudatosan sohasem gondolkodtam el korábban az életemről. És jelentősebb események, vagy hogy valami fontos lett volna, olyasmi nem volt.

Legfeljebb, ami abból az időből származott, az a nagy-testvér szindróma. Arra gondolok, hogy törődnöm kellene a testvéreimmel. Nem gondolok arra, például, hogy elköltözzem messzebbre, mivel félek attól, hogy így esetleg cserbenhagyom őket. Még akkor sem, ha pillanatnyilag nincs is szükségük rám. De igazából még nem gondoltam ezt végig. Nincs is igazán nagy kedvem ezzel bővebben foglalkozni. Az az érzésem, ha jobban belebonnyolódnék ebbe, ha jobban elgondolkodnék ezen, olyan dolgok jönnének elő, amelyek valószínűleg nagyon zavaróan vagy legalábbis elbizonytalanítanának. Erre nincs szükség. Úgy érzem, ha nem tudom, nem zavar. Ha nem emlékszem vissza, akkor sem.”

AZ EGY IGAZI ELITISKOLA VOLT

Sabine az általános iskola negyedik osztálya után a Leibnitz Gimnáziumba ment Offenbachban. Az indok: az offenbacheri gimnáziumokba nem vettek fel vidékieket. Csak a Leibnitz Gimnázium tett némi kivételt ebben.

„A Leibnitz Gimnáziumban volt néhány hely, lányoknak is. A lányok választhattak, Ursulineniskola (egy magániskola) vagy a latin a Leibnitz Gimnáziumban.

A Leibnitziskola egy igazi elitiskola volt, ahogy azt emberek mondják, gondolom én. Családi okai voltak ennek, ott volt az American-Express Bank főnökének a fia vagy a Stahlbau-Lavis fia stb. A nyolcadik osztályig minden jó ment, oké volt. A kilencedik osztályban már ismertem a dudenhofeniéket nagy részét, benne voltam félig a buliban. És akkor kezdődtek a nézeteltérések a társadalomismeretek tantárggyal. Korábban ez a földrajz volt és a történelem.

Ebből a tantárgyból egy szuper tanárt kaptunk, jobb nem is történhetett volna velünk. Az egy CDU-ember volt. Nieder-Rodenben a tanácskázán Löwenthallal szervezett egy rendezvényt. Egy vaskalapos eset, másként nem nevezheted. Az volt a fő téma – nem tudom, hogy Scheuch, vagy Schelsky tézise volt ez –, hogy az értelmiségiek beszivárognak a társadalomba. Tehát ez a kettő és a Dahrendorf, akiket nálunk az iskolában olyan nagyon elismertek. És akkor elkezdte a power-sztorikat mesélni. Tehát ha az egyetemistákról volt szó, kitalált mindig valamit. Tehát kölcsönkér az Ebtényésztők Egyesületétől három vad kutyát. Elmegy egy campusba CDU-röplapokat osztogatni. Ha valaki csak hozzáér, akkor ráuszítja a kutyákat. Ilyen szövegei voltak. Egész évben nem feleltetett, csak a bizonyítvány előtti héten. Sorba feleltetett mindenkit, leírt egy ilyen szituációt és meg kellett találnod a megfelelő címszót hozzá. Legtöbbször egy Schelsky vagy Scheuch szövegről volt szó. A csillagos ötöst csak akkor kaptad meg, ha arra lyukadtál ki, hogy, mit tudom én, az értelmiségiek beszivárognak a társadalomba és mindent tönkretesznek.

Akkor kezdődtek a sűrűlódások. Kezdetben ezek inkább személyes dolgok voltak. Az osztályban volt egy, aki félig a DKP mellett volt, mégpedig egy olyan lelkes valaki, akinek morális-etikai érvei voltak, amelyek sokszor éles vitákat váltottak ki. A Leibnitz iskola egy igazi elitiskola volt, a családok végett. Az ilyen fiúkkal vitatkozni maga volt a csúc, igazi élvezet volt. Gyakran teljesen elbizonytalanodtál, azt hiszem, ott lehetett egy és mást tanulni.

A még elfogadható tanárok az igazi reményvesztett liberálisok voltak. Egy NDP-s, ilyen is volt az osztályban, mondott valamit és ez jó volt. És akkor egy DKP-s is mondott valamit, és az is jó volt. Akkor aztán volt mit mérlegelni. F. tanár, aki szintén egy szuperliberális volt, az volt az egyetlen, aki ezt kibírta. Egy másik tanár, az kiakadt ezen, az még autoriter volt. Egy ilyen ellentétekkel teli osztályban nem lehet kibírni. Ez a tanár már teljesen formálisan érvelt, a németet formálisan tanította, az angolt formálisan tanította, másképp nem lehetett. Ha a vitáidat egy kicsit kihegyezted, talán naivitásból vagy abból a meggyőződésből, hogy itt elmondhatod a véleményedet, hamarosan sarokba szorítottak, meglehetősen gyorsan megbélyegeztek.

Jó tanuló voltam-e? Elment. Változó volt, szakaszos. Kezdetben tényleg jó voltam, amikor az általános iskolából a gimnáziumba mentem. Később a tanárok miatti ellenszenvem miatt visszaestem fizikából és matekból, a többi természettudományi tárgyból, kémia, biológia stb. nem. Németből és angolból jó jegyeim voltak. Ott tanultam meg jól írni, pl. jól megőédeni a véleményemet és azt formálisan is megindokolni, még ha csak a sajátom is.

Milyen szerepe volt nálam az iskolának? A 9. és 10. osztályig jól elvoltál az iskolában, akkor kezdted észrevenni, hogy itt egy kicsit nehezebb, mint máshol. Más iskolákban már hosszú hajjal mászkáltak, mi még mindig iskolatáskával jártunk. Manapság ismét azzal járnak. A sport szempontjából totál jó iskola volt, ezt gyakran hallottad, elhitted, hogy ez az iskola nem egy átlagos, de különösebben nem érdekelt. Később már megnőtt az iskola szerepe, a viták központi helyszíne lett. Egy igazi gyakorlóterep, ahol képviselhetted a véleményedet. Még a politikai vitában is, még ha ez inkább szellemi síkon is zajlott.

A 11. osztály után elegendő lett az iskolából. Az iskolai problémák miatt, a tanárok miatti személyes problémáim miatt. Politikai problémák miatt? Na igen, ezt éppen nem mondhatnám. Az ENSZ közgyűlése kibocsátott egy határozatot a cionizmus mint rasszista mozgalom

elitálására. Osztályfőnökünk egy nagy zsidóbarát volt, mit tudom én, liberális, istenemre nem antiszemita. És ő mindezt természetesen elítélte, amúgy is jellemző volt az iskolára, hogy mindent totálisan elítéltek. És akkor én egy másik fazonnal kifüggesztettem a táblára Palesztina történetét. Ez a lépés morális felháborodásból fakadt. Meg akartam mutatni, hogy nem állunk mindannyian az ő célkitűzései mögött. Hogy pontosan mit akart al El-Fatah, mi sem tudtuk. Csak azt, hogy valami folyik ott, amit pillanatnyilag Begin hozott, hogy ami ott történik, amilyen emberek milliói elfelejtik, hogy már évtizedek óta sátrakban élnek és egyre többen lesznek.

És akkor az igazgató elé idéztek minket. És akkor az igazgató úr felajánlotta, hogy személyesen korrepetál engem történelemből. És akkor feltette a kérdést, hogy nem ismerem-e a dudenhofeniakat, hiszen én is arról a környékről jövök. Mert a dudenhofi emberek gyakran kellemetlenségeket okoztak iskolai sztrájkjaikkal. És minden, ami arról a környékről való, bizonyára összefüggésben van ezzel. Attól kezdve minden német dolgozatomat a főnök javította, nemcsak a helyesírást, hanem a tartalmat is. Észrevettem, hogy minden dolgozatot ő írt alá. Azáltal, hogy az egész környezetem, mindenki akit ismertem és akikhez tartozónak éreztem magam, akiktől támaszt várhattam, vagy elmentek másik iskolába vagy abbahagyták az egészet, nem bíztam magamban, hogy egyedül kibírom ezt a végéig. Az egész iskolában borzalmasan tanácsstalannak és magányosnak éreztem magam. Sehol egy támasz, amibe belekapaszkodhatnék. Ezt kibírhatalatlannak éreztem. Ezáltal az egész probléma valószínűleg nagyobbnak tűnt, mint amilyen a valóságban volt. Azóta már úgy gondolom, hogy az érettségig valahogy kibírhattam volna. A félelem dolgozott bennem, hogy egyedül maradok a pácban. És akkor bedobtam a törölközőt. Ez eléggé hirtelen jött. A nyári szünetben gondoltam mindezt végig, a szünet után leadtam a könyveket és kikértem az eltávozási bizonyítványt.”

SZAKMUNKÁS-TANULÓHELY KERESÉSE

„Az iskola után grafikai területen kerestem szakmunkástanulói alkalmazást. Mindenhova pályáztam és kb. 20 helyen utasítottak vissza. Ezek kis kóceráj nyomdákba jöttek, ahonnan azt írták, sajnáljuk, de nincs tusolóhelyiségünk, nincsenek különválasztott WC-ink, nem tudjuk önt felvenni. Akkoriban még nem volt állami támogatás a lányoknak a műszaki pályákon. Ma már modellértékű egy ilyen kísérlet. Megkapod az átépítés árát, ha lányokat alkalmazol.”

MUNKAHELYEK

„...szívesebben dolgozom külföldiekkel együtt, mint németekkel”

„Mivel a szakmunkástanulói helyből nem lett semmi, elkezdtem dolgozni egy cégnél Rodgauban. Ez egy kis dobozgyár volt, ahol átlátszó dobozokat gyártottak. Ezekre a mintát először rányomtatták, majd utána sajtolták. Ez egy kis vacak üzem volt, rosszul fizettek és nagy volt a fluktuáció. Egy évnél hosszabb ideig voltam ott, ez meglehetősen hosszú idő volt,

a legtöbbször csak 2-3 hónapig maradtak és utána leléptek. Nem volt munkavédelem. A veszélyes munkáknál, ahol festékekkel és oldószerekkel kellett bántani, ott csak török nők dolgoztak. Egy szót sem tudtak németül. Az anyavédelmi törvény csak németül volt kifüggesztve. Egyszer elájult egy török nő, a nyolcadik hónapban volt. Valószínűleg túl sok hígítóval dolgozott, senki nem tudta, miért ajult el. Ott dolgoztak még idősebb emberek, akik az utolsó két évet dolgozták le a nyugdíj előtt. És olyanok még, akik a bevásárlóközpontokból jöttek, és azután ismét visszamentek oda. Mindenki teljesítménybérben dolgozott, de nem mondták meg neked, hogy mennyi normát teljesítettél. Hivatalosan normában dolgoztál, de senki nem tudta, hogy mennyi a 100%. Mindenki csak azt, tudta, hogy 130%-ot nem kapott. Azután állást változtattam és Darmstadtba mentem egy szitanyomó üzembe. Ott egészen jó volt. Meglehetősen vegyes társaság voltunk ott. Görögök, jugoszlávok, portugálok. Meglehetősen sok férfi beosztotti munkakörben, amihez korábban nem voltam hozzászokva.

Ott szereztem azt a tapasztalatot, hogy szívesebben dolgozom külföldiekkel együtt, mint németekkel. Ez talán egy előítélet, de a munkát nem tekintik annyira életcélnak. Ott nem tapasztaltam, hogy valaki olyan elszántan hajtott volna rá a munkára. Nem volt senkinek élmunkás-mentalitása, legalább itt, ha már máshol nem tűnhetett ki. Rodgauban másként volt.

A rangidős nő a gépnél úgy gondolta, játszani kell az eszét. Pontosabban kifejezve, eljátszotta az élmunkás szerepét. A beosztotti viszonyt tovább tagolta. Ezt soha nem tapasztaltam külföldieknél, hogy nekik el kell játszani a főnök szerepét, még ha nem is azok. Azt láttam, hogy annyi óráért kapnak és annyit dolgoznak, amennyit gondolnak, hogy ami pénzt kapnak, azért annyi munka jár. Időnként szünetet tartottak, nem vették olyan komolyan a munkát, ahogy azt németektől azelőtt láttam.

Ami feltűnt nekem itt, ugyan nem csináltam feltétel nélkül szívesen a munkát, de mégsem volt olyan, mint Rodgauban. Ott minden reggel azon gondolkodtam, hogy felkeljek-e vagy ne. Darmstadtban nem okozott problémát nekem, hogy bemenjek dolgozni. Nem gondolkodtam azon egész nap, hogy remélhetően rövidesen vége lesz. Ilyen érzésem soha sem volt Darmstadtban. Ahogy mondtam, senki nem dolgozta agyon magát, senki nem hajszolt, ez egy kellemes munkatapasztalat.”

„NEM TUDTÁK NEKÜNK MEGMAGYARÁZNI, MIÉRT FONTOS A SZÖVEG.”

Dudenhofenben van egy ifjúsági ház mozgalom, amely nyári vakációs programokat szervez a gyerekeknek. Sabine ismert korábbról néhány embert ebből a körből. Egy információs rendezvény során bekapcsolódott ebbe a munkába és részt vett a gyerekek szabadidős programjának szervezésében.

„Ami az ifjúsági háznál fontos volt a számomra, hogy ott kezdődött a politikai szocializáció. Az ifjúsági házban keresztül megismertem olyan embereket, akik már korábban is csináltak valamit, már korábban is benne voltak különböző csoportokban. Elkezdtem nőkkel foglalkozni, az ifjúsági házban volt egy nőcsoport. A gyermekek szabadidős programjának előkészítésekor elkezdtem olvasni. Széplelkű, moralizáló kacatokon túlmenő dolgokat, komolyabb dolgokat.

Egy program előkészítésekor csupa fiatal embert szerveztek be patrónusként. Ezek bevezetésként odavágták nekünk Duhmtól a „Félelem a kapitalizmusban”-t. Ez olyan felkavaró volt, olyan dühös lettem az egész dologra, a patrónusokra és Duhmra. Nem tudták megértetni velünk, miért volt ez a szöveg olyan fontos a gyerekek szabadidős programja szempontjából. Emiatt a dolog miatt, a vita miatt, a szöveg miatt és az idősebb ifjúsági házások és a fiatalok közötti nézetkülönbségek miatt elkezdtem olvasni. Így Kramot, aki Tucholskyról írt és abból indult ki.

Ezek a viták hozzájárultak ahhoz, hogy elszakadtam a teljesen morális, csak morális érveléستől. Ez nem volt valami negatív dolog, inkább egy továbbfejlődés. A morál előttem egy féltelmes dolognak látszott. Észrevettem, hogy ha te mindent egyetlen morális állásponttól nézel, mindent jogosnak találhatsz. Ma már azt mondom, akkor ez még nem tudatosult bennem. Csak észrevettem, hogy hiányzik valami, ha valakivel beszélek. Így az apámmal folytatott beszélgetésekben és az iskolában. Így addig vitatkozhatom a vallásról, amíg valaki közbe nem szól. A vallással kapcsolatban elkezdtünk filozófusokat olvasni, a vallástanár egészen jó volt. Satre-ot és ilyeneket olvastunk. És így kezdtünk eltérni a morális állásponttól: amit ezek csinálnak, az rossz, és ilyesmi. Hanem értsd meg azt, vagy érvelj amelleit, hogy valakinek valamire joga van, mégpedig nem azért, mert Isten van mindennekfelett, vagy valami más nagy pricipium, hanem, mit tudom én, mert ő létrehoz valamit. Például a kizsákmányolás, ez számomra egy olyan fogalom volt, hogy ott áll valaki az ostonnal, és veri őket és csak annyit fizet nekik, hogy nyomorognak. És akkor azt mondja neked valaki, nézz csak oda, az emberek jól vannak öltözve, mindegyiknek autója van, mindenki nyaralni megy, és ezek után mégis észre tudjad venni és meg tudjad indokolni, hogy elvileg ez mégsem más, mint kizsákmányolás. Tehát kiszabadulni abból a helyzetből, hogy vitatkozni tudjál olyan emberekkel, akik nem ugyanolyan morális beállítottságúak, mint te.

Bizonyos területeken hiányzott belőlem a meggyőzőerő. Csak azt tudtam, ezt vagy azt rossznak találod, de nem tudod pontosan megmondani, miért. Ha valakivel beszélgetek és azt mondom, az rossz, hogy valaki valakit megver, és akkor a beszélgetőpartnerem azt mondja, miért, hiszen ez jogos, hiszen az egyik nem engedelmeskedett a másiknak. És én azt mondom, lehet, hogy így van. De ezt mégis rossznak találom. És akkor más emberek is odafigyelnek, és akkor a másik ezer okot talál ki arra, miért jó ez. És akkor én ott állok egyedül a véleményemmel: de ez rossz, de ez rossz, de ez rossz.

Az iskolai viták arra készítettek, hogy átgondoljam ezeket. Győztes tudjál maradni olyan emberekkel folytatott vitákban, akikkel nem tudsz mit kezdeni, akik téged rühellnek. Azt hiszem, ez megerősödött bennem. Vagy pl. ki tudjam fejezni magamat a németdolgozatokban. Ezért többé-kevésbé gyakoroltam, hogy az álláspontomat keményfejűen érvényre tudjam juttatni. Azt kifürkészni, hogyan tud az ember érvényre jutni.”

„NEM VESZTEM ÖSSZE APÁMMAL AZ ELKÖLTÖZÉS MIATT”

„Egyszerre döntöttem el azt, hogy elköltözöm otthonról és azt, hogy otthagynom az iskolát. Akkor összeköltöztem Marinával. Ez a 18. születésnapom előtt egy hónappal volt.

Othon állandó veszekedés volt. Az öcsém kamaszkodott. És apám, aki addig nem foglalkozott velünk, elkezdte állandóan nevelni. Amióta anyu meghalt, nem szólt bele semmibe. Többé-kevésbé egyedül voltunk. Ahogy az öcsém elkezdett csajozni, inni és kimaradozni, apánk úgy érezte, meg kell őt nevelni. És ettől kezdve állandóan hajba kaptunk. Csak öt percet voltunk együtt, és már szikrázott minden. És akkor olyan sztorik voltak, hogy az öcsémnek apánk azt mondta, hogy ő egy hitvány féreg. Az öcsém persze dühös lett. És ha ő dühös lett, elkezdett bögni. Ez egyszer karácsonykor volt. Ez egy tipikus eset, mind együtt vagyunk, és akkor persze elkezdődik. Az apám szidni kezdi az öcsémet, és az elkezd bögni. És akkor az apám hirtvány alaknak vagy ilyesminek nevezi. És akkor az öcsém abbahagyja a bögést, bevágja az ajtót és lelép, apánk utána és ilyen dolgok.

Négyesben, a testvéreim és én egész jól elvagyunk, a háztartási dolgokkal is és úgy általában. Egyrészt között is, ami az érintkezést illeti. Csak ha apánk is beavatkozik, akkor mindjárt veszekedés van. Amiért öcsémnek és nekem fenntartásaink vannak apánkkal szemben. Az ikrek mások: minden úgy jó, ahogy apa mondja. Teljesen egy hullámhosszon vannak. Apának nem sok dolga volt velük, hetente egyszer vagy kétszer, ha otthon volt. Amikor elköltöztem, jöttek a szemrehányások, itthagyd őket egyedül ebben a korban, és ilyesmi. Ezért összezdörtültem a rokonsággal is.

Akkoriban Jügesheimben laktam, mivel onnan nagyon könnyen hazamehettem. A testvérek között nem sok változott. Jó viszony alakult ki köztünk, most még jobb, mint korábban, mivel az otthoni súrlódások elmaradtak. És apával is. Mivel most ritkábban látom, egész jól kijövök vele. Egyszer egy héten látom őt, ha feljön, és akkor jó dolgokról lehet vele beszélgetni, nem nevelésről és politikáról vagy ilyesmiről. Nem vesztettem össze apámmal az elköltözés miatt, ez szemmel láthatólag egész jól jött neki. A költségeket a megtakarításokból fizettem és a családi pótlékból. Két hónappal később már dolgoztam."

„...A FEJEDBEN EGY MÁSIK ÉLETRŐL VOLTAK ELKÉPZELÉSEID!”

„Az összeköltözés az volt valami, hiszen a fejedben egy másik életről voltak elképzeléseid. És Marina egy olyan személy volt, akiről úgy gondoltam, igen, ezzel együtt lehet élni, ez jó lesz, tanulsz tőle valamit. Nem pénzügyi megfontolások miatt, hanem pusztán azért, mert együtt akartam vele élni. Valószínűleg onnan volt ez az elhatározás, hogy összeköltözöm Marinával, mert ő akkoriban számomra a példakép volt. Tíz éve ismerem őt. Akkoriban maga volt a nőiesség mintaképe számomra. Olyan segítőkész, megértő és mindenkivel szót tudott érteni. Ha valakinek valamilyen baja volt, rögtön Marinához ment a rodgaui bandából. Mindegyik fazon először Marinába volt szerelmes.

Tehát, amikor együtt laktunk, akkor tűnt fel nekem az ilyen magatartás hátránya, ami nagyon rossz volt. Marina akkoriban oly mértékben azonosult a drogos Ullival (Marina egyik barátja volt), hogy elkezdett inni és tablettákat szedni és más állatságokat csinálni. A nagy megértés követteztében, amellyel a lány a fiú iránt viseltetett, teljesen a hatalmába került. Marina már nem tudta többé a saját érdekeit érvényre juttatni, hanem csak a fiúnak élt.

Ha valamin összevesztek, teljesen kikészült és agresszív lett. A környéken csavarogtak, üvegekkel dobálták egymást, és hasonlók. Ilyenkor kibírhatatlan volt. Velem egyébként csak ilyenkor beszélgetett. Egyébként, amikor jóban voltuk és az Ulli ismét felbukkant, akkor csak egymással voltak elfoglalva. Marina lógott az iskolából, csak hogy együtt lehessen vele. Akkor kezdődött az elhidegülés. Ez már olyasmi volt, amit én nem akartam utána csinálni. Már nem volt a példaképem.

Valószínűleg ezért futott zátonyra az együttlakásunk is. Abból a csalódásból kifolyólag, hogy nekem nem hasznosítható az, amit ő hozott magával a közösségbe. Vagy a hibáinak a felismerése. És közben mindegyikünk különböző kapcsolatokba bonyolódott bele, Marina változva két fiúval futott, Peterrel és a drogos Ullival, én meg Hermannal. És még azáltal is, hogy én akkoriban dolgoztam, Marina iskolába járt Babenhausenben, és ezáltal keveset láttuk egymást. Vicces, hogy Marina mindig akkor volt ott, amikor nem volt rá szükségem, vagy ha éppen zavart a jelenléte.

Akkoriban problémát jelentett számomra, hogy féltékeny voltam Marinára. Ha vendég jött, soha nem engem látogatott meg, hanem Marinát. Kivéve egy esetet, amikor Egon engem látogatott meg. Akkor megpróbáltam Marinát leutánozni a vendég fogadásakor. De ez valahogy nem volt hihető, én azt gondolom. Tehát úgy, mint ő, olyan nőiesen, beleérzéssel és hasonló. De ott volt pl. Dieter, aki Marinát meglátogatta, amikor beszélgethetnékje támadt vagy Peter. Tulajdonképpen mindenki, aki jelentett valamit a számomra, akivel én is ezt csináltam volna szívesen. De ha eljöttek, mindig Marinát látogatták meg. Az okait értettem, ahogy mondtam, ha te beszélgetni szeretnél valakivel, akkor a terheidből szeretnél leadni valamennyit, tanácsokat kérni vagy egy kis figyelmet kapni, ezek mind Marinához jöttek. Egy kicsi azután nekem is adódott, amikor kapcsolata Ullival szorosabbá vált, és akkor már nem volt hozzáférhető a többiek számára, teljesen visszahúzódott az emberektől. Én azt hiszem, az ellenérzéseim nagy része féltékenységből fakadt.

Észrevettük, hogy ketten együtt lakni nem is olyan jó, valahogy az egyik mindig egyedül maradt otthon. Akkor arra gondoltunk, hogy költözzünk össze még több emberrel, mert ketten nem alkotunk igazi lakóközösséget (kommunát), ahhoz már több ember kell.”

„A ZENEHALLGATÁSON KÍVÜL SEMMI KÖZÖS DOLOG NEM VOLT!”

„Abban az időben Peter is költözni akart. Az egyetlen, amit meg tudtunk szerezni, egy ház volt Seligenstadtban. Eddig Rodgauban egy lakótelepi lakásban laktunk, az nem volt olyan jó. A ház már egy komolyabb dolog volt, ahhoz már több emberrel kellett összeköltöznöd.

Az egy fantasztikusan szép ház volt, esetleg a szobák lehettek volna egy kicsit egyforma méretűek. Lent volt a konyha, egy szoba és az előszoba, azután fent egy óriási nappali kandallóval és egészen fent még négy kicsi szoba. Az egyik nem volt annyira kicsi, valószínűleg az volt a szülők hálószobája. Az én szobám még kisebb volt, mint a mostani, de gyönyörű szép, balkonnal és ilyesmi. Nagyon tetszett. Beépített szekrény volt benne, nem kellett semmit betenni. Volt egy ablaka és egy balkonajtó. A szoba nekem fantasztikusan tetszett. A falakat zöldre festet-

tem, az ablakkeretet pirosra. Virágokat tettem az ablakba és az ajtóhoz, úgy nézett ki, mint egy őserdő. Nem zavart, hogy a szoba olyan kicsi volt, mindent jól el tudtam pakolni.

Öten költöztünk Seligenstadtba. Közülük csak Marinát és Petert ismertem. A másik kettő csak azért költözött velünk, mert Petert ismerték, ez volt Walter és Manfred. El akartak kerülni otthonról mindenképpen. Néhányszor találkoztunk, megbeszéltük, hogyan legyen.

A másik kettő frissen költözött el otthonról. Igényelték, hogy mint egy nagy család, úgy éljünk együtt, mindig mindent meg kellett beszélnünk, mindent közösen csinálnunk. Ez ment is egy negyedévig, az együttlét. Együtt mentünk inni vagy a klubba zenét hallgatni. A zenehallgatáson kívül semmi közös dolog nem volt! Számomra ez egy érdekes időszak volt, mivel egy csomó embert megismertem, így az Offenbach-i zenei világot. És azokat az embereket is, akik a két újjal voltak. Ezeket ugyan ismertem az iskolából, de nem ilyen közelről.

És akkor kezdődtek a széthúzások. Én Darmstadtban dolgoztam, Marina Babenhausenben volt sokat együtt a haverjaival. És akkor kezdődtek az első veszekedések. A többiek polgári szolgálatot teljesítettek. Emellett még dolgoztak is. Walter, aki nálunk lakott, a munkaadójuk fia volt. Az első veszekedés miatta kezdődött, mivel ő az építkezésen láthatólag soha nem csinált semmit. A főnök fia, totál lezser, a többiek meg ott dolgoztak, mint a rabszolgák. A polgári szolgálaton kívül esténként még odamentek és hétvégeken is, és ott dolgoztak.

És amikor Walter megjelent az Audi 100-asával, kiűrt a balhé. Ezt a nagyapjától kapta. Attól a nagypapától, aki utánaad lohol az építkezésen és felszedegeti a szögeket, hiszen ezek három pfenningbe kerültek, és ez pénzkidobás. De az unoka, aki nem csinál semmit, az ajándékba kap egy autót. Walternek olyan stílusa volt, amivel jól fel tudta húzni Petert, aki ki is borult ezen: „Figyeld, mi púposra dolgozzuk magunkat, te meg furikázol a nagy dög kocsiddal és az ujjadat nem mozdítod!” Erre Walter: „Hát igen, mit csináljak...?” Ez így folytatódott, miközben Walter a közhelyeket pufogtatta Istenről és a világról, és hogy minden olyan tragikus és rossz. Peter ettől teljesen kikészült. Emiatt olyan veszekedés támadt köztük, hogy Peter a végén azt mondta, egy szót sem szól hozzá többé. Emellett még problémák voltak a háztartással is. Csak Peter és én csináltam valamit, Manfred ugyan rendben tartotta a szobáját, de a konyhát már nem. Walter esténként hazajött a munkából, és a munkáscipőit a gyapjúzoknikkal az előszobába dobta, ott bűdösödtek szépen. Nem csinált mást, csak teletömte a fejét drogokkal és zenével.

Ez még abban az időben volt, amikor erről rendszeresen beszélgettünk. Összejöttünk és beszélgettünk, akkor előállt Walter az okos gondolattal, hogy Peter intézzen mindent, ami a háztartással kapcsolatos. Persze Peter teljesen kiakadt. Egymás között felosztottuk, hogy én megyek vásárolni, mivel tudom, hogy mi minden kell egy normális háztartásban és Peter intézi a bankügyeket, mivel úgyis el kell mennie oda időnként. Na és ekkor mondta Walter, hogy neki nem marad semmi munka a háztartásban, mert Peter mindent magához ragad. Ezzel aztán minden elromlott kettejük között. A hátralevő másfél év alatt, amíg ott együtt éltünk, alig szóltak egymáshoz.

Kezdetben még jó volt a viszonyom Marinával. Már kezdtünk ugyan távolodni egymástól, de még jól megvoltunk. De ennek aztán szinte teljesen vége lett, amikor Marina az egyik nappal a másikká elköltözött. Egyszer hazajöttem a munkából, és akkor ki volt pakolva a konyha,

eltűnt a konyhaszekrény és hasonlók. A társalgóban ültek a többiek, teljesen el voltak képedve, hogy mi történt. Attól kezdve alig láttuk egymást, csak néha beszélünk egymással, de ez egyre ritkább lett. Ha mégis, akkor általában Peterrel együtt csináltam valamit, és néha Manfreddel. Manfreddal nem volt szorosabb kapcsolatom. Elviselhető volt ugyan, de nehezen engedte az embereket közel magához. Még egyszer volt egy nagy veszekedésünk, mielőtt elköltöztem Offenbachba. Peter és én kijelentettük, hogy nem csináljuk ezt tovább. Csak egyedül mi törődünk a dolgokkal, amit a többiek teljesen közömbösen fogadnak. Azután írásos meghívóval mindenkit összehívtunk egy megbeszélésre. A beszélgetés alatt kimentem a konyhába és földhöz vágtam a tányérokat. Peter elrohant, bevágta az ajtót és elhúzott az autójával. Mindketten közöltük, hogy felmondjuk a bérletet. Én márciusban, áprilisban vagy akörül elköltöztem, Peter és Manfred két hónappal később. Az utolsók hazaköltöztek.”

„...ÉS EGYSZER CSAK VALAKI FELBUKOTT”

„A seligenstadtiakkal gyakran voltam a diszkóban zenét hallgatni. Ott ismertem meg olyan embereket, mint a Szamuráj. És a Szamurájnak soha sem volt kifogása egy kis pipázgatás ellen. Többé-kevésbé ő vezette be nálunk ezt a dolgot. Korábban legfeljebb füvet szívtam, de nem vittem túlzásba. Egyszerre csak belekerült ebbe a szemébe, ami Frankfurtban folyik. Néhányszor vagy tízen együtt füstöltünk. Ez mindig egyformán hülyén zajlott le. A pipa körbejár, mindenki örül, mindenki szíja, és öt perc múlva mindenki kidüledt szemekkel ül, és azt gondolja, oh haver, olyan jól érzem magam, ez olyan jó, olyan jól vagyok.

Gyerekekssel úgy képzeltem, hogy az jó lehet. Ha az ember füvet szív, akkor egy kicsit vidám lesz, de nem teljesen. Ott ültek egy körben, aztán egyszer csak valaki felbukott, vagy lefejt. Nem vonzott engem, hogy shitet szívjak nagyobb mennyiségben. Ez nem vált ki semmit, akkor akár egy altatótablettát is be lehet venni. Az valószínűleg olcsóbb. Gyakran, amikor nem szívtam velük, akkor csak ott ültem és néztem, ahogy bágyadt szemekkel ott ültek körben. Józannak maradni és nézni a népet, ez jobb mint tíz pipát elszívni, többet nevensz, mint ők.

A füvet többre értékelem, mint a shitet. A shitnél mindig attól lehet tartani, hogy valamit belekevertek. És akkor totálisan odavagy, amit nem szeretek. Ha nem tudsz megállni a lábadon vagy nincs rendben a fejed, azt nem szeretem. Ez ellentétben a közös ivással, teljesen elmagányosít. Azt tapasztaltam, hogy ha valaki egyet elszívott, rögtön a szobájába ment, zenét hallgatott vagy azonnal elaludt. Az ilyen már csak magával foglalkozik, többé már nem kommunikatív.

Füvet először egy majálison (Folk-Festival) szívtam. Az jó volt. Egész kevés volt és egy darabig nagyon vidám voltál. És ez így tartott egy darabig, anélkül, hogy még egyet akartál volna. Vagy anélkül, hogy egész este bambán kóvályognál.

Ami engem zavart, az insider-dolgok. Ha az egyik átosont a házon: „Pszti, jössz ma este? Füstölünk egyet közösen.” Aztán láttad, egyet szívnak, de mégis teljesen magukba voltak fordulva. És az egész ceremónia, gyertyák, zene, szép szelíd és gyengéd. Ez aztán a gyomromra ment. Már ezért sem szívtam többet közösen.”

„AZ ÉN NAGY ELBIZONYTALANODÁSOM”

„És azután ideköltöztünk, Petrával és Wernerrel együtt. Offenbachba. Petrát nem ismertem azelőtt, vagy csak nagyon felületesen. Ha valakit egy hónapban csak egyszer látsz, az egészen más, mint amikor együtt éltek. Már voltak korábban is fenntartásaim. Idegesített, ahogy mindenkinek a nyakába borult. Hermann sem ismerte őt, csak korábról. Azt mondta, rendben lesz.

Nehezen tudtam elképzelni, hogy Hermannal együtt éljek. Egy kicsit tartottam ettől. És egy ideig úgy gondoltam, amikor itt kb. egy éve laktunk, és Hermannal összeveszttem, akkor valóban arra gondoltam, ezt az évet megspórolhattad volna magadnak. Semmi továbbfejlődés a kapcsolatban, a megszokáson kívül. Tudod, hogy van kívül együtt vacsorázni és reggelizni, együtt tévézni, egyébként minden a megszokott módon zajlik.

Kezdetben nagyszerű terveink voltak. Gyakran voltunk el Petrával és Wernerrel közösen. Ez teljesen új élmény volt, másként szórakoztál, mint Seligenstadiban vagy Rodgauban. A perspektívákról beszélgettünk, amire számíthattunk, vagy az elképzeléseinkről. Ez jó dolog volt nekem, korábban nem tudtam Wernerrel zöld ágra vergődni, kicsit furcsa volt, számomra teljesen rejtélyes. Az életútja elég kemény volt. Allgau egyik településéről jött, közel fekszik Bajorországhoz, elég svábos terület. Mérnöki akadémiára járt, a Dél-német Postatiszti Főiskolára, a KB-ben vagy a KBW-ben volt. Amikor ideköltözött, K-Csoport mellényt hordott (K-Gruppen-Koller) és Otto Mühl hatására alakította kapcsolatait. És nagyon sok problémája volt a nőkel. Éppen akkor, amikor Petrával szakított, sok vitát váltott ki a párhuzamos kapcsolataival.

Petra egész idő alatt szörnyen domináló volt. Totálisan zsarolta Wernert. Ő volt az első barátjánője, és ezért totálisan hűséges volt a lányhoz. És azt gondolta, ha Petra másokkal is együtt van, akkor ő is úgy csinálja. Otto Mühl nagy hatással volt rá, a szabad szerelem, szabad szexualitás hirdetésével. Azután elkezdett drogokkal foglalkozni, főleg alkohollal. Ha berúgott, ez nem volt valami jó.

Miután elkezdett eltávolodni Mühlől, az nagyon hasznos volt, eszmét cserélni vele róla. Werner elkezdett marxista pszichológiát olvasni, Duhmot és másokat. Abban az időben gyakoribbak és meglehetősen jók voltak az eszmecserék. Akkoriban nagyra értékeltem nála, ahogy az embereket belevonta a beszélgetésbe. Ugyan provokálta őket, de azt oly módon csinálta, amire nem lehetett megharagudni. Pl. ülsz az ebédnél és egy kissé siralmas képet vágasz, valami nem tetszik, és akkor megszólal Werner. „Na mi van, nem kéféltél még ma? Rosszul nézel ki!” És akkor megáll a kanál a szádban. És akkor odajön, vállon vereget és azt mondja: „Ne csinálj ebből magadnak gondot!” Ez igazán olyan kedves. Nem tudsz rá haragudni. Ez aztán igazán jól alakult.

Petrával már nem ment ilyen jól. Petrát csak hallomásból ismertem, Hermannról, aki őt korábról ismerte. Meglehetősen felületesnek találtam a lányt. Ha most visszagondolok, úgy tapasztaltam, hogy Petra akkor tud figyelmes lenni hozzád, ha valami érdeke fűződik ehhez. Akkor jól tud beszélni és jó gondolatai támadnak. Nos, viszont ritkán akar tőled valamit.

Ami nekem nem tetszik: úgy érzem, alapjában véve csak azért számít neki valaki, hogy fölébe tudjon kerekedni. Mít értek felülkerekedésen? Úgy érzi, hogy joga van erre, mert ha valaki hosszasan beszélget vele, akkor az őt akarja „überolni”. Önigazolásai meglehetősen férfi-szempontúak.

Ilyeneket tapasztaltam, amikor Petrával a kocsmában voltam. Nem tudom, hogy ismét el tudnék-e vele oda menni, de egy darabig ez nem jött össze. Tök mindegy volt, hogy kivel beszélgetek, tíz perc múlva Petra már magához ragadta a beszélgetés irányítását. Még akkor is, ha akkor látta először azt az embert. Ez aztán minden beszélgetést tönkretett. Egyszer Dörtével voltam el, ez volt az egyetlen eset, amire emlékszem, hogy egy nővel esett meg. Megpróbáltam Dörtével a volt barátjáról beszélgetni. Egy kicsit le volt lombozva ugyanis. Petra is velünk volt. Először ettünk, azután együtt itunk valahol. A végén teljesen ki voltam készülve Petra miatt, Dörte már a sírással küszködött, egymással alig tudtunk szót váltani. Egy párszor mondtuk is neki: Petra, most nem erről van szó. Éppen valami konkrétat kérdeztem Dörtétől, és akkor Petra valami magasröptű filozofálgatásba kezdett a nőkről, a férfiakról és az emancipációról, és a jó ég tudja, még miről. Ahogy mondtam, ez számtalanszor előfordult a kocsmában.

Abban az időben nem volt valami nagy az önbizalmam. Nagy volt az elbizonytalanodásom. Különösen bizonytalanná tett, hogy Petrának ezer barátja volt. És én, aki nagyon akartam, hogy velem is megtörténjen, hogy egyszer más kapcsolatba kezdhessek, vagy egyáltalán megállapíthassam, hogy másokkal is tudok kezdeni valamit, nem voltam sehol. Persze Sabine, jó haver stb., jól tud inni és egyéb, de... A nőiességgemmel is örökké bajom volt. És el voltam képedve, valóban, hogyan megy ez másoknak, ami neked nem megy. Az elbizonytalanodás miatt erre a dologra olyan hevesen reagáltam. Mivel én valóban nem értettem meg, hogy megy ez, mi van meg Petrában. Valóban, mi megy itt végbe, amit te nem tudsz megérteni. Még ma sem tudom felfogni. Ez számomra csak abban az összefüggésben volt fontos, mert akkor éppen egy olyan korszakomban voltam, hogy valóban kételkedtem abban, hogy én valaha is Hermannon kívül hatni tudok valakire nőként. Hermannal is csak azért sikerült, mert megszokta már.

Na igen, ez volt. A rövid hajam annyira idegesített, ezért növeszttem most ismét hosszúra. Mert gyakran fiúnak néztek. Így: „Köszönöm fiatalember!” vagy: „Fiatalember, meg tudná ezt fogni?” vagy a kocsmában: „Mit szeretne inni, fiatalember?”

Vajon ezt a nőiességem miatti problémám okozta? Egy ideig igen! Szakaszosan tör rám, hogy úgyis el vagyok bizonytalanodva. Olyankor teljesen elfog valami. Most már nevetek ezen. Ha olyan fázisban vagyok, amikor elbizonytalanodom, nem vagyok magammal megelégedve, ez sokszor problémás volt. A bandában ez korábban már előfordult. Az összes fiú bele volt esve minden nőbe. Ez teljesen kikészített. Ez valószínűleg azért volt, mert mindenkiel távolságtartóan viselkedtem. Cinikus lettem és megpróbáltam gúnyosan beszélni az emberekhez. De ennek még nem jártam utána. Azt hiszem, nem is akarok. Ha észreveszem, hogy valami túl közel kerül hozzám, vagy valami nagyon elbizonytalanít, akkor azt egészen jól le tudom blokkolni. Ez jól bejön, amikor egyes személyeknél, ha valakit sikerül gúnyos megjegyzésekkel leszerelni. Ez egészen jól megy. A bandában ez annyira magával ragadott, úgyhogy elkezdtem inni vagy a fejemet rángattam. Ez cinikusan vagy ironikusan sokkal jobban ment. És ahogy mondtam,

az elbizonytalanodás időszakában ez mindig jól előjött. Pl. ha Petrával beszélgettem, ez mindig feltűnt. A végén már csak ironikusan tudtam vele beszélgetni.”

„FIGYELEM, NEM SZÍVESEN VAGYOK EGYEDÜL!”

„A kommuna nem egy ideológia nálam. Úgy gondolom, ha ideológiát kezdesz belőle csinálni, akkor a kommuna mindjárt családpótló dolog lesz. És ez cikis. Mert igényeket kezdesz támasztani, amelyeket olyan gyorsan nem lehet teljesíteni, mert a régi megszokások még benned rejtőznek. Ezt a dolgot láttam Seligenstadtban azoknál, akik nemrég költöztek el otthonról. Ugyan azt mondták, másmilyen, mint otthon, és ez volt az elképzeléseikben is. Minden utópia egy ideális családképre irányult. Ha költözöm, akkor nem egyedül. Ezek olyan igények, amelyeket nem támasztok egy kommunával szemben.

Amit érdekesnek találok benne az, hogy nyitva áll a lehetősége annak, hogy valóban folyamatosan megismerjek új embereket. Az alatt a pár év alatt, amikor másokkal együtt éltem, az élet különböző lehetőségeiből annyit láttam, amit azt hiszem, nem tudtam volna megélni, ha családban vagyok. Figyelem, nem vagyok szívesen egyedül! Ha mégis, akkor én akarom meghatározni, hogy mikor legyek egyedül. Egy nagyobb lakóközösségben (kommunában) az egy normális dolog, hogy valaki mindig van otthon. Pl. nem szívesen reggelizem egyedül, utálatosnak találok, hogy úgy kell felkelned, hogy pontosan tudod, nem kel fel veled egyszerre senki. Nekem ez tetszik az együttélésben. Vagy együtt főzni. Nagyon szívesen eszem együtt több emberrel.”

„TULAJDONKÉPPEN ÖSSZEBORONÁLTAK MINKET!”

Hermann Sabine első barátja. Lassan hat éve vannak együtt.

„Tulajdonképpen összeboronáltak minket. Csak utólag tudtuk meg. Az egész így nézett ki: Sabine Hermannal együtt csinálta a vakációs szervezést. Sose gondolt arra, hogy kikezdjen vele. Az ember nem csinál ilyent. Végül is az első barátja volt. Hermann később elmesélte, azt gondolta, nem jön össze neki a dolog a nővel. Heidi oldotta meg a problémát. Bulit rendezett és ott ír kávéút utakat. Jól beittunk, aztán Hermann hazavitt. Azok kemény idők voltak. Kemény idők annyiban, hogy Hermann 17-18 éves volt és még problémái voltak a nőkkel. Azt gondolta, hogy meg kellett volna engem kapnia. És ez nem jött össze. Én nem mertem vele lefeküdni. Később elmesélte, hogy – ird és mondd – háromnegyed évig nem jött össze nővel. Ha ezt akarta csinálni, akkor mindig rossz érzése támadt. A nőkkel szemben is, mert tulajdonképpen mindig velem szeretett volna lefeküdni. Végül elutaztunk Párizsba és ott feküdtünk le először.

Hermann röviddel utána egy kommunába költözött. Ez az egészet rendkívül leegyszerűsítette. Egyszer véletlenül megtudta a családom, azután már hivatalosan ment a dolog az ottalvással. Reggelente közvetlenül onnan mentem az állomásra, hogy az iskolába menjek. A nagy

szerlemben én úgy képzeltem, hogy Hermannnak hűségesnek kell lennie. Erről lett egy nagy veszekedésünk. Egy farsangkor ugyanis a Doroval volt együtt, ami engem módfelett lesújtott. Összefutottunk az ifjúsági házban és éppen átölelte, amikor én hirtelen betoppantam. »Ej, Sabine, na most mi van?« így, ilyen ridegen. Hermann meg volt róla győződve, hogy ez egy normális dolog.

Azután, bár nekem is egyértelműnek tűnt, hogy meg lehet csinálni, hogy egyszerre több egyenrangú kapcsolatot legyen, anélkül, hogy bárkinek is fájdalmat okoznál, mégis poszára es-tem. Kevésbé azért, mert nem voltak egyenrangúak, hanem azért, mert a másik totálisan unalmas lett. Ez volt az első nagyobb félrelépésem, akkor azt gondoltam, ezt meg kell csinálnod. Egy szép, hosszú hajú szakállással. Gyakran találkoztunk, egy negyedéven keresztül, hetente kétszer. Egyszer csak ott ültél, és nem volt mit mondanod. Nem volt miről beszélgetni, az időjárás és az éppen olvasott könyvön kívül. Ez igazán rossz volt. Mielőtt meguntuk volna, megbeszéltük, hogy ez nem megy tovább, hagyjuk abba. De mégis kár volt, hogy így alakult. Igazán frusztráló volt. Másrészt mégis egész jó volt, azt hiszem. Abban az időben nem bírtam volna ki nagyobb vitákat.

Nem akarunk-e megházasodni? Amikor Hermann megkezdte a polgári szolgálatot, össze akart velem házasodni. Én azonban nem akartam. Nagyon féltem a házasságtól. Nem is Hermannról, hanem saját magamtól. Hogy nagyon belemerülök a házasságba, hogy háziasszonyi allűröket veszek fel. Még mindig tartok ettől. Amikor aggodalmaskodom a kapcsolatok miatt, tartok attól, hogy Hermann a házasságban szépen elnyomná. Tehát inkább magam miatt félek. A házasságnélküliség nekem szimpatikusabb, mert az önkéntes alapokon nyugszik. Attól tartok, hogy az elégedetlenségemet a másikkal szembeni állandó szemrehányássá tenném. Jó házárts feleség lennék.

Ezt azokból a tapasztalataimból szűröm le, melyeket az utóbbi időben kapcsolatunkban tapasztaltam, Hermann más ügyei miatt. Örökké mártírkodtam: »Menjél csak!« és »Nekem nem tesz semmit!« De közben egyfolytában úgy éreztem, hogy kelepében vagyok. A valóságban az volt a háttérben, hogy nem tudnék másik kapcsolatot elkezdni anélkül, hogy ő ne akadna ki ezen. És örökké ez az elégedetlenség. Ez nem volt konkrét, egyszerűen csak elnyomottnak éreztem magam és ebbe jól belehergeltam magam. Aztán már minden vacakon bosszankodtam, minden apróság kiborított. Azt hiszem, ha házások lettünk volna, teljesen házárts lettem volna.

A házasság számomra mesterkélt biztonságot jelent. Úgy érzem, ha a biztonságot kívülről kell létrehozni, az már belülről nem lesz meg. Számomra a kapcsolat biztosabb az önkéntes együtt maradás által, mint ha Hermann elvenne feleségül. Biztosabb vagyok magamban. Az az érzés, amit érzek, hogy Hermann jelenléte és odaadása így biztosabb. Az önkéntes együtt maradás a biztonság egy fajtája. Ezért megéri a veszekedés és önmagad megkérdőjelezése. Veszekedés egy kapcsolatban, ez részben igazi harc önmagaddal és a másikkal. Nem kötelező az együtt maradás. Megmondhatod, hogy az nem megy már úgy tovább, akkor nincs tovább. Attól félek, hogy ezt az utat eltorlaszolónam magam előtt, ha férjnéln lennék.”

„NEM AKAROK CSAK AZÉRT GYEREKET, HOGY MEGVALÓSÍTSAM A TERVEIMET!”

Röviddel beszélgetésünk előtt Sabine megszakította terhességét.

*„A terhesség-megszakítás a mostani szituációban, hogy most újra összevesztünk, a gyerek el-
leni döntés volt. Mivel a gyerek egy biztosíték lenne a számomra. Legalábbis féltem, hogy az
lesz. És akkor ez már nem gyerek, hanem egy fegyver. Sose hittem, hogy normális viszonyom
lenne a gyerekekhez, ha állandóan azt érezném, ez csak azért a tied, hogy Hermann a hatal-
madban legyen. Így azokat a problémákat, amelyek a terhesség-megszakítás körüli vitákban
felszínre kerültek, ismét csak halasztgatnánk, mindenki azt mondaná, oké, egyelőre ne foglal-
kozzunk ezzel.*

*Még most sem teljesen világos minden. Hermann nagyon tart attól, hogy megszakítom kap-
csolatunkat. Tehát minden bizonytalansága és veszekedése onnan ered, hogy egyfolytában azt
gondolja, arra megy ki részemről a játék, hogy megszakadjon a kapcsolatunk. Nincs többé bi-
zalma irántam. Mivel a zűrjei és reakciói miatt meglehetősen eltávolodtam tőle. Attól fél, van
egy olyan érzése, én elvileg nem akarom már tovább folytatni. Ez bizonytalanná teszi őt, és en-
gem elbizonytalanít az a feltételezés, hogy ki vagyok szolgáltatva a becstelenségnek.
Az ilyesmi rendkívül megnehezíti a viszonyulást valakihez.*

*Ha van egy gyereked, az elvileg azt jelenti, hogy az elkövetkezendő 15 évben, de legalábbis
az első néhány évben teljesen le vagy kötve. Hermann egészen jól megfogalmazta, amikor ar-
ról vitáztunk, hogy legyen-e gyerek vagy ne legyen, amikor megjegyezte, hogy egy csomó jó öt-
lete támadt ekkor. Hogy mi mindent lehet csinálni. Ugyan látott némi nehézséget a pénzügyi
kérdésekben, de az nekem is mellékesnek tűnt. Ez nem lenne elég indok ahhoz, hogy azt mond-
jam, nem akarok gyereket. Hanem inkább, majd meglátjuk, hogyan alakul, valahogy csak lesz.
Hermann indoka, amikor végül is a gyerek ellen volt, az volt, hogy minden tervet, ami eszünk-
be jutott, akár ketten is megvalósíthatjuk. Hamarabb nem jutott volna eszébe, hogy ezeket ve-
lem valósítsa meg. Ezek a tervek csak közvetítéssel, Sabinén és a gyereken keresztül fogalma-
zódtak meg benne. Ezt mondta, ettől nagyon megijedt és egy kellemetlen érzést váltott ki benne.
Ez egy találó kifejezés arra, amit én is éreztem, mielőtt beszéltünk erről.*

*Ez akkor kezdődött, amikor kiderült, hogy terhes vagyok. Oh, ez pompás volt. Mindegyi-
künk nagyon örült, és ez fantasztikusan szentimentális volt. Azon gondolkodtunk, vajon mit
szólna ehhez Hermann apja. Vagy az én apám, aki valószínűleg örülné neki. Hermann apjá-
nak ez a legnagyobb dolog lenne. Beszélgettünk arról, hogy nézne ki a kicsi. Nagyon optimis-
ták voltunk tehát, mindketten úgy gondoltuk, hogy mindketten akarjuk. És akkor, ahogy ész-
revettük, hogy minden tervünket megvalósíthatjuk a gyerek nélkül is, azt rossz előjelenek
tekintettük, hogy a tervek csak a gyerekekkel kapcsolatban bukkantak elő. Ez tehát a gyerek és
a terhesség funkcionálanalízise. Nem akarok csak azért gyereket, hogy megvalósítsam a terve-
imet. És van még egy másik dolog is, belőlem hiányzik egy kicsit az, amit anyai érzésnek ne-
veznek. Az, amit a barátnőimnél észreveszek, ha ránéznek egy gyerekre, rögtön elkezdene
idéltlenül játszani, rögtön elkezdene rajongani. Én még sose éreztem azt, hogy feltétlenül aka-*

rok gyereket. Teljesen elbizonytalanít, hogy gyereket akarni, gyereket birtokolni, az egy kicsit távol áll tőlem. Ez az egész anyaság-ideológia, amivel manapság úgy elvannak, kicsit idegesít. Már ez is egy ok lenne ahhoz, hogy én ne akarjak gyereket. Az anyai lét kérdéséhez meglehetősen távolságtartóan viszonyulok. Jót szórakozok ezen. Nekem is még csak most lett világos. Vita közben nem mondhatom, teljesen gyerekellenes vagyok, vagy hogy ez elvileg idegesít. Csak arról van szó, azt gondolom, én egy olyan ember vagyok, aki nehezen tudom magamat anyaként elképzelni. Hermann ugyan azt gondolta, ez egyáltalán nem lenne ilyen rossz, ha egy ilyennek van egy gyereke, mint annak, aki totálisan csüng a gyerekein és állandóan attól fél, hogy valami rosszul csinál. Ebből csak a neurotikus alternatív gyerekek lesznek, ezek a hiperszenzibilikusok. Egyáltalán, a baloldali érzelmű szülők gyerekei katasztrófálisak.”

„ÉN VOLTAM A »MINDEN LÉBEN KANÁL«”

„Amikor Darmstadban dolgoztam, először tettem szert emancipációs tapasztalatokra. Úgy találtam, hogy a baloldali férfiak mégsem olyanok, mint amilyenek lehetnének. Ők még mindig a »gonosz elnyomók«.

Az úgy volt, hogy a Nyomda- és Papíripari Szakszervezet ifjúsági csoportjában voltam. Örömmel foglalkoztam emberekkel, ezért gondoltam, hogy szakszervezeti munkát végzek. Seligenstadban laktam, Darmstadban dolgoztam, ez nem semmi volt. Ebből veszekedés is lett. Hermann fülig benne volt a szakszervezeti munkában Offenbachban, én pedig Darmstadban akartam elkezdeni. Volt egy nagy veszekedésünk erről. Hermann: jószerivel sosem látlak ezután, ne csináld ezt. Nem így mondta szó szerint. De erről volt szó. Először teljesen értelmetlenségnek találtam. Azután meg a kapcsolatunkat féltettem, hogy az ember valóban nem látja egymást többé, és ez miattam lesz. De aztán én kezdtem vitatkozni: »Miért nem hagyod Te abba?« És Hermann jött a szép racionális érvekkel: »Már évek óta benne vagyok, és Te nem kívánhatod, hogy most felhagyjak vele.« Ez nekem akkoriban érthető volt. Érzelmileg ugyan nem, de racionálisan mindenképpen az volt. Ezt még néhányszor felhántorgattuk egymásnak ebben az időben, ha veszekedtünk.

Manapság már másképpen gondolkodom erről, egy kicsit szórakozva, kicsit ironizálva. Amiatt, hogy ahol füst van, tűznek is kell lennie, hogy emögött is valami ilyesminek kellett rejtőznie. Nem tudom, hogyan játszódna le ez manapság. Nem tudom megítélni, vajon ez az önkontroll jele-e, hogy nem csinálok semmit, és csak a veszekedés miatt állok félre. Vagy pedig azért, mert a főiskolai munkához valóban nincs semmi kedvem. Talán mindkettő!

Ma már nem vagyok annyira emancipált. Az iskolában igencsak az voltam, »minden lében kanál« a Leibnitz Iskolában és a Gutenberg Iskolában is. A Gutenberg Iskolában ment nekem ez a dolog. Ott mindenben benne voltam. Az iskolában nem voltak nehézségeim. Mindig azok az igazságtalan osztályzatok. Mindenütt keverheted a bajt, teljesen mindegy, hogy mit. Az SV-ben és az osztályban. A Gutenberg Iskolában az osztály szószólója voltam. Minden szémséget szóvá tettem, ha valakit igazságtalanul osztályoztak és mit tudom én, hogy mit még. Tudtam, hogy azok nem tudnak engem leszarni vagy megsztvatni valami szemét módon.

Németből volt egy tanárunk, aki korábban a Nyomda- és Papíripari Szakszervezetben volt. És ő megpróbálta az embereket rávenni arra, hogy a szakszervezetbe bemenjenek, és harcoljanak a jogaikért. Ez azonban nem sült el túl jól, kicsit kaotikus volt. De amúgy egészen jó. Azonban, ha konkrét ügyekben bonyodalom támadt, akkor ezek már foglalkoztak vele. Harmadikosok voltunk a Gutenberg Iskolában, akkor kezdődött a hiányzások szabályozása. Ha három napot hiányoztál igazolatlanul, akkor a munkaügyi vagy a tanügyi hivatalhoz írtak, aszerint, hogy honnan jött a pénz. Alkalmasint ha három igazolatlan hiányzásod van, gyakorlatilag kiléptél az iskolából. Akkor aláírásokat gyűjtöttünk és hasonlók. És amikor a velünk szimpatizáló tanárt kicikizték, akkor egész nagy cirkuszt csináltunk.

És kezdtem emancipált nő hírében állni. Először emancipált, azután a többi. Ha te mindig csak hapsikkal laksz együtt, akkor fantasztikusan ügyelsz arra, hogy egy olyan dolog, mint a nyelv, rendkívül közéről érint. Egy ideig szinte kényszerűt éreztem, hogy ha bármilyen szöveg elhangzott, azonnal leteszteltem. Hol sért ez engem meg? Hol tudna ez teoretikusan engem megsérteni, ha én nem vigyáznék erre annyira? Ezáltal az emberek egy részét meglehetősen elbizonytalanítottam, azt hiszem. Ez ma már egy kicsit megváltozott. Az »emancipáltság« sem olyan rossz hírnév. Manapság már én sem tartom magamat feltétlenül annak.

Mit jelent számomra a feminizmus? Amikor elkezdtem ezzel foglalkozni, akkor ez azt jelentette nekem, hogy radikálisan megkérdőjelezzek mindent, ami a hapsiktól jön. Ez kezdődött a nyelvnél, kezdődött a viselkedésmódnál.

Éppen a nyelvnél láttam összefüggést a szövegek visszautasítása és a viselkedés, és aközött, ami erről a fejből van. Rájöttem, hogy nekem nőként egy meghatározott szerepem van. Más dolgokon keresztül már észrevettem, hogy csak úgy mondták, hogy nőként háttérbe szorítanak. A nyelvben kezdtem el ezzel szembeszegetni, úgy mint »man« (ember), »Menschheit« (emberiség), vagy »herrlich« (pompás) (ezek a szavak németül a »férfi« szóalakból származnak), és a »damlich« (ostoba) (a »dáma« szóalakból származik) és hasonlók használatában. És fantasztikus bizalmatlan voltam mindennel szemben, amit a hapsik mondtak, és rendkívül hevesen reagáltam erre. Előben erre korlátozódott. Olyan elképzeléseim voltak, az igazságot más emberekkel szemben ki kell harcolnod, és magadból nem ajánlatsz fel semmit. A »Courage«-t és az »Emma«-t és hasonlókat olvastam. És Beauvoir-t, az egy könyv, amit én rendkívül fontosnak találtam. Bebeli is, nagyon érthető volt nekem.

De megváltozott ez, amikor csak az önmegismerés ismétlődéséről volt szó. Rendkívül izgalmas volt kezdetben részt venni benne, és önállóan kipróbálni és utánozni. De mivel semmi egyéb nem jött ki belőle, mint az önmegismerés, akkor kezdtem eltávolodni a nőmozgalomtól. A feminista csoportok nagy része megrekedt, nem tudtak túllépni az önmegismerésen, és a mindennapi elnyomás jelenségeinek számbavételén.

Volt-e valami kiváló oka ennek? Volt egy téma, ami újra és újra előjött. Olvastam valamit, és ez összeesngett a tapasztalataimmal, amiket én csináltam. Hogy ez egy kulcsfontosságú élmény lett volna, nem! Csak fontos volt nekem, hogy részben azonosuljak egy ilyen zagvasággal, vagy lássam, hogy ez nálam is így játszódott le, és azután tovább csinálni. Azok a dolgok, amelyeket az önmegismerésről szóló híradások ábrázoltak, azok ismerősek nekem, ezek olyan dolgok, amiket én is megéltem vagy amiről tudomásom van. És ez amiatt múlt el, hogy újra és újra előjött.

A felkinált megoldási lehetőségek nálam nem jöttek szóba. Kijelenteni, hogy teljesen mondjunk le férfikapcsolatainkról, ami egy ideig sok vita tárgyát képezte, nekem nem jött össze. Kijelenteni, hogy máról holnapra nem veheted figyelembe, csak azért, mert ő egy férfi, függetlenül a szerzett tapasztalatoktól, bármilyen kapcsolatban is állok vele, együtt lakunk vagy jókat tudunk dumcsizni, ezt a lépést nem tudtam leutánozni. A tiszta feminizmus elméletéből nekem nem adódott perspektíva a helyzet megváltoztatására. Ez tehát nekem nem megoldási lehetőség.

Gyakorlatilag mit jelent számomra a feminizmus? Gyakorlatilag azt jelentette, hogy kezdtem nőkkel kapcsolatokat kialakítani. Azt hiszem, ezek túlmennek a férfikapcsolatokon. Olyan viszony egyetlen fazonhoz sem fűz, mint amilyen a barátnőimhez. Megtanulni a kapcsolatokat időnként problémásan kezelni és időnként megkérdőjelezni. A nőkhöz fűződő mostani kapcsolataim minőségileg mások, mint pl. a Marinához fűződő. Noha az intimitás, a közelség szempontjából hasonlóak, mégis minőségileg mások. Ezt nehéz szavakba foglalni. Ez a konzekvenciája.

A másik, hogy felülvizsgálom önmagamot és a környezetemet, a mindennapi cselekvési módokat, azokat a dolgokat, amelyek rosszul estek nekem, de nem tudtam, hogy miért. Pl. ha Hermann belebeszél a szövegembe vagy hasonló. Ez a szerepfelosztás feltűnt nekem, és nemcsak nálunk vettem észre, hanem másoknál is. Közelebről megfigyeltem az emberek közötti kapcsolatokat, ami nemcsak a nőkre korlátozódott, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz, vagy a férfiak a nőkhöz, hanem a férfiak egymás közötti viselkedését is.

Nem is tudom, hogy mondjam, valami önzonosság-tudat támadt bennem. Viszonyulás a testemhez, a testiséghez és a szexualitáshoz, olyan komplexusok, mint a túlzott kövérség vagy a szeplők vagy a lábon és a karon levő szőrszálak és hasonló dolgok. Ezáltal más viszonyba kerültem a testemmel vagy egyáltalán a testiséggel. Vagy az emberekkel. Nem tudom, hogy ez direkt feminizmus-e.

Kokettálok a feminizmus fogalommal? Kokettálok azért, mert e fogalmat a férfiak teljesen bizonytalanná tették. És ha ők engem megkérdőjeleznek, ezt csinálom én is viszont. Bizonyos dolgokat tudatosan vetek be. Pl. Rudinál, akinek egész este telebeszéltem a fejét mindenfélével. Egész este olyasmiket szövegelt, vagy úgy viselkedett, ami nekem nem tetszett. És akkor rávezettem, hogy így engem mint nőt, kikészítene. És akkor észrevettem, hogy ez elbizonytalanítja őt, mert ez egy olyan dolog, amit ő nem akar. Ő ugyan ezt nem akarja, de mégis része van benne. Ha atyáskodik, aztán hetekig nem látod, majd úgy jön hozzád, mintha a nagy védelmeződ lenne, akkor frászt kapok. Nem akarja ő ezt valami elméleti alapról kiindulva így csinálni, hiszen ő baloldali érzelmű, progresszív és emberbarát, amit én tudok, és persze a nők is emberek. Viszont őt a viselkedésem elbizonytalanítja.

Mit szól ehhez Hermann? Ez változó. Kezdetben nem zavarta, legalábbis nem mutatta. Nem tudom megítélni. Csúnyákat mond erről. Ezt észreveszed még ma is, ha nőkről beszélsz, oda tudnék vágni neki, ő is tudja. Ezért is csinálja. Az elmúlt évben sokat veszekedtünk. Voltak más kapcsolatai is, és ez nekem nem nagyon tetszett.

És azután volt Bulgáriában és ezt Beauvoir-tól olvasta. Ez három kis novella. Az egyikben egy olyan házasság válságáról szól a történet, ahol az asszony abba megy tönkre a végén,

hogy a férje egy fiatalabb nővel jön össze. És a férj ezt azzal indokolja a felesége előtt, hogy ő már unalmas a számára, nem tudja többé őt felcsigázni. Nincsenek racionális érvei, ez teljesen jól kijön a darabban. Nem is tudja megmondani, miért nem szereti már a feleségét, ez csak egyszerűen kiderül, egyszerűen csak így van. A férj azt kívánja a nőtől, hogy támasszon vele szemben követeléseket. És a nőnek ez nem sikerül többé. Mivel a kapcsolatuk olyan szilárd volt, és most attól fél, hogy a kapcsolat tönkremegy, ezért fél követelményeket támasztani. A nő fél, hogy a férj erre úgy reagálna, na »viszlát«. És ezért megy tönkre az egész.

Sokat beszélgettünk aztán a szerepekhez kapcsolódó viselkedésekről, mit jelent a szerepekhez kapcsolódó viselkedés, hogyan oszlik ez meg egy kapcsolatban. Arról is, hogy abban az időben Hermann fenntartotta magának a jogot, hogy összejöjjen nőkkel, és élvezte, hogy kipróbálhatja magát. És arról is, hogy totál ideges lett, amikor én is ezt tettem. Akkoriban nem bíztam magamban, féltem, hogy rosszul sült el a dolog. Azt hiszem, Hermannnak most már differenciáltabb a hozzáállása ehhez. Manapság rendkívül elbizonytalanodik, ha azt mondom, kedvem van mással flörtölni. Akkor ezt mondja: keresel magadnak egy másikat. Tényleg azt hiszem, hogy fél ettől.

És hogy kipróbáltam-e magamat mással, igen, kipróbáltam, nem tettem volna meg soha a feminizmussal való foglalkozás nélkül. Tehát saját érdekem, hogy tudjam, mit tudok megcsinálni, és ehhez meglegyen az önbizalmam és ki is próbálhassam. Ez egy olyan dolog, amihez Hermann nem volt hozzászokva, és ez őt valószínűleg egy kissé elbizonytalanította, igazán, nem csak a szövegeiben.

Az, ami Németországban nőmozgalom címén történik, egy percre sem érdekel. Érdekes dolgok, ahol lehetőséget látok arra, hogy igényeket támaszthatok, akár egyik oldalon, akár a másik oldalon, nemcsak a nőmozgalommal kapcsolatban, hanem politikai igényeket is, szerintem Olaszországban történnek. Azok az interjúk, amelyeket Rosanda készített. Ezeket nagyon jó dolognak találok, azokat én is utána tudnám csinálni, amiket ő az interjúk alapján a feminizmushoz való viszonyként értékelt. Azt, hogy ott nők ezrei vettek részt a nőmozgalomban, és ő mint kommunista ezt soha nem tudta megérteni és mindig elítélte. Egy ilyen rádióműsor előtt interjúkat készített olyan témákban, mint politika, szolidaritás, forradalom, pártok. Elvileg politikai fogalmakról vitatkozott a feministaikkal. És az interjúk totálisan világosan megmutatták, hol vannak a különbségek. Olyan kérdéseket jár körbe, amiből kiviláglik, hogy nem is olyan nagyon különbözőek a mögöttes dolgok, az utópiák.

És ez nekem is nehézséget okozott. Itt Németországban, ha csináltam valamit, pl. részt vettem vitákban vagy tapasztalatokat szereztem akár feminista, akár baloldali irányban, úgy vettem észre, hogy itt két totálisan szétválasztott dologról van szó. És bennem is volt egy kettéosztottság. Egyrészt valódi okom volt, hogy együtt dolgozzam férfiakkal, másrészt azonban a férfiak kiküszöbölendő dolgok a feminizmusban. És ezt sohasem tudtam egy kalap alá venni. És nehézségeket okozott nekem az indoklás, ami felőlem akár a DKP (Deutsche Kommunistische Partei = Német Kommunista Párt) indoklása is lehet, amikor azt mondják, a nő felszabadítása a szocializmusban történik meg. Ezt valahogy sohasem hittem el egészen, nem volt számomra világos, miért lenne ez automatikus. Ezek olyan dolgok, amik ezer év alatt jöttek létre, valószínűleg ismét ezer évre van szükség ahhoz, hogy ismét eltűnjenek.”

UTÓLAGOS MEGJEGYZÉSEK

Sabinét néhány éve ismerem, már amit ismeretség alatt értünk. Tulajdonképpen a barátjával voltam jóban. Mindkettőt a dudenhofeni ifjúsági ház akcióból ismerem. Dudenhofen manapság egy városrész a közigazgatási reform révén létrejött városban, Rodgauban, amiről gyakran szó van a szövegben. Rodgau Offenbachtól délre fekszik a Rajna-Majna-vidéken. A néhány évvel ezelőtt még falusias jellegű vidékből azóta Frankfurthoz és Offenbachhoz hasonló város lett.

Beszélgetéseink idején két téma foglalkoztatta Sabinét, a fotózás és egy terv, mely szerint barátaival közösen renoválnak egy házat és odaköltöznék. Mindkettő alig fordul elő a beszélgetésekben.

A fotózás a hobbija. Szeretné, hogy ez legyen a foglalkozása. „A médiákkal való foglalatosságot gyakran képzeltem el szakmai perspektívaként.” Az ifjúsági házban sokat foglalkozott szitanyomatokkal. Magás célokra 17 évesen kezdett fotózni. „Nem tudom, mikor gondoltam először a fotózásra. Volt egy-két dolog, ami nagyon megragadott engem, pl. az emberekről készült fotót valóságosnak hiszik. És ez nem így van.” Darmstadtban nehézségei voltak a főiskolai tanulmányokkal. Ott csak a reklámfotográfának van tanszéke. Sabine szakmai elképzelései inkább a magazinfotózás felé hajlottak. „Darmstadtban a technikai képzést szerettem volna elsajátítani, és a tartalmi ismereteket már valahol máshol. De ez nem jött össze. Darmstadtban nem hoztam össze semmit. Nem tudok összhangba jönni a formai követelményekkel. Totálisan kétségbe vonom ezeknek a fontosságát.” Ha Darmstadtban nem állítják fel az évek óta meghirdetett újságíró tanszéket, tervezi, hogy akár iskolát is változtat. A Frankfurteri Szakfőiskolán a szociálismunkás-képzés keretében lehet kommunikációt és esztétikát tanulni.

Ehhez az interjúhoz képeket kerestünk róla. Alig találtunk valamit. Szinte minden kép, amit bevettünk a szövegbe, akkor készült. Amikor ez szóba került, azt mondta, hogy szinte minden képet elajándékozott. „Nagymamámnak egy csomó képe van tőlem, ő gyűjtögeti őket.”

Sabine bizonytalan abban, hogy mi lesz a fotózással. „Azért nem beszéltem erről sokat, mert már régóta nem vagyok ebben olyan biztos, mint egy évvel ezelőtt.” Vannak-e művészi ambíciói? „A művészet szempontjából nem sok bizalmam van magam iránt. Nem hiszem, hogy valami újat tudnék létrehozni. Művészi értelemben nem tartom kreatívnak magamat.”

Egy másik terve viszont már kezd körvonalazódni. Barátaikkal közösen Sabine és Hermann Rodgauban egy régi parasztházat szeretnének felújítani és ott lakni. A ház Hermann nagymamájáé, aki finanszírozza is a felújítást. Beszélgetéseink befejezésekor kezdődött a tető újrafedése. Az átépítés kb. egy évig fog tartani. Sabine úgy gondolja, hogy ez a közös munkában eltöltött idő elég lesz arra, hogy a résztvevők kellőképpen megismerjék egymást annak érdekében, hogy a későbbi együttélés jó alapokról induljon.

Szinte teljesen hiányzik egy téma a beszélgetéseinkből: a dudenhofeni ifjúsági ház akciója. Az akció magját a fiatalok egy csoportja alkotja, akik már régóta ismerik egymást és szinte mindegyikjük Dudenhofen hasonló részében lakik. A csoportra vonatkozó néhány töredék olvasható a szövegben. De a helyszínek és a személyek egész sora, melyeknek jelentős szerepe volt a programokban és a vitákban, csak érintőlegesen merülnek fel. Úgy gondolom, hogy a mozgalom felfutásában, majd hanyatlásában részt vevők egyike sem dolgozta még fel azt a hatást, amit az akkori cselekedeteink ránk gyakoroltak. Ha erről beszélgetünk, akkor leginkább anekdotákat mesélünk egymásnak ebből az időből, de senkinek sincs a történetekhez távolságtartó, tisztázott viszonya. Az ifjúsági ház körüli vitában és az öngazgatási kísérlet későbbi valóságában annyi reménység investálódott, amelyek még most is élnek bennünk. Kritikus hozzáállás ezt a képet rossz megvilágításba hozná. Egyik beszélgetésünkben egyébként felmerült az az elképzelés, hogy azokkal a módszerekkel, melyekkel most Sabine életútját írjuk meg, az ifjúsági ház akciójának történetét a résztvevők történeteként vetnénk papírra.

Férfiként egy nővel készítettem interjút. Nem tudom visszamenőleg megítélni, hogy a nemi különbség játszott-e szerepet beszélgetéseinknél. Nem emlékszem egyetlen szituációra sem beszélgetéseink során, ahol ez negatív szerepet játszott volna. Éppen ellenkezőleg. A beszélgetések egy részét éppen egy közelség hatotta át, amit nem vártam. Csak sejtem, hogy kérdezői szerepem nem tűnt fenyegetőnek. Egyszerűen kíváncsi voltam az interjúkészítés közben. Kíváncsi egy életre. Kíváncsi arra, hogyan írja le Sabine azokat a szituációkat és azokat az embereket, melyeket én is ismerek. Nem akartam semmi mást, mint leírni egy életet. Talán ez a nyílt, nem várt kíváncsiság hozta létre a közelséget, ami érezhető Sabine elbeszéléseiből.

Ezek a beszélgetések számomra időnként saját problémáim, saját múltam és saját jövőm egy részébe való elmélyedést is jelentették. Azt hiszem, most már figyelmesebb lettem.

Fordította: Klement Ildikó

6. RÉSZ

AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS KEZDETE A KILENCVENES ÉVEK MAGYARORSZÁGÁN

AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA KORSZAKVÁLTÁSA¹

(A MAGYAR ÉS A NYUGATNÉMET FIATALOK
A NYOLCVANAS ÉVEKBEN)

(Gábor Kálmán – Molnár Péter)

FORRÁS: GÁBOR KÁLMÁN (SZERK.) CIVILIZÁCIÓS KORSZAKVÁLTÁS
ÉS IFJÚSÁG. A KELET- ÉS NYUGAT-EURÓPAI IFJÚSÁG KULTURÁLIS
MINTÁI. SZEGED, 1992. 159-173.

TÉZISEK

- a) A modern világban kialakult az országok között egyfajta centrumhoz és perifériához való tartozás (Wallerstein 1983). Magyarország ebben a versenyben a perifériára szorult, következésképpen fejlődése során nem igazodhat automatikusan a centrumhoz tartozó NSZK-hoz. Magyarország korábbi történetében is egyszerre volt jelen az Európához tartozás és a saját fejlődés ellentmondásossága. Ma sem képzelhetünk el olyan fejlődést, amelynek során mi is a centrumhoz tudnánk tartozni, de érdemes szemügyre venni a párhuzamos fejlődés lehetőségét.
- b) A párhuzamos fejlődés hipotéziséből felállítható az a tézis, hogy egy közös európai fejlődési folyamatban a magyar fiatalok vizsgálata a német fiatalok múltjának, a német fiataloké pedig a magyar fiatalok jövőjének megértéséhez járulhat hozzá.
- c) Az a) és b) hipotézis mellett tekintettel kell lennünk a két ország fiataljaira egyidőben jelentkező nemzetközi hatásokra is. Ezek közül elegendő talán a nemzetközivé váló médiák szerepére utalnunk. Általánosabban megkövethetjük azt a merész állítást, hogy mind a német, mind a magyar fiatalok az egységes európai fejlődés trendjét követik.

¹ Tanulmányunkban két reprezentatív felvételtől számolunk be, amelyek lehetővé teszik a mai magyar és nyugatnémet ifjúság közvetlen empirikus összehasonlítását. Mindkét esetben reprezentatív, kvótás eljárást alkalmaztunk a mintavétel alkalmával 15 és 24 év közötti fiatalok és egy-egy felnőtt generáció körében. Az életkor, a nem, a lakóhely urbanizáltsága és a foglalkozás szerint ellenőriztük, hogy reprezentálják-e a fiatalok és a felnőttek az egész társadalom megfelelő korosztályait. A nyugatnémet felmérés 1984-ben, a magyar 1985-ben készült, közel 1400-1400 fiatal és ugyanennyi felnőtt kikerdezése alapján. A nyugatnémet vizsgálatot esetében a legutóbbi – úgynevezett – Shell-tanulmány dolgozta fel, amelynek szerzői közül J. Zinneckerrel (Universität Gesamthochschule, Siegen) terveztük az összehasonlító vizsgálatot. Az összehasonlító kutatás közös értékelésében Jürgen Zinnecker, Werner Georg (Universität Gesamthochschule, Siegen), Gábor Kálmán (JATE Szociológiai Tanszék, Szeged) és Molnár Péter működött közre. Miután 1985 és 1989 között jelentős társadalmi változások következtek be, a vizsgálathoz különösen a társadalmi orientációs minták és ifjúságcentrizmus valamint az ifjúsági csoportok és politikai cselekvési minták témákban a nemzetközi összehasonlítás érdekében is szükségessé vált egy kiegészítő vizsgálat elvégzése. Erre 1989-ben került sor Szegeden Gábor Kálmán irányításával. (301 szakmunkástanulót és 175 egyetemistát kérdeztünk le.)

1. BEVEZETÉS

Jürgen Zinnecker szerint „a gyermekkor és az ifjúság további fejlődését mértékadóan az fogja meghatározni, hogy az egyéneket arra ösztönzik ezekben az életszakaszokban, hogy annyi kulturális tőkét (Bourdieu 1984) szerezzenek meg maguk számára, amennyit csak lehet. Ennek alapjául az a hosszú távú megfigyelés szolgál, hogy egyre több társadalmi csoport törekszik arra, hogy a társadalmi pozíciókat úgy örökítse át, hogy a gyerekek és a fiatalok más gyerekekkel és fiatalokkal konkurenciaharcot folytassanak a kulturális források elsajátításáért (Bourdieu 1982; Zinnecker 1986). Az életpályák rendszerében való részvétel és a mindenfajta címek viselése a fiatalok és a családok részéről általánossá válik, a rendszer maga kiszélesedik és differenciálódik.” (Lásd e jegyzetben: Jürgen Zinnecker: Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban.)

Ezt az érvelést támasztja alá Margaret Mead, aki az ifjúsági kultúra korszakváltását a civilizációs fejlődés általános folyamatába helyezi (Mead 1978).

Mead az ifjúsági kultúrák három korszakát különíti el: a posztfiguratív korszakot, amikor a jövő ismétli a múltat, a kofiguratív korszakot, amikor a jelen felkészít a jövő elvárásaira, és végül a prefiguratív korszakot, amikor a jövő a jelennek mintegy integráns része. A három korszak az ifjúsági életszakaszoknak más-más funkciót, szerepet „ad”, illetve a különböző korszakokban másképpen alakul az ifjúság felnőtt társadalomhoz való viszonya, valamint az ifjúság más-más társadalmi orientációt, cselekvési mintákat követ. A posztfiguratív korszak a felnőtt társadalom „leutánzását” kínálja az ifjúságnak, és ekkor az ifjúság felnőtt társadalomtól való függősége vitathatatlan. A kofiguratív korszakban az ifjúsági életszakaszt a felnőtt társadalomra való felkészülés tölti ki, és az ifjúság alávetettségét az autonómiák egész sora kezdi fellazítani. A prefiguratív korszakban az ismeretek egyre gyorsabb bővülése, gazdagodása a minták átvételének egyirányú utcáját kétirányúvá változtatja, a felnőtt társadalom is kénytelen mintákat, értékeket átvenni az ifjúságtól. Az ifjúság mindenekelőtt értékeiben, társadalmi orientációiban, társadalmi, politikai cselekvési mintáiban mintegy függetlenedik a felnőtt társadalomtól. (A társadalmi orientációs mintákról lásd részletesen e kötetben Gábor Kálmán: Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái.) Keniston szavaival a konvencionális, a tradicionális életvezetés felbomlásával egy új, azt elutasító posztkonvencionális életvezetést alakít ki (Keniston 1971). Az ifjúsági életszakasz egyre fontosabb, időben pedig egyre hosszabb küzdőtere lesz az egyéni és csoportautonómiák, identitások kialakításának. A korszakváltás központi kérdése, hogy az ifjúság milyen mértékben válik/válhat önálló társadalmi csoporttá, réteggé, milyen mértékű cselekvési autonómiája.

Zinnecker, Bourdieu és Mead elméletében az ifjúság autonómiája az ifjúkori életszakasz meghosszabbodásával jár együtt, mely elméleti állítást a magyar és a nyugat-német fiatalok összehasonlító vizsgálatakor az ifjúkori életút eseményeinek mérésével operacionalizáltuk, és a következőkre kerestünk választ:

1. Mennyiben érvényes még a klasszikus ifjúsági modell két szélsőséges pólusa: a munkás ifjúsági és a középosztálybeli ifjúsági modell leírása az iparosított magyar és a posztindusztriális nyugatnémet társadalomban?
2. Mennyiben határozható meg a fiatalok és a felnőttkor határa a munkába állás és a szakképzettség megszerzésének időpontjával, illetve az ifjúsági hétköznapi kulturális más biográfikus eseményeivel. Hol figyelhető meg e normarendszer tipikus bomlása és átalakulása?

A vizsgált, egymást 15 évenként követő három magyar generáció adatait a nyugatnémet adatokkal összevetve arra a kérdésre kaphatunk választ, hogy vajon a két társadalomban egységes fejlődésről van-e szó, vagy két különböző – párhuzamos – fejlődési trend tapasztalható-e ki a vizsgálat összevont adatainak elemzése alapján.

	Magyarországon			NSZK-ban		
	Idősek	Középkorúak	Fiatalok	Idősek	Középkorúak	Fiatalok
Születési év	1933	1948	1963	1932	1959	1962
17 éves életkor	1950	1965	1980	1949	1976	1979
22 éves életkor	1955	1970	1985	1954	1981	1984
14 ÉVES ÉLETKORBAN						
Először volt szerelmes	18	31	46	–	29	–
Maga dönthetett arról, hogyan nézzen ki	21	29	43	–	20	–
Szabadon járhatott-kelhetett	14	17	25	–	4	–
17 ÉVES ÉLETKORBAN						
Először utazott el több napra saját társasággal	21	40	63	–	49	–
Saját jövőjét önállóan tervezte	26	30	41	–	35	–
Fiúk első szexuális tapasztalata	26	41	52	32	76	74
Lányok első szexuális tapasztalata	8	16	33	32	76	78
Munkába állt	69	53	43	48	–	23
Szakképzettséget szerzett	18	29	36	24	11	5
20 ÉVES ÉLETKORBAN						
Elég pénzt keresett az önálló megélhetéshez	40	40	35	–	49	–
Elköltözött a szülői háztól	36	37	25	31	41	43
22 ÉVES ÉLETKORBAN						
Házasságot kötött	36	40	39	33	12	13
Első gyermeke született	24	28	24	20	8	8
Összes szükséges anyaggal rendelkezett	9	8	9	–	7	–
Saját autóval rendelkezett	1	6	17	10	74	70

1. táblázat

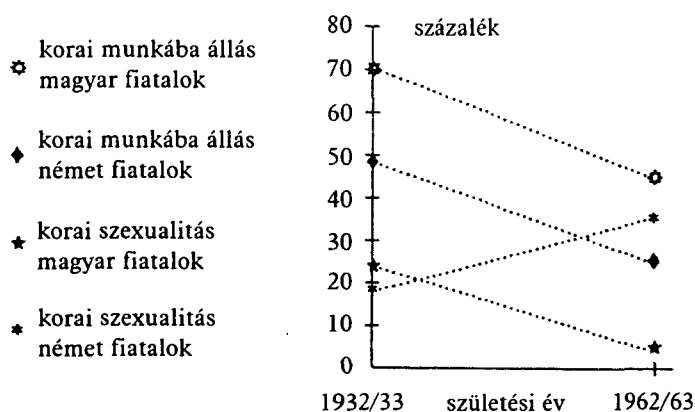
Az ifjúkori életkori események bekövetkezése (%)

A munkavállalásnál a százalékos értékek csökkenése – a legidősebb magyar generációtól a mai nyugatnémet fiatalokig – olyan egységes, civilizációs fejlődési trendet mutat, amelyben egyre több szerep-próbálgatásra van lehetőség, és a felnőttkori kötelezettségek elvállalását a fiatalok egyre későbbre halaszthatják.

A magyar fiatalok ifjúkori életeseményei inkább hasonlítanak az ötvenes évek fiataljaihoz, mint a mai nyugatnémet fiatalokéhoz. A magyar fiatalok körében – a felnőtt szerepreptőár szempontjából – az ifjúkori életszakasz átértékelődésének két irányát figyelhetjük meg: a felnőtt szerepek vállalása részint kitolódik, részint pedig néhány – eddig felnőtt viselkedési formának vélt – jelenség már korábban, az ifjúkori életszakaszban is feltűnik és részévé válik az ifjúkori szerep-próbálgatásnak. A nyugatnémet fiataloknál – 14 éves életkorig – lassúbb, és csak később – a magyar fiatalokat is meghaladó mértékben –, 17 éves korra erősödik fel ez a tendencia. Mind a magyar, mind a nyugatnémet fiatalok körében 17 éves korban megjelenik a jövő tervezése, a szexuális tapasztalatszerzés, az utazási lehetőségek kihasználása.

A szexuális tapasztalatok mutatják legélesebben a két társadalom közötti különbségeket. Amíg az egymást 15 év késéssel követő magyar generációk 16, 28 és 45%-a számol be 17 éves koráig első szexuális élményeiről, addig a mai nyugatnémet fiataloknak már 76%-a.

Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodását mutatja a munkába állás későbbre halasztása is. A mintában kiválasztott három magyar korosztály esetében 17 éves életkorig egyre kevesebben álltak munkába (69, 53, 43%)² (ld. az 1. grafikon).

1. grafikon

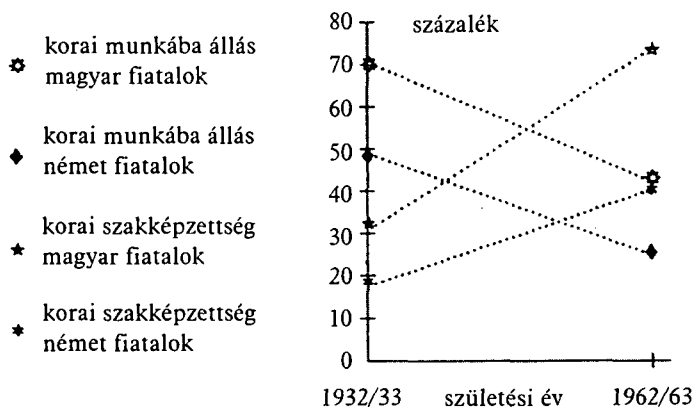
A munkába állás és a szexuális tapasztalatok változása 17 éves korban

² A munkába álló fiatalok aránya 1985-ben Magyarországon praktikusán megegyezik a nappali tagozatú tanulmányaikat befejezők arányával. Az NSZK-ban speciális a helyzet. Aki szakmát tanul a mienkhez hasonló színvonalon, az már üzemi munkahelyhez tartozik (Lehrling), és nem számít iskolai tanulóknak. Ebből következik, hogy bár a nyugatnémet fiatalok magas százaléka „hagyta abba” – ilyen módon – iskolai tanulmányait 17 éves koráig, csak 23%-uk teljes értékű munkavállaló.

A grafikonról leolvasható, hogy mindkét társadalomban csökken a 17 éves korukig munkába álló fiatalok aránya és mindkét társadalomban növekszik a korai (17 éves korukig) szexuális tapasztalatokkal rendelkezők.

A magyar fiatalok viszont viszonylag korán szereznek alacsonyabb értékű szakképzettséget (a három generációnál egyre növekvő, 18, 29, 36%-os arányban). Ennek következtében többen állnak munkába, mint a nyugatnémet fiatalok, akik 17 éves korban kevésbé teljes értékű munkavállalók.

2. grafikon

A munkába állás és szakképzettség változása 17 éves korban

Az 1-es és 2-es grafikonon a két magyar és két nyugatnémet kohorsz szemléltetően jelzi a magyar civilizációs fejlődés hasonlóságát és megkésetttségét a nyugatnémetéhez képest. A munkába állást és a szexuális tapasztalatokat tekintve a magyar civilizációs fejlődési trend megkéssve ugyan, de követi a nyugatnémet trendeket, a szakképzés terén viszont Magyarországon a nyugat-európaival ellentétes fejlődés figyelhető meg.

2. A KLASSZIKUS IFJÚSÁGI MODELL ÉS AZ IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZ BŐVÜLÉSE

Az egyik legismertebb ifjúságsszociológiai tézis szerint a modern társadalomban kevésbé egységes és szinkronizált a felnőttkorba átvezető életszakasz, mint a korábbi társadalmakban (Chain 1964). Ezzel ellentétben az utóbbi néhány évben egyes kutatók az ifjúkor újabb megrövidüléséről és az életkori események szinkronizációjáról, hagyományos sorrendjének visszarendeződéséről számolnak be (Hagestad-Neugarten 1983;

Winsborough 1978). Kutatásaik eredményei továbbra is azt a tézist támasztják alá, amely szerint „a fiatalkor és a felnőttkor határa manapság újra, egyre élesebben kirajzolódik” (Kohli 1985).

A kétpólusú, hagyományos ifjúság szociológiai modellt a középosztályt és a munkásosztályt jellemző gyermek- és ifjúsági kultúra alapján általánosították: a klasszikus modell egy rövid, sőt inkább megrövidített (foreshortened youth) és egy kibővített (extended youth) ifjúkort különböztet meg. A megrövidített ifjúkor is magában foglalja az ifjúkorból a felnőttkorba való átmeneti periódust, de azt az individuális életvitelben csak néhány évre sűríti össze. E modellnek megfelelően a 14-16. évre tehető az iskolai tanulmányok befejezése és az első szexuális tapasztalatok megszerzése. Ezzel ellentétben a meghosszabbított ifjúkort az a folyamat jellemzi, amelynek során a fiatal a gyermekkori szerepektől csak lassan távolodik el és a felnőttkori kötelezettségeket és jogokat viszonylag későn vállalja el. Az elmúlt évtizedekben ez a kétpólusú modell a pedagógiai és az ifjúságpolitikai vitákban is vezető szerepet játszott. Az '50-es évek óta azonban egyre több érvel támasztották alá Európában az elmélet megreformálásának igényét. Ezek közül az ifjúkor meghosszabbodásával a fejlődéslélektan terminológiájának dichotom fogalompárjával: az accelerációval és a retardációval valamint a hagyományos biografikus időrendi sorrend megváltozásával foglalkozunk. Erikson alapján Watts és Zinnecker felfogásának figyelembe vételével a következő négy típust alkalmaztuk a nyugatnémet-magyar összehasonlító vizsgálatban (Watts-Fischer-Fuchs-Zinnecker 1989):

1. *Modern megrövidített ifjúkor*: az első szexuális tapasztalatok és a munkába állás időpontja: 17 éves korig.
2. *Tradicionális kibővített ifjúkor*: az első szexuális tapasztalatok és a munkába állás időpontja: 17 éves kor után.
3. *Modern kibővített ifjúkor*: az első szexuális tapasztalatok 17 éves korig, de a munkába állás időpontja 17 éves kor után.
4. *Hagyományos megrövidített ifjúkor*: az első szexuális tapasztalatok 17 éves kor után, de a munkába állás időpontja 17 éves korig.

Arra kerestük a feleletet, hogy az egyes típusokba milyen arányban tartoznak a magyar, illetve német fiatalok, valamint hogy a civilizációs fejlődés során hogyan változnak ezek az arányok.

A tipizálás alapján jogosan fogalmazhatjuk meg, hogy az idős német generáció ifjúkorának biografikus eseményei nemcsak a középkorú magyar generációéhoz, hanem a mai magyar fiatalokéhoz is hasonlíthatóak (2. táblázat).

Elsősorban a 17 éves korukig munkába álló fiatalok aránya figyelemre méltó, mivel ez az arány Magyarországon 69%-ról 15 év alatt 53%-ra, és 30 év alatt 43%-ra csökkent, ami az NSZK-ban csak az ötvenes években fordult elő, és azóta radikálisan tovább csökkent 23%-ra. Hasonlóképpen a korai szexualitással (és későbbi munkavállalással) megjelölt modern kibővített ifjúkor (3-as típus) arányai bár növekednek Magyarországon (4%-ról 15 év alatt 10%-ra, 30 év alatt 21%-ra), de így is csu-

Kultúrkör	Első munkába állás időpontja				
	17 éves kor évszáma	17 éves korig	17 éves kor után		Összesen
			2. típus	3. típus	
Magyarország	1950	69	27	4	100
	1965	53	37	10	100
	1980	43	36	21	100
NSZK	1949	48	35	18	100
	1979	23	19	59	100

2. sz. táblázat

A középosztály ifjúsági kultúrájának arányai öt generációnál (százalék)

pán az ötvenes évek német fiataljainak arányait érik el, amíg a mai nyugatnémet fiatalok 59%-a már ebbe az új ifjúsági kultúrát hordozó típusba tartozik.

Megállapíthatjuk, hogy a magyar ifjúsági kultúra megszorításokkal ugyan, de mintegy 15 éves késéssel került a nyugatnémet ifjúsági kultúrával összevethető fejlődési szakaszba, azaz a civilizációs korszakváltás állapotába.

A mai magyar fiataloknál az ifjúsági kultúra változásához rendelkezésre álló további 15 évben már csak időtartamánál fogva sem számíthatunk a két német generációnál tapasztalt nagyságrendű különbségekre. Ezenkívül figyelembe kell vennünk azt a vizsgálati eredményeinket alapvetően befolyásoló tény is, hogy a magyar iskolarendszerben csak a '60-as évek második feléig következtek be gyökeres változások. Ezután az oktatáspolitikai inkább stabilitásra, és nem további nagyarányú fejlesztésre rendezkedett be. Így a párhuzamos társadalmi fejlődés elképzelését és a 15-30 éves történelmi lemaradást egyaránt meg kell őrizni értelmezési kiindulópontként.

A társadalmi elmaradás globális áttekintése alapján jogosan feltételezhetjük, hogy a magyar ifjúsági kultúra fejlődését inkább a hagyományos kétpólusú ifjúsági modell szerint érthetjük meg. A civilizációs fejlődés során mindkét társadalomban csökkennek a munkás ifjúsági kultúrát reprezentáló típusok arányai.

Kultúrkör	Munkába állás időpontja 17 éves korig			
	Első szexuális tapasztalatok időpontja			
	7 éves kor ?	17 éves korig	17 éves kor után	Összesen
		1. típus	4. típus	
Magyarország	1950	12	56	77
	1965	19	35	54
	1980	21	21	42
NSZK	1949	14	34	48
	1979	17	6	23

3. sz. táblázat

A munkás ifjúsági kultúra arányai át generációnál (%)

Az elmúlt 30 év alatt Magyarországon 77-ről 42-re, az NSZK-ban 48-ról 23%-ra csökkent a megrövidített ifjúkorral jellemzett modern (1-es), illetve tradicionális (4-es) típusba tartozó fiatalok aránya. Ezen belül a modern munkás ifjúsági kultúrához tartozó fiatalok (1-es típus) aránya mindkét kultúrkörben nőtt, miközben radikálisan csökkent – különösen az NSZK-ban – a tradicionális munkás ifjúsági kultúrához tartozó fiatalok (4-es típus) aránya: Magyarországon 21, az NSZK-ban 6%-ra.

Magyarországon a modern munkás kultúra (1-es típus) alapvetően az ifjúkori férfiak kultúráját jelenti. A férfiak aránya – a 30 éves civilizációs változások ellenére – stabil 70% körüli érték, és ez több, mint a háború utáni német generációnál.

A modern munkás ifjúsági kultúrát képviselő magyar fiataloknál a fogyasztói magatartás, az anyagi érdekeltség a vezető kulturális érték, s ez feltűnően együtt jár a felnőttek értékeinek elfogadásával. A magyar vizsgálatban ezt felnőtt-mintakövetésnek neveztük el. A felnőtt magatartásban elfogadott feszültségoldó technikák – cigaretta, alkohol fogyasztása – jellemzik a munkás-ifjúsági kultúrát. E magyar típusnál az első gyermekek megszületése is viszonylag korán következik be.

A magyar fiatalok 36%-a sorolható a hagyományos ifjúsági modell második pólusához, a tradicionális kibővített ifjúkor típusába (2-es típus). Ez az arány megegyezik az '50-es évek német fiataljainál tapasztaltakkal. A magyar és német generáció közötti alapvető különbség az, hogy e típusban a magyar fiataloknál a nők túlsúlyban vannak; 64% figyelhető meg, a német fiataloknál viszont a nők aránya megegyezik a férfiakéval; 50%. Magyarországon e típusban a nők túlsúlya az elmúlt 30 év során még növekedett is. (A három generációnál a nők aránya 54, 63, illetve 64%) A nyugatnémet társadalomban e típusban – éppen ellenkezőleg – csökken a nők aránya (4. táblázat).

E típusban a női magatartási minta azt jelenti, hogy a nők késői szexuális tapasztalataik ellenére viszonylag korán kötnek házasságot, és viszonylag korán születnek első gyermekeik is. Mivel elsősorban a magyar nők tartoznak ebbe a társadalom közép- és felső rétegeit magába foglaló típusba, ezért megállapításunk összhangban áll a ma-

Kultúrkör	Első szexuális tapasztalatok időpontja				
		17 éves korig		17 éves kor után	
	7 éves kor évszáma	Munkába állás időpontja			
		17 éves		17 éves	
		korig 1. típus	kor után 3. típus	Korig 4. típus	Kor után 2. típus
Magyarország	1950	27	13	59	54
	1965	32	18	53	63
	1980	32	43	47	64
NSZK	1949	44	27	62	57
	1979	54	47	45	48

4. táblázat

Az ifjúsági kultúra típusai öt generációnál (%)

gyar fiatalokra jellemző civilizációs elmaradással, a korlátozott ifjúsági moratórium fennmaradásával.

Ezen 2-es típusú ifjúsági kultúra közös vonása a két társadalomban az úgynevezett „magas kultúrának” megfelelő szabadidős szokások: olvasás színházlátogatás, naplózás, hangszeres játék – nőknél inkább zongora, furulya, férfiaknál gitár –, hogy a problémáikat a kortárs csoport helyett a szülőkkel beszéljék meg, a hétköznapi kultúra emocionálisabb telítettsége, a család szabadabb nevelési stílusa és a gyermekkori biografikus események viszonylag korai bekövetkezése. Hamarabb dönthetnek a fiatalok saját öltözködésükről, szabadabban mozoghatnak – a mindennapi időbeosztást, társas kirándulásokat, utazásokat illetően –, hamarabb számolnak be első romantikus szerelemről, mint a többi fiatal. Következésképpen a gyermekkor végén az érés folyamata gyorsabb az egész magyar mintában, mint a megfelelő német mintában.

Mindkét társadalomban a későbbi szexuális fejlődést aszkétikus vonások, a tanulmányok meghosszabbodása és a viszonylag élenk politikai érdeklődés jellemzik. Mind a magyar, mind a német fiataloknál pesszimistább a társadalmi jövőkép, mint a tradicionális munkás ifjúsági kultúrát kifejező 1-es típusnál.

A munkás ifjúsági kultúrát hordozó modern megrövidített ifjúkor típusát (1-es típus) jellemző férfi illetve középosztály ifjúsági kultúráját hordozó tradicionális ifjúkor típusát (2-es típus) jellemző női viselkedési minták, illetve az azok között megmutatózó jelentős eltérések a magyar fiatalokra általában is érvényesek. A mai nyugatnémet fiataloknál ezzel szemben a nemek szerinti különbség e két típusban sem olyan jelentős, mint nálunk. Különösen a nem hagyományos ifjúsági modellként definiálható modern kibővített ifjúkor típusában (3-as típus) jelenik meg az az új ifjúsági viselkedési minta, amelyben elmosódik a férfiak és a nők viselkedésének különbözősége.

A nyugatnémet társadalomban a négy ifjúsági típus elkülönítésének igénye az ifjúsági kultúra korszakváltásának felismeréséből fakad. A korszakváltást, az új ifjúsági kultúrát a modern kibővített ifjúkor típusa (3-as típus) képviseli. Az új ifjúsági kultúrát ezen típus, illetve a nyugatnémet fiatalok alapján célszerű bemutatni. Ezt indokolja az a tény, hogy a német fiatalok 59%-a tartozik a 3-as típusba a magyar fiatalok 20%-ával szemben. E típusnak karakterisztikus jellemzője, hogy az elmúlt 30 év alatt mindkét kultúrkörben radikálisan növekedett a nők aránya (az NSZK-ban 27-ről 47, illetve Magyarországon 13-ról 43%-ra).

A modern ifjúsági kultúra, tehát a modern kibővített ifjúkor típusa (3-as típus) sok rokon vonást mutat a hagyományos ifjúkor típusával (2-es típus). Ilyen közös vonások például a politika iránti fokozott érdeklődés, a gyakori – de nem kizárólagos – tanulói életforma, a passzív szabadidős tevékenység fokozott háttérbe szorulása, a szülői kontrollal szemben a kortárs csoportok – peer group – jelentőségének növekedése.

A társadalmi háttér különbségével a későbbiekben részletesen foglalkozunk, de fontossága miatt előrebocsátjuk a következő eredményt: a kétpólusú, hagyományos, hierarchikus társadalmi térben helyezték el a mai magyar és nyugatnémet fiatalok ifjúsági kultúratípusait, akkor az új ifjúsági kultúrát képviselő 3-as típus nem a kultu-

rális hierarchiát kifejező dimenzió mentén (a függőleges tengelyen), hanem a két, a tradicionális és modern ifjúsági kultúrát (egyben a két kultúrkört) megkülönböztető dimenzió mentén (a vízszintes tengelyen) helyezkedik el (lásd: 1. ábra).

A nyugatnémet fiatalok ifjúsági kultúrája függetlenedik a társadalmi hierarchizáltságtól, elmosódnak a nemek közötti különbségek, az egyetemi hallgatók és a szakmunkástanulók közötti különbségek. Továbbá nagy szerepet játszanak a felnőtt társadalomtól független kortárs csoportok és az ezekhez kapcsolódó alternatív (békemozgalom, környezetvédelem stb.), illetve az agresszív ifjúsági csoportstílusok (punkok, skinheadek stb.). Az ifjúkor kitolódik, elmosódik a fiatalkor és a felnőttkor határa. A magyar fiataloknak nemcsak kisebb hányada követi az új ifjúsági kultúra mintáit, de ezen mintakövetők körében is jelentősek a strukturális különbségek. Már utaltunk rá, hogy a civilizációs fejlődés a hagyományos megrövidített ifjúkor típusának (4-es típus) térvesztésével jár együtt. Magyarországon a női fizikai munkaerő tömeges igénybevétele és a hagyományosan késői szexuális tapasztalatok miatt még mindig a fiatalok 21%-át sorolhatjuk e típusba. E fiatalok többségükben falusiak, akiknek legfontosabb jellemzője az anyagiakat középpontba állító privatizált életforma, amely részint a házipitést és az ezzel járó takarékoskodást és aszkézist, részint viszont a szociális izoláltság következményeit jelenti.

3. AZ IFJÚKORI ÉLETÚT ELTÉRÉSEI A KULTURÁLIS SZÍNVONAL SZERINT

Ha a hierarchikus társadalmi térben helyezzük el a mai magyar és nyugatnémet fiatalok típusait, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az ifjúsági kultúra felértékelődése nem felel meg a hagyományos bipoláris ifjúsági modellnek (1. ábra).

Az 1. ábrán a függőleges tengely képviseli a 20-24 éves fiatalok iskolázottságát és a sok kulturális változó alapján kialakított társadalmi tér háromfokozatú hierarchiáját (3 a magas, 2 a közepes, 1 az alacsony társadalmi pozíciót jelzi).

A korrespondencia-analízis függő változóit (férfiak és nők, német, illetve magyar fiatalok) külön mutatjuk be. A négy típust számokkal jelöltük meg. A vízszintes tengelyen ábrázoljuk a két kultúrkört, amelynek különbségét a 3. típus (német fiatalok) és a 4. típus (magyar fiatalok) ellentéte jellemzi.

Bourdieu nyomán Zinnecker feltételezi, hogy a pszichoszociális moratórium kibővülése, az ifjúkori életszakasz hosszabb időtartama előfeltétele a kulturális tőke felhalmozásának. Amíg az NSZK-ban az ifjúsági kultúra korszakváltásáról esik szó, és ennek keretében az egyik kiemelt szempont a fiatalkor időtartama mint az identitásképzést döntően meghatározó pszichoszociális érés időszaka, addig Magyarországon a gyorsabb biológiai érés, az alacsonyabb színvonalú tömeges szakképzés, a pályakezdés anyagi érdekeltsége mentén alapvetően más civilizációs fejlődési elv és változás érvényesül.

kulturális szint magas: 3		
+ 2. típus + férfi -3 + nő -3 + férfi -2 + nő -2		+ 3. típus + férfi -2 + nő -2
magyar	kulturális szint közepes: 2	német
+ férfi -1 + nő -1 + 1. típus + 4. típus		+ férfi -2 + nő -2 + férfi -1 + nő -1
kulturális szint alacsony: 1		

1. ábra

Ifjúsági típusok a magyar és német fiatalok kulturális színvonala szerint

A korai munkavállalás következményeként Magyarországon kétszeresen korlátozott az ifjúsági életszakasz. A modern megrövidített ifjúkor típusába (1-es típus), de különösen a hagyományos megrövidített fiúkor típusába (4-es típus) több magyar fiatal sorolható, mint német. 22 éves korra lezárul a türelmi időszak még azok előtt is, akik 17 éves korban még a nyugatnémet fiatalokhoz hasonlóan viselkednek. Ezt mutatja a hagyományos bővített ifjúkor típusának (2-es típus) strukturális helyzetének különválása a modern bővített ifjúkor típusától (3-as típus).

Magyarországon a kétségtelenül meglévő civilizációs fejlődés inkább a korai ifjúkorban érvényesül és nem az ifjúkor és a felnőttkor határán. Például vegyük az egyik legmarkánsabb mutatót, az első szexuális tapasztalatok megszerzésének időpontját. Ellentétben az NSZK-ban tapasztalt általános, minden rétegre kiterjedő változással, a mai magyar fiataloknál a kulturális tőke alacsony színvonalán a leggyorsabb a civilizációs fejlődés (14, 30, 51%).

Tehát egyrészt a civilizációs változás a hierarchikus struktúra alján érvényesül 17 éves korban, másrészt ennek sincsenek további következményei 22 éves korban, hiszen sem a 2-es, sem a 3-as típusban nincs érdemi változás a házasságkötés vagy a gyermekvállalás időpontját illetően.

Összefoglalóan pusztán az Erikson által bevezetett moratórium fogalom időtényezőjére koncentrált adatokból is kitűnik, hogy két különböző ifjúsági modellt képvisel-

Vizsgált generációk	A születés időpontja	Kulturális tőke színvonala szerint		
		Magas (3)	Közepes (2)	Alacsony (1)
	Első szexuális tapasztalatok 17 éves korig			
Idős német	1932	30	39	43
Idős magyar	1933	13	24	14
Köz magyar	1948	16	37	30
Fiatall magyar	1963	29	45	51
Fiatall német	1964	72	77	77

5. táblázat

Az életkori események időpontjának strukturális eltérései a kulturális tőke színvonala szerint (Az életkori események bekövetkezésének arányai százalékban)

nek a magyar és a nyugatnémet fiatalok. Az érdemi különbségek 20-22 éves életkorban bontakoznak ki. Amíg az NSZK-ban az ifjúsági kultúra korszakváltásáról esik szó, addig Magyarországon a gyorsabb biológiai érés, az alacsony színvonalú tömeges szakképzés, az anyagi érdekeltség határozza meg a civilizációs fejlődés irányát.

Az NSZK-ban az ifjúkor mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában felértékelődik. Azok az ifjúságfelfogások kerülnek előtérbe, amelyek az ifjúságon egy hosszú távú és társadalmilag biztosított individuális fejlődési folyamatot értenek.

A magyar fiatalok egzisztenciálisan erőteljesen függenek szüleiktől. Kisebb hányaduk választhatja a civilizációs fejlődés nemzetközi trendjének megfelelően meghosszabbított pszichoszociális moratóriumát. Tehát a gazdasági tőke megszerzési módja – akár a felhalmozási törekvések, akár az anyagi kiszolgáltatottság miatt –, akadályozza az ifjúsági moratórium meghosszabbítását.

Magyarországon egy korlátozott, az NSZK-ban egy meghosszabbított moratóriumról beszélhetünk, amelyet nemcsak a vizsgált idődimenzióban lehet megkülönböztetni, hanem a társadalmi reprodukció kétféle modelljét jelenti. A társadalmi reprodukció szempontjából az individualizáció azt jelenti, hogy az osztályhelyzet mind jobban az egyes egyénben és életstílusban mutatkozik meg. Más szóval a kulturális tőke térhódítása összekapcsolódik a származási és osztálykötelek lebontódásával/átrendeződésével.

Összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az oktatási reform következtében a fiatalok egyre több időt töltenek az általánosan képző iskolákban és a szakmai képzésben. Az NSZK-ban a másik hajtóerő, amely az ifjúsági életszakasz meghosszabbításának irányában hat, a foglalkoztatottak társadalmának válsága. A keresői tevékenység zsugorodása történetileg először az ifjúsági életszakaszt befolyásolja (*Grootings* 1983). A '60-as évekig az ifjúságot egyértelműen a foglalkoztatottak társadalmába vezető bekapcsolódási szakaszként jellemezzhetjük (*Schelsky* 1957). 80%-uk 14 évesen hagyta el az iskolát, és ipari tanulóként, ifjúmun-

kásként vagy segítő családtagként kezdett el dolgozni. Időközben a képzési rendszer a munkaszervezetek és az azokban gyökerező ifjúsági munka utódszervezeteként működött. Ez nem jelenti azt, hogy az ifjúsági életszakasz a jövőben mentes lesz a kereső tevékenységtől. Az ifjúsági moratóriumban növekvő mértékben lesz lehetőség a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” (Beck 1986) kiterjedt rendszerének „nem standardizált felhasználási normákkal” való kihasználására. Különösen rendkívüli változás figyelhető meg a lányok és a fiatal nők körében. A magyar fiataloknál kimutatható civilizációs fejlődést valójában nem motiválja a kulturális tőke felhalmozása, hanem elsősorban a társadalmi hierarchia alsó és középső rétegeiben az európai civilizációs fejlődéstől eltérő értékorientáció bontakozott ki az elmúlt évtizedekben. A korai életkorban befejeződő szakmunkásképzés expanziója eltér az európai fejlődési vonaltól.

2. A gyermekkor végének időpontja mindkét kultúrkörben későbbre tolódott. Ennek következtében az ifjúkor kezdetének és a gyermekkor végének határa elmosódottabbá vált. Különösen a német kultúrkörben az ifjúkori szerepek korábbi megjelenése összefügg egy új ifjúsági kultúra kibontakozásával.
3. Az ifjúkor biografikus eseményeit egyre inkább az individualizálódás jellemzi. Tehát a biografikus események időpontját a civilizációs fejlődés nyomán egyre kevésbé befolyásolják hagyományos társadalmi normák. Ez az individualizálódás kulcskérdés a társadalmi reprodukciós folyamatok egészének megértéséhez (Beck 1983).
4. Végül az ifjúsági életszakasz és a felnőttkor határán a legnyilvánvalóbb a magyar és a nyugatnémet társadalom ifjúsági kultúrájának eltérése. A nyugatnémet társadalomban a történelmi normarendszer összeomlása (Gillis 1980) nyomán olyan relatíve stabil partnerkapcsolat alakulhat ki, amely a partnerek bizalma és a társadalom elfogadása miatt nem feltétlenül igényli a házasságkötést. Magyarországon ezt fékezik a hagyományok. Magyarországon nem áll rendelkezésre a társadalom döntő többségénél az az idő, amely az individualizált konkurenciaharchoz szükséges. A társadalmi strukturális különbségek inkább jellemzik a magyar, mint a nyugatnémet fiatalokat. A családi háttér szerepe sokkal inkább meghatározza a magyar fiatalok életvitelét, illetve főleg a középosztályhoz tartozók nálunk elvesztették hitüket a felsőfokú tanulmányok hasznosságában, és ezért is élesebben körvonalazódik a kulturális és gazdasági életstratégiák különbözősége, mint a nyugatnémet fiataloknál. Ez is arra ösztönzi a magyar fiatalokat, hogy az elit minták megkerülésével a nyugat-európai fogyasztási minták felé forduljanak. Ezáltal az elit, mindenekelőtt a politikai és kulturális elit elveszti mintaadó szerepét (lásd Gábor-Balog tanulmányát e kötetben). A városi és a vidéki fiatalok közötti különbségek is erőteljesebben nyilvánulnak meg a magyar fiatalok körében, szemben a nyugatnémet fiatalokkal, akik körében a kétféle életforma közeledését találjuk. Magyarországon, különösen a társadalmi hierarchia alján, a falvak infrastrukturális elmaradottsága befolyásolja a fiatalok életformáját és aspirációit. Nevezetesen a falusi fiatalok részint egy középosztályos, részint pedig egy hedonista kulturális minta felé orientálódnak.

Ami a nemek közötti polarizáltságot illeti, a magyar fiatalok körében nagyobb, mint a nyugatnémet fiatalok körében, ahol a fiúk és a lányok, illetve a fiatal férfiak és a fiatal nők viszonyai, beállítottságai stb. jobban hasonlítanak egymáshoz. Például a férfiak 41%-a szerzett alacsony színvonalú szakképzettséget 17 éves koráig, szemben a nők 20%-os arányával. Az első szexuális tapasztalatokat illetően hasonlóak a különbségek (43% szemben 33%-kal).

Végző soron azt mondhatjuk, hogy az ifjúsági kultúrát az ipusztuáliis magyar társadalomban még inkább a konfiguratív (felkészülés a felnőtt társadalomra, az alávetettségek fellazulása), a posztipusztuáliis nyugatnémet társadalomban már a prefiguratív korszak (az ifjúság függetlenedik a felnőtt társadalomtól) megjelenése jellemzi.

IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS, IFJÚSÁGI ÉS POLITIKAI KULTÚRA A KELET- ÉS A NYUGAT-EURÓPAI FIATALOK KÖRÉBEN

(*Gábor Kálmán*)

**FORRÁS: GÁBOR KÁLMÁN (1993) AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS,
AVAGY AZ IFJÚSÁGI ÉS A POLITIKAI KULTÚRA A KELET- ÉS A NYU-
GAT-EURÓPAI FIATALOK KÖRÉBEN. INFO-TÁRSADALOMTUDOMÁNY,
26. SZÁM, 5-21.**

Az ifjúsági kultúra politikai kultúrára gyakorolt növekvő szerepe összekapcsolódik az-
zal a korszakváltással, amely a nyugat- és a kelet-európai fiatalok körében végbement.
Az ifjúsági korszakváltás az államszocializmus alatt késleltetett volt, következéskép-
pen sajátos „házi készítmények” jöttek létre. Ezért a posztkommunista átmenet során
számítanunk kell olyan konfliktusokra is, amelyek a nyugat-európai fejlődés során
nem keletkeztek, tehát a nyugat-európai fejlődés mintája alapján nem kezelhetők.

AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA KORSZAKVÁLTÁSA ÉS A TÁRSADALMI FELTÉTELEK

Nyugat-Európában a '60-as évektől kezdődően, a '80-as évekre ifjúsági korszakvál-
tás következett be. A korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása,
amely együtt járt az iskolai tudás felértékelődésével. Jellemzője volt az ifjúkor meg-
hosszabbodása, az „amatőr ifjúsági státusz” „professzionális státusszá” alakulása. A fi-
atalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szerveze-
tek) a közvetett ellenőrző intézmények (tömegkommunikációs eszközök, fogyasztói
ipar) váltották fel. Az ifjúság autonómiája megnövekedett. Fokozódott a nemzedéki
szerveződés szerepe, éleződtek a fiatalok és a felnőttek közötti konfliktusok. Egyre fon-
tosabb szerepet kapott az ifjúsági kultúra a fiatalok társadalmi orientációjának, poli-
tikai cselekvési mintáinak alakításában. A fiatalok és a felnőttek közötti viszony egy-
irányú utcája kétirányúvá vált, vagyis az ifjúság mintakövetőből mintaadóvá is lett.
(Például a fiatalok a felnőttektől eltérő politikai cselekvési mintákat alakítottak ki.)
Az egyik oldalon a fiatalság életkori szakaszának felértékelődését tapasztalhatjuk –
mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában. A másik oldalon pedig azon
konceptiók válnak uralkodóvá, amelyek az ifjúságon egy hosszú távú és társadalmilag
biztosított individuális fejlődési folyamatot értenek. Ezen folyamatban növekszik a je-
lentősége a kulturális tőkének mint egyénileg elsajátítható hatalmi forrásnak.

Fontosnak tartjuk Chisholm '80-as évek végén tett megállapítását, miszerint: „Az ifjúságkutatásban új korszakba léptünk. A '70-es évek elméleti és módszertani szempontból innovatív ifjúságkultúra-kutatói tradícióját megdöntötték azok a kijózanító hatású beszámolók és elemzések, amelyek a '80-as évtized ifjúsági munkanélküliségének természetéről és társadalmi következményeiről szólnak. Jelenleg olyan strukturális változások várhatók, amelyek – legalábbis potenciálisan – kihatással vannak az »ifjúság« fogalmára és a fiatalokra mint szociális kategóriára egyaránt. A demográfiai, technológiai és gazdasági változások, az oktatás és képzés módosítják az ifjúsági átmenetek szabályozó mechanizmusait is. Továbbra is vitatott kérdés marad: a fiatalok értékei, életükkel, jövőjükkel kapcsolatos attitűdjei szintén változnak-e, és ha igen, hogyan? ... Az ilyen-változások-úgy-jelentenek-e pluszt a strukturális változásokhoz képest, hogy függetlenek tőlük, avagy alapjában részét képezik azoknak?»

Az ifjúság önállósodása, önálló társadalmi szereplővé válása eltérő társadalmi feltételek között zajlik le. A brit kutatók hajlanak a „társadalom alatti osztály” tézisre. Halsey kimutatta, hogy a '70-es évek közepétől a jómódú többség és a leszakadt kisebbség közötti különbségek elmélyültek. A szegénység egyre terjedt: 1983-ban a brit lakosság 36%-a élt olyan vagy ahhoz közeli szinten, hogy segélyekre szorult. „A két ország” mindinkább lakóhely szerint is elkülönült: a többoldalúan depriváltak mindinkább romló körülmények között a belvárosban rekednek, míg azok akik ezt anyagilag megengedhetik maguknak, a külső városrészbe költöznek. A német kutatók pedig azt a megállapítást fogadják el, hogy a társadalom csaknem egésze jómódú középosztállyá válik, amely az »ifjúságra« mint egyseges kategóriára nézve általános érvényű következménnyel jár.

Az ifjúság lehetséges alternatívái beágyazódnak a posztindusztriális társadalom jövőjéről és a társadalmi munkamegosztásról folyó vitákba, amelyek a fejlett társadalmak strukturális munkanélkülisége, műszaki innovációja és jövedelemelosztása fényében két forgatókönyv szerint zajlanak.

Az egyikben, az ún. *munkanélküliség* forgatókönyvében a Nagy-Britanniában a '70-es évek során kialakult „két ország”-modell fennmarad egy, a hátrányos helyzetűek alacsony rugalmas munkaerőtartalékkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalóak, az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik. Az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás robbanó hatású, mivel az etnikai/faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani.

A másik, a *szabadidő megnövekedésének* forgatókönyve letörölné a stigákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új, „dologtalan” szabadidős osztály alapját képeznék. Ennek elmozdulása egy ún. munka-forgatókönyv felé a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása ennek során egyre megbecsültebbé válik.

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a két felfogás nem zárja ki egymást, térségünkben különösen nem. Ez viszont nem csökkenti azon folyamat érvényességét, hogy a társadalmi reprodukció egyre inkább az ifjúsági életszakaszba tevődik át.

Az ipari társadalom változása olyan folyamatokat indít meg, amelyek alapvetően megváltoztatják a fiatalok helyzetét. Egyrészt a civilizációs fejlődés új perspektívája körvonalazódik, másrészt a társadalmi reprodukciónak is új módozatai bontakoznak ki. Strukturális szempontból egyértelmű a nyugat előbbre tartó fejlődése, a kelet időbeli lemaradása. A civilizációs fejlődés szempontjából viszont helyesebb a párhuzamos fejlődés sémájában gondolkodni, amelyben a periférián megmutatkozó időbeli késlekedés a periféria társadalmi, kulturális fejlődésének különbözőségével jár együtt. A magyar és a német ifjúságot összehasonlító vizsgálat során például arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a civilizációs fejlődési folyamatot olyan szemszögből kell megközelíteni, melyben mind a centrumban, mind a periférián kialakulnak azok a tendenciák, amelyek a „társadalmi kontrasztok korlátozása” és a „játékmódok gyarapodása” irányába mutatnak. A strukturális és a civilizációs fejlődés összekapcsolása lehetővé teszi az ifjúsági kultúra korszakváltásának megragadását. Az ifjúság korszakváltása mindenekelőtt az ifjúság és a felnőtt társadalom közötti viszonyban jut érvényre. A korszakváltás lényege, hogy az ifjúság milyen mértékben válik (válhat) önálló társadalmi csoporttá, réteggé, milyen mértékű az ifjúság cselekvési autonómiája. A fiatalok cselekvési autonómiájának kibontakozása egy hosszabb történeti, társadalmi fejlődés eredménye. Függetlenül attól, hogy egy ország a civilizációs fejlődés melyik szakaszában van, az ifjúsági kultúra napjainkban már csak a nemzetközi civilizációs fejlődés fő irányának figyelembevételével értelmezhető.

A KÉT IFJÚSÁGI KORSZAK: AZ ÁTMENETI ÉS AZ ISKOLAI IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZ

Az átmeneti az indusztriális társadalomra, az iskolai ifjúsági korszak pedig a posztindusztriális társadalomra jellemző. Az átmeneti korszak viszonylag rövid és ennek során az ifjúság kevés szociális és kulturális önsúllyal rendelkezik. A teljes életpályán belül ez az életszakasz kényszerű, átmeneti esemény. Az ifjúság a generációk láncolatában a felnőtt társadalomhoz igazodik. Az ilyen ifjú életszakasz szorosan kötődik a felnőttek intézményrendszeréhez, különösen a munka intézményeihez és a családhoz, a szűkebb szociokulturális környezethez (például a szomszédság miliőjéhez, egyházi közösséghez és hasonlókhoz). Nem önálló, hanem a kenyérkereső és a családi életre felkészítő életszakasz ez. Az ifjú lét sajátosságainak érvényesítése helyett a fiatalabbak az „újak” és a „kezdők” társadalmi pozícióját foglalják el. Következésképp a munkában, a családban és a társadalomban – a tapasztalt felnőttekhez képest – alárendelt szerepet játszanak.

Az iskolai ifjúsági korszak viszonylag önálló életszakasz, melynek keretei között sajátos társadalmi életmódok, kulturális formák és politikai-társadalmi orientációs minták alakulnak ki. Ebben az iskolai- és képzési intézmények differenciálódott rendszere és az általuk generált szervezőerő válik meghatározóvá. Ez a meghosszabbodott

ifjúsági életszakasz több az iskolai és képzési intézményekhez kötődésnél. Jellegzetes vonásai egybecsengenek az iskolán kívüli, szabadidős életmóddal, és fontos szerepet kap az együttélés és a szexualitás kipróbálása is.

A viszonylag önálló iskolai és képzési intézmények látogatása révén az ifjú élet-szakasz autonómiája növekszik. A felnővekvők elkötelezettsége a felnőtt társadalom intézményei mellett csökken – legalábbis összevetve az átmeneti ifjúsági életszakasz-szal, amelyben a kereső munka egyet jelent a család intézményrendszerébe történő be-tagolódással. Itt viszont az ifjúkor nem korlátozódik az iskolákhoz kötődő végzettség révén megszerezhető karrierre. Az iskolán kívüli karrierrek sokfélesége jön létre például a popzene, a sport, a politikai mozgalmak stb. területén.

Az iskolai ifjú életszakaszban a fiatalok a felnőtt lét kötöttségeitől egy időre mentesülnek, ami lehetővé teszi, hogy egyre nagyobb arányban sajátítsanak el kulturális tőkét az iskolai „jogosítványok” megszerzésére fordított hosszabb idő alatt. Tág tere nyílik a személyes idő felhasználásának és a személyes aktivitásoknak. Az ifjú életszakasz ezáltal – tendenciaszerűen – Thorstein Veblen kifejezésével a „henyélés időszaká-vá” válik, ami „demonstratív henyélésként” jelenik meg más társadalmi csoportok szá-mára. Az oktatási intézmények általánossá váló és meghosszabbodott látogatása a fiatalok körében olyan életmódot alakít ki, amely messze túlmutat az iskola és az egyetem közvetlen, tanuló és tanító színterén. Ez az életszakasz kiterjed további életterüle-tekre is: a társadalom felmenti a fiatalokat egy időre a családalapítás alól, és a fiatal polgárok külön státuszát nyeri el.

AZ IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZ A KELET-EURÓPAI TÁRSADALMAKBAN

Hogyan lehet a nyugat-európai és a kelet-európai ifjúságot összehasonlítani? Kétség-telen, hogy a nyugat-európai fiatalok azáltal, hogy az ipari kapitalista társadalmi fej-lődés centrumaiban élnek, sokkal inkább ki vannak téve a modernizációs nyomások-nak. Az a drámai modernizációs válság, amely az államszocializmus összeomlásával most érinti a kelet-európai társadalmi rendszereket, újra világosan felszínre hozza azo-kat az alapvető különbségeket, amelyeket a háború utáni évtizedek kelet-nyugati kon-frontációi eddig elfedtek: a Kelet-Közép-Európában való élés az európai gazdasági fej-lődés periferiáján való élést jelenti.

Egyes teoretikusok a centrum és a periféria polarizálódásának eredetét Európában – nem minden alap nélkül – egészen a 16. századig, a kapitalista világrend kezdetéig vezetik vissza. Wallerstein szerint a szovjet és a kelet-európai kommunizmus és szoci-alizmus rövid története csak egy lehetséges válasz Európa e részének gazdasági-társadalmi peremhelyzetére és történelmi fejlődésére.

Ha a periféria történelmi-társadalmi feltételeit figyelembe véve vizsgáljuk az ifjú-ságot, akkor legalább két elméleti csapdát kell elkerülnünk.

Torz képet kapunk, ha egy lineáris fejlődésvonalat feltételezve a kelet-közép-európai ifjúságot a jelenlegi nyugat-európai ifjúság korábbi modelljének tekintjük. Figyelembe kell venni azt is, hogy a periféria-országok és ifjúságuk társadalmi és életfeltételei specifikus eltéréseket mutatnak.

A másik csapdát a statikusságra és a dinamizmusra történő polarizálás jelenti, miszerint a centrum állandóan változik, a periféria-országok számára viszont a modernizálódásból csak válságok és stagnáló periódusok maradnak.

A centrum ifjúsága áll a napfényes, a perifériáé viszont az árnyékos oldalon. Ezen nézethez közelálló víziók az államszocializmus összeomlása után egyre gyakrabban fogalmazódnak meg a kelet-európai ifjúság jövőjével kapcsolatos különböző írásokban. Ezeket az aggodalmakat Stumpf István fogalmazza meg legkifejezőbben: „Félő, hogy az ifjúsági kihívás, megjelenési formáját tekintve, újabb válaszvonalat húzhat Európában. Megítélesem szerint két szcenárió körvonalai vannak kibontakozóban: *az ifjúság mint társadalmi szereplő* (Nyugat-Európa), illetve *az ifjúság mint a szociális válság hordozója* (Kelet-Európa).”

Szembetűnő a hagyományok széthullása és az ifjúság megszakított átalakulása miatt érzett ijedtség. Az ilyen típusú átalakulás nem írható csupán a nyugat-európai centrumok ifjúságának médián keresztül érvényesülő mintái rovására. Nem értelmezhetjük a kelet-közép-európai ifjúság „elnyugatosodása”-ként; ezek bizonyos mértékben a kelet-európai perifériák saját társadalmi fejlődési dinamikájának termékei. Úgy tűnik, nem kerülhető el az európai periféria-országokban élő ifjúság változásának hozzáértő elemzése anélkül, hogy ne foglalkozzunk a lengyel, cseh, román, szerb vagy a magyar ifjúság nemzeti-kulturális sajátosságaival, vagy hogy megfelelő iróniával vissza ne nyúljunk olyan elemzési „pótlékokhoz”, mint a Szelényi által leírt „harmadik út”.

A kelet-európai országok helyzetének értelmezésére – Jürgen Zinnecker nyomán – a „szelektív modernizálódás-meghatározást” javasoljuk. Ennek három jellemzőjét emelhetjük ki, amelyek az ifjúsági életszakasz kialakulásában döntő szerepet játszottak.

Először: a szűkös források és a kevésbé fejlett infrastruktúra oda vezettek, hogy a modernizálódás nem széles fronton és nem időben elhúzódva zajlott le, mint az ipari kapitalista fejlődés centrumaiban, hanem szelektíve és viszonylag rövid idő alatt. Ez éppen úgy érvényes a gazdasági szférára, mint a mindennapi viszonyok átalakulására.

Másodszor: ezt a szelektív modernizációt központi hatóságok (mint például a párt/állami bürokrácia) hozták mozgásba, amelyek a szűkös eszközöket meghatározott modernizációs célok érdekében összpontosították. A párt/állami bürokrácia helyettesítette a hiányosan fejlett infrastruktúrát, mint például az árukereskedelem piacát, és korlátozta a polgári nyilvánosságot, amelyeket a modernizálódás legfontosabb akadályának állítottak be.

Harmadszor: az előző két pontból következik, hogy a szelektív modernizációt olyan erőteljes gazdasági és társadalmi ideológiák kísérték, amelyek a szelektív modernizációt a periféria és a hátramaradottság feltételei között egyedüli üdvöztető útként kezelték, és a megfosztott egyéni szabadságok és identitások „helyettesítőjeként” alkalmas-

nak tartották arra, hogy a kapitalista ipari fejlődés túlerejével szemben védelmet jelentsenek. Ezen ideológiák összpontosultak a kelet-európai „államvallássá” avanzsált marxizmus-leninizmusban. (Az államszocializmus alatt, illetve összeomlása után ezen térségben a marxizmus-leninizmus ideológiáját egyes hatalmi körök etatista nacionalista ideológiával próbálják helyettesíteni.)

A három jellemzőt kiegészíthetjük egy negyeddikkel, *a második gazdaság* létevel. A második gazdaság térhódítása összekapcsolódik a szelektív modernizáció gazdasági és társadalmi intézményrendszerének válságával. *A második gazdaság az egyéni szabadság korlátozásának fenntartása mellett relatív gazdasági autonómiát adva arra szolgált, hogy leplezze a szelektív modernizáció csődjét.* Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a második-gazdaság-nem-játszott szerepet a rendszer erodálódásában, éppen-ellenkezőleg, az új rendszer kiépülésének mintegy társadalmi bázisát teremtette meg a kispolgári életmód tömegessé válásával.

A szelektív modernizáció – mivel az egyéni szabadság és autonómia korlátozására épült –, a modernizáció gátjává vált, mert a modernizáció lényege olyan társadalmi feltételek megteremtése, amelyek az egyén cselekvőképességének egyre növekvő teret adnak. A szelektív modernizációnak látványos kísérői voltak az '50-es években a szétrombolt mikrohálózatok, közösségek, egyesületek. Ezek romjain a '60-as évektől megindult az anyagi gyarapodásért folyó versenyfutás, amelynek következménye a szociális és közösségi értékektől mentes, lecsupaszított, „üres individualizáció”. A modernizációban kulcsszerepet játszó kulturális, oktatási intézményrendszerek egyre erőteljesebb megmerevedése a '70-es évektől együtt járt azzal, hogy társadalmi integráció helyett egyre inkább társadalmi szegregáció valósult meg.

A szelektív modernizáció feltételei között az ifjúsági életszakaszra meghatározott strukturális jellemzők vonatkoztak. Először: a foglalkozás-irányultsági változást mintegy ifjúsági életszakaszként erőltették. Az ifjúkor az állami beavatkozáson keresztül vált az iskolai/képzési „jogosítványok” megszerzésének szakaszává. A szelektív modernizáció folyamata azt jelentette, hogy a hagyományos szocializációs fórumok kompetenciájuk, befolyásuk és társadalmi ellenőrzési lehetőségeik egy részét az iskolai/képzési intézmények olyan rendszerének adták át, amelyek (legtöbbször) állami fennhatóság alatt funkcionáltak.

Ennyiben lehetett az ifjúsági életszakasz közös változását a nyugat-európai és a kelet-európai társadalmi térben különösen a '60-as évek óta leírni. A szelektív modernizáció azonban azt is jelentette, hogy a munkához vezető státuszátmenetnek meghosszszabbodott és jelentőségében megnövekedett tere mellett csupán egy, államilag ellenőrzött ifjúsági tér jött létre.

A munkához vezető státuszút iskolaivá válása és újjászerveződése a fiatalok életében meglehetősen izolált, szabad tér nélküli fejlemény maradt. Ezért Kelet-Közép-Európában a képzés megszerzésére és *a képzési időre korlátozott és feleződött ifjúsági életszakaszról* beszélhetünk.

A munkához vezető státuszút megváltozásához képest háttérben maradt a másik két életpálya, amely a *felnőtt családszerephez* és a *polgári személyiséghez* vezet. Az ifjúságnak nem alakulhatott ki az az átfogó életmódja, amelyet iskolai életszakasznak nevezünk. Az állam iskolai/képzési státuszút kontrollja azzal a következménnyel járt, hogy a gazdaság érdekében, a gazdaság nyomására előre leosztották a lapokat, például a '70-es évek elején az oktatási rendszerrel kapcsolatban a szakmunkásképzést részesítették előnyben.

A fiatalkori munkanélküliség problémája nemcsak a jelenlegi gazdasági visszaesés problémája, hanem kifejeződik benne az újratermelésben szerepet játszó oktatási rendszer, valamint a falvak és a városok társadalmi struktúrája, végső soron a társadalom teljes szövevénye. Következésképpen az államszocializmus olyan „házi készítményével” is szembe kell néznünk, melynek megváltoztatása a társadalom minden szféráját érinti az intézményektől az egyénekig.

A szakmai státusszerzés átalakulása ugyanis az individualizált képzési pályafutások modellje szerint a nyugat-európai fiataloknál azt váltja ki, hogy korábban és szélesebb körben válnak ki a családból és származási környezetükből. A kelet-közép-európai fiatalok részéről viszont inkább az a tendencia mutatkozott, hogy a származási miliőből való korai és erőteljesebb kiszakadásnak egyetlen módja, hogy korábbi életszakaszban léptek be a családalapítás fázisába. A házasság és a gyermekvállalás integrálódott az ifjúság normál életrajzába, azaz a szelektív modernizáció szelektív jellege az ifjúsági életszakasz korlátozását jelentette. Például az NDK-ban a '70-es évektől szinte társadalmilag elismerve és államilag támogatva alakult ki egy olyan minta, hogy az egyetemisták családalapításra vették igénybe az egyetemi tanulmányok idejét.

Egészen más a helyzet az ifjúsági életszakasz nyugat-európai modelljénél, ahol az a családon kívül bontakozik ki.

Ha a *munka* és a *családalapítás* két státuszútvonalának különböző alakulását vesszük számba, akkor szinte önmagától feltárul a kelet-európai szelektív modernizáció paradoxona: a modernizáció számos jegye mellett (öltözködés, táncok stb.) a tradicionális értékek és normák igen erőteljes szerepe. A '60-as évek végén és a '70-es évek elején a tradicionalitás meghatározó szerepére számos tanulmányban világított rá Kemény István. Különösen jól érzékelhető a *tradicionális nemi szerepek rendkívüli mértéke és szívsósága* az ifjúsági életszakaszban is. Ez teljesen ellentmondott a nemek társadalmi egyenlőségéről és egyenrangúságáról vallott politikai értelmezéseknek. Az ifjúsági kultúra korszakváltását elemző, a magyar és (nyugat)német fiatalok kulturális mintáit összehasonlító tanulmányunkban rámutattunk arra, hogy amíg a (nyugat)német fiataloknál a társadalmi hierarchizáltságok leépültek, az ifjúsági kultúrában elmosódtak a származási, iskolázottsági, nemek közti különbségek, addig az államszocializmus alatt a magyar fiatalok körében ezek még jelentős szerepet játszottak. A civilizációs fejlődés például a *hagyományos munkás ifjúsági kultúra* csökkenésével jár, amelynek jellemzője, hogy az első szexuális tapasztalatok 17 éves kor után, míg a munkába állás 17 éves kor előtt következnek be. A magyar fiatalok körében viszont ezen típus aránya (többségükben

falusiak és nők) kevésbé csökkent, és még 1985-ben is 21% volt, a német fiatalok 6%-ával szemben.

Az ifjúság modernizációjának következő ismérve *a fiatalok státuszútja a felnőtt személyiséghez, az önmagáért felelős jogi alanyisághoz a vásárló, fogyasztó és politizáló polgári léthez.* Az ifjúsági életszakaszra Kelet-Közép-Európában az volt a jellemző, hogy nagymértékben hiányzott a viszonylag önálló, széles szociokulturális infrastruktúra. Különösen hiányoztak az iskolai ifjúsági korszak gazdasági előfeltételei, a városi szolgáltatások és a sokrétű fogyasztói piac. A piacok helyére állami intervenciók léptek amelyek újra elosztották, korlátozták a társadalmi forrásokat az ifjúsági életszakasz részére.

Az állami gondoszkodáson alapuló ifjúsági életszakasz egyik szimbólumát képezték a diákotthonok. A nyugat-európai ifjúsági modellben a '60-as évek óta túlnyomórészt a privát szféra biztosít szállást a tanulók, ipari tanulók és egyetemisták részére. Nem véletlenül robbannak ki gyakran a tiltakozások és társadalmi mozgalmak a privát lakótér szimbolikus és valós elfoglalásának kérdése körül, ami az autonómnak képzelt ifjúsági életszakasz egy velejárója. A kelet-európai diákok, ipari tanulók és egyetemisták elsősorban a kollégiumokra voltak utalva, ami egy kontingenshez kötött és csoportvontakozású formája a lakásnak. A fiataloknak az iskolai intézmények általi állami kontrollja ily módon a privát szférára és a szabadidő terére is kiterjedt. A szabadidős tevékenységeknél a szelektív modernizáció az ifjúság támogatásának bürokratikus formájában jelentkezett. Az egységes állami ifjúsági szervezetek (mint pl. a KISZ) *monopolizálták* a fiatalok számára elérhető szabadidő- és szolgáltató kínálatot.

AZ IFJÚSÁGI KORSZAKOK VIZSGÁLATA. AZ IFJÚSÁGI ÉS A POLITIKAI KULTÚRA ÖSSZEFÜGGÉSE

A két említett korszak három szempontból vizsgálható. Az egyik az *idő*, a másik a *szociális tér*, a *szociális intézmények vagy a szociális csoportok világa*, míg a harmadik a *kulturális autonómia foka*.

Az első esetben alapvető kérdés, hogy a fiatalok a napi idő és az életidő mekkora hányadát töltik el az ifjúsági életszakaszban. A társadalmilag előrelátható időbefektetéseket objektíven meg lehet határozni; lemérhető az „ifjúság életére és az ifjúság-specifikus feladatokra” szánt időfedezet mennyisége. Nem mindegy, hogy az egész életpályára vonatkozó feladatok állnak-e a napi és a heti programok középpontjában vagy ezeket a feladatokat a mindennapi cselekvés melléktermékeként, mintegy mellékesen oldják meg.

A második esetben az a kérdés, hogy a felnőtt társadalom mely intézményei és csoportjai fejtenek ki hatást az ifjúsági életszakaszra. Az intézmények vagy a feladatmeghatározások szerint váltokoznak-e a társadalmi kontroll-mechanizmusok típusai. Végül a fiatalabbak és az idősebbek, az ifjúság és a felnőttek generációs kap-

csolatainak különböző típusait azonosíthatjuk, aszerint, hogy melyik csoport tanul a másiktól, és melyik birtokolja a generációk közötti kulturális átadás képességét. Mead alapján posztfiguratív, kofiguratív és prefiguratív generációs kapcsolatokat különböztetünk meg. A posztfiguratív társadalmakban és csoportkapcsolatokban a fiatalabbak tanulnak az idősebbek előzetesen szerzett tapasztalataiból, a kofiguratívban a hasonló korú kortársak tanulnak egymástól, a prefiguratívban a kulturális potenciál a fiatal generáció jövőjében rejlik.

A harmadik szempont a fiatalok kulturális autonómiája. Itt az a kérdés, hogy az ifjúság milyen önállóságot vív ki a mindennapi kultúra és a mindennapi életmód területén, illetve az alapvető társadalmi-politikai orientációk síkján. A (nyugat)német ifjúság relatív kulturális önállósodásának történetével kapcsolatban Zinnecker felhívja a figyelmet, hogy a második világháború után, az '50-es évektől – az iparilag előállított zene és populáris kultúra segítségével – önálló ifjúsági kultúra alakult ki, amely megmutatkozik az ízlésformálásban és a mindennapi ifjúsági kulturális életstílusokban egyaránt. A '70-es évek elején kezdődött el az a folyamat, amelynek során a fiatalok és a felnőttek között eltérés jött létre a politikai-társadalmi alaporientációk világában (pl. ez időtől kezdve vált kimutathatóvá, hogy a választások során az alternatív ifjúsági kultúrához erősebben kötődő fiatalok a családi hagyományoktól eltérően szavaztak). Kutatásaink során – amelyek a kommunizmus alkonyára, illetve a posztkommunizmusba való átmenet időszakára tevődnek – abból a feltevésből indultunk ki, hogy az átmenet az ifjúsági kultúra önállósodásának felgyorsulásával jár, fokozódik az önálló ifjúsági kulturális stílusok szerepe a fiatalok politikai kultúrájának, politikai cselekvési mintáinak alakításában. A továbbiakban ezt vizsgáljuk meg a német és a magyar fiatalok körében, rámutatva azokra az eltérésekre is, amelyek a nyugat- és a kelet-európai fiatalok között megfigyelhetők, illetve azokra a sajátosságokra, amelyek a magyar fiatalok késleltetett önállósulása következtében napjainkban kerülnek felszínre.

AZ IFJÚSÁGI ÉS A POLITIKAI KULTÚRA A NÉMET FIATALOK KÖRÉBEN

A '80-as években vetődött fel: meg kell vizsgálni, hogy a fiatalok kortárs csoportokhoz való kötődése és azonosulása azokkal milyen mértékben szolgál az identifikáció és a kulturális szerveződés forrásaként. Amennyiben ezek az orientációk „politikai” vagy prepolitikailag releváns jellegűek, nem hiábavaló e csoportok (1) önmagukban, kulturálisan érdekes jelenségekként és (2) a fiatalok társadalmi-politikai orientációinak indirekt referenciáiként történő figyelembevétele.

Watts amerikai és Zinnecker német kutatók szerint az *ifjúságcentrizmusban* a fiatalok által a felnőtt világ kultúrájával és hatalmával kapcsolatban tapasztalt konfliktus fejeződik ki. A felnőttek a fiatalok számára útmutatást, irányítást és a felnövő nemzedék részére a felnőtt szerepekbe történő mobilitást biztosító pozitív referenciaként szolgálhatnak. A felnőttek azonban negatív vonatkoztatási csoportként is funkcionál-

hatnak, megtestesítvén az ellenőrzést, a felügyeletet, a megalkuvó morált, a kétes politikai erkölcsöket és a gyakorlati, mindennapi világ „realitásaiba” való beletörődést. Ezek a pólusok a felnőttekhez való pragmatikus és viszonylag *pozitív kötődéstől, egy eszményektől nagyobb mértékben inspirált negatív feszültségig terjednek*. Zinnecker korábbi kutatása kimutatta, hogy a felnőttorientált variáns nemcsak a felnőttek iránti pozitív attitűdökhöz társulhat, hanem függhet a velük töltött idő mennyiségétől, továbbá annak mértékétől, amennyire tanácsért és támogatásért fordulnak hozzájuk, valamint attól is, amilyen mértékben a fiatalok a felnőtteket életük segítőkész és hasznos elemeinek tekintik. Ezzel szemben a negatív változat egyfajta ifjúsági „etnocentrizmusként” szolgálhat, amelyben az ifjúság kultúrája és politizálása ellentétben áll a felnőttekével.

-Zinnecker és Watts megállapítja, hogy az ifjúságcentrizmussal kapcsolatban két fő fejlődési vonulat rajzolódik ki. Az első a viszonylag fiatalabb, 15-17 évesek – főleg fiúk – körében jelenik meg. Az ifjúságcentrizmus – különösen a korán munkába álló alacsony képzettségűek körében – a felnőttek hatalmának világából való meneküléshez, a személyes függetlenség kiépítéséhez és a kortárs csoporttal való kapcsolat megerősítésének kísérletéhez kapcsolódik. Ezen fiatalok körében valószínűsíthető a konzervativizmus, a vonzódás a „rajongói” csoportokhoz (mint pl. a diszkó-, a futballrajongók). A motorozás a fiúknak egy szerep a maszkulin identitás „keményebb” formáinak kifejezésére, bár ez iránt a lányok is érdeklődnek. Ezek a fiatalok kevésbé mutatnak aktivitást vagy érdeklődést a politikai pártok iránt. Idősebb társaikhoz képest a tiltakozó és az alternatív életstílus viszonylag kevésbé kap pozitív fogadtatást, bár a lányok társadalmi-politikai orientációjukban „progresszívaknak” tűnnek, mint a fiúk.

Az idősebbek – főleg a 21-24 éves csoport – körében az *ifjúságcentrizmus sokkal erősebb politikai töltetet kap*. Mind a nők, mind a férfiak erőteljesebben igenlik az olyan alternatív politikai csoportosulásokat, mint az atomenergia ellenzői, a békemozgalom és a nőmozgalom. A nők körében a nőmozgalom és a békemozgalom igenlése minden korcsoportban nagyfokú, míg a nem politikai jellegű „rajongói” és fogyasztásorientált csoportok (pl. diszkórajongók) támogatása a korosodással csökken. Minél magasabb végzettségűek a fiatal nők, annál inkább csökken az ilyen csoportok iránti szimpátiájuk, és annál jobban támogatják az alternatív politikai csoportokat.

Az idősebb életkori kategóriába tartozó férfiak politikai preferenciái a „progresszívak” nőkére hasonlítanak, és a 15-17 éves korcsoportban még nagyon is nyilvánvaló stílusbeli különbségek a nők és a férfiak között csökkennek. A férfiak érdeklődése a fogyasztásorientált és a rajongói csoportok iránt lenyúl, és mindinkább a politika negatív pólusára helyezkednek. Ahogy a férfiak idősebbekké válnak, a békemozgalom és ennél kisebb mértékben az atomenergia-ellenesek mozgalma és a nőmozgalom is egyre pozitívabb értékelést kapnak.

Az idősebb férfiak és nők „stílus-” „alternatív politikai” közéleti, ideológiai, társadalmi és politikai érdeklődése kitágul – részint kétségtelenül azért, mert a stíluscsoportoknak a szexuális és a társadalmi identitás serdülőkori kifejlésztésében játszott szerepe már nem annyira fontos. Azokat, akik leragadtak a fiatalok stíluscsoportjainál,

konzervatívnak és politikailag elmaradottnak tekintik. Azok a 21-24 éves nők és férfiak, akik politikailag progresszívak, egyben a leginkább ifjúságorientáltak is, azaz az ő ifjúságcentrizmus-értékeik a legmagasabbak. Ezekkel azok a férfiak rendelkeznek, akik a progresszív politikai csoportokat (ideértve a zöld/alternatív politikai pártot is) támogatják. A nők ifjúságcentrizmus-értékei csaknem ugyanolyanok, mint a férfiaké. Zinnecker és Watts alapvető megállapítása szerint: „ahogy az életkor (és a végzettség) nő, az ifjúságcentrizmus egyre szorosabban kapcsolódik a progresszív politikai aktivitáshoz és a serdülő ifjúsági kultúra stíluscsoportjaitól való elkülönüléshez.”

Következésképpen megállapíthatjuk, hogy a (nyugat)német fiatalok ifjúsági csoportorientációja alapvetően nem negatív és nem is pozitív, mindenesetre az iskolázottság emelkedésével az alternatív, illetve a toleráns ifjúsági csoportorientációk kerülnek előtérbe.

AZ IFJÚSÁGI ÉS POLITIKAI KULTÚRA A MAGYAR FIATALOK KÖRÉBEN

A magyar fiatalok ifjúsági csoportorientációjának vizsgálatát – Zinneckerrel való együttműködés keretében – 1989-ben végeztük el. Szembetűnő volt, hogy a magyar fiataloknál az életkor helyett az iskolai végzettség alapján figyelhettünk meg alapvető különbségeket. A szakmunkástanulók leginkább a videó-, diszkó-, motorrajongókkal azonosultak, illetve nagy súllyal szerepelt az aerobik és a body-building is. A szakmunkástanulók többségét – kulturális ízlésükkel összhangban – a fogyasztói ifjúsági kultúra preferálása jellemezte (napi-, heti-, havilapok, írók, együttesek). A gimnazisták, még inkább az egyetemisták az alternatív mozgalmakkal (környezetvédelem 70, illetve 82%) és a békemozgalommal (57, illetve 74%) azonosultak. Míg az egyetemisták az alternatív politikai mozgalmakkal és az akkor ellenzéki politikai csoportokkal közel hasonló arányban szimpatizáltak (MDF: 29%, SZDSZ: 23%, Fidesz: 21%), addig a gimnazisták körében az utóbbiak aránya jóval kisebb volt (MDF 22%, SZDSZ 16%, Fidesz 10%). Az egyetemisták jelentős arányban szimpatizáltak a helyi vallási kisközösségekkel (51%), a gimnazisták esetében ez az arány 34% volt.

A fiatalok ifjúsági csoportorientációjában – a nemek megoszlását is figyelembe véve – a szakmunkástanulók, illetve a gimnazisták és az egyetemisták között volt lényeges különbség. Kisebbség magyarázó értékekkel ugyan, de határozottan kirajzolódtak a nőkre, illetve a férfiakra jellemző azonosulási pontok. A nőkre az iskolatípustól függően eltérő sorrendben ugyan, de az aerobikkal, a diszkóval, nőmozgalommal/feministákkal valamint a vegetáriánusokkal való azonosulás, a férfiakra pedig a futballrajongás, a nudizmus, a rendszeres alkoholfogyasztás volt a jellemző; továbbá a férfiak azok, akik leginkább azonosultak az alternatív/ellenzéki politikai szervezetekkel, az üzletlőkkel, és végül jobban hajlottak a cigány-, illetve zsidóellenességre.

Az ifjúsági kulturális csoportokkal való azonosulást nemek szerint vizsgálva tehát azt találtuk, hogy az iskolai szint szerint az ifjúsági kultúra szétvált egy *fogyasztói és ag-*

resszív, illetve egy alternatív ifjúsági kultúrára; mindkét kultúrának fő hordozói a fiúk. Az egyetemista lányok közelebb, a gimnazista lányok távolabb helyezkednek el az ezeken az iskolai szinteken karakterisztikus alternatív kultúrától. Az egyetemista lányok zsidókkal való rokonszenve viszont arra utalt, hogy ők a liberalizmus, a szakmunkástanuló fiúk viszont az előítéletek (cigány- és zsidóellenesség) fő hordozói.

A gimnazista fiúkhoz igen közel állnak a tradicionális feszültségoldó technikák (rendszeres alkoholfogyasztók). Ráadásul ezen az iskolai szinten vált leginkább szét a feminin és a maszkulin kultúra: a lányok romantikus világával szemben állt a fiúk vállalkozás-orientált, „földhözragadt” világa – összhangban a német fiataloknál tapasztaltakkal. Tehát a gimnazisták hordozták leginkább a középosztály, a kispolgárság ifjúsági kultúráját. A szakmunkástanulók esetében részint karakterisztikusabbak, részint „kuszábbak” a nemek közötti különbségek.

A férfiaság a motor, a futball, az üzletelés; a nőiesség pedig a diszkó preferálásában jelentkezik. A szakmunkástanuló lányok a maszkulin ifjúsági kultúrát egyszerre csodálták és lázadtak ellene (feministák).

Az ifjúságcentrizmus alapján a gimnazista és a szakmunkástanuló lányok közel álltak a szakmunkástanuló fiúk etnikai előítéletekkel párosuló, agresszív ifjúsági kultúrájához. Az is szembetűnő volt, hogy az ifjúságcentrista gimnazista lányokra, de az egyetemista lányokra valamint a gimnazista fiúkra is hatott egy polgári orientációval átszíneződött alternatív ifjúsági kultúra. Végül úgy tűnt, hogy az egyetemista fiúk képviselik a politikai, ellenzéki kultúrát, amelyhez leginkább az egyetemista lányok állnak közel.

Az ifjúságcentrizmus a nőknél részint a vállalkozói minták követését, tehát a polgári orientáció alternatív ifjúsági kultúrával való összekapcsolását, részint pedig az előítéleteknek az agresszívabb ifjúsági kultúrával való összekapcsolását jelentette.

Az ifjúságcentrizmus tehát egyaránt összefügg az iskolai szint és a nemek közötti különbségek csökkenésével. Az ifjúságcentrizmus a különböző iskolai szintek közötti különbségek csökkenésére a nemek közötti közeledés révén hat. Az ifjúságcentrista lányok elsősorban az agresszív ifjúsági kultúra, a fiúk pedig az alternatív kultúra mintáit követve lépik át az iskolai korlátokat. Az alternatív ifjúsági kultúra mintáinak követése kizárólag az egyetemista lányok számára teszi lehetővé a nemek közötti falak lebontását. Az ifjúságcentrizmus, az ifjúsági csoportstílusok sokszínűsége *kezdi lebontani az iskolai, nem szerinti kötöttségeket*, de napjainkban nem jelenti még az ifjúságnak a felnőtt társadalom cselekvési mintáival szembenálló, saját alternatív cselekvési mintáinak kimunkálását, különösen nem a politikai cselekvési minták esetében. Ez utóbbi napjainkban még inkább származási és osztályindíttatáson, nem pedig a származási és osztálykorlátok ledöntésére szerveződő, új aspirációkat, identitásokat tartalmazó ifjúsági kultúrán alapszik.

Az 1989. évi vizsgálatunkból kitűnt: az ifjúsági csoportok megjelenése ezeket a különbségeket ha nem is szüntette meg, de átrajzolta. Az egyik tendencia az államszocializmusban az volt, hogy a fiatalok elit csoportjai a nyugati alternatív ifjúsági kultúra

mintáit felhasználták a pártrenddel szembeni harcukban. Ennek paradoxonja, hogy eközben a pártrend által támogatott magas kultúra is összeomlott, illetve megmaradt a fiatalok elit csoportjainak elszigetelődése a fiatalok többségétől. A másik tendencia, hogy *a fiatalok többsége alávetettségében is egyre inkább átvette a nyugati ifjúsági fogyasztói kultúra számos elemét, mindenekelőtt annak agresszív változatát*, ami egy emancipációs folyamatot indított el, azaz közeledést az elit és a fiatalok többsége között. A fogyasztói kultúra dominanciája például a gimnazisták körében ezen fiatalokat eltávolította a fiatalok elit csoportjaitól és közelítette a szakmunkástanulókhoz. Az új, a hagyományos magas kultúrától eltávolodó, a kultúra piaci jellegét elfogadó ifjúsági csoportminták azok, amelyek épp a piacközponúság miatt, ezen feltételezhetően új elitet (azaz a mintaadókat) egyben el is távolítják a nyugati ifjúsági mintáktól. Ez utóbbi tendencia felveti azt a problémát, amelyet már Zinnecker és Watts is megfogalmazott: „Széles történelmi távlatból szemlélve valószínűtlen, hogy a progresszív politikai nézetek és az ifjúságcentrizmus között szükségszerű pszichológiai vagy életkori összefüggés áll fenn. Az ifjúság elkülönült társadalmi osztályként való percepciója, a felnőtt hatalom elutasítása és a független társadalmi és szexuális életvezetés vágya más történelmi korszakokban más társadalmi mozgalmakhoz is kapcsolódhat. Elképzelhető, hogy a politikai tartalom, a kifejezés konzervatív, vagy nacionalista vagy más egyéb társadalmi-politikai stílushoz kötődik, feltéve, hogy ilyen formák rendelkezésre állnak és képesek arra, hogy az ifjúsági lázadás hordozójául szolgáljanak.”

AZ IFJÚSÁGI CSOPORTORIENTÁCIÓK ÉS AZ INTOLERANCIA

Az intoleráns ifjúsági csoportorientációk előtérbe kerülését valószínűsítette, hogy az államszocializmus alatt a kommunista hatalom minden csoport-identifikációs kísérletre erőteljes represszióval válaszolt, különösen az alternatív mozgalmakra (béke, környezetvédelem), éppen azokra, amelyek egyik legfontosabb értéke a mások iránti tolerancia volt. Ezen problémánkra a választ az 1990. évi temesvári magyar fiatalokat is magába foglaló vizsgálatunk adta meg.

A (nyugat)német, a magyar és a temesvári magyar fiatalokat ifjúsági csoportorientáció alapján vizsgálva azt találtuk, hogy *a (nyugat)német fiatalok erőteljesen elkülönültek a keleti fiataloktól*. Jellemzőjük, hogy az alternatív ifjúsági kultúrát preferálják és toleránsak minden egyéb ifjúsági kultúrával kapcsolatban. Az ifjúságcentrizmus elfogadása pedig mintegy homogenizálja a különböző iskolázottsági szintű (nyugat)német fiatalokat.

Ezzel szemben a másik oldalon a temesvári szakmunkástanuló, a magyar szakmunkástanuló valamint a temesvári gimnazista fiatalok találhatók. Ők mindenekelőtt a fogyasztói ifjúsági kultúrákat fogadják el (videó-, diszkó-, futballrajongók), az alternatív kultúrákat nem ismerik vagy intoleránsak velük szemben. Az intolerancia a magánszféra központba helyezésével és a politikai érdeklődés teljes hiányával párosul.

A magyar egyetemisták valamint a temesvári egyetemisták és a magyar gimnazisták közül az utóbbi két csoport részben egy oldalra kerül az előbbi csoporttal, de el is távolodik tőle, mindenekelőtt azáltal, hogy toleráns az ifjúsági csoportokkal szemben, kisebb szerepet játszik nála a magánszféra és érdeklődik a politika iránt. A magyar egyetemisták nézetei egybeesnek ugyan a német fiatalokéval, de ennek legfontosabb jellemzője, hogy úgy fogadják el az alternatív ifjúsági kultúrát, hogy egyben elutasítják vagy közömbösek a piaci kultúrával szemben.

Az ifjúsági csoportorientáció vizsgálata azt jelzi, hogy a nyugat-európai ifjúsági kulturális minták „fent” és „lent” egyaránt beszivárogtak az államszocializmus idején, de a merev osztályszerkezet következtében a „lent” beszivárgása volt az erőteljesebb, amely-térsegünkben-az-agresszív-ifjúsági-kultúrák-térhódítását-eredményezheti. Már 1989-ben feltűnt, hogy a szakmunkástanulóknak csak egyharmadát (34%), a gimnazistáknak több mint felét (57%), az egyetemistáknak viszont négyötödét (81%) érdekli a politika. Ezzel szemben a cigányellenesség és a zsidóellenesség jóval határozottabban érvényesült a szakmunkástanulók, mint a gimnazisták és egyetemisták körében: egyharmaduk cigányellenes, egyötödük zsidóellenes. *A politikai érdeklődés hiánya tehát az etnikai előítéletek felerősödésével párosul*, a csendes többséggel való azonosulás pedig a politizáló radikális kisebbségtől való elhatárolódással. Ez a tendencia azért tűnik veszélyesnek, mert a kelet-európai térségben igen erőteljesek a kisebbségi előítéletek, ráadásul ezen intoleráns ifjúsági csoportorientációk napjainkban Nyugat-Európában is növekednek.

Az agresszív kultúráknak mindenekelőtt a fiúk körében való térhódítására az 1991. évi vizsgálatuk összegzése során holland kutatók is felfigyeltek.

Az életkorfüggő intoleranciát gyakran intézzük el azzal, hogy majd kinövik. Azonban „legalább három érv is amellett szól, hogy ez nem kielégítő:

1. Jól ismert, hogy a szélsőjobboldali csoportok elsősorban az ilyen korú fiúkból verbuválják tagjaikat. S bár az itt tanult dolgok lehetnek korosztályi jellegűek, semmi esetre sem vonhatunk vállat fölöttük. Ugyanez vonatkozik az ilyen korú fiúkra vonzerőt gyakorló nézetekre.
2. Az intolerancia dimenziójában elért magas érték bizonyosan nem más, mint az intoleráns magatartás szükséges feltétele. Az autoritarianizmussal kapcsolatos kutatásokról szóló tanulmányában Meloen egyértelmű bizonyítékot nyert erre nézve. Rendkívül magas autoritarianizmus-skálaértékeket találtak fasisztáknál, korábbi SS-tagoknál, rasszista pamfletek és levelek szerzőinél és a dél-afrikai apartheid híveinél.
3. A politikai intoleranciát egyaránt mérő etnocentrizmus és autoritarianizmus szorosan kapcsolódik a nacionalizmushoz. Egy nemrégén végzett holland vizsgálatban Scheepers 0.58-as korrelációt talált az etnocentrizmus és a nacionalizmus között, míg Meloen megjegyzi, hogy az autoritarianizmus és a nacionalizmus közötti pozitív összefüggés rendszeresen ismétlődik. Olyan időszakban, amikor a fennálló nemzetközi kapcsolattrendszerek átrendeződnek, ezek a tények különleges jelentőségre tehetnek szert.”

AZ ÁTMENET IFJÚSÁGI KULTÚRÁJA

A magyar fiatalok körében a nyugat-európai fiatalokra jellemző iskolai ifjúsági korszakkal szemben az *átmeneti ifjúsági korszak* vált meghatározóvá. A magyar fiatalok életében a munkahely, a család, a szorosabban vett szomszédsági miliő, a közvetlen személyes kapcsolat rendkívül fontos. Magyarországon a társadalmi újratermelődési folyamatban a fiatalok családhoz való kötődése sokkal erőteljesebb, mint a nyugat-európai országokban. A családi háttér fontosságát, meghatározó szerepét – gazdasági fejlettségünkhöz képest is – felerősítette, hogy az *ifjúsági életszakasz a foglalkozási státuszútra korlátozódott*, illetve az, hogy *a második gazdaságba való belépés függetlenedett az iskola által garantált foglalkozási státuszúttól*. Ennek egyenes következménye, hogy az *anyagi, jövedelmi viszonyokat középpontba állító társadalmi törekvések együttjártak az iskola, a tudás háttérbe szorulásával*.

A magyar fiatalok és a felnőtt társadalom is a nyugat-európainál kevésbé rendelkezik azokkal a technikákkal, egyesületekkel, szervezetekkel, amelyekkel a korszakváltás kihívásaira válaszolni tudna. Ez is oka annak, hogy az ifjúság, de a felnőtt társadalom egy része is tanácstalan számos, napjainkban felvetődő ifjúsági problémával szemben, például: ifjúsági bűnözés, skinhead-jelenség stb. Az ifjúsági kultúra kialakulásának késleltetése, az alternatív kultúra háttérbe szorítása paradox módon a nyugat-európainál nagyobb mértékben vezetett a fogyasztói ifjúsági kultúra uralkodóvá válásához. Az ifjúsági kultúra sokszínűvé válásának korlátozása eredményezte az agresszív ifjúsági kultúra etnikai előítéllettel való összekapcsolódását (cigány- és zsidóellenesség).

Az elmúlt időszakban a magyar társadalom radikális átalakulását figyelhetjük meg. Ennek az átalakulásnak legfontosabb eleme, hogy a fiatalokat kontrolláló kulturális és politikai intézményekkel egy időben alakul ki a polgárság és a lokális piac. A fiatalok kontrollját a kialakuló piac veszi át. A piac válik meghatározóvá a mindennapi viselkedéstől a kulturális mintákig. A család és az iskola még nem tudta feldolgozni az új rendszer ifjúságának helyzetét döntően meghatározó két új tényezőt: a szerveződés szabadságának elvét és a piac intézményét. Ahogyan nem tud szembenézni az elmúlt évtizedben az intézményes ideológiával szemben az egyént védő és fiatalok körében is felerősödő tradicionális értékrend soha nem látott mértékű pusztulásával sem.

AZ IFJÚSÁGKUTATÁS IRÁNYAI

A KILENCVENES ÉVEKBEN

(Gábor Kálmán)

FORRÁS: GÁBOR KÁLMÁN (1995) AZ IFJÚSÁGKUTATÁS IRÁNYAI
A KILENCVENES ÉVEKBEN. EDUCATIO, VOL. 2. 191-207.

1. CIVILIZÁCIÓS KORSZAKVÁLTÁS ÉS IFJÚSÁG

A kelet-európai ifjúság vizsgálatakor felvetődik az a kérdés, hogy „mikor a kommunizmus elenyészik” (Elster, 1991), *hogyan változik meg a társadalom, milyen társadalmi folyamatok érvényesülnek*, illetve az a kérdés, *hogyan változik meg a fiatalok helyzete a kiépülő új társadalmi rendszerben*. Alapvető kiindulópontunk, hogy 1989-től két tendencia érvényesül Kelet-, Kelet-Közép-Európában, illetve Magyarországon: a demokrácia és a piac kiépülése. A két alapvető folyamat szinkronitása, illetve aszinkronitása azt is jelenti, hogy hic et nunc együttesen hatnak az új és régi tendenciák. (Kemény, 1993)

Az ifjúság azonban nem értelmezhető automatikusan a társadalomban lejátszódó makrofolyamatokból. Alapvető állításunk, hogy Nyugat-Európában a hatvanas évektől kezdődően, a nyolcvanas évekre ifjúsági korszakváltás következett be. A korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása, illetve az iskolai tudás felértékelődése. Jellemző az ifjúkor meghosszabbodása, az amatőr ifjúsági státusz professzionális státusszá alakulása. A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szervezeteket) a közvetett ellenőrző intézmények – mass médiák, fogyasztói ipar – váltják fel. Az ifjúság autonómiája, önállósága megnövekszik. Fokozódik a nemzedéki szerveződés szerepe, éleződnek a fiatalok és a felnőttek közötti konfliktusok. Egyre fontosabb szerepet kap az ifjúsági kultúra a fiatalok társadalmi orientációjának, politikai cselekvési mintáinak alakításában. A fiatalok és a felnőttek közötti viszony egyirányú utcája kétirányúvá, illetve az ifjúság mintakövetőből mintaadóvá is válik. (Például a fiatalok a felnőttekétől eltérő politikai cselekvési mintákat alakítanak ki.) Ez a folyamat maga után vonja egyrészt a *fiatalság életkori szakaszának felértékelődését* – mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában (Gábor, 1993), másrészt az uralkodó ifjúságkonceptiók a *sztituáció nyomása alatt újra csoportosulnak*. Azok a koncepciók, amelyek az ifjúságon egy hosszú távú és társadalmilag biztosított individuális fejlődési folyamatot értenek, meghatározóvá válnak. Ebben a kulturális tőkének mint a modern reprodukciós módok összességében egyénileg elsajátítható hatalmi forrásnak a növekvő jelentősége fejeződik ki (Zinnecker, 1992).

Felvetődik a kérdés, mi rejlik ténylegesen az ifjúság korszakváltása mögött. Ha Jürgen Zinnecker elméletét – mely szerint a kulturális tőke felértékelődésével létrejön az az autonóm tér, melyben bekövetkezik az ifjúság önállóvá válása – összevetjük az

által vezetett, ötvenként az NSZK-ban végzett országos reprezentatív vizsgálatokkal, a választ tömören megadhatjuk. Az ötvenes években a nyugatnémet fiatalok az amerikai fogyasztói mintákat követve megtestesítői voltak a motorizációnak. A hatvanas évektől pedig a fiatalok váltak megszemélyesítőjévé annak az alternatív kultúrának, melynek középpontjába a környezeti ártalmak elleni küzdelem került. A nyolcvanas években pedig a fiatalok és a felnőtt társadalom közötti viszony megváltozása került a középpontba. A fiatalok kikerültek a felnőtt társadalom közvetlen ellenőrzése alól (család, település, társadalmi és politikai szervezetek). A fiatalok ellenőrzése közvetetté vált, az ellenőrzés két kulcsszereplője a *fogyasztói-szolgáltatói ipar és a mass médiák*. A fogyasztói-szolgáltatói ipar – az elektronika mellett – egyik főszereplője és megszemélyesítője az autó. A felnőtt társadalom ellenőrzésének közvetetté válásával az ifjúsági kultúrának soha nem látott sokszínűsége bontakozott ki, de ez összefüggött a *fogyasztói és tömegkommunikációs minták rendkívüli elterjedésével, és a magas kultúra fogyasztóivá válásával, keveredésével – melyre a fiatalok rendkívül rugalmasan reagáltak – teremtetten meg esélyét annak, hogy a fiatalok felnőtt mintakövetőkből mintaadóvá váljanak. A kulturális tőke felértékelődése tehát csak részmozzanatoknak tűnik a piac ifjúsági „térfoglalása” mellett. A fiatalok viszont ennek következtében a piac passzív befogadóiból annak aktív alakítóivá (öltözködés, szabadidő-tevékenység, utazás, számítástechnika) válnak, válhatnak. A fiatalok ennek a civilizációs korszakváltásnak azonban nemcsak aktív részesei, de szenvedőivé is lesznek, lehetnek.*

A kilencvenes évekre két álláspont alakult ki: a kutatók egyik csoportja inkább hajlik a „társadalomalatti osztály” tézisre. Halsey kimutatta, hogy a hetvenes évek közepétől a jómódú többség és a leszakadt kisebbség közötti különbségek elmélyültek. A szegénység egyre terjedt: 1983-ban a brit lakosság 36%-a élt olyan, vagy ahhoz közeli szinten, hogy segélyekre szorult. A „két ország” mindinkább lakóhely szerint is elkülönült: a többoldalúan depriváltak mindinkább romló körülmények között a belvárosban rekednek meg, míg azok, akik ezt anyagilag megengedhetik maguknak, a külső városrészbe költöznek (Chisholm, 1992).

A kutatók másik csoportja pedig inkább fogadja el azt a megállapítást, miszerint olyan társadalmi változások zajlanak le, hogy a társadalom csaknem egésze jómódú középosztállyá válik, amely az „ifjúságra” mint egységes kategóriára nézve általános érvényű következménnyel jár. Nevezetesen az osztálytársadalom társadalmi reprodukciója az ifjúsági életszakaszba tevődik át, azon belül is a képzési pályafutásról az ifjúsági kulturális stílusra (Zinnecker, 1992).

A kilencvenes évek elején a nyugat-európai társadalmakban is szembe kellett nézni azzal az új jelenséggel, hogy a *modernizálódás és a globalizáció kísérője a „kettőszakadt társadalom”*: ahol az egyik oldal a *fiatalok mobilitásának az ötvenes éveket idéző megnövekedését*, a másik oldal pedig a *munkanélküliség szinte megszüntethetetlen állandósulását* jelenti. A kilencvenes évek elején az ifjúsági szakemberek kerekasztalvitáinak visszatérő kérdése, hogy a „kettőszakadt társadalom” szenvedői a tartósan munkanélkülivé vált fiatalok, akik az aktív szereplővé vált többséggel szemben kiszorulnak a társadalomból, a társadalomalatti osztály részeseivé válnak, melynek kísérőjelenségei a ki-

lencvenes években állandósuló olyan jelenségek, mint például az etnikai konfliktusok, az ifjúkori agresszivitás, bűnözés terjedése. De kísérőjelensége az elitté válás esélyének problémája is, a piac a fogyasztás közvetlen benyomulása az ifjúság terebélyesedésébe új taktikák és stratégiák kimunkálását tette szükségessé, többek között maga után vont a kulturális tőke felértékelődését, de a magas kultúra fogyasztói kultúrával való keveredését is. Ezzel egyidőben harc indult meg az ifjúságért, harc azért, hogy az ifjúság ki ne kerüljön a konstruált nemzedék Prokrusztész-ágyából, illetve harc az ifjúság önállósulása mellett és ellen.

A nyolcvanas években az ifjúságkutatásban alapvető tézissé vált, hogy *az ifjúság csak nemzetközi összefüggésben vizsgálható, mindenképp azért, mert az ifjúságot közvetetten ellenőrző fogyasztói-szolgáltatói iparnak és a mass médiáknak a nemzetköziség, a globalizáció az egyik legkarakterisztikusabb vonása.* A nyolcvanas évek második felétől hazánkban is látnunk kellett, hogy a nyugat-európai minták követése, különösen a fogyasztói-szolgáltatói ipar és a mass médiák szerepe egyre meghatározóbbá válik a kelet-európai, különösen a magyar fiatalok körében. A nemzetközi hatás szerepének is betudható, hogy a kelet-európai fiatalok meghatározó szerepet játszottak a kelet-európai változásokban mind a politikai, mind a gazdasági szférában. Előzetes vizsgálataink arra utalnak, hogy *a demokrácia és a piac kiszélesedése a kilencvenes években a magyar fiatalok körében is felgyorsította azt a civilizációs korszakváltást, amelyet a nyugat-európai fiatalok körében korábban az ifjúságkutatók megfigyeltek.* A magyar fiatalok egyszerre váltak a gazdaság és a politika aktívabb szereplőivé és a „kettészakadás” felgyorsulásával szenvedőivé. A környező országokban folyó (Románia, Jugoszlávia) kitűnt, hogy a magyarországi fiatalok mintaadóként jelennek meg a környező országok – mindenképp magyar – fiataljai körében, és a minták közül a fogyasztói és piaci minták a legfontosabbak. Az előzetes vizsgálatunkból az is kitűnt, hogy a kommunizmus összeomlása után a kelet-közép-európai térségben általában beszélhetünk az ifjúsági korszakváltás felgyorsulásáról, de a történeti-fejlődési különbségek (Hajnal, 1993; Kemény, 1993), a szocialista hatalmi struktúra továbbélésének, a piac kiépülésének és az etnikai, kulturális különbségek függvényében az átmenet más-más helyzetbe hozza a fiatalokat. A különbségek az ifjúsági korszakváltás terén számos olyan új konfliktust eredményeznek (migráció, kivándorlás, etnikai konfliktusok), amelyek a kelet-közép-európai országokban eltérő erővel jelentkeznek ugyan, de a térség minden országában, különösképpen Magyarországon a fiatalok mindennapi életének részévé válnak a középiskolától az egyetemig, a piac aktív szereplőitől a leszakadókig. Azt gondoljuk tehát, hogy felállítható az a tézis is, hogy *nem elegendőek a kelet-nyugati, szükségeselek a kelet-keleti vizsgálatok is.*¹

---

¹ Ebben a vonatkozásban is tanulságosak Dahrendorf reflexiói a kelet-európai változásokra, különösen azok a megállapítások, hogy nem beszélhetünk kapitalizmusról általában, hanem csak különféle kapitalizmusokról. Azt gondoljuk, hogy ez a kelet-európai fiatalokra is érvényes, annak ellenére, hogy a kommunizmus összeomlása után felerősödtek és általánossá váltak a nemzetközi hatások, a közös tendenciák ellenére a történeti fejlődési különbségek, az eltérő tradíciók és a szocializmusok különbözősége következtében eltérő vonások rajzolódnak a kelet-európai fiatalok arculatán (Dahrendorf, 1990).

2. AZ ISKOLA – IFJÚSÁGI KULTÚRA – IFJÚSÁGCENTRIZMUS

Az ifjúsági korszakváltásban tehát alapvető, hogy a társadalmi reprodukciós feltételek megváltoznak. Ez azt jelenti, hogy *az iskolai tudás és a kulturális tőke értéke és szerepe felértékelődik*. Ebből kiindulva fogalmazta meg Jürgen Zinnecker azt a tézist, hogy *az ifjúság helyzetének megváltozásának fő tendenciája az ifjúság önálló réteggé válása a modern társadalmakban*. Ennek következménye az *ifjúkor felértékelődése*, illetve meghosszabbodása, valamint az, hogy *a fiatalok önmaguk alakítják ki azokat a mintákat, értékeket, amelyeket életkarrierjük szempontjából fontosnak tartanak*. Az ifjúság önálló réteggé válásának feltétele az *oktatási rendszer kiterjedése*, a felsőoktatásban részt vevők arányának robbanásszerű növekedése, és ezzel egy időben a tudásért folyó individuális verseny fokozódása. Az ifjúság önálló réteggé válásának igen fontos kísérőjelensége, hogy megváltozik az ifjúsági szocializáció színtere. A változás összefügg azzal, hogy a közvetlen kontrolláló intézmények szerepe – család, iskola, társadalmi, politikai szervezetek – csökken, ehelyett közvetett kontroll jön létre: a fogyasztói ipar és a mass médiák. *Az ifjúsági kultúra fő színterévé válik a fiatalok szocializációjának*. Ez az a mező, mely az értékeket, a cselekvési mintákat közvetíti, alakítja. Az ifjúsági kultúra válik azon értelmezési keretté, melyből kiindulva választ adhatunk arra a kérdésre, hogy az ifjúság milyen társadalmi, politikai cselekvési mintákat követ. Ez az átalakulás teremti meg a fiatalok nemzedéki szerveződésének valóságos kereteit, egyúttal növeli a konfliktusokat a fiatalok és a felnőttek között: a fiatalok és a társadalom intézményrendszerei, a fiatalok és a felnőttek között, és végül, de nem utolsósorban felértékeli a fiatalok saját vonatkoztatási csoportjának fontosságát, illetve a fiatalok identitás törekvéseit. Ezen viszonyrendszer jut kifejezésre az ifjúságcentrizmusban. Az ifjúsági korszakváltás lényege tehát, hogy felértékelődik az iskolai tudás, de felértékelődik az iskola mint a fiatalok önálló cselekvési tere is. Az iskola lesz az a tér, amelyben a fiatalok elsajátítják és kialakítják azokat a mintákat, amelyek társadalmi integrációjukat segítik elő. Azáltal, hogy az iskola a fiatalok autonóm cselekvési terévé válik, felértékelődik az ifjúsági kultúra szerepe. Ennek minősége, a benne érvényesülő önállósodási tendenciák az ifjúságcentrizmusban fejeződnek ki.² A modern társadalomban felgyorsulnak a változások, ennek barométere és katalizátora is az ifjúság, illetve az annak törekvéseit kifejező ifjúságcentrizmus. Ha meg tudjuk ragadni, hogy az ifjúságcentrizmus milyen irányt mutat – amely az ifjúsági kultúrában jut kifejezésre –, meg tudjuk ragadni a fiatalok társadalmi, politikai cselekvéseinek irányát, a változások folyamatát (Zinnecker-

² Az ifjúságcentrizmusban fejeződik ki az a nem ritkán konfliktusos viszony is, amely a fiatalok részéről a felnőtt társadalom kultúrája iránt megnyilvánul. A felnőtt szerepek, ha megfelelő stratégiát, irányt kínálnak, pozitív mintát is jelenthetnek, de még inkább negatívát – reprezentálva az uralmi/hatalmi kontrollt, a kompromisszumon alapuló morált. Az ifjúságcentrizmus tehát két szélső pólus erőterében a fiataloknak egyrészt pragmatikus – relatíve pozitív –, másrészt idelasztiikus – negatív – orientációja a felnőtt társadalomhoz (Gábor, 1992a; Watts-Zinnecker, 1992).

Watts 1992). A zinneckeri koncepció a nyolcvanas évek közepén igen optimista volt az ifjúság jövőjével kapcsolatban: úgy gondolta, homogenizálódik az ifjúság, mivel a származási és egyéb különbségek eltűnnek, autonómiája növekszik, domináns lesz az alternatív kultúra, melynek kifejezője a másság iránti tolerancia, ezzel erősödik a demokrácia. A tekintélyelvű rendszer összeomlik és létrejön egy olyan ifjúsági minta, amely egy békésebb világot hoz. Erre utaltak az akkori kutatási eredmények is, az alternatív kultúra erősödése az ifjúságcentrista fiatalok körében, mindenekelőtt a magasabb iskolázott fiatalok körében (Zinnecker-Watts 1992). Önkritikusan meg kell jegyeznünk, hogy – még a kilencvenes évek elején is – a jelenlegi tanulmány írója is úgy gondolta, hogy a kommunizmus összeomlásával felgyorsuló ifjúsági korszakváltás az ifjúságcentrizmus, a fiatalok társadalmi és kulturális cselekvési mintáinak demokráciát elfogadó, azt kiszélesítő törekvéseit erősíti fel (Gábor-Balog, 1992).³ Ugyanakkor felhívtuk a figyelmet azokra a negatív tendenciákra, amelyet különösen az alacsony iskolázott fiatalok, illetve szakmunkástanulók körében tapasztaltunk, nevezetesen az ifjúságcentrizmus agresszív ifjúsági kultúrával való összekapcsolódására, illetve azoknak az agresszív politikai cselekvési mintákkal való összekapcsolódásának veszélyeire (Gábor 1991). Ebben az időszakban jutottak ugyanerre a következtetésre holland kollegáink is (Meeus-Raaijmakers-Volleberg 1992).

Az ifjúsági korszakváltás tehát az ifjúságkutatásban mind elméleti, mind metodológia szempontból váltást tesz szükségessé. *Középpontba kerül a kulturális oldalról való megközelítés akár a szociális szempontok rovására, és középpontba kerül a fiatalok önálló kultúrájának és társadalmi, politikai orientációinak és cselekvésének, illetve azok összefüggését magyarázó ifjúságcentrizmus vizsgálata.*⁴

3. A MODERN TÁRSADALMAK KETTÉSZAKADÁSA – AGRESSZÍV IFJÚSÁGI KULTÚRA – UNDERCLASS – ETNIKAI KONFLIKTUSOK

A kilencvenes évekre a fiatalok egyre növekvő tömegének a középosztálytól való leszakadása, az agresszív ifjúsági kultúra térhódításának és az ezt kísérő etnikai konfliktusok láttán a zinneckeri optimista ifjúsági felfogás egyre inkább megkérdőjeleződött. Az ifjúságkutatásban a civilizációs korszakváltásnak kétirányú hatása vált egyre inkább érzékelhetővé a fejlett társadalmakban is. Az ifjúság széles rétege tud ugyan felemelkedni, integrálódni, ezzel a folyamattal egy időben viszont bizonyos társadalmi csoportok kirekesztődnek a felemelkedésből. Erdei Ferenc a két világháború között a parasztságra alkalmazza a társadalom alatti osztály kifejezést (Erdei 1980). Erdei szerint a társadalom alatti osztály kétirányú társadalom-fejlődési folyamatból való kire-

---

³ Erre a problémára kritikusaink fel is hívták a figyelmet. (Karikó 1993; Vajda 1993).

⁴ Az elméleti és módszertani kérdésekre ezen tanulmány keretében nem térhetünk ki, de felhívjuk a figyelmet néhány tanulmányra (Zinnecker 1992; Zinnecker-Watts 1992; Werner Georg 1992; Gábor 1991).

kesztődés következménye. Az egyik a polgári, kapitalista, a másik a hagyományos, feudális szerkezetből kiesett parasztot jelenti. Ehhez nagyon közel áll a dahrendorfi értelmezés: a polgárosodási fejlődés értékezőiből (szabadság, demokrácia) kiesőt nevezik underclassnak (osztályalattinak) (Dahrendorf 1994). Az underclass nem mai találmány, mert a történelem során mindig voltak társadalmi csoportok, akik kiestek a fejlődésből. A hatvanas évektől, de talán már a felvilágosodás korától kíséri az emberiséget az az illúzió, hogy a modern társadalom olyan irányban fejlődik, hogy mindenki a társadalom részévé válik, tehát középosztályosodik. A huszadik században, különösen a második világháború után kialakuló nyugati és keleti társadalmak, a fejlett és a fejletlen között növekvő szakadékkal egy időben az érintkezési formák egyre bővültek, többek között azért is, mert a munkaerő a fejletlen országokból vándorolt a fejlett országokba. Ez a vándorlás a nyolcvanas években erősödött fel, amikor az az illúzió, hogy a fejlett társadalmakban mindenki a középosztály részévé válik, egyre inkább megkérdőjeleződött. Kelet-Európában a kommunizmus összeomlása után azok a korlátozások, amelyek a kommunikációtól a munkaerőig terjedtek, nagyrészt megszűntek. A mindennapi élet hatalomkontrollja csökkent. Ez a folyamat az ifjúságra különösen erőteljesen hatott és hat. Az underclass kialakulását nálunk a világfolyamatba való integrálás részeként tekinthetjük, éppen úgy, mint a középosztályosodás felgyorsulását. Azok a tendenciák, amelyek Nyugaton megjelennek, Keleten még inkább érzékelhetővé válnak, mindazokkal a sajátosságokkal, amelyek a kommunizmusból a kapitalizmusba való átmenetből adódnak. Az underclass mást jelent Angliában, mint Magyarországon. Az underclasst egyrészt az ifjúság fejlődési folyamatában, másrészt a társadalmak korszakváltásának folyamatában kell értelmezni. Az új társadalmi szerveződések megakadása hozta létre az underclass bővülését. Kelet-Európában nagyon erőteljes a törekvés a középosztályosodásra, de a hagyományos szocialista gazdasági biztonság tudati léte az underclasst is felvértezi olyan fegyverekkel, amit a nyugati társadalmakban hosszú idő alatt tanult meg az ide tartozó ember. Ezeknek a rétegeknek a leszakadása ezért még hangosabb és látványosabb, mint Nyugaton. Nyugaton az underclass nemzetiségi konfliktusként és leszakadási konfliktusként való értelmezése abból az elbizonytalanodásból is származik, hogy a jóléti polgárság, a középosztály megintása teremti meg azt az ideológiai légkört, ami kirekesztés felé mutat. (Kovács András, Erős Ferenc kutatásai alapján nálunk is megállapíthatjuk, hogy lefelé hat ez a kirekesztés, lásd például a cigányokkal kapcsolatos előítéleteket.) A másik ok az elítelt elbizonytalanodása, ami Nyugaton is megfigyelhető. Az elit korlátozottan érzi azokat az eszközöket, amelyekkel ezeket a társadalmi konfliktusokat kezelni lehet. Ezért az eliten belül is nő a megosztottság, miközben számukra is világossá válik a kezelhetetlen kettészakadt társadalom és világ veszélye. A politikai elit már nem is törekszik megoldásra, csak valamifajta túlélésre.

Az underclasshoz tartozók nem egyszerűen munkanélküliek, hanem alkalmazhatatlanok, nincsen olyan habitusuk, életmódjuk, amivel egy modern piacgazdaságban megtalálhatnák a helyüket. A korábbi, szocialista rendszer óriási underclasst hurcolt

magával, de akkor ez az underclass még class volt a kapun belüli munkanélküliség miatt. Járhattak iskolába, lakhattak munkásszállón, volt munkahelyük. A konfliktusokat az állam mesterségesen elnyomta, és amikor jött a piacgazdaság, megnőtt az esély a bukásra is. Nagyot lehet nyerni, de bukni is. Nyugaton a középosztály egyre bizonytalanabb lesz, erre az underclass idegen elemeinek kannibalizálásával válaszolnának legszívesebben. Félnék attól, hogy ők is lesüllyednek a középosztályból. Olyan óriási lett már az underclass, hogy egy második altársadalmat alkot külön munkamegosztással. Van egy kettős munkaerőpiac, vannak olyanok, akik az underclassban elitbe tartoznak, mások ebben is legalul vannak. Az underclass elitje lehet, hogy jobban él, mint a középosztály. Nyugaton figyelhető meg, hogy az etnikai gyűlölet nemcsak a lepusztult törökök ellen hat, hanem a török bankárok ellen is. Az új rasszizmusnak nem egyszerűen hagyományos, szegény etnikumok lehetnek a kárvallottai. Ezt támasztják alá a vizsgálatnak azon eredményei, amelyekben a yuppie mintákat követő fiatalok etnikai gyűlölete tárult fel (Gábor 1993a). A modern társadalmak oszlopos tagjai elkényelmesedtek, ami egy recesszióban veszélyes lehet, mert a lyukakat az alulról jövő ázsiaiak és más nemzetiségűek pótolják ki. A fekete és a szürke gazdaság a kommunizmusból a kapitalizmusba való átmenetben meghatározónak tűnik, amely kihat a fiatalok munkaerőpiaci pozíciójára, és meghatározó szerepet játszik a fiatalok vállalkozó aspirációiban. A fekete és a szürke gazdaság fontos érvényesülési területe az underclassban levő vagy az underclassba kirekesztett fiataloknak (vendégmunkások, cigányok stb.), mert a fokozódó versenyben ez az egyedüli alternatívájuk (Gábor 1993 b). A kontroll intézményrendszerek szerepe csökken, a közvetett rendszerek befolyása nő. A kontrollrendszerek fellazulása, negatív alternatíva megjelenése, a versenyhelyzet olyan hangulatot és életérzést hoz, amiben az agresszivitás kerül előtérbe (Sárközi 1994).

A társadalom kettészakadásának tényével való szembenézés nemcsak azt jelenti, az ifjúságkutatásnak nagyobb súlyt kell fektetni a *fiatalkori munkanélküliség, migráció, kivándorlás* stb. vizsgálatára, de nagy hangsúlyt kell fordítani az ifjúsági korszakváltás olyan negatívumaira, mint az *agresszív ifjúsági kultúrák és az etnikai konfliktusok összekapcsolódására, illetve azok politika felé való elmozdulásából származó, olyan a fiatalok körében megjelenő társadalmi orientációkra és politikai cselekvési formákra, amelyek a demokráciát veszélyeztetik* (Gábor 1993 c).

4. AZ ISKOLAI REPRODUKCIÓ ÚJRAÉRTELMEZÉSE – ISKOLA ÉS IFJÚSÁG

A nyolcvanas évek végére kezdett megkérdőjeleződni az a teória, amely az ifjúság önálló réteggé válásáról szólt. Igaz ugyan, hogy a nyugati társadalomban szélesebb a bázisa az ifjúság önálló réteggé válásának, de nagyon erős szakadék van ott is a leszakadó társadalmi rétegek és a homogenizálódó középosztály között. Ezek a leszakadó rétegek magukba foglalják a bevándorlókat, más etnikumokat, a munkanélküli fiatalokat.

A kilencvenes évek elején Nyugat-Európában láthatóvá vált, hogy az egyetemi kapuk kiszélesedésével, eltömegesedésével megnövekszik a konkurenciaharc az elitbe kerülésért, ez a fiatalok nagy részét elbizonytalanítja. Megjelenik az az igény is, hogy szűkíteni kell a felsőoktatás kapuit. Az egységesen felemelkedő ifjúság optimista képe átalakult pesszimistává, összefüggésben azzal, hogy az ifjúság jelentős része kerül a leszakadók közé, illetve a középosztály körében élesedik a konkurencia, valamint különösen kiélesedik a verseny az elitbe jutásért. Napjainkban az ifjúság szociológiai megközelítésének két irányáról beszélhetünk. Az egyiket Zinnecker neve fémjelzi, a másikat Dahrendorf. Az előbbi a struktúra változásának folyamatára helyezi a súlyt, az utóbbi pedig arra, hogy a társadalmi változások folyamatában hogyan értelmeződik újra a szabadság és a demokrácia realizálásának lehetősége. Zinnecker szerint a kulturális tőke felértékelődésével együtt jár a társadalom homogenizálódása. Dahrendorf szerint, ha ez nem jár együtt a szabadság és a demokrácia globalizációjával, a modern társadalmi konfliktusok fennmaradnak. Zinnecker úgy képzei el, hogy a kulturális javak birtoklása egyenlő a hatalommal (Zinnecker 1992 a). Dahrendorf úgy gondolja, hogy adott hatalmi térrénum befolyásolja azt, hogy milyen kulturális monopóliumok alakulnak ki. Az ifjúság helyzetének megközelítésekor ezek az elméletek azért fontosak, mert megváltozott a társadalom reprodukciós feltétele: a társadalomban folyó konkurenciaharc egyik legfontosabb területévé az iskola vált. A felemelkedés procedúrája úgy változik, hogy korábban az adott iskola által átadott tudás garanciája volt a felemelkedésnek. A fiatalnak garanciát jelentett a felnőtt minták követése. Napjainkban az oktatási rendszer csak egy keret és a felnőtt minták követése nem jelent garanciát a felemelkedésre. A nyolcvanas években az ifjúságkutatók körében az volt a feltételezés, hogy az iskoláztatás kiterjedése következtében az ifjúsági kultúra legfontosabb területévé az iskola válik, a fiatalok mintáinak befolyásolása egyre inkább a kulturális elit frakciók kezébe kerül (Zinnecker 1992). (Ez a feltételezés népszerű volt a volt szocialista országokban is.) A nyolcvanas évek második felére ez a feltételezés illúziónak bizonyult, mert a felsőoktatás kiterjedése az oktatási rendszert is egyre inkább a piaci szféra irányába mozdította el, a fiatalok körében felerősödött a biznisz világa felé való orientálódás – a yuppie kultúra térhódítása következtében a kulturális frakció értékei egyre inkább háttérbe szorultak a fogyasztói ipar és mass médiák által közvetített fogyasztói kultúra nyomására (Dahrendorf 1994). (Vizsgálataink szerint különösen drasztikus ez a változás a volt szocialista országokban. Gábor-Mátay-Balog-Kántor 1994). Ha Dahrendorf értelmezésében nézzük ezt a folyamatot, akkor világossá válik, hogy az oktatási rendszer tágulása, globalizálódása nem egyenes vonalú velejárója demokratizálódásának, és az esélyek növekedésének, mert a kulturális javak ugyanakkor ismét monopolizálódnak. Nem egyszerűen arról van szó, hogy *differenciáltabbá váltak az esélyek, hanem napi aktualitássá válik a tudásmonopóliumok újrarendeződése*. Szinte napi egymásutánban jönnek létre új kódrendszerek, és csak az marad talpon, aki ezeket a kódokat gyorsan meg tudja fejteni. A kódolás és a dekódolás feladata nagyban függ attól, hogy a társadalom hatalmi szerkezete milyen lehetőségeknek ad teret, illetve ösztönöz.

Az oktatási rendszerrel kapcsolatban is volt egy olyan illúzió, hogy ha globalizálódik, akkor a társadalmi egyenlőtlenségek eltűnnek. Ezekkel az illúziókkal le kell számolni, mert mindig létrejönnek új egyenlőtlenségek, melyek még az egyenrangúakat is differenciálják, és erősödik a leszakadás veszélye, illetve élesedik a verseny mind a közép-osztályban maradásért, mind az elitbe kerülésért. Éppen ezért egyszerre figyelhető meg a mobilitásban a kapuk szélesre tárására és lezárására irányuló törekvések.

Az iskola átalakulásának fenti folyamata nem, illetve korlátozott mértékben figyelhető meg a hazai viszonyok között. Az egyik probléma visszavezethető a szocializmusra, ahol egy szűk politikai, hatalmi elit döntötte el, hogy milyen mértékben jussanak kulturális javak különböző társadalmi csoportok részére. A hatalmi elit a kulturális javakhoz való jutás megosztására, illetve átadásának erőteljes kontrolljára törekedett. Ennek két eredménye a nyolcvanas évekre nyilvánvalóvá vált: *a szelekciós mechanizmusok felerősödése* (Csanádi-Ladányi-Gerő 1979; Ladányi 1994), illetve az egyre növekvő differenciálódás az iskolatípusok között, illetve az iskolatípusokon belül. Az iskolarendszer merevsége és a továbbtanulási lehetőség korlátozása az iskolai előrejutást származási, nemesi kutyabőrre változtatta, és a hatalmi kontroll akadályozta a fiatalok számára, hogy az iskola – a nyugati mintához hasonlóan – olyan autonómiát biztosító térré váljon, amely lehetőséget teremt a fiatalok önállóvá válásának. *Az a szerkezeti merevség, amely az iskolarendszert jellemezte, szükségtelenné és lehetetlenné tette azon életkarrier-technikák nyilvános elsajátítását, amelyek szükségesek lettek volna a felemelkedéshez.* Következésképpen nem vagy kevésbé jöttek létre azok a technikák, amivel a különböző csoportok „harcba” indultak a karrierért. Ha valami érdek működött az elit szempontjából, akkor a korlátozás volt. Ha kinyíltak volna a szelepek, akkor sem lett volna meg a lehetőség az egyéni versenyre a szoros hatalmi kontroll miatt. A fiataloknak a hatalom erőteljes kontrollja következtében nem volt, illetve korlátozott volt, még a fiatalok elit csoportjainak volt lehetősége a nemzedéki szerveződésekre (Gábor-Mátay-Balog-Kántor 1994). Az első probléma az, hogy a korábbi monopolisztikus hatalmi struktúra akadályozta azt, hogy egyáltalán individuális versenyhelyzet alakuljon ki. A '70-es évektől permanenssé váló válság azonban kikezdte az iskolarendszer monolitikus szerkezetét az iskolarendszeren belül és kívül. A nyolcvanas években „lent” és „fent” egyaránt tanúi lehettünk annak a folyamatnak, hogy a tanuló fiatalok értékorientációikban, aspirációikban, cselekvési mintáikban egyre inkább elfordulnak az iskola által közvetített mintáktól (Gábor 1992a). A nyolcvanas évektől a tudás kezd felértékelődni az egyetemi, főiskolai hallgatók mindenekelőtt az alternatív kulturális mintákat követő csoportjainál. Ezen hallgatók azonban aspirációik, törekvéseik realizálását már nem az egyetem falai között látták megvalósíthatónak, hanem azon kívül a második egyetemen, a szerveződő szakkollégiumokban, illetve ellenzéki, alternatív csoportokban (Gábor-Balog 1992; Balog 1992; Gábor-Balog-Mátay-Kántor 1994). A hallgatók többsége pedig az egyre kiürülő egyetemi kereteket felhasználva ingadozott a hedonisztikus, dzsentries és kispolgári minták között (Gábor-Balog 1992). Az utóbbi tendencia „lent”

is megfigyelhető volt. Például a szakközépiskolákban, melyek felértékelődtek a közép-retegek számára, és részévé váltak közép-retegek „social climbing”-stratégiájának. A fiatalok számára azonban nem az intézmények falai között lévő tudás értékelődik fel – hiszen a tanulmányi eredmények csökkennek –, hanem az „ottlét” és az azzal járó informális kapcsolatok, melyek „terévé” válnak az új törekvések kimunkálásának, illetve elfogadtatásának. Ilyen a szakközépiskolások körében az anyagi aspirációk felértékelődése, a gazdasági gyarapodás fő színterének a második gazdaságnak előtérbe kerülése (Gábor 1992). Minden jel arra utal, hogy ez a folyamat továbbfolytatódik napjainkban a szakmunkásképző iskolákban is (Csákvó-Liskó-Tóth 1994).

A nyolcvanas években tehát kibontakozott a tanuló fiatalok aspirációiban, érték-orientációiban, életstratégiáiban a változtatás, a változás igénye, s nem, illetve korlátozottan került sor ezen törekvések nyílt artikulálására. Ez jól kitapintható a kulturális, politikai életben a nemzedékváltás esélyével induló fiataloknak a kommunizmus összeomlását követő életkarrierjében (Gábor-Balog-Mátay-Kántor 1994). Ennek egyik oka, hogy az új értékek, orientációk és cselekvési minták a szocializmus legutolsó pillanataig a hatalom által erőteljesen kontrollált keretek között fogalmazódhattak meg. A másik ok az iskolarendszerbe bocsátott pénzösszegek egyre korlátozottabb volta. Ennek következménye, hogy az elit körében is felerősödik a forrásokért való harc, amely együttjár a fiatalok ezen harcba való bevonásával, de integrálásával is. A harmadik ok, hogy az elit egyre inkább terhesnek kezdte érezni azt a kontrollrendszert, amit a párt, az állam gyakorol, de úgy akarnak privát forrásokhoz jutni, hogy mindazokat az állami juttatásokat, amit az állami oktatásban megkapnak, vigyék magukkal, kapják meg a magániskolában is. Ehhez tartozik az a paradoxon is, ami a '80-as évek közepétől létrejött, hogy állami kontrollal kapcsolódnak össze a magánforrások. Az állami kontroll azt jelenti, hogy a magánpénzekhez is csak azok jutnak, akik az állami struktúrában jobb pozíciót harcoltak ki maguknak. A források túlgulása nem változtat meg tehát a kiválasztási rendszert. Úgy válik plurálissá az elitbe jutásért folyó harc, hogy egyben össze is fonódik a nyolcvanas évek privilegizált csoportjainál a két típusú: az állami és a magánfinanszírozás, következőképpen mindkét oldalról megindul a fiatalok törekvéseinek integrálása, de korlátozása is. Ennek a sajátos összefonódásnak az is az oka, hogy az iskola úgy vált a politika színterévé, hogy a hetvenes évektől fokozatosan gyengülő politikai hatalom a kultúra, a tudás magasztos eszméjébe kapaszkodva próbálta pozícióját megőrizni, és ellenállni a külső, illetve a tanulók részéről megnyilvánuló belső kihívásoknak. Lásd például a fiatalok aspirációinak és az iskola elvárásának az eltérését a szakmunkásképzőtől az egyetemig. Az iskola a nyolcvanas években kivívott, politikai kiváltságra épülő – tegyük hozzá, nem különösen jó pozícióját – az egyre fokozódó külső piaci nyomás ellenére meg tudja őrizni a fiatalok új törekvéseinek figyelembevétele nélkül.

Vizsgálataink azt mutatják, hogy a kilencvenes években a tanuló fiatalok önállóosodása és az iskolától való függetlenedése folytatódik, illetve az iskolaszervezet, iskolatí-

pusok átalakulásával változik is.⁵ A fiatalok önállósodását segíti az is, hogy azok az aspirációk, törekvések, amelyek a nyolcvanas években megfogalmazódtak, például az anyagi, fogyasztási aspirációik „kívülről” a demokrácia és a piac növekvő térhódításával megerősítést nyertek. A fiatalok aspirációinak, törekvéseinek erőteljesebb artikulálódása viszont nem jelenti az ifjúság homogenizálódását, hanem inkább sokszínűbbé válását. A fiatalok önállósodása összefügg a hagyományos kontrolálló intézmények szerepének csökkenésével, illetve elbizonytalanodásával család, iskola, társadalmi szervezetek és a piac érvényesülésével felerősödő akár a munkanélküliség, akár a szabadidő scenárió egyre erőteljesebb hatásával (Gábor 1993). Az iskola befolyásának csökkenése az ifjúság önállósodási törekvését – fogalmazhatunk úgy – egyre inkább az „utcára” viszi, melyben egyre fontosabbá válnak a regionális és lokális különbségek (Gábor 1993c). A fiatalok önállósodási törekvései, illetve a munkanélküliségi vagy szabadidő scenárió más és más irányba mozdíthatja el a fiatalokat. A munkanélküliségi scenárió hatása nagymértékben összefügg az iskolaszervezettel, az iskolatípussal, illetve az iskola belső viszonyaival is, és igen nagy lokális különbségeket mutat. A munkanélküliségi scenárió a fiatalokat mindenekelőtt az agresszivitás, illetve a szürke és a fekete gazdaság irányába löki, éppen úgy, mint az iskolával való szembekerülés. A szabadidő scenárió fokozottabb érvényesülése viszont inkább mozdítja el a fiatalokat az üzlet, a vállalkozás világába (Gábor 1993 b). Ez a két tendencia azonban nem választható el egymástól, de a fiatalok és a térségük esélyeinek függvényében arányeltolódások figyelhetők meg. Vizsgálataink alapján például Sopronban inkább a szabadidő scenárió, Gyöngyösön a kettő együttes hatása, Nyíregyházán inkább a munkanélküliségi scenárió hatása figyelhető meg.

A kilencvenes években felgyorsult a fiatalok nemzedéki szerveződése, illetve színesedtek a fiatalok kulturális és karriermintái a középiskoláktól az egyetemig. Az egyetemisták körében a fokozott individualizálódás, a fokozott önállósodás (a munkavégzés szerepének megnövekedése, a külföldi szakképzésben való résztvevők arányának megnövekedése), az ifjúkor meghosszabbításának igénye (a munkavégzés, házasodás közvetlenül egyetem utáni fontosságának háttérbe szorulása) és a fogyasztói kulturális minták előtérbe kerülése markánsan rajzolja ki az egyetemisták vállalkozóvá, professzionális szakemberré válásának igényét (Gábor-Mátay-Balog-Kántor 1994). Ugyanakkor markánsan rajzolódik ki az alternatív kulturális mintákat, inkább az egyetemisták elitjét, szakkollégistákat jellemző minta. Mindkettő mintául szolgál a középiskolás fiatalok számára is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy az egyetemisták körében nagy szerepet játszik az elbizonytalanodás és a hajdani „gazdasági biztonság” utáni vágy, amely szintén követésre talál a középiskolás fiatalok körében, különösen a válságövezetekben. Az ifjúsági minták kialakulásának új

⁵ A tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé az oktatási rendszer részletes áttekintését. Igen fontosnak tartjuk ebből a szempontból az Educatio 1994. évi tavaszi Mérleg 1990-1994 című tematikus számában Kozma Tamás, Lukács Péter, Setényi János, Forrai R. Katalin, Liskó Ilona írásait.

jelensége, hogy „lent” is szerveződnek, illetve letről is tért hódítanak kulturális minták, például az agresszív kulturális minták – skinhead-jelenség (Sárközi 1994).

Az ifjúságkutatás szempontjából ezek a jelenségek arra hívják fel a figyelmet, hogy *az iskolát egyre inkább úgy is kell tekintenünk, mint a fiatalok értékorientációjának színhelye, amelyben egyre inkább önálló világgént jelenik meg a tanulók világa, illetve sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk arra, hogy az ifjúság önállóságának megnyilvánulása nem értelmezhető a regionális, lokális sajátosságok ismerete nélkül.*

5. AZ IFJÚSÁGCENTRIZMUS EGYIK IRÁNYA AZ ÁTMENETBEN. A SKINHEAD-JELENSEG

A skinhead-jelenség sokféleképpen értelmezhető, az ifjúságkutatók (szociológusok, politikusok) többsége azt a felfogást fogadja el, hogy az ifjúsági kultúra része. Az ifjúsági kultúra kialakulása viszont ahhoz a civilizációs korszakváltáshoz kötődik, amely a hatvanas években indul meg Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. A korszakváltás lényege az ifjúság autonómiájának növekedése, az iskolai individuális verseny felértékelődése, a fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményrendszer – család, iskola, társadalmi és politikai szervezetek – háttérbe szorulása, és közvetett ellenőrző intézményrendszerrel való felváltása, amelyben meghatározó szerepet játszik a fogyasztói- és szolgáltatóipar valamint a tömegkommunikáció; rádió, televízió. A korszakváltás lényege a fiatalok lázadása a felnőtt társadalom értékrendjével, intézményrendszerével szemben, illetve a fiatalok azon törekvése, hogy saját értékrendjüket, életformájukat a felnőtt társadalommal elfogadtassák. Az ifjúság ez irányú törekvését ifjúságcentrizmusnak nevezhetjük, melynek kifejezője és realizálója az ifjúsági kultúra. A hatvanas évektől az ifjúsági kultúrának különböző formái alakultak ki. A nyolcvanas évek meghatározó ifjúsági kultúrává váltak: az alternatív kultúra (alternatív békemozgalom, környezetvédelem, új vallási mozgalmak), a fogyasztói kultúra (diszkó-, videórajongók) illetve az agresszív ifjúsági kultúra, azon belül a skinheadek, a skinhead-jelenség. A nyolcvanas évek közepéig az ifjúságkutatók úgy gondolták, hogy az ifjúsági korszakváltás – összhangban a modern társadalmak egyre szélesedő középosztályának létrejöttével, az iskolarendszer kiterjedésével stb. – az ifjúság mintaadó kultúrájává az alternatív kultúra válik, amely egyet jelent a társadalmi sokszínűség tolerálásával, a társadalom intézményrendszereinek demokratizálódásának, pluralizálódásának elfogadásával, illetve az arra irányuló törekvésekkel és a fiatalok közötti különbségek (települési, nemi és faji különbségek) kiegyenlítésével. A kilencvenes évek elejére világossá vált, hogy ezen elképzelések illúzióknak bizonyultak, az ifjúságcentrizmus egyre inkább összekapcsolódik az intoleranciával, elsősorban a tizenéves, alacsony iskolázott fiúk körében: növekszik a másság, az intézmények demokratizálódásának, pluralizálódásának elutasítása, az erőszak, az etatizmus tisztelete. Ez összefügg azzal, hogy a modern társadalmakban sem valósult meg a társadalmi kiegyenlítő-

dés, sőt fokozódott ezen társadalmak kettészakadása; nemcsak a felemelkedési esélyek növekedtek, de a leszakadók tábora is, amelynek szemléletes jelensége a fiatalkori munkanélküliség és a bevándorlók, külföldi munkavállalók szegregálódása, társadalom alatti osztállyá válása, illetve azok elleni gyűlölet felerősödése.

5.2 A SKINHEADEKKEL VALÓ SZIMPATIZÁLÁS A TANULÓ FIATALOK KÖRÉBEN

Magyarországon a skinheadekkel szimpatizálók 1989-ben különbséget mutattak iskolatípus szerint: az egyetemisták 5%-a, a gimnazisták 9%-a, a szakmunkástanulók 13%-a szimpatizált a skinheadekkel. Az iskolatípusok szerinti különbségek mellett a nemek szerinti különbség is erőteljesen kirajzolódott: az egyetemisták esetében a fiúknál 8% a lányoknál 4%, a gimnazisták esetében a fiúknál 9%, a lányoknál 5%, a szakmunkástanulóknál pedig a fiúknál 15%, a lányoknál pedig 11% volt a skinheadekkel szimpatizálók aránya. A skinheadekkel szimpatizálók arányának alakulása már 1989-ben is szoros összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal. Az egyetemisták körében az ifjúságcentrizmus csökkentette 4%-ra, a gimnazisták és szakmunkástanulók körében pedig közel azonos arányban 18%, illetve 17%-ra növelte a skinheadekkel szimpatizálók arányát.

A skinheadekkel szimpatizálók aránya 1993-ban 1989-hez képest az egyetemisták és a gimnazisták körében kismértékben csökkent: 2%, illetve 8%, a szakmunkástanulók körében viszont 31%, amely nagymértékű növekedést mutatott. Folytatódott az ifjúságcentrizmusnak az agresszív ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása: az ifjúságcentrista egyetemisták 3%-a, a gimnazisták 13%-a, a szakmunkástanulóknak viszont 50% (!) szimpatizált a skinheadekkel.

1989-ben az ifjúságcentrizmus ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása elvált a politikai érdeklődéstől. Az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé érdeklődtek a politika iránt, mint a felnőttminta-követők: Az egyetemisták körében az ifjúságcentrista egyetemisták 65%-át, a felnőttminta-követők 86%-át, a szakmunkástanulóknak pedig 23%-át, illetve 31%-át érdekelte a politika. A gimnazisták képeznek csak kivételt, ahol a fenti arány 60%, illetve 57% volt.

1993-ban a gimnazistáknak 38%-át, a szakmunkásoknak pedig 9%-át érdekli a politika. A gimnazisták körében a felnőtt mintát követőknek 30%-át, az ifjúságcentristáknak 40%-át, a szakmunkástanulók körében viszont a felnőttminta-követőket egyáltalán nem, az ifjúságcentristáknak viszont 23%-át érdekelte a politika. Az egyetemisták körében kiegyenlítődés volt megfigyelhető: a felnőttminta-követők 63%-át, az ifjúságcentristáknak 60%-át érdekelte a politika.

Az ifjúságcentrizmus politikai érdeklődésre gyakorolt hatása összekapcsolódik a fiatalok politikai cselekvésének megváltozásával, a pozitívkonvencionális cselekvésformák elterjedésével, melynek skálája az aláírások gyűjtésétől, az engedélyezett demonstráción át a polgári kezdeményezésekig, végső soron pedig az erőszakos proteszt

cselekvések – köz- és magántulajdonsértés, erőszak alkalmazása rendőrökkel és más személyekkel szemben, fegyver és robbanóeszközök alkalmazásának – elfogadásáig terjed. Az ifjúságcentrista fiatalok legmarkánsabb jellemzője, hogy inkább fogadják el az erőszakosabb politikai cselekvési formákat, mint a többiek: például az ifjúságcentrista középiskolás fiatalok 26%-a támogatná a közlekedési demonstrációt, 23%-a venne részt polgári kezdeményezésekben, és 11% alkalmazna erőszakot rendőrökkel és más személyekkel szemben, a fenti arányok a középiskolás fiatalok körében viszont csak 14%-10%-4%.

5.2 SKINHEADEK, AVAGY PIAC ÉS POLITIKA. A KÉT KORSZAK

A magyarországi vizsgálatok adatait áttekintve azt találjuk, hogy a skinhead-jelenség két korszaka különíthető el: az 1989 előtti és a rendszerváltás utáni időszak, a kilencvenes évek. Azt látjuk, hogy a skinheadekkel szimpatizálás életkor, nem és iskolaszpecifikus. A skinheadekkel szimpatizálók a középiskolás korosztályból, mindegyikből a szakmunkástanulókból, és többnyire a fiúk közül kerülnek ki. Az iskolaszerkezeti szegregáltságot alátámasztja az ifjúsági kultúra szegregáltsága: 1989-ben is élesen elkülönül az alternatív ifjúsági kultúra, amely az egyetemista, gimnazista fiatalok egy részének mintája, és a fogyasztói és agresszív ifjúsági kultúra, amely a szakmunkástanuló és szakközépiskolás fiataloknak jelent mintát. 1989-ben az ifjúság lázadása még elvált a politikai érdeklődéstől, a politikai cselekvéstől. A politikai érdeklődés általában magas volt, és a fiatalok döntő többsége az akkor ellenzéki politikai pártokat és a kommunista rendszer megdöntését támogatta.

Az 1990. évi szabad választásokat követő időszakban felgyorsult az ifjúsági korszakváltás, felértékelődött az iskolai ifjúsági korszak fontossága. Az iskolai ifjúsági korszak felértékelődése azt jelenti, hogy az iskola felé nemcsak a tudás megszerzése jelent meg elvárásként, hanem a szabadidő-, sporttevékenységek megszervezésének, a tanulói önállóság tiszteletben tartásának, az iskolai élet belső demokratizálódásának elvárásaként is, és tovább fokozódott az igény az egyetemi kapuk még szélesebbre tárására is.

A szabadidő-tevékenység kibővülésének, az aktív szabadidő-tevékenységi formák előretörésének lehettünk tanúi – kerékpározás, turisztika, hegymászás stb. Látványos az ifjúsági kulturális stílusok sokszínűvé válása, illetve azokban bekövetkező alapvető fordulat. Az új ideál a vállalkozó, a yuppie, és ehhez kapcsolódóan a szabadidő-tevékenységek a materiális értékek felerősödésével járnak együtt és ezen fiatalok politikai érdeklődése válik meghatározóvá, ezzel összefüggésben növekszik a társadalmi jövő optimista megítélése, illetve csökken az ifjúsági kultúra származási, nemek szerinti meghatározottsága.

Azzal egy időben, hogy a fiatalok piackonform magatartása előtérbe kerül, tanúi lehettünk az alternatív ifjúsági kultúra hanyatlásának és az agresszív ifjúsági kultúra előretörésének (a skinheadekkel szimpatizálók aránya megduplázódott 1989-hez képest).

A skinheadekkel való szimpatizálók még inkább a szakmunkástanulók, a tizenéves fiúk közül kerülnek ki, de a skinheadekkel szimpatizálás sokkal inkább részévé vált az ifjúság lázadásának, az ifjúság lázadása pedig sokkal inkább vált a politikai agresszív-proteszt cselekvés ösztönzőjévé. Mindez olyan körülmények között, amikor a fiatalok politikai érdeklődése csökkent. Az ifjúság lázadása és a politikai agresszivitás összekapcsolása magyarázatra szorul. A fiatalok mintakövetésének két szélső pólusa: a yuppiek és skinheadek: mindkettő a piachoz erőteljesen kötődő „szenvedélybetegség”.⁶ A yuppiek a gazdasági, üzleti karrier érdekében a fiatalság gátlástalanságával töreksenek a felnőtt társadalomba való integrálódásra mint nyertesek. (A középiskolások 54%-a szimpatizál a yuppiekkel, a gimnazistáknak 50%-a, a szakmunkástanulók-nak 59%-a.) A skinheadek pedig az oktatási intézményrendszer és a piac perifériájára sodródva, gátlástalanul lépnek fel a náluk még inkább perifériára kerültekkel, cigányokkal szemben, mint a piaci harc vesztesei. A kontrasztot jól mutatja, hogy a yuppie és skinhead minták leginkább a szakmunkástanulók körében találunk szimpatizálókra, illetve azokban a helyi társadalmakban, ahol legélesebben rajzolódik ki a gazdagok és szegények közötti különbség. (Például Sopron, Gyöngyös, Nyíregyháza városok közül Sopronban legkevésbé, Nyíregyházán leginkább szimpatizálnak a skinheadekkel.) Az átmenet sajátossága, hogy a perifériára kerülés a piacon – amely politikai agresszivitással párosul – egyben maga után vonja a skinheadek gátlástalan politikai perifériához való sodródását, és a skinhead-jelenség erősödését.

Figyelmeztető, hogy az átmenetben az ifjúsági kultúrát meghatározza az az ellentmondás, amely a fiatalok piaci szereplővé válása és az örökölt államszocialista oktatási intézményrendszer szinte változatlanul történő fennmaradása között húzódik. Az ifjúsági kultúra ezért inkább fordul a szenvedélybetegségek (menekülés, agresszivitás), mint az alternativitás irányába.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Az egyik legfontosabb következtetésünk, hogy az ifjúságkutatás kiindulópontjának kell lennie *az ifjúságnak azon társadalmi folyamatokba történt beágyazása, amelyek a kommunizmusok összeomlása után gyorsultak fel térségünkben, melynek sarkkövei a piac és a demokrácia kiépülése*. Azt állítjuk, hogy ezen folyamatok megértéséhez újra kell értelmeznünk térségünkben a szocializmusok szerepét, illetve azt, hogy a szocializmusok milyen társadalmi fejlődési folyamatokat szakítottak meg, illetve milyen tradíciókat tápláltak, illetve milyen hagyományok éledtek, illetve élednek újjá a demokrácia és a

---

⁶ A „szenvedélybetegség” kifejezést Dahrendorftól vettük át. Az ifjúsághoz írt jegyzetekben azt hangsúlyozta, hogy a nyolcvanas években a fiataloknak felkínált – nyilvánvalóan vonzó – két életvitelnek van egy közös vonása: mindkettő „szenvedélybetegség”. Az egyik a pénz kábulata, a másik szenvedély pedig inkább sokkal kerül, mint hasznát hajtó. A csúcsra jutás helyett kivonulni a társadalomból ilyen például a kábítószer élvezet (Dahrendorf 1994).

piac kiépülése során. Azt állítjuk továbbá, hogy a nyolcvanas évek végére nemcsak Kelet-Közép-Európában, de az egész világban olyan új tendenciák jelennek meg – például az underclass létrejötte – amelyek új folyamatokat indítanak meg a fejlett világban, és drámaian érvényesülnek térségünkben is.

Azt állítjuk, hogy a demokrácia és a piac kiépülésével hazánkban felgyorsult az ifjúsági korszakváltás. Ennek oka a nemzetközi hatások szerepének felerősödése, azon belül is a fiataloknak a piac aktív szereplőjévé válása. Az ifjúsági korszakváltás felgyorsulása jól kifejezésre jut, az iskola egyre meghatározóbb, mondhatjuk döntő tényezővé válása az ifjúság életében. Hangsúlyoztuk, hogy ez nem egyszerűen csak az iskolai tudás felértékelődését jelenti, hanem azt is, hogy az iskola válik a fiatalok társadalmi és értékorientációjának cselekvési mintáinak fő színterévé, amely egyaránt jelentheti az iskola által közvetített tudás elfogadását, illetve elutasítását. Hangsúlyoztuk, hogy a nyolcvanas évektől nyomon kísérhető az a folyamat, hogyan fordulnak el a tanuló fiatalok az iskola által közvetített tudástól, amely nemhogy tradíciót jelentett, hanem ellenkezőleg, demokrácia és piacokonform cselekvési minták kialakulását, amely hozzájárult ahhoz, hogy az ifjúság önállósodása felgyorsult. Aláhúztuk, hogy a kommunizmus összeomlása után beszélhetünk arról, hogy megteremthető a fiatalok önállósodásának esélye – melynek kifejezője az ifjúsági kultúra sokszínűvé válása, és az is, hogy az ifjúsági kultúra egyre fontosabb szerepet játszik a fiatalok társadalmi, politikai cselekvési mintáinak kialakításában. Azt is aláhúztuk viszont, hogy ez a folyamat egyáltalán nem konfliktusmentes, sőt a generációs konfliktusok növekvő szerepével kell számolnunk mind lokális, mind regionális és nemzetközi szinten is.

Azt állítottuk, hogy döntő a fiatalok kulturális oldalról való megközelítése és olyan metodológiai megközelítés, amely lehetővé teszi a fiatalok kultúrközi összehasonlításának vizsgálatát. Hangsúlyoztuk továbbá, amikor az ifjúságcentrizmust állítottuk méréseink középpontjába, hogy olyan metodológiák kidolgozása szükséges, amely képes jelezni azokat a konfliktusokat, amelyek a fiatalok fokozódó önállósodásával a jövőben más és más módon vetődnek fel lokális, regionális, illetve nemzetközi szinten.

IRODALOM

1. BALOG IVÁN (1992): Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
2. CHISHOLM, LYNNE (1992): Élesebb lencse vagy új kamera? (Ifjúságkutatás, ifjúság társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és ifjúságról) In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged

3. CSANÁDI GÁBOR – LADÁNYI JÁNOS – GERŐ ZSUZSA (1979): *Az általános iskolai rendszer első rétegződése*. Valóság, 6. szám
4. CSÁKÓ MIHÁLY – LISKÓ ILONA – TÓT ÉVA (1994): *Szaktanulmányok a kilencvenes években*. Bp. Oktatókutatási Intézet (Kézirat)
5. DAHRENDORF, RALF (1990): *Reflections on the Revolution in Europe*, New York, Random House
6. DAHRENDORF, RALF (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Bp., Gondolat
7. ELSTER JON: (1991): *Mikor a kommunizmus elenyészik*. Valóság, 3. szám
8. ERDEI FERENC (1980): A magyar társadalom a két világháború között. I-II. In ERDEI FERENC: *A magyar társadalomról*. Bp. Akadémiai Kiadó
9. GÁBOR KÁLMÁN: Youth—culture and Political Culture in Hungary after Communism. In *Connaitre les modes de vie et de consommation des jeunes. Colloque Européen*. Paris 26-27. September 1991. 2. kötet
10. GÁBOR KÁLMÁN (1992): *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
11. GÁBOR KÁLMÁN (1992 a): *A középiskolai végzettség középösztályosodása*. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
12. GÁBOR KÁLMÁN – BALOG IVÁN (1992): *Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében*. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
13. GÁBOR KÁLMÁN (1993): *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Bp. Oktatókutatási Intézet (Kutatás közben)
14. GÁBOR KÁLMÁN (1993 a): *Nacionalizmus, generációs konfliktus, politikai cselekvés a szegedi és szabadkai fiatalok körében*. Educatio, 1993. 2. sz. 357-365.
15. GÁBOR KÁLMÁN (1993 b): *A kisvállalkozók a vidéki Magyarországon*. Bp. (Kézirat)
16. GÁBOR KÁLMÁN (1993 c): *Az ifjúsági korszakváltás avagy az ifjúsági és a politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében*. INFO-Társadalomtudomány, 1993. 26. szám. 5-21.
17. GÁBOR KÁLMÁN – MÁTAY MELINDA – BALOG IVÁN – KÁNTOR ZOLTÁN (1994): *Ifjúság és az elit*. Bp. Oktatókutatási Intézet (Kutatás közben)
18. GEORG, WERNER (1992): *Die Skala Jugendzentrismus im Zeitreihen- und Kulturvergleich*. In *Jugend '92*. 4. kötet, Szerkesztette: Methodenberichte-Tabellen-Fragebogen, Opladen, Laske+Budrich
19. HAJNAL ISTVÁN (1993): *A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről*. In *Tecnika és művelődés*. Bp., História, MTA Történettudományi Intézete
20. KARIKÓ SÁNDOR (1993): *Ifjúságcentrizmus – valóság vagy álom?* Valóság, 6. szám 109-112.
21. KEMÉNY ISTVÁN (1993): *Magyarország és Európa*. In *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibóról*. Szerkesztette: DÉNES IVÁN ZOLTÁN, Pécs, Tanulmány Kiadó

22. KEMÉNY ISTVÁN (1993): *Egyéni kisvállalkozás és munkanélküliség*. Bp. (Kézirat)
23. LADÁNYI JÁNOS (1994): *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*, Bp. Educatio
24. MEEUS, WIM – RAAIJMAKERS, QUINTEN – VOLLEBERGH, WILMA (1992): *Politikai intolerancia és ifjúságcentrizmus a serdülőkorban (Áttekintés a Hollandiában folyó kutatásokról és néhány újabb keletű longitudinális vizsgálati eredményről)* In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
25. SÁRKÖZI JUDIT (1994): *Kopaszok...* (megjelenés alatt)
26. ZINNECKER, JÜRGEN (1992): *A fiatalok a társadalmi osztályok terében*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
27. ZINNECKER, JÜRGEN (1992 a): *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
28. VAJDA ZSUZSANNA (1993): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*, Buksz, 3. szám 495-497.
29. WATTS, MEREDITH – ZINNECKER, JÜRGEN (1992): *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged

TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS ÉS IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS (Gábor Kálmán)

Tanulmányunk történeti és nemzetközi összehasonlításban tárgyalja az ifjúsági kultúra alakulását. Az ifjúsági kultúra alakulását két egymással összekapcsolódó folyamatba helyezve tárgyaljuk: vizsgáljuk a civilizációs korszakváltás, illetve a társadalmi átalakulás és az ifjúsági kultúra viszonyát.

A társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás viszonyában kiemeljük, hogy a korszakváltás során felértékelődik az iskolai tudás, az iskolában eltöltött idő, a fiatalok egyéni/személyi önállósodása egyre korábbra helyeződik, ugyanakkor az ifjúsági életszakasz egyre inkább meghosszabbodik. Növekszik a fiatalok autonómiája, a család, a szomszédság, az iskola vagy a különböző ifjúsági szervezetek elvesztik közvetlen ellenőrző szerepüket, és egy közvetetett kontroll jön létre az ifjúság felett a fogyasztói ipar és a mass médiák révén. A fiatalok növekvő autonómiája növekvő kockázattal, illetve azzal is jár, hogy átalakul a világ rendje. Korábban az ifjúság mintakövetőként jelent meg, jelenleg pedig az ifjúság is mintaadóvá válik: a fiatalok mintái pedig az ifjúsági kultúrában nyilvánulnak meg.

A társadalmi átalakulás és az ifjúsági kultúra összefüggésében három hipotézisre épül.

Az egyik, hogy a demokrácia és a szabadság kiteljesedésével a kulturális tőke felértékelődik, ami az ifjúsági kultúrában a szabadság, a tolerancia, a másság elfogadásának értékeire épülő alternatív ifjúsági kultúra dominanciáját eredményezi.

A másik hipotézis, hogy a piac kiépülése kettészakítja a társadalmat, amely a fiatalokra rendkívül erőteljesen hat, hiszen a fiatal munkanélküliek aránya igen magas lesz, a fiatalok egyre nagyobb arányban válnak vesztesé, illetve a kockázatvállalás igen nagy mértékben megnövekszik. A fiatalok – mindenekelőtt a hátrányos helyzetű települési, etnikai csoportjaik – könnyen bekerülhetnek a kettészakadt társadalmat jellemző „társadalom alatti” rétegbe. Kibontakozik, felerősödik a materiális értékre épülő fogyasztói kultúra mellett az agresszivitást központba állító agresszív ifjúsági kultúra, illetve a világtól menekülő irracionalitások, misztikumok értékorientációját hordozó ifjúsági kultúra.

A Diáksziget példáján mutatjuk be a harmadik hipotézist, a jövőbeli középosztály ifjúsági kultúrájának kialakulását, amely ifjúsági kultúra a piackonform fogyasztói és az alternatív kultúra ötvözete. Ez összefügg azzal a változással, amely a kilencvenes években bekövetkezett, melynek lényege mind a munka, mind a szabadidő-tevékenység intenzitásának emelkedése. Rámutatunk továbbá arra, hogy a fiatalok nonkonformitását ma már nagymértékben a fogyasztói ipar és a médiák által gerjesztett és kialakított magatartásminták vezérlik, melyek keverednek az önálló érték- és stílussteremtés, az alternatív kultúra által nyújtott mintákkal.

Tanulmányunkban hangsúlyozzuk az ifjúsági kultúrának a generációváltásban játszott szerepét. Hangsúlyozzuk, hogy az ifjúsági kultúra alakváltozásai azt mutatják, hogy napjainkban formálódik egy olyan nemzedék, amely a professzionális munkavégzésre és versenyhelyzetre tudatosan készül, ehhez viszont elvárja az önálló döntés jogát a szabadidő eltöltésének megválasztásában. Ugyanakkor kiemeljük azt, hogy a piac és a demokrácia kialakulásával az ifjúsági szubkultúrák széles spektruma jön létre.

1. AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS KÉRDÉSE

Alapvető állításunk, hogy Nyugat-Európában a hatvanas évektől kezdődően, a nyolcvanas évekre ifjúsági korszakváltás következett be. A korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása, illetve az iskolai tudás felértékelődése. Jellemzője a korszakváltásnak az ifjúkor meghosszabbodása, az amatőr ifjúsági státusz professzionális státusszá alakulása. A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szervezeteket) a közvetett ellenőrző intézmények – mass médiák, fogyasztói ipar – váltják fel. Az ifjúság autonómiája, önállósága megnövekszik. Fokozódik a nemzedéki szerveződés szerepe, éleződnek a fiatalok és a felnőttek közötti konfliktusok, az ifjúsági kultúra egyre fontosabb szerepet kap a fiatalok társadalmi orientációjának, politikai cselekvési mintáinak alakításában.

Felvetődik a kérdés, hogy az ifjúsági korszakváltás mit jelent kelet-európai viszonyok között. A kérdés jogosultságát támasztja alá, hogy a kelet-európai társadalmak, köztük a magyar társadalom is a nyugat-európai ipari társadalmakat a keleti, szovjet típusú modell kényszere alatt próbálták követni. A civilizációs korszakváltás értelmezése következképpen szorosan összekapcsolódik a társadalom átalakulásának kérdésével.

A fiatalok és a felnőttek közötti viszony egyirányú utcája kétirányúvá, illetve az ifjúság mintakövetőből mintaadóvá is válik. (Például a fiatalok a felnőttektől eltérő politikai cselekvési mintákat alakítanak ki.) Ez a folyamat maga után vonja a fiatalság életkori szakaszának felértékelődését – mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában (Gábor 1993).

A felnőtt társadalom ellenőrzésének közvetetté válásával az ifjúsági kultúra soha nem látott sokszínűsége bontakozik ki, de ez összefügg a fogyasztói és tömegkommunikációs minták rendkívüli elterjedésével, és a magas kultúra fogyasztóivá válásával, keveredésével – melyre a fiatalok rendkívül rugalmasan reagálnak – teremthetik meg az esélye annak, hogy a fiatalok felnőtt mintakövetőkből mintaadóvá váljanak. A kulturális tőke felértékelődése tehát csak részmozzanatként tűnik a piac ifjúsági „terfoglalása” mellett. A fiatalok viszont ennek következtében a piac passzív befogadóiából annak aktív alakítóivá (öltözködés, szabadidő-tevékenység, utazás, számítástechnika) válnak, válhatnak (Gábor 1995).

Fontosnak tartjuk az ifjúságkutatók, a nyolcvanas évek végén tett megállapítását: „Az ifjúságkutatásban új korszakba léptünk. A hetvenes évek elméleti és módszertani

szempontból innovatív ifjúságkultúra-kutatási tradícióját megdöntötték azok a kijózanító hatású beszámolók és elemzések, amelyek a nyolcvanas évtized ifjúsági munkanélküliségének természetéről és társadalmi következményeiről szólnak. Jelenleg olyan strukturális változások várhatók, amelyek – legalábbis potenciálisan – kihatással vannak az »ifjúság fogalmára és a fiatalokra mint szociális kategóriára egyaránt. A demográfiai, technológiai és gazdasági változások, az oktatás és képzés módosítják az ifjúsági átmenetek szabályozó mechanizmusait is. Továbbra is vitatott kérdés marad: a fiatalok értékei, életükkel, jövőjükkel kapcsolatos attitűdjei szintén változnak-e, és ha igen, hogyan. És ha így van, az ilyen változások úgy jelentenek-e pluszt a strukturális változásokhoz képest, hogy függetlenek tőlük, avagy alapjában részét képezik azoknak.« (Chisholm 1993 49.)

Az ifjúság önállósodása, az ifjúság önálló társadalmi szereplővé válása eltérő társadalmi feltételek között zajlik le. A brit ifjúságkutatók inkább hajlanak a „társadalom alatti osztály” tézisre. Halsey kimutatta, hogy „a hetvenes évek közepétől a jómódú többség és a leszakadt kisebbség közötti különbségek elmélyültek. A szegénység egyre terjedt: 1983-ban a brit lakosság 36%-a élt olyan, vagy ahhoz közeli szinten, hogy segíelyekre szorult. A »két ország« mindinkább lakóhely szerint is elkülönült: a többboldalúan depriváltak mindinkább romló körülmények között a belvárosban rekednek, míg azok, akik ezt anyagilag megtehetik, a külső városrészbe költöznek.” (Halsey 1988 29.) A német ifjúságkutatók pedig inkább fogadják el azt a megállapítást, miszerint olyan társadalmi változások zajlanak le, hogy a társadalom csaknem egésze jómódú középosztállyá válik, amely az »ifjúságra” mint egységes kategóriára nézve általános érvényű következménnyel jár.

Az ifjúság lehetséges alternatívájának kérdése beágyazódik a posztindusztriális társadalom jövőjéről és a társadalmi munkamegosztásról folyó vitákba, amely a fejlett társadalmak strukturális munkanélkülisége, technológiai innovációja és jövedelemelosztása fényében zajlanak. Ebben a vitában az ifjúságra nézve két scenárió rajzolódik ki.

Az egyik, a *munkanélküliség* scenáriója. Nagy-Britanniában a hetvenes évek során kialakult »két ország”-modell konzervál egy, a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerő-tartalékot, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a scenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalóak. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás pedig robbanó hatású, mivel az etnikai/faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani.

A másik, a *szabadidő megnövekedésének* scenáriója letörölné a stigmiákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új „dologtalan” szabadidős osztály alapját képeznék. Elmozdulása ennek a *munka-scenárió* felé a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik (Chisholm 1992 63.).

2. AZ IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZ ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA A NYUGAT-, ILLETVE KELET-EURÓPAI TÁRSADALMAKBAN

Az ifjúsági kultúrát az ipari társadalomban még inkább a kofiguratív (felkészülés a felnőtt társadalomra, az alávetettség feloldása), a posztindusztriális társadalomban már a prefiguratív korszak (az ifjúság függetlenedik a felnőtt társadalomtól) megjelenése figyelhető meg. Ez a civilizációs korszakváltás összekapcsolódik a társadalmi reprodukció módozatok megváltozásával, egyre inkább a kulturális tőke megszerzésének módozata válik uralkodóvá. Ezáltal a társadalmi helyzetek reprodukciója bizonyos mértékben ideológiailag bonyolultabbá és élettörténetileg dinamikusabbá válik. A kulturális tőke megszerzésének irányába tolódó társadalmi reprodukció felértékeli az egyének személyiségét, habitusát. A társadalmi reprodukció formájának „individualizációja” azt jelenti, hogy az osztályhelyzet mind jobban az egyes egyénben, a habitusban és életstílusban mutatkozik meg.

Az átmeneti ifjúsági korszakban egy fiatal viszonylag rövid és kevés szociális és kulturális önsúlyal rendelkezik. A teljes életpályán belül az ifjúsági életszakasz kényszerű, átmeneti esemény. Az ifjúság a generációk láncolatában a felnőtt társadalomhoz igazodik. Az ilyen ifjú életszakasz szorosan kötődik a felnőttek intézményrendszeréhez, különösen a munka intézményeihez és a családhoz, a szűkebb szociokulturális környezethez. (Például a szomszédság miliőhöz, egyházi közösséghez és hasonlókhöz.) Nem önálló, hanem a kenyérkereső és a családi életre felkészítő életszakaszként írható le. Az ifjú lét sajátosságainak érvényesítése helyett a fiatalabbak az újak és a kezdők társadalmi pozícióját foglalják el. Következésképp a munkában, a családban és a társadalomban – a tapasztalt felnőttekhez képest – alárendelt szerepet játszanak.

Az iskolai ifjúsági életszakaszban az iskolai és képzési intézmények differenciáltított rendszere és az általuk generált iskolai és képzési életpályákból fakadó szervezőerő válik meghatározóvá. Ez a meghosszabbodott ifjúsági életszakasz több az iskolai és képzési intézményekhez való kötődésnél. Az idevágó életpályák jellegzetes vonásai egybeesnek ennek az életszakasznak az iskolán kívüli, szabadidős életmódjával, és fontos szerepet kap az együttélés és a szexualitás kipróbálása is. Úgy is mondhatjuk, hogy a kulturális tőke térhódítása összekapcsolódik a származási, osztálykötelékek lebontódásával, átrendeződésével, amely az ifjúsági kultúra felértékelődéséhez vezet.

Vizsgálataink alapján igen szembetűnő ismérvként jelenik meg a hagyományok szét hullása és az ifjúság megszakított átalakulása felett érzett ijedtség. Ez a típusú átalakulás nem írható csak a nyugat-európai centrumok ifjúságának médiákon keresztül érvényesülő mintáinak rovására. Nem értelmezhetjük a közép-kelet-európai ifjúság „elnyugatossodása”-ként, hanem bizonyos mértékben „házi készítményeknek” tekinthetjük, amelyek a kelet-európai perifériák saját társadalmi fejlődési dinamikájának termékei.

A munkához vezető státuszút iskolaivá válása és újjászerveződése a fiatalok életében egy meglehetősen izolált fejlemény maradt, aminek nem felelnek meg további sza-

bad terek. Ezért Közép-Kelet-Európában a képzés megszerzésére és a képzési időre korlátozott átmeneti ifjúsági életszakaszról beszélhetünk. A munkához vezető státuszút megváltozásához képest a másik két életpálya-út, amely a felnőtt családszerephez és a polgári személyiséghez vezet, háttérben marad. Az ifjúságnak nem alakulhatott ki az az átfogó életmódja, amelyet az iskolai ifjúsági életszakaszban megfigyelhettünk.

A szakmai státuszszerzés átalakulása ugyanis az individualizált képzési pályafutások modellje szerint a nyugat-európai fiataloknál azt váltja ki, hogy korábban és szélesebb körben válnak ki a családból és származási környezetükből. A kelet-európai fiatalok részéről viszont inkább az a tendencia mutatkozott, hogy a származási milióból való korai és erőteljesebb kiszakadásnak egyetlen módja, hogy korábbi életszakaszban léptek be a családalapítás fázisába.

Az iskolai, meghosszabbított ifjúsági életszakasz kialakulásával a fiatalok felelőssége a társadalmi térben elfoglalandó pozíció megszerzése során nagyobb lesz. Az iskola monopolizálja a foglalkozási státusz megszerzését, következésképpen a fiatalok egy vagy két évtizeden át az iskolában kialakult perszonális kontaktus révén a foglalkozási státusz elnyerésekor könnyebb helyzetbe kerülnek. Ez hátrányosan befolyásolja az ifjúsággal foglalkozó tradicionális intézményeket, mint például a származási/családi és a szomszédsági környezetet és a munka szervezeteit is.

Az ifjúkor mindhárom „próbaterére” jellemző, hogy korán kezdődnek és mélyen a harmincas években végződnek, és olyan különleges státuszt alapoznak meg az ifjúkori életszakaszon belül, mely lehetővé teszi számukra, hogy önálló társadalmi csoportokként társadalmilag releváns cselekvési teret nyerjenek.

A polgári státusz ifjúkori kipróbálása vásárlóként, fogyasztóként és politikai résztvevőként megfelelő ipari, fogyasztói és politikai infrastruktúrát feltételez. A fiatalok vásárlói és fogyasztói külön státuszának intézményes ellenpárja a fogyasztás intenzív szolgáltatói társadalma. A piacnak és azoknak a szolgáltatásoknak a kölcsönhatásában, amelyek a fiatalok igényeire számítanak, kialakul a fiatalok viszonylagos autonómiája és létrejönnek a társadalmi kontroll specifikus módozatai.

3. KORSZAKVÁLTÁS ÉS NEMZEDÉKI SZERVEZŐDÉS.

A SZEMÉLYISÉG POLGÁRRÁ VÁLÁSÁNAK KELET-EURÓPAI KORLÁTAI

A továbbiakban tehát nem elég a kelet-európai és nyugat-európai fiatalok korszakváltásbeli különbözőségét csak abból a szempontból vizsgálni, hogy a keleti társadalmak industriális, a nyugatiak pedig posztindusztériális társadalmak. Külön súlyt kell helyezni arra, hogy a keleti államszocialista társadalmak a személyiség polgárrá válását megakadályozó/korlátozó társadalmak is, amely az ifjúsági korszakváltást a gazdasági, kulturális fejlettségnél is erőteljesebben késlelteti. A nemzedéki szerveződés alapfeltétele az eltérő helyzetértelmezések, az eltérő ideológiák, az eltérő cselek-

vési minták és azok megvalósításának lehetősége.¹ A nemzedéki szerveződés és a nemzedékváltás kérdése szorosan összefügg a szocializmus országonként eltérő, de lényegében minden volt szocialista országban megragadható kettős társadalmi szerkezettel. Kemény István hangsúlyozta, hogy a hatalom a magyarázó ereje e társadalmi szerkezetnek. „A pártközpont által diktált monolitikus hatalommegosztás az egyik (és 1963-ban a fontosabbik) kiindulópont. Mint egy későbbi tanulmányomban írtam, állami tulajdonban volt a földek, az energiaforrások, a városi telkek és a termelőeszközök javarésze; az állam rendelkezett az ország munkaerőivel; az állam szabta meg a munka díjazását is. Az állami tulajdon fölött a politikai bizottság rendelkezett; a gazdasági uralmon kívül kezében volt a politikai, a katonai, a kulturális és az információs hatalom is. Ugyanakkor úgy véltem – és úgy vélem most is –, hogy a Rákosi-terrornak és a Kádár-rezsim megtorlási időszakának (1957-1963) nem sikerült a korábbi társadalmi szerkezetet felszámolnia. Két építményt, két szerkezetet láttam magam előtt: az egyik az utánzással született kommunista szerkezet volt, a másik az évszázadok alatt kialakult bonyolultabb és szövevényesebb szerkezet.” (Kemény 1994). Szelényi Konráddal írt könyve a hetvenes évek elején arra hívta fel a figyelmet, hogy a szocialista hatalmi elit úgy alakult át, hogy a káder réteg mellett megjelenik egy iskolázottabb technokrata réteg. A hatvanas évek végéig dinamikusan növekvő iskolázottság eljut addig a szintig, hogy a politikai rend mellett a szakértelmiség egyre fontosabb szerepet játszik: létrejön a szocializmus technokráciája (Szelényi-Konrád 1989). A szocialista elit ez irányú átalakulása a nemzedéki szerveződésnek és nemzedékváltásnak első figyelemre méltó mozzanata, nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a hatvanas évek végétől a humán értelmiség csoport-

¹ Az a felfedezés nem újkéltű, hogy a hagyományos osztályszerveződést a nemzedéki szerveződés váltja fel, melynek feltétele, hogy az ifjú generációk átöröklés helyett versenyben, nem ritkán a felnőtt generációkkal való konfliktusok révén szerzik meg, alakítják ki társadalmi pozícióikat. Ebből a feltevésből kiindulva vetette fel Karl Mannheim a nemzedéki szerveződés kérdését (Mannheim 1969). Szerinte a társadalmi, kulturális struktúra meghatározott rendszerében a nemzedéki csoportok elkülönülésének három szintje figyelhető meg:

Az *első szint*, a nemzedéki elhelyezkedés azt jelenti, hogy a fiatalok ugyanazon korcsoportban a társadalmi és történeti fejlődés során közös élményre, tapasztalatra tesznek szert. Mannheim úgy érvel, hogy éppen úgy, mint az osztályok, a nemzedékek is mindenekelőtt a közös társadalmi elhelyezkedés objektív tényei által válnak egységes csoporttá. Az osztály vagy nemzedéki elhelyezkedés azonban nem szükségszerűen vezet *személyi interakcióban* kifejezésre jutó konkrét csoportokhoz, de meghatározza az *egyének életesélyeit anyagiakban és hatalomban*, valamint érzelmi, gondolkodási/tudati cselekvési módokban, alakzatokban.

A *második szint* a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása, tényleges társadalmi elhelyezkedéssé válása a hasonlóan elhelyezkedők potenciális egymásra orientálódása révén megy végbe. A hasonlóan elhelyezkedők megkísérik értelmezni a társadalmi elhelyezkedésben kijelölt helyüket, és megpróbálnak kialakítani olyan eszméket és cselekvési formákat, amelyek közös életcél, életutat tesznek lehetővé.

A *harmadik szint* a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása során kialakuló nemzedéki egység. A nemzedéki egység azon egyének csoportja, akik – a társadalmi, kulturális fejlődést figyelembe véve – közös helyzetértelmezést, közös attitűdöket és cselekvési formákat alakítanak ki.

ja ebben a hatalmi törekvésben vesztes lett. A nyolcvanas évekre azonban – az elitbe való emelkedés csatornájaként – a marginalizálódott, mindenekelőtt humán értelmiségi többnyire underground fórumai szintén megjelennek (*Csizmadia* 1995). Ezek a keretek azonban igen korlátozottak, a fiatalok elitjére terjednek ki és ezen elitek konkrét csoportjai nem válhatnak az ifjúság önálló nemzedéki szerveződésének meghatározó erejévé. Józsa Péter hetvenes évek elején végzett vizsgálatában arra mutat rá, hogy a munkásfiatalok materiális, tradicionális, konzervatív felfogásúak, a szülőikkel való konfliktusuk erőteljes fiatalkorukban, de a családalapítás után átveszik a szülői mintákat. Az értelmiségiek, egyetemi hallgatók inkább posztmateriális értékeket követnek, individualizáltak, kevésbé konfliktusos ugyan viszonyuk a szüleikkel-fiatal-korukban, de a felnőtt-életük-során-inkább-fordulnak-szembe-a-szülők-értékrendjével. Ebből a vizsgálatból az is kiderült, hogy a hatvanas évek nyugati diákmozgalmaitól várt váltás a magyar fiatalok körében nem következett be. Létrejött viszont a munkásfiatalok és az értelmiségi fiatalok közötti szakadék (*Józsa* 1979). A nyolcvanas évek elején Hankiss vizsgálatai nyomán figyelhető meg az első fordulat, nevezetesen az, hogy az egyetemisták értékrendjében a posztmateriális értékrendhez új cselekvési minták tartoznak: alternatív mozgalmak, környezetvédelem (ez összhangban van az Inglehart-féle elmélettel). Ekkor válik először érzékelhetővé, hogy a magas kulturális háttérrel rendelkező fiatalok elmozdulása a posztmateriális értékrend felé, a közösségi, nemzedéki szerveződések irányába mutat. A nyolcvanas évek elejére a második gazdaság kiépülése is fontos szerepet játszik a nemzedéki szerveződésben és a nemzedéki váltásban. A nyolcvanas évekre a magyar fiatalok körében markánsná váló két értékorientáció: az anyagi, kispolgári és az értelmiségi, kulturális közössé válik abban, hogy eltérő úton ugyan, de elindul a hatalom-nonkomfort, ellenzéki, alternatív kultúra irányába, megindul a fiatalok nemzedéki szerveződése.

A nemzedékváltás feltételezi a fiatalok önállóvá válását és ebben meghatározó szerepet játszik a fiatalok kultúrához való viszonya. A szocializmusban ez a folyamat késleltetett, mert a magas kultúra és a mindennapi, vagy fogyasztói kultúra élesen elkülönül, illetve fokozott szerepet játszik egy harmadik, ideologikus kultúra is, melynek lényege az, hogy a hatalom érdekeit közvetíti. Ebbe a szerkezetbe szól bele az, hogy a hatvanas évektől erőteljesen szivárog be a fogyasztói kultúra, a mindennapi élet szintjén a zenei irányzatokban, öltözködésben stb. A kérdés az, hogy milyen csatornákon át és hogyan közvetítődik a mindennapi kultúra. Az elit interjúk alapján a válaszunk az, hogy a család kultúráközvetítő szerepében a hetvenes évektől a zinneckeri értelemben vett kispolgári kultúra (*Zinnecker* 1993a), mentalitás és az ehhez kapcsolódó értékek játszották a legfontosabb szerepet (*Mátay* 1995).² Ugyanakkor a hatalom intézményes,

---

² Jürgen Zinneckernek az ifjúsági habitus osztályspecifikus reprodukciójára alkalmazott elméletében a közepes tökevolumenű kispolgárságra vonatkozó koncepcióját találónak tarjuk a magyar fiatalok bizonyos csoportjainak (a budapesti elit fiatalokkal készített interjúk többségének) (*Mátay* 1995) helyzetértelmezésekor (*Zinnecker* 1993 a).

legitim kulturális mintáiban is megfigyelhető egy hasonló tendencia. Mégis – paradox módon – a kispolgári jellegű kulturális minta térhódítása egyben azt jelenti, hogy a kispolgári értékek erodálják a hatalom által közvetített mintákat. A kispolgári és polgári értékek individualitása az erő, amely szétrobbantja a hatalom és magas kultúra által közvetített kollektív mintákat. Ennek talaján kezd kialakulni a fiatalok körében egy olyan „proteszt” attitűd a középiskolában – vagy késleltetett formában az egyetemen –, amely paradox módon a magas kultúra talaján kibontakozó ellenkultúrával és alternatív törekvésekkel találkozik. A fiatalok önállósodásának és önálló ifjúsági kultúra létrehozásának éppen az a sajátossága a nyolcvanas évek végén, hogy a fiatalok a kispolgári kultúra talaján fogadják be a másságot, az alternatív gondolkodást. A „proteszt” nem elsősorban politikai volt, hanem abból az elvárásból táplálkozott, hogy a főiskola és az egyetem olyan konvertálható tudást adjon át, mellyel érvényesülni lehet. Mindenekelőtt a professzionalizálódás igénye merült fel. Ezt az igényt nem tudták kielégíteni az iskolai intézmények. Ez az elvárás tipikusan kispolgári, racionális elvárás volt. A kispolgári létből viszont egy egzisztenciális korlát is származott. A professzionalizálódás adta lehetőségeket nagyon gyorsan kell kamatoztatni a fiatalnak a felnőtt életben. A kispolgári család tehát egyrészt ösztönzőleg hatott, másrészt korlátokat állított. Ez volt az a pont, mely alapján mind az akkori hatalom, mind a magas kultúra képviselői úgy gondolták, hogy végső soron a kispolgáriság talaján létrejött fiatalok elit csoportjai könnyen integrálhatók és befolyásolhatók. Az integráció azonban nem vagy csak részben történt meg. Az is igaz viszont, hogy ezek a fiatal csoportok kevésbé vagy csak részint tudtak átfogóbb ifjúsági ideológiával és karriertörekvésekkel megjelenni. Ennek a törésvonalnak a mentén kezd elszigetelődni az elitkultúra és ezzel együtt az alternatív kultúra. A kilencvenes évekre azok a csoportok, akik végigcsinálták a „proteszt” cselekvés útjait, önálló arculattal jelennek meg a társadalmi térben.

A kilencvenes években felgyorsult a fiatalok nemzedéki szerveződése, illetve színesedtek a fiatalok kulturális és karriermintái a középiskoláktól az egyetemig. Az egyetemisták körében a fokozott individualizálódás, a fokozott önállósodás (a munkavégzés szerepének megnövekedése, a külföldi szakképzésben részt vevők arányának megnövekedése), az ifjúkor meghosszabbításának igénye (a munkavégzés, házasság közvetlenül egyetem utáni fontosságának háttérbe szorulása) és a fogyasztói kulturális minták előtérbe kerülése markánsan rajzolja ki az egyetemisták vállalkozóvá, professzionális szakemberré válásának igényét (Gábor-Mátay-Balog-Kántor 1994). Ugyanakkor markánsan rajzolódik ki – az egyetemisták elitjének, a szakkollégisták körében – az alternatív kulturális mintakövetés. Mindkettő mintául szolgál a középiskolás fiatalok számára is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy az egyetemisták körében nagy szerepet játszik az elbizonytalanodás és a hajdani „gazdasági biztonság” utáni vágy, amely szintén követésre talál a középiskolás fiatalok körében,

különösen a válságövezetekben. Az ifjúsági minták kialakulásának új jelensége, hogy „lent” is szerveződnek, illetve letről is tért hódítanak kulturális minták. Ezek közül igen figyelemre méltó az agresszív kulturális minták – skinhead-jelenség – elterjedése (Sárközi 1994).³

4. A FIATALOK ÉRTÉKORIENTÁCIÓJA A KILENCVENES ÉVEKBEN. NÖVEKVŐ INDIVIDUALIZÁLÓDÁS ÉS/VAGY MATERIÁLIS ÉRTÉKEK ELŐTÉRBE KERÜLÉSE A KILENCVENES ÉVEKBEN

Kutatásunk fontos hipotézise volt, hogy a fiatalok értékorientációja és az ifjúsági kultúra erőteljesen befolyásolja a fiatalok világhoz való viszonyát. Korábbi vizsgálatainkból tudjuk, hogy a magyar fiatalok értékorientációjában erőteljesen elválik a közösségi és az individuális értékrend és csökkennek a nem, a kor, az iskolázottság és a település szerinti különbségek.

A tanuló fiatalok értékorientációját faktoranalízissel vizsgálva négy jól elkülöníthető irány figyelhető meg. Az egyik a családi biztonság köré szerveződik, előnyben részesíti a *békés világot*, az *igaz barátságot*, a *szerelmet* és a *belső harmóniát*. A másik a *kreativitás* köré szerveződik összekapcsolódva a *változatos, érdekes élettel*, a *természettel való azonosulással* valamint a *szabadsággal*. A harmadik középpontjába a *tradíció tisztelete* kerül összekapcsolódva a *vallásos hittel*, illetve a *nemzet biztonságával*. Az utolsó értékorientációban a *hatalom*, a *gazdagság*, a *döntési jog* és a *társadalmi rend* kerül. Azaz a tanuló fiatalok körében elkülönülnek az individuális és a közösségi értékorientációk. Az individuális értékorientációban pedig szétválik a materiális és a posztmateriális értékrend. A közösségi értékorientáció pedig elkülönül tradicionális és vallásos hit központú, illetve a hatalom és gazdagság központú értékrendre.

³ Az ifjúsági kultúrák megjelenése szorosan összefügg a válsággal, amely az iskolaszervezetben végbement. Willis iskolaszociológiai kutatásai során felfigyelt arra, hogy az iskolán belül két szubkultúra létezik, amikor az iskolaellenes fiúkat – a „lads-eket –, akik szembeszálltak az iskolán belüli tekintéllyel, és elutasították az „ear’oles”-kat a „füleket”, a komfort-tudás orientált tanulókat a „dummies”-okat, a „buzgómocsingokat”. Az ifjúságkultúra megosztottságát 1969 utánra datálják, amikor a hippik és a skinheadek összecsaptak (Willis P. 1978). De a skinheadek megjelenése összefüggött a hagyományos osztályviszonyok, a munkásosztály kultúrájának összeomlásával is. A skinheadek azok az agresszív puritán munkásfiatalok voltak, akik öltözködésükben a hagyományos munkásviséletet (munkásbakancs, jeans stb.), rövidere vágott haját viseltek. Erőszakosságuk egyaránt gyökerezik az utcai gengék, illetve az agresszív futballszurkolók világában. A tradicionális munkásértékként fogadták el a keménységet, az erőszakosságot, a patriotizmust, a lokális értékeket. Erőszakkal léptek fel a hippikekkel, az aranyifjakkal és a kisebbségekkel szemben. Szembeszálltak a hippik liberalizmusával, individualizmusával és munkaellenességükkel. Az agresszív rasszizmusok következtében az újfasiszták próbálták megnyerni őket (apolitikusságuk következtében ez nem sikerült.) (Brake 1980). A szocializmus sajátossága, hogy a nyolcvanas évek végén szinte minden ifjúsági kultúra, így a skinheadek is az elit iskolákban jelent meg (Sárközi 1994; Gábor 1994).

Az értékek rangsorában első helyre kerülnek a materiális értékorientációt kifejező individuális értékek, háttérbe szorulnak viszont a tradicionális értékek. A fiatalok értékorientációjában nemek szerint közeledés figyelhető meg. A családi biztonságot, a békés világot, az igaz barátságot a lányok inkább részesítik előnyben ugyan, de az olyan posztmateriális értékekben, mint az érdekes és változatos élet a két nem értékorientációja közelít egymáshoz. A közösségi értékorientációk mindkét vonulatában közeledés figyelhető meg a lányok és a fiúk között.

A magyar fiatalok inkább részesítik előnyben az individuális, mint a társadalmi, közösségi értékeket és háttérbe szorul a vallásos hit. Az életkor alapján azonban azt figyelhetjük meg, hogy minél fiatalabbakat nézünk, annál inkább felerősödnek a biztonsági értékek mind az egyén (család biztonsága), mind a társadalom, a közösség (nemzet biztonsága) vonatkozásában és növekszik a tradicionális értékek (például a vallásos hit) szerepe. Ez a tendencia azért is figyelemre méltó, mert iskolázottsági és települési szint alapján közel sem ilyen szembetűnő a különbség.

A magyar fiatalok értékrendje erőteljesen individualizált. Az egyéni értékek háttérbe szorítják a közösségi értékeket, például az egyén biztonságának fontossága a nemzet biztonságának fontossága elé kerül. A posztmateriális értékekben – mint például az érdekes és változatos élet – a lányok értékrendje közelít a fiúkéhoz. A legfiatalabb korosztályt figyelembe véve viszont fordulat érzékelhető a fiatalok értékrendjében: fontosabbá válnak az individuális értékek mellett a közösségi értékek; illetve növekszik a tradíció, a tradicionális értékek szerepe. A nemek és az iskolai szint, a települési hovatartozás szerint megmutatkozó értékorientációk közti különbségek csökkenése egyszerre tulajdonítható a materiális értékek széles körű elterjedésének, a fokozódó individualizálódásnak, de a közösségi értékeket felértékelő, azon belül a tradíciók szerepét kihangsúlyozó konzervatív fordulat eredményének is.

5. AZ ETATISTA ÉS AZ INDIVIDUÁLIS SZCENÁRIÓ ÉS AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA

Az előző vizsgálatainkban abból indultunk ki, hogy egy civilizációs korszakváltás indult el és gyorsult fel. A fiatalokat három dimenzióban vizsgáljuk: demokrácia, a piac kiépülése és az, hogy milyen típusú szocializmusok voltak. Az olyan típusú szocializmusokban, ahol a piac korábban kifejlődött, korábban individualizálódnak a fiatalok, könnyebben reagálnak a változásokra. Ott, ahol a piac korlátozottabb volt, a fiatalok kevésbé képesek reagálni a változásokra, ezért etatistábbak. Így alakult ki az individualista és az etatista scenárió. Vizsgálataink alapvető következtetése az, hogy igaz volt ez a kiindulópont.

Az átalakulás folyamatában felerősödött a tradíciók szerepe. Ezek lehetnek polgárosult, de nem polgári tradíciók is (pl.: vallásosság). Ugyanakkor a piac előretörése a tradicionális intézmények (család, iskola, helyi közösségek, értékek) válságát felgyorsítja.

Abból a tételezésből kell kiindulnunk (magyar vonatkozásban, de a székelyföldi vizsgálat is ezt mutatja: *Gábor, 1997*), hogy a piac restaurációja gyorsan megtörtént. A politikai rendszer kiépült, ezzel összefüggésben a fiatalok individualizációja felgyorsult. Az ifjúság megjelenése és problémái lokális szinten és az egyetemisták szintjén érzékelhető. Egyik oldalon úgy látszik, kialakulnak az individualizációs stratégiák, a másik oldalon viszont nem alakulnak ki a demokrácia intézményrendszerei, amelyek a piaci stratégia elégséges feltételei. Azaz hipotézisünk az, hogy a nyolcvanas évekre egyre markánsabbá váló alternatív ifjúsági kultúra kiindulópontja lesz, a fiatalok polgári státusza megkérdőjeleződni látszik a kilencvenes években. Például az egyetemisták esetében nemcsak az a probléma, hogy az etatista korlátok megszűnnek, és az állami erőforrások megszűnnek, hanem hogy nem jönnek létre azok a garanciák, ami alapján egy piaci stratégiát fel lehetne építeni. Ugyanez lokális szintje is felmerül. Arról van-e szó, hogy a fiatalok egyéni szinten piackomfort és demokratikus komfort magatartást vesznek fel, de nem képesek civil szerveződésekre, vagy ezeknek a civil szerveződéseknek nem alakultak ki az intézményes feltételei. Lerombolódtak az etatista korlátok, de ez szűkebb csoportok érdekeinek átkonvertálásával ment végbe. (HÖKOSZ-nál is az figyelhető meg, hogy az etatista felépítményt lerombolják, ugyanakkor mint ifjúsági szervezet a régi etatista jogokat követelik maguknak.) A további kutatások tárgya, hogy a piackonform magatartás miért nem torkollik civil szerveződésekbe, és miért nem gyorsul fel.

A nyitott társadalom-szituáció gyökerét megtaláltuk Magyarországon (polgárosozottabb városokban), itt sokkal több a civil szerveződés, nagyobb a nyilvánosság. Ott a fiatalok civil szerveződése gyorsabb volt, nincs egy monopol helyzetű ifjúsági szervezet, az iskolák is nyitottabbak a fiatalokra.

A válságövezetekben a redisztribúció változatlanul fennmaradt (munkanélküliséget kell osztani stb.), itt a civil szervezetek kevésbé fejlődtek ki, nehezebben maradnak fenn, tekintélyelvűbb, politikafüggőbb ifjúsági szervezetek jönnek létre (ez nem feltétlenül BIT, lehet MIÉP, kiscgazda stb. érdekeltsgű is). Nem épültek ki a önszerveződések garanciái, mert korlátozottak a finanszírozási formák. Ezért megvan az a veszély, hogy visszaáll egy tekintélyelvű, hierarchikus ifjúsági szerveződés, mely a piackonform magatartást rendiesebb magatartás felé taszítja el.

Az alapvető probléma az, hogy az állam kivonulása – párosulva a privilegizált magáncsoportok növekvő szerepével – azt jelentheti, hogy a fiatalok középrétege és elit csoportjai szembefordulnak a demokráciával, pontosabban az etatista oligarchiát felváltó menedzseri, alapítványi stb. oligarchiákkal. Ezek a szerveződései formák beépíthetik, felhasználhatják az ifjúsági szubkultúrák agresszívebb formáit (például a skinhead-mozgalmat). Az etatista berendezés lebontása – ha nem párosul a személyes cselekvés garantálásával – olyan forgatókönyvet eredményez, amely etatista visszarendeződéssel és a demokratikus társadalom fejlődésének lelassulásával jár együtt.

6. AZ ISKOLAI IFJÚSÁGI KORSZAK ELJÖVETELE MAGYARORSZÁGON A KILENCVENES ÉVEKBEN – A FOGYASZTÓI KULTÚRA GYŐZELME

A továbbiakban azt mutatjuk be, hogy az iskolai korszak eljövetele hogyan hat az ifjúsági kultúra alakulására a kilencvenes évek második felében. Ez a fejezet az 1996 óta az Oktatókutatató Intézet Ifjúságkutató Csoportja által végzett empirikus kutatások tömör összefoglalása. A kutatási programot 1996-ban alakítottuk ki (Gábor 1996). Elindeítésekor számos elméleti és módszertani problémával kellett szembenéznünk. Végül úgy döntöttünk, hogy lokális kutatások sorozatát kell elvégeznünk, hogy árnyalt képet adjunk a társadalmi átalakulás ifjúságra, illetve ifjúsági kultúrára gyakorolt hatásáról. A kutatás elkezdésekor a legfontosabb szempontok, amit figyelembe vettünk: a két lehetséges scenárió, a munkanélküliségi és szabadidő-scenárió eltérő feltételeinek figyelembe vétele. Azt gondoltuk, hogy a két scenárió feltételének nyomon követését leginkább a területi kiválasztással tudjuk megragadni. Ezért törekedtünk arra, hogy vizsgálatot végezzünk prosperáló és válságtérsegekben (Sopron, illetve Salgótarján). A területi feltételek kiválasztásakor fontosnak tartottuk, hogy vizsgáljunk kis, közép- és nagyvárost (Tamási, Sopron, Győr). A kis-, közép-, és nagyvárosok feltételezésünk szerint eltérő esélyeket jelentenek a fiatalok a számára.

Az oktatási rendszer átalakulásának figyelembe vétele, különös tekintettel a fiatalok továbbtanulási esélyeire, illetve arra, hogy az átalakuló iskolarendszerben milyen szerepe van a szubkultúráknak a fiatalok társadalmi orientációs és cselekvési mintáinak alakulásában. Fontosnak tartottuk annak vizsgálatát, hogy az iskolai ifjúsági korszakban milyen szelekciós folyamatok alakulnak ki, és ezek milyen szerepet játszanak az ifjúsági kultúra alakulásban. Ezért vizsgálatainkban nagy hangsúlyt kapott, hogy tanulói mintánk kövesse a továbbtanulás legfontosabb választási pontjait (nyolcadikosokat az általános iskolában, harmadikosokat, illetve negyedikeseket a középfokú oktatásban, illetve elsősöket és negyedéveseket a felsőoktatásban.)

A munkaerőpiac átalakulásának figyelembe vétele, különös tekintettel az egyéni vállalkozásokra és multinacionális cégek létrejöttére. Külön vizsgáljuk a munkanélküli és pályakezdő, illetve a vállalkozó fiatalokat. (Ezt a megközelítést a győri vizsgálatba építettük be, és a közeljövőben adjuk közre a vizsgálati eredményeket).

Vizsgálatunk során nagy súlyt helyeztünk az etnikai különbségek figyelembe vételére. (Ezen szempont bemutatására a most folyó hevesi vizsgálat eredményeinek figyelembe vételével készítünk összegző tanulmányt.)

6.1 ESÉLYKÜLÖNSÉGEK ÉS AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS KEZDETE (KÉT VÁROS: SALGÓTARJÁN ÉS SOPRON ESETE)*

Salgótarján 1980-ra érte el növekedésének tetőpontját, 1980-tól megkezdődött a város hanyatlása. Nem következett be szerkezetváltás, az ipari szektort nem váltotta fel a szolgáltató szektor. A nyolcvanas évektől megindult a szellemi foglalkozásuk elvándorlása. A kilencvenes években a város hanyatlása felgyorsult: a vállalkozások lassú növekedése, a beruházások stagnálása, a magas munkanélküliség következtében fokozódott a városlakók elvándorlása. A munkanélküliség beépült a város mindennapi életébe, egyaránt sújtja a fiatalokat és az idősebbeket, az iskolázatlanokat és a legiskolázottabbakat. A munkanélküliség állandósulását jól jelzi, hogy 1995-ben már a munkanélküliek többsége a tartós munkanélküliek közül került ki. Sopron egyenletes növekedést mutat. 1990-re az ipari szektor helyett a szolgáltatói szektor vált meghatá-

---

* A két város kiválasztásakor figyelembe vettük a demográfiai, a gazdasági és a történeti szempontokat. A szocialista ipar mindkét városban fontos szerepet játszott – Sopron a textilipar, Salgótarján a nehézipar egyik fellegvára volt. Sopronban az omladozó szocialista ipart már a nyolcvanas években egyre inkább felváltotta a szolgáltatóipar, mindenekelőtt a bevásárló-turizmus. Salgótarján válságvesztetnek mondható – magas a munkanélküliség –, a kilencvenes években indult meg az ipar felváltása a szolgáltatóiparral.

A városok történeti tradíciója is eltérő: Sopron tradicionális város, Salgótarján városi múltja a húszas évekre nyúlik vissza, és a szocialista városépítészet egyik gyöngyszeme. Különböznek továbbá abban is, hogy Salgótarján a húszas évektől államosított iskolarendszerrel rendelkezett, amely az iparra támaszkodott. Sopronnak mindig is többretegű volt az iskolaszervezete. 1945 előtt itt meghatározó volt az egyházi iskolák szerepe (az iskolák kb. 70%-a felekezeti iskola volt).

Salgótarján 1945 előtt is munkásvárosnak volt mondható, kevés értelmiséggel. Ebből adódik, hogy szellemi élete szűkebb horizontú, polgársága gyengébb volt Sopronénál. Salgótarján etnikailag többretegű (nagyszámú cigánysággal), és részint protestáns, részint katolikus népességű. Sopronra jellemző a német nemzetiség, hosszú ideig az evangélikusok, később a katolikusok a meghatározóak a városban. Emellett volt egy jelentős zsidó közösség is, ami mára hivatalosan alig létezik.

Kiválasztottunk tehát egy prosperáló körzetből egy – a Nyugathoz legközelebb eső – várost és egy stagnáló vagy leszakadó körzetből egy – a szlovák határhoz közeli – várost.

A tanuló fiatalokkal kapcsolatos megállapítások empirikus vizsgálaton alapulnak. Két empirikus vizsgálatot készítettünk: az egyik kérdőíves vizsgálatunk a nyolcadikosokra reprezentatív, elsősorban a nyolcadikosok értékorientációját, ifjúsági csoportstílusait és jövőképét feltáró kérdőíves lekérdézés volt. (A jövőre vonatkozó nyitott kérdés a következő: a kérdőív első részében arra kérünk, hogy képeld el az életed 2020-ban. Milyen lesz a környezeted, az ország, a világ, mivel fogsz Te magad foglalkozni felnőttként, milyen lesz a családod, ha lesz?) A minta a város nyolcadikosait reprezentáló minta. A minta nagysága Salgótarjánban 240 fő, Sopronban pedig 214 fő. A másik vizsgálat a középiskolásokra terjedt ki. A kérdőív sokkal részletesebb volt, mindenekelőtt a fiatalok értékorientációinak, csoportstílusainak, szabadidő-tevékenységének lekérdézésével mellett igen részletesen kérdeztük a fiatalok ifjúság életszakasszal kapcsolatos és jövőstratégiáit, valamint a politikához való viszonyát és politikai cselekvési mintáit. A minta a város középiskolásait reprezentáló minta. A mintanagyság Salgótarjánban 465 fő, Sopronban 803 fő. A kérdőíves vizsgálatot mélyinterjúkkal és dokumentumelemzéssel egészítettük ki. A vizsgálat 1996-ban készült (*Gábor és társai 1997*).

rozóvá, melyet a szellemi foglalkozásúak növekedése kísér. 1990 után felgyorsul a város fejlődése: lendületesen növekszik a vállalkozások száma és a beruházások összege, mely a bevándorlások lassú növekedésével és alacsony munkanélküliséggel jár együtt.

A két város kétféle scenáriót kínál a fiatalok számára: Salgótarjánban a munkanélküliség scenáriója hordozza magában azt a veszélyt, hogy a nyolcvanas évektől kialakult „két ország”-modell fennmarad a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerő-tartalékokkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a scenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalók. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai, faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani. Sopronban a szolgáltatások kiépülésével megnyílik az út a szabadidő-scenárió felé, melynek megnövekedése letörölné a stigákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új, „dologtalan”, szabadidős osztály alapját képeznék. A munka-scenárió felé való elmozdulás a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik.

Az 1989/90-es és az 1994/95-ös tanév között eltelt időszakban mindkét városban jelentősen csökkent a tanulói létszám. Salgótarjánban jelentős a roma tanulók száma. Mindkét város általános iskoláiban növekedett a szegregáció az iskolák között.

A salgótarjáni és a soproni nyolcadikosok között markáns különbség rajzolódik ki családi háttérükben, továbbtanulási szándékaikban, értékorientációikban, ifjúsági kulturális csoportstílusaikban. A salgótarjániak a menekülést kifejező csoportstílusokkal sokkal inkább azonosulnak, mint a soproniak. A salgótarjániak menekülési vágyát jól kifejezi, hogy jövőképükben sokkal nagyobb arányú a pesszimista, a bizonytalan, a harmadik világháborút jövődőlők, illetve külföldön letelepedni akarók aránya, mint a soproniakéban. A jövőképekből kirajzolódik, hogy mindkét városban élők számára alapvető érték a család, a biztonság, a harmónia, a szeretet és a béke. Általában elmondható, hogy mindannyiuk számára a középosztály életstílusa az etalon: család, ház szép környezetben, autó, állatok a ház körül, jólét, anyagi biztonság, munka. Mindkét város nyolcadikosai fontosnak tartják a környezetvédelmet, tennének is ennek érdekében, bár sokan nagy veszélyben látják a természetet. Kettős megítélés alá esik a technikai fejlődés is: a salgótarjániak látják az árnyoldalait is, a soproniak inkább bíznak a környezetbarát, és a békét elősegítő technikai újításokban. A soproni fiatalok nem foglalkoznak a politikával, nem érzik úgy, hogy befolyásolná jövőjüket. A salgótarjániak viszont pontosan megfogalmazzák a politikai nézeteiket, úgy érzik, hogy a jövőjüket nagyban befolyásolják a megfogható körülmények: a kormányok, a politikusok, a vírusok, a háborúk, amelyek azonos súllyal és egymás mellett szerepelnek.

A középiskolások családjainak fogyasztási eszközökkel való ellátottsága azt mutatja, hogy a soproni középiskolások polgárosultabb családi háttérrel rendelkeznek, mint a salgótarjániak. A középiskolások saját javakkal való ellátottsága viszont arra utal, hogy mind a két város középiskoláiban megtalálható a tanulónak mintegy harmada,

akik sokkal jobb életkörülményekkel rendelkeznek, mint a középiskolások többsége. A legjobb körülmények között élő középiskolások aránya viszont a két városban hasonló. Sopronban a jobb módúak és a többség között kisebb, Salgótarjában nagyobb a távolság. A salgótarjáni középiskolások inkább részesítik előnyben a főiskolai és az egyetemi tanulmányokat, azon belül a humán szakokat, mint a soproniak. A salgótarjániak erőteljesebb továbbtanulási szándéka magyarázható azzal, hogy városuk gazdasági válsága miatt a karrier egyetlen lehetséges útját a továbbtanulásban látják. A soproniak – városuk prosperitását látva – sokkal inkább vonzódnak a reálszféra felé, illetve gondolják azt, hogy nemcsak felsőoktatási diplomájukkal tudják megalapozni a jövőjüket. A középiskolások átlagosan több időt töltenek szabadidő-tevékenységgel, mint tanulóssal. A családtól és az iskolától függetlenedő szabadidő eltöltésében, különösen a salgótarjáni középiskolások körében, meghatározó szerepe a tévézésnek van. A tévécsatornák közül pedig szinte kizárólagosan a fiatalokra orientált, fogyasztói mintákat közvetítő, kereskedelmi csatornákat részesítik előnyben.

A fiatalok korai önállósodásával, az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása, a növekvő ifjúsági identitás azzal jár, hogy a fiatalok azt hangsúlyozzák, hogy problémáikat a felnőttek nem értik meg, illetve a felnőtt társadalom nem csak, hogy nem sokat tesz a fiatalokért, de intézményes képviselői kimondottan ellenségesen bánnak a fiatalokkal. A fiatalok körében kialakul egy ifjúságcentristának nevezhető csoport, amelynél a kortárs csoporthoz tartozás, az ifjúsági identitás markáns megjelenítése összekapcsolódik a felnőtt társadalomtól való éles elhatárolódással, és az azzal való konfliktusos viszsonnyal. Az ifjúságcentrista fiatalok szabadságvágya a döntésekbe való nagyobb beleszólás követelésével, a hatalom és a gazdagság felértékelésével is párosul. Az ellentmondás az intézményes világ, a fiatalok értékorientációi és aspirációi között markánsan jut kifejezésre az ifjúságcentrista fiatalok kulturális mintakövetésében, az ifjúsági kulturális mintákkal való azonosulásban. Az ifjúságcentrikus fiatalok körében napjainkban ugyan megőrizték vezető helyüket az alternatív kulturális minták, de szerepük kisebb, mint korábban volt, sőt kisebb a fiatalok többségénél is. Felértékelődtek viszont az agresszivitást és menekülést kifejező ifjúsági csoportok.

A középiskolások körében mindenekelőtt a posztkonvencionális politikai cselekvés játszik szerepet mintegy függetlenül attól, hogy érdekl-e a fiatalokat a politika, illetve elutasítóak-e vagy közelállóak-e a politikához, a politikai intézményekhez, a politikusokhoz. Az ifjúságcentristák és a középiskolások többsége politikai cselekvésének összehasonlításakor azt is látjuk, hogy az ifjúságcentrizmus radikalizálja a középiskolásokat. A soproni középiskolások és ifjúságcentristák viszonyát vizsgálva azt látjuk, hogy a hatás ugyanaz, mint a salgótarjániaknál: a soproni ifjúságcentristák adatai csaknem tízed százalékra megegyeznek a salgótarjániakkal. A menekülés kifejezésre jut a jövőképből és a fiatalok terveiben is. A salgótarjániak inkább ítélik meg pesszimizmusként a társadalom jövőjét, mint a soproniak. A két város fiataljai jövőképzésének különbségét jól mutatja az is, hogy a soproniaknak mintegy harmada, a salgótarjániaknak több, mint fele hagyná el azt a várost, amelyben jelenleg tanul. A középiskola

befejezése utáni külföldi munkavállalás viszont közel hasonló arányban szerepel mindkét város fiataljainak terveiben.

Vizsgálatunkból az is kiderült, hogy a fiatalok saját maguk alakítják ki továbbtanulási és jövőstratégiáikat, figyelembe véve a városukban kínálkozó esélyeket.

Közös a fiatalok korai önállósodása, individualizálódása, amely összekapcsolódik a családi és iskolai kontroll fellazulásával, a mass médiák növekvő szerepével, és a feszültségoldó technikák növekvő alkalmazásával. A merev struktúra növeli a diákok és az iskola konfliktusát, amely kiterjed a politikától való eltávolodásra, a közösségtől való elfordulásra. A politika elitélése viszont összekapcsolódik a politikai cselekvés radikalizálódásával. A fiatalok családtól való eltávolodása, a fogyasztói minták szerepének felerősödése növeli a konfliktust, különösen élessé válnak a konfliktusok a merev struktúrák esetében. Az átalakulóban levő csoportok fiataljai egyre inkább elfordulnak, illetve szembeszállnak az őket alárendelt viszonyban tartó felnőtt társadalommal, illetve azoknak szerveződéseivel, intézményeivel. Az elfordulás és/vagy szembenállás, illetve a felemás integráció a fiatalok viselkedésének, de különösen politikai cselekvésének radikalizálódásához vezethet.

6.2 NÖVEKVŐ ESÉLYEK, NÖVEKVŐ ÖNÁLLÓSODÁS ÉS KONFLIKTUSAI. A FIATALOK SEBEZHETŐSÉGE. A TAMÁSI FIATALOK HELYZETE.⁵

Az 1997 őszén folyó tamási vizsgálatból kiderült, hogy a közoktatási rendszer átalakulása növelte a versenyt az általános iskolák, illetve a gimnázium között azáltal, hogy az utóbbi nyolcosztályos gimnáziummá változott (Gábor és társai 1998). Az iskolák közötti verseny nyomán felerősödő szelekció a társadalmi szelekció felerősödésével járt együtt. A gimnazista nyolcadikosok – a szülők iskolázottságát, foglalkozási pozícióját és anyagi helyzetét tekintve – sokkal előnyösebb háttérrel rendelkeznek, mint a két általános iskola nyolcadikosai. A gimnáziumnak, hogy vezető szerepét megőrizze, növelnie kellett a környező falvakból bekerülő arányát, azaz az iskolai szelekció erősödése növekvő területi nyitottsággal párosult. Vizsgálatunkból kiderült, hogy az iskolai szelekció előrehozatala, illetve az általános iskolák közötti verseny a nyolcadikosok társadalmi összetételét két irányba befolyásolja: növekszik a különbség a „jó”, illetve a „rossz” iskolák között, illetve növekszik a különbség az iskolán belül. A legmarkánsabb új jelenség az „underclassból” (alacsonyan iskolázott, tartósan munkanélküli szülők) származók növekvő elkülönülése, ami gyakran etnikai (roma gyerekek) elkülönülésüket is jelenti. Az általános iskolák közötti verseny viszont növeli az iskolák területi nyitottságát. (Az utóbbi időben az iskolák próbálják „mederben” tartani az iskolavá-

⁵ A vizsgálat a tamási nyolcadikosok (N=124), illetve a szakmunkásképzőbe járó harmadikosok, a szakközépiskolába, valamint a gimnáziumba járó másodikok és negyedikesek teljes körére (N=266), mindösszesen 380 főre kiterjedő kérdőíves vizsgálaton alapul.

lasztás szabadságát.) Az általános iskolában tapasztalható szelekció még inkább érvényesül a középiskolában. Vizsgálatunk Tamásiban is megerősíti, hogy a szakmunkásképző, a szakközépiskola, a gimnázium iskolatípus szerinti különbözősége a tanulók társadalmi összetételének különbözőségét is jelenti, vagyis a gimnáziumi tanulók kerülnek ki (a szülők iskolázottságát, a foglalkozási pozícióját, anyagi helyzetét tekintve) a legelőnyösebb családi környezetből, őket követik a szakközépiskolások és az utóbbiaktól élesen elkülönülnek a szakmunkástanulók. A szakmunkástanulók belső differenciáltsága igen erős, mindenekelőtt az „underclassból” jövők és a „többiek” között húzódik, illetve ezen iskolatípusban rajzolódnak ki az anyagi különbségek. A három iskolatípuson belül a szakmunkásképzőben valamint a szakközépiskolában a legmagasabb a bejárók-és-a-kollégisták aránya.

A fiatalok esélyének megítélése szempontjából meghatározó jelentőségű a felfelé küsző mobilitás jelensége (climbing mobility), amelynek egyfelől kedvez a piaci rendszer kiépülése, másfelől a közoktatási rendszer átalakulása, a szakmunkásképzők, a szakközépiskolák „felfelé” orientálódása, amely mindkét iskolatípusban a továbbtanulási szándék fokozódásával jár (a szakmunkástanulók számára az érettségi, a szakközépiskolások számára a korábbi évtizedekkel szemben a felsőfokú képzettség megszerzése a cél). A fiatalok felfelé középosztályosodási törekvését jól mutatja, hogy a szülők jelenlegi foglalkozási pozíciója sokkal inkább függvénye a családi hagyományoknak (a szülők foglalkozási pozíciójának), mint a tanuló fiatalok foglalkozási elképzelése. (Ez a tendencia inkább érvényes a lányokra, mint a fiúkra.). E folyamat mellett azonban két tendencia felerősödése figyelhető meg: egyrészt az elitbe való bekerülés egyre nehezebbé válása – ezt mutatja az, hogy a gimnáziumok elit jellege tovább nőtt –, másrészt az iskolázatlan, szakképzetlen rétegek gyerekeinek végleges leszakadása – az underclass önreprodukciója fokozódott.

A fiatalok helyzetének alakulását meghatározza az is, hogy milyen a családjuk, milyenek a rokoni, illetve baráti kapcsolataik. A középiskolások családjai a rokonságtól mindenekelőtt gazdasági (69,5%), másodsorban informális segítséget (31,2%) kapnának/kapnak. A barátok esetében hasonló tendenciát tapasztaltunk. A középiskolások családjának kapcsolatainak szerepének fontosságát jól mutatják azoknak az ankét beszélgetésnek az eredményei, amelyet szakmunkásképzőt végzett munkanélküli fiatalokkal folytattunk. Azok a fiatalok, akiknek családja elszigetelten élt, szinte reménytelennek látták helyzetüket azokkal szemben, akik családi, rokonsági kapcsolatok révén a szürke/fekete gazdaságba való bekapcsolódás, illetve iskolai továbbtanulás révén optimistán ítélték meg életüknek jövőbeli alakulását.

A tamási vizsgálatban derült fény először arra, hogy a társadalmi és gazdasági átalakulást kiszolgáló közoktatási rendszer átalakulása jelentősen megváltoztatja a fiatalok életesélyeit, mely kihatással van a fiatalok értékorientációjára, különösen nagy változás figyelhető meg az ifjúsági kultúra alakulásában.

A fiatalok értékorientációjában igen fontos szerepet kap az individualizálódás, illetve a polgári státusz megerősítése, amelynek a nyolcadikosok a posztmaterális

(másképpen fogalmazva citoyen) oldalát, a középiskolások pedig a materiális (másképpen fogalmazva burzsoá) oldalát helyezik előtérbe. A fiúk inkább fogadják el a materiális értékeket, mint a lányok. A fiatalok életében meghatározó szerepet játszó szabadidő-tevékenységek a sportolás, a tévé- és videónézés valamint a zenehallgatás, illetve a buliba és a diszkóba járás – ezek töltik ki mind a nyolcadikosok, mind a középiskolások szabadidejének több, mint kétharmadát. A szórakoztatóipari cikkek (magnó- és videókazetta, CD, sportruházat, sporteszközök) ezer szálon kötik a fiatalokat a fogyasztói iparhoz. Nem meglepő, hogy a fiatalok kulturális izlésében, életstílusában döntő szerepet játszanak a fogyasztói kultúra divatos elemei a zenétől – techno/rave/house, diszkó-, rap- illetve rockzene – a filmekig, a napi-, illetve hetilapokig. A piac, a fogyasztás, a bevásárlóközpontok válnak a fiatalok katedrálisává, ezért kevésbé figyelhető meg az ifjúsági kulturális stílusoknak olyan konzisztenciája, amit korábban tapasztaltunk. Az ifjúsági kultúra fogyasztásközpontúsága többféle veszélyeztetettséget is hordoz. Növekszik a feszültségoldó technikák (dohányzás, alkohol és drog) alkalmazása. A kábítószerrel szimpatizálók aránya a nyolcadikosok körében 3%, a középiskolások körében 7%. Növekszik az erőszakkal, az agresszivitással szimpatizálók aránya: a skinheadekkel szimpatizál a nyolcadikosok 3%-a, a középiskolások 13,6%-a, a sátánistákkal szimpatizálók esetében pedig 5%, illetve 6,5% a fenti arány.

A dohányzás, az alkohol, a drog tehát hozzátartozik a tamási tanuló fiatalok életéhez, a többségük által bevallott legalább alkalmankénti fogyasztás azt mutatja, hogy használatuk mintegy része a szabadidő eltöltésének, a feszültségek levezetésének. A feszültségoldó technikák – különösen a drog kipróbálása – következésképpen részévé válik az ifjúsági kultúrának. A fiatalokat érintő intézményrendszer átalakulása perifériára szorította a fiatalok amatőr kulturális tevékenységét, és ezáltal is – nem pedig a piac hatására – részévé vált az ifjúsági kultúrának a drog, illetve az erőszak.

Vizsgálatunkban külön csoportnak tekintettük azokat a fiatalokat, akik igen pozitívan viszonyulnak a szüleikhez, a felnőttekhez, a felnőtt társadalom intézményeihez. Ezeket a fiatalokat felnőttminta-követőknek nevezzük. Külön csoportot képeztünk azokból a fiatalokból, akik negatívan ítélik meg a felnőtt társadalom intézményeit, a felnőtteket, azon belül negatívan vélekednek szüleikről, ezzel szemben a kortárs csoportokat igen fontosnak tartják. Ezeket a fiatalokat ifjúságcentristáknak nevezzük. A nyolcadikosoknak 29%-a felnőttminta-követő, 21,4%-a ifjúságcentrista, a középiskolások körében 32,4%-a, illetve 23,4%-a a fenti arány. Az ifjúságcentrista fiatalok aránya sokkal magasabb a gimnazista nyolcadikosok, mint a többi nyolcadikos között (35%, illetve 21%). A középiskolások körében pedig magasabb a gimnazisták és a szakközépiskolások, mint a szakmunkástanulók között. A tamási fiatalokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy kialakult a fiataloknak egy lázadó csoportja. A fiatalok lázadásának tartalmi oldala a szembefordulás a felnőtt társadalom, a felnőtt társadalom intézményei, intézményi képviselőinek tekintélyelvű rendjével. A lázadás mögöttes háttérében szerepet játszik a fiatalok egyre korábbi önállósodása és egyre erőteljesebb individualizációja éppen úgy, mint a családi, illetve települési kötelékek fellazulása. A fiatalok

lázadásában fontos szerepet játszik az is, hogy a fiatalok mintáinak kialakításában egyre fontosabb szerepet játszó szabadidő-tevékenység kikerült az iskola intézményes kereteiből, és egyre inkább a fogyasztói ipar hatása érvényesül. Ezek a folyamatok növelik a konfliktusokat a fiatalok életében, amely a feszültségoldó technikák (drog, alkohol) fokozott használatához vezet, amely azt mutatja, hogy a fiatalok a felnőtt társadalommal való szembenállás lehetséges irányát a menekülésben látják.

A fiatalok körében megfigyelhető a más társadalmi csoportokkal szembeni előítélet. A nyolcadikosok 27%-a nem lakna egy országban zsidókkal, 48%-a cigányokkal. A középiskolások kevésbé előítéletesek a zsidókkal (24,3%), inkább előítéletesek viszont a cigányokkal szemben (62,9%). A fiatalok előítéletessége – akár a zsidókkal, akár a cigányokkal (romákkal) szemben – többségükönél nem válik agresszív politikai cselekvéssé.

A növekvő előítéletesség különösen érvényre jut a skinheadekkel szimpatizáló fiatalok körében. A skinheadekkel szimpatizálók 28%-a a zsidókkal és 65,5%-a a cigányokkal (romákkal) nem lakna egy országban. Ha megvizsgáljuk ezen fiatalok családi hátterét, azt találjuk, hogy többségük szakmunkástanuló, szakmunkás származású, és tamási környékéről kisebb falvakból bejáró, illetve kollégista fiatal. A fiatalok alacsony politikai érdeklődése abból is fakad, hogy a inkább elfogadják a hagyományos politikai cselekvési minták helyett a posztkonvencionális politikai cselekvési mintákat. A posztkonvencionális cselekvési minták (protesztek) békésebb formáit választják a felnőtt mintákat elítélő, mint a felnőtt mintákat követő fiatalok. Az előítéletesség különösen a középiskolás fiatalok körében igen magas, az előítéletesség a fiatalok döntő többségénél nem válik erőszakos politikai cselekvéssé. A felnőtt társadalommal, annak intézményrendszerével szembeni elégedetlenségnek a politikai érdeklődéssel történő találkozása erőszakos politikai cselekvéssé transzformálódhat, különösen a szakmunkástanuló, szakmunkás származású bejáró fiatalok körében.

6.3 AZ ISKOLAI IFJÚSÁGI KORSZAK KIALAKULÁSA A '90-ES ÉVEKBEN. A GYŐRI FIATALOK ESETE⁶

Győri vizsgálatunk eredményeképpen állíthatjuk, hogy a kilencvenes években a magyar fiatalok új ifjúsági korszakba léptek, azaz az iskolai ifjúsági korszakba. Vizsgálatainkból kitűnik, hogy a nyolcadikosok döntő többsége középfokú intézményekben, a középfokú intézményekben tanulók nagy része (a szakmunkástanulók is!), sőt a főis-

---

⁶ A kutatás módszertani kereteinek kialakításakor azt vettük figyelembe, hogy olyan mintát alakítsunk ki, illetve olyan technikákat alkalmazzunk, amelyek lehetővé teszik a győri fiatalok esélyei alakulásának kritikus pontjainak feltárását. Továbbá, hogy meg tudjuk ragadni az ifjúsági életszakasznak, mindenekelőtt a fiatalok önállósodási törekvéseivel összekapcsolódó stratégiáit (például élettervezését), illetve a fiatalok önállósodásával járó konfliktusokat (feszültségoldó technikák alkalmazása, mint dohányzás, alkoholfogyasztás, droghasználat). A fentieket figyelembe véve a középiskolások esetében másod- és negyedéveseket, a szakmunkásképzőkben harmadéveseket kérdeztünk meg. A főiskolások,

kolásoknak, egyetemistáknak is több, mint fele tovább akar tanulni, azaz a jelenleg Győrött tanuló fiatalok jelentős hányada szándéka szerint még húszas éveiben is az iskolához kötődik. Az iskolához való kötődésnek ez a kiterjedése lényegesen megváltoztatja, átrendezi a család, a települési környezet és a fiatalok viszonyát. A fiatalok egyéni életkarrierjének realizálása a középfokú és felsőfokú képzés expanziója, az iskolák közötti fokozódó versenyhelyzetben, illetve fokozódó egyéni konkurenciaharcban megy végbe. Az iskola korai megválasztásának kényszere a korábbi kontrollok fellazulásával jár együtt. Az iskolai ifjúsági korszak bekövetkezte a fiatalok és a környezetük számára az iskolaválasztási döntések előrehozatalát és az egyéni döntések számának növekedését jelenti. Vizsgálatunk azt mutatta, hogy a fiatalok norma- és értékrendszerét, jövőtervezését, életformáját nagy mértékben befolyásolja az a változás, amely az iskolai társadalomban bekövetkezett. Az iskola megválasztásának korai kényszere egyre nagyobb mértékben szakítja ki a fiatalokat családi, települési környezetéből – a nyolcadikosoknak több, mint tíz, a középiskolásoknak több, mint fele bejáró, illetve kollégista –, tehát az iskoláztatás kiterjedése egyfelől növeli a fiatalok függetlenedését a származási, települési környezettől. *Az iskolák közötti tagoltság felgyorsítja az ifjúsági szubkultúrák kialakulását.* Az iskolák közötti fokozódó verseny differenciálja az iskolákat az általános iskoláktól a felsőfokú intézményekig. Kutatásunk azt mutatta, hogy az általános iskoláknak létrejön egy olyan hierarchiája, amely a továbbtanuló fiatalok esélyeinek hierarchiája is. Az iskolák közötti differenciálódással egyidejűleg az iskolák szintjén egyre meghatározóbbá válik egy-egy társadalmi osztály norma- és értékrendszerének, kulturális mintájának hatása a fiatalokra. A nyolcadikosok esetében Győrben is jól elkülöníthető a már-már szubkultúrába hajló alsó társadalmi rétegek iskolája, a munkás és kispolgári rétegek iskolái, illetve a felső, legiskolázottabb réteg iskolái. A középiskolások esetében ez a tagoltság kifejezésre jut az iskolatípus szerinti tagoltságban (szakmunkások, szakközépiskolások, gimnáziumok), a győri felsőfokú intézményekben pedig a szakok szerinti tagoltságban. Az iskolák tagoltsága nemcsak

---

egyetemisták esetében harmad-, illetve negyedéveseket kérdeztünk meg. Győri mintánk négy almintából áll: a győri nyolcadikosokra reprezentatív mintából (N=383), a leghátrányosabb helyzetből álló mintából (N=53), a középiskolásokra reprezentatív mintából (N=715), illetve a győri felsőfokú intézmények hallgatóit reprezentáló mintából (N=240 fő). Mind a négy mintán kérdőíves lekérdezést végeztünk. A mintánkba került fiatalokat a lényegi pontokban közös, de az életkori és iskolai sajátosságokat figyelembe vevő, tehát egymástól eltérő kérdőíven kérdeztük le.

Vizsgálatunknak nagyon fontos része a nyolcadikosoknak a túlkorosságot figyelembe véve kialakított almintának a létrehozása – az Eötvös József Általános Iskola nyolcadikosai –, amelyből kiindulva vizsgálhattuk, kik azok, akik az iskolarendszerben már korán hátrányos helyzetbe kerülnek. (Ebben a mintában a 16 évesek aránya 28,1%, a 17 éveseké 49,1%, a 18 évesek, illetve idősebbek aránya pedig 17,5%!) Ez a minta képezte az alapját a munkanélküli, illetve az iskolarendszertől már az általános iskolában kikerülő fiatalok helyzetének feltárásának, mely mélyinterjúkon, illetve megfigyelésen alapult. Kétféle megközelítést alkalmaztunk: a kérdőíves vizsgálatból kiindulva a fiatalok családi körülményeit, illetve az ifjúsági szubkultúra kialakulását tanulmányoztuk, illetve az öt évvel korábban végzeteknél az iskolából való kikerülés utáni életútjukat vizsgáltuk.

az esélyegyenlőtlenségek szempontjából válik az iskolai ifjúsági korszakban fontossá, hanem abból a szempontból is, hogy míg korábban a származási, települési, etnikai különbségek a szülői házból hozott értékek és normák közvetlenül hatottak a fiatalok értékorientációinak, életformájának alakulására, napjainkban közvetett formában hatnak. Az iskola világában a kortárs csoportokkal való érintkezésben válnak részévé a fiatalok életének, illetve befolyásolják értékorientációiknak, cselekvési mintáiknak alakulását. A családi, települési közvetlen ellenőrző szerep csökkent ugyan, de közvetetten, osztály-réteggkultúra formájában a családnak és a településnek növekszik a szerepe az iskolai társadalomban. A szülők iskolázottságának hatása a fiatalok iskolai karrierjére nem vezethető le a kulturális tőke növekvő szerepéből, még a fiatalok elit iskolákba való kerülése esetében sem. A kulturális tőke ugyanis egyre inkább összefonódik a gazdasági tőkével, és ez nemcsak a fiataloknak az iskolán kívüli ismeretek megszerzésére vonatkozik, de az iskolák megválasztására is. A plusztudást nyújtó tevékenységeket a magas státuszú középiskolák tanulói inkább tudják megvásárolni, mint az alacsony státuszú iskolák tanulói. A gazdasági tőke fokozott szerepe a fiatalok iskolai karrierjében egyaránt jelenti az esélyegyenlőtlenségek egyik fajtájának növekedését, de a korábban, a kulturális tőke mentén létrejövő esélyegyenlőtlenségek kompenzálását is. Erre több jel utal, a továbbtanulók arányának növekedése a szakközépiskolákban, a gimnazisták és szakközépiskolások közötti különbségek csökkenése olyan fontos területen, mint a nyelvismeretek megszerzése.

Az iskolai egyenlőtlenségek hangsúlyozása mellett arra is oda kell figyelnünk, hogy a fiatalok iskolában eltöltött idejének növekedése a fiatalok iskolai karrierútjának kiszélesedésével jár. A kispolgári, munkás származású rétegek fiataljai a rövidebb, anyagi javakra gyorsabban konvertálható iskolai életutat választják (főiskolák közgazdasági, műszaki szakjait), azaz a befektetés és a haszon optimalizálására törekcszenek. Az elit iskolákba kerülés is – az egyre növekvő versenyben – a rohamos költségnövekedés mellett az iskolai karrier legoptimálisabb útjának kialakítását követeli meg a fiataloktól, a szülőktől és az iskoláktól. Ez azt is jelenti, hogy már igen korán, az általános iskolában kialakul, a gimnáziumokban stabilizálódik az az iskolázott, befolyásos gazdasági és kulturális hálóval rendelkező családok fiataljainak csoportja, akiknek iskolai karrierje többnyire a magas presztízssű egyetemeken folytatódik. Az adatokból az derült ki, hogy a kilencvenes évekre középiskolai szinten két csatorna alakult ki, a munkás és kispolgári rétegek gyerekeinek útja többnyire a szakközépiskolából vezet az elsősorban gazdasági előnyökre váltható szakokra. A diplomás szülők gyerekei pedig elsősorban a magas presztízssű szakokat választják, végső soron azonban alacsonyabb presztízssű felsőfokú intézményekbe – igen nagy anyagi ráfordítással (iskolán kívüli képzés, felvételi előkészítő stb.) mindenképpen bekerülnek. Ez a két út azt is jelenti, hogy a győri felsőfokú intézmények többségében szakmunkás és középiskolai végzett szülők fiataljainak középosztályá válásában töltenek be „olvasztótégely szerepet”.

A fenti átalakulás kialakítja a fiatalok önállósodásának iskolai ifjúsági korszakra jellemző dimenzióit. Az is kiderült a vizsgálatunkból, hogy a győri tanuló fiatalok ré-

szesei az iskolai ifjúsági korszakban bekövetkező radikális átalakulásnak, melynek sarkkövei az ifjúsági életszakasz kitolódása, az iskolában eltöltött idő emelkedése, illetve az ifjúság önállósodásának felgyorsulása. Az iskolai ifjúsági korszakban a fiatalok önállósodásának legfontosabb területei a személyi önállósodás, a fogyasztói önállósodás, illetve a fiatalok élettervezésének megváltozása. Az iskolai ifjúsági életszakaszt meghatározza az az ellentmondás, amely a fiatalok személyi önállósodásának időben egyre korábbra helyeződése (például a szexuális tapasztalatok megszerzésének egyre fiatalabb korban való bekövetkezése) és a felnőttek társadalmába való egyre későbbi integrálódása (például az iskolai tanulmányok valamint a munkába állás egyre későbbi bekövetkezése, illetve a fiatalok húszas évek közepére, végére kitolódó házassodása) és az egyre korábbra helyeződő fogyasztói önállósodás szükségessége között húzódik.

A személyi önállósodás életkorban egyre korábbra helyeződik. A győri tanuló fiatalok egyre korábban szereznek szexuális tapasztalatot, járnak el önállóan szórakozni. A fiatalok személyi önállósodása, mely korábban leginkább a munkás származású fiatalokra volt jellemző, fokozatosan érvényül a kispolgári származású (szakközépiskolás, gimnazista) fiatalok körében is, ami azt is jelenti, hogy a fiatalok személyi önállósodása elkerülhetetlenné teszi a fiatalok felnőtt társadalom normáival való konfliktusát.

A fiatalok élettervezéséből jól kirajzolódik a fiatalok családtól való függőségének, illetve függetlenedésének új dinamikája, amely annak következtében áll elő, hogy a fiatalok önállósodása úgy megy végbe, hogy növekszik az az idő, amelyet szüleikkel töltenek. Az az időpont, amikor a fiatalok a szülői háztól való elköltözést tervezik, leginkább a házasság és az együttélés tervezett időpontjával esik egybe, kevésbé kapcsolják a fiatalok a tanulmányok befejezésének vagy a munkába állás tervezett időpontjához. Azok azonban, akik tervezik, hogy házasságot kötnek, addigra jórészt szüleiktől függetlenül szeretnének élni (64,1%), szemben a másik három esetben látható 35,5%, 29,6%, illetve 34,8%-kal. Ezt azt is jelenti, hogy azok, akik tervezik, hogy egy állandó partnerrel együtt élnek, azoknak majdnem fele (46,4%) ekkor még (kívánt vagy valójában megítélt) tervei alapján a szüleinél lakik. Hasonlóan ugyanennyien tervezik, hogy tanulmányaikat befejezik és munkába állnak, még mielőtt elköltöznének otthonról.

A nemek közötti különbségek mutatkoznak meg a szülői háztól való függetlenedésben is. A lányok valamivel nagyobb százalékban kötötték a szülőktől való elköltözés időpontját a házasság, illetve az együttélés tervezett időpontjához, és kevesebben is tervezik, hogy addigra már szüleiktől függetlenül élnek. Ez utóbbi leginkább a szakközépiskolás és szakmunkástanuló lányokra jellemző, a leghosszabb „független” időszakot pedig a gimnazista fiúk tervezik, és ők tervezik legkevésbé, hogy a házasság, illetve az együttélés alatt is szüleiknél éljenek. A gimnazista lányok válaszai közelítenek a fiúk által adott válaszokhoz. Mindhárom iskolatípusban jelentősen több lány tervezi viszont, hogy tanulmányait befejezésekor, illetve munkába állásának időpontjában már nem szüleinél fog lakni, ami főleg a továbbtanulni szándékozó lányokra jellemző.

Mindhárom iskolatípusban jelentősen több lány tervezi viszont, hogy tanulmányai befejezésekor, illetve munkába állásának időpontjában már nem szüleinél fog lakni, ami főleg a továbbtanulni szándékozó, illetve főiskolás és egyetemista lányokra jellemző. Általában a felsőoktatásban tanulók válaszai leginkább a gimnazisták válaszaihoz közelítenek, azzal a két fontos különbséggel, hogy mindenhol magasabb életkort jelöltek meg terveiknél, valamint hogy a munkába állás valamivel megelőzi az együttélést és a tanulmányok befejezését. A nők viszont az együttélést hamarabbra tervezik, mint a tanulmányok befejezését, mintegy a munkába állás időpontjára.

A partnerrel való együttélésben is megmutatkoznak a nemek közti különbségek. A lányok inkább tervezik úgy az életüket, hogy tanulmányaik befejezésekor, illetve a munkába állásuk időpontjában már vagy állandó partnerrel élnek együtt, vagy a két eseményt egy időpontban tervezik. A két nem közötti különbség fokozatosan nő a gimnazistáktól a szakmunkástanulók felé haladva. A nemek között megmutatkozó különbségek mögöttes hátterében nemcsak a fiatalok családjának anyagi különbsége játszik szerepet, de az osztály- és rétegkultúrához köthető értékek és normák is. Mind a munkás, mind a kispolgári felfogás szerint a lányok életúttervezésének még központi kérdése a házasodás, melyet viszont az iskolai idő kitolódása egyre inkább megkérdőjelez. Befolyásolja a fiatalok hagyományos életvezetését, különösen a lányok esetében (lányok körében magasabb a vallásosok aránya), ugyanis a valláshoz kötődő hagyományos normák és értékek jobban beépültek a vallásos lányok életterveibe. Másfajta, tradicionálisabb élettervezést jelent a kiterjedt (nagyszülőkkel együtt élő) családokban élő lányoké és fiúké. A lányok szülőktől való függetlenedése tulajdonképpen nagyrészt az állandó partnerrel való együttélést jelenti, ellentétben a fiúkkal, akik számára az elköltözés (legalábbis egy időre) sokkal inkább egy gazdaságilag is viszonylag önálló egyedüli életet jelent.

A családi függőséget új megvilágításba helyezi, hogy az iskolai ifjúsági korszak meghatározó, és egyre nagyobb létszámú csoportjának bevételi forrásait vizsgáljuk meg, mint a főiskolásokét és egyetemistáikat. A családi támogatás meghatározó szerepet játszik a fiatalok életvitelében és életformájában. A tanulmányi ösztöndíj, a szociális támogatás, de még a munkából származó jövedelem is a családi támogatás függvénye. Azok a fiatalok tesznek szert munkából nagyobb jövedelemre, akiknek családja jobb anyagi körülmények között él, és ezek a fiatalok tudnak élni az ösztöndíj különböző formáival, ugyanakkor tudnak élni inkább a családtól való függetlenedés kifejező javakkal (lakással, kocsival), amelyek mintegy keretei az iskolai, munkahelyi karriernek.

A fiatalok önállósodásának velejárója fogyasztóként való megjelenésük. A szociológiai irodalom a háború utáni nyugat-európai fejlődést értelmezve megállapítja, hogy a szabadidőt minden társadalmi csoport számára a háború után egyre inkább egy óriási ipar szolgálta. A szabadidő-tevékenység és életstílus a különböző csoportok számára mint előre csomagolt áru jelent meg a kapitalista piacon (Clark A. – Critcher, C. 1985). A fiatalok esetében a fogyasztói stílus egyre inkább identitást adó és integráló

szerepére már a hatvanas évek elején felhívták a figyelmet, nevezetesen, hogy szükségletté válik a legutolsó divat szerint öltözködni, hogy a kortárs csoport befogadja a fiatalot, és ez a szükséglet egyre korábbi időpontra, 15 éves korra helyeződik (Abrams 1961). Napjainkban az ifjúságszociológiai írások egyik központi kérdése (Jones, Gill-Wallace, Claire 1992).

Növekszik a fiatalok saját fogyasztási javakkal, mindenekelőtt a szórakoztató-ipar, illetve a járműiparhoz kapcsolódó termékekkel való ellátottsága. A középiskolások már a szórakoztatóipar, a gyorséttermek és lassan a járműiparnak is egyre fontosabb fogyasztói, amely egyre általánosabbá teszi a jogosítvány mellett az első bankkártya megszerzését 17-18 éves korra. A fiatalok fogyasztási önállósodása a társadalom anyagi gyarapodásának függvénye, nem véletlen, hogy eddigi vizsgálataink közül a győri fiataloknál rajzolódik ki legmarkánsabban ez a jelenség. Az iskolai ifjúsági korszaknak fontos kísérőjelensége, hogy az ifjúság a fogyasztói és szórakoztatóipar (divat- és sportcikk, fogyasztási eszközök, kulturális és szabadidő-szolgáltatások stb.) egyik legfontosabb célzott rétegévé az ifjúság válik. A fogyasztásnak napjainkban a fiatalok vonatkozásában inkább a homogenizáló, mint differenciáló szerepe érvényesül. A győri példa azt mutatja, hogy éppen a szórakoztatási eszközökkel való ellátottságban, illetve a járműipar termékeivel (például motorkerékpárral való ellátottságban) a tanulók szüleinél egyre kevésbé tehetünk alapszinten különbségeket, és különösen elmosódnak a különbségek a saját eszközökkel való rendelkezés terén (például a gimnazista és a szakmunkástanuló fiatalok esetében). Hasonló eredményeket kapunk, ha a fiatalok személyi önállósodásának olyan alapvető feltételét nézzük meg, mint például azt, hogy a fiataloknak kétharmada rendelkezik saját szobával, és csak a legalsóbb státuszú nyolcadikos fiatalok esetében ez az arány csaknem eléri 60%-ot. (Hasonló tendenciákat figyelhettünk meg a korábban tárgyalt soproni és salgótarjáni fiatalok esetében is.)

A fiatalok fogyasztói önállósodásában kirajzolódik a nemek közötti különbség. Szembetűnőek a fiúk és lányok saját fogyasztói javakkal való ellátottságában mutatkozó eltérések. A fogyasztási cikkekkel legkevésbé rendelkező szülők fiainak mintegy fele, lányainak több, mint 80%-a nem rendelkezik egy fogyasztási cikkel sem. A legtöbb fogyasztási cikkel rendelkező szülők fiainak több, mint fele három vagy négy fogyasztási cikkel rendelkezik, míg lányaiknak csak 5,7%-a rendelkezik három cikkel. A nemek közötti különbségek arra utalnak, hogy a fiatalok fogyasztói önállósodása nemcsak a társadalom anyagi gyarapodásának függvénye, de függvénye a társadalomban, illetve a különböző osztálykultúrákban kifejezésre jutó norma- és értékrendszernek. Az a tény, hogy a középiskolás fiúk és lányok között igen jelentős mértékű különbségek vannak, rámutat a nemekről való tradicionális felfogások továbbélésére. Nevezetesen annak a felfogásnak a továbbélésére, hogy a fiúgyereknek nagyobb önállóság jár, mint a lánygyereknek, melynek különösen a munkás és kispolgári kultúrában van meghatározó szerepe, és ez a fiatalok fogyasztói önállóságának alakulását is jelentős mértékben befolyásolja.

A FIATALOK SZABADIDŐ-TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉS ÖNÁLLÓSODÁSÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSE

A győri fiatalok szabadidő-tevékenysége, életformája szorosan kapcsolódik a fiatalok önállósodásához. Az önállósodás több dimenzióban megfigyelhető, de elsősorban a tág értelemben vett fogyasztás jellemezhető ezzel az ismervvel. Az ifjúság Győrben is fogyasztásközpontú. A megismert fogyasztói szokások és preferenciák azt bizonyítják, hogy a szórakozás, a szabadidő központi szerepet tölt be, meghosszabbodik, és lényeges kérdéssé válnak azok a tevékenységek, amelyek ehhez a jelenséghez kapcsolódnak. A győri-középiskolásokat leginkább a fogyasztásra irányultsággal és a kommercializálódással jellemezhetjük. Ezen igényük kielégítésében meghatározó szerepe van az egyre nagyobb méretűvé duzzadó szórakoztatóiparnak (a médiától a diszkóig), a város szórakozóhelyeinek, melyek a legdivatosabb zenei irányzatokat és az ehhez kapcsolható aktuális életformát közvetítik itt a fiataloknak. Egyforma mértékben mindannyian befogadják ezeket a hatásokat. Jól példázza ezt az is, hogy csak nagyon kis eltérések figyelhetők meg a megkérdezettek zenei ízlésén belül, legnagyobb számban a house, a techno, a rave, a diszkó és a vegyes stílust jelölték meg, s csak nagyon kis számban, főleg a gimnazisták körében találkoztunk az alternatív irányzatok és a blues kedvelőivel, de ők a leggyakrabban látogatott szórakozóhelyek között is inkább rockklubokról és kocsmákról számoltak be. Életmódjukat, szabadidős tevékenységeiket, szórakozási szokásaikat áttekintve felfedezhetjük, hogy a középiskolások választásai hasonlítanak az egyetemistáknál tapasztalható jellemzőkre. A különbségek nem annyira a fogyasztási szokások különbségeit jelzik, hanem inkább rámutatnak az életkori sajátosságokra, önállósodási különbségekre, személyi, anyagi, fogyasztási, választásbeli önállóság korlátozottabb mértékére.

Ez a fiataloknak olyan új életforma kialakulását kínálja, melyet úgy jellemezhetünk, hogy „vásárolj életformát a piacon!” A fiatalok – ez a legszembetűnőbb a felsőoktatási intézmények hallgatóinál – egyre inkább a fogyasztói és szolgáltatóipar, illetve médiák által közvetített szabadidős tevékenységekből, szolgáltatásokból választják ki számukra a megfelelőt, a kedvükre valót. A győri fiatalok körében az egyik markánsan elkülönülő csoport, amely a színházat, a mozit, a kiállításokat és a hangversenyeket választja a szabadidejében. Ők a magas kultúra kedvelői. Egy másik csoport az amerikanizált életforma követésére törekedve hasonló szabadidős tevékenységeket preferál, mint amit az amerikai életmódmintákban lát. A harmadik nagyobb csoportba azok tartoznak, akikre hatottak a divatos életmódváltási tanácsok, és életüket igyekeznek tudatosan, egészségesen, dinamikusan élni, befogadva minden olyan életmódtanácsot, amelyet a tömegkommunikáció továbbít hozzájuk, és amelytől hatékonyabbnak és erősebbnek érezhetik magukat. Az utolsó nagy csoport tagjai azok a győri fiatalok, akik a hagyományos, egyetemista szórakozási és kikapcsolódási módokat kedvelik. Előszeretettel látogatják a főiskolák és egyetemek klubjait, könnyűzenei koncertekre

és moziba járnak, nem keresik a látványos külsőségeket, a radikális életmódváltásokat, a szigorú kultúráltságot, de ragaszkodnak a diákhagyományokhoz, a maguk módján konzervatívak, és nagyon sok jelenségtől a többi, teljesen eltérő csoporthoz hasonlóan tudatosan elhatárolják magukat.

A fogyasztásnak ez a nagymértékű előre lépése a fiatalok szabadidő-tevékenységében, kultúrájában nem vezet lázadáshoz – mint a hatvanas években – és nem vezet az alternatív kultúra felé való orientálódáshoz sem. A lázadás napjainkban arra vonatkozik, hogy mit választanak abból a hatalmas kínálatból, amelyet ma Magyarországon el lehet érni. Egyre több dolgot kaphatnak készen, akár a lázadás külsődleges elemeinek konzervdobozait, melyet csak felbontani kell tudni. És ez a nemzedék már képes erre. Képes arra is, hogy ezt a fogyasztásközpontú ifjúsági kultúrát összehangolja a középkorú generáció életformájával, elvárásaival, értékrendjével, a Magyarországon régóta létező kispolgári konformizmussal. A fogyasztói önállósodás és a kispolgári tradíciók egyszerre fedezhetők fel a győri fiatalok körében. Nagyon sok dimenzióban tetten érhető mindez: az életforma, a kulturális tevékenységek, a zenei érdeklődés, a fogyasztási szokások, az élettervek, a szórakozás, a társas kapcsolatok területén.

A fiatalok személyi önállósodása a veszélyeztetettség fokozódásával jár. A fiatalok – személyi önállósodásuk során – a különböző osztálykultúrák átvételével, illetve azokkal való konfliktusban alakítják ki az ifjúsági státuszukhoz kötődő kulturális mintákat. Ezt az állításunkat jól illusztrálja, hogy a fiataloknak annál a csoportjánál figyelhető meg a személyi önállósodás korábbi volta, akik leginkább konfliktusban állnak a felnőtt társadalommal, annak intézményeivel, szüleikkel és leginkább hangsúlyozzák a kortárs csoport fontosságát. A fiataloknak ezt a csoportját hívtuk ifjúságcentristának. Például az első szexuális élmény megítélése esetében azt látjuk, hogy a nyolcadikosok közül azok, akik az első szexuális tapasztalatot 15 éves korukra megszerzik, 46,9% dohányzik (az átlag 19,6%), 46,9%-a iszik alkoholt (az átlag 30,8%), és baráti körében 34,7% próbálta ki a drogot az átlagos 15,4%-kal szemben. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg mind a középiskolások, mind az egyetemisták körében, azaz azt mondhatjuk, a fiatalok egyre korábban bekövetkező önállósodása veszélyeztetettségük fokozódásával jár együtt. „És az senkit sem érdekel, hogy közben minden darabokra hullik.” – idézi Easton a Talking Heads (*Bret Easton Ellis* 1994). Az a tény, hogy a legjellemzőbb a drogfogyasztás az ifjúságcentrista fiatalokra – ez az a terület, amelyben a legmarkánsabban elkülönülnek a felnőttminta-követőktől – azt mutatja, hogy a drogfogyasztás beépült a fiatalok önállósodásába, a drog mutatójává vált a fiatalok konfliktusainak, illetve egy módjává a konfliktusok „kezelésének”, illetve az erre tett kísérleteknek. Ez veszélyeket rejt magában: kialakulhat egy droghasználó szubkultúra, amely ekként is definiálja magát. Az egyes értékek mentén kialakult csoportokban a szabadságértékeknek elkötelezettek és az anyagi javakat preferálók három-négyszeres különbséget mutatnak a droghasználat terén tradicionalista vagy a magánéletbe visszahúzó társaikhoz képest. Az mindenképpen jelzésértékű, hogy azok közül, akik már próbálkoztak valamilyen szerrel, sokkal nagyobb arányban nyilatkoztak úgy, hogy barátaik, ismerő-

seik között tudnak drogfogyasztásról (88,3%, míg a drogokat nem használók körében 32,9% tud baráti körében droghasználatról). Ez azt mutatja, hogy ez egy relatíve szűk csoport vagy csoportok, ahol mindenki ismer mindenkit és feltehetően elkülönülnek azoktól, akik nem élnek a különféle szerekekkel (ez egyébként is jellemző a szerhasználókra). Az ifjúsági kultúra ez irányú alakulása összefügg azzal, hogy Magyarországon is átütő erejű és a fiatalokra erőteljesen hat, amit Dahrendorf állít: „A jelentőséggel napjainkban jókora szemfényvesztés folyik. A jelentőség haszonélvezői egy rakás pénzt keresnek az emberek vágyakozásából...” (Dahrendorf, Ralph 1994). A „feszültségoldó technikák” alkalmazása (a droghasználat, kis fenntartásokkal az alkoholfogyasztási szokásokra is helytállóak lehetnek) különösen a főiskolások, egyetemisták esetében az életformához kapcsolódik (a hallgatói lét velejárói), másrészt bizonyos jól elkülöníthető rétegekben gyakoribb az előfordulása. Két markáns fogyasztói attitűd jelenik meg: egyfelől ezek az évek – az egyetemista, főiskolai évek – sokuk számára az utolsók ahhoz, hogy mint fiatalok – professzionális ifjúsági státusz betöltői – szabadon kibontakozhassanak. Hiszen legtöbbjükre a diploma megszerzése után nem a jelenleg élt életforma továbbvitele vár (bár az erre való törekvések szintje igen magas), hanem a betagozódás a „mindennapokba”. Az ehhez az életérzéshez kötődő fogyasztási szokások spontán meg fognak változni. Másfelől a hallgatók egy részénél a mindennapi teljesítmény-stressz levezetésének eszköze bizonyos szerekek használata, amely kapcsolódik a karrierépítési esélyekhez is. Ugyanis összeadódnak azok a személyes problémák és értékrendbeli törekvések, amelyek fokozottan igénylik levezetésüket. Ilyenek a több szintű versenyhelyzetek (pl. iskolai előmenetel, megfelelő anyagi javak előteremtése, a szülői elvárásoknak való megfelelés), amelyek totálisan lefedik a hétköznapiakat. Erre szinte „természetes” reakció a szabadidő hasonlóan intenzív eltöltése – annál is inkább, mivel ez az időmennyiség a legszűkösebb – s ennek eszközei a különféle szerekek. Arról tehát szó sincs, hogy elfordulnának a rájuk váró feladatokról, versenytől – a tulajdonképpeni piactól – sőt, éppen ellenkezőleg.

A fiatalok szabadság iránti elkötelezettsége napjainkban egyaránt jelenti a „kötélketrecek” szétzúzásának vágyát és menekülést, de jelenti az erőszakosságot és a vágyat a gazdagság iránt. A győri fiatalok egyik markáns, az élettervezését, az életformáját, cselekvési mintáit leginkább befolyásoló értékorientáció a szabadság körül szerveződik, összekapcsolódva olyan értékekkel, mint az érdekes élet, a kreativitás és a változatos élet. A másik nagy befolyással rendelkező értékorientáció a materiális, anyagi javakhoz kapcsolódó értékek, melyek a hatalom, a gazdagság és a vezetésre és döntésre való jog. E két értékorientáció közül az anyagiakhoz kötődő értékeket preferálók között a fiúk vannak magasan felülreprezentálva, a szabadságértékek iránt elkötelezettek között nemek szerint meglehetősen alacsony eltérést tapasztaltunk. Iskolatípusonként vizsgálva viszont a legkevésbé a szakmunkástanulóakra jellemző, és leginkább a gimnazisták között találhatjuk meg a szabadságértékeket előtérbe helyezőket, azaz főleg a magasabban iskolázott családi háttérrel rendelkező fiatalok között. A szabadságértékeket preferáló lányok tervei sok tekintetben különböznek a többi lány terveitől: náluk

kevésbé tervezik, hogy házasságuk időpontja és a szülői háztól való elköltözésük egy időpontra fog esni, azaz inkább számolnak egy teljesen független életszakasszal, hiszen az ő esetükben az elköltözés inkább megelőzi a tanulmányok befejezését, illetve a munkába állást is. Leginkább ők tervezik a házasság nélküli együttélést a házasság előtt, és a többi lány jelentősen meghaladó arányban nyilatkozott úgy, hogy első szexuális kapcsolatukat „nem komoly” kapcsolatban szereztek meg vagy tervezik megszerezni. Az anyagi, azaz meglehetősen férfiasnak tartott, értékekhez kötődő lányok szinte minden tekintetben a fiúk normái felé közelednek. A szabadságértékeket valló lányokhoz hasonlóan inkább terveznek egy független időszakot a szülőktől való elköltözés után, és hozzájuk hasonlóan a házasságkötés, illetve az együttélés időpontja kevésbé kapcsolódik a megkérdezett többi eseményhez, ami azt is jelentheti, hogy kevésbé tervezik be életükbe a házasság időpontját. A szabadság körül, illetve az anyagiakhoz kötődő értékorientációk jutnak legmarkánsabban kifejezésre a fiatalok politikai cselekvési mintáiban, mindkettő a radikálisabb politikai cselekvési minták átvételével jár, és ezt láttuk például a drog fiatalok életformája beépülése esetében is.

A fiatalok, különösen a felnőtt mintákat elutasító fiatalok elfordultak a politikától, vagyis egyéni karrierjük, egzisztenciájuk megteremtésében sem segítő, sem akadályozó tendenciák érvényesülését nem érzékelik. Az elfordulás oka az is, hogy úgy gondolják, az önállósodásuk során felvetődő problémákra nem kapnak választ: az általános iskolák tanulói leginkább a generációs ellentéteken alapuló személyes problémákat említették mint legfőbb feszültségforrást (problémák a szülőkkel, tanárokkal), azaz a személyi önállósodás problémáját tekintik központi kérdésnek. A középiskolások körében pedig – a problémamegfogalmazások tanulsága szerint – leginkább a szórakozás és a szabadidő eltöltése jelenik meg mint markáns problémaforrás. Azaz a fogyasztói önállósodás problémáját tartják központi kérdésnek. Ehhez természetesen nem társulnak politikai megoldási módok, legfeljebb helyi – önkormányzati – szinten jelenik meg a segítségkérés igénye, de ez is oly módon, hogy támogatások rendszerét várják inkább, mint konkrét megoldást, illetve ehhez kapcsolódó módok, például az ifjúsági szervezetek szórakoztatást kínáló módja, a piaci szolgáltatásokkal szemben nem jelentenek megoldást. A felsőoktatásban részt vevők körében már megjelennek távolabb mutató egzisztenciális, szociális és az oktatási rendszerhez kötődő problémák. Azaz a fiatalok önállósodásának és családi függőségének problémái, amelyek a család, az állam, illetve az egyén felkészületlensége következtében inkább csak egy-egy csoportra jellemző „túlélési technikák” kínálnak a fiatalok számára megoldást.

Az önállósodás konfliktusai avagy útban a jobboldali politikai mozgalmak felé? A fenti pontból az is következik, hogy a fiatalok politikától való elfordulása, a felnőttek, a felnőtt intézmények politikájára vonatkozik. A felnőtt mintákat elutasító, az önállósodásban, az ifjúsági státusz kiépítésében érdekelt fiatalok azokat a politikai cselekvési mintákat részesítik előnyben, amelyekben leginkább látják saját polgári státuszuk kialakításának lehetőségét. Ez azt jelenti, hogy a fiatalok leginkább a mozgalom jellegű

politizálást fogadják el. Ez napjainkban a radikálisabb, illetve erőszakosabb politikai cselekvési minták elfogadásának irányába tereli a fiatalokat, különösen érvényes ez a kevésbé iskolázott fiatalokra. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a felnőtt mintákat elutasító fiatalok sokkal inkább előítéletesek, mint a felnőtt mintákat követő fiatalok, ha figyelembe vesszük azt is, hogy az ifjúságcentrista fiatalok inkább gondolják, hogy belépnek valamilyen politikai szervezetbe, akkor fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a fiatalok legkritikusabb csoportjának másféle politikai igénye napjainkban a jobboldali/szélső jobboldali politika felé vezet.

7: A FOGYASZTÓI-KULTÚRA ÉS/VAGY-ALTERNATÍV-KULTÚRA. A KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁS ÉS AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA. PEPSI SZIGET 1997

Az Óbudai Hajógyári Szigeten immár ötödik éve megtartott Diáksziget vitathatatlanul Európa egyik legnagyobb és legelismertebb ifjúsági rendezvényévé nőtte ki magát. Az évek során egyre növekvő látogatólétszám, a nemzetközi elismerés, a díjak, a pozitív sajtóvisszhang és nem utolsósorban olcsósága és az üzleti siker révén a Sziget mára a magyar közvélemény döntő többsége számára is elfogadhatóvá vált. Az idei statisztikák 260.000 látogatót említene, ami azt jelenti, hogy a hazai ifjúság igen jelentős része ellátogatott ide, amellet, hogy a külföldi résztvevők is jelentős létszámban képviseltették magukat, a szervezők becslése szerint 15-20%-ban. A nyugati országok fiataljain kívül nagy számban érkeztek Cseh- és Lengyelországból, Szlovákiából és a volt Jugoszlávia térségéből. Mindez azt jelzi, hogy Budapestnek és rajta keresztül Magyarországnak – nem utolsósorban a Sziget révén – minden esélye megvan arra, hogy az ezredfordulóra a közép-európai térség ifjúsági kultúrájának központjává és mintaadóvá váljon. Azt vizsgáltuk, hogy milyen szerepet tölt be a Diáksziget a magyar fiatalság életében, szabadidő-eltöltésében, illetve tágabb értelemben mennyire tükrözi annak speciális értékeit, normáit, magatartásformáit és kulturális mintáit, esetlegesen mennyire képes maga a Sziget formálni ezeket.

Korábbi helyi vizsgálatokban láttuk – különösen a győri fiatalok esetében rajzolódott ki markánsan – hogy az iskolai ifjúsági korszakváltás, az iskolai korszak kialakulása már a nyolcvanas években elkezdődött, de napjainkra vált teljessé. Ennek a folyamatnak – többször hangsúlyoztuk – a lényege magának az ifjúsági életszakasznak a kitolódása, amely elsősorban az iskolában és a különböző szakképzési formák keretein belül eltöltött idő megnövekedésével magyarázható. A fiatalság így egyre nagyobb önállósággal is rendelkezik, hiszen csökken a család és más intézmények közvetlen vagy közvetett kontrollja. Ez a fajta önállóság újfajta értékrendet és kulturális mintákat alakít ki, mely elsősorban fogyasztás- és szabadidő-orientált. Ezzel egy időben és erre reagálva a piac is az ifjúság felé fordult, felismerve annak óriási fogyasztói potenciálját. Különösen nagy szerepet vállalt ebben a folyamatban a mass média, mely egyaránt mintaadó és mintakövető ebben az összefüggésben, ami nem feltétle-

nül negatív jelenség. Sajátosan kelet-európai jelenség, hogy ez a folyamat egybekapcsolódik a piacgazdaságra való áttéréssel. Mindez a Diákszigeten a hatalmas létszámnak és a rendezvényre irányuló növekvő érdeklődésnek köszönhetően ideális alkalmat nyújtott a kutatásra.

A korábbiakban hangsúlyoztuk, hogy az *ifjúsági kultúra látványos megjelenése szorosan kapcsolódik a fogyasztói kultúra* elterjedéséhez. Ezt a kérdéskört a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a Birminghami Iskola fogalmazta meg:⁷ kiindulópontjuk az volt, hogy a II. világháború után kialakuló „emberarcú kapitalizmusban” az állami támogatások révén a válsághelyzetek kiiktatódnak és a fogyasztásnak egyre szélesedő társadalmi rétegek, így a fiatal generáció is részévé válik. Az Iskola képviselői számos kísérőjelenségre hívták fel a figyelmet: többek között arra, hogy a „bőség társadalmában” megváltoznak a szabadidő-eltöltés, a szórakozás feltételei. (Kedvenc példájuk a futball szabadidő-eltöltési funkciójának megváltozott jellege: míg a II. világháború előtti Angliában a futballamatőrök, szűk kiscsoportok, szomszédokból, barátokból álló rajongók kötetlen, felszabadult szabadidő-eltöltési tevékenysége volt, a hatvanas években a népszerű labdajáték a szórakoztatóipar egyik húzóágazatává vált, amelyben a versenyszellem, a teljesítményorientáltság dominált.) A változás lényege, hogy a szórakozás, a szabadidő-eltöltés, de a fogyasztói társadalom más területein is fellazulnak az emberi kapcsolatok, a fogyasztói ipar szórakoztatási szolgáltatásai pedig a személyközi kapcsolatok létrejöttének megváltozott kereteit nyújtják. A fogyasztói társadalomban – vélik a Birminghami Iskola képviselői – az ifjúság nem vesztí el osztálytagoltságát, hiszen a fogyasztási javakból történő részesedés differenciálón hat a fiatalokra. (A differenciálódási folyamat „nyertesei” Angliában a középosztály fiataljai, a „kizártak” közé tartozik a munkás fiatalok jelentős része. Ez utóbbiak egy más típusú, munkástradícióra építő, agresszívebb – lásd a skinheadeket – ifjúsági kultúra letéteményesei a hetvenes évek elején.)

A fogyasztási javak '60-as évek óta folyamatos térhódítására mutat rá a KSH ifjúságstatisztikai felvétele. „1984-ben és 1995-ben is kimutatható, hogy a fiatalabb korcsoportokban jóval alacsonyabb azoknak a hányada, akiknél a vizsgált életmódelemek közül egy sem fordult elő.⁸ Így például abban a korcsoportban, amelyik a '60-as évek végén volt 10-14 éves (1984-ben 25-29 évesek), 46%-ot tett ki azoknak az aránya, akiknél az egyik életmódelem sem fordult elő, akik viszont a '80-as évek végén, a '90-es évek elején voltak 10-14 évesek (1995-ben 15-19 évesek), közöttük mindössze 7% a megfelelő érték. A kapott értékek viszonylag jól érzékeltek az egymástól több, mint két évtizednyi-re levő generációk között a „modernizációs távolságot” (Harcza István 1995).

⁷ A Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) 1964-ben alakult Richard Hoggart vezetésével. A hetvenes években számos tanulmányt közöltek a Working Papers in Cultural Studies sorozatban. Alapvetőnek tarjuk ebben a sorozatban (Clarke J. – T. Jefferson 1974).

⁸ Négy jellemző alapján – külön szoba, saját tanuláshely, különórán való részvétel, illetve egyesületben való sportolás – készített összevont mutatóról van szó.

Romániai vizsgálataink során is kiderült, hogy az egyetemi hallgatók, középiskolások, általános iskolások egy nyilvánvaló szelekciós rendszer részesei, a fogyasztói javakkal való rendelkezésben viszont egy fordított generációs egyenlőtlenség figyelhető meg. Az általános iskolások szülei jobban el vannak látva fogyasztói javakkal, mint az egyetemistáké (Gábor és társai 1997). A fentiekből kiindulva kérdésként merül fel, hogy a fogyasztói ipar szabadidő-eltöltésben betöltött növekvő szerepének feltétele mellett mit is jelentetett a Sziget: kik és mit fogyasztottak a Szigeten, ugyanakkor a fogyasztói javak elterjedése mennyiben hoz létre egy homogénebb ifjúsági kultúrát?

A szabadidő-eltöltés, a szórakozás és a fogyasztói ipar összekapcsolódása mellett, illetve ezzel összefüggésben egy másik tendencia is megnyilvánul: nevezetesen az, hogy a munka-intenzifikálódásával a szabadidő-tevékenység is intenzifikálódik. A nyolcvanas évek közepén a német-magyar vizsgálatból kiderült, hogy a német fiatalok intenzívebben dolgoznak és intenzívebben szórakoznak, mint a magyarok. A német fiatalok intenzív szabadidő-tevékenységében azonban nem egyszerűen csak a fogyasztás jelenik meg, hanem különböző aktív tevékenységek, amelyek által saját törekvéseiket, életszemléletüket fejezik ki (zenélés, sportolás, az alternatív kultúra megjelenése). A német ifjúsági kultúra tehát nem kizárólag fogyasztáscentrikus, hanem olyan értékek, normák, törekvések kifejezése, amelyek legfontosabb jegyei számos megnyilvánulási formában jelentkeznek: a zenében (alternatív zenekarok), politikai cselekvésekben (zöld mozgalmak, alternatív békemozgalmak) stb. A magyar ifjúsági kultúra esetében a hatvanas évektől a fogyasztói kultúra térhódítása, a fogyasztáscentrizmus válik meghatározóvá – ezt csak erősíti a második gazdaság megjelenése révén felerősödő materiális törekvések a fiatalok körében –, az alternatív kultúra elemei a nyolcvanas évek végéig csak elszigetelten jelentkeztek, elsősorban a kulturális és ifjúsági elithez (pl. egyetemisták) való kötöttségük révén.

A fogyasztói kultúra elterjedése Nyugat-Európában együtt járt a fiatalok individualizálódásával, önállósodásával, a közvetlen intézményi kontrollok megszűnésével, a hagyományos ifjúsági szervezetekben való részvétel csökkenésével. Ez utóbbi jelenséggel párhuzamosan a közösségi tevékenységek, a kollektív megnyilvánulás formái egyre inkább kortárs csoportok törekvéseként, a felnőtt társadalomtól bizonyos értelemben függetlenül saját, új értékek teremtése mentén jelennek meg.

KI VOLT OTT ÉS KI NEM VOLT OTT?

Az idei Diákszigetre a statisztikák szerint 260.000 látogató érkezett, fiatalok az ország valamennyi részéről és a határokon túlról. Ez a szám önmagában is elég nagy ahhoz, hogy meghatározott csoportokra osszuk fel őket, ezt a munkát pedig tovább nehezíti az a tény, hogy ide mindenki azért jött el, hogy a lehető legjobban érezze magát, hogy mindent megtehesen, ami másnak nem árt, hogy ne szóljon rá senki, hogy mit vesz fel, hogy milyen a haja. Ennek következtében nagyon sokan egyfajta maskarába, jel-

mezbe öltözve jelennek meg, és még azok is, akiktől távol áll az efféle extrémítás, azok is az eseményhez öltöznek, akár azzal, hogy a jobbik ruhájukat veszik fel, vagy pedig pont ellenkezőleg, a szokásosnál „szakadtabbnak” próbálnak látszani. Akik például kint sátoroznak a Szigeten, azok természetesen az utolsó napokban már messze nem úgy néznek ki, mint az elején és erről nem is feltétlen ők tehetnek – gondoljunk azokra például, akiknek ellopták az összes ruháját. Az összképet tovább színesíti az a rengeteg itt dolgozó technikus, vendéglátós, biztonsági őr vagy éppen a kint lévő civil szervezetek tagjai, akik munkaidejük lejártával nem tudnak vagy nem akarnak hazamenni, továbbá az ide akkreditált több mint kétezer újságíró, tévés és rádiós, valamint a tiszteletjeggyel rendelkezők más csoportjai: politikusok, művészek, filozófusok és még sokan mások.

A zenei irányzatok szerinti besorolás leggyakrabban előforduló kategóriái a „punk”, a „technós”, az „alternatív” és a „rocker” volt, ennél többet szinte senki sem említett, de ez maguk a megkérdezettek szerint sem fedte le az egész közönséget. Annál is inkább, mivel rengeteg stílus képviseltette magát a különböző színpadokon, és noha egy-egy helyszín egy adott irányzatot próbált lefedni programjával (pl. blues-színpad, rock-színpad), a nagyszámú fellépő miatt nem igazán valósult meg, persze szemmel láthatóan sokan próbáltak külsejükkel megfelelni kedvenc zenéjüknek. Másrészt viszont a fellépők nagy része már nem igazodik egy adott irányzathoz, ami különösen igaz az idei év sztárjainak nagy részére, olyanokra mint a Chumbawamba, a dEUS, a Rollins Band, a New Model Army vagy a Foo Fighters, akiket elég nehéz bármilyen hagyományos stílusba besorolni. A megkérdezettek nagy része különbséget tett azok között, akik a zene miatt jöttek el és azok között, akik csak bulizni vagy berúgni akarnak itt. A legtöbben kiemelték azokat, akik túlzott mértékben fogyasztanak alkoholt, drogot, illetve azokat, akik agresszíven viselkedtek. Várakozásunkkal ellentétben azonban senki nem különböztette meg az ittlévőket lakhelye alapján, nem merült fel az egyetemeken és főiskolákon különben időközönként felbukkanó vidéki-pesti vagy falusi-városi ellentét.

A Sziget szervezői másfajta csoportosítási lehetőségekre hívták fel a figyelmünket, nevezetesen a korcsoportok szerintire. Véleményük, saját megfigyeléseink, interjúink, egyes újságcikkek alapján azt állapítottuk meg, hogy az ittlévők jelentős része vagy a középiskola felsőbb éveit végzi, vagy pedig valamilyen felsőoktatási intézmény alsó-éves hallgatója, tehát a 16-21 év közötti korcsoport tagja. A második legnagyobb csoport természetesen a 22-28 év közöttieké, közülük kerül ki a rendezők nagy része is. Ez a két csoport elsősorban helyszínek szerint különül el egymástól. A fiatalabb generáció magától érthetően az újabb együtteseket kedveli és főleg ott található meg, ahol ezek játszanak. Másrészt főleg ők azok, akik az adott vidéki ifjúsági vagy egyetemi klubok mellett telepednek meg törzshelyként vagy gyülekezési pontként használva azokat. Az idősebbek viszont elsősorban a már a rendszerváltás előtt is népszerű alternatív zenekarok (Európa Kiadó, Sziámi stb.) fellépésein találhatók meg. Mindez azonban nem döntő fontosságú, hiszen a világsztárok koncertjein vagy a kulturális programokon már nem fedezhettük fel ezt a fajta elkülönülést.

Kutatásunk alatt a legkézenfekvőbb és a legkönnyebben követhető csoportosítást a heti- és napijegyek alapján végeztük, mivel a belépőként viselt karszalagok színe alapján könnyen tájékozódhattunk. A hetijegyesek nagyobbik része vidékről vagy külföldről érkezett, és kint is sátoroztak egy hétig. Nagyrészt igen fiatalok voltak és jellemző volt rájuk, hogy nagyobb, minimum 5-6 fős társaságok laktak egymás mellett és jártak együtt szórakozni, de nem alkottak egy zárt kört, sőt ők bizonyultak a legbarátságosabbaknak. Ők vettek részt a legtöbb rendezvényen, hiszen nekik volt a legtöbb szabadidejük. Ha nem is volt kevés pénzük, akkor is viszonylag beosztóak maradtak, hiszen egy egész hétben kellett gondolkodniuk, főleg az olcsóbb meleg ételekre és italra költöttek, esetleg néhány emléktárgyat vettek. A hetijegyesek másik csoportját főleg azok a pestiek alkották, akik megvették az egész rendezvényre szóló jegyet vagy pedig valamilyen módon tiszteletjegyet szereztek, de nem feltétlen jöttek ki minden nap és akkor is csak délután érkeztek. Ők szintén társasággal jöttek, ami azonban általában kisebb, 3-4 fős volt, esetleg a barátnőjükkal vagy barátjukkal érkeztek. Általában jóval többet költöttek az előző csoportnál, programjuk pedig jóval intenzívebb volt, például kevesebb kulturális eseményen vettek részt.

A napijegyesek első csoportjába azok tartoznak, akik nem engedhették meg maguknak, hogy hetijegyet vegyenek, bár szerettek volna hosszabb időt kint tölteni. Ők általában egy vagy két alkalommal vettek jegyet, aztán esetleg próbáltak valahogy még bent maradni. A beengedési rendszer alapján előző este éjfél után rögtön megvették a belépőjüket, ami a következő nap reggeléig volt érvényes. Amíg kint voltak, legtöbbjük ennivalóra nem vagy alig költött – leginkább ők álltak sorban a krisnások ingyen ételért –, így szinte minden pénzüket innivalóra költötték, ha pedig elfogyott, akkor adott esetben kéregettek, de sosem pénzt, csak italt vagy cigarettát. A másik csoport tagjai nem vettek hetijegyet, mert az egy hét a munkájuk vagy más ok miatt nekik túl sok lett volna, de többször, 3-4 alkalommal is kijöttek a Szigetre. Délután érkeztek, általában a Nagyszínpad műsorának kezdetekor. Ők voltak azok, akik a legtöbbet költöttek, és nemcsak ételre vagy italra, hanem ruhára, CD-re, bizsukra és másra is. Egy-egy világsztár vagy ismertebb magyar együttes koncertjét megnézték, de utána általában már nem érdekelte őket más program – vásároltak vagy valamelyik olyan helyszínen állapodtak meg, ahol táncolni lehet. Barátaikkal már kint a Szigeten találkoztak.

Végül maradtak azok, akik kifejezetten valamelyik együttes vagy világsztár koncertjére jöttek el. Ők egyedül vagy egy-két barátjukkal érkeztek, a koncert után viszonylag hamar el is mentek, esetleg érdeklődésből még egy darabig maradtak, programokon általában nem vettek részt.

Jóval nehezebb arra válaszolni, hogy kik voltak azok a fiatalok, akik nem jöttek el. Biztosan sokan akartak, de nem tudtak eljönni valamilyen okból. A legfiatalabbak közül sokan lehettek olyanok, akiket a szüleik nem engedtek el, mert féltették őket. Nyilvánvalóan a legtöbben azért nem voltak ott, mert zenei ízlésük nem találkozott a Sziget kínálatával, vagyis a kifejezetten populáris irányzatok hívei, vagy ahogy egy in-

terjálanyunk kifejtette: azok, akik a kereskedelmi rádiókban hallható zenét szeretik. Ők azok, akik általában fenntartás nélkül el is hiszik a Szigetről terjedő rémhíreket, pletykákat. Van olyan, aki az esemény táborozás jellegét, a tömeget nem szereti. Nem jöttek el azok a jól megfizetett, sikeresebb fiatalok sem, akik a gazdasági szférában dolgoznak. Őket ez részben nem érdekelte, részben pedig valamilyen drágább helyen, külföldön töltötték rövid szabadságukat. Akiknek a munkája viszont valahogyan a szórakoztatóiparhoz vagy általában a kultúrához kapcsolódott, azok eljöttek. A legszegényebb réteghez tartozók természetesen nem engedhették meg maguknak az amúgy igen alacsony árakat sem. Közülük sokan mégis eljöttek és a Sziget bejáratánál vagy a HÉV megállójában táboroztak, esetleg belépőre gyűjtöttek és azokkal barátkoztak, akik a barátaikat várták vagy ott kint fogyasztották el a magukkal hozott alkoholt, amit a kapuban úgys elvettek volna tőlük.

Végezetül pedig voltak olyanok is, akiket a Sziget körüli reklámkampány riasztott el, akik ezért sznoboknak tartják azokat, akik elmennek, és – bár sokan köztük az első években már voltak kint – azt gondolják, hogy ők ezt már kinőtték, túlvannak már rajta.

Megállapítottuk, hogy a résztvevők igen nagy része a középiskola felsőbb évfolyamait végezte vagy éppen bejutott valamilyen felsőoktatási intézménybe, tehát a 16-21 éves korosztályba tartozott. Sokan voltak visszajáró vendégek, de pont ez a korosztály az, amelyik „belenőtt” a rendezvénybe, így először vagy maximum másodszor járt itt. Gyakorlatilag mindenki tudatosan a Diákszigethez alakította a nyarát, ami azt is jelenti, hogy a legtöbben külön munkát vállaltak a nyár elején, amennyiben amúgy nem dolgoztak, hogy fedezzék itteni költségeiket. Általában elmondható, hogy mindenki igen aktívan szórakozott, és erre igen sokat volt hajlandó áldozni. Különösen az idén volt megfigyelhető, hogy ebben a hatalmas kínálat is segítette az ittlévőket, melyhez éppúgy hozzátartoztak az olcsó ételek és italok, használt ruhák és anarchista fazonok, mint a Guinness sör, a CD-k, és az olyan kifejezetten drága sportolási lehetőségek, mint a bungee jumping. A szolgáltatók tehát a fiatalokat érintő szinte valamennyi szférából itt voltak, termékeiket a Sziget szervezőinek feltételeinek megfelelően csökkentett áron kínálva. A piac tehát több értelemben is jelen volt a Szigeten. Maga a fesztivál egyfelől egy támogatott kulturális rendezvény alacsony árakkal és ingyenes kulturális programokkal, másrészt viszont egyre inkább rászorul arra – már csak a támogatás alacsony mértéke miatt is –, hogy piaci alapokon működjön, ahogy maga a kulturális élet is egyre inkább így működik. A piac biztosítja másfelől azt a széles kínálatot mind programokban, mind fogyasztási cikkekben, melyek sokszínűsége a rendezvény egyik legnagyobb vonzereje a fiatalok számára, ahogyan ez a vizsgálatainkból kiderült. Nem utolsósorban pedig azt tapasztaltuk, hogy a fiatalok teljes mértékben „fogyasztáskonformnak” bizonyulnak és igen sokat, átlagosan napi 2-3000 forintot költenek itt, amiben nincs benne a jegyek ára. Míg általánosan elmondható, hogy a magyar fiatalok még mindig igen nagy mértékben támaszkodnak családjukra pályakezdeknél, lakáshoz és tartós fogyasztási cikkekhez jutásnál, addig szórakozásukat mára szinte teljes mértékben ők maguk fedezik, mely nagy mértékben hozzájárul individualizációjukhoz és

saját értékrendjük kialakításához. Ennek a középosztály-jellegű piacorientált magatartásnak látszólag ellentmond az a fajta nonkonformitás, amely mindig is hozzákapcsolódott a Szigetről kialakított képhez, és amelyet a sajtó, azzal, hogy folyamatosan az érdekességeket, az extrémítást emeli ki – például gyakorlatilag minden fotón, ami a rendezvényről megjelenik, punkok láthatók, noha ők csak a sokaság töredékét alkotják – a maga módján folyamatosan megerősít. Minden ilyenfajta eseménynek azonban éppen a sokaságból való kitűnés és a felfokozott szórakozni vágyás a lényege, mára azonban ennek a különbözni vágyásnak nincsen ideológiai háttere, ez már nem minősül lázadásnak, csupán a mára oly jellemzővé vált intenzív munka utáni intenzív szórakozás szerves része. Így maga a nonkonformizmus is árucikké és a piac részévé válik, annak az általános folyamatainak a részeként, amely során az ún. alternatív kultúra és a tömegkultúra mind közelebb kerül egymáshoz, és folyamatosan felhasználja a másik elemeit. Az alternatív irányzatok azért kénytelenek populárisabbá válni, – egyfajta ironikus távolságtartás mellett – mert egyre inkább csak így maradhatnak fenn, az egyre inkább a fiatalság felé forduló fogyasztói kultúra pedig saját dinamizmusának fenntartása és fogyasztói bázisának növelése érdekében használ fel korábban alternatívnak minősülő elemeket. Ennek a Szigeten is megfigyelt következménye az, hogy a fiatalok már nem elkötelezettek egy adott műfaj vagy irányzat mellett, gyakorlatilag „minden-evővé” váltak a szórakozás terén – noha az igazán kommersznek minősülő irányzatok nem jelentek meg.

A DROGKÉRDÉS

Napjainkra Magyarországon több fontos változás zajlott le a drogfogyasztással kapcsolatban, melyek egyik legfontosabb pontja az, hogy hazánk tranzitországból végérvényesen felvevőpiaccá vált. Ennek legfőbb oka az lehet, hogy nálunk is kialakultak olyan fizetőképes rétegek, melyek igényt tartanak a különböző kábítószer típusokra. Igen fontos megállapítani, hogy mára a drogfogyasztás nagy mértékben differenciálttá vált, a különböző szereket különböző csoportok használják. Ez leképez egyfajta társadalmi hierarchiát is, melynek a legalján ott találhatjuk a különböző vegyszereket és ragasztókat használó, „szipuzó”, általában feltűnően fiatal szegények rétegét – számuk újra ugrásszerűen megnőtt, de pontos adatokkal nem rendelkezünk róluk, hiszen ők általában nem részei a klasszikus felhasználói és forgalmazói körnek, mivel ezeket az anyagokat olcsón és legálisan is beszerezhetik. Hozzájuk képest új jelenség a kiegyensúlyozott anyagi háttérrel rendelkező fiatalok mindinkább terjedő drogfogyasztása, melyben igen fontos szerepet kapnak a szintetikus kábítószeresek. Ezeknek újonnan felbukkant és a legutóbbi években világszerte egyre népszerűbb fajtái, mint például az Extasy és a különböző típusú gyorsítók, kifejezetten a fiatalok körében való fogyasztásra készültek. Jellemző rájuk a viszonylag magas ár és a könnyű kezelhetőség, és noha egyáltalán nem veszélytelenek, mégis jóval biztonságosabbaknak nevezhetők, mint

például az intravénás szerek, és semmiképpen nem okoznak függőséget. Gyakorlatilag elmondhatjuk, hogy ezen anyagok megjelenésével olyan rétegek is alkalmi vagy rendszeres fogyasztókká váltak, akik eddig még nem számítottak potenciálisan veszélyeztetettnek, és akiket végső soron divat- vagy szabadidős-fogyasztóknak is nevezhetünk. Erre a jelenségre nézetünk szerint az a fajta, a fiatalok körében egyre inkább elterjedő új típusú életforma adhat magyarázatot, mely az egyre intenzívebbé váló munka utáni rövid, de rendkívül intenzív szórakozást helyezi előtérbe. Ily módon a drogfogyasztás a fiatalok számára egyre inkább elfogadott részévé válik az intenzív szórakozásnak, másrészt viszont a nonkonformitás érzetét nyújtja. Különösen vonatkozik ez a Szigetre, ahol a probléma egyrészt a nagyszámú fiatal miatt koncentráltan jelenik meg, másrészt, noha az esemény a külvilágtól viszonylag elzártan, de a média révén mégis a világ szeme előtt zajlik. Mint olyan rendezvény, ahol rengeteg fiatal van egyszerre együtt nehezen ellenőrizhető körülmények között, a Sziget jellegéből fakadóan vonzza a kábítószerdílereket, és feltehetőleg olyanok is kötnek itt kisebb üzleteket, akik különben nem mernek ezzel foglalkozni. Azonban – mint azt több magas rangú rendőrtiszt is elmondta különböző fórumokon – arányaiban kisebb a drogfogyasztás itt, mint egy átlagos hétvégi diszkóban. Az általunk megkérdezettek nem túl magas aránya – mintegy 10-15% – használt valamilyen drogot saját bevallása szerint, általában füvet vagy hasist, viszont majdnem mindenki azt állította, hogy ha akarna, akkor nagyon könnyen jutna anyaghoz, illetve, hogy találkozott már vele a Szigeten. Mindez azt jelenti, hogy ha nem is használják, akkor is ismerik a különböző kábítószerfajtákat, illetve azt, hogyan lehet hozzájuk jutni. Azok, akik nem éltek az anyaggal, egy kivételével mind azt válaszolták, hogy nem zavarja őket, ha mások használják, illetve a kérdés hidegen hagyja őket. Ez igen nagy változást jelent a korábbi évekhez képest, amikor egy erős „egészséges-drogos” szembenállás volt megfigyelhető, és amikor a kábítószer nem használók élesen elhatárolták magukat.

Világszerte tapasztalható jelenséggé vált napjainkra a fiatalok politikai érdeklődésének és aktivitásának egyre növekvő hiánya és az ifjúsági szervezetek számának általános csökkenése, mely fokozott aggodalommal tölti el a „felnőtt” társadalmat. Ezt sokan a tömeg-demokrácia kudarcaként, sokan a ma uralkodó nevelési irányzatok hibájaként fogják fel, míg mások a fogyasztói kultúra elterjedésével magyarázzák. Különösen erőteljesen jelenik meg ez a kérdés az új kelet-európai demokráciákban, pedig ebben a térségben általában erősen túlpolitizált társadalmakról beszélhetünk. Tény, hogy a hazai fiatalság igen kevés érdeklődést mutat a politika iránt, mely politikusok, publicisták és társadalomtudósok figyelmét egyaránt felkeltette. Cikkük és tanulmányok jelennek meg a „puha generációról”, amely minden felelősséget leráz a válláról, semmilyen érték mellett nem hajlandó kiállni és kizárólag a saját szórakozásával hajlandó törődni. Sokak számára a Diáksziget léte is ezt a feltételezést igazolja. Való igaz, a Szigeten nem volt egyetlen napilap, közéleti hetilap sem kapható – hacsak a Sziget Sunt vagy az anarchisták fanzinjait nem számítjuk ezeknek –, és nem szólt sehol sem a tévé vagy a rádió. A szervezők is elmondták nekünk, hogy az évek során azt tapaszt-

talták, hogy az itt kint lévő fiatalok általában nem tudják ezalatt az egy hét alatt, hogy odakint a külvilágban mi zajlik, mik az aktuális hírek, hacsak nincsenek kapcsolatban a Szigettel. Mindezt valóban lehet egyszerű közönyösséggel és apátiával magyarázni, azonban ez túlzott leegyszerűsítésnek tűnik. Nézetünk szerint ez részben reakció a felnőtt társadalom eltúlzott átpolitizáltságára, másrészt pedig az ifjúság folyamatos önállósodásának és saját értékeinek és magatartásmintáinak kialakításának folyamatába illelkezik bele. Ahogyan ezt az előszóban vázoltuk, ebben a folyamatban valóban fontos szerepe van a fogyasztói kultúra elterjedésének, mely egyre inkább ifjúságorientálttá vált. A fogyasztással együtt fokozott jelentőséget kap maga a szabadidő és ezen belül a szórakozás, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a ma felnövekvő generációknak jóval nagyobb követelményeknek kell megfelelniük egy fokozott versenyhelyzetben, ahol a munka is egyre intenzívebbé válik. Részben az ezáltal keletkező stresszhelyzetre adott válaszként maga a szórakozás is egyre intenzívebbé válik – hiszen kevesebb lett az erre fordítható idő is – és egyre fontosabb szerepet tölt be a fiatalok életében. Pontosan a fogyasztás sokszínűsége és a széles kínálat az, ami egyre növekvő toleranciához vezet, hiszen bizonyos irányzatok vagy stílusok kizárásával a fiatalok csak saját választási lehetőségeiket korlátoznák. Ilyen szempontból a Sziget és az általa kínált kulturálisan sokszínű programok – mint például az etno zenekarok, az előadások és a különböző dokumentumfilmek – amellet, hogy a szórakozást szolgálják, fontos kulturális mintaadó és szocializációs szerepet töltenek be. Ez még akkor is igaz, ha a fiatalok egy-egy programon csak rövid ideig vesznek részt és sok mindenbe csak belekóstolnak, azonban szinte semmit nem utasítanak el. Sokak legfőbb programja a Szigeten egyfajta folyamatos körforgás volt, melynek egyaránt volt része a vásárlás, az Afrika-fesztivál, a kocsmázás, a videó-sátor vagy a Szabadegyetem. Az a tény, hogy a fiatalok ilyen nagy mértékben érdeklődtek és nyitottak, már eleve kizárja azt, hogy általában apatikusak vagy közömbösek lennének. Szerintünk sokkal inkább arról van szó, hogy a munka és/vagy a tanulás, vagyis a jövőre való megfelelő felkészülés és az ezt kiegészítő intenzív szórakozás együtt egy olyan új és az eddigieknél sokkal önállóbb életstílust teremtett meg, amelynek nem vagy még nem része az aktív politizálás, és a politika is csak annyiban jelenik meg mint érdekesség – például a hírműsorokban, vagy pedig adott esetben mint választható szakma vagy kereseti lehetőség. Szintén fontos tényező az a fajta közösségi hangulat, amely a rendezvényre jellemző és amely a fiatalok számára a kínálat mellett az egyik legnagyobb vonzerőt jelenti. Ilyen számú fiatal mellett nagyon sokak számára meglepő – egy-két esetet leszámítva – az agresszivitás szinte teljes hiánya. Ezt különösen az egészségügyi felügyelet dolgozói emelték ki, akik gyakran tapasztalták a fiatalok nagyfokú segítőkészségét, még sürgősségi esetekben is. Több interjúalanyunk is megjegyezte, hogy a szervezők eredeti mottója – „Kell egy hét együttlét” – mennyire igaznak bizonyult, és hogy milyen igény van a fiatalokban arra, hogy találkozzanak egymással, hogy minél több emberrel ismerkedhessenek meg, és minél szabadabban lehessenek saját korosztályuk társaságában. Mindez egyértelműen egy új generáció önkifejezésének és életképes önszerveződésének jele,

melyet a Diáksziget története, a kezdeti elszigeteltségből, ellenszenvből és anyagi kudarcokból való kitörés és a jelenlegi sikerek és elismerések is egyértelműen igazolnak.

A Sziget létrejöttének, szerveződésének története beilleszthető a fogyasztói ipar kialakulásának folyamatába, ugyanakkor a fogyasztói iparnak egy sajátos formájaként jelentkezik: nem egyszerű piaci vállalkozás a Sziget, hanem éppen az önkormányzati támogatás révén, a vállalkozás és a költségvetési támogatás ötvözeteként jöhetett létre. Az önkormányzati támogatás mellett a rendezvény sikerességéhez nagy mértékben hozzájárultak a kulturális elit, az alternatív kultúra régi és új képviselői is, és nem utolsósorban az a közösségi élmény, amit a Sziget a látogatóinak nyújthatott.

A Birminghami Iskola egyik alaptézise, miszerint a fogyasztói kultúrának nem mindenki egyformán részese, a Sziget látogatóira is kiterjeszthető: több vonatkozásban is állíthatjuk, hogy a Sziget elsősorban a jövődöbéli középosztályé. Egyrészt a résztvevők zöme az utolsó éves középiskolások, az egyetemi hallgatók valamint az aktív kereső fiatalok soraiból kerül ki, akik intenzíven megdolgoztak a Szigeten való részvételükért, és akik tudatosan megtervezett nyári programjukként tekintik az egyhetes rendezvénysorozatot. Másrészt a szigeti résztvevők fogyasztóként viselkednek, fogyasztásuk konform jellegű, de a fogyasztás során az elit és az alternatív kultúra mintáival is találkozhatnak és átveszik ezeket.

A Sziget mint szórakozási forma összekapcsolódik azzal a változással, ami a fiatalok szabadidő-tevékenységében bekövetkezett. A változás egyrészt szerkezetileg más munka-szabadidő megosztást eredményezett, másrészt magasabb intenzitásfokra emelte a munkavégzést és a szórakozás igényét is: a Szigetre látogató fiatal intenzíven tanul vagy dolgozik, tudatosan próbálja megtervezni az életét és az intenzív szórakozás reményében vesz részt a szigeti rendezvényeken. Az intenzív kikapcsolódásnak igen fontos eleme a közösségi élmény: ilyen értelemben a Sziget nem egy bevásárlóközpont, hanem kulturális rendezvények olyan tere, amelyben lehetőség nyílik nemcsak magyarországi, hanem határon túli magyarok és külföldi fiatalok találkozására is. Ebben a vonatkozásban cáfolandónak tűnik az a nézet, miszerint a fiatalok individualizálódása, társadalmi részvételének csökkenése eltörli a közösségi részvétel igényét. Ez az igény valóban létezik, kielégítésének színterét és módozatait azonban a fiatalok szeretnék önállóan megválasztani és kialakítani.

A fogyasztásban észlelhető konformitás mellett egy bizonyos nonkonformitás figyelhető meg a fiatalok körében. Ez a nonkonformitás a Szigeten paradox módon fogyasztói jelleget is öltött, hiszen külső jegyei a tetoválástól az extrém ruhadarabokig a helyszínen megvásárolhatóak voltak. Ezzel kapcsolatban leszögezhető: a fiatalok nonkonformitását ma már nagy mértékben a fogyasztói ipar és a médiák által gerjesztett és kialakított magatartásminták vezérlik. Emellett azonban a nonkonformitásnak egy más típusát is tapasztalhattuk a szigeten, amelyet az önálló érték- és stílussteremtés, az alternatív kultúra által nyújtott minták jellemeznek (mint pl. a Tilos Rádió). A nonkonformitás harmadik vonulatát a piacon is tapasztalható versenyhelyzet termeli ki: ez a verseny nem csupán az anyagi javak és a társadalmi pozíciók megszerzésé-

nek küzdőterén zajlik, de megnyilvánulhat a szabadidő-tevékenységek megválasztásában is (lásd pl. a bungee jumping).

Az ifjúságkutatási irodalomban elterjedt az a tézis, hogy a fiatalság a rendszerváltás vesztesének tekinthető. Érthető, hogy a rendszerváltással nem járt együtt generációváltás is, hiszen a fiatalok egy nagyon szűk csoportja az, amely generációváltás-partnerként jelenik meg például a politikában. A másik tézis „puha” generációként értékeli a fiatalokat, akik elfordultak a közélettől és a politikától. A Sziget némiképp ellentmond ennek a tézisnek: a szigeti fiatalok nem egy „puha”, hanem egyszerűen egy „másik” generáció tagjai. Egy olyan nemzedéké, amely a professzionális munkavégzésre és versenyhelyzetre tudatosan készül, ehhez viszont elvárja az önálló döntés jogát a szabadidő-eltöltésének megválasztásában. E nemzedék tagja nem akar politikus lenni, nem kíván részt venni a közéletben sem, mert úgy gondolja, hogy ha vannak professzionális politikusok, akkor önállóan képes eldönteni, kire adja szavazatát. A mintákat, értékeket pedig ez a generáció olyan közösségektől és olyan tevékenységi formákon keresztül szándékszik elsajátítani, amelyek számára szimpatikusak. Ez a nemzedék valóban a piaci körülmények hatása alatt áll, de a Sziget pontosan azt bizonyítja, hogy a piaccal szembeni alternatívákat, a közélet vagy a kultúra területéről érkező kritikákat könnyen magáévá teszi. A generációváltás azután fog majd bekövetkezni, amikor ezen a talajon ez az új nemzedék megveti a lábát.

IRODALOM

1. ABRAMS: (1961) *The Teenage Consumer*. London, London Press Exchange
2. ADAMIK MÁRIA: (1994) „A Nagy Fehér Üzemmod: avagy miről szól a »nőkérdés«?” In Hadas 1994, 142-154.
3. ASZTALOS-MORELL ILDIKÓ: (1997) „A nemek közötti egyenlőtlenségek az államszocializmus korszakában. Tézisek a feminista megközelítéshez,” *Szociológiai Szemle* 3: 33-66.
4. BALOG IVÁN: (1992) *Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években* In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged
5. BECK, ULRICH: (1983) *Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer Formationen und Identitäten*. In Kreckel, R. (Hg.): *Soziale Ungleichheiten. Sonderband Soziale Welt* 2. Göttingen, 35-74.
6. BECK, ULRICH: (1983) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt/M. Schurkamp
7. BOURDIEU, PIERRE: (1986) *Distinction*, London, Routledge & Kegan Paul
8. BOURDIEU, PIERRE – PASSERON, J. L.: (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*, London Sage

9. BOURDIEU, PIERRE: (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat
10. BRAKE, M.: (1980) *Comparative Youth Culture and Youth Subcultures*, London, Routledge and Kegan Paul
11. CLARK A. – CRITCHER, C: (1985) *The Devil Makes Work: Leisure in Capitalist Britain*. London Macmillan
12. CLARKE J. – T. JEFFERSON: (1974) *Working Class Youth Cultures*. Birmingham, Working Papers in Cultural Studies
13. CHISHOLM, LYNNE: (1993) *Élesebb lencse vagy új kamera?* In Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged, 1993.
14. CSANÁDI GÁBOR – LADÁNYI JÁNOS – GERŐ ZSUZSA: (1979) *Az általános iskolai rendszer belső rétegződése. Valóság, 6. szám*
15. CSÁKÓ MIHÁLY – LISKÓ ILONA – TÓT ÉVA: (1994) *Szaktanulók a kilencvenes években*. Budapest, Oktatókutatási Intézet (Kézirat)
16. CSIZMADIA ERVIN: (1995) *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988) 1-3. kötet*
17. DAHRENDORF, RALF: (1990) *Reflections on the Revolution in Europe*. New York, Random House
18. DAHRENDORF, RALPH: (1994) *Fiatalokhoz címzett jegyzetek*. In A modern társadalmi konfliktus. Budapest, Gondolat, 289.
19. BRET EASTON ELLIS: (1994) *Amerikai Psycho*. Budapest, Európa Kiadó
20. ELIAS, NORBERT: (1987) *A civilizáció folyamata*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó
21. FREY MÁRIA: (1996) „A nők munkaerőpiaci egyenlőtlenségéről,” *Társadalmi Szemle* 5: 55-61
22. FISCHER, A ED. (1992) *Jugend* 92 Band 4. 89
23. FUNK, NANETTE ÉS MAGDA MEULLER, szerk. (1993). *Gender Politics and Post-Communism*. New York és London: Routledge
24. GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ: (1998) *A budapesti fiatalok helyzete 1997*. (Kutatási zárótanulmány) 33.
25. FUCHS, WERNER: (1983) *Jugendliche Statuspassage oder individualisierte Jugendbiographie?* In Soziale Welt, 34. 341-371.
26. GÁBOR KÁLMÁN ÉS TÁRSAI (1998) *A győri fiatalok helyzete*. Budapest, Oktatókutatási Intézet (Kézirat) 1-93 + Melléklet 1-46
27. GÁBOR KÁLMÁN ÉS TÁRSAI (1998) *A tamási fiatalok helyzete*. Budapest, Oktatókutatási Intézet, (Kézirat) 1-35 + Melléklet 1-35
28. GÁBOR KÁLMÁN ÉS TÁRSAI (1997) *Fordulat előtt? A magyar és román tanuló fiatalok összehasonlító vizsgálata*. Budapest, Oktatókutatási Intézet, (Kézirat) 1-19 + Melléklet 1-42
29. GÁBOR KÁLMÁN – BALOG IVÁN – MÁTAY MELINDA – NARANCSIK ÁGNES: (1997) *Helyi társadalom – közoktatási rendszer – ifjúság. Sopron és Salgótarján esete*. Oktatókutatási Intézet, (Kézirat) 1-137

30. GÁBOR KÁLMÁN: (1996) *Ifjúságkutatási tézisek*. In Ifjúságkutatás. Szerkesztette: Gábor Kálmán. Budapest, Educatio Kiadó, Educatio Füzetek
31. GÁBOR KÁLMÁN: (1996) *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás*. In Ifjúságkutatás. Szerkesztette: Gábor Kálmán. Budapest, Educatio Kiadó, Educatio Füzetek
32. GÁBOR KÁLMÁN: (1995) Az ifjúságkutatás irányai a kilencvenes években. Educatio, IV. évfolyam, II. szám, 191-207.
33. GÁBOR KÁLMÁN: (1993) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Budapest. Oktatókutatató Intézet (Kutatás közben)
34. GÁBOR KÁLMÁN – BALOG IVÁN: (1993) *Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged
35. GÁBOR KÁLMÁN: (1994) *Az ifjúsági korszakváltás és az ifjúsági elit átalakulása*. In GÁBOR KÁLMÁN – MÁTAY MELINDA – BALOG IVÁN – KÁNTOR ZOLTÁN (1994) Ifjúság és az elit. Budapest, Oktatókutatató Intézet (Kutatás közben)
36. GÁBOR KÁLMÁN – MÁTAY MELINDA – BALOG IVÁN – KÁNTOR ZOLTÁN: (1994) *Ifjúság és az elit*. Budapest, Oktatókutatató Intézet (Kutatás közben)
37. GÁBOR KÁLMÁN: (1993 a) *A középiskolát végzettek középosztályosodása*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
38. GÁBOR KÁLMÁN: (1993 b) *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
39. GÁBOR KÁLMÁN – MOLNÁR PÉTER: (1993c) *Az ifjúsági kultúra korszakváltása (A magyar és a nyugatnémet fiatalok a nyolcvanas években)*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
40. GÁBOR KÁLMÁN: (1991) *Youth Culture and Political Culture in Hungary after Communism*. In Connaitre les modes de vie et consommation des jeunes, Colloque Europeen. Paris 26-27. September 1991. Vol. 2.
41. GEORG, WERNER: (1992) *Die Skala Jugendcentrismus im Zeitreihen und Kulturvergleich*. In Jugend 92 Band 4. 15-25.
42. HALSEY, A. H.: (1988) *British Social Trends Since 1900*, revised ed., London, Macmillan
43. HANKISS ELEMÉR – MANCHIN RÓBERT – FÜSTÖS LÁSZLÓ – SZAKOLCZAI ÁRPÁD: (1982) *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*, Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet
44. HARCSA ISTVÁN: (1995) *Az ifjúság életkörülményei I. Gyermek a családban (A 10-14 éves korosztály életkörülményei)*. Budapest, Társadalomstatistikai füzetek 17. szám, 59.

45. HURRELMAN, KLAUS – ROSEWITZ, BERND – WOLF, HARTMUT K.: (1985) *Lebensphase Jugend, Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung*. Juventa: Weinheim/München
46. JONES, GILL – WALLACE, CLAIRE: (1992) *Consumer Citizens?* In Youth, Family and Citizenship. Open University Press, 117-141)
47. JÓZSA PÉTER: (1979) *Ideológiai áramlatok városi ifjúságunkban. I-II.* Világosság, 2. és 3. szám, 100-109., illetve 173-181.
48. KEMÉNY ISTVÁN: (1973) *Szemináriumi előadás a posztindusztriális társadalomról.* In Kemény (1992)
49. KEMÉNY ISTVÁN: (1978) *Hol tart a társadalmi kompromisszum Magyarországon?* Párizs, Magyar Füzetek, 1. szám.
50. KEMÉNY ISTVÁN: (1986) *A központozított gazdaság és a civil társadalom.* In KEMÉNY ISTVÁN (1991) *Közelről és távolból*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó
51. KEMÉNY ISTVÁN: (1990) *Vélük nevelkedett a gép.* Szociológiai Tanulmányok. Budapest, VITA
52. KEMÉNY ISTVÁN: (1992) *Szociológiai írások.* Szerkesztette: Gábor Kálmán, KEMÉNY ISTVÁN, Szeged, 1992, Replika Könyvek 1.
53. KEMÉNY ISTVÁN: (1992) *A szegénységről.* In Kemény István: Szociológiai írások. (1992) Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged, Replika könyvek
54. KENISTON, K.: (1971) *Youth and dissent. The Rise of a New Opposition.* New York
55. KONRÁD GYÖRGY – SZELENYI IVÁN: (1982) *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó
56. LADÁNYI ANDOR: (1991) *A felsőoktatás összehasonlító elemzése*, Budapest, Oktatáskutató Intézet (Kutatás közben)
57. LADÁNYI ANDOR: (1992) *A felsőoktatás fejlesztése*, Budapest, Oktatáskutató Intézet, (Kutatás közben)
58. MANNHEIM, KARL: (1969) *A nemzedéki probléma.* In Ifjúságszociológia. Szerkesztette: HUSZÁR TIBOR ÉS SÜKÖSD MIHÁLY, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 31-68.
59. MÁTAY MELINDA: (1995) *Narancsízű citrom vagy citromízű narancs?* Educatio, IV. évfolyam 2. szám, 246-264.
60. MEAD, MARGARET: (1978) *Culture and Commitment. The New Relationships between the Generations in the 1970s*, New York
61. SÁRKÖZI JUDIT: (1994) *Kopaszok.* Budapest, Oktatáskutató Intézet (Educatio Füzetek)
62. SCHWARTZ – BILSKY: (1990) *Toward a theory of the universal content and structure of values. Extensions and cross-cultural replications*, Journal of Personality and Social psychology. 58, 878-891.
63. SCHWARTZ, S. H. – ROCCAS, S. – SAGIV, L.: (1992) *Universals in content and structure of values. Theoretical advances and empirical tests in 20 countries.* In Zanna, M. (ed) *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 25.

64. SZALAI ERZSÉBET: (1994) *Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*, Budapest-Szombathely, Pesti Szalon Könyvkiadó-Savaria University Press
65. SZELÉNYI IVÁN – KONRÁD GYÖRGY: (1971) *A késleltetett városfejlődés konfliktusai*, Valóság, 12. szám, 20-35.
66. SZELÉNYI IVÁN: (1992) *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó
67. TELLÉR GYULA: (1978) *A szabadság egy rejtett dimenziója*. Párizs, Magyar Füzetek, 1. szám
68. TURNER, RALPH: *Sponsored and Contest Mobility and School System*. In *American Sociological Review*, 1960, 25. 134-150.
69. VEBLEN, THORSTEIN: (1975) *A dologtalan osztály elmélete*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
70. WATTS, MEREDITH – ZINNECKER, JÜRGEN: (1992) *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
71. WILLIS, P.: (1978) *Profane Culture*. London, Routledge and Kegan Paul
72. ZINNECKER, JÜRGEN (1993) *Gyermekek, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban*. In *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged, 29-46.
73. ZINNECKER, JÜRGEN: (1993a) *A fiatalok a társadalmi osztályok terében. (Új gondolatok egy régi témához)*. In *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged, 5-27.
74. ZINNECKER, JÜRGEN: (1987) *Jugendkultur 1940–1985. Leske und Budrich: Opladen*
75. ZINNECKER, JÜRGEN: (1991) *Jugend als Bildungsmoratorium. Zur Theorie des Wandels der Jugendphase in west – und osteuropäischen der Gesellschaften*. Wolfgang Melzer, Wilhelm Heitmeyer, Ludwig Liegle, Jürgen Zinnecker (Hrsg.) *Osteuropäische Jugend im Wandel*, Juventa Verlag Weinheim und München

7. RÉSZ

ALAPFOGALMAK ÉS MEGKÖZELÍTÉSEK*

(GÁBOR KÁLMÁN)

---

* Az alapfogalmak és megközelítések az elmúlt évtized ifjúságszociológiai tanításához készített széljegyzetek összesítése. Ezen jegyzetek elkészítésében igen nagy segítségemre volt Dudik Annamária Éva és Mátay Melinda. (Gábor Kálmán)

ADOLESZCENCIA

Az a szakasza a gyermekkor és felnőttkor közötti életútnak, amely a felnőttkori szexualitás kezdete és teljes felnőtt státusz elérése, illetve a családtól vagy annak orientációjától való végső leszakadás között húzódik.

A korai társadalmakban a gyermekkortól a felnőttkorba vezető életszakaszt gyakran kísérik életszakaszritusok, vagy az ifjúkori sajátosságok (age sets) biztosítása különösen a fiúknál, ritkábban a lányoknál. A modern társadalmakban a fiatalok elkülönülése az ifjúsági kultúrában jut kifejezésre, megerősítve a mass médiák által, amely különös jelentőséget ad az adolezcencia fontosságának. Ezekben a társadalmakban – szemben a tradicionális társadalmakkal – az ifjú felnőttnek saját magának kell megválasztania karrierjét, szexuális partnerét és életstílusát is. Így az adolezcencia, az iskolai vizsgák és a munkába állás ideje az az életszakasz, amely összekapcsolódik az individuális tapasztalattal a szexuális élettől a szabadidő-tevékenységig. Ez lehet a kapott értékek megkérdőjelezésének és a szülői mintákkal szembeni lázadásnak ideje is (lásd: generációk). A függetlenség megtalálása az én-identitás hangsúlyozott értelmezése és az én-elbizonytalanodás pszichológiai válsághoz és pszichikai zavarokhoz vezethet. (Lásd: ifjúsági munkanélküliség.)

(*Irodalom: Dictionary of Sociology* (1991) Eds. David Jary and Julia Jary, HarperCollinsPublishers 706.)

ANÓMIA

Az anómia fogalmát Émile Durkheim vezette be a szociológiába devianciaelméletében. Lényege, hogy amikor a modern társadalmakban a hagyományos normák és szabályok úgy lazulnak föl, hogy helyettük újak nem képződnek, és a társadalmi élet egy adott területén a szabályok nem világos volta miatt a társadalmi normák elvesztik befolyásukat az egyének viselkedésére, akkor az anómia jelenségével találkozunk, amely több deviáns viselkedésformára (pl. az öngyilkosságra) való hajlam háttérében álló társadalmi tényezők egyike lehet. Robert K. Merton az elfogadott normák és a társadalmi valóság közötti konfliktussal magyarázza az anómia jelenségét, mikor is azok nincsenek szinkronban egymással. A társadalmilag elfogadott értékek és a megvalósulásukra rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága közötti konfliktusokat az egyének különbözőképpen oldják meg, és ennek során vagy figyelembe veszik a társadalmi szabályokat és normákat (mint pl. a konformisták), vagy megkerülik, elutasítják (mint pl. a lázadók) azokat. A. Cohen a konformitás és a deviancia összefüggése kapcsán mutat rá, hogy a társadalomban az érvényesülés lehetőségeinek hiánya határozza meg azt, hogy ki válassza a bűnöző életformát és ki nem. (→ ifjúkori bűnözés, → deviancia).

(*Irodalom: Durkheim, É.: Öngyilkosság. Bp., 1982.; Merton, R. K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Bp., 1980.*)

DEVIANCIA

A deviancia fogalma olyan cselekvésformákat, viselkedés-, attitűd- és értékkeszleteket jelöl, amelyek a közmegegyezésből eredő társadalmi vagy törvényes normák, norma-rendszerek és értékek be nem tartására vonatkoznak személyek vagy csoportok esetében. Az emberek társas életét irányító normáktól és szabályoktól való eltérésnek (deviate) épp annyi típusa van, amennyi társadalmi norma és érték létezik. Ezek pedig igen eltérőek lehetnek akár kultúránként (pl. ha a nyugati vagy a keleti társadalmakat hasonlítjuk össze), akár egy adott társadalmon belül is (pl. a szubkultúrák esetében). Éppen ezért a deviancia megítélése is igen relatív: mindig az adott társadalomtól, kultúrától, makro- vagy mikrocsoporttól függ e jelenség köre és terjedelme. Az adott normák és értékek megőrzését (konform mintakövetését) minden társadalom pozitív (jutalmazó) és negatív (büntető), formális és informális szankciókkal is igyekszik elősegíteni. A modern társadalmakban pl. a formális szankciók fő típusai a bíróságok és börtönök által megtestesített büntetési rendszerekhez kapcsolódnak → ifjúkori bűnözés. Ebben a kontextusban a deviancia megjelenése és értelmezése több összetevőtől is függ egyidejűleg: függ az adott társadalom norma- és értékrendszerétől, az attól való eltérés határkezelésének mértékétől és annak formáitól, magától a deviáns aktustól, illetve mind az eltérő normákat és értékeket követő személyek vagy csoportok, mind ezek környezetének részéről magának az aktusnak devianciaként való elismerésétől. Szélsőséges esetben a deviáns viselkedés a devianciával való azonosuláshoz, deviáns karrierhez is vezethet. Nálunk a hétköznapi nyelvhasználatban deviáns viselkedésformák alatt általában az alkoholizmust, a drogfogyasztást, az öngyilkosságot, a bűnözést, stb. értik. Több elmélet az anómia és a bűnözés összefüggésében tárgyalja a deviancia jelenségét (Durkheim, É., Merton, R. K., Cohen, A.). Az úgynevezett címkézésemélet szerint a különböző devianciafajták elkülönítésére szolgáló címkék valójában a társadalom hatalmi szerkezetét fejezik ki.

(Irodalom: Andorka R. – Buda B. – Cseh – Szombathy L.: *A deviáns viselkedés szociológiája*. Bp., 1974.; Gönczöl K. – Kerecsi K.: *A deviancia szociológiája*. Bp., 1993.; Foucault, M.: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Bp., 1990.; Durkheim, É.: *A szociológia módszertani szabályai*. Bp., 1978)

AZ IFJÚSÁG SEBEZHETŐSÉGE

A kockázati társadalom kiépülésével összefüggésben vetődik fel a fiatalok sebezhetősége az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben. A sebezhetőség meghatározása: „súlyosan korlátozott lehetőség a biztos munkára, társadalmi, gazdasági előmenetelre, illetve a személyes elégedettség vonatkozásában” (Furlong – Stalder – Azzopardy 2003).

A fiatalok sebezhetőségét a társadalmi integráció közvetítőinek válságán, a szocializáció új eszközein és az individualizmus új formájának kialakulásán keresztül kell megvizsgálnunk.

A szocializáció klasszikus szociológiában (Durkheimtől Bourdieu-ig) definiált hagyományos eszközeit – ma már úgy tűnik – újra kell értékelni: a hagyományos modell szerint a fiatalok a rendszer normáinak és értékeinek internalizációján és a társadalmi szabályok asszimilációján keresztül szocializálódnak. Dubet szerint ma az egyén különféle lehetséges utakkal szembesül: az integrációs út során egy csoport tagja lesz; a stratégiai út során versenyre kel másokkal; a szubjektivistá út pedig elérhetővé teszi az én eltávolítását a kultúrán keresztül. Ezek egyszerre nem adoptálhatók, és az egyének saját társadalmi tapasztalatai fényében kell őket kezelnie. Ez az egész társadalmi szerkezetet aláássa, de különösen a fiatalokat érinti (Franciaországi Jelentés, 1999).

Annak eredményeképpen, hogy a normatív keret széttöredezik, a társadalmi intézmények – mint a család, az egyház, az iskolák és a szakszervezetek – átalakulnak vagy gyengülnek, illetve eltűnnek a kollektív rítusok, amelyek régebben kijelölték a fiatalok útját a társadalomba. Ma minden ember magára maradt, mindenki magának kaparja ki a gesztenyét. Gaulejac szerint az osztályharcot felváltotta a pozíció(k)ért folytatott harc. Az egyén felelős sikereiért és kudarcaiért. Ezért lett mára kulcsszóvá az „új individualizmus” főleg a kutatásban (Ehrenberg, Michaud, Gaulejac, Gauchet, Castel és mások), sőt, egyesek addig merészkednek, hogy már egy minden korcsoportra ható antropológiai változásról beszélnek. Ezért is merül föl egyre többször az identitás témaköre. Valójában jogosan szólhatnánk a multiidentitásról, az identitás fragmentálódásáról, egy olyan jelenségről, amely a „felismerés” lármás követelésében tükröződik.

(Irodalom: Andy Furlong – Barbara Stalder – Andrea Azzopardi 2003)

ÉVJÁRAT, KOROSZTÁLY, NEMZEDÉK ÉS GENERÁCIÓ

A társadalmi csoportok szerveződhetnek életkor alapján. A korai társadalmakban a kor szerinti (age sets) szerveződés döntő fontosságú a társadalmi szerveződésben, de a különféle korcsoportok jelentősek minden társadalomban (például a modern Angliában az öt év alattiak vagy a hatvanöt éven felüliek). (Dictionary of Sociology 1991)

A korosztályoknak társadalmi dimenziója is van, kevésbé fontos az idő múlása, mint a folyamathoz kapcsolódó tartalmak. Különböző kulturális értékek és társadalmi elvárások nem és korcsoport szerint, következésképpen a korosodás személyi tapasztalatai társadalmilag strukturált változatokat mutatnak.

Eisenstadt (*Generation to Generation*, 1964) tanulmányozta a korosztályok politikai szerepét, és úgy érvelt, hogy a kor szerinti rétegződés fontos stabilizáló erő a társadalmakban:

- a) A társadalmi struktúrában két értékészlet él együtt – a családi kötelékek partikularizmusa és a társadalmi munkamegosztás univerzalizmusa (itt a korosztály-cselekvés ütköző szerepet tölt be a köz- és magánszféra között, valamint szolidaritást, támogatást is ad tagjainak és orientálja azokat a munka felnőtt világa felé);
- b) Ahol a fiatalok részvételét a felnőtt társadalomban a rokonsági és származási kötelékek rendszere szabályozza (itt a korosztály válik a státuszért és a hatalomért, a generációk között folytatott harc alapjává).

A demográfiában az öregedő és a fiatal társadalom terminuszt használják, mikor a népesség korösszetételét vizsgálják. Fiatal társadalom az, amelyben a fiatal korosztály (15 év alattiak) a meghatározó; mert a magas születési arányhoz alacsony várható élettartam tartozik. Korosodó társadalom az, amelyben csökkenő születési arány és a várható élettartam megnövekedése az idősebb korosztály arányának növekedését eredményezi a népességen belül. Például a népszámlálás adatai szerint az Egyesült Királyságban a 65 éven felüli férfiak és 60 éven felüli nők aránya 6,8% volt 1911-ben, 1981-ben viszont elérte 17,7%-t.

Az idős népesség növekvő aránya a népességen belül, és a korai nyugdíjasok növekvő száma az életkor társadalmi problémaként való értelmezéséhez vezet. Idősebb emberek a negatív sztereotípiák részeseivé és csökkentett társadalmi státuszúvá válnak. Még az akadémiai vitákban is olyan negatív előítéletet hordozó terminusok vetődnek fel, mint „függőségi teher” vagy „függőségi arány”, amelyek a gazdaságilag inaktív idősök és a gazdaságilag aktív fiatalok – akik munkájukkal biztosítják a szolgáltatásokat az idős generáció számára – arányát fejezik ki. Az USA-ban a korosodás politikai mozgalmak tárgyává vált. Olyan mozgalmak tűntek fel, mint például a „Szürke Párdúcok”, akik az idősök polgárjogi védelmét és a kommercializálódó ifjúság által kialakított negatív sztereotípiák megszüntetését tűzték zászlajukra. Az utóbbi az évjáratok, korosztályok mozgalma veti fel a nemzedék és generáció kérdését. A nemzedék, a generáció az ugyanazon korszakban született emberek csoportja, mely különféleképpen definiálható. A korszakot egy ilyen csoport és annak gyerekei között demográfia szempontból rendszerint 30 évben jelölik meg.

NEMZEDÉK ÉS NEMZEDÉKI SZERVEZŐDÉS

A nemzedéki szerveződés alapfeltétele az eltérő helyzetértelmezések, az eltérő ideológiák, az eltérő cselekvési minták és azok megvalósításának lehetősége. Az a felfedezés nem újkeletű, hogy a hagyományos osztályszerveződést a nemzedéki szerveződést váltja fel, melynek feltétele, hogy az ifjú generációk átöröklés helyett versenyben, nem ritkán a felnőtt generációkkal való konfliktusok révén szerzik meg, alakítják ki társadalmi pozícióikat. Ebből a feltevésből kiindulva vetette fel Karl Mannheim a nemzedéki szerveződés kérdését (*Mannheim* 1969). Szerinte a társadalmi, kulturális struktúra

meghatározott rendszerében a nemzedéki csoportok elkülönülésének három szintje figyelhető meg.

Az első szint, a nemzedéki elhelyezkedés azt jelenti, hogy a fiatalok ugyanazon korcsoportban a társadalmi és történeti fejlődés során közös élményre, tapasztalatra tesznek szert. Mannheim úgy érvel, hogy éppen úgy, mint az osztályok, a nemzedékek is mindenekelőtt a közös társadalmi elhelyezkedés objektív tényei által válnak egységes csoporttá. Az osztály- vagy nemzedéki elhelyezkedés azonban nem szükségszerűen vezet személyi interakcióban kifejezésre jutó konkrét csoportokhoz, de meghatározza az egyének életesélyeit anyagiakban és hatalomban valamint érzelmi, gondolkodási/tudati cselekvési módokban, alakzatokban.

A második szint, a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása, tényleges társadalmi elhelyezkedéssé válása a hasonlóan elhelyezkedők potenciális egymásra orientálódása révén megy végbe. A hasonlóan elhelyezkedők megkísérlik értelmezni a társadalmi elhelyezkedésben kijelölt helyüket, és megpróbálnak kialakítani olyan eszméket és cselekvési formákat, amelyek közös életcélt, életutat tesznek lehetővé.

A harmadik szint a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása során kialakuló nemzedéki egység. A nemzedéki egység azon egyének csoportja, akik – a társadalmi, a kulturális fejlődést figyelembe véve – közös helyzetértelmezést, közös attitűdöket és cselekvési formákat alakítanak ki.

A nemzedéki szerveződés és nemzedékváltás kérdése szorosan összefügg a szocializmus országoként eltérő, de lényegében minden volt szocialista országban megragadható kettős társadalmi szerkezettel. Kemény István hangsúlyozta, hogy a hatalom a magyarázó ereje e társadalomszerkezetnek. „... a pártközpont által diktált monolitikus hatalommegosztás az egyik (és 1963-ban a fontosabbik) kiindulópont. Mint egy későbbi tanulmányomban írtam, állami tulajdonban volt a földek, az energiaforrások, a városi telkek és a termelőeszközök javarésze; az állam rendelkezett az ország munkaerőivel; az állam szabta meg a munka díjazását is. Az állami tulajdon fölött a politikai bizottság rendelkezett; a gazdasági uralmon kívül kezében volt a politikai, a katonai, a kulturális és az információs hatalom is. Ugyanakkor úgy véltem – és úgy vélem most is –, hogy a Rákosi-terrornak és a Kádár-rezsim megtorlási időszakának (1957-1963) nem sikerült a korábbi társadalmi szerkezetet felszámolnia. Két építményt, két szerkezetet láttam magam előtt: az egyik az utánpótlással született kommunista szerkezet volt, a másik az évszázadok alatt kialakult bonyolultabb és szövevényesebb szerkezet.” (Kemény, 1994).

Szelényi Konráddal írt könyve a hetvenes évek elején arra hívta fel a figyelmet, hogy a szocialista hatalmi elit úgy alakult át, hogy a káder réteg mellett megjelent egy iskolázottabb technokrata réteg. A hatvanas évek végéig dinamikusan növekvő iskolázottság eljut addig a szintig, hogy a politikai rend mellett a szakértelmiség egyre fontosabb szerepet játszik: létrejön a szocializmus technokráciája (Szelényi – Konrád 1989). A szocialista elit ez irányú átalakulása a nemzedéki szerveződés és a nemzedékváltás első figyelemre méltó mozzanata, nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy

a hatvanas évek végétől a humán értelmiség csoportja ebben a hatalmi törekvésben vesztes lett. A nyolcvanas évekre azonban – az elitbe való emelkedés csatornájaként – a marginalizálódott – mindenekelőtt humán – értelmiségi többnyire underground fórumai szintén megjelennek (Csizmadia 1995). Ezek a keretek azonban igen korlátozottak: a fiatalok elitjére terjednek ki és ezen elitek konkrét csoportjai nem válhatnak az ifjúság önálló nemzedéki szerveződésének meghatározó erejévé.

Józsa Péter hetvenes évek elején végzett vizsgálatában arra mutat rá, hogy a munkásfiatalok materiális, tradicionális, konzervatív felfogásúak, a szülőkkel való konfliktusuk erőteljes fiatalkorukban, de a családalapítás után átveszik a szülői mintákat. Az értelmiségiek, az egyetemi hallgatók inkább posztmateriális értékeket követnek, individualizáltak, kevésbé konfliktusos, ugyan-viszonyuk a szüleikkel fiatal korukban, de felnőtt életük során inkább fordulnak szembe a szülők értékrendjével. Ebből a vizsgálatból az is kiderült, hogy a hatvanas évek nyugati diákmozgalmaitól várt váltás a magyar fiatalok körében nem következett be. Létrejött viszont a munkásfiatalok és az értelmiségi fiatalok közötti szakadék (Józsa 1979). A nyolcvanas évek elején Hankiss vizsgálatai nyomán figyelhető meg az első fordulat, nevezetesen az, hogy az egyetemisták értékrendjében a posztmateriális értékrendhez új cselekvési minták tartoznak: alternatív mozgalmak, környezetvédelem (ez összhangban van az Inglehart-féle elmélettel). Ekkor válik először érzékelhetővé, hogy a magas kulturális háttérrel rendelkező fiatalok elmozdulása a posztmateriális értékrend felé, a közösségi, nemzedéki szerveződések irányába mutat. A nyolcvanas évek elejére a második gazdaság kiépülése is fontos szerepet játszik a nemzedéki szerveződésben és a nemzedéki váltásban. A nyolcvanas évekre a magyar fiatalok körében markánssá váló két értékorientáció: az anyagi, kispolgári és az értelmiségi, kulturális közössé válik abban, hogy eltérő úton ugyan, de elindul a hatalom-nonkomfort, ellenzéki, alternatív kultúra irányába, megindul a fiatalok nemzedéki szerveződése.

A nemzedékváltás feltételezi a fiatalok önállóvá válását és ebben meghatározó szerepet játszik a fiatalok kultúrához való viszonya. A szocializmusban ez a folyamat késleltetett, mert a magaskultúra és a mindennapi vagy fogyasztói kultúra élesen elkülönül, illetve fokozott szerepet játszik egy harmadik, ideologikus kultúra is, melynek lényege az, hogy a hatalom érdekeit közvetíti. Ebbe a szerkezetbe szől bele az, hogy a hatvanas évektől a fogyasztói kultúra erőteljesen beszívárog a mindennapi élet szintjén: a zenei irányzatokba, az öltözködésbe stb. A kérdés az, hogy milyen csatornákon át és hogyan közvetítődik a mindennapi kultúra. Az elit interjűk alapján a válaszuk az, hogy *a család kultúráközvetítő szerepében a hetvenes évektől a zinneckeri értelemben vett kispolgári kultúra (Zinnecker 1993 a), mentalitás és az ehhez kapcsolódó értékek játszották a legfontosabb szerepet (Mátay 1995).* Jürgen Zinneckernek az ifjúsági habitus osztálýspecifikus reprodukciójára alkalmazott elméletében a közepes tökevolumenű kispolgárságra vonatkozó koncepcióját találónak tarjuk a magyar fiatalok bizonyos csoportjainak (a budapesti elit fiatalokkal készített interjűk többségének) (Mátay 1995) helyzetértelmezésekor (Zinnecker 1993).

Ugyanakkor a hatalom intézményes, legitim kulturális mintáiban is megfigyelhető egy hasonló tendencia. Mégis – paradox módon – a kispolgári jellegű kulturális minta térhódítása egyben azt jelenti, hogy a kispolgári értékek erodálják a hatalom által közvetített mintákat. A kispolgári és polgári értékek individualitása az erő, amely szétrobbantja a hatalom és a magaskultúra által közvetített kollektív mintákat. Ennek talaján kezd kialakulni a fiatalok körében egy olyan „proteszt” attitűd a középiskolában – vagy késleltetett formában az egyetemen –, amely paradox módon a magaskultúra talaján kibontakozó ellenkultúrával és alternatív törekvésekkel találkozik. A fiatalok önállósodásának és az önálló ifjúsági kultúra létrehozásának éppen az a sajátossága a nyolcvanas évek végén, hogy a fiatalok a kispolgári kultúra talaján fogadják be a máságot, az alternatív gondolkodást. A „proteszt” nem elsősorban politikai volt, hanem abból az elvárásból táplálkozott, hogy a főiskola és az egyetem olyan konvertálható tudást adjon át, mellyel érvényesülni lehet. Mindenekelőtt a professzionalizálódás igénye merült fel. Ezt az igényt nem tudták kielégíteni az iskolai intézmények. Ez az elvárás tipikusan kispolgári, racionális elvárás volt. A kispolgári létből viszont egy egzisztenciális korlát is származott. A professzionalizálódás adta lehetőségeket nagyon gyorsan kell kamatoztatni a fiatalnak a felnőtt életben. A kispolgári család tehát egyrészt ösztönzőleg hatott, másrészt korlátokat állított. Ez volt az a pont, mely alapján mind az akkori hatalom, mind a magaskultúra képviselői úgy gondolták, hogy végső soron a kispolgáriság talaján létrejött fiatalok elit csoportjai könnyen integrálhatók és befolyásolhatók. Az integráció azonban nem vagy csak részben történt meg. Az is igaz viszont, hogy ezek a fiatal csoportok kevésbé vagy csak részint tudtak átfogóbb ifjúsági ideológiával és karriertörekvésekkel megjelenni. E törésvonal mentén kezd elszigetelődni az elitkultúra és ezzel együtt az alternatív kultúra. A kilencvenes évekre azok a csoportok, akik végigjárták a „proteszt” cselekvésvútjait, önálló arculattal jelennek meg a társadalmi térben.

A kilencvenes években felgyorsult a fiatalok nemzedéki szerveződése, illetve színesedtek a fiatalok kulturális és karriermintái a középiskoláktól az egyetemig. Az egyetemisták körében a fokozott individualizálódás, a fokozott önállósodás (a munkavégzés szerepének megnövekedése, a külföldi szakképzésben való résztvevők arányának megnövekedése), az ifjúkor meghosszabbításának igénye (a munkavégzés, a házasodás közvetlenül egyetem utáni fontosságának háttérbe szorulása) és a fogyasztói kulturális minták előtérbe kerülése markánsan rajzolja ki az egyetemisták vállalkozóvá, professzionális szakemberré válásának igényét (Gábor – Mátay – Balog – Kántor 1994). Ugyanakkor markánsan rajzolódik ki – az egyetemisták elitjének, a szakkollégisták körében – az alternatív kulturális mintakövetés. Mindkettő mintául szolgál a középiskolás fiatalok számára is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy az egyetemisták körében nagy szerepet játszik az elbizonytalanodás és a hajdani „gazdasági biztonság” utáni vágy, amely szintén követésre talál a középiskolás fiatalok körében, különösen a válságövezetekben. A kilencvenes évektől egyre inkább teret nyer az a felfogás, hogy ifjúságról mint nemzedékről már nem igazán be-

szélhetünk, hanem inkább kormetszetekről, amelyek bizonyos technikai innovációk alapján nagyon élesen különböznek egymástól. A Sziget ifjúsága ez a posztmodern ifjúság, mely a technikai innovációk mentén élesen elkülönül a tradicionális ifjúságtól, manapság az internethasználatban, korábban a mobiltelefonnal való rendelkezésben. (Gábor – Kabai – Matiscsák 2003)

(Irodalom: Eisenstadt, S.: *From Generation to generation*, Chicago, 1956. Mannheim, K.: *A nemzedéki probléma*. In *Ifjúságszociológia* (szerk.) Huszár T. és Sükösd M. Bp. 1969, A...? generáció. Kerekasztal-beszélgetés a harmincasokról. (1987) *Ifjúsági Szemle*, 6, 3-14; Csizmadia Ervin (1987) *Az ifjúság ökológia. Vázlat a nemzedékiség régi és új alakjairól*. *Ifjúsági Szemle*, 5, 3-17, Csizmadia Ervin (1988); *A másként gondolkodás. Megjegyzések a jelenség problémátörténetéhez*. *Ifjúsági Szemle*, 6, 8-24; Csizmadia Ervin (1988) *A viszonyt ifjúság*. *Ifjúsági Szemle*, 6, 34-43)

A FIATALOK ÉLETESEMÉNYEI, BIOGRÁFIÁJA

A fiatalok élettervezésének megváltozása a nyugat-európai fejlett társadalmakban vetődött fel a hatvanas években. A változások a következő pontokban foglalhatók össze.

1. A jóléti állam kialakulása a második világháború után: szociális szolgáltatások, az affluence a társadalom nagy többsége számára, középosztálybeli értékeket közvetítve; a hagyományos munkástársadalom felbomlásához, szétzilálódáshoz is vezetett (Jefferson and Clarke). Ugyanakkor a középosztály ifjúsága körében hagyományos középosztálybeli értékek és normák kérdőjeleződnek meg. (Kenneth Keniston) Ez összekapcsolódik a politikai, a kulturális és a szexuális liberalizációval.
2. Különösen fontos megemlíteni az oktatási rendszerben bekövetkezett változásokat, amelyek során tömegessé vált a kötelező oktatás, illetve egyre kiterjedtebbé válik a felsőoktatás.
3. Szorosan ide kapcsolódik, hogy a nyugati társadalmakban alapvető változáson ment keresztül a gazdaság, kialakultak a posztindusztriális társadalmak, amelyekben csökkent a képzetlen munkaerő szerepe és a szakképzettség megszerzése került előtérbe.
4. A női egyenjogúság terén tett lépések, amelyek nemcsak a nők saját életükről alkotott elképzelését változtatták meg (nagyobb hangsúlyt helyezve a karrierre, és kevesebben az önfeláldozásra), hanem szükségszerűen okozott változást a férfiak nőkről alkotott felfogásában is, magával vonva a párkapcsolatokra, a házasságra, a családalapításra vonatkozó elképzeléseket is.
5. Az egyházak befolyásának csökkenése a mindennapi életben, így a valláshoz kapcsolódó normák és értékek befolyása is csökkent.

Napjainkra ezeket a változásokat a nyugat-európai fejlett társadalmakban általában három sarkalatos pont mentén ragadhatjuk meg.

- „1. A nyugat-európai országok társadalmainak gazdagsága a magas termelékenység bázisán tovább fejlődik és folytatódik a jólétnek a lakosság viszonylag széles köreire való kiterjesztése, vagy legalábbis nem szenved korlátozást. Jelszó: »az intenzív tömegfogyasztás.«
2. A szolgáltatói szektor felerősödése. Jelszó: »szolgáltatói társadalom«
3. Az a fajta munkalehetőség, amely a történelmileg kialakult intézményesült rendszerét kінálja, egyre jobban zsugorodik. Jelszava: »a munka társadalmának válsága« és a »flexibilis alulfoglalkoztatottság« rendszerének kialakulása” (Zinnecker, 1993).

A változások eredménye az ifjúságra nézve az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának egyik oka, hogy az ifjúság mint iskolai életpálya – mely korábban a gimnazisták és az egyetemisták privilégiuma volt – a fiatalok széles rétegére terjed ki. Az iskolai életpálya kiterjedése és általánossá válása együtt jár azzal, hogy a fiatalok életét egyre inkább meghatározza a szabadidő és a fogyasztói ipar, azaz létrejön a piacfüggő szabadidő-tevékenység mint a fiatalok életeseeményeinek igen fontos meghatározója. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának másik kísérőjelensége a „flexibilis alulfoglalkoztatottság”. (A munkaerőpiac szűrke zónájában dolgoznak az egyetemisták, éppúgy, mint a tanulók, a pályakezdők vagy a munkanélküliek.). Ez az életesemények „menetrendjének” flexibilitásához vezet. (A korábbi menetrendtanulás, munka, családalapítás/együttélés összekapcsolódhat, illetve váltakozhat a tanulás és munka.) Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása az ifjúsági életidő kettős mozgásával jár, egyrészt felgyorsul, például a tervszerű képzési idő egyre korábbra tevődik (például tervszerű nyelvtanulás óvodás korban, illetve az általános iskola első osztályától), másfelől lelassul, a belépés a főoglalkozású kereső pozícióba egyre későbbre tolódik. A társadalom fejlődése abba az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykorúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világában. Az ifjúság önállósodását, de élettervezését is meghatározza a gyermekkor és az ifjúkor piaci ellenőrzése. Ez összefügg azzal, hogy a fiatalok egyre nagyobb mértékben részesednek a felnőttek mindennapi élvezeteiben (például élvezeti szerek, mint az alkohol, a dohányzás, a drogok), a szolgáltatások igénybevételében (például turizmus, szabadidő, tévécsatornák, hobbitévékenységek) és egyre nagyobb biztatást kapnak önmenedzselésükre (például testápolás, táplálkozási rend, öltözködés).

A kilencvenes években ez a változás a magyar fiatalok körében is jól megragadható, amelyet erőteljesen befolyásolt az oktatási és a szabadidő intézményrendszerének megváltozása.

AZ OKTATÁSI RENDSZER MEGVÁLTOZÁSA

A kilencvenes években az oktatási rendszer szerkezetváltása következtében az iskolaválasztás életkorban egyre korábbra helyeződik, már 10, 12 éves korra (6-8 osztályos gimnáziumok), de nemcsak az iskolaválasztás életkorban egyre korábbra kerüléséről

van szó, hanem a továbbtanulók számának növekedéséről is, a továbbtanulók számának az érettségit adó középiskolákban és a felsőoktatásban való növekedéséről. A tanulók iskolai életútjának meghosszabbodása az iskolai elvárások növekedésével párosul. A nyelvtanulás az általános iskola első osztályától, a számítástechnika, a továbbtanuláshoz szükséges tantárgyak különórán való elsajátítása, a különböző tanulmányi versenyeken való egyre fiatalabb korban való részvétel, a továbbtanulást elősegítő egyetemi felkészítő programokon való részvétel nemcsak az iskolán belüli, de az iskolán kívüli terhelése¹ a kilencvenes évekre általános tendenciává válik az általános és középiskolás fiatalok körében. (A győri középiskolások csaknem fele – 49,9%-a – jár különórára, tanfolyamra.)

A SZABADIDŐ INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK MEGVÁLTOZÁSA

A tanuló fiatalok szabadidő-tevékenysége egyre inkább kikerül a családi, az iskolai és a felnőtt társadalom által fiataloknak fenntartott intézményi (művelődési, ifjúsági házak, helyi sportklubok) kereteiből, és áttevődik az iparszerű szabadidőközpontokba (aerobic, body building), szórakozók helyekre (diszkó), és kapcsolatba kerül olyan szabadidő-tevékenységek végzése, amelyek egész iparágak épülnek (hegymászás, kerékpározás, kocogás), illetve szolgáltatóiparok épülnek (lovaglás, vitorlázás). A szabadidő-tevékenységek jelentős része is szoros kapcsolatba kerül a fogyasztói szórakoztató- és járműiparral (zenehallgatás, autó-motor szerelése, autózás, motorozás).

A CSALÁDI HÁTTER MEGVÁLTOZÁSA

A nyolcvanas évektől jelentősen emelkedett a középiskolások szüleinek iskolázottsága, foglalkozási státusza és fogyasztási javakkal való ellátottsága.

A minta egészét tekintve azt kell kiemelnünk, hogy az utóbbi évtizedben – az általános trendbe illeszkedően – emelkedett a szülők iskolázottsági szintje, foglalkozási státusza. Ami a családok anyagi helyzetét illeti, gyakorlatilag nem változott tíz év alatt azon fiatalok aránya, akik az átlagosnál jobb anyagi körülmények között éltek gyermekkorukban. Ugyanakkor jelentősen növekedett azok tábora, akik gyermeküket külön nyelvvőrára, zeneőrára, illetve speciális kurzusokra járatják. Ez már önmagában azt mutatja, hogy az iskolai sikerességhez, a későbbi foglalkozási karrierhez egyre inkább szükség van az iskola falain kívül megszerezhető ismeretekre, tudásra is. Mindez akkor látszik igazán, ha a fiatalok iskolázottsági szintje szerint nézzük a különórán való

---

¹ A nyelvtanulásban, az egyetemre való felkészítésben még a legjobb iskolába járó fiatalok esetében sem elegendő a fokozott iskolai teljesítmény, hanem egyre szükségesebbé válik az iskolán kívüli piaci szolgáltatások egyre fiatalabb korban való igénybe vétele.

részvétel gyakoriságát. A végzettség emelkedésével meredeken nő azoknak a száma, akiknek gyermekkorukban volt valamilyen kötelező tanórán kívüli elfoglaltsága. Az egyetemi tanulók, illetve az egyetemet végzettek 60%-a nyilatkozott úgy 1995-ben, hogy 10-14 éves korában járt nyelvrára vagy egyéb szakkörre, önképző körre, az általános iskola befejezése után tovább nem tanulóknál ez az arány csak valamivel több, mint 10%. Ami a gyermekkori anyagi helyzetet illeti, minél magasabb iskolázottsági szintről van szó, annál magasabb azok aránya, akik 10-14 éves korukban az átlagnál jobb anyagi viszonyok között élnek. Az egyetemet végzettek vagy a jelenleg is ott tanulók csaknem kétharmada származik átlagosnál tehetősebb családból, ugyanez az arány a csupán általános iskolát végzetteknél még a 25%-ot sem éri el. (Bukodi 1997, 82-83)

Ez a trend különösen az egyetemen továbbtanulókra vonatkozik ugyan, de vizsgálataink azt mutatják, hogy a középiskolások egyre nagyobb hányadát járatták a szülők nyelvrára, zeneórára, speciális kurzusokra. A középiskolások szüleinek egyre nagyobb hányada rendelkezik tartós fogyasztási javakkal, a középiskolásoknak pedig mintegy harmada rendelkezik saját szobával, saját fogyasztási javakkal, zsebpénzzel és saját bankkártyával.

Azaz a középiskolások családi hátterének megváltozása összefügg az iskolai, illetve az iskolán kívüli elvárások megváltozásával, ahogyan összefügg a szabadidő intézményrendszerének megváltozásával is.

A VÁLTOZÁSOK HATÁSA: AZ ISKOLA

A kilencvenes évekre a fiatalok karrierépítéséhez szükséges tudások megszerzésének iskolán belüli és iskolán kívüli intenzifikálódása és kibővülése a tanulóktól egyre fiatalabb életkorban egyre intenzívebb és tervszerűbb időfelhasználást követel meg. A tudás megszerzésének intenzifikálódása és kibővülése viszont differenciálja a fiatalokat azokra, akik akarnak és képesek iskolai karriert csinálni, és azokra, akik nem akarnak vagy nem tudnak iskolai karriert csinálni.

A VÁLTOZÁSOK HATÁSA: A SZABADIDŐIPAR

A szabadidő-felhasználás piacivá, iparszerűvé válása viszont azt jelenti, hogy a szabadidő-felhasználás a tanuló fiatalok számára választási lehetőséget kínál, és a tanuló fiatalok mindegyik csoportjára kiterjed.

Azok számára, akik eleget tesznek az iskolai elvárásoknak az egyre intenzívebb, időben egyre korlátozottabb, hétfélegre koncentráló szabadidő-felhasználás válik szükségsszerűvé.

Azok számára, akik nem akarnak vagy nem tudnak eleget tenni az iskolai elvárásoknak, sok szabadidővel rendelkeznek, sőt a szabadidős tevékenység, a szabadidő-fel-

használás válik tevékenységük központi szervezőjévé. Tanítási időben Békéscsabától Budapestig a tanuló fiatalok tucatjaival találkozunk a McDonald's-okban, a nagy bevásárlóközpontokban, vagy látunk lődörögni a buszpályaudvarok körül.

A fiatalok szabadidős irányainak másik találkozási pontja az egyre nagyobb részvétel a kulturális és művészeti eseményeken szórakozás és fogyasztás céljából (Mitev 1996, 139). A szabadidő legelterjedtebb formáit leigázza az elektronikus média passzív használata, a pénzköltés és a „monetarista totemek” – autók, ruhák stb. – birtoklása (Wydlar 1996, 140). Ebben a témában lényeges rámutatni arra, hogy például a német és máltai lányok szokásos és elterjedt időtöltési formája „a bevásárlóköriút” (Furlong – Stalder – Azzopardi 2003, 60).

A szabadidő-tevékenységek piaci–szolgáltató–jellege átalakítja a tanuló fiatalok szabadidő-felhasználását, például a középiskolás fiataloknak mintegy tizede rendszeresen végez munkát a tanulás mellett.

A változások következménye: a fiatalok szabadidő-tevékenysége egyre inkább kikerül a család, az iskola keretei közül. Ez a folyamat a tévénézéssel, a videóval kezdődött, a szabadidő-felhasználás új formáival, mint a lazítás/pihenés (diszkó, bulizás stb.) folytatódott, és vált azzá, hogy a tanuló fiatalok szabadidő-tevékenységük jelentős részét kortársaik körében végzik.

Az európai fiatalok jórészt egyetértenek az egyes szabadidős tevékenységek közti preferenciák tekintetében. Németországban, Franciaországban, Máltán, Szlovéniában és Bulgáriában a barátokkal közösen eltöltött idő, a zenehallgatás, a tévénézés, a számítógépezés és az olvasás a leggyakoribb kapcsolódási formák. A sportokat is fontosnak tartják (Franciaországban például a fiúk 86%-a, a lányok 80%-a, a svájci 15-19 éveseknek pedig 53%-a tagja valamilyen sportegyesületnek) [136]. A serdülőkor során azonban a fiatalok sportolási aktivitása jelentősen alábbhagy, s a lányok általában hamarabb hátat fordítanak a sportnak, mint a fiúk (Hendry és mások). (Furlong – Stalder – Azzopardi 2003, 59.)

Az lazításban/pihenésben mint az intenzív szabadidőfelhasználás központi területén, egyre fiatalabb korban, egyre nagyobb teret kapnak a feszültségoldó technikák és a devianciák (alkohol, dohányzás, drog). A lazítás igen nagy szerepet kap az intenzív tanulást folytató tanulók körében. A szabadidő-tevékenységben igen nagy szerepet játszanak az ifjúsági kulturális minták (alternatívák, agresszív, fogyasztóiak egyaránt), amelyek a közösséghez való tartozást vagy közösséghez tartozás érzését keltik a fiatalokban. A szabadidő-felhasználás átrendeződését jól mutatja a különböző ifjúsági csoportok létrejötte. A különböző ifjúsági csoportok szerveződése viszont visszavezethető az iskola és a társadalom karrierelvárásokat teljesítő, teljesíteni képes, illetve az azokat elutasító fiatalokra. Az általános iskolai tanulók agresszivitásának, erőszakos cselekvésének növekedésének számát az egyik falusi iskolában visszavezethettük arra, hogy a nagyobb teljesítményre képes tanulókat már nagyon korán átírtatták a közeli város sokkal jobb, nagyobb iskolai karriert kínáló iskoláiba. A skin-headekkel kapcsolódó vizsgálataink azt mutatták, hogy a vezéregyeniségek azokból a

jó képességű tanulók közül, gyakran elit iskolákból kerülnek ki, akik nem akartak eleget tenni az iskolai elvárásoknak vagy elutasították az iskola, tágabb értelemben a társadalom karrierelvárásait, a többséget viszont az iskolán belül perifériára kerültek adták. A kilencvenes évek fogyasztói ipara révén pedig a kellékek kialakíthatók, megvásárolhatók a fogyasztói és politikai piacon.

A szabadidő-tevékenységek másik része viszont illeszkedik az iskola és a társadalom karrierelvárásaihoz, és mintegy beépül a fiatalok karriertörekvéseibe (intenzivizációhoz kapcsolódó szórakozási technikák, vagy a fittséget, sportos megjelenést elősegítő tevékenységek, pl. aerobics, body building, költséges sportok stb.).

A PEPSI SZIGET MINT PÉLDA

A kilencvenes években Magyarországon is felgyorsult a fiatalok önállósodása. A korai önállósodással párhuzamosan kialakult a fiatalok fogyasztási státusza, vagyis a fogyasztói javakkal való ellátottsága, azaz a korai személyi önállósodás azzal jár, hogy a fiatalok egyre korábban válnak a piac szereplőivé. A személyi önállósodás összefügg az önálló gazdálkodás kérdéskörével is, például, hogy rendelkeznek-e zsebpénzzel, illetve ténylegesen mennyi pénzzel gazdálkodnak. Ehhez kapcsolódik a fiatalok munkavégzése is, abból kiindulva, hogy a fogyasztói státuszhoz egy gazdasági önállóság is tartozik, elsősorban az, hogy a fiatalok önállóan döntenek az adott cikk megvásárlásáról.

Két dologra kell felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy a korábban ez a személyi önállósodás azoknál a fiataloknál jelentkezett, akik több kulturális tőkével rendelkeztek. A hetvenes évektől folyamatosan, de még a Pepsi Sziget kezdetén is azok a fiatalok voltak a résztvevők, akik a kulturális elithez tartoztak, illetve annak mintáit követték. Ma már ez nem igaz; a gazdasági tőke szerepe jelentősen megnőtt, mint ahogy azok a fiatalok is megjelennek a Szigeten, akik a gazdasági tőke megszerzését fontosnak tartják. Természetesen ez a kétféle típus vegytisztán nem válik szét. Ez a folyamat összefügg azzal, amit vizsgálatainkban tapasztaltunk, hogy a fiatalok életterveit, törekvéseit, aspirációit egyre inkább meghatározza, hogy piaci viszonyok között kell karriert csinálni, boldogulni, és a megszerzett kulturális tőkét gazdasági tőkére váltani.

Legegyszerűbben úgy fogalmazhatunk, hogy ma már nemcsak a kulturális tőkével mérhető a fiatalok helyzete, hanem fogyasztási tőkével is. Itt két hipotézist állíthatunk fel. A kérdés az volt: mit jelent az, hogy a fogyasztás ilyen mindenhatóvá válik a fiatalok körében. Egyáltalán: a piac megjelenése mit jelent?

Az egyik hipotézis az, hogy a kulturális tőke inflálódik, mert az emberek jó körülmények között akarnak élni, ennek elérésére koncentrálnak, illetve maga a kultúra devalválódik. A Szigettel kapcsolatos vitákban is vissza-visszatérő elem volt, hogy a Pepsi Sziget elveszíti kulturális jellegét.

A másik hipotézis szerint jó az, hogy kiépül a fiatalok fogyasztási státusza, mert így kiszélesedik a fiataloknak az a rétege, amely egyáltalán kulturális tőkéhez tud jutni.

Nem baj, ha a fiatalok a piac szereplőivé válnak, a piac által diktált értékek vezérlik őket, mert bizonyos fogyasztási státusz nélkül a kulturális javak sem érhetők el. Vagyis a Pepsi Sziget kapcsán ezt úgy lehetne lefordítani, hogy a Sziget csak akkor tudja kulturális vagy akár alternatív jellegét megtartani, ha azon fiatalok felé nyit, akik egy bizonyos fogyasztási státusszal rendelkeznek. Egy megszorítást mindenesetre kell tenni, mégpedig, hogy a vizsgálataink során azt is láttuk (Győr, Békéscsaba), hogy a fiatalok piaci szereplővé válása nem egy egyenes út az esélyek kiszélesedésére, mert a fiataloknak bizonyos csoportjai a fogyasztás révén sem jutnak olyan kulturális javakhoz, mint más csoportjai. Az derült ki – legalábbis hipotetikusan azt állíthatjuk –, hogy a személyi önállósodásnak ez a gazdasági önállósodással együtt való kibontakozása egy új vagy másik egyenlőtlenségi rendszert hoz létre.

Az életesemények másik oldala az, hogy a fiatalok munkába állása, az iskola befejezése, a családalapítás és a gyermekvállalás időben kitolódnak. Vagyis létrejön az az ellentmondás, hogy az ifjúsági életszakasz úgy hosszabbodik meg, hogy közben a fiatalok egyre korábban válnak a piac szereplőivé. Vagyis azt az illúziót oszlatták el az eredmények, hogy az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása az, hogy a fiatalok egyre több időt töltenek az iskolában, a hagyományos tanulói életformát, életvitelt fogja jelenteni. Mindez a Szigeten is nyomon követhető, hiszen mi azzal számoltunk, hogy egyre fiatalabbak fognak látogatni a Szigetre, a tapasztalat viszont nem ezt támasztja alá.

Az értékorientációk megváltozása szintén minden vizsgálatban szerepelt valamilyen módon.² Az értékorientációk alakulását mi elsősorban abból a szempontból vizsgáltuk, hogy milyen szerepet játszanak a posztmaterális értékek abból kiindulva, hogy a fiatalok életéhez egyre inkább hozzátartozik, hogy szabadabbak, önállóbbak legyenek, változatos életet éljenek, kísérletezzenek, próbálkozzanak mindenféle dologgal, és azt gondoltuk, hogy ebben a materiális értékek (anyagi javak, család stb.) épp az önállósodást korlátozó vagy kevésbé elősegítő értékrend, mert éppen a kísérletezésnek, a változtatásoknak szab határt. Ez a nemzetközi irodalomban is elég közkeletű felfogás:

² Az értékorientációknak négy típusát különítettük a fiatalok mindhárom csoportjánál. A privatizáltakat, alatta a magánszférába való visszavonulást értjük (család, békés világ, belső harmónia, családi biztonság, kiszámítható kapcsolatok). A tradicionalisták elkötelezettek a nemzet, a tradíciók és a vallás iránt. A szabadságközpontúak számára a változatos és érdekes élet, az egyéni függetlenség, a kreativitás fontos. Az anyagi javak megszerzésére törekvők, ezen értékorientáció középpontjában olyan értékek állnak, mint a hatalom, gazdagság, a vezetői, döntési pozíció. Az értékorientációkat a kutatásaink során a Jugend 92 vizsgálatból vettük át. A Jugend 92 vizsgálatban pedig Schwartz, S. H. – Bilsky által kidolgozott érték itemeket alkalmaztunk. Irodalom: Schwartz-Bilsky (1990) *Toward a theory of the universal content and structure of values*. Extensions and cross-cultural replications, *Journal of Personality and Social Psychology*. 58, 878-891, illetve Schwartz, S. H. – Sagie, L. (1992) *Universals in content and structure of values. Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In Zanna, M. (ed) *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 25; Gábor Kálmán: (1993b) *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged

a dologtalan henyelés hozzátartozik az ifjúsági életszakaszhoz. Azt is feltételeztük, hogy az önállósodás individualizációval jár együtt, ahol felértékelődik az egyén, a közösségek és minden olyan keret, ami ezt akadályozza, háttérbe szorul. Kezdetben úgy látszott, hogy ez elég jó magyarázó erő. A győri vizsgálat során elkülönítettük ezeket az értékfaktorokat, és az derült ki, hogy azokra a fiatalokra jellemző a fiatal kor kitelődése, akikre a szabadság és az önállóság előtérbe helyezése jellemző volt. Ebben a vonatkozásban emancipációt jelent a fiataloknak a felnőttektől, a lányok közelednek a fiúkhoz stb. Ennek a győri vizsgálatnak, valamint a '99-es Sziget vizsgálatnak volt egy olyan hozadéka, hogy azt vettük észre – Győrben elsősorban a multinacionális cégeknél készült beszélgetésekből –, hogy a munkához való viszony, illetve az élet tervezése kapcsán azok, az elsősorban például a multinacionális cégeknél megfogalmazódó, a munkatársakkal szemben megfogalmazott elvárások – önállóság, racionalitás, munkabírási –, illetve a másik oldalon – ez elsősorban Békéscsabán derült ki, szintén elsősorban az interjúkból – az is igaz, hogy az, hogy valaki elmenjen szórakozni, egyrészt pénzbe kerül, másrészt pedig a szabadidő-tevékenység, az azon belüli életforma, fogyasztás hozzátartozik a karrier felépítéséhez. Ezek a benyomások azt kezdték el felvetni, hogy az értékek interpretációs kerete, tehát az a feltételezés, hogy az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának következménye nemcsak a gondtalan henyelés és a próbálkozás, a szabadság és a kötetlenség, hanem szinte tizenéves kortól a jövődöbéli karrierépítés, az ehhez kapcsolódó elvárások igen erőteljesen befolyásolják az értékeket, ezek mentén lehet az értékeket újraértelmezni. Ebből levontuk azt a tanulságot, hogy a kérdezett értékek túl általánosak, nem tudjuk pontosan, mit jelentenek (közösség, érték, szabadság). Ez nemcsak mérési probléma, hanem egy tényleges változás, mert ha a korai önállósodás és az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása szükségessé teszi a fiatalok számára az egyre tudatosabb célkitűzést és az értékek egyre tudatosabb elsajátítását. Tehát vannak alapvető dolgok, amelyek tudatosodtak a fiatalokban, például tovább kell tanulni, megfelelő iskolázottságot kell szerezni, illetve ahhoz, hogy élni tudjanak, tőkére és pénzre van szükségük. A fiatalok körében tehát létrejött egy kapitalista viszonyokat elfogadó réteg, amely belátja, hogy az anyagi javak és a tőke megszerzése mindenképpen fontos. Ha megvizsgáljuk az adatokat, az is kiderül, hogy a barátok és a kapcsolatok is ezzel párosulnak, a barátok szerepe időben kitelődve, 22-23 éves korban értékelődik fel. Ebben a korban a formai követelmények megszerzése már nem kérdés, és lényegében ehhez kapcsolódnak olyan értékek, mint a szerelem, a család stb. Vagyis úgy tűnik, a fiataloknál maga az individualizálódás egy olyan szintre emelkedett, amikor a szabadság és a hasonló típusú értékek már nem ahhoz kellenek, hogy önállósodjanak, mert ez már természetes, hanem ahhoz, hogy normális életet alakítsanak ki maguknak – ez szintén a Sziget-interjúkból derült ki: „mert úgyis intenzíven dolgozom, tanulok, ez természetes, de akkor a szabadidőmben lehessek fel szabadult, gondtalan, együtt lehessek a barátaimmal, új ismeretségeket szerezzek.” Ez a 2000. évi Sziget-kutatás egyik központi kérdése lett.

Az önállósodás kockázata, veszélyei, konfliktusai is fontos problémák. Ezt többek között az ifjúságcentrizmussal³ is mértük, viszonylag konzekvensen. Azt láttuk, hogy annak függvényében, hogy a családban, az iskolában, a területi vonatkozásokban, nemek közötti különbségek mentén megfigyelhető volt, hogy minél merevebb volt a környezet, annál konfliktusosabb volt az önállósodás, ami aztán kihatott a fiatalok különféle viselkedésére. Kezdetben általában két tényezőre, az agresszivitásra és a feszültségoldó technikákra helyeztük a hangsúlyt, aztán egyre inkább csak a feszültségoldó technikák alkalmazására. Az azonban világossá vált, hogy egyre kevésbé alkalmazható ez a konfliktusmérő rendszer az idősebb generációra. Ahogy a korai önállósodás bekövetkezik – 15-16 éves korban –, utána már nem igazán meghatározó. Ennek több oka lehet, amelyek előtérbe kerülnek. Ahogy az önállósodás részévé vált a gazdasági önállósodásnak, az lett a meghatározója, ugyanúgy ezek mind feltételei a fiataloknak egy civil szerveződésének kialakulására. Ez azokra a fiatalokra jellemző, ahol az első kettő megvan. A mostani Sziget-vizsgálat és az elővizsgálatok azt mutatják, hogy a fiataloknak a közösséghez, ifjúsághoz tartozása azoknál a csoportoknál kerül előtérbe, akik rendelkeznek a nyertesség esélyével, ott viszont nagyon fontosá válik. Azoknál a fiataloknál, akik eléggé individualizáltak ahhoz, hogy közösséget tudnak választani, sőt szükséges is, hogy válasszanak. Ezek a fiatalok látják individualizálódásuknak, önállósodásuknak, saját döntéseiknek rizikóit. Ilyen értelemben a Szigetnek az a szerepe, hogy megerősítse: „igen, mi ide tartozunk, ilyenek vagyunk, nem csak én vagyok ilyen, hanem mások is”; ez az, ami a 2000. évi vizsgálatban elég jól megragadható.

Irodalom: Gábor Kálmán (2000) A középosztály szigete. Szeged, Belvedere Kiadó; Bukodi Erzsébet (1997) Származás és iskolázottsági esélyek. In A gyermekek és az ifjúság helyzete. Szerkesztette: Falussy Béla. Budapest, Ifjúság és társadalom. Ifjúságstatisztikai Közlemények

---

³ Az ifjúságcentrizmussal azt mérjük, hogy a fiatalok önállósodása nyomán hogyan alakul a fiatalok és a felnőttek viszonya. Azokat a fiatalokat, akik szembekerülnek a felnőtt-társadalommal, a felnőtt-társadalom intézményeivel, illetve akik számára felértékelődik a kortárscsoportok szerepe, ifjúságcentristáknak nevezzük. Az ifjúságcentrizmus az ifjúsági identitás igen fontos mérőeszköze. Az ifjúságcentrizmus problematikáját német kutatók vetették fel és dolgozták ki az állításokat. Az ifjúságcentrizmus-skála értelmezését Georg, Werner foglalta össze. Magyarországi alkalmazására a nyolcvanas évek második felében került sor. Irodalom: Watts, Meredith – Zinnecker, Jürgen (1993) *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. In Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely; Meus, Wim – Raaijmakers, Quinten – Vollebergh: (1993) *Politikai intolerancia és ifjúságcentrizmus a serdülőkorban*. In Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely; Georg, Werner (1992) *Die Skala Jugendcentrismus im Zeitreihen- und Kulturvergleich*. In Jugend 92 Band 4. 15-25.; Gábor Kálmán (1993) *Ifjúsági értékközpontú folyamatok*. In Érték – iskola – család (szerkesztette: Boros László). Budapest, Akadémia 127-164.

AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS KÉRDÉSE

A modern ifjúsággal foglalkozó szociológiában az ötvenes évektől két elméleti irányzat alakult ki, a szocializációs és a nemzedéki elmélet. A szocializációs elmélet teoretikusai azzal érvelnek, hogy tipikus társadalmi feltételek mellett kevés szignifikáns különbség jön létre a társadalom elsődleges korcsoportjai között. A társadalmi intézményeket azért hozzák létre, hogy állandósítsák saját létüket az oktatáson, a társadalmi tanuláson, valamint a státusz és a szerepek fenntartásán keresztül. A fiatalokat tanítják és elvárják, hogy elfogadják a felnőtt társadalom értékeit, normáit és gyakorlatát, ami vélhetően segíti a felnőttkorba való sima átmenetet.

A nemzedéki elmélet alapjait Mannheim fektette le. A Mannheim-féle megközelítésben a nemzedéki élmény társadalmi-történeti ágyazottságától függően változik és a társadalmi változások felgyorsulásával növekszik a szakadék a fiatal és a felnőtt nemzedékek között. A nemzedéki elmélet nagyobb teret enged a szocializációs, illetve a strukturális-funkcionális elmélettel szemben a társadalmi változásoknak, ezzel összefüggésben a fiatalok és a felnőttek közötti nemzedéki konfliktusoknak.

A nyolcvanas évekre azok az irányzatok erősödnek fel az ifjúságszociológiában, amelyek a civilizációs korszakváltást, illetve az ifjúsági korszakváltást helyezik középpontba.

Az ifjúsági korszakváltás kérdése összekapcsolódik a civilizációs fejlődés kérdésével. Az eltérő civilizációs fejlődési szakaszokat kettős értelemben értelmezhetjük; egyrészt a centrum és a periféria viszonyából adódóan ugyanazon generációk, például a nyolcvanas évek ifjúsága más-más történeti fejlődési szakasz ismérveivel rendelkezhet, másrészt az ötvenes, hatvanas évek generációinak vizsgálata lehetőséget „ad” (bár megközelítésünk közel sem problémamentes) fejlődéstörténeti periódusainak „rekonstrukciójára”. Az ifjúság korszakváltása a nemzedékek közötti viszonyban; mindenekelőtt az ifjúság és a felnőtt társadalom közötti viszonyban jut érvényre. A korszakváltás lényege pedig az, hogy az ifjúság milyen mértékben válik/válhat önálló társadalmi csoporttá, réteggé, milyen mértékű az ifjúság cselekvési autonómiája. A fiatalok cselekvési autonómiájának kibontakozása egy hosszabb történeti, társadalmi fejlődés eredménye. Attól függetlenül, hogy egy ország a civilizációs fejlődés melyik szakaszában van, az ifjúsági kultúra napjainkban már csak a nemzetközi civilizációs fejlődés fő irányának figyelembevételével értelmezhető. Tehát igen fontos feladatunk a társadalmi, történeti fejlődés különböző szakaszaiban eltérő célokkal, aspirációkkal, társadalmi orientációs és cselekvési mintákkal rendelkező nemzedékek összehasonlítása.

AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS. MARGARET MEAD KULTÚRANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE⁴

Az ifjúsági korszakváltás kérdéskörében nagy hatást gyakorolt Margaret Mead munkája (Mead, Margaret 1978 *Culture and Commitment. The New Relationship Between the Generations in the 1970s*. New York, Columbia University Press.)⁵ Margaret Mead maga vallja, hogy ez a könyve azon a tudáson alapul, amelyre az elmúlt ötven éve alatt tett szert a csendes-óceáni térségben, amely idő alatt tanúja lehetett az emberi kultúrák átadásának/átvételének és megváltozásának a primitív kultúrák modern világba érkezésének. Mead megközelítése a kultúrantropológusé, aki a nemzedékek közötti szakadék (generational gap) és a nemzedékváltás kérdését és azok szerepét a modern világban kulturális szempontból vizsgálja.

Mead megkülönbözteti azokat a kultúrákat/civilizációkat, amelyekben a változás olyan lassú, hogy a fiatalok számára a kulturális elvárásoknak megfelelő tudás már születésükkor adott, és azokat, amelyekben a változás olyan gyors, hogy a fiataloknak, de még a felnőtteknek is kortársaiktól kell elsajátítani azt a tudást, amelyek a kulturális/civilizációs elvárásoknak megfelelnek, nem pedig a korábbi nemzedékektől.

---

⁴ Margaret Mead 1901-ben született. Egyetemi tanulmányait a Barnard College-ben és a Kolumbiai egyetemen folytatta. Az egyetemi tanulmányainak befejezése után, 23 éves korában kilenc hónapot töltött az amerikai Szamoa lakóinak tanulmányozásával. Kutatási eredményeit *Coming of Age in Samoa* címen 1928-ban publikálta. 1926-ban tagja lett az Amerikai Természettörténeti Múzeumnak és a csendes-óceáni kultúrát kezdte tanulmányozni. 1925-26-ban a fiatalokat Szamoán, 1928-29-ben a korai gyermekkort tanulmányozta az arapes és a mundaugor társadalmakban, illetve a férfi és nő közti különbségek és a gyerekfejlődés három új-guineai törzsnél folytatott vizsgálata, melyeknek eredményeit 1936-ban publikálta *Sex and temperament in Three primitive Societies* és 1949-ben *Male and Female* címmel. (Magyarul: Mead, Margaret (1970) *Férfi és nő*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.) Margaret Mead igen híressé vált könyvében azt állítja, hogy az arapes törzsben a fiúkat és a lányokat egyformán nem agresszív, kooperatív, másokkal törődő viselkedésre szocializálták, ennek következtében mind a férfiak, mind a nők úgy viselkednek, ahogyan az európai kultúrájú társadalmakban a nőktől elvárják. A mundaugor törzsben viszont mindkét nemű gyermeket agresszivitásra, kiméletlenségre, a másokkal szembeni közömbösségre szocializálták, ennek megfelelően a férfiak és a nők egyformán az európai kultúrában a férfakkal szembeni elvárásoknak megfelelően viselkedtek. [Lásd: Andorka Rudolf (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Ozirisz 305.] 1939-ben lánya születése után kezdett foglalkozni az antropológiai megközelítés alkalmazásának kérdésével, és a később a jelen kultúrák vizsgálatával. A jelen a múlt-jelen-jövő, azaz a fejlődési korszakok megragadásában nagy szerepet játszott, hogy 1953-ban, mikor visszatért Szamoára feltárni a manus közösség életében a második világháború után bekövetkezett drámai fejlődést, mely közösséget 1928-ban tanulmányozott. A kutatás eredményeit a *New Lives for Old: Cultural Transformation-Manus 1928-1953* címmel 1956-ban publikálta. 1965-ben és 1966-ban még több rövid utazást tett Manusra és 1967-ben részt vett egy kilencven perces színes film elkészítésében, melyet a Nemzeti Oktatási Televízió keretében forgattak és mutatattak be Margaret Mead's *New Guinea Journal* címmel. A film olyan emberek előrehaladását mutatja be a modern világba, akiket kőkorszakban élő gyerekként ismert meg.

⁵ Az 1978-as kiadás az 1970-es javított kiadása.

Hangsúlyozza: új korszakba léptünk, amelyben tudomásul kell vennünk, hogy a gyerekek/fiatalok tapasztalatai eltérnek a felnőttekétől. Mead kiemeli, hogy az ifjúság és a felnőtt társadalom viszonya a civilizációk különböző fejlettségi szakaszában eltérő módon jelenik meg. Margaret Mead kultúrantropológiai megközelítésében központi kérdésként kezeli az identitás kérdését. Konceptiója szerint a posztfiguratív kultúrákban alig változnak az emberi normák, a magatartásminták és a jövőkép, így a saját identitás kialakításának tartalmát is a társadalom meglehetősen nagy biztonsággal, viszonylag korai életkorban közvetíti. Ebben a kulturális fejlődési fázisban a biológiai és a szociális érettség azonosnak tekinthető. Ezen időszakra a három generáció együttélése a jellemző. A kofiguratív kultúrában a példaképek, a magatartásminták főleg a kortárs csoportoktól származnak, így a különböző, együtt élő generációk gondolkodásmódja jelentős eltéréseket mutathat. Például az iparosodás vagy a jelentős technikai fejlődés időszakában jól érzékelhetők ezek a különbségek. Az NSZK-ban például a külföldi munkavállalók gyermekei nem a szüleiktől sajátítják el a társadalom legfontosabb normáit, értékeit. Egyre inkább kialakul a felnőtt társadalomtól eltérő ifjúsági érték- és normarendszer. E kulturális szakaszban a kétgenerációs családmodell a meghatározó. A prefiguratív kultúra lehetőségét – Mead szerint – a világ globális egységének eljövetele, a kommunikációs és információs technikák rohamos elterjedése teremti meg. E korszakban a fiatalok aktivitása nyilvánvaló generációs szakadékhöz vezethet. E korszak fiataljai úgy látják, hogy a szüleik által okozott problémák megoldásában magukra maradtak. Mead a fentiek alapján az ifjúsági kultúráknak három korszakát különíti el: a *posztfiguratív* korszakot, amikor a jövő ismétli a múltat, a *kofiguratív* korszakot, amikor a jelen felkészít a jövő elvárásaira és végül a *prefiguratív* korszakot, amikor a jövő a jelennek mintegy integráns része. A három korszak az ifjúsági életszakaszoknak más funkciót, szerepet „ad”, illetve másképpen alakul az ifjúságnak a felnőtt társadalomhoz való viszonya, valamint az ifjúság más-más társadalmi orientációkat, cselekvési mintákat követ. A *posztfiguratív* korszak a felnőtt társadalom „leutánzását” kínálja az ifjúságnak, és az ifjúságnak a felnőtt társadalomtól való függősége vitathatatlan. A *kofiguratív* korszakban az ifjúsági életszakaszt a felnőtt társadalomra való felkészülés tölti ki, és az ifjúság alávetettségét az autonómiák egész sora kezdi fellazítani. A *prefiguratív* korszakban az ismeretek egyre gyorsabb kibővülése, gazdagodása a minták átvételének egyirányú utcáját kétirányúvá változtatja, a felnőtt társadalom is kénytelen mintákat, értékeket átvenni az ifjúságtól.

AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS A FIATALOK ÚJ SZEMLÉLETMÓDJA – ELIDEGENEDÉS

A fiataloknak felnőttekétől eltérő értékorientációjának másik megközelítése Kenistoné. Azt állítja, hogy a fiatalok elidegenednek a hagyományos amerikai értékektől. Ezt a következő modellben írja le:

Az elidegenedés szemléletmódja	Az elidegenedéssel szemben álló szemléletmód „az amerikai kultúra”
<i>Elkötelezettséggel szembeni kétely</i>	<i>Elkötelezettség</i>
Az emberi természet alantas	Az emberi természet alapvetően jó
A közvetlenség elutasítása	Belsőségesség, közösséghez való ragaszkodás
A csoport-aktivitás elutasítása	Csapatmunka, szociális gondolkodás
A civil és a politikai aktivitás értelmetlensége	Hasznosság, szükséges a civil és politikai aktivitás
Az amerikai kultúra elutasítása	A demokratikus kultúra dicsérete
Bizonytalan, habozó, hezitáló cselekvés	Eltökéltség, határozottság, elszántság, döntésképeség
<i>Pesszimista egzisztencializmus</i>	<i>Optimista „idealizmus”</i>
Pesszimista jövőfelfogás	Optimista jövőfelfogás
Szorongással teli világfelfogás	Önbizalommal teli világfelfogás
A világ kaotikus, strukturálatlan, értelmetlen	A világ rendezett, strukturált, céltudatos
Az igazság szubjektív és önkényes/tetszőleges	Az igazság objektív és szükségszerű
Az értelmet az individuum teremti meg	Az értelem a világ része
Az igazságon alapuló kommunikáció lehetetlensége	A kölcsönös megértés lehetséges
A külső megjelenés gyakran félrevezető	A külső megjelenés, a megbízhatóság megmutatja valakinek az értékeit
<i>Mogorvaság, megvetés és semmibevevés</i>	<i>Barátságosság, tiszteletreméltóság, csodálat</i>
A kívülállás/az ellenzékiesség elfogadása és igazolása, elutasítás/tagadás	A kívülállás/az ellenzékiesség tagadása és rosszallása, elfogadás/hozzájárulás
<i>Az esztétikum keresése</i>	<i>A célok megvalósítása</i>
Tájékozódás, tapasztalás, érzelem, „létezés”	Aktivitás, tetterekészség, „cselekvés”
A jelenért kell élni	A jövőért kell élni
Önkifejezés és kreativitás	A munkáért kell élni
Szenvedély, érzelem, emocionalitás	Ész, önkontroll, önfegyelem
Magányos/elszigetelt individualizmus	Individualizmusra szocializáltság
Kívülállás a társadalomban	Azonosulás a társadalommal/társadalmi részvétellel
A siker(esség) elutasítása	Késztetés a sikerre/sikerességre

Keniston, Kenneth (1965) *The Uncommitted. Alienated youth in American Society.*
New York, A Delta Book

IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS. IDENTITÁS – IDENTITÁSVÁLSÁG

Az identitás: a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte, amely egy közös világkép azonosságában és folyamatosságában való hittel párosul. Mint a lelkiileg egészséges élet ismérve, egy olyan ifjú lehet a példája, aki a közösségi létében magára lelt. Egyedülálló egységgé ötvöződik benne mindaz, ami visszavonhatatlanul adott – a testalkat, a vérmérséklet, a tehetség és a sérülékenység, a gyermekkori minták és a szerzett ideálok – a szabadon választható szerepekkel, foglalkozási lehetőségekkel, a felkínált értékekkel, az útjába kerülő pártfogókkal, a megkötött barátságokkal és az első szexuális kapcsolatokkal.

A létezésnek és a kialakulásnak olyan állapota, amely rendkívül (akár kínnal) tudatos lehet, mégis – motivációs oldalról tekintve – konfliktusok dinamikájával övezve tudattalan maradhat. Ez viszont egymásnak ellentmondó lelkiállapotok kialakulásához vezethet: a sérülékenység súlyos érzése nagyszabású egyéni távlatok igényével párosulhat.

Egy fejlődési szakaszra jellemző, amely előtt nem érhet be, mivel a szomatikus, a kognitív és szociológiai előfeltételek adottak; s amelyben nem késleltethető túl soká, mivel az egész eljövendő fejlődés ennek függvénye. Ez az életszakasz természetesen a serdülő- és ifjúkor. Az identitásválság fellépése és megoldása így tehát részben pszichobiológiai tényezők függvénye, amelyek az életteli személyiség koherens érzésének biológiai alapjait biztosítják. Pszichoszociális faktorok viszont elnyújthatják a válságot (fájdalmasan, nem szükségképpen), ha az egyén adottságai a számára megfelelő ideológiai és foglalkozásbeli minták hosszas kutatását követelik meg, vagy ha a történeti változások a felnőttkori elkötelezettség elhalasztását kényszerítik ki.

Függ a múlttól: a gyermekkor erős identifikációs mintái itt alakultak ki. Új modellekre támaszkodik, melyekkel ifjúkorban találkozunk, s befejeződése a fiatal felnőttkorban betölthető szerepek függvénye. Valójában a felnőttkor minden elkövetkező szakaszának hozzá kell járulnia megőrzéséhez és megújításához.

„Napjainkban az identitás zavart – hangsúlyozza Erikson –, mely önmagában nem kóros jelenség, mintha mindazok a neurotikus vagy akár pszichotikus tünetek kísérenék, melyekre egy fiatal ember alkata, korai életeseményei és kedvezőtlen körülményei miatt hajlik. A fiatalok valójában pontosan azért vannak kitéve olyan rosszindulatú zavaroknak, amilyenek életük más szakaszaiban nem nyilvánulhatnak meg, mert a serdülés folyamata az egyént félig tudatosan legregresszívabb és legelfojtottabb tendenciái irányába tereli, mintha csak a mélység legmélyére akarna ásni, hogy visszanyerjen valamit a még kialakulatlan gyermekkor erőiből. Ez azonban csak akkor veszélytelen, ha egy viszonylag szilárd társadalom közös, szertartásos jellegű tapasztalatok szerzésére nyújt lehetőséget, vagy ahol forradalmi vezetők (mint amilyen Luther) olyan azonosulási lehetőségeket kínálnak a serdülők számára, melyek elérésére lehetőségük van. A történelmi válságok viszont súlyosbítják a személyes válságokat. A közel-

múltban sok fiatal szenvedett krónikus rosszdindulatú zavaroktól, s ma már tudjuk, hogy e mögött súlyos társadalomfejlődési válság állt. Ez tehát az identitásválság fogalmának klinikai alapja.”

Azaz Erikson szerint: az identitásalakulásnak rendszerint megvannak a maga sötét és negatív oldalai, amelyek egész életen át a teljes identitás megoldhatatlan részei maradhatnak. Minden egyénnek és csoportnak van negatív identitása, amely mindazon identifikációknak és identitástörödékeknek az összessége, amelyeket mint nem kívánatosakat, és mint egymással nem összebékíthetőket el kell fojtani magába, vagy amelyeket csoportja sugallatára mint végzetes „másságot” kell a szexuális szerepben vagy egy fajhoz, osztályhoz, valláshoz tartozásban értékelnie. Súlyos válságok idején az egyén. (vagy a csoport) elveszítheti azt a képességét, hogy ezeket a negatív elemeket megtartsa a pozitív identitáson belül. Ha az identitás fejlődése elveszíti a teljesség bizonyosságát, jellegzetes düh éledhet fel: egy, még nem megrögzött bűnöző, ha a közösségbe való integrálódás minden esélyét elveszti, „megrögzött” bűnözővé válhat. Kollektív válságok idején sokakban támad fel ez a lappangó düh, s ezt igen könnyen kihasználhatják beteg lelkű vezetők, akik olyan totális doktrínáknak és dogmáknak való hirtelen alárendelődés mintáivá válhatnak, amelyekben a negatív identitás válik kívánatosná és egyeduralkodóvá: a nácik fanatikusan azt terjesztették, amit a győzelmes Nyugat vagy a kifinomultabb németek mint „jellegzetesen németet” elvetettek. A düh, amelyet az identitásvesztéstől való félelem okoz, a tömegek erőszak cselekedeteibe torkollhat, vagy – kevésbé tudatosan – a háború és az elnyomás pusztító gépezetének működését segítheti elő.

Egyes fiatal embereknel, bizonyos osztályokban és történelmi időszakokban a személyes identitásválság észrevétlenül folyhat le, belesimul a második születést jelző avatási szertartásokba; más embereknel, más osztályokban és időszakokban a válság kritikus szakaszként, élesen elkülönülve jelenik meg, közös harctól és terjedő feszültségektől súlyosbítva. Így az identitáskonfliktus természete gyakran annak függvénye, hogy az adott történelmi időszakot milyen lappangó félelmek jellemzik, s milyen távlatokat ígér. Vannak történelmi időszakok, melyek az emberi szorongás három alapvető formája következtében identitás nélkülivé válnak: félelmet keltenek az új dolgok, például a felfedezések és a találmányok (a fegyvereket is beleértve), melyek elterjedésével az egész világkép megváltozik; szorongást váltanak ki a szimbolikus veszélyek, amelyeket bizonytalanul a létező ideológiák hanyatlásának következményeként érzékelnek, s végül rémület uralkodik el a bizalom dezintegrálódásának következtében, a spirituális jelentést nélkülöző egzisztenciális szakadék láttán. Elkövetkezhethet azonban olyan történelmi időszak (ilyen volt például az amerikai forradalom), amely újból egyedülálló lehetőséget nyújthat kollektív megújulásra, s amely azok számára, akik nyugalanságuk, tehetségük és kompetenciájuk révén az új vezetést, az új elitet és az új, népből uralomra jutó típusokat képviselik, korlátlan identitáslehetőségeket kínál.

(Irodalom: Erikson, H. Erik (1991) *Identitásválság önéletrajzi vetületben. A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat, 402-403.)

GENDER MINT FOGALOM

A közelmúlt nőkről szóló tanulmányai között Tóth Olga írásai mutattak rá leghangsúlyosabban arra (Tóth 1993, Tóth 1995), hogy milyen jelentős mértékben élnek tovább a mai magyar társadalomban a hagyományos nemi szerepekhez kötődő elvárások, sőt egyes területeken – pl. a munkavállalás területén – kifejezetten ezen szerepek felerősödéséről beszélhetünk (Tóth 1995).

A nők életére, tapasztalataira koncentráló tudományos írások nagyon régóta elkülönítenek két fogalmat, a biológiai nem („sex”) és a társadalmi nem („gender”) fogalmát. Az első a két nem anatómiai, biológiai különbözőségeire utal, a *gender* viszont mindazokra a társadalom által konstruált és megélt tapasztalatokra, elvárásokra, normákra, eszmékre, amelyek a két nemhez kapcsolódnak. A *gender* fogalmának megszületése tulajdonképpen ahhoz a feminista irányzathoz kapcsolódik, amelyik azt fogalmazta meg, hogy a két nem társadalmi megítélésében nem a biológiai-genetikai meghatározottság játszik szerepet, hanem a társadalomban kialakult viszonyok és normák. Idézni lehetne Simone de Beauvoir híres megjegyzését, hogy „az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik” (Beauvoir 1971, 197). Ebben a megközelítésben a nők és a férfiak közötti kulturális különbségekre helyeződik a hangsúly, valamint ennek a különbségnek a megszüntetésére, egyenlőséget követelve a politikai, a művészeti, a kulturális életben, a munkában és a mindennapi élet egyéb területein.

A feminizmus egy másik nagy irányvonala viszont azt hangsúlyozza, hogy a két nem természetesen különbözik egymástól, és ha a két nem közötti egyenlőséget tűzzük ki célul, akkor az oda vezet, hogy a társadalom által általánosan elfogadott életstílushoz, kulturális vagy tudományos kompetenciához, tapasztalathoz lesz hozzáférése a nőknek is, ezek azonban mindig a férfiak által meghatározottak. Így a cél inkább az, hogy a társadalom legitimnek ismerje el a nők *másfajta* kultúráját, tapasztalását, életérzését, elfogadja azt a pusztá tény, hogy a nők bizonyos dolgokat másképp élnek meg. Nem pusztán arról van már szó, hogy helyet kapjanak a nők a férfiak világában, hanem arról, hogy saját tapasztalataik, saját világuk, saját életük is elfogadott legyen a társadalomban. Ez a megközelítés igazából túlhalad a biológiai és társadalmi nem ket-tősségén, hiszen kiindulópontja éppen az, hogy a nők (és a férfiak) élete elválaszthatatlan testüktől. Ez azonban biológiai esszencializmus lenne, azaz annak feltételezése, hogy a biológiai különbségek határozzák meg a társadalmi különbségeket. Itt azonban nem erről van szó. Egy egyszerű példa szemléltetheti ezt a megközelítést: egy gyermek születését egészen másképp éli meg az anya, illetve az apa, és ha történetesen mindketten valamilyen művészi formában – pl. versben, novellában, zeneműben stb. – fejezik ki élményeiket, nyilvánvalóan két teljesen különböző művészeti alkotást hoznak létre. Így ha a művészetek értelmezésének már kialakult, férfiközpontú értelmezési kereteivel közelítünk a két műalkotáshoz, akkor a női élmény megfogalmazása csak részben vagy esetleg egyáltalán nem értelmezhető ezekkel a keretekkel. Nem kell

azonban a művészetekre gondolni, mindennapi tapasztalatainkban számtalan olyan élethelyzet van, ahol testünk nagy szerepet kap, a szexualitástól és a menstruációs görcsöktől saját énképünkig.

(Irodalom: Neményi. *Csoportkép nőkkel*, 8-16.; Robert W. Connell: „A társadalmi nem elmélete”)

GYEREKKOR

A gyerekkor a gyermek életének a születéstől a serdülőkorig tartó életszakaszát jelöli. Ugyanakkor az emberi fejlődés dinamikus és változó környezetben lejátszódó inter- és intraindividuális interakció-folyamatok eredménye, amelynek szakaszokra tagolása és ezek értékelése mindig az adott kultúrától függő és történeti koronként változó volt. Még a pszichológiai funkciók is – mint a moralitás, az emóció, a megismerés és az emlékezet – a történelem folyamán változtak, és szociokulturális szempontból specifikusnak mutatkoztak. Ennek figyelembevételével jellemző korunk modern és posztmodern társadalmában a gyerekkor életszakaszára a gyermek függősége a családtól, a szülőktől, amelyet szociológiai értelemben függő státusznak is szoktak nevezni. A gyerekkor mai értelemben használatos fogalma azonban az utóbbi két-három évszázadban keletkezett, Philippe Ariés francia történész egyenesen a „gyerekkor felfedezéséről” beszél Európában a középkor végén, a reneszánsz idején, amely az egyes társadalmi csoportok, rétegek észlelésében eltérő ütemben jelentkezett. A gyerekkor mint az emberi fejlődés egy elkülönülő szakasza a középkorban Európában nem létezett. A gyermek-státuszt legelőször a fiúk élvezhették, az arisztokraták és a gazdag polgárok családjában, a lányok gyermeki létének elismerése pedig 19. századi fejlemény. A gyermeki lét – fiúkra vonatkoztatott – felfedezésében döntő fontosságú volt Jean-Jacques Rousseau-nak a gyermek lelki sajátosságaira építő gondolata, mely szerint a gyermek nem kisebb, tökéletlenebb lény, mint a felnőtt, hanem másféle, s a gyerekkor önmagában is egy értékes állapotként értelmezhető. Erre a gondolatkörre épültek később a modern nevelés elméletei, és a szocializációs problémakör kezdeteit is innen eredeztethetjük.

A modern társadalmak kialakulásával, a munkamegosztás rendszerének differenciálódásával, az életkor meghosszabbodásával meghosszabbodott a társadalomba való belépés (a felnőtté válás) ideje is, és ez új, családon kívüli, társadalmilag intézményesített szocializációs formákat, iskolákat, tanodákat hívott életre. Így vált a gyerekkor elismert, önálló társadalmi kategóriává, a gyermek pedig a modern értelemben vett általános pedagógiában a nevelési folyamat fő szubjektív tényezőjévé.

Pierre Bourdieu nyomán Jürgen Zinnecker szociológiai elmélete szerint mind a gyermek-, mind az ifjúkorra egyre jellemzőbbé válik az életpálya kialakításának és a bizonyítványok megszerzésének kényszere: az egyéneket egyre inkább arra ösztönzik ezekben az életszakaszokban, hogy minél nagyobb kulturális tőkét tudjanak megszerzeni, mert ezáltal kerülhetnek előnyösebb helyzetbe a társadalmi térben lezajló pozícióharcokban. Más kutatók (Suransky, Winn) szerint a „gyerekkor” a modern

társadalmakban jelenleg zajló folyamatok következtében elveszíti sajátos státuszát, a gyerekek nagyon hamar válnak (például a mass médiák révén) résztvevőivé a „felnőttek világának”.

Fejlődéslelektani értelemben a 18. században a gyermek belső fejlődésének szabályszerű sorrendjét próbálták meg megállapítani abból a szempontból, hogy az egyéni fejlődés normalitásának vagy abnormalitásának mértékére rátaláljanak, majd a 19. századtól kezdve feltételezték a gyermekfejlődésben érvényesülő „rejtett természeti törvények” létezését, amelyhez olyan általános fejlődési életszakaszokat tételeztek fel, amelyen minden gyermeknek át kell esnie. Sigmund Freud fáziselmélete (orális, anális, genitális fázis) is ebben a kontextusban helyezhető el.

A gyerekkort nálunk hagyományosan kisgyermekkorra (1-3 év), óvodáskorra (3-6 év) és kisiskolás korra (6-10 év) szokták tagolni. Az én-tudat kialakulásához, a „pszichikus születés” (M. Mahler) folyamatához azonban szervesen kapcsolódik a kisgyermekkor megelőző csecsemőkor is. A gyermek fejlődésének első három évében, a kisgyermekkorban az anya-gyermek egységből való kiválását és fokozatos önmagára ébredését követhetjük nyomon (normális autisztikus, és szimbiotikus fázis, differenciáció, gyakorló és újraközeledési fázis, a belső biztonság megszilárdulása). Ebben a folyamatban a gyermek pszichikai fejlődésének legfontosabb szocializációs mozgatója fizikai (a járás megtanulása) és lelki (a beszéd elsajátítása) önállósulása: annak a képességnek a megjelenése, hogy a gyermek önmagát mint „én”-t gondolhassa el. Az „én” kialakulása kapcsán érdemes megemlíteni G. H. Mead szimbolikus interakcionizmus elméletét, amely a társas helyzet jelentésközösségében a szerepátvétel során megjelenő „én”-élmény kialakulását a „jelentős másik személyhez” köti: az éntudat kialakulásához az szükséges, hogy a gyermek úgy láthassa önmagát, ahogy mások látják őt.

Az én-struktúra kialakulása és stabilizálódása a gyermek számára annak a belső biztonságnak a megszilárdulását jelenti, amely már eredményesen tud védekezni az elemi ösztönkésztetések frusztrációjával szemben, elfogadhatóan tájékozódik a külvilágban, és a szabályokat, tilalmakat egyre inkább képes állandó külső korlátozások nélkül is követni (pl. a szobatisztaság megtanulása). A gyermekkorban a gyermek fő tevékenysége a játék, melynek legalapvetőbb formái a kisgyermekkorban az érzékszervi-mozgásos (funkció) játékok és a szerepjátékok.

Az óvodáskort az ösztönvirágzás koraként, a gyermek szocializációjában „én”-központúságának fokozatos „decentrációjaként” (Piaget) szokták emlegetni, amelyben egyben a gyermek „én”-je bonyolultabbá, differenciáltabbá is válik. A családon belüli nemi különbségek felismerésével, az Ödipusz-komplexus (Freud) kiteljesedésével a gyermek pszichikus fejlődésének azt az érési folyamatát éli át, melynek során az ösztönvilág és az én, az én és a kultúra küzdelme zajlik, a felettes-én kialakulásáé. A felettes-én képződésénél az Ödipusz-helyzet feszültségének megszüntetése érdekében az én fontos elhárító mechanizmusokat hív segítségül, melyek közül a legalapvetőbbek az elfojtás és az azonosítás. Ekkor épül be a gyermekbe a családi azonosságtudat, a magához hasonlókhöz való tartozás tudata, szemben az idegenekkel. J. Piaget szerint az óvo-

dás gyermek világképében sajátos magyarázó elvek érvényesülnek: az élettelen dolgokat megszemélyesíti (animizmus), a természeti folyamatokat és képződményeket az emberi munka eredményének tekinti (artificializmus), az okot felcseréli a céllal (finalizmus). Az észlelésben fellelhetők a kezdetleges gondolkodás (fejetlen analízis és szintézis) nyomai. A tárgyakat tagolatlan egészként ragadja meg (szinkretizmus), vagy elvész a részletekben (pointillizmus). Sokat fejlődik ebben az időszakban a gyermek verbális emlékezete, figyelme koncentrálttsága és tartóssága, s az óvodáskor vége felé a fogalmi gondolkodás csirái is felfedezhetőek. Jellemző e korra az eleven képzelet, a gyermeki kreativitás, a nagy mozgásigény. A különböző típusú játékok szerepe rendkívül hangsúlyosan jelenik meg, csakúgy, mint a mesé.

A kisiskolás kor legdöntőbb élménye a gyermek számára az iskolába járás. Az iskoláért gyermek alaptévékenységévé a megismerés, a szándékos és rendszeres ismeretszerzés válik, ezzel megváltozik a gyermek helyzete mind a családban, mind a társadalomban. Ez az időszak azonos a látenciával, az ösztönynyugvás korával, amikor megszilárdulnak és rendszerré fejlődnek a felettes-én működésén alapuló lelki funkciók, megerősödnek a belső gátak, és mód nyílik a felnőttektől függetlenebb élet gyakorlására. Először a szülőkhöz való kötődés kizárólagossága kezd oldódni (átpártolás más felnőttekhez, tanárokhoz), majd egyre nagyobb jelentőséggel bír életükben a gyermekcsoportba tartozás. Az iskolába járás a gyermek megismerési lehetőségeinek fejlesztése mellett a társas viselkedés új formáinak megjelenését is jelenti. Mérei Ferenc aktometriai vizsgálataiból tudjuk, hogy az óvodáskorú gyermekek csak az óvodáskor vége felé képesek kiscsoportnak nevezhető társas alakzatok képzésére. Az iskolában már igazi csoportok képződnek, amelyek befolyásolják a gyermekek érzéseit és társas interakcióit. A felettes-én megerősödésével párhuzamosan nő az önállóság igénye. A szabályok megértése és betartásuk megkövetelése az intellektus érést és a morális érzék fejlődését is magával hozza. Ekkor jelenik meg a gyermek gondolkodásában a visszafordíthatatlanság elfogadása, válik számára valósággá a múlt. A látenciaidőszak végére egy érettebb lelki struktúra szilárdul meg, hogy védhesse az egyént a serdülőkorból újból, teljes erővel feltámadó szexuális ösztön erejével szemben, amely akkor már az elodázhatalanná váló végleges elszakadásról és önállósodásról szól.

(*Irodalom: Mérei F. – Binét Á.: Gyermeklélektan. Bp., 1970.; Bettelheim, B. : A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek. Bp., 1988.; Ariés, P.: Gyermek, család, halál. Bp., 1987.; Mahler, M.S.: The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation.*)

GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGVÉDELEM

A gyermek- és ifjúságvédelem fogalmát kétféleképpen lehet – a gyermekvédelem helyzetéből kiindulva – meghatározni: tágabb és szűkebb értelemben. A gyermekvédelem tágabb fogalmába lényegében beletartozik minden, amit a gyermek érdekében a csa-

lád, az óvoda, az iskola, a munkahely, a társadalom bármely intézménye tesz. Szűkebben értelmelve a gyermekvédelem feladatkörébe csak az állam különleges védelmére szoruló árva, félárva, környezetében nevelhetetlenné vált vagy veszélyhelyzetbe került, a zül-
lés veszélyének kitett, elhagyatott, lelkileg sérült gyermek védelme, nevelése tartozik.

(Irodalom: Cs. Rothermel E.: *Szociális és kulturális igazgatás. Gyermek és ifjúságvédelem.* 1994.)

GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI JOGOK

Az emberi jogokról szóló általános rendelkezésekhez viszonyítva a gyermekek számára biztosított jogok megerősíthetik vagy tükrözhetik a minden emberre érvényes jogokat, például a kínzásokkal szembeni védelmet, a névhez és a nemzetiséghez fűződő jogot, a szociális biztonsághoz való jogot; speciális szabályozást adhatnak az általános jogi normákhoz képest, így például: különleges alkalmaztatási feltételeket állapíthatnak meg a fiatakorúak tekintetében, eltérően határozhatják meg a fiatakorúak bíróságának ügyintézését, a szabadságvesztés körülményeit; kizárólag vagy főleg gyerekekre vonatkozó életviszonyokat szabályozhatnak, például: örökbefogadás, elemi oktatás, a szülőkkel történő érintkezés.

A gyermekek és az ifjúság polgári jogai magába foglalják a névhez és a nemzetiséghez tartozás jogát, a kínzás és a rossz bánásmód elleni védelmet, de különleges szabályokat tartalmazhatnak arra vonatkozóan, hogy milyen feltételek és körülmények fennállása esetén fogalmazhatók meg a gyermekek szabadságuktól vagy választhatók el szüleiktől stb.

A gyermekek és a fiatalok gazdasági jogai magukba foglalják a társadalmi biztosításból eredő előnyökben részesedést, az olyan életszínvonalhoz való jogot, amely biztosítja megfelelő fejlődésüket és a munkahelyi kizsákmányolással szembeni védelmet.

A gyermekek szociális jogai magukba foglalják az elérhető legmagasabb egészségügyi ellátáshoz való jogot, beleértve az orvosi ellátáshoz való jogot, a különleges ellátáshoz való jogot fogyatékos gyermekek esetében, a nemi kizsákmányolással szembeni védelmet és az örökbefogadás szabályozását.

A gyermekek kulturális jogai magukba foglalják az iskolához való hozzájutást, a pihenést, a szabadidőt valamint a művészeti és kulturális tevékenységben való részvételt.

A Magyar Köztársaságban a gyermek- és ifjúsági jogok gyakorlásának alappillérei azok a nemzetközi dokumentumok, amelyek általános iránytűi az emberi jogok hazai szabályozásának és gyakorlásának. Így az ENSZ Alapokmánya, az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Párizs környéki békeszerződések, az ENSZ Polgári és politikai jogokról szóló egyezségokmánya, az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Chartája, az ENSZ Gyermekjogi Dekrétuma, az Európa Tanács tagjainak egyezménye az emberi jogok és szabadságok védelméről.

Az Alkotmány rögzíti, hogy a Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jo-

gi kötelezettségek és a belső jog összhangját. Az ENSZ Dekrétum is a 18. életévben határozza meg a gyermekkor határát, de lehetővé teszi, hogy meghatározott feltételek esetén egyes szabályok korábban is nagykorúvá nyilvánítsák a gyermeket. [Magyarországon ilyen lehetőség a házasságkötés, a nagykorúság határa szintén a 18. év, melyet a Polgári Törvénykönyv s ehhez kapcsolódóan más jogszabályok (pl. választásokról szóló tv.) szabályoznak.]

Hatályban van még az 1971. évi Ifjúsági törvény, melynek alapelve az ifjúság szocialista eszményben történő nevelése. E törvényt 1996 júniusáig még nem hatálytalanította az Országgyűlés. Az ifjúsági törvény részleteiben tartalmazza a korosztályt érintő legfontosabb feladatokat, az érdekvédelem és az érdekképviselet intézményeit. Az általános rész meghatározza az ifjúság helyét és szerepét a társadalomban: A-II. fejezet az ifjúság neveléséről és oktatásáról; a III. fejezet az ifjúság részvételéről a munkában; a IV. fejezet az ifjúság részvételéről szól az állami és társadalmi munkában; az V. fejezet az ifjúság szociális helyzetével és egészségének védelmével; a VI. fejezet az ifjúság művelődésével és sportolásával; a VII. fejezet az ifjúság társadalmi szervezeteivel foglalkozik.

(Irodalom: Vikusz A: *Az emberi jogoktól a gyermeki jogokig. Ifjúsági Szemle, 1989. 5. szám, 65-81.*)

IFJÚKOR

Az ifjúkor átmeneti életutat képez a gyermekkor és a felnőttkor között: úgy tűnik, hogy életévekben ezt az időszakot behatárolni igen nehéz. Mindenesetre a társadalmi integráció és a társadalmi változások általános szempontjai között az ember önmagára találásának és identitástudata kialakulásának életszakaszát szokták ez alatt érteni, amely a gyermekkor vége és a felnőttkori szexualitás kezdete, a teljes felnőtt státusz elérése, a családtól vagy annak orientációjától való végső leszakadás között húzódik a „már nem gyermek, de még nem felnőtt” életszakasz intervallumában. Az ifjúkorral kapcsolatos fogalmi meghatározások is igen eltérőek: egyesek a nemi serdülés időszakát serdülőkor (adoleszcenciának) nevezik, mások ugyanezt a kort pubertásnak és az azt követő éveket adoleszcenciának, ismét mások az egész átmeneti korszaknak az adoleszcencia, vagyis a serdülőkor nevet adják. Ennek egyik oka az lehet, hogy a biológiai értelemben vett serdülőkor a nemi érettség és a végleges testalkat kialakulásával valójában véget ér, azok a lelki folyamatok azonban, amelyek ezeket a viharos testi változásokat kísérték: a személyiség felnőtté válása még évekig eltart, és számos külső és belső tényező befolyásolja időtartamát. A modern és posztmodern társadalmakban például a fiatal felnőttkor is egyre inkább a személyiségfejlődés – és a szexuális érés – sajátos szakaszává válik, elsősorban a gazdagabb társadalmi csoportoknál (Goldscheider, White 1991): az egyénre az ifjúkor folyamán végbemenő biológiai és pszichikai változásokon túl – melynek végső állomása a felnőttkorba való belépés – befolyással bír törtenelmi, kulturális, réteg- vagy csoport-hovatartozása is a felnőtté válás folyamatában.

Történelmileg és kulturálisan épp annyira meghatározott ez az életszakasz is a modern társadalmakban, mint az az ifjúkor meghosszabbodása, a „tizenéves” vagy „tinédzser” fogalma jellegzetesen 20. századi, a modern társadalmakra jellemző sajátosság. Ebben az idő döntő és újszerű tényezővé válik: meghosszabbodik az utódok „reprodukciós ideje”. A társadalmi distinkció hatékony eszközének mutatkozik az az időmennyiség, amelyet tervszerűen a kulturális örökség elsajátítására fordítanak a fiatalok. Bizonyos képzési idők általánossá válnak, s azok más társadalmi csoportok számára is normává, „standard idővé” lesznek. Létrejön a disztinkciókényszer, hogy az utódnak pótlólagos vagy extra időt biztosítsanak a kulturális tőke megszerzéséhez (Bourdieu, Zinnecker).

A korai társadalmakban az ifjúkortól a felnőttkorig terjedő életszakaszokat gyakran kísérték rítusok, beavatási szertartások, elsősorban a fiúk esetében. A tradicionális társadalmakban a serdülőknek nem kell annyi mindent „megtanulniuk”, mint a modern társadalmakban, mivel a változások ritmusa lassúbb: ez a fiatalok számára kevesebb zavart és bizonytalanságot okoz, mint a modern vagy a posztmodern társadalmak fiataljai számára, ahol a fiatalok elkülönülése az ifjúsági kultúrában jut kifejezésre, amely folyamatosan megerősítést kap a mass médiáktól a fogyasztói kultúra fontos elemévé válva. Az ifjúkor az iskolai vizsgák és a munkába állás azon életszakasza, amely összekapcsolódik azokkal az individuális tapasztalatokkal, amelyek skálája a szexuális élettől a szabadidő-tevékenységekig terjed.

Az ifjúkor időbeli kiterjedése a 20. század modern társadalmaiban egybeesik a szexuális életben és a család funkcióiban végbemenő gyökeres attitűdváltozásokkal (házasság előtti szexuális kapcsolat, homoszexualitás, házasságon kívüli kapcsolatok, válások). A fiatalok a mass médiák révén nagyobb mértékű szexuális ingerlésnek vannak kitéve, mint korábban, a megbízható születésszabályozási módszerek és az abortusz könnyű elérhetősége csökkentette a terhességtől való félelmet. Ezek a változások a frissen érő embert jóval szabadabbá teszik, ugyanakkor több konfliktust is okoznak a fiatalok és szüleik között, mivel az egymást követő generációk által „helyénvalónak” tartott szexuális viselkedési normák eltérnek egymástól.

Ahhoz a hagyományos nézethez, hogy a serdülőkor elkerülhetetlenül a személyes belső zűrzavar korszaka, az a közhit is társul, hogy a serdülők és szüleik között „generációs szakadék” húzódik, amely viharos szülő-gyerek kapcsolatokban mutatkozik meg. Az kétségtelen, hogy egy átlagos tendencia szerint a tinédzser nagy érzelmi kiegyensúlyozatlanság árán jelentős irányváltásokat él át. Míg az ezt megelőző életkorokban a személyiség fejlődése mindvégig a felnőttek világától, mindenekelőtt a szülőktől való függés jegyében alakult, addig a serdülőre az a feladat vár, hogy a felnőtt világ nyújtotta védelemtől valóban elszakadjon, és személyiségét, érzéseit, gondolatait, tetteit mint függetlent élje meg, és azokat szülői támasz nélkül is képes legyen vállalni. Számot kell vetnie mindazon értékekkel, amelyeket szülői képviselnek, hogy azonosuljon velük vagy elvesse őket. Az önállóságért folytatott küzdelemben segítségére van a kortárs csoport, melyek értékeit „igazabbnak” tekinti, mint a szülőkéit, és

az ideálokkal – tanárokkal, történelmi személyiségekkel, színészi alakításokkal, filmcsillagokkal, rock- vagy popénekesekkel, sztárokkal – való azonosítási törekvések. Ha a leválás terheinek vállalása meghaladja akár a serdülő, akár annak családja erejét, akkor a kritikus időszak elodázható. A személyiség struktúrájának átrendezése, az énképzés, az identitás kialakítása és a társadalomról alkotott kép kialakításának időszaka esik egybe testképének, társadalmi és biológiai funkcióinak változásával. A prepubertásban végbemennek a hormonális változások, és a hossznövekedésben viszonylagos nyugalmi állapotba jut a fiatal. A pubertás időszaka gyors ütemű növekedéssel, súlygyarapodással indul, kialakulnak az elsődleges és a másodlagos nemi jellegzetességek. A következő fontos feladat a nem használata, amely számos tapogatózó kísérlettel jár, a próbácsolékvésektől az első-kapcsolatok begyakorlásán át a felnőtt nemi viselkedésig. A nemi érettség kultúránként, történelmi korszakokként, rasszonként, társadalmi rétegenként változó időpontban lép fel. A modern társadalmakban az első havivérzés (mentsruáció) és az első magömlés (pollúció) az utóbbi évszázadban jócskán előbbre tevődött (a 17. évről kb. a 11. évre).

Kultúránkban a serdülő életútjának történéseit sűrítve éli újra: az elfelejtett ismét élni kezd, általában nem mint tudatos emlékkép, hanem érzelmek, indulatok formájában. Az elszakadás előtt álló én szorongása elsősorban a traumatikusabb élményekhez fűződő indulatokat ébreszti fel. Miközben azon tűnődik, milyen is szeretne lenni és elkövetkezendő lehetőségeiről fantáziál, felidézi a múlt elveszett lehetőségeit is: a gyász és a magány érzése keríti hatalmába. Ebben az életszakaszban a személyiség szerkezet gyengeségei, amelyek a kisgyermekkor történéseihez köthetők, s amelyeken az egyén látszólag túljutott, az elszakadás küszöbén ismét jelentkezve a felnőtté válás gátjaivá válhatnak. Az ödipális érzelmek (Freud) ismét felélednek, anélkül azonban, hogy igaz mivoltukban bebocsátást nyernének a tudatba. A tudattalan, ám igen intenzív kötődések és az ellenük való védekezés nemegyszer konfliktusokba sodorja a serdülőt. A család reakciói a serdülőt ebben a folyamatban segíthetik vagy gátolhatják: a szülőknek is meg kell birkóznia azzal, hogy gyermekükről lemondjanak. Az én a serdülőkorban kritikus helyzetbe kerül. A hirtelen megnövekvő biológiai és szociális terheléshez rendszerint csak fokozatosan nő fel. Az addig kialakult alkalmazkodási sztereotípiái csődöt mondhatnak, színvonalát átmenetileg eshet: a realitáshoz való alkalmazkodás helyébe mágikus fantáziavilág léphet, a készletések fékezése és gondolatban való kipróbálása helyett azok játékos kipróbálása történik meg. Az én-identitás (Erikson) az egyéni létnek valamilyen minőségét jelenti: azt az érzést, hogy az én olyan szintetizáló mód-szerek birtokában van, amelyekkel azonosságát és kontinuitását meg tudja őrizni: a serdülőkorban az énkép válsága és a küzdelem az énonazonosságért történésekben valósul meg. A „Ki vagyok én?” és a „Merre tartok?” típusú serdülőkori kérdések a személyes identitásra való törekvéseknek azokat a pontjait jelöli, melyben a serdülő arról dönt, hogy mivel érdemes foglalkoznia, mi a fontos a számára (hívadás), melyek azok az érvényes szabályok, amelyek mentén önmaga és mások viselkedését értékeli, s mindez összekapcsolódik az önbizalom és a kompetencia érzésével.

Az egyszerű társadalmakban, ahol kevés az azonosulási modell, és a szerepek száma is korlátozott, az identitás kialakítása viszonylag könnyebb, mint a miénkhez hasonló, végtelen számú lehetőséget kínáló és gyorsan változó társadalmakban. Az ifjúkorban, s annak is a posztpubertástól a felnőtt létezésig terjedő „építő fázisában” az énkép és a társadalmi kép az életcél meghatározásában konkretizálódik. A megcélzott élettelijesítmények az életstílusra (pl. szobaberendezés), a szakmai képzésre (pályaválasztásra és pályaválasztási döntés fenntartására) és a párválasztásra vonatkoznak. Orientálódása folyamán az ifjú szabadabbnak vagy kötöttebbnek (pl. ifjúsági munkanélküliség) érezheti magát.

Az ifjúkorban, a családról, szülőkről való leválás folyamatában a társas élet színtere az egykorúakból szerveződött kisebb-nagyobb csoportokra tevődik át. Ezek a kortárs csoportok (peer-group-ok) társadalmi nagycsoportként vannak jelen a társadalomban, saját kultúrával (ifjúsági kultúra) és nyelvhasználattal (ifjúsági nyelv) rendelkeznek. E társulásokra ugyanazok a sajátosságok jellemzőek, mint a társas kiscsoportokra általában, s a fiatal számára azt a színteret jelentik, ahol egyenlőségen alapuló viszonyokra számíthat, amelyek kétoldalúak: az ifjú megtapasztalja a választás fontosságát és azt, hogy mit jelent választottnak lenni. A posztpubertásban a meghittség, a későbbi fiataalkorban az összejövetelek a jellegzetesek, megnő a modellcsoportok (politikai, társadalmi, zenei, divat) szerepe. – (Irodalom: Erikson, E. H.: *A fiatal Luther és más írások*. Bp., 1991., Vikár Gy.: *Az ifjúkor válságai*. Bp., 1980., Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, 1993.)

IFJÚSÁG ÉS ERŐSZAK

A korszakváltás felgyorsulása a kilencvenes években Magyarországon a fiatalok és a felnőtt-társadalom között növekvő konfliktussal járt. A kilencvenes években vizsgálataink alapján⁶ azt láttuk, hogy a fiatalok önállósodása az iskolázottság kiterjedése, a család és az iskola ellenőrző szerepének fellazulása a mass media szerepének erősödése és az etnikai konfliktusok gyakorisága a magyar fiatalok körében is felveti az erőszak terjedésének kérdését. A fiatalok és erőszak viszonyának többféle megközelítése ismert.

⁶ Gábor Kálmán (1996) Ifjúságkutatási tézisek. Educatio Füzetek 2. Bp., 1996. Oktatókutatató Intézet. A Helyi társadalom és ifjúság c. 1996-ban elkezdett kutatási projekt anyagai. Helyi társadalom – közoktatási rendszer – ifjúság. Sopron és Salgótarján esete. (Gábor és társai 1997) Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat), A tamási fiatalok helyzete. (Gábor és társai 1998) Bp., Oktatókutatató Intézet (Kézirat), A győri fiatalok helyzete. (Gábor és társai 1998) Bp., Oktatókutatató Intézet (Kézirat). A hevesi fiatalok helyzete. (Gábor és társai 1998) Bp., Oktatókutatató Intézet Gábor Kálmán-Dudik Éva (1999) A békéscsabai fiatalok helyzete. Bp., Oktatókutatató Intézet (Kézirat)

AZ ERŐSZAK ÉS A HUMÁNETOLÓGIA

Az erőszak definiálásakor Csányi Vilmos humánnetológiai megközelítéséből indul ki. Megállapítja, hogy „az első humánnetológiáról szóló gondolatok az etológia alapítójának, Konrad Lorenznek az írásaiban jelentek meg, és annak idején nagy vitákat váltottak ki. Elsősorban azért, mert Lorenz az embert mint az állatvilág egyik tagját kezelte és úgy gondolta, hogy viselkedésének alapvető struktúrája homológ az emberszabású majmokéval. Különösen nagy felháborodást keltett az a lorenzi feltételezés, hogy az agresszió az embernél is éppen olyan faji jellegzetesség, mint az állatoknál. Ma már szinte érthetetlen, hogy ezek az azóta széles körben elfogadott és továbbfejlesztett gondolatok korábban miért gerjesztettek akkora ellenkezést” (Csányi, 1999). Végső soron megállapítja, hogy „a gyermekek közötti agresszió, valamint az agresszió leszerelése olyan viselkedésformák, amelyek szintén függetlenek az adott kultúrától, de tanítással nagymértékben befolyásolhatók, alakíthatók.” (Csányi, 1999). Hangsúlyozza, hogy „az emberi természetről is nagyon sok mindent meg lehet tudni anélkül, hogy a gének és a tulajdonságok közötti bonyolult kölcsönhatások szerveződését pontosan ismer-nénk. De nem szabad azt hinnünk, hogy egy-egy emberi tulajdonság elkülönítve, meg-tervezett, kompakt formában öröklődik, valamiféle biológiai tervrajzban konkrétan ki-mutatható. Az emberi tulajdonságok a gének szakácművészetének eredményei. Komplex kémiai reakcióhálózatok egymással és a környezettel történő kölcsönhatása eredményezhet valamilyen, a szervezet egészének viselkedésben is megfigyelhető apró változást, amit mi történetesen aggodalomnak, agresszióknak esetleg intelligenciának, vagy éppen anyai szeretetnek nevezünk.” (Csányi, 1999) Azaz „az agresszió alapvető etológiai fogalom. Ha azonos fajú egyedek erőszakkal igyekeznek egymást valamilyen erőforrás közeléből eltávolítani, vagy ennek megszerzésében, illetve elfogyasztásában a másikat megakadályozni, agresszióról beszélünk” (Csányi, 1994).

Csányi kétféle agressziót különít el, a biológiai és kulturális agressziót: „a biológiai agresszió fontos magatartásbeli szabályozó mechanizmus, amely valamilyen formában minden magasabb rendű állatban, így az emberben is kimutatható (Csányi, 1986 a). A kulturális agresszió viszont a társadalom által szervezett ideologikus konstrukció, amelynek csak nagyon áttételesen van köze a biológiai agresszióhoz.” Az emberi agresszió fajtáinak tárgyalásakor Csányi a rangsorral kapcsolatos agresszióból indul ki: „Az állati agresszió legfontosabb funkciója, az erőforrások elosztása egyben valami-féle szabályozott rendet, rangsort is létrehoz az állati csoportokban. Agresszió nélkül kaotikus viszonyok alakulnának ki, ami megint csak az energia és az erőforrás pazar-lásához vezetne. Az emberi csoportok is hierarchikusan szerveződnek. A spontán ki-alakuló, alacsonyabb szervezettségű csoportok hierarchiája, mint ezt sokszor leírták már, enyhébb-erősebb agressziós konfliktusokon keresztül alakul ki. Ha a csoport szer-kezete már kialakult és megszilárdult, az agressziós összeütközések gyakorisága éppen úgy csökken, mint az állati csoportokban. Az emberi csoportokban, ahol az együttmű-

ködés, elosztás, csere különböző formái megjelennek, a mindennapi élet alapvető mechanizmusai fejlődnek a rangsort meghatározó agresszió primitívebb, biológiai formái. Elsősorban a gyerekek között, az informális csoportokban, valamint a társadalmon kívüli életben, mint például a bűnözés, játszanak jelentős szerepet. A társadalom megszervezésében az agresszió absztraktabb formáit használó mechanizmusok a fontosabbak. Ilyenek például a csoportok tevékenységét szabályozó hatalmi viszonyok, a politika mechanizmusai. Természetesen ezekben is megtaláljuk az ősi, biológiai mozgatórugókat (Csányi)."

Az egyik a rangsorral kapcsolatos agresszió, mely szorosan kötődik a hatalomhoz és politikához. „a hatalom és a politika, ha ezeken a csoport rendjének fenntartását a rangsor létrehozását, a konfliktusok minimális erőszakkal történő megoldását, a csoport védelmét, a csoporton belüli koalíciók szervezését és az egymással szövetséges domináns egyedek, valamint a koalíciók dominanciájának kialakítását és ebben a dominanciarendben változásokat eredményező folyamatokat értjük, már az emberszabásúak csoportjaiban megjelenik (De Waal, 1982), de igazi fejlettségét az emberi társadalmakban éri el.” A másik a territóriális agresszió „a legkülönbözőbb kultúrákban élő emberek csoportjai között, vagy tagjai egyénileg megjelennek, birtokba vesznek, védelmeznek egy területet. Hogy ezt miként teszik, a mindenkori kultúra függvénye, de maga a területhez való vonzódás jelensége a kultúrától független, általános jelenség. Veszélyeztetett területfoglaló viselkedés. Már kétéves gyerekek kialakítanak területfoglaló szokásokat, pl. étkezésnél. Az ember tehát territóriális lény és ebből következik, hogy ha kisajátított területét mások akarják birtokolni, különböző agresszív viselkedésformákkal reagál.” További agresszió fajták: *a tulajdonnal, birtoklással kapcsolatos agresszió, a frusztrációs agresszió, explorációs agresszió, szülői agresszió, nevelői agresszió, normatív vagy morális agresszió, agresszió a kívülállóval, autoagresszió, csoportos agresszió* (Csányi).

Csányi vizsgálja az emberi agressziót csoporton belül és csoportok között. Megállapítja: „az agresszió alacsony mértéke a csoporton belüli agresszióra vonatkozik. Az emberhez vezető evolúciós leszármazási sornak az emberszabású majmaktól elváló egyedek több millió évvel ezelőtt valamilyen még nem teljesen felderített ökológiai okból zárt, tömör csoportokba kényszerültek. A zárt, kis helyen élő lények számára döntő kérdés az agresszió csökkentése, esetleg a legkülönbözőbb rituális formákkal történő helyettesítése, mert a korábbi agressziós szint a csoportokat szétverte volna. Ugyancsak alacsony agressziós szint szükséges a kooperációhoz és ahhoz az intenzív kommunikációhoz, amelyet az ember ősei a csoportélet során folytattak (Csányi, 1999).

Csányi igen fontos megállapítása, hogy „a csoporton belüli agresszió tetemes csökkenését nem követte, talán inkább még növekedett is a csoportok közötti agresszió. A csoporttársadalmak rendkívül sikeres létformája a mai megapopulációhoz vezetett, evolúción nyomon követhető rövid idő alatt, így a ma élő ember folyamatosan egy biológiai paradoxon nyomása alatt van. A csoportján, az általa a saját csoportjának tartott közösségen belül az agresszió féken tartására minden szükséges biológiai eszközzel rendelkezik, ugyanakkor az idegen csoportoknak tartott közösségekkel, vagy akár feltételezett közösségekkel szem-

beni agressziójának biológiai korlátja úgyszólván nincsen, csupán kulturális korlátokkal rendelkezik, ha ilyeneket egyéni fejlődése és szocializációja során megszerzett. Ez a ketősség magyarázza azokat a sokszor érthetetlennek tűnő helyzeteket, amelyek egész korábban békés társadalmak tagjait vérengző agresszív szörnyetegekké alakítja. Kambo-dzsa, Bosznia, Koszovó és még hosszú sora a közeli példának” (Csányi).

ERŐSZAK ÉS SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA SZEGÉNYSÉG ÉS ERŐSZAK

Vajda Zsuzsa megállapítja, hogy „sok, összetett-társadalmi tényező játszik abban szerepet, hogy az agresszivitás növekvő mértékben van jelen a hétköznapi életben és gyakorlatban. Bármilyen jól működjenek is a demokratikus intézmények (feltehetően kevesen gondolják úgy, hogy ma Magyarországon ez a helyzet) a társadalmi békét veszélyeztetik a túlságosan nagy anyagi különbségek. Azok, akiknek kilátása sincs arra, hogy valaha jobban éljenek, érthető módon negligálják az együttélés szabályait, gyűlöletet éreznek a szerencsésebb helyzetűekkel, különösen a hivalkodóan gazdagokkal szemben. Az is ismert tény, hogy a társadalmilag perifériára szorult csoportok belső életében gyakran igen kemény, agresszív törvények uralkodnak, és a hatóságok tehetetlenek velük szemben. Az Egyesült Államok nemzetiiségi gettóiban a fiatal férfiak körében a gyilkosság a leggyakoribb halálok, az ott élő gyerekek életét Garbarino és munkatársai (1992) az afrikai háború sújtotta övezetekben élő gyerekekhez hasonlította. Többek között ezért is veszélyes az egész társadalomra nézve a rohamos elszegényedés és az azt követő regionális szegregáció, ami ma Magyarországon is zajlik.” (Vajda, 1999) Vajda azt hangsúlyozza, hogy a „szegénység és társadalmi elszigeteltség nemcsak a szülői és közösségi agresszivitás esélyét fokozza, hanem a gyerekek és fiatalok agresszivitásának különleges fajtáit termelik.” (Vajda). „A fejlődő országokban – folytatja –, köztük Dél-Amerikában, növekvő és szinte leküzdhetetlen problémákat okoz az otthonukat elhagyó utcagyerekeknek” (Vajda, 1999). Egy brazil kutatás alapján a szerző hangsúlyozza, hogy „a családból kiszakadó brazil gyerekek gyakran keverednek bűncselekményekbe, amelyekkel szemben nem ritkák a rendőrség kíméletlen fellépései, miként arról a sajtó nemrégiben hírt adott” (Vajda, 1999). „Az agresszív antiszociális karrier azonban nemcsak a szegény országok gyerekeit fenyegeti” – emeli ki Vajda Zsuzsa. „A depressziós gazdasági övezetekből (mint például a valaha az autógyártás fellegváraként nyilvántartott Detroit), vagy etnikai gettókból kikerülő ifjúsági bandák az Egyesült Államokban gyakran az idősebbeket megszegényítő hatalomkoncentrációt és kíméletlenséget tanúsítanak mind a csoport tagjaival, mind áldozataikkal szemben. Megjegyzendő, az eszmei bizonytalanság mellett e fiatalok lakóhelyi környezetében általában igen rossz a közbiztonság, és a bandához való csatlakozásukkal védelmet keresnek mások erőszakosságával szemben” (Vajda, 1999). Az, hogy a fiatalok körében terjedő erőszak, egyaránt megtalálható a szegény és gazdag országokban fontos kérdéssé teszi „mekkora

hatást gyakorol a kultúrára, ezen belül az agresszív viselkedés előfordulására a televízió, a tömegkommunikáció (Vajda). A szerző megállapítja: „A hatásrendszer összetett: szerepet játszik benne, hogy az erőszak modellként, vagy általános konfliktusoldó módszerként szerepel, a hétköznapiak részének tűnik. Egy más szinten az agresszió gyakori látványa fásultságot, érzéketlenné válást idéz elő: szakértők álláspontja szerint ez az állapot szerepet játszik a napjainkban sokakat megdöbbentő utcai közömbösségben is. Közvetve hozzájárul az agresszív magatartás gyakoribbá válásához, hogy az erőszak látványának általános szorongáskeltő hatására a gyerekek félelmetesnek, ellenségesnek érzik a világot.” (Vajda, 1999).

Mi váltja ki az agressziót? A válasz részint az áldozatok oldaláról adható meg: „A tipikus áldozatok két típusba sorolhatók: egyik részük csendes, túlságosan alkalmazkodó, visszahúzódó és alacsony az önértékelése. Könnyen válnak áldozatokká a fizikailag gyenge, fogyatékoságban szenvedő, furcsa külsejű, vagy infantilis viselkedő gyerekek is.” (Vajda) „Vannak azonban olyan áldozatok is, akik provokálják a velük szemben megnyilvánuló agressziót, adott esetben maguk is agresszívek, vagy szokatlan, bizzar viselkedésükkel irritálják társaikat, és általában nem igyekeznek elkerülni az agresszív megnyilvánulásokat.” (Vajda, 1999).

Az áldozatok mássága, akár azért, mert fogyatékosak, gyengék, visszahúzódók, akár azért, mert szokatlan, bizzar viselkedésük, mindenesetre felhívja arra a figyelmet, hogy egy olyan kihívás kelti életre az agressziót, amely a modern globalizálódó világunkban elkerülhetetlen és mindennapi jelenség, naponta találkoznak fiatalokkal, akiknek más a bőrük színe, mások az otthonról hozott normái és értékei, melyek egyaránt tűnhetnek fogyatékosnak, illetve szokatlanoknak és bizzarnak. Ezért is igen fontos Vajda azon megállapítása, hogy „az agresszív viselkedés kialakulásában fontos szerepet játszik, milyen helyzetet foglal el a gyerek kortársai körében, mennyire sikerült integrálódnia a közösségbe. A gyermekkori magányosság, az állandó, vagy hosszan tartó elutasítottság, kirekesztettség hozzájárul a gyanakvó, támadó kedv és hajlam megerősödéséhez. Az iskolai elutasítottság szerepet játszik a lemorzsolódásban, a deviáns csoportokhoz való csatlakozásban is.” (Vajda, 1999)

(*Irodalom: Vajda Zsuzsa (1999) Mi van a gyerekek agresszivitásának hátterében. Educatio, 4. szám, 694-706.*)

ERŐSZAK ÉS A MÉDIA AZ ERŐSZAK TERJEDÉSE A MÉDIÁBAN

Császi Lajos nyomán abból indul ki, hogy „ha az erőszak társadalmi elfogadhatóságának mai, egyre szigorodó formáira gondolunk – például az iskolai verés tiltására, a házastársak közötti konszenzus nélküli közösülés erőszaknak nyilvánítására stb. –, akkor kétségtelen, hogy általánosságban szólva ma kevesebb, jobban ellenőrzött és finomabban szankcionált az erőszak a mai társadalmakban, mint évszázadokkal korábban.”

(Császi, 1999). Ugyanakkor „ha ezek után tekintetünket az erőszak mai ábrázolására vetjük, legyen az televíziós, filmes vagy bármilyen más ábrázolás, akkor viszont egyértelműen az erőszakos cselekmények és jelenetek számának növekedését tapasztalhatjuk. Az erőszak elburjánzását a modern korban az ábrázolással szembeni nagyobb engedékenység jeleként értékelhetjük.” (Császi, 1999). Ezzel kapcsolatban a szerző hangsúlyozza, hogy „guruk és ellenguruk nyilatkoztak a tárgyban, pszichológusok és kriminalisták sejtése, kutatások sokasága bizonyítja vagy cáfolja a feltevést: a tömegkommunikációban szinte végtelenül megsokszorozódó erőszak valóságos agressziót szül, az igazi veszélyforrás a képernyő, a vizuálisan érzékelhető erőszak erősen dependens, a valóságot és a monitor virtuális valóságát alig képes megkülönböztetni.

AZ ERŐSZAK GYERMEKEI.

A teória szerint a leginkább veszélyeztetett a gyerek volna, aki egyértelműen képernyőfüggő, érzelmileg. Ez a felfogás hajlik arra, hogy a ma gyermekeit az „erőszak gyermekeinek”, kultúránkat az erőszak kultúrájának tekintse, hiszen egy ENSZ-felmérés szerint „a médiában közvetített minták az erőszakos megoldásokat teszik sikeres és kíváncsatos életstratégiává... A 12 éves gyerekek példaképei között 30%-ban akciófilmek hősei állnak”

A nagy dózisban adagolt erőszak azt sulykolja – mondja Gerbner –, hogy az agresszív viselkedés a normális. „A tévé rosszabbnak mutatja a világot, mint az valójában, a néző félelme fokozódik, s még jobban számít a hatóságokra.” Ez az „aljas világ szindróma. Mindez észrevétlenül vezet el egy neofasiszta társadalomba.” Ám az óriási dózisban adagolt képernyős agresszió *egyetlen valóságosan bizonyítható következménye a félelem fokozódása*. Ezzel összefüggésben a néző egyre inkább ragaszkodna a rendet ígérő, vaskezze és törvényi felhatalmazással működő kormányzáshoz – ha már „ilyen szörnyű a világ”. Pedig nem a tapasztalati világ ilyen, hanem annak, a média közvetítette reprezentációja – ami óriási különbség.” (Hartai, 1999).

Vagyis Császi nyomán a szerző kiemeli, hogy az erőszak ábrázolásának toleranciája „a társadalomban megtűrt erőszakhoz képest az ábrázolás felnagyíthatja, eltúlozhatja, a felismerhetetlenségig eltorzíthatja az erőszak tényleges helyzetét és szerepét életünkben”. „Míg a kutatók egy része – folytatja Hartai – felháborodott tanárok, egyházi emberek és politikusok a problémát a hatvanas évek óta perdöntő kérdés-ként kívánják *kezeltetni* és kezelteni, egyes adatok szerint az angol társadalom 80%-a nem is tartja a médiaerőszak kérdését komoly társadalmi kihívásnak. Hall 1975-ben úgy látta, hogy „a tévéerőszak nem a néző problémája, hanem a társadalom iránti általános bizalom elvesztéséből táplálkozik. Politikusok, társadalomkutatók által gerjesztett ideológiai probléma a modern társadalom válságáról, amelyet a nézőkre projektálnak.”

A MÉDIA MINT FONTOS KÖZVETÍTŐ.

Gerbner fontos megállapítására: „Ma – először a történelemben – a történeteket az emberekről, az életről, az értékekről nem a szülők, az iskola, az egyház, vagy más közösségek képviselői közvetítik a gyermekeknek, hanem a nagy média-konglomerátumok egy csoportja. Másképpen fogalmazva a gyerekek úgy nőnek fel, hogy már nem a szülői ház és helyi közösségek házi készítményei inspirálják. A felnövő gyerekeket korai gyerekkortól egy komplex, integrált globális ipari és piaci rendszer befolyásolja és a tévéerőszak is része ennek a rendszernek.” (Gerbner, George, 1995).

ERŐSZAK ÉS AZ ISKOLA – ISKOLAI ZAKLATÁS

Az iskolai zaklatás fogalmát Olweus definiálja. Véleménye szerint „az iskolai zaklatás vagy elnyomás általános definíciója véleményem szerint a következő: a diákot zaklatás vagy elnyomás éri akkor, ha ismétlődően és hosszú időn keresztül negatív cselekedeteknek teszi ki egy vagy több más diák. Negatív cselekedetnek minősül, ha valaki szándékosan sérülést vagy kényelmetlenséget okoz – vagy próbál okozni – másnak, ami tulajdonképpen megegyezik az agresszív viselkedés definíciójával (Olweus, 1973 b). A negatív cselekedet véghezvihető testi érintkezés, szavak vagy bármi más segítségével, ilyen lehet például az ijesztő grimaszolás, vagy ha valakit szándékosan kizárnak egy csoportból. Bár a zaklatásban résztvevő gyerekek vagy fiatalok nagy valószínűséggel eltérően gondolkodnak arról, hogy a zaklatást hogyan érzékeli az áldozat, azt azonban legtöbbször vagy talán mindegyikük valószínűleg felismeri, hogy a viselkedés legalábbis valamennyire fájó vagy kellemetlen az áldozat számára.” (Olweus, 1999).

Olweus felveti, hogy „az „erőszak” és „erőszakos viselkedés” fogalmakat gyakran használják az agresszív viselkedés szinonimájaként. Véleményem szerint ez nem helyes, és az erőszakot/erőszakos viselkedést úgy kellene meghatározni, mint olyan agresszív viselkedést, amikor az elkövető saját testét vagy egy tárgyat (akár fegyvert is) használ arra, hogy szándékosan (viszonylag komoly) sérülést vagy kényelmetlenséget okozzon másnak. Az erőszak szótári jelentése nagyon hasonló, a fizikai erő használatára utal. Érdemes megjegyezni, hogy az erőszakos bűncselekmények (pl. szándékos emberölés, emberölés, súlyos testi sértés, veszélyeztetés, rablás és nemi erőszak) büntetőjogi definíciója egy nagyon hasonló értelmezésre épül. A zaklatáshoz hasonlóan tehát az erőszak az agresszív viselkedés egyik fajtája, amelynek megvannak a sajátos jellemzői. Mi tehát a kapcsolat az erőszak és a zaklatás között?” (Olweus, 1999). Fontos része a tanulmánynak a fogalmi rendszerezés, amely elkerülhetetlen a problémakör empirikus vizsgálatához, különösen nálunk, ahol lényegében nem került sor átfogó empirikus vizsgálatra. „Az agresszió/agresszív viselkedés az általános, átfogó fogalom, míg a zaklatás és az erőszak/erőszakos viselkedés az agresszív viselkedésen belül... Gyakran beszélhetünk zaklatásról akkor is, ha

nem történik erőszak (pl. amikor szavakkal, mimikával zaklatnak valakit, vagy szándékosan kizárnak valakit egy csoportból, stb.), és – hasonlóképp – gyakran beszélhetünk erőszakról akkor is, ha zaklatás nem történik (pl. egy egyszeri verekedés az iskola udvarán, vagy amikor az étteremben sorban állva egymás számára ismeretlen részeg emberek valami csekélységen összevitatkoznak).” (Olweus, 1999).

ERŐSZAK ÉS A NŐK

„A gyerekverés és a gyerekek szexuális zaklatásának témaköre egyre inkább bevonul nálunk is a nyíltan tárgyalt társadalmi problémák közé. Nagy jelentősége van ennek, hiszen vizsgálatunk azt mutatta, hogy az ilyen jellegű erőszakok áldozatai gyakran úgy érzik, hogy problémájukkal magukra maradnak, környezetük őket vádolja, nem az elkövető, hanem ők maguk szégyenkeznek a történetek miatt. Jellegzetes módon felerősödtek azok a vélemények is, melyek megkísérlik bagatellizálni ezeket a kérdéseket. Mivel ténylegesen előfordul, hogy ártatlanul vádolnak meg valakit ezeknek az erőszakoknak elkövetésével, az egész problémakört eltúlzottnak tartják.” (Tóth Olga, 1999).

Tóth Olga Magyarországon első ízben térképezte fel a családon belüli erőszak (ezen belül a gyerekek elleni erőszak) különféle formáinak előfordulását, gyakoriságát. Rámutat arra, hogy „a mai magyar családok és ez esetben a nők egy markáns csoportja számára elfogadható, tolerálható. A minta 63,8%-a büntetné a szülőt, ha veri a gyereket, ugyanakkor 29,5% egyértelműen nemet mondott erre a kérdésre. Az átlagnál magasabb arányban büntetnék a legfiatalabbak (81,3%), akik még közel állnak a gyerekkorhoz, illetve akik a jövő szülő generációját jelentik. Ugyanakkor az átlagnál kevésbé tartják a gyerekverést büntetendőnek a legidősebbek (58,9%), a nagymamák generációja, akik nyilván maguk is így nőttek fel. A középiskolai végzettség jelent ebben a kérdésben választóvonalat, azaz az érettségénél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők kevésbé büntetnék a gyerekverést. Figyelemre méltó, hogy a magukat válaszosnak tartók ez esetben a nem válaszosaknál lényegesen magasabb arányban *gondolják, hogy a gyerekek verése nem kíván büntetést* (38,7%, illetve 26,4%).” (Tóth Olga, 1999).

„A magyar társadalomban a szülők mintegy tulajdonuknak tekintik a gyereket, akivel azt tesznek, amit akarnak. Amikor a pofont a nevelés mindennapi eszközének tartják, amit bármikor megkaphat a gyerek, ha „megérdemli”, valójában parttalanná tágítják saját hatalmukat gyerekeik felett.” (Tóth Olga). Tóth Olga felhívja a figyelmet arra, hogy „valamennyi életkori csoportban, valamennyi iskolázottsági szinten és foglalkozásnál, falun és városban közel azonos arányban verik a gyerekeket. Nem tartja vissza a veréstől a szülőt saját vallásos hite sem. Megdöbbentő, hogy a GYES-en lévő (tehát 3 év alatti gyereket nevelő) fiatal anyák közül minden ötödik állította saját magáról, hogy verte már meg úgy a gyereket, hogy saját maga is bánta.” (Tóth Olga). „Azok körében – hangsúlyozza a szerző –, akiket gyerekkorukban vertek, kétszer olyan gyakori volt a saját gyerek bántalmazása, mint azok körében, akiket nem vertek.” (Tóth Olga, 1999).

SZEXUÁLIS ZAKLATÁS

„A gyerekek szexuális zaklatása nem új jelenség, de minden történelmi kor másként viszonyul hozzá. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában az utóbbi évtizedek gyermekjogi és nőjogi mozgalmak hívták fel a társadalom figyelmét a gyermekek szexuális zaklatásának kérdésére. Ez a téma azok közé tartozik, melyekről valós tényeket igen nehéz megismerni. A közvélemény általában csak a legkirívóbb, legbrutálisabb eseményekről szerez tudomást. A szülők nagyon féltik gyerekeiket az idegenektől, akik elcsábíthatják őket, ugyanakkor nincsenek tudatában annak a ténynek, hogy a molesztálást, a szexuális zaklatást leggyakrabban ismerősök, családtagok követik el. Mindenki úgy véli, vagy megpróbál úgy viselkedni, mintha ilyesmi az ő környezetében nem fordulhatna elő. Gyakori az is, hogy a gyerekek szexuális zaklatását, bántalmazását leszűkítve közelítik meg az emberek, azaz az „enyhébb” esetek fölött szemet hunynak.” (Tóth Olga, 1999).

„A magyar társadalom (legalábbis az itt megkérdezett női fele) igen érzékenyen reagál a gyerekek szexuális zaklatására. Kevesen vannak olyanok, akiknek nincs véleménye a jelenség elterjedtségéről, és a megkérdezettek fele úgy gondolja, hogy sok gyerek van kitéve ennek a veszélynek. Nem találtunk szignifikáns trendet a válaszokban életkor szerint. Szignifikáns azonban az eltérés iskolai végzettség szerint... A legalacsonyabb iskolai végzettségűek csoportjai (8 osztály vagy kevesebb) hajlamosak szélsőséges válaszokat adni, szemben a legmagasabb végzettségűekkel, akik válaszaikban inkább középre húznak. Tehát a legalacsonyabb iskolai végzettségűek közül gondolják a legtöbben, hogy sok gyereket fenyeget a molesztálás (57,8%), ugyanakkor ebben a kategóriában gondolják a legtöbben azt is, hogy ez nagyon ritkán fordul elő (25%)... A falusiak és a budapestiek szerint elterjedtebb a gyerekek molesztálása, mint a kisebb-nagyobb városokban élők szerint... A falusiak 20%-a, a kisebb városokban élők 15,8%-a, a megyeszékhelyen élők 11,1%-a, míg a Budapesten élők 21,7%-a találkozott személyes életében vagy környezetében olyan esettel, amikor egy gyerek szexuális zaklatásnak volt kitéve.” (Tóth Olga, 1999).

„A megkérdezett nők 8,1%-a élt át ilyesféle tapasztalatot gyerekkorában. Emellett ismét van közel 12%-nyi megkérdezett, aki a teljesen anonim körülmények között sem vállalta a válaszadást.” (Tóth Olga). A gyermekkori szexuális zaklatásról a „legfiatalabb életkori csoportba tartozók számoltak be (15,1%) és az életkor előrehaladtával egyre csökken az igen válaszok aránya... Ennél a kérdésnél szignifikáns eltérés van a vallásosság mentén. Azok, akik magukat nem vallják vallásosnak, a vallásosokhoz képest magasabb arányban (15,5%) állították, hogy átéltek gyerekkorukban szexuális közeledést felnőtt részéről.” Kiemeli, hogy „a gyerekkori szexuális zaklatás és a verés a családban milyen szorosan együtt jár. Azoknak a nőknek 30%-a, akiket otthon rendszeresen vertek, átélt szexuális zaklatást is (a nem vertek között ez az arány 7,4%).” (Tóth Olga). „A megkérdezettek 17,7%-a állította, hogy ismer olyan esetet, és hajlan-

dó róla beszélni, amikor felnőtt szexuális módon közeledett gyerekekhez. Összesen 179 történetet olvashattunk a kérdőívekben. A történetek 53%-a ismerőssel, 19%-a magával a megkérdezettel, 11%-a tanítvánnyal, pácienssel esett meg. A történetek 1/3-ában az eset többször is előfordult. Az áldozat az esetek 77,4 %-ban elmondta valakinek, hogy mi történt vele, de csak az esetek 44,3%-ában jelentették fel az elkövetőt... Általában jellemző, hogy a brutálisabb, durvább eseteket családtag, vagy ismerős követte el."

AGRESSZÍV IFJÚSÁGI ÉS POLITIKAI KULTÚRA

Az agresszív ifjúsági és politikai kultúrát Magyarországon elsősorban a skinheadek képviselik. A skinhead-jelenség sokféleképpen értelmezhető, de az ifjúságkutatók (szociológusok, politikusok, stb.) többsége azt a felfogást fogadja el, hogy az ifjúsági kultúra részévé vált.

A nyolcvanas évek közepéig az ifjúságkutatók úgy gondolták, hogy az ifjúsági korszakváltás összhangban lesz a modern társadalmak egyre szélesedő középosztályának létrejöttével, az iskolarendszer kiterjedésével. Az ifjúság mintaadó kultúrájává az alternatív kultúra válik, amely egyet jelent a társadalmi sokszínűség tolerálásával, a társadalom intézményrendszereinek demokratizálódásának, pluralizálódásának elfogadásával, és a fiatalok közötti különbségek (települési, nemek és faji különbségek) kiegyenlítődéssel.

A kilencvenes évek elejére azonban világossá vált, hogy ezen elképzelések illúzióknak bizonyultak. Az ifjúságcentrizmus egyre inkább összekapcsolódik az intoleranciával, elsősorban a tizenéves, alacsony iskolázottságú fiúk körében növekszik a másság, az intézmények demokratizálódásának, pluralizálódásának elutasítása, illetve az erőszak és az etatizmus tisztelete. Ez összefügg azzal, hogy a modern társadalmakban nem valósult meg a társadalmi kiegyenlítődség, sőt fokozódott a társadalmak kettészakadása: nemcsak a felemelkedési esélyek növekedtek, de a leszakadók tábora is, amelynek szemléletes jelensége a fiatalkori munkanélküliség, és a bevándorlók, külföldi munkavállalók elkülönülése, társadalomalatti osztállyá válása, illetve az ellenük irányuló gyűlölet felerősödése.

Magyarországon 1989-ben a skinheadekkel szimpatizálók aránya iskolatípusok szerint különböző volt: az egyetemisták 5%-a, a gimnazisták 9%-a, és a szakmunkástanulók 13%-a szimpatizált a skinheadekkel. Az iskolatípusok szerinti különbségek mellett a nemek szerinti különbség is erőteljesen kirajzolódott: az egyetemisták esetében a fiúknál 8% a lányoknál 4%, a gimnazista fiúknál 9%, a lányoknál 5%, a szakmunkástanuló fiúknál 15%, a lányoknál pedig 11% volt a skinheadekkel szimpatizálók aránya.

A skinheadekkel szimpatizálók arányának alakulása már 1989-ben is szoros összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal. Az egyetemisták körében az ifjúság-

centrizmus csökkentette (4%), a gimnazisták és szakmunkástanulók körében pedig közel azonos arányban tartotta (8%), illetve 17%-ra növelte a skinheadekkel szimpatizálók arányát.

A skinheadekkel szimpatizálók aránya 1993-ban 1989-hez képest az egyetemisták és a gimnazisták körében kismértékben csökkent (2%, illetve 8%), a szakmunkástanulók körében viszont 31%-os volt, ami jelentős mértékű növekedést jelent. Folytatódott az ifjúságcentrizmusnak az agresszív ifjúsági kultúrával való összekapcsolódása is: Az ifjúságcentrista egyetemisták 3%-a, gimnazisták 13%-a, a szakmunkástanulóknak viszont 50%-a szimpatizált a skinheadekkel.

1989-ben az ifjúságcentrizmusnak az ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása még elvált a politikai érdeklődéstől. Az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé érdeklődtek a politika iránt, mint a felnőttminta-követők: az egyetemisták körében az ifjúságcentrista egyetemisták 65%-át, a felnőttminta-követők 86%-át, a szakmunkástanulóknak pedig 23%-át, illetve 31%-át érdekelte a politika. A gimnazisták kivételt képeztek: náluk a fenti arány 60%, illetve 57% volt.

1993-ban az egyetemisták 61%-át, a gimnazisták 38%-át, a szakmunkásoknak pedig 9%-át érdekelte a politika. Az egyetemisták körében kiegyenlítődés volt megfigyelhető: a felnőttminta-követők 63%-át és az ifjúságcentristák 60%-át érdekelte a politika. A gimnazisták körében a felnőtt mintát követők 30%-át, az ifjúságcentristáknak pedig 40%-át. A szakmunkástanulók körében viszont a felnőttminta-követőket egyáltalán nem, az ifjúságcentristáknak viszont 23%-át érdekelte a politika.

A fenti adatokból egyértelműen következik, hogy a társadalom alsó rétegeihez tartozó ifjúsági csoportokban (a szakmunkástanulók körében) a leggyakoribb, hogy az ifjúságcentrista fiatalok politikai érdeklődése növekszik. Ez annak a veszélyét rejti magában, hogy a felnőttekkel (és az általuk képviselt normákkal) való szembenállásra leginkább hajlamos ifjúságcentrista csoport éppen az erőszakos magatartásmintákat leginkább követő alsó társadalmi rétegekben válhat agresszív politikai megnyilvánulások részesévé.

Az ifjúságcentrizmus politikai érdeklődésre gyakorolt hatása összekapcsolódik a fiatalok politikai cselekvésének megváltozásával, a posztkonvencionális cselekvési formák elterjedésével⁷, melynek skálája az aláírások gyűjtésétől, az engedélyezett de-

⁷ Kaase és Barnes a hetvenes évek végén felhívják a figyelmet, hogy a nyugati demokráciákban a politikai cselekvés átalakulására a konvencionális politikai cselekvést felváltja a posztkonvencionális cselekvés, melynek lényege, hogy kiszélesedik a politikai cselekvés repertoárja (Barnes-Kaase, 1979). A repertoár kiszélesedésének magyarázatakor két forgatókönyv terjedt el. Az egyik, amely a politikai cselekvési repertoár átalakulására azt a magyarázatot találja, hogy a nyugati demokráciákban fokozódó konfliktusok csökkentik a politikai legitimitációt. Kaase és Barnes hangsúlyozza: ezt a szcenáriót nem erősítette meg az a vizsgálat, amelyet öt nyugati demokráciában folytattak. A másik forgatókönyv szerint a nyugati demokráciákban fokozódik a politikai döntéshozatalban való részvétel, illetve döntéshozatal befolyásolásának igénye, ez az élet minden területén feszültséget eredményez, és a politikai cselekvési formák kibővüléséhez vezet. Kaase és Barnes hangsúlyozzák, hogy az utóbbi

monstráción át a polgári kezdeményezésekig, végső soron pedig az erőszakos proteszt cselekvésekig (köz- és magántulajdon sértése, erőszak alkalmazása rendőrökkel és más személyekkel szemben, fegyver és robbanóeszközök alkalmazása, stb.) terjed. Az ifjúságcentrista fiatalok legmarkánsabb jellemzője, hogy inkább elfogadják az erőszakos politikai cselekvési formákat, mint a többiek. Például az ifjúságcentrista középiskolás fiatalok 26%-a támogatna közlekedési demonstrációt, 23%-a venne részt polgári kezdeményezésekben, és 11% alkalmazna erőszakot rendőrökkel, és más személyekkel szemben. Ugyanezek az arányok a nem ifjúságcentrista középiskolás fiatalok körében csak 14%-10%-4%-ot képviselnek.

1989-ben még élesen elkülönült az alternatív ifjúsági kultúra, amely az egyetemista, gimnazista fiatalok egy részének mintája, és a fogyasztói és agresszív ifjúsági kultúra, amely a szakmunkástanuló és szakközépiskolás fiataloknak jelentett mintát. 1989-ben az ifjúság lázadása még elvált a politikai érdeklődéstől és a politikai cselekvéstől. A politikai érdeklődés széles körben jellemző volt, és a fiatalok döntő többsége az akkor ellenzéki politikai pártokat és a kommunista rendszer megdöntését támogatta.

A '90-es években, miközben általánosan jellemzővé vált a fiatalok piacconform magatartása, tanúi lehettünk az alternatív ifjúsági kultúra hanyatlásának és az agresszív ifjúsági kultúra előretörésének (a skinheadekkel való szimpatizálók aránya 1989-hez képest 1993-ra megduplázódott). A skinheadekkel szimpatizálók változatlanul inkább a szakmunkástanulók, és a tizenéves fiúk közül kerülnek ki, de a skinheadekkel szimpatizálás sokkal szervezettebb részévé vált az ifjúság lázadásának, az ifjúság lázadása pe-

---

scenárió, melyet Huntington a hetvenes évek elején fejtett ki egy elméleti írásában, megerősítették saját vizsgálataik (Huntington, 1974). Kiemelik, hogy a posztkonvencionális cselekvés (aláírások gyűjtése, polgári kezdeményezés, sztrájk, tömegközlekedés feltartóztatása, lakásfoglalás stb.), és annak politikai kompetenciája részévé vált, különösen a fiatalok politikai aktivitásának, amely még húsz évvel korábban is ritkaságnak számított a demokratikus közéletben.

A fiatalok és a felnőttek viszonyának analízise alapján kiemelik, hogy a fiatalok karakterisztikus vonása az új, a posztkonvencionális politikai cselekvés, amely az iskolázottság emelkedésével kapcsolódik leginkább össze. Hangsúlyozzák, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés nem elsősorban az ifjúkorral, hanem a nemzedékváltással, a nemzedéki hatással függ össze.

Összefoglalva: úgy érvelnek, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés először is összefügg az iskolázottság kiterjedésével, és az annak nyomán kialakuló posztmaterális értékrendbe ágyazódik. Másodsorban, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés kialakulása egy megismerési és tanulási folyamat eredménye, és annak az igénye, hogy valami történjék.

Harmadszor a posztkonvencionális politikai cselekvés összefüggésben van a generációs konfliktusokkal is, azon fiatalok körében erősödik fel, akik leginkább szembe kerülnek a felnőtt társadalom intézményeivel, életkarrierjeivel.

Végül a negyedik tényezőként a tömegkommunikáció hatását emelik ki, illetve azt, hogy ellentmondás van a modern tömegkommunikáció szerepének és hatásának növekedése, valamint hatékonysága, és a demokrácia politikai intézményrendszerének változatlansága és nehézsége között - Irodalom: Barnes, S. - Kaase, M. (1979) Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies (Beverly Hills, CA: Sage).

dig sokkal inkább vált az agresszív politikai proteszt cselekvés ösztönzőjévé. Mindez olyan körülmények között történt, amikor a fiatalok politikai érdeklődése általában csökkent.

A fiatalok előtt álló két szélsőséges mintát jelenleg a yuppiek és a skinheadek jelentik. Mindkettő erőteljesen kötődik a piachoz. A yuppiek a gazdasági, üzleti karrier érdekében a fiatalság gátlástalanságával mint nyertesek törekssenek a felnőtt társadalommal való integrálódásra. (1993-ban a középiskolások 54%-a szimpatizált a yuppiekkel, a gimnazisták 50%-a, és a szakmunkástanulók 59%-a.) A skinheadek pedig mint a piaci harc vesztesei, az oktatási intézményrendszer és a piac periferiájára sodródva, gátlástalanul lépnek fel a náluk még inkább perifériára kerültekkel, főként a cigányokkal szemben. Az adatok azt mutatják, hogy a yuppie és skinhead minták leginkább a szakmunkástanulók körében találnak szimpatizánsokra, illetve azokban a helyi társadalmakban, ahol a leglátványosabb a gazdagok és szegények közötti különbség.

(Irodalom: Csányi Vilmos (1999) *Biológiai determináció és agresszió. Educatio, 4. szám, 677-694.*; Császi Lajos (1999) *Tévérőszak és populáris kultúra: a krimi mint morális tanmese. Replika, 35. szám, 22.*; Dubet, Francois (1999) *Violence in schools. In Violence in schools: Awareness-raising, prevention, penalties. Brussels, Council of Europe Publishing*; Gerbner, George (1995) *The Hidden Message in Anti-Violence Public Service. Harvard Educational Review. 2. Szám, 292-293.o*; Hartai László (1999) *A mozgóképi szöveggörnyezet, mint a képernyős erőszak rejtőzködő démona. Educatio, 4. szám, 788-803.*; Olweus, Dan (1999) *Az iskolai zaklatás. Educatio, 4. szám, 717-740.*; Tóth Olga (1999) *Gyerekbántalmazás a családban. Educatio, 4. szám, 706-717.*)

IFJÚSÁGI BANDÁK

A fiatal közösségek deviáns bandába (gangek) tömörülése történelmileg tartós kulturális jelenség. A bandák kialakulásának okai azonban azokkal a szociokulturális összefüggésekkel együtt változnak, amelyekben a bandák létrejönnek. Úgy tűnik, hogy az erőszakos bandák és ifjúsági zavargások egyre inkább nemzetközi problémává válnak, amint ez röviddel ezelőtt világosan megmutatkozott az United Congress on Crime and Delinquency -on. (1960)

A leglényegesebb az a vizsgálat volt, amely a harmincas években Amerikában a „chicagói iskolából” (Thrasher, Shaw, Tannenbaum, McKay) végeztek, amely empirikus-szociológiai vizsgálattal kimutatta, hogy a banda azoknak a deviáns fiataloknak a szilárd „természetes” létezési módja, akik társadalmi szervezetlenségben nőttek fel. Whyte később a bandák vizsgálata alapján kimutatta a Street Corner Society c. könyvében, milyen jelentős szerepet játszik a banda olyan fiatalok életében, akik nehéz társadalmi és gazdasági körülmények között nőttek fel.

Az utóbbi időkben a bandákról számos szociológus elméleteket állított fel (Cloward és Ohlin; Black és Niederhoffer; Cohen; Miller). Ők megpróbálnak magyarázatot találni

ni arra, hogy miért elégíti ki egy banda az elidegenedett fiatalok igényeit egy komplex társadalomban.

A *The Violent Gang* c. vizsgálatában a szerző a bandákat az alábbiak szerint csoportosítja:

„Bandanegyedekben” leggyakrabban a bandák három csoportja jelenik meg: 1. *bűnöző bandák*, 2. *erőszakos bandák*, 3. *társadalmi bandák*. Noha ezek a prototípusok ritkán jelennek meg tiszta formában, az alábbiakban megkíséreljük struktúrájuk és magatartásuk „ideáltipikus” vonásait felvázolni. A bűnöző bandában bűnöző cselekvési módok uralkodnak, amelyeket egyértelműen olyan törvénytelen magatartások jellemeznek, mint a lopás és túlnyomóan anyagi haszonszerzésre irányuló túlkapások. Az erőszakos bandák cselekvéseiben túlsúlyban vannak a spontán, presztízshaszonra irányuló erőszakos, pszichikai megnyugvást célzó („kicks”) cselekedetek szociopatikus motívumai. A társadalmi banda nehéz fiatalokból álló társadalmi csoport, amely azért verődött össze, mert tagjai azt hiszik és úgy találják, hogy társadalmilag konstruktív egyéni céljaikat leginkább banda formájában érhetik el.

Noha amint ezt már említettük, ezek a bandák ritkán mutatnak fel csak egyféle jegyeket, mégis van egy lényeges ismertető jegyük, amelyben egymástól különböznek, és magatartásuk rendszerint ekörül a központi motívum körül forog. Természetesen vannak olyan fiatalok, akik bandaalkotó korszakuk alatt egyfajta vagy többfajta bandához is tartoznak, mások viszont egyidejűleg tagjai különböző bandáknak. A bandák típusát a felvállalt normák, a magatartásminták és a tagok személyiségjegyei határozzák meg.

Az erőszakos banda típusa jelenik meg a leggyakrabban és uralkodó bandaformává válik. Szociológiai értelemben ezek a bandák sem nem csoportok (groups) sem nem tömegek (crowds), hanem a kettő között állnak, ezért a szerző majdnem-csoportnak” (Near-groups) nevezi őket („The Gang as a Near-Group”, *Social Problems*, Auguat. 1995).

Az erőszakos bandákat, majdnem-csoportokat az alábbi faktorok egyike jellemzi: 1. diffúz szerepdefiníció, 2. korlátozott összetartás, 3. állhatatlanság, 4. csekély normakonszenzus, 5. a tagok fluktuációja, 6. vezetői válságok, 7. a tagok iránti elvárások korlátozott definiálása. Ezek a tényezők jellemzik a majdnem-csoportok „normális” struktúráját.

Feszültséggel terhes időszakban, az átalakulás idején vagy átmeneti szervezetlenség következtében igazi csoportok szerkezete lehet olyan, mit a majdnem-csoportoké. Mozgásukat mégis normatív tartós struktúrájuk befolyásolja. A majdnem-csoportnál azonban az alapállapotot jellemzik az előbb felsorolt ismérvek. Egy ilyen soha nem lesz egyértelműen sem csoport, sem tömeg. Az erőszakos majdnem-csoportok funkciójáról közel sem él világos és egyértelmű kép a tagok között. A majdnem-csoportban sosem alakul ki megegyezés a kollektíva céljait, értelmét és feladatait illetően. A majdnem-csoport magatartás nagy része individualista természetű és emocionális zavarokból fakad. Az erőszakos banda alapfunkciója az, hogy szabad folyást engedjen ellenséges érzületeknek és agresszióknak ahhoz, hogy a tagok emocionális tartós és pillanatnyi igényeit kielégítse. Az erőszakos banda alkalmazkodóképes, elasztikus képződmény,

amely gyorsan hasonul olyan fiatalok igényeihez, akik képtelenek a konstruktív csoportokban való együttműködéshez szükséges felelősségérzetre és a követelményeinek megfelelni. A fiatal azért csatlakozik bandákhoz, mert hiányzik benne a szociális képesség arra, hogy kapcsolatot teremtsen másokkal és felelősséget vállaljon ezért a kapcsolatért. Korlátozott társas mivolta miatt teremt magának a fiatal a bandában egy olyan szervezetet, amely lehetővé teszi számára, hogy saját korlátozott társadalmi cselekvési képességei szintjén teremtsen kapcsolatokat és gyakoroljon funkciókat. Ennek a struktúrának a normái úgy alakultak ki, hogy a fiatal bandatag korlátolt kapcsolatteremtő képessége ellenére funkciókat tölthessen be, és valamit végbeviessen.

Az erőszakos cselekedetet nagyra értékeli a bandában, ahhoz, hogy „neve”, vagy „rep”-je (az angol reputation-ból) legyen valakinek. A társadalmi normák ilyen megkerülése a bandán belüli gyors társadalmi felemelkedés egyik eszköze. Ha egy fiatalról az terjed el, hogy képes az erőszakra, presztízspozícióra tehet szert egy erőszakos bandában.

(Irodalom: Miller, W: *Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency*, *Journal of Social Issues*, 1958. Vol. 14, No. 3.; Yablonsky, L: *Violent Gang*, New York, 1962. Cohen, Albert K (1969) *A szubkultúrák általános elmélete*. In *Ifjúságszociológia* (szerk.) Huszár T. és Sükösd M. Bp. 1969. 264-287. White, William Foote *Az utcasarki társadalom*. In *Ifjúságszociológia* (szerk.) Huszár T. és Sükösd M. Bp. 1969 287-315. Salisbury, Harrison E. (1969) 315-338.)

IFJÚKORI BŰNÖZÉS/BŰNÖZÉS (JUVENILE DELINQUENCY)

Az ifjúkori bűnözés illegális vagy antiszociális cselekvés, tipikus elkövetői a fiatal fiúk. A fiatal fiúk nem szükségszerűek, de a szociológiai tanulmányok többségének középpontjában a munkás fiatalok kortárscsoportjai, galerik vagy szubkultúrája, illetve a fiatalok aspirációi és alkalmai a bűnözésre állnak. Ifjúsági bűnözés alatt általában gyermekek és fiatalok büntetőjogi értelemben vett deviáns magatartását értik. Szociológiai értelemben a felnőttek kriminalitásával összevetve sajátos tömegjelenségnek tekintik. Mint tömegjelenség az ifjúsági bűnözés erősen urbanizált társadalmainkban leginkább az ifjúságnak bizonyos társadalmi és pszichikai sajátosságaival függ össze.

- a) Társadalmaink kor szerinti rétegződésében a fiatalok – az ifjúsági bűnözés fő részei – más társadalmakhoz képest viszonylag szélesebb közbülső réteget alkotnak a gyermekek és a felnőttek között. Ezt a közbülső réteget a városi miliőben egy kifejezett státuszbizonytalanság jellemez, melynek pszichikai visszahatása többé-kevésbé diffúz identitásban mutatkozik meg.
- b) A fiataloknál a saját családtól való nehéz függetlenedés gyakran a szülőkkal szembeni erős szembefordulással jár együtt, ami ezen túl az ősztársadalmi státuszbizonytalanság miatt könnyen összekapcsolódik a felnőttekkel, vagy szimbólumaikkal szembeni ellenállással.

c) Ilyen körülmények között hasonló korú fiatalok társadalmilag marginális, informális csoportjai jönnek létre (bandák, gang-ek). Ezek a csoportok (angolul peer groups) általában saját szubkultúrát (angolul: peer culture) alakítanak ki, amelyekre a felnőttek kulturájával ellentétes vonások és labilitás jellemző. Ezek azok a társadalmi előfeltételek, amelyek lehetővé teszik a bűnöző gang-ek kialakulását. Ezeket a csoportokat tekinthetjük az ifjúkori bűnözés fő hordozóinak, ha mint tömeget értelmezzük ezeket.

Pszichológiai értelemben az ifjúsági bűnözést nagyrészt az ifjúsági agresszivitás kifejezési formájának lehet értelmezni. Mint ilyen, belső vagy külső frusztrációval függ össze, amelyek a szocializációs folyamat következményeként léphetnek fel. Ezek a szankciók mindenképpen agresszivitást szülnek, ami a normákkal ellentétes magatartást okoz, ami ismét belső vagy külső szankciókat provokál stb. A belső, a gyermeki énfeltéttség által determinált szankciókat, de a külső szankciókat is gyakran kiválthatja egy olyan magatartás, ami összefügg a függetlenedéssel továbbá informális csoportokban és a fiatalok szubkultúrájában való részvétellel. Ahol az előbb említett identitásdifúzió, továbbá egy hasonló nemű felnőtt példakép hiánya (különösen városi környezetben, hímnemű fiataloknál) előfordul, könnyen adódhat az ifjúsági „autoritarizmus” relatíve magas foka, ami pl. anonim vandalizmusban mutatkozik meg, továbbá az ifjúsági bűnözés szempontjából oly jelentős „férfiassági komplexusban”, ami egyébként az osztársadalmi státuszbizonytalanságból is fakad.

A belső agresszivitáskontroll, különösen az extrapunív tendenciáknak az intropunív tendenciákkal történő szubsztutalizálódása úgy tűnik, hogy a gyermek belső szocializációjának az egyik funkciója, és a szülők közötti viszonytal van összefüggésben.

Az ifjúkori bűnözés problémáját azonban nemcsak az ifjúságszociológia és az ifjúságszociológia szempontjából kell kezelni. Emellett ki kell emelni a városi alsó rétegekben mutató ifjúsági bűnözés speciális problematikáját is. A „peer culture” negatív vonásai ebben a rétegben részben azoknak a specifikus nehézségeknek a kifejeződései, amelyekkel a fiatal az osztársadalmi „középosztály”-kultúra elsajátításakor kerül szembe az iskolában. Megfelelnek ezek továbbá ennek a rétegnek bizonyos szubkulturális sajátosságainak, így pl. az agresszivitás néhány nyílt formájával szembeni relatíve magas toleranciájának. Végül ebben az összefüggésben meg kell még említeni a fiataloknak a bűnöző felnőttek okozta aszocializációját.

A fiatalok bűnöző bandáiban gyakran keverednek olyanok, akiknek a „hajlama” a bűnre. Ez különböző okokra vezethető vissza: züllesztő elemek (bűnöző felsőbbrendűénnel) pl. a vezető és autoriter elemek (autoriter felsőbbrendűénnel) a társak között.

Ez a relatíve összetett elmélet utal arra is, hogy miért figyelhető meg az ifjúsági bűnözés mint tömegjelenség inkább a fiúknál: az osztársadalmi státuszbizonytalanság kisebb a lányoknál; még a városi környezetben is általában megmarad számukra az azonos nemű felnőtt példakép. stb.

Az első szociológusok, akik szisztematikusan tanulmányozták ezt a problémát a chicagói iskola képviselői. A Chicagói Iskola Robert Park és W. E. Burgess hatására jött létre a '20-as években. A szociológusok a Chicagói Egyetemen ösztönözték a szomszédsági viszonyok, galerik (gangs) stb. a várost „társadalmi laboratóriumnak” tekintve. Napjainkban is hat (munkásságuknak leginkább kritizált aspektusa) a területfejlődés tanulmányozása és érvelésük a társadalmi dezorganizálódásról és a szubkultúrák fontosságáról (vagy a kulturális közvetítésről). Későbbiekben az USA-ban alternatívát kínáltak a Chicagói Iskola kutatásainak, vagy megpróbálták továbbfejleszteni.

Merton például adaptálta Durkheim anómia felfogását azt hangsúlyozva, hogy az ellentmondás a magasán értékelt célok és a célok elérésére szolgáló legális alkalmak között okozza a deviáns válaszokat. Más kutatók, nevezetesen A. K. Cohen (1955) a munkás fiatal fiúk bűnözésével összefüggésben fejlesztette ki szubkultúra elméletét. Ő úgy érvelt, hogy a bűnözői szubkultúrák forrásai egy alternatív státusznak, különös tekintettel azokra a fiatalokra, akik nem használtak, vagy nem használhattak olyan más megoldásokat, mint a magasabb iskolázottság, vagy a stabil középosztály értékeihez való igazodás. A bűnözési szubkultúra – érvel Cohen – a középosztály értékekre történő fordított reakcióként értelmezhető. Cohen néhány kritikus kimutatta, hogy az alsóbb osztályok kultúrájának megvannak azok a saját értékei, amelyek fogékonyak és formálhatják a bűnözési értékeket. Azok közül a legfontosabbak a durvaság, az autonómia és izgalmas élet maszkulin értékei. Cloward és Ohlin (1960) munkájukban hangsúlyozzák a státusznak és alkalmaknak a legitim és bűnözési életstílussal való összefonódását, és megpróbálják Merton anómia elméletét összekapcsolni a szubkultúra elméletekkel. Az amerikai szubkultúra kritikusai hajlamosak elfogadni lényegében funkcionista téziseket értékekről, pozitivisták, a munka által túldeterminált karakterről. Tény, hogy a lányok és a középosztályhoz tartozó fiatalok szinte egyáltalán nem veszik tudomásul, és végső soron ezt húzza alá a klasszikus szubkultúra elméletek téziseinek és érveinek empirikus bizonyíthatatlansága.

Az Egyesült Királyságban régóta foglalkoznak az ifjúkori bűnözés politikai kérdéseivel. A fiatalokra nagyon sokáig a felnőttekre is érvényes Probation Act (1907) vonatkozott. Elkülönítve a felnőttektől alkották a fiatalokra vonatkozó Bűnügyi Igazságszolgáltatási Rendszert (1933-tól), és számos törvényt a hetvenes és nyolcvanas években különös tekintettel a fiatalkori bűnelkövetés problémájára, illetve a fiatalok bűnözők gondozására. Az érdeklődést növelte az ifjúsági kultúrákkal szembeni erkölcsi felháborodás – az ötvenes évekbeli teddy boys-októl az ifjúsági szubkultúrák különféle változataig a footballhuligánoktól napjaink „lager louts”-áig. Sok szociológus kétségbe vonja azokat az állításokat, hogy ezek a jelenségek félreérthetetlenül újak (Pearson, 1983), mások úgy érvelnek, hogy a mass mediák igen nagy szerepet játszanak a munkás fiatalok problémájának torzított és felnagyított tárlásával (S. Cohen, 1973 és 1981). Mégis elfogadják azon érvek jogosságát, hogy a ifjúkori bűnözés igen komoly probléma és további kutatásokat igényel. A bűnügyi sta-

tisztítják az 1980-as években azt mutatják, hogy a motoros agresszió, bűnelkövetés mind a fiúknál, mind a lányoknál legmagasabb a fiatalok körében. Ez a tény, hogy az ifjúsági problémák igen nagy mértékben kerülnek felszínre a mass mediák által, inspirálta az angol szociológusokat ezen téma kutatására. Korai munkák megkérdőjelezték az amerikai galeri kutatások angliai érvényességét. Inkább alkalmazták a különféle szubkultúra-modelleket, és kapcsolódtak a Mai Kulturális Tanulmányok Birmingham-i Központjához (Centre for Contemporary Cultural Studies). Más tanulmányok középpontjában az „iskolaellenesség” kultúrájának fontosságát hangsúlyozták (Willis, 1977) és a szülői ellenőrzésre és a családi életre koncentráltak. (Wilson-Herbert, 1978). Az etnikum elkülönített kutatási területet képez, mely kutatások középpontjában a depriálttsági hatásai, a rasszizmus, a politika területe és a politikai elidegenedés áll (Beynon-Solomos 1987, Institute of Race Relations). Hasonlóan fontos és kiemelt terület a nemek szerinti vizsgálat, nem egyszerűen azért, mert elfogadottan nagy a különbség a fiúk és a lányok bűnözésében, de próbálják vizsgálni, miért alacsonyabb a bűnözés a lányok körében és azt, hogy miért részesülnek eltérő bánásmódban az igazság szolgáltatásban (Carlen-Worrall, 1987). Ma már igen széleskörű irodalom foglalkozik a bűnözés különböző aspektusaival, többféle irányzat és megközelítés alakult ki.

(*Irodalom: Dictionary of Sociology* (1991) Eds. David Jary and Julia Jary, HarperCollinsPublishers p. 149.)

IFJÚSÁGI MUNKANÉLKÜLISÉG

Az ifjúsági munkanélküliség vizsgálatakor éppen úgy, mint amikor napjaink munkapiacának a szerkezetét igyekszünk feltárni, segítő lehet Samuelson és Nordhaus megközelítése, akik három különböző fajta munkanélküliséget különítettek el: frikciós, strukturális és ciklikus munkanélküliséget.

„A frikciós munkanélküliség abból eredően lép fel, hogy az emberek szüntelenül változtatják lakóhelyüket, állásukat, vagy életciklusuk más-más szakaszaiba lépnek. Még ha a gazdaságban teljes volna is a foglalkoztatottság, mindig lenne bizonyos mozgás amiatt, hogy emberek az iskoláikat elvégezve munkát keresnek, vagy másik városba költöznek. Szülés után a nők ismét beléphetnek a munkaerő-állományba. Mivel pedig a frikcionálisan munkanélküliek gyakran változtatnak állást, vagy keresnek jobb munkahelyet, gyakran úgy gondolják róluk, hogy „önkéntesen” munkanélküliek.

Strukturális munkanélküliségről beszélünk, amikor nem fedi egymást a munkások kínálata és kereslete. Ilyen illeszkedési hézag azért lép fel, mert miközben az egyik fajta munka iránt nő a kereslet, a másik iránt csökken, s a kínálat nem igazodik gyorsan. Így gyakran tapasztalható egyensúlyhiány a különböző foglalkozások vagy földrajzi területek között, mivel bizonyos szektorok másokhoz képest növekednek. Ha a bérek teljesen rugalmasak volnának, eltűnne a munkapiacokon mutatkozó egyensúlyhiány, mivel a bérek esnének azokon a területeken, ahol nagy a kínálat, és emelkednének azokon

a területeken, ahol nagy a kereslet. A bérek azonban, mint már hangsúlyoztuk, a valóságban rugalmatlanok. ... Ha a bérek rugalmatlanok, a kínálat és a kereslet közötti egyensúlyhiány munkanélküliséghez vezethet. Szélsőséges esetben – mint például az Appalache-hegység szénbányászati körzeteiben – a munkanélküliségi ráta egyes államokban elérheti a 25 %-ot egyes elszigetelt közösségekben a 75 %-ot is.

A *ciklikus* munkanélküliség akkor lép fel, amikor alacsony szintű a munka összkereslete (s nem bizonyos körülhatárolt területeken – például bánya- vagy ipari városokban – alacsony a munkakereslet). Azt tapasztaljuk, hogy az összes kiadások és az összes kibocsátás csökkenésével a munkanélküliség gyakorlatilag mindenütt nő. Így például az 1982-es recesszióévben a munkanélküliségi ráta az államok közül 48-ban nőtt. A munkanélküliségnek ez a gyakorlatilag mindenütt tapasztalható növekedése annak a jele, hogy a megnövekedett munkanélküliség ciklikus jellegű volt.

A munkanélküliség ciklikus és egyéb fajtáinak megkülönböztetése kulcsfontosságú a munkapiacok általános állapotának diagnózisa szempontjából. Nagymérvű frikciós vagy strukturális munkanélküliség léphet fel annak ellenére is, hogy a munkapiac összességében egyensúlyban van, például olyankor, amikor erőteljes munkaerőmozgások tapasztalhatók, vagy komoly földrajzi egyensúlyhiány áll fenn. Ciklikus munkanélküliség lép fel viszont, amikor a munkapiacok általános egyensúlya a pangás irányába billen” (Samuelson-Nordhaus, 1999. 314.).

A kilencvenes években Magyarországon az ifjúsági munkanélküliség a következőképpen alakult (1. táblázat)

A munkapiaci helyzetjelentésben megállapítják:

„Az OMKMK adatai a fiatalok esetében is valamivel (8 ezer fővel) nagyobbak, mint a munkaerő-felmérés⁸ 1999-ben 86,4 ezer 15-25 éves volt regisztrált munkanélküli (1998-ban 89,8 ezer), s a fiatalok 20,9%-át tették ki a regisztráltak éves átlagos létszámának, azaz minden ötödik regisztrált munkanélküli volt 25 éves vagy fiatalabb.

A fiatalok több mint harmada 29927 fő, (35%-a) volt pályakezdő; 54 %-uk férfi.

Kétségtelen, hogy a '90-es évek végén kivételesen népes volt a 14-24 évesek korosztálya (a tízmilliós népességből több mint 1,55 millió; a 15-64 éves népességnek pedig csaknem negyedét [22,8%-át] adták). S bár a 15. évük után egyre többen maradnak közülük az iskolarendszerben és a több, mint 600 ezer tanulóval nagyjából azonos nagyságrendű a foglalkoztatott is, tartósan magas a munkát keresőké (és – majd mint később részletezzük – a gazdaságilag inaktívaké).

Mint a KSH Elnökének a Kormány részére készített tájékoztatója megállapította: a munkanélküli fiatalok több mint egyharmada egy évnél hosszabb ideje próbált munkát találni. Különösen magas volt ez az arány a 20-24 éves férfiaknál, akiknek több mint 41%-a keresett egy évnél régebben munkát. Tartósan munkanélkülinek minősül a viszonylag kis létszámú 15-19 éves munkanélküli fiatalok egynegyede is.

⁸ Az OMKMK összesítéseiben egy korévváltozással: korábban 24, most 25 év a korhatár.

Év	korcsoport	munkanélküli	passzív munkanélküli	együtt	munkanélküliség
1992.	15-19	50,3	18,6	68,9	27,0
1993.	15-19	58,5	17,1	75,6	33,3
1994.	15-19	48,2	14,5	62,7	29,8
1995.	15-19	45,6	13,4	59,0	31,1
1996.	15-19	39,1	13,4	52,5	30,4
1997.	15-19	32,5	8,7	41,2	28,8
1998.	15-19	28,3	9,6	36,0	24,8
1999.	15-19	21,3	9,1	30,4	23,4
2000.	15-19	17,6	9,3	26,9	23,7
1992.	20-24	69,5	13,8	83,3	14,0
1993.	20-24	82,8	11,5	94,3	17,0
1994.	20-24	76,9	12,4	89,3	16,0
1995.	20-24	68,7	13,2	81,9	14,7
1996.	20-24	67,2	13,4	80,6	14,5
1997.	20-24	63,4	13,5	76,9	13,0
1998.	20-24	59,3	14,8	61,3	11,1
1999.	20-24	57,3	16,7	74,0	10,6
2000.	20-24	53,2	12,5	65,7	10,4
1992.	Együtt	119,8	32,4	152,2	17,5
1993.	Együtt	141,3	28,6	169,9	21,3
1994.	Együtt	125,1	26,9	152,0	19,4
1995.	Együtt	114,3	26,6	140,9	18,5
1996.	Együtt	118,2	29,1	133,1	18,0
1997.	Együtt	95,9	22,2	118,1	15,9
1998.	Együtt	87,6	24,4	107,3	12,6
1999.	Együtt	78,6	25,8	104,4	12,4
2000.	Együtt	70,8	21,8	92,6	12,1

1. táblázat

Az ifjúsági munkanélküliség korcsoportok szerint Magyarországon 1992-2000* (ezer főben)

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH 2001

Idézi: Laky Teréz: Munkaerőpiaci helyzetjelentés. Bp. 2001. 104.

* Gazdasági aktivitási arány:

1. Az 1997-ig érvényes fogalmi rendszer szerinti foglalkoztatottak (sorkatonák és gyeden, gyesen lévőkkel együtt) és a munkanélküliek együttes számának a 15-74 éves népességen belüli aránya;

2. A nemzetközi gyakorlatban használt tartalomnak megfelelő foglalkoztatottak (sorkatonákkal együtt és gyeden, gyesen lévők nélkül) és a munkanélküliek együttes számának a 15-74 éves népességen belüli aránya. 1998-tól kezdődően hazánkban is ez a hivatalosan elfogadott mutató.

Foglalkoztatási arány: a foglalkoztatottak teljes (15-74 éves) népességen belüli aránya.

Munkanélküliségi ráta: a munkanélküliek gazdaságilag aktív népességen belüli aránya (szintén a foglalkoztatottak kétfajta definíciója szerint).

Passzív munkanélküli: dolgozni kívánó, de aktívan munkát nem kereső.

Tartósan munkanélküliek aránya: a tartósan munkanélküliek összes munkanélkülieken (a 30 napon belül elhelyezkedők nélkül) belüli aránya.

A munkaerő-felmérés módszertana. Bp. 1998 KSH Statisztikai módszertani füzetek 38.

A fiatalok 36%-a keresett munkát azért, mert az iskola befejezése után nem tudott elhelyezkedni. A fiatalok átlagosan 31%-a munkahelye elvesztése miatt vált munkanélkülivé, körükben az átlagot meghaladta a 20-24 éves nők aránya (44%). Harmadik legfőbb okként (10%-uk esetében) saját felmondásuk szerepelt. Számottevő volt a leszerelés utáni munkakeresés is.

A foglalkoztatáspolitikai aktív eszközei évek óta csak kevésbé tudtak segíteni; pontosabban az eddigi erőfeszítések csak szerény eredményeket hoztak.

A munkanélküli fiatalokat – vagy elsősorban őket – segíteni hívatott aktív programok köre szinte évről évre bővült; egyes, kevésbé sikeres kezdeményezéseket hatékonyabbnak ígérkezők váltották fel. Az 1999-ben érvényes tizenkétféle program közül kettő kifejezetten a fiatal munkanélküliek foglalkoztatásának elősegítését szolgálta (munkatapasztalat szerzése, foglalkoztatási támogatás) de néhány továbbiában is nagy számban vettek részt a fiatalok (képzés, közhasznú munka stb.). Az OMKMK azonban csupán a pályakezdők részvételét mutatja ki elkülönítetten. Eszerint 1999-ben összesen 55.499 pályakezdő vett részt az aktív programokban. A legtöbben, 34.426-an ugyan a hagyományos programok valamelyikébe kapcsolódtak be, második legnagyobb csoportjuk (25.267 fő) képzésben vett részt, csaknem 19 ezren pedig (18.912 fő) munkatapasztalat szerzéshez kaptak támogatást. A többi programban részvételük szerényebb: 3850-en kaptak bértámogatást, 3516-an vettek részt közhasznú munkában, 2161-en részesültek foglalkoztatási támogatásban és 1793-an utazási költségtérítésben.

Az OFA is kiemelt célcsoportként kezelte a munkát kereső fiatalokat, közülük is elsősorban a hátrányos munkaerőpiaci helyzetűeket.

- A negyedik éve folyó, ún. tranzit-foglalkoztatási programok a szakképzettséggel nem rendelkező fiataloknak nyújtanak foglalkoztatással egybekapcsolt képzést. 1999-ben 15 programban 500, magatartási és beilleszkedési zavarral küzdő fiatal vett részt, ahol mentális és szociális gondozásukra is azonos figyelem jutott, mint foglalkoztatásukra, szakképzésükre.
- Az OFA Újrakezdési programja a 16. életévüket betöltött, alacsony iskolai végzettségű (az általános iskola 8 osztályát sem elvégzett) munkanélkülieknek felzárkóztató képzéssel, munkaerőpiaci felkészítéssel, munkatapasztalatot nyújtó foglalkoztatással segítette a társadalmi/munkaerőpiaci beilleszkedést. Az 1999-ben 13 projektben folyó programban 320 fő vett részt.
- Elsősorban ugyancsak a fiatalokat érinti a Pályaválasztási Szakmai Fórum, amely a megyei munkaügyi központok koordinálásában, a helyi partnerségre építve igyekszik elősegíteni a helyi gazdaság igényeihez igazodó szakképzést, valamint a fiatalok és a munkanélküliek a pálya- és szakmaválasztását.

A fiatalok munkaerőpiaci esélyeit javító programok a következő években is nélkülözhetetlenek lesznek, és számos új intézkedésre is szükség lesz ahhoz, hogy az EU foglalkoztatási irányelveiben meghatározott feladatnak és saját érdekeinknek ebben a vonatkozásban is megfelelhessünk. A tennivaló ugyanis nem kevesebb, mint az, hogy –

mint idéztük – minden munkanélküli fiatalnak, mielőtt munkanélkülsége a hat hónapos időtartamot elérné, egy új kezdési lehetőséget kell felajánlani” (Laky, 2000).

Az ifjúsági munkanélkülség esetében a tizenévesek munkanélkülsége döntő többségében frikciós jellegű, állapítja meg Samuelson-Nordhaus, különösen vonatkozik ez az állítás a fehér tizenévesekre. A fekete tizenévesekre kevésbé vonatkozik. Ez számos okkal magyarázható: hiányosabb iskoláztatás, gyéresebb kapcsolat olyan emberekkel, akik munkát tudnak adni, a lakóhely területi elhelyezkedése, a munkahelyi képzésben való csekélyebb részvétel és a kevesebb munkahelyi tapasztalat. A néger fiatalokhoz hasonló tendencia és okok figyelhetők meg Magyarországon a roma fiatalok esetében (Kemény, 2000; Laky, 2000). Különösen a fiatalok esetében súlyos probléma a tartós munkanélkülség. 1999-ben a foglalkozottság növekedése ellenére nőtt a tartósan (1-évnél régebben) munkanélküliek aránya. (1995: 45,6%, 1996: 49,7%, 1997: 46,5%; 1998: 44,3% és 1999: 44,9%). A rövid idejű munkanélküliek között a 15-24 évesek 33, a tartósan munkanélküliek között 21%-kal szerepeltek, ez a legkedvezőbb volt a korcsoportok között (Laky, 2000 76.). Az életkor kedvező hatását a fiatalok esetében is rontja, hogy az újabb adatok is megerősítik, hogy a munkaerőpiac a képzetettebbeket igényli. 1999-ben a foglalkoztatottaknak több mint 40%-ának, a munkanélkülieknek 19,8%-ának volt 1999-ben szakközépiskolai és annál magasabb iskolai végzettsége. A tartós munkanélkülségben az iskolai végzettségen túl más okok is magyarázzák rossz elhelyezkedési esélyüket. Az egyéni adottságon túl, mert esetleg romák – lakóhely vagy a tágabb környezet által kínált munkalehetőségek. Például a munkanélkülség csökkenése ellenére 1999-ben is megmaradtak a területi különbségek – a legalacsonyabb munkanélkülségi ráta 1992 óta – Budapesten, Győr-Moson-Sopron, valamint Vas megyében figyelhető meg 1999-ben 3,6-4,6-5,4, legmagasabb pedig 1993 óta Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, valamint Nógrád megyében – 19,8, 19,4. A területi különbséghez hasonlóan alig változott a romák helyzete, melynek okai az alacsony iskolázottság, a területi elhelyezkedés, valamint a diszkrimináció (Laky, 2000 103.; Kertesi, 2000).

(Irodalom: Bánfalvi Csaba (1994): *Szebb időkre várva*. Budapest. Laky Terez (2000) *Munkaerőpiaci helyzetjelentés. A munkaerőpiac keresletét – és kínálatát alakító folyamatok*. Bp., Országos Munkaügyi Kutató és módszertani Központ, 94-96.; Kemény István (2000) *A roma (cigány) fiatalok a munkaerőpiacon*. In *A társadalmi átalakulás. Szabadság mint esély?* Szerkesztette: Gábor Kálmán. Szeged, 2000; Kertesi Gábor (2000) *A cigány foglalkoztatottság léépülése és szerkezeti átalakulása 1984-1994. Közgazdasági Szemle, 5. szám., Paul E. Samuelson – William D. Nordhaus (1999) Közgazdaságtan 1. Alapfogalmak és makroökonómia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; Laki László (1993) *Munkanélkülség és ifjúság*. Bp., MTA Politikai Tudományok Intézete

Hetilapok, napilapok: Szörényi Ágnes (2003) *Munkanélküliek friss diplomával. Tévképzettek*. Figyelő, 2003. 43. szám, 29-31.; Kiss Melinda Katalin (2003) *Ki segít dönteni? Minden tizedik állástalan pályakezdő. Ők léphátránnyal kezdik a munkás éveket*. Figyelő, 50. szám, 54-55. Kovács Tímea (2003) *Az oktatás és üzleti igények. Összhanghiány*.

A magyar oktatási rendszer számos pontján eltér az üzleti szféra igényeitől. A pályakezdőket és az egész munkaerőpiacot sokként érte a felsőoktatás expanziója. Figyelő, 50. szám, 55-56. Kovács Tímea (2003) Állásbörzék. Mindent a szemnek... Az állásbörzéken egyre kevesebb munkalehetőséget kínálnak. Nemcsak a munkaerőpiac változott meg, de a cégek hozzáállása is. Figyelő, 50. szám, 56-57. Molnár Zsuzsanna (2003) Céges elvárások. Kánaán után sivatag. Nagy a verseny a pályakezdők között egy-egy állás elnyeréséért. Míg pár évvel ezelőtt még akár középszintű poszton kezdhették meg karrierjüket, ma már a hierarchia aljára is nagy a tülekedés. Figyelő, 50. szám, 58-59. Kitzinger Szonja (2003) Diákok gyakornoki lehetőségei. Terepszemle. A pályakezdők elhelyezkedésében és szakmai tapasztalatok megszerzésében segítenek a nagyvállalatok által indított gyakornoki programok, amelyek a cégek számára sem haszontalan befektetések. Figyelő, 50. szám, 60-61. Mártonffy Zsuzsa (2003) Női és férfi vezetők esélyegyenlősége. Piramis az üvegfalon. A hazai cégek vezetői között a nők aránya még mindig jóval kisebb, mint a férfiaké, s fizetésük is elmarad a másik nemtől. Figyelő, 49. szám, 50-51. Mártonffy Zsuzsa (2003) A családok jobb szervezői. Figyelő, 49. szám, 50-51., Simon András (2003) megváltozott munkaképességűek. Együtt vagy külön? Csak kevés vállalat alkalmaz megváltozott munkaképességűeket, számukra inkább a speciális foglalkoztatás ad lehetőséget. Figyelő, 49. szám, 52-53., Mártonffy Zsuzsa (2003) Esélyteremtő megoldások. Építő távkapcsolat. A nők hátrányainak leküzdését segíthetik az atipikus foglalkoztatási formák, mint a részmunka és a távmunka. Az érintettek azonban gyakran félnek a karrierjüket ezektől. Figyelő, 49. szám, 53-54., Kitzinger Szonja (2003) Romák a munkaerőpiacon. Kitérési nehézségek. Iskolázatlanság, diszkrimináció, információhiány – ezek a romák munkaerőpiaci problémáinak legfőbb okai. Figyelő, 49. szám, 56-57., Protics János – Wisniewski Anna (2003) Nemzetközi tendenciák. Elakadásveszély. A szlovák diszkriminációellenes törvény megbukhat, de a lengyeleknél és a németeknél is bőven akad még tennivaló. Figyelő, 49. szám, 57-58., Michelle Conlin-Jessi Hempel (2003) Szinglik az amerikai munkaerőpiacon. Egyedülálló tömeg. A leáldozóban levő hagyományos családmodell a vállalatokat a humán erőforrás és a marketingrendszerük átalakítására fogja késztetni. Figyelő, 28. szám, 48-49. Kitzinger Szonja (2003) Pályakezdők elhelyezkedése. Akadályverseny. Kapcsolati tőke, sokoldalúság, szakmai gyakorlat és leleményesség szükséges a friss diplomások elhelyezkedéséhez a hazai munkaerőpiacon. Figyelő, 28. szám, 38-39., Gyévai Zoltán (2003) Diszkrimináció-ellenesség az EU-ban. Jó befektetés. Az EU-ban is elenyésző azon cégek száma, amelyek tudatosan törekednek a munkavállalói gárda sokszínűségére. Pedig megérné. Figyelő, 48. szám, 58-59., Cseke Hajnalka (2003) Hátrányos helyzetűek felzárkóztatása. Kísérleti szakban. A halmozottan hátrányos helyzetű munkanélküliek foglalkoztatását szolgáló programokról csak egy-másfél év múlva derül ki, hogy milyen eredménnyel járnak. Figyelő, 48. szám, 59-60., Veres Ibolya (2003) Megváltozott munkaképességűek. Helyteremtő erők. A megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásával járó többletköltségek egy részét az állam magára vállalja. Figyelő, 48. szám, 61.)

IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZ

Az ifjúsági életszakasz a személyi változás fejlődése, a csecsemőkortól az idős korig és a halálig, amely az önéletrajzi (biografikus) és társadalmi események közötti interakcióban jön létre. Sokan előnyben részesítik az életciklus terminust, mert felismerték, hogy az emberek a tapasztalataikat nem a szigorúan vett idősorrendben szerzik, annak fókuszában társadalmi-történeti fejlődés áll, mind az emberi cselekvést, mind a személyi biográfiát tekintve.

Az életciklus egy személynéliség fejlődésének és egy intézmény vagy egy entitás/tulajdonság változási folyamatának tekinthető, ezért jelentése hasonló az életszakaszhoz. Mindkét kifejezés egymással kölcsönhatásban van, de a fenti okok miatt napjainkban az életszakaszt részesítik előnyben.

A szociológiai és pszichológiai megközelítésekben napjainkban az életszakaszt összekapcsolják a fejlődéssel, növekedéssel. A teoretikusok egyike, Erik Erikson (1968) azt gondolta, hogy a felnőttkor elérésekor nem ér véget a fejlődés, és nyolc egymást követő pszichoszociális fejlődési szakaszt ír le. Másik klasszikus szerző Charlotte Bühler (1953), akinek munkája Erikson szerint jól illusztrálja a velünk születettség/nativista felfogást, hangsúlyozva az emberi életszakaszok közös fejlődési vonásait (ez szorosan véve az életciklus definíciója). Más szerzők (például Dohrenwend-Dohrenwend, 1974) hangsúlyozzák az eltérő tapasztalatok hatását szemben azokkal, akik a hasonlóságokat emelik ki.

(Irodalom: Erikson, Erik H.: *Identity. Youth and crises*, New York, 1968.; Erikson, Erik H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó 9-388.)

IFJÚSÁGI KULTÚRA

Az ifjúsági kultúra szubkulturális jellegű, melyen átszövődnek az ifjúság társadalmi helyzetét befolyásoló tényezők. Az ifjúsági kultúra legjellemzőbb jegyei az életmódban, kapcsolatokban, kulturális fogyasztásban nyilvánulnak meg: a zenében és öltözködésben különböző divatok és ízlés áramlatok formájában, a kapcsolatok terén a baráti és kortárs csoportok kapcsolatok fontosabbá válásában, a családi kapcsolatokkal szemben, a szabadidő jelentőségének megnövekedésében a munkával szemben, a felnőtt értékkel szembeni különállásban, és az életstílus individuális megtapasztalásában, szabadidő-tevékenységekben és ízlésben. Bár a felnőttek és a fiatalok közötti különbség markánsan kirajzolódik, az ifjúsági kultúra távol áll az uniformizálódástól, különbségek figyelhetők meg nemi és etnikai, valamint osztályhovatartozás és iskolázottság szerint, illetve különbözőség jön létre a kulturális stílusok sokfélesége által. A különböző ifjúsági kultúrák kiemelkedése a modern társadalmakban összekapcsoló-

dik a mass mediák meghatározó szerepével és azok növekvő befolyásával. Ezek új piacot hoztak létre a kulturális termékekben, elsődlegesen az ifjúságot célozva meg.

Az ifjúsági kultúra tanulmányozásában meghatározó jelentőségű a birminghami iskola, amelynek tagjai különös jelentőséget tulajdonítottak a kultúra újratermelődését befolyásoló társadalmi feltételeknek, a kulturális élményt befolyásoló osztály, kor és etnikai viszonyoknak és különösen fontosnak tartották a munkás fiatalok kultúrájának vizsgálatát.

Az ifjúsági kultúrák megjelenése szorosan összefügg azzal a válsággal, amely az iskolaszervezetben végbement. Willis iskolaszociológiai kutatásai során felfigyelt arra, hogy az iskolán belül két szubkultúra létezik, amikor az iskolaellenes fiúkat vizsgálta: a „lads”-ek, akik szembeszálltak az iskolán belüli tekintéllyel, és elutasították az „earoles”-kat a „füleket”, a komfort-tudás orientált tanulókat a „dummies”-okat, a „buzgómocsingokat”. Az ifjúságkultúra megosztottságát 1969 utánra datálják, amikor a hippik és a skinheadek összecsaptak (Willis P., 1978).

De a skinheadek megjelenése összefüggött a hagyományos osztályviszonyok, a munkásosztály kultúrájának összeomlásával is. A skinheadek azok az agresszív, puritán munkásfiatalok voltak, akik öltözködésükben a hagyományos munkásviseletet (munkásbakancs, jeans stb.) és rövidre vágott haját viseltek. Erőszakosságuk egyaránt gyökerezik az utcai gengék, illetve az agresszív futballszurkolók világában. Tradicionális munkás értéknek fogadták el a keménységet, az erőszakosságot, a patriotizmust, a lokális értékeket. Erőszakkal léptek fel a hippikekkel, az aranyifjakkal és a kisebbségekkel szemben. Szembeszálltak a hippik liberalizmusával, individualizmusával és munkaellenességükkel. Az agresszív rasszizmusok következtében az újfasiszták próbálták megnyerni őket (apolitikusságuk következtében ez nem sikerült.) (Brake, 1980). A szocializmus sajátossága, hogy a nyolcvanas évek végén szinte minden ifjúsági kultúra, így a skinheadeké az elit iskolákban jelent meg (Sárközi, 1994; Gábor, 1994).

(Irodalom: Hall, S. -Jefferson, T.: *Resistance Through Rituals – Youth Cultures in post War Britain*. London, 1978.; Williams, R.: *Keywords*, London, 1983.; Brake, M.: *Youth Culture*. London, 1985.)

IFJÚSÁGI NYELV

Az ifjúsági nyelvet (a fiatalokra jellemző szóhasználatot) a fiatalok társadalmi tagolódásából eredően, a rájuk jellemző szókészlet és annak használata alapján definiálják rétegnyelvként. Az ifjúsági nyelv szókészletének alakulásában meghatározó jelentőséggel bír az ifjúságnak mint társadalmi nagycsoportnak a történelmi és szociokulturális beágyazottsága. Kultúránkban az ifjúság szóhasználatában sokat merít két csoportnyelvből: a diák- és a tolvajnyelvből.

(Irodalom: Kovalovszky M.(1963): *Az ifjúság nyelvéről*. Valóság 5., Kardos T.-Szűts L.: *Diáksóder*. Bp., 1995.)

ISKOLAI IFJÚSÁGI KORSZAK

Az iskolai ifjúsági korszakban az ifjúkor relatíve önálló életszakasz, melynek keretei között specifikus társadalmi életmódok, kulturális formák és politikai-társadalmi orientációs minták alakulnak ki. Az ifjúsági korszak ezen típusában, az ifjúsági életszakaszban a *iskolai és képzési intézmények differenciálódott rendszere, és az általuk generált iskolai és képzési életpályákból fakadó szervezőerő válik meghatározóvá*. Ez a meghosszabbodott ifjúsági életszakasz több az iskolai és képzési intézményekhez kötődésnél. Az idevágó életpályák jellegzetes vonásai egybecsengenek ennek az életszakasznak az iskolán kívüli, szabadidős életmódjával, és fontos szerepet kap az együttélés és a szexualitás kipróbálása is.¹⁰

Az iskolai ifjúsági életszakaszban a relatíve önálló iskolai és képzési intézmények látogatása révén az ifjúi életszakasz autonómiája növekszik. A felnövekvők elkötelezettsége a felnőtt társadalom intézményei mellett csökken – legalábbis összevetve az átmeneti ifjúsági életszakasszal –, amelyben a kereső munka egyet jelent a család intézményrendszerébe történő betagozódással. Az ifjúkor nem korlátozódik az iskolához kötődő végzettség révén megszerezhető karrierre. Az iskolán kívüli karrierrek sokfélesége jön létre: például a popzene, a sport, politikai mozgalmak stb. területén.

Az iskolai ifjúsági életszakaszban a fiatal a felnőtt lét kötöttségeitől egy időre mentesül, amely lehetővé teszi, hogy fiatalok egyre nagyobb arányban sajátítsanak el kulturális tőkét azáltal, hogy az iskolai „jogosítványok” megszerzésére egyre több idő áll rendelkezésükre. A képzési idő meghosszabbodása révén – a célhoz kötött feladatoktól és a teljesítmény-kényszerektől eltekintve – olyan, a kereső tevékenység kényszerétől relatíve mentesített iskolai ifjúsági életszakasz jön létre, amelyben tág tere nyílik a *személyes időfelhasználásnak és a személyes aktivitásoknak*. Az ifjúi életszakasz ezáltal – tendenciaszerűen – Thorstein Veblen szavával a henyélés időszakává válik, ami „demonstratív henyélést” képvisel más társadalmi csoport felé (Veblen, 1975). Az oktatási intézmények általánossá váló és meghosszabbodott látogatása a fiatalok körében egy olyan életmódot alakít ki, amely messze túlmutat az iskola és az egyetem közvetlen, tanuló és tanító színterén. Az ifjúsági életszakasz kiterjed további életterületekre is: a fiatalokat egy időre a társadalom felmenti a családalapítás alól, és a fiatal polgárok külön státuszát nyeri el.

A két ifjúsági korszaknak lényegesen eltérnek az általános vonásai, az általános jellemzői. Az átmeneti korszakban egy korlátozott ifjúkorról van szó. Az ifjúkor a szakma megszerzésére korlátozódik, korán munkába kell állni, amelyet gyorsan követ a házasság és az első gyerek. A posztindusztriális társadalomban az ifjúkor egyre inkább kitolódik.

---

¹⁰ Ifjúságkutatók körében elterjedt, hogy az ifjúság „eliskolasodásáról”, vagy „skolarizálódásáról” beszélnek, ha meg akarják ragadni azt a változást, amely az ifjúi életszakaszra lett jellemző. (Hurrelmann, 1985; Mitterauer, 1986; Zinnecker, 1987). Azt hangsúlyozzák, hogy a fiatalok közül a 15. és 19. év között, és aztán a 20. és 24. év között egyre többen látogatják az oktatási intézményeket, és egyre későbbre tevődik a képzés befejeződése.

Ez összefügg az iskolai idő megnövekedésével. Történeti korszakként – ha meg akarjuk határozni a két periódust – az egyik periódus az átmeneti korszak a nyugati társadalomban a '60-as évek elejétől kezd felbomlani, míg ezzel szemben a keleti társadalmakban a '60-as évek végén kezd kibontakozni. Az új korszak a '70-es évektől kezd kibontakozni Nyugat-Európában és a '80-as évek elején kezd egyre meghatározóbbá válni.

Az iskolai ifjúsági korszakon tehát azt értjük, hogy az iskola a szerepe felértékelődik abból a szempontból, hogy egyrészt egyre hosszabb időt töltenek a fiatalok az iskolában, és az iskola határozza meg lényegében a további életkarrierjüket, ehhez igazodik a munkába állás, ami kitolódik, szintén kitolódik a házasodás, a gyerekvállalás. Másik fontos jellemzője, hogy csökken a családi, szomszédsági viszonyok, a település ellenőrző szerepe, és felerősödik a fogyasztói ipar és a média szerepe. Ugyanakkor a fiatalok egyre korábban önállósodnak (szexuális tapasztalat életkorban korábbra helyeződik, korábban mennek el önállóan szórakozni, utazni, és korábban válnak fogyasztóvá, pl. bankkártyahasználat). A fiatalok norma- és értékrendszerét és így mintakövetését is egyre inkább meghatározza a fiatalok önállósodása, tehát növekszik az ifjúsági kultúrának a szerepe, mind a normák, mind az értékek, mind a jövődöbeli karrierminták kialakításában, és csökkennek a fiatalok körében a származási, etnikai és nemek közötti különbségeknek a szerepe.

(Irodalom: Gábor Kálmán (1996) *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In Ifjúságkutatás. Szerkesztette: Gábor Kálmán. Budapest, Educatio Kiadó, Educatio Füzetek*)

ISKOLAI STÁTUSZ

A győri tanuló fiatalokat vizsgálva mind a nyolcadikosoknak, mind a középiskolásoknak szociális és demográfiai tényezők mentén való differenciáltsága figyelhető meg. A szociális és demográfia differenciáltság az iskolák differenciáltságában is kifejeződik. Mind a nyolcadikosok, mind a középiskolások esetében a szülők társadalmi státusza (iskolázottság, foglalkozás, anyagi javakkal való ellátottság stb.) szerint elkülöníthetők magas, közepes és alacsony társadalmi státuszú iskolák. Az iskolák a szülők társadalmi státusza szerinti hierarchiáját követi az iskolák tanulmányi eredményességének hierarchiája. Ez már az általános iskolákban is markánsan kirajzolódik, de még inkább kifejezésre jut a középiskolákban. A szakirodalomban közhelynek számít a szakmunkásképző, szakközépiskola, illetve gimnázium iskolai esély hierarchiájának és a szülők társadalmi státuszának egybeesése, de a középiskolákat külön-külön vizsgálva is szembetűnő a szülői státusz és az iskolai esélyek egybeesése. Az iskolai státusz összefoglalva az a mérőeszköz, amely egyaránt mutatja az iskolába járó szülők társadalmi helyzetét és az iskolák eredményességét. Az iskolai státuszt mint eszközt a fiatalok életstratégiájának mérésére felvette.

(Irodalom: Gábor Kálmán (1993) *A középiskolát végzettek középosztályosodása. In Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, Szeged, 100-103, illetve Gábor és társai (1998) A győri fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutató Intézet (Kézirat)*

ISKOLAI STÁTUSZ ÉS SZUBKULTÚRÁK ÖSSZEKAPCSOLÁSA

A győri vizsgálatunk adatai szerint az iskolákban a szülők társadalmi státusza szerinti dominancia a tanulókat nemcsak anyagi életkörülmények szerint, de kulturálisan is, a normaértékek mentén is homogenizálja. Az iskolai státusz osztály-, illetve réteggkultúra hordozója is. Győrtől ilyen az általános iskolák között az Eötvös József Általános Iskola, amely gyűjtőhelye a kevésbé iskolázott, munkanélküli és a roma szülők gyermekeinek, egyben gyűjtőhelye a többiekétől eltérő norma- és értékrendszert képviselő szülők gyermekeinek is. Jobban elfogadják ezek a szülők a drogfogyasztást, az alkoholfogyasztást. Szinte természetes a szülők alkalmi munkavégzése, a feketemunka, az alkoholizmus. Elfogadottabb ebben a csoportban a korai szexuális kapcsolat is. Mindezek mintegy kiindulópontját képezik egy devianciába hajló ifjúsági szubkultúrának. A középiskolák esetében abból indultunk ki, hogy a szakmunkásképzőkben az uralkodó kultúra a munkáskultúra, melynek jellemzője a családi környezet, tradicionális érték és norma felfogása. Azt feltételeztük, hogy a szakközépiskolák kispolgári kultúrát képviselnek, de fontos szerepet játszik a munkáskultúra, sőt megjelenik a legiskolázottabb réteg elit kultúrája is. A gimnáziumokban meghatározó a legiskolázottabb réteg kultúrája. *(Irodalom: Gábor és társai (1998) A győri fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat)*

IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIA

Az európai eszmétörténet kezdete óta az „ifjúság”, „fiatalság”, „megújulás” fogalmakat egyaránt használták a vallási tanítások és a politikai ideológiák. De a fiatalkorúak azon csoportját, amelyet alulról a pubertás megjelenése, felülről pedig a tanulóévek befejezése, ill. a hádköteles időszaka kezdete határol, azonban egyáltalán nem, vagy csak alig kapcsolták össze az ifjúságra vonatkozó eszmékkel. Az ifjúság mint társadalmi csoport nem a társadalmi fiatalodás és megújulás eszméjének hordozójaként jelent meg, hanem a társadalom egészébe és a vezető réteg által meghatározott feladatokba beépülve.

Még a reneszánsz is az egész társadalomra vonatkoztatta az ifjúság pátoszát, különösen annak kulturális lehetőségeire. Így a felvilágosodás volt az első, amely felfedezte a gyermekkorban és az ifjúkorban az egyedi törvényszerűségeket. Ezzel alapjában véve elismerték, hogy a még teljesen nem érett embernek megvan a maga egyéni életmódja és saját élettere, amely a társadalom többi tagjaitól világosan eltér. A nevelést és a fejlődést ettől kezdve már nemcsak a cél oldaláról közelítették meg, hanem a nevelendő szempontjából is és a fejlődési folyamat figyelembevételével.

A 18. század végének forradalmaival és a nemzetállam iránti igény nagymértékű növekedése következtében az „ifjúság”, „megfiatalodás” stb. fogalmak a politikai harc

eszköztárában is vezető szerepet töltöttek be. Újdonság volt, az ideológiai viták mellett az, hogy fiatal, ifjúi mivoltukkal tisztában levő emberek jelentek meg a politikai-katonai szférában mint forradalmárok, népfelkelők, szabadságharcosok stb. Az egyetemisták bevetése a Napóleon elleni felszabadító küzdelmekben Németországban jelzi ezt a fejlődést.

Így jött létre az ifjúságszociológia kialakulásának előfeltétele, mert az európai eszme- és társadalomtörténetben először esett egybe az ifjúságról és a fiatalságról alkotott elképzelés a valós társadalmi hordozókkal, az ifjú emberek csoportjával.

De szükség volt még egyéb impulzusokra ahhoz, hogy modern tudományos értelemben vett ifjúságszociológia kialakulhasson. Ilyen impulzusok származtak az 1900 után röviddel fellépő német ifjúsági mozgalomból, amely a maga részéről szándékosan vagy öntudatlanul a 19. századi forradalmár és népfelkelő csoportokhoz kapcsolódott. Célja egy saját ifjúsági kultúra megteremtése (Manifest vom Hohen Meißner, 1913), amely méghozzá a felnőttekkel szembeni oppozícióban, a városi civilizáció ellenére, de nevelő hatású értékek bevonásával jön létre (v.ö. W. Roessler, 41.). Barátság, az ifjúság vezetése, kis csoportok kialakulása szövetségi szimbólumokkal, közös kirándulások és találkozások a természettel, amelyek a világnézet és az önértékelés szempontjából jelentettek kiindulást, jellemezték az ifjúsági mozgalmat, amelyek mind a nemzeti, mind a katolikus és mind az evangélikus irányzatokban, mind bizonyos módosulásokkal még a szocializmusban is fellelhetők voltak. Nevelési módszereivel és a „belső forradalomra és megújulásra” biztató felhívásával az ifjúsági mozgalom (amely lényegében Németországra és Ausztriára korlátozódott, noha az angolszász világban a cserkészmozgalom bizonyos szempontból hasonlóképp fejlődött) tagjaira meghatározó erővel hatott és ezen túlmenően példaképpül szolgált. Egyébként ebből nem szabad arra következtetni, hogy az ifjúság többsége részt vett az ifjúsági mozgalomban. Erre utal H. Siercks (Jugendpflege, Berlin-Leipzig, 1913, 67.) könyve és Luise Fick tanulmánya (19. 14.) Fiatal emberek élménybeszámolói és önvallomásai megjelentek az akkoriban hirtelen nagy számban kiadott ifjúsági folyóiratokban, amelyek az ifjúsági mozgalom különböző irányzatait képviselték. Hans Blüher a „Vándormadár”-ban (1. kiad. 1912) már az első világháború előtt naplókat, leveleket és számtalan egyéb önvallomást közölt fiataloktól.

1914-15-ben keletkezett Siegfried Bernfeldnek, az ifjúsági mozgalom egyik vezérének „Az ifjúság fogalmáról” című első írása (bécsi disszertáció), amely annak ellenére, hogy saját élményeire támaszkodott, tudományos igénnyel lépett fel. Munkáján világosan felismerhetők az Egyesült Államokban élő C.S. Hall-nak a hatásai (Adolescence, New York, 1904), aki egy átfogó ifjúságtan kidolgozására tett kísérletet, hasonlóképp észrevehetők S. Freud akkoriban már publikált írásainak befolyása, mint ahogy hatással volt Bernfeld munkájára W. Jerusalemnek (Bécs) egy tudományos szociológia érdekében kifejtett tevékenysége is. Egy tudományosan megalkotott, a tárgyhoz tudatos távolságtartással közeledő ifjúságfogalom megteremtése Bernfeld számára egyidejűleg felvetette a szükséges módszerek kérdését is. Hiszen a felnőttek

által használt ifjúságfogalmat az „ifjúsághoz való affektív viszonyulásuk” határozza meg, a „naív fogalomalkotás általános tendenciái mellett” rendszerint a „saját helyzetük alapján kritikátlanul következtetnek mindenki máséra”. Ezért szükség van egy „szisztematikus adatgyűjtemény” létrehozására az ifjúságról, amely „sajátos jellegű állapot”, „mivel a közvetlen megkérdezés mellett sürgetően szükség van kiegészítésre” (5. 61.). Ebből a célból Bernfeld szükségesnek tartotta a „pszichológia és a szociológia” együttműködését és kidolgozta a programját egy „Ifjúságpszichológiai és Ifjúságszociológiai Intézetnek”.

Curt Bondy, hamburgi tudós írásos kérdőív segítségével már a húszas évek elején részletes vizsgálatot végzett 30 munkásfiatal körében az ifjúsági mozgalomhoz fűződő viszonyukról, a foglalkozásukról, fogyasztási szokásaikról, tudományos és művészeti rendezvényeken való részvételükről, valamint politikai beállítottságukról. Ezeket az adatokat kiegészítette a proletár ifjúsági szervezetekkel kapcsolatos olyan információkkal, mint a taglétszám és társadalmi összetétel. Bondy a vizsgálat eredményei mellé tanulmányokat és élménybeszámolókat, és olyan verseket és dalokat csatolt, amelyeket a fiatalok a szervezetekben adtak elő. Ez a dolgozat példaképe lett egy sor más vizsgálatnak is.

További fontos lépéseket tett meg a bécsi Charlotte Bühler az ifjúságszociológia létrehozása érdekében. Ő a fiataloktól származó dokumentumok kiértékelése mellett mindenek előtt naplók, költemények és levelek elemzését is fontosnak tartotta, amely mint egy forráskutatás, a fiataloknak a közélet intézményeiben való részvételét regisztrálja, azért hogy fel lehessen dolgozni a pályaválasztási hivatalok és a nevelési tanácsadók statisztikáit, az ifjúsági szervezetekről alkotott véleményeket és az ifjúsági bűnözés adatait. Ő fontosnak tartotta megvizsgálni a fiatalok részvételét a sport-, a szórakoztató és képzőintézményekben, a fiatalok rendelkezésére álló pénzek felhasználását, és a személyes életvitel egyéb elemeit, „amelyekről statisztikailag csak akkor tudunk meg valamit, amikor a fiatalok a normákkal konfliktusba kerülnek” (12. 329.). Ezzel Charlotte Bühler az ifjúság- és fejlődépszichológia felől szociológiai ifjúságvizsgálatok irányába tett lépéseket. A szociológiától mint segédtudománytól a pszichológiai kutatások gazdagítását kívánta meg a kutatási módszerek ötvöztetésével.

Charlotte Bühler tanítványa, Paul Lazarsfeld tette meg a döntő lépést az ifjúságszociológia felé. Amíg Charlotte Bühler és más ifjúságpszichológus, mint pl. E. Spranger naplók, levelek stb. elemzésével csak egy relatíve szűk csoportot vizsgálhatott, vagyis csak azokat, akik képzettségük és egyéni érdeklődésük révén képesek voltak és hajlamuk is volt arra, hogy önmagukra vonatkozóan tényekről és gondolatokról írásban számoljanak be, Lazarsfeld az ifjúságkutatást átfogó társadalmi háttérvizsgálattal közelítette meg. Lazarsfeld a fejlődépszichológiai adatokat a valós társadalmi adottságok (lakóhely, család, társadalmi réteg stb.) vizsgálatával és megfigyelésével, továbbá különböző társadalomelméleti ideológiák kiértékelésével tudományosan megalapozott szociológiai ismeretekké építette ki. Így jutott pl. az „Ifjúság és foglalkozás” c. munkájában arra az eredményre, hogy a fiatalok pályaválasztását a környezetük

szakmai-gazdasági struktúrája befolyásolja. „A nagyvárosi fiatalok spontán pályaválasztási elképzelései statisztikai megoszlásukban világosan visszatükrözik a városok gazdasági szerkezetét és konjunktúra ingadozásait, amelyet kisebb részt pszichológiai elemek és kvázi-elemek befolyásolnak, amelyek fejlődépszichológiailag meghatározott hajlamoknak és ellenszenveknek felelnek meg.” Lazarsfeld vizsgálatának egyik legfőbb eredménye mutatja, hogy a munkásfiatalok, akik 15 évesen választanak szakmát, még nem „érették a választásra” és még nem „teljesítménycentrikusak”, ezért a pubertásnak erre a radikális megrövidítésére a munkakedv csökkenésével és kulturális stagnálással reagálnak. Ezzel megalkotta az ellenképét az „elhúzódo pubertás” valóságidegenségének, amelyet a felsőbb rétegek hosszabb idejű tanulmányokat folytató fiataljait vizsgálva S. Bernfeld fogalmazott meg.

Az „Ifjúság és foglalkozás” mellett Paul Lazarsfeldnek a svájci fiatalok vizsgálatáról összeállított anyaga kiterjedt a különböző társadalmi rétegű fiatalok családi kapcsolatainak és életcéljainak tanulmányozására is. Ebben megmutatkozott „világosan, hogy a középrétegek családjában egy harmadik személy szerepe nagyobb, mint a proletárokéban”. Bizalmasuknak is gyakrabban említették szüleiket és nem harmadik személyt a munkásfiatalok, mint a középosztályból származók. Testi fenytésben is valamivel gyakrabban részesült a szülőktől a munkásfiatalok csoportja, mint más megkérdezettek. A társadalmi származás alapján további különbség mutatkozott meg abban is, hogy a munkásfiataloknál az életkor előrehaladtával a szülők iránti bizalom és a velük való konfliktus is egyúttal gyorsabban csökkent mint a középrétegben.

A húszas években széleskörű kutatásokat végeztek, amelyek elsősorban a dolgozó fiatalok társadalmi helyzetét vizsgálták. Jó bibliográfiát találunk Lazarsfeld „Ifjúság és foglalkozás” c. munkájában. Némelyik munka pl. pontos adatokat közöl az egyletekhez tartozásról is. Így Agathe Schmied szerint 1924-ben Kielben a szakmunkásképző iskolákban 570 tanuló közül 26% sportegyesületi tag volt, és 14%-a ifjúsági egyesülethez tartozott. 1927-ben Bernhard Mewes beszámol egy vizsgálatról, amely kiterjedt Németország minden részére és 100.000 szakmunkástanuló fiút érintett (tanoncot és képzetlent), zömmel 14-18 éveseket. Közülük 38% torna- vagy sportegyesületi tag volt és 22% ifjúsági egyesületi tag is. Látjuk, hogy akkoriban is túlsúlyban voltak a szakosodott egyesületek. A statisztikai elemzések és a kérdőíves vizsgálatok mellett kultúrkritikai irodalom is foglalkozott az ifjúsággal. Így írja le pl. Günther Dehn az ifjúságot „nagyon józannak” és „rendkívül realisztikus képességűeknek. Az ember nagyon racionálisan gondolkodik és haszonelvűen. Ez nem a rajongás vagy a világfájdalom korszaka... Ha a világ értelme felől kérdeznénk meg őket, csak ezt válaszolnák, hogy ez mi, azt nem tudjuk, és nem is érdekel minket, hogy megtapasztaljuk. De mivel csak egyszer élünk, az életből olyan sokat akarunk birtokolni, amennyit csak lehetséges. Pénzt keresni és szórakozni, ez a létezés két támpillére. Ez a nép valóban amerikanizálódott, öntudatos és magától értetődően felszínes” (16. 38-39.). Ez úgy hangzik, mint H. Schelsky második világháború utáni ábrázolását a „szkeptikus ifjúságról” hoznánk előre.

Az Egyesült Államokban a városiasodás olyan mélyreható folyamat volt, hogy az ifjúságszociológiai kutatás szorosan együtt fejlődött a városszociológiával. Thrasher „gengekről” szóló tanulmánya (Chicago 1927) meghatározott egy olyan fejlődést, amely Whyte „Street Corner Society”-éig (Chicago 1943) ívelt és olyan meghatározó volt, hogy Sheldon és Eleanor Glueck híres munkája az ifjúsági bűnözésről semmi más elemet nem vett figyelembe a fiatalok életét és magatartását meghatározók közül, csak a közvetlen környezetükből fakadóakat, köztük a családi kapcsolatok fajtáit, az apa foglalkozását stb. Az ifjúságszociológia szempontjából úttörőnek számít az a vizsgálat, amelyet August B. Hollingshead végzett el Közép-Nyugaton az USA-ban megvizsgálva egy-10.000 lakosú városban 1941-ben és 1942-ben egy, 13-19 év közötti 369 fiúból és 366 lányból álló csoport társas viselkedését. Hollingshead munkájának fő eredményeként megállapította, hogy funkcionális viszony van „Fiatalok családjának osztályhelyzete és a közösségben való viselkedése között” (25441.). Összesen öt rétegből a három felsőt a szülei a „rétegekre jellemző kultúra” szellemében nevelték és ők elfogadták ezt, amíg az alsó rétegek gyermekei, miközben tiltakoztak a társadalom által alábecsült rétegbe való betagozódás ellen, egyúttal szüleik ellen is lázadtak (25. 443.).

Ivan Nye ezt a tézist közelebről is megvizsgálta. Erős összefüggést talált a család szocioökonómiai helyzete és a szülőkép között, mégpedig úgy, hogy az emelkedő státusszal együtt az alkalmazkodás foka is nőtt (Ivan Nye: Adolescent-Parent Adjustment, Socio-Economic Level as a Variable, Am. Soc. Rev., Bd. 16., 344 köv.). A másik eredmény az volt, hogy ha a státuszváltozót állandónak veszik, a szülőkhöz való alkalmazkodás a lakóhely városiasodási fokával pozitíve, a gyermekszámmal negatíve korrelál. Donald E. Payne és Paul Henry Mussen (51. 394-407.) a következő eredményekre jutott:

1. A fiatal fiúk annál jobban azonosulnak az apjukkal, minél inkább fizetést, támaszt és segítséget jelentő személynek találják.
2. Az apával való azonosság foka attól is függ továbbá, hogy mennyivel múlja felül a fizetés és a támasz az anya oldaláról.
3. Az azonosulás intenzitása attól is függ, ha mindkét szülőtől egyforma támaszra számíthatnak, hogy a szülőket egy közös tekintélynek érzik-e.

D. M. Heer vizsgálatai (Domince and the Working Wife, Social Forces, Bd. 36, 341. és köv.) az USA-ban és René Königé Németországban (Family and Authority: The German Father in 1955, The Brit. Soc. Rev. Bd. 1. Nr. 5.) megerősítik azt a felismerést, hogy az apa befolyása, tekintélye és példaképpé válása a családban a gyermekek és fiatalok számára annál erőteljesebb, minél magasabb a társadalmi státusza és ezzel együtt a legtöbbször minél nagyobb a jövedelme.

Dale B. Harris és Sing Chu Tseng (51. 6-5 és köv. p) megállapították 3000, 9 és 18 év közötti gyermekre és fiatalra kiterjedő vizsgálatukban, hogy 1500 fiúnak a szüleihez fűződő pozitív viszonyában előtérben állt az anyához fűződő viszony.

Gerhard Baumert, aki 1736 személyt vizsgált meg, 50% gyermeket és 50% 14 éven felüli fiataalt, kimutatta, hogy a családon belüli és kívüli személyek közül az anya kapta a legkevesebb kritikát, ha őt egyáltalán bírálták, akkor ez a lányok részéről történt. (3. 226.)

Knut Pipping és munkatársai szabad interjúkkal (40) 44, 18 és 22 év közötti vizsgálati személyt kérdeztek meg. A „legfontosabb ember”-nek a megkérdezett fiatalok 53%-a az anyát nevezte meg, és csak 18% az apát, a legfontosabb bizalmi személynek valamennyi megkérdezett 26%-a az anyát és csak 12%-a az apát (40. 313.) Az „anyához és az apához fűződő emberi közelség” szempontjából is a „megkérdezettek fele ... egy mindig is meglevő változatlan konstellációról beszélt... és a legtöbb azt mondta, hogy mindig közelebb állt az anyához.” (40. 109.)

Helmut Schelsky is családszociológiai kérdésfeltevéseiből építette fel ifjúságszociológiáját. Erős kötöttség meglétét látja a nyugatnémet fiatalok és családjuk között és sorrendet, sőt konformitást lát a családhoz fűződő viszonyukban. „A családi teljesítmények és a családok izoláló és stabilizáló kiscsoportszerű erős összetartása vészhelyzetekben (háborús és háború utáni élmények) a fiataloknál a családhoz fűződő szoros kötődést eredményeztek...” és „saját családjuk melletti kiállásra vezethetők vissza” (47. 140.). A család, amelyhez a fiatal oly szorosan kötődik, azonban feszült viszonyban áll a társadalommal, és a család intím világa és az anonim termelői világ között, amelybe belép a fiatal, válaszként a részt nem vállalás és vállalni nem akarás magatartása alakul ki, amely a „szkeptikus generáció” ifjúságát jellemzi. Schelsky tanulmánya azonban az ifjúsági magatartás egyéb szektorait is bevonta a vizsgálatba, és leírta, közvéleménykutatási eredményeire támaszkodva, mégpedig a szabadidő eltöltését, szervezetekben való részvételt, politikai véleményeiket stb.

Mielőtt Schelsky gondolataival tovább foglalkozunk, vessünk egy pillantást K. Bednarik „A fiatal munkás – egy új típus” c. írására, amelyben a fiatalok jelenlegi magatartását impressziók és visszatekintések alapján próbálta értelmezni. Bednarik az „új típust” a második világháború legjellegzetesebb éveire vezeti vissza, amennyiben „az akkori „új Európa” kollektív-arcával szemben” most egy hangsúlyozottan polgári „anti-típus” jött létre, amelyet a nyugati, állítólagos amerikai ruházat és az akkoriban tiltott táncok jellemzőek. Ez az anti-típus modellé vált, amelyhez „a háború utáni ifjúság, különösen az azóta szabaddá vált proletariátus fiataljai igazodnak”. Jellemző rájuk „az intenzív szórakozásigény, hajlam a divatos túlzásokra, és a kriminalításra, kicsi, falkaszerű csoportokba tömörülés és a politikai szervezeti formák kerülése”. „Ott ahol (a munkás) régi típusa társadalmi feladatot látott, az új típus csak saját magát látja”.

Schelsky a „szkeptikus generáció típusának” megalkotásához történetileg még messzebbre nyúlik vissza. Szerinte 1900 óta a német ifjúság fejlődésében három szakasz különíthető el. Kezdetben az ifjúság a polgári társadalom elleni tiltakozásul saját világot teremtett és „a személy egysége, egyszerűsége, igazságossága és abszolút léte miatt” a társadalmi kötelekeket elvetve „a barátság és az eleven közösség kötöttségeit” vállalva (47. 61.) „ifjúsági szövetségekbe” tömörült. Később, a nemzetiszocializmus alatt, a modern absztrakt szervezeti formák aktivizálták saját céljaikra a fiatalok pri-

mer csoportképződményeit és személyes igényeit és a fiatalokat „politikai ifjúságként” a technikával való azonosulásra és fegyverrel való bánásmódra kényszerítették. Az égő városokban a Volksturmral együttarcoló Hitlerjugend egyszerre csúcspontja és zárószakasza a második „kortörténeti fázisnak”. A harmadik szakasz napjainkban a „szkeptikus generáció” korszaka. Ezt az „ifjúsági tudat politikamentessége és ideológiamentessége” jellemzi. A „szkeptikus generáció” a mindennapok világában „az anyagiség bővületében” magatartásbiztonságra törekszik. Egykedvű „szkeptikus világbölcsességgel” kívánja hangsúlyozni a személyiséget „a frázisokkal, sőt a szavakkal szembeni bizalmatlansággal” (47. 90.) – miközben egyébként, véli Schelsky, a felszín különbözőségein könnyen átsiklik. Az egyén alkalmazkodása a „modern társadalomstruktúra társadalmi cselekvési szükségszerűségeihez” az uralkodó modell. Ez az alkalmazkodás azonban ellentmondásban áll a fiatal éretlenségével. Egy ál-felnőttiség jön létre, egy látszatmagabiztosság a viselkedésben, amely elfedi, de nem küszöböli ki a tulajdonképpeni bizonytalanságot.

A mostani német ifjúság „csendes generáció”, aki jobban tudja, mint a politikusai, „hogy Németország lelépett a nagypolitika színpadáról”. Óvakodik attól, hogy véleménye eltérjen a többségtől, a „kölsönös alkalmazkodás” gyakorlatából következik, hogy kicsi, vagy egyáltalán nincs áldozatkészsége, noha szakmai teljesítménye inkább emelkedik, mint csökken. Ideálja a váltók gyors és biztos állítása. Schelskynek ezek a tézisei egyrészt a kultúrkritikai irodalom, másrészt nem lebecsülendő számban a pedagógusok körében hatottak és a publicisztikában széles teret kaptak, de a kritika sem hiányzott (H. Muth: Die Skepsis der Jugend. In Geschichte in Wirtschaft und Unterricht, 10. évf. (1959, 333. és köv. p.; L. Rosenmayr: Skeptische Generation oder Skepsis der älteren Generation. In Wort und Wahrheit, 14. évf. (1959), 380.

Schelsky foglalkozott a fiatalok szabadidő-eltöltésével is, amint előtte már Viggo Graff Blücher. A szabadidős magatartás egyik aspektusáról, a mozlátogatásról Martin és Margarete Keilhacker adott hírt, mint ahogy Georges Teindas és Yann Thireau. A fiatalok fogyasztási szokásait Ruth Münster vizsgálta („Pénz a farmernadrágban, fiatal fogyasztók”, Stuttgart, 1961).

Szexuális kérdésekkel foglalkozott Winston Ehrmann (Premarital Dating Behavior, New York 1959) és H. Muchow. A vidéki ifjúság speciális problémáit Helmut Wollenweber és Ulrich Planck tanulmányozta. A kamaszproblémát August Aichhorn, Curt Bondy („Jugendliche stören die Ordnung”, München 1957) és Georg Kaiser („Randalierende Jugend”, Heidelberg 1959) tárgyalja. Ifjúkori részvételeket szervezetekben és csoportokban James S. Coleman módszertanilag különösen érdekes kutatásai és Gerhard Wurzbacher elméleti célzatú, „Gruppe – Führung – Gesellschaft” munkája mellett még néhány átfogó vizsgálat taglalja.

A különböző ifjúságszociológiai kérdésekről a „Jugend in Not” c. brossúra (közread. A. Brodil, Wien, 1959) ad áttekintést. Újabb tanulmánygyűjteményt adott ki E. Ginzber és J. M. Seidmann. E. Lichtenstein „Umrisse einer soziologischen Jugendkunde” c. tanulmánya a spekulatív ifjúságszociológia szemléletmódjába enged betekinteni.

A bécsi és alsóausztriai 15-17 éves szakmunkástanulók körében elvégzett 800 fős vizsgálatának eredményei alapján L. Rosenmayr vitába száll az ifjúság családi kapcsolatairól és szabadidős szokásairól megjelent legfontosabb szakirodalommal. A „Társadalmi rétegződés, képzés és képzési célok ifjúkorban” (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 5. Sonderheft, 1992. 268. és köv.) témát fiatal munkások és 1000 diák adatainak összehasonlítása alapján dolgozta fel.

Lássunk néhányat a bécsi vizsgálat eredményeiből:

A fiatalok erős pozitív viszonyulása anyjukhoz egybecseng annak az élménynek a nagyobb gyakoriságával, hogy az anya szereti és elfogadja őket. Úgy tűnik tehát, hogy a fiatal munkások erős pozitív kötődése anyjukhoz az anyáknak fiaikhoz fűződő szoros kapcsolatán nyugszik. Ezzel szemben az apákhoz fűződő viszonyban hat egy társadalmi faktor is, ami az apa státuszával függ össze és az apa-fiú kapcsolatot kevésbé stabilizálja, mint az anya-fiú kapcsolatot.

A család mellett igen erős a szabadidős környezet befolyása is. Utóbbi, ha nem egyesületekben szerveződik, amikor is legtöbbször a szülőktől befolyásolt célok irányába hat, rendszerint a mindenkori kínálattól függő koordinálatlan tartalmakat nyújt, amelyek a szülőktől származó gyenge pozitív hatásokkal ellentétben erősen befolyásolják a fiatalokat.

A szülőktől való leválás első lépéseit a fiatalok éppen ott teszik meg, ahol az a legkönnyebb: a szabadidő tartományában. A fiatal munkások családjának többsége közepes és gyenge intenzitású útmutatást ad és ellenőriz a gyakorlati élet területén, de nem a világnézeti-politikai kérdésekben. A szoros kötődések azonban ritkák és ahol megvannak, ott rendszerint viszonylag szilárd, magatartásmeghatározó szabályozottsággal és fegyelmezéssel kapcsolódnak össze és nem a szülők patriarchális viselkedésével vagy „autoriter magatartásával”.

A szülők – akiket tanácsadás és beszélgetés szintjén más tudatosan nem ellensúlyoz – iránti erősebb, a gyermekkoron túl is megmaradó érzelmi kötődések izoláló hatása, amelyek aktuális kapcsolatokban, mindenek előtt a szabadidőben nem realizálódnak, más, a szülőkhöz fűződő kapcsolat sokkal kevésbé kifejlődött dimenzióval szemben a mély kötődések elleplezőjeként jelenik meg.

A fiatalok elfordulása a szülőktől, ami a szabadidős tevékenységben jelenik meg, nem jelent mást, mint nevelői vagy kulturálisan fontos személy vagy célok felé fordulást egyben. A baráti csoport vonzerejére utalásokat abból látunk, hogy a megkérdezetteknek mintegy egyharmada azt a választ adta, hogy hasonló korúak csoportjához a szülői tiltás ellenére is csatlakoznának abból, hogy a megkérdezetteknek több mint a fele saját bevallása szerint szabadidős tevékenységét a barátok terveire igazítja. A barátokhoz való igazodás azonban a közvetlen környezethez való orientálódást jelenti. Hiszen a megkérdezetteknek több mint háromnegyede azt válaszolta, hogy a barátaik többsége egy fél óra alatt gyalog megtehető sugarú körből származik. A „tartós barátnői kapcsolat” az „aktívabb” és „vonzóbb” fiataloknál gyakrabban fordul elő, mint a csoport többi tagjánál. A szakmunkástanulók és középiskolások vizsgálatait és az ifjúság kulturális magatartását és életcéljait kutató további munkák megjelenése várható.

A szociológia és a mélylélektan határterületeiről informálnak: Erik Erikson „Gyermekek és társadalom” Stuttgart, 1961, továbbá Fritz Redl „Csoportemóciók és vezérszerep” In Lambert Bolterauer: A nevelési tanácsadó műhelyéből. Emlékkönyv August Aichborns halálának 10. évfordulójára. Wien, 1960.)

Az ifjúságszociológiai kutatások szisztematikus összefoglalása napjainkban nehezen valósítható meg. A kultúrantropológiai és etnológiai kutatás Margaret Mead kivételével csak néhány esetben jelentkezik és alig támaszkodik a szociológiai elméletekre. Értékes Oscar Lewis anyaga („Five Families Mexican”, Case Studies in the Culture of Poverty, New York 1960). A lokális bázison alapuló kutatási anyagok, eredmények és elméletek megszorodásával felmerül a konkrét társadalomban és kultúrában szerzett ismeretek általánosításának jogosultsága és korlátoltsága, amelv mind módszertanilag, mind elméletileg komoly problémát jelent. Kérdéssé válik, vajon egyformán hatnak-e a törvényszerűségek bizonyos alapvető társadalmi viszonyokra (például egyrészt a fiatalok és szülők közötti, másrészt a fiatalok és kortársaik közötti viszony) különböző kulturális és gazdasági viszonyok között, mint pl. a primitív társadalmakban, vagy a fejlett ipari társadalmakban, vagy katolikus és protestáns népcsoportoknál.

A modern ifjúsággal foglalkozó szociológiában az ötvenes évektől két elméleti irányzat alakult ki, a szocializációs és a nemzedéki elmélet. A szocializációs elmélet teoretikusai azzal érvelnek, hogy tipikus társadalmi feltételek mellett kevés szignifikáns különbség jön létre a társadalom elsődleges korcsoportjai között. A társadalmi intézményeket azért hozzák létre, hogy állandósítsák saját létüket az oktatáson, társadalmi tanuláson, valamint a státusz és a szerepek fenntartásán keresztül. A fiatalokat tanítják és elvárják, hogy elfogadják a felnőtt társadalom értékeit, normáit és gyakorlatát, ami vélhetően segíti a felnőttkorba való sima átmenetet.

A nemzedéki elmélet alapjait Mannheim fektette le. A Mannheim-féle megközelítésben a nemzedéki élmény társadalmi-történeti ágyazottságától függően változik és a társadalmi változások felgyorsulásával növekszik a szakadék a fiatal és felnőtt nemzedékek között. A nemzedéki elmélet nagyobb teret enged a szocializációs, illetve strukturális-funkcionális elmélettel szemben a társadalmi változásoknak, ezzel összefüggésben a fiatalok és felnőttek közötti nemzedéki konfliktusoknak.

A nyolcvanas évekre azok az irányzatok erősödnek fel az ifjúságszociológiában, amelyek civilizációs korszakváltást, illetve ifjúsági korszakváltást helyezik középpontba. Az ifjúsági korszakváltás lényege, hogy a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái, életkarrierje egyre inkább eltér a felnőttekéétől. A fiatalok egyre inkább saját maguk fogalmazzák meg mintáikat és egyre kevésbé követik a felnőttekét. Az ifjúság-szociológia ezen irányzatai között igen fontos individualizációs elmélet szerint a növekvő individualizálódás nyomán a fiatalok egyre inkább elutasítják az idősebb generációk gyakorlatát, különösen akkor, ha az felfogásuk szerint szemben áll a fiatalok azon igényével, hogy nagyobb szabadságot és függetlenséget fejezhessenek ki. A környezetszennyezést, az atomerőművek építését és a nukleáris háborút a fiatalok úgy fogják fel, hogy azok a globális egészséget, biztonságot és kontinuitást veszélyeztetik. Tudatában vannak a környezetrombolás és a nukleáris katasztrófák növekvő veszélyé-

nek. Amikor az objektív korcsoportok szubjektív, mozgósító erőként egyesülnek a társadalmi változásokra, nemzedéki mozgalmá válnak transzformálódnak.

A fiataloknak felnőttekétől eltérő értékorientációit Inglehart azonosította. Inglehart a modern ifjúságot egy posztmaterialista generáció tagjaként jellemzi. Szerinte az idősebb, a második világháború előtt született materialista generációtól eltérően – akik számára a gazdasági, fizikai és politikai biztonság fontos – a posztmaterialista fiatalok (az ötvenes években és azután születettek) olyan nem materialista, az életminőségére vonatkozó dolgokat hangsúlyoznak, mint az önkifejezés, a független életstílus és a közösség megmaradásának igénye. Jóllehet a nyugati társadalmakban még többségben vannak a materialisták, a posztmaterialisták száma azonban folytonosan nő, összességüket és fontosságukat tekintve.

A nyolcvanas évek közepére J. Zinnecker a nemzedéki, individualizációs és a posztmaterialista elméleteket is figyelembe véve középpontba állította az ifjúság önálló társadalmi réteggé válásának kérdését. Azt hangsúlyozva, hogy a kulturális tőke felértékelődésével együttjár az ifjúság felértékelődése, melynek következtében az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása a fiatalok fokozódó individualizálódásával, a posztmaterialis értékrend előtérbe kerülésével, és az ifjúsági kultúra felértékelődésével jár együtt, a fiatalok egyre inkább önmaguk az ifjúsági kulturális csoportstílusokkal összefüggésben alakítják ki társadalmi és politikai cselekvéseiket. A nyugat- és kelet-európai fiatalokat vizsgálva viszont kiderült, hogy addig, míg az ifjúság önállósodása Nyugat-Európában előre haladt, addig Kelet-Európában a fiatalok önállósodásának késleltetett voltáról beszélhetünk.

(Irodalom: Bernfeld, S.: *Über den Begriff der Jugend*. 1914.; Trasher, F.: *The Gang*. Chicago, 1927.; Whyte, W.: *Street Corner Society*, Chicago, 1955.; Schelsky, H.: *Die sceptische Generation*. Köln, 1957.; Eisenstadt, S.: *From Generation to generation*, Chicago, 1956.; *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái.* (Szerk.) Gábor Kálmán, Szeged, 1992)

YUPPIEK (YOUNG URBAN PROFESSIONAL)

A yuppiek olyan 20 és 39 év közti magas jövedelemmel rendelkező „fogyasztásbarát” csoport, amely jellemzően a nagy városokban vagy azok közelében él. Magyarországon a fiatal (30-39) év közti fiatal bankárok sorolhatók például a yuppiek közé. A magyar fiatalok esetében inkább beszélhetünk a yuppie-mintákról, amelyek leírhatók az öltözködéssel (öltöny, nyakkendő), autómárkával, például BMW vagy mobiltelefonnal. Az e mintákat követő fiatalok nem az elit körében találhatók meg, hanem inkább a falvak, kisvárosok, középvárosok kisvállalkozói, illetve majdani kisvállalkozói körében. (Láttuk, hogy milyen magas a szakmunkástanuló fiatalok körében a yuppie mintákat követők aránya. Ezért is vizsgálatainkban a yuppie és a vállalkozó minták kifejezéseket szinonimaként használjuk.)

(Irodalom Szalai Erzsébet (1994) *Technokraták, kliensek, yuppiek. A gazdasági elit szerkezete és viselkedése. In Szalai Erzsébet: útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után.* Bp., Pesti Szalon Könyvkiadó, 201-211.)

X 3 2 3 3 4

EGY- 8h
XB 35187

Kiadta: Belvedere Meridionale
6725 Szeged, Hattyas sor 10.
belvedere@jgytf.u-szeged.hu
www.belvedere.meridionale.hu
Felelős kiadó: Dr. SZEGFÜ LÁSZLÓ
Kiadóvezető: JANCSÁK CSABA
Korrektúra: VÖRÖS ESZTER
A kiadásban közreműködött:
MATISCSÁK ATTILA, TARNAY ISTVÁN